Barcode : 4990010210538
Title - Shabdartha Chintamani Kosh vol. 3
Author - N. A.
Language - sanskrit
Pages - 754
Publication Year - 0
Barcode EAN.UCC-13
4 990010 210538

सज्जनेन्द्रनरेन्द्राज्ञानिर्मितपुस्तकालयस्थ
…कारसारग्रंथानामिदं …विलासक

श्लोकः

कोशं शब्दार्थ चिन्तामणि मथ रहितं पूर्णभावेन पूर्णं
कृत्वा श्रीसज्जनेश स्त्रिदिवपथ गत स्तत्प्रचाराय लोके ॥
तत्सूनु स्तातभक्तो नरपति फतह : सिंह भूपैकवीर :
विद्वत्कंठैकशोभा भरण विधिरुचिः प्रेषयत्येक कोशम्. ॥ १ ॥

श्रीम त्फ़तह सिंहस्य नृपतेः परमा ज्ञया ॥
कविराजः श्यामलाख्यः कोशं प्रेषयति ध्रुवम्. ॥ २ ॥

"By order of H.H. Maha Rana Fateh Singh
Presented to the Library, Asiatic Society of Bengal.

Oodeypore
July 2/86

NOTICE.

THE SHAGDARTH CHINTAMANI.

A NEW SANSKRIT LEXICON.

This new and valuable work, in the compilation of which Brahmâvadhûta Shri Sukhân nd Nathr of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumè of the plan on which this most useful work has been arranged.

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sutras of Panini.

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clearness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language – a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature whether the Smritis, Purans or Vedas, are clearly and briefly explained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas, Vedangas, Shastras, Chemistry, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden and forest-trees are fully given.

6th The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapted his work for Educational purposes in explaining the various Figures of Rhetoric employed in Poetry; also those feelings Poetry is calculated to excite, and by describing the different Metre.

8th. In the arrangement of the words the Alphabetical order is strictly preserved.

From these points it will be clearly seen that this excellent work will be an unerring guide to those who seek information on Political as well as Practical matters.

Fully convinced of the usefulness of such a Lexicon, Adi Gaur, Pt Ghâsi-Ram (late Gumasta of Govt Commari Agta) resolved to undertake the publication of the first 2Vols. as far as the letter [ ] but on account of the want of pecuniary assistance, he could not finish the remaining portion of the Dictionary.

About 16 years ago, the first two volumes were published, and are now in the libraries of many of the Chief Nobles and Pandits of India, who deep regret that the remaining 2vols. are not in their possession.

However, no one seemed willing to undertake this arduous and important task until H. H. the late Mahâ Ranâ Sajjan Singh. G. C. S. I of Meywâr, who during his life time was the Patron of Art and Literature, on hearing through Kavi Raja Shyamal Das of this unfinished Dictionary, issued orders that the remaining 2vols (3rd & 4th) should be printed in the Raj Press with all possible rapidity. So minute were H H the late Maha Rana's, directions that he expressed the desire that the same kind of paper be used and type of equal clearness and legibility employed as in the first two volumes.

In fulfilment of His Highness' wishes, the work has been completed.

It is therefore requested that those who are desirous of obtaining the Lexicon send their names and full address to the undersigned.

Oodeypore,
June 1885

Pundit Bansi D[illegible]
Manager, Raj P[illegible]
Meywar.

PRICE FOR THE COMPLETE WORK TWENTY (20) RUPEES,
PACKING & POSTAGE EXTRA.

श ब्दा र्थ चि न्ता म णिः को शः

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचितः

(*—|*|—*)

राज्यन्नेखिलदिव्यसिद्धिसहितंखड्गप्रतापोज्ज्वलंलक्ष्मीवैभवमस्तुतेचिरतरं
पौरन्द ।यमपरम् धर्मः श्रीयशमेधता मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमत्सज्जनसिंहवीरनृपतेश्रीशम्भुतुष्ट्यासदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
संभृतादरिगणान्मानंसमुत्सारयन् तत्पत्नीहृदिलोकशोकमनिशं
संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतसुहृद्जनगणेमानंसमावेश
यन्भूयात् सज्जनसिंहभूपतिलकोविख्यातनामावनौ ॥ २ ॥
यावन्तेनिकटंनयान्तिमनुजास्संयाचकाश्चार्थिनो मन्यन्ते
हृदयेनदीनसभयानल्पक्तोत्मवान्स्वानभृशम् ॥
प्राप्तास्तेत्वरमेव दातृपदवीमस्यकवरन्तोवरं
श्रीमत्सज्जनसिंहवीरनृपतेर्दान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

—|—

तृतीयोभागः पवर्गीयः

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेश श्री १०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि
राजिराजप्रणयाएकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९ ४० वैक्रमे
ब्दे राजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्ध
तः श्रीमद १०८ श्वरकोशधनव्ययान्मुद्रितः

श्रीमदेकलिंगोविजयते

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे : क्विप् । कणन्तिकण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायच । पाककलहाद्येव प्रधानंतचनान्यत्

पक्तपीड: पुं० पखौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकृत्ये । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्य: त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्वे । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्य: ॥

पक्ति: स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । क्ति : ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि० पाचके। पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । एवुल्तृचावितितृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नत्र: ॥ तेजसि ॥

पक्त्रिम: त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वित:क्त्रि: । पाकेन निर्वृत्तम् त्रेर्मम्नित्यम् ॥

पक्व: त्रि० परिणते । पका० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्त: । पचोव इति निष्ठातस्यव: ।

निष्ठाम्प्राप्ते । मुट्ठइ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषायकर्मभि: पक्वै० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वंकरोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्तरि ॥

पक्वरस: पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकाय:म् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निमज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भ जननी वल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्व इव तत्

510
491.23
5113C
3

वारि च ॥ पक्वजले ॥
पक्वाधानम् न० पक्वाशये ॥
पक्वान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्वान्नस्वामिनावुभौ । तयोरन्नमदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्वान्नं पक्वमुच्छिष्टमुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥
पक्वाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्वाशयस्त्वधोनाभेरूर्द्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥ पक्वस्य आशयः ।
पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते० परिगृह्यते देवकार्यार्थं पितृकार्यार्थंवायः कालविशेषः पक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवाग्रह्यतेमः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धं ब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । स्वधिपण्योर्दकोचेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रबले ॥ सहायबले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । अतिशिरःपक्षः समाश्रीयतामित्युपदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा० धूमवत्त्वहेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥
पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडक्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥
पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे
पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥
पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥
पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥
पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥
पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टासिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तत्र । पर्वतवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषाप-
रिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ
पक्षस्यमूलम् । पक्षातिः ॥

पक्षद्वारम् । नं० पक्षके ॥ पक्षपार्श्वद्वा
रम् ॥

पक्षधरः । पुं० मुग्धांशौ ॥ इन्दौ ॥ य-
ज्ञपत्युपाध्यायच्छात्रे । चिन्तामणि
रलोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधा
रणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादि
वृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्या-
य्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षपातः ॥
पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामि
त्युक्तिः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥
पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति
घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । नं० पक्षतौ । डानक्० इं०
गोड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । नं० पक्षे । गच्छति ॥ पचति ।
डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् ।
पक्षसीतुमासौपक्षावितिशुभाङ्कः ॥
त्वमीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी
इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु

पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन् । पक्षश्छ
दिः संवत्सरार्द्धेस्त्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारा
वली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धांगइतिख्याते
भावप्रकाशोक्तवातजन्ये रोगविशेषे ॥
पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पक्षदश्योः ॥
अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य
अन्तः ॥

पक्षालुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्द
चन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥
अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम्
। विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥
आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥
आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्ते यस्यां
सारात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वे अह्नी
एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते ।
इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन
पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी ।
पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवस्तो
यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥
पक्षी । इतिपंक्ती० इतिचभा० ॥
पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनावितौ
निः ॥ धान्याङ्कुरचरायेचतेषांमांसं
लघूत्तमम् । आनूपंजलचन्मांसंस्निग्धं

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पक्षविशेषं वि
ष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य
द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥
पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुगटीव्व
पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवाले ।
पक्षिजलपानस्थाने ॥
पक्षिराज : । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां
राजा । टच् ॥ शलभरूपशिवे ॥
पक्षिल : । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥
पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् ।
नीडे ॥
पक्षिसिंह : । पुं तार्क्ष्ये । गरुडे ॥
पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥
पक्षिस्वामी । पुं ० गरुडे ॥
पक्षीन्द्र : । पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥
पक्तृ : । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥
पचेःतृ रितिवोपदेव : ॥
पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्ज-
ल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥
अणीयसि । गरुति ॥ पच्यते ऽनेनवा ॥
पक्ष० । कर्मकरणादौमनिन् ॥
पङ्क : । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को
दाहास्रपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥
पञ्च्यतेदुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे
इत्यर्थे तिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्
च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ्॥
पङ्ककर्वट : पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के ।
दलदल० इ० भा० ॥
पङ्कीरः । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगडः । पुं० }
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाल० इ० गौडभा०
पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥
ब्रह्म्याम् ॥
पङ्कग्राह : । पुं० मकरे ॥ इ० हारा
वली ॥
पङ्कजम् । न० }
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति
राजनिर्घण्ट :
पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजा
करे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्क
रादिभ्योदेशइतिइनि : ॥
पङ्कधूम : । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव
धूमो ऽस्मिन् ॥
पङ्कप्रभा स्त्री० कर्दमयुक्तनरकवि० ॥
पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥
पङ्कवल्ली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकु-
सुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप
मपाहर । नागनृपतिवरभाषितमु-
द्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवल्लीतिहि ॥
यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्द
तिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति ।
मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधव
तवविरहेणविषीदतीति ॥
पङ्कवास : । पुं० कर्कटे ॥ इ० रा० नि ॥
पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सितालिकायाम् ।
दुर्नामायाम् ॥
पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥
पङ्कारः पुं० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुब्जके ॥ इतिमे० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति। पिच्छादित्वात् इलच्॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्कजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्करुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्केरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्किः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्किसाङ्कर्य्य दोषा यथा । नसंदसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्कि भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसह भोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपेप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्किसाङ्कर्य्यदोष निवारणोपायो यथा । एक पङ्क्त्युपविष्टायेनस्पृशंति परस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरवीथ्याम्॥ पञ्चनम् । पचि व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चते । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम्॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भ्रगौगितिपङ्किः ॥ यथा । कृष्णमनाथा नर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ चितौ ॥ सङ्ख्येये ॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशदिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम । तथाचात्रनावयवार्थे ऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति। अस्तिचदशसङ्ख्यायाम् । कृतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिहिछन्दोविशेषे यथा। यस्यपञ्चाक्षराः पादाः । तथाचछन्दोविशेष एवार्थइतिबोध्यं॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं० कुररपक्षिणि । कुब्जइ०भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्त श्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

हारीत :। पवन: पावनस्तेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे । सायम्प्रात :प्रदीव्य न्तेसविप्र : पङ्क्तिपावन : ॥ इति अग्न्या : सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेया : पङ्क्ति पावना : ॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्रा ह्मणेषु ॥

पङ्क्तिरथ :। पुं ० दशरथनृपे ॥

पङ्क्तिवीज : पुं ० वर्वूरवृक्षे ॥

पङ्गु :। पुं ० शनैश्चरे॥ परिव्राजि ॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच। योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस : ॥ त्रि० श्रोणे। जङ्घावैकल्पेनचलनाक्षमे। जङ्घाहीने ॥ पनतिपन० वा० गु:॥

पङ्गुकाय :। पुं ० शनैश्चरग्रहे ॥

पङ्गुल :। पुं ० सितकाचाभघोटके ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

पङ्गुल्यहारिणी । स्त्री० शिम्बृडीवृक्षे ॥

पङ्गू : । स्त्री ० विकलजङ्घायाम् ॥ पङ्गोश्चेत्यूङ् ॥

पच :। त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् । पचाद्यच् ॥

पचक :। पुं० पचे ॥ स्वा० क : ॥

पचन् । त्रि० पचमाने ॥ पचति । लट : शत्रितिपचे : शतृ ॥

पचत :। पुं० चन्द्रे ॥ सूर्य ॥ वह्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच् ॥

पचत्पुट :। पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचन :। पुं० अग्नौ ॥ न० पाके ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥

पचनी । स्त्री० वनवीजपूरके ॥

पचन्ती । स्त्री० पाककर्त्र्याम् ॥

पचमान :। पुं० वन्हौ ॥ त्रि० पाकक-र्त्तरि ॥ पचति । पचते। डुपचष्० । लट : शतृशानचाविति०शानजादे-श :। आनेमुक् ॥

पचम्पचा । स्त्री० दार्व्याम् । दारुहरि-द्रायाम् ॥ पचति । पचे : पचाद्यच्। पृ० ॥ ...

पचा । स्त्री० पाके ॥ पचनम् । पचे : षित्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचि :। पुं० अग्नौ ॥ पचति । डुपच-ष्० । सर्व ० इन् ॥

पचेलिम :। पुं० सूर्ये ॥ वन्हौ ॥ पच-ति । पचएलिमच् । त्रि० पक्तव्ये ॥ यथापचेलिमा : शालय : पक्तव्या इत्यर्थ : पच्यते । पचे : कर्मणि के-लिमरउपसङ्ख्यानं ॥

पचेलुक :। पुं० पाचके । सूदे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पच्छ : । अ० पादम्पादमित्यर्थे ॥

पच्यमान :। त्रि० वर्त्तमानपचनकर्म-ताश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टेतण्डु-लादौ ॥

पज्ज :। पुं० शूद्रे पदो जात : : जनी० । ड : ॥

पज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥

यथा । प्रतिपद्यमकितषोडशमात्रा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा । पुज्झटिकायाएषविवेक : क्वापिनमध्यगुरुर्गणएक: ॥ यथा । तरलतरतंसाग्निछस्कन्धस्खलतर पज्झटिका कटिबन्ध: । मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्द : कालियशिरसिनर्त्तमुकुंद : ॥

पञ्चकम् । न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ अत्रगृहनिमित्ततृणकाष्ठहरणेदोषो यथा । अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षति : । सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्या परिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य । तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्याया : संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषुितिपञ्चसंख्यापरिमितिमंघार्थेकन्प्रत्यय : ॥ पञ्चभि : क्रीते ॥ संख्यायाअतिशदन्तायाइतिकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपाल : । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म । न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे ॥ यथा । वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् । पञ्चकर्मेदमन्यच्च करउत्क्षेपणादिकम् ॥ इति श० चं० ॥

पंचकषाया : । पुं० महास्नानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बुशाल्मलिवाट्यालं वकुलंवदरंतथा । कषाया : पंचविज्ञेया देव्या :प्रीतिकरा: शुभा: ॥ पंचचतेकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी । स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्य : पुं० पक्षपीडे ॥ न० ॥ सृष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुम :शिवमिति ॥

पञ्चकोलम् । न० पञ्चोषणे । पाचनविशेषे ॥ यथा । पञ्चकोलंकणामूलकृणाचव्याग्निनागरै : । पञ्चकोलं रसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

पञ्चकोषा: । पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषाइवात्माच्छादकत्वात्कोषा : । पञ्चचतेकोषाश्च ॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरव: पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देह :सोन्नमयोनात्माप्राक्चोर्द्धंतदभावत : ॥ १ ॥ पूर्णेदेहे बलंयच्छन्नक्षाणांय: प्रवर्तक : । वायु:प्राणमयोनासा वात्माचैतन्यवर्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय: । कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नामाबात्मामनोमयः ॥ ३ ॥ ली नामुत्तोवपुर्वोपि व्याप्याद्दानखाग्रगा चिच्छायोपितधीर्नानात्मा विज्ञान मयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखा वृतिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभो गेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दम योप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशाः । पुं० अविद्यास्मिता राग द्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पंञ्चचारगण : । पुं० चारपंचके । पंचलवणे ॥ चारैस्तुपंचभि : प्रोक्तः पंचचाराभिधोगण : । काचसैन्धव सामुद्र विट्सौवर्चलकै : समै : ॥ स्यात्पंचलवणंतच मृत्स्नोपेतंपडा ह्वयम् ॥

पंचगणयोग : । पुं० विदारिगन्धा वृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिका : ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोदध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिचीरघृतंगोमूत्र गोमयैरिति ॥ तन्मानं यथा । पल मात्रंदुग्धभागं गोमूत्रंतावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलक त्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्च गव्यानां समानोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोश कृद्द्विगुणंमूत्रं पय : स्यात्तच्चतुर्गु णम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्च गव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्त : । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिका पदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमाल सम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्च चामरस्फुरत्समीरवीजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीर : । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजन: । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भू तैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिव ध्योश्चेतिनवृद्धि : ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संज्ञाइपुत्रे दैत्य विशेषे ॥ गन्धर्वा : पितरोदेवा असु रारचांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभ- वन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीन: । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्च जनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो वर्णा : पञ्चजना : । दिक्संख्ये संज्ञायामिति० समास : । पञ्चजने भ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यान मितिख: । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधा रयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्तुबहु व्रीहिश्च कएव । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञान:। पुं० बुद्धे॥

पंचत्। पुं० पञ्चके। वर्गे॥ पंच परिमाणमस्य। पञ्चदशतौवर्गेवेति निपातनाद्दतिप्रत्यय:॥

पंचतत्त्वम्। न० आकाशादि पंच भूतेषु॥ मद्यादिपंचमु॥

पञ्चतन्मात्रम्। न० तामसाहंकारोत् पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्श रूपरसगन्धेषु॥ तदाश्रय द्रव्येषुच॥

पञ्चतपा:। त्रि० अग्निचतुष्टयसूर्य्य तत्पञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे॥

पञ्चतय:। त्रि० पञ्चावयवे॥

पञ्चता। स्त्री० मरणे। पांचभौति कस्यशरीरस्यपंचधाभावे। देहारम्भ काणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वां शसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे॥ पञ्चभावे॥ पञ्चानांभाव:। तल्॥

पञ्चतिक्तम्। न० तिक्तद्रव्यपंचके॥ निम्ब: पटोल: चुद्राचगुडूचीवास कस्तथा। विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणो यंपञ्चतिक्तक:॥

पञ्चत्वम्। न० पञ्चभावे॥ पञ्चतायाम्। मरणे॥ पञ्चधासम्भृत: कायोयदिपञ्चत्वमागत:। कर्मभि: स्वशरीरोत्थैस्तचकापरिदेवना॥

पञ्चदश:। त्रि० पंचदशानांपूरणे। पन्द्रवां इ० भाषा० प्र०॥ तस्य-पूरणेडट्॥

पंचदश। त्रि० पंचाधिकदशसंख्याया म्॥ सङ्ख्येये॥ पंचचदशच॥

पञ्चदशी। स्त्री० अमावास्यायाम्॥ पौर्णिमास्याम्॥ पंचदशानांपूरणी॥ डट्। ङीप्॥ देवीविशेषे॥ विद्यार ण्यकृतवेदान्तग्रन्थविशेषे॥

पंचधा। अ० पंचप्रकारे॥ सङ्ख्याया विधार्थेधा॥

पञ्च। त्रि० सङ्ख्याविशेषे॥ पंचसङ्ख्या-विशिष्टे॥ यथापंचमहाभूतानि॥

पञ्चनख:। पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ॥

पञ्चनद:। पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे। पञ्जाप० इ० भा० वाहीके। तीर्थविशेषे॥ न०। पंचानांनदीनांसमाहारे॥ तीर्थान्तरे॥

पञ्चनिम्बम्। न० निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ॥ यथाह। पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पम् लवल्कफलच्छदैरिति॥

पंचनी। स्त्री० शारिशृङ्खलायाम्॥

पंचपक्षी। पुं० पारिभाषिकपक्षिपञ्च कद्वाराचिकालबोधकेशिवोक्तिप्रश्नग्रन्थे॥

पंचपर्व्वा। स्त्री० अविद्यायाम्॥ यथा। तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञित:। अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मन:॥ पंचपर्वाण्यस्या:। अनोवहुव्रीहेरितिनङीप्। पंचपर्व्वाणी० पंचपर्वाण:॥ डाप्-पक्षेतु। पंचपर्व्वे० पंचपर्वा:० -इत्यादिबोध्यम्॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्थानांबीजपूरकविल्वयो : । गंधकर्मणि सर्वत्रपत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिककर्मणिघटोपरिदेयपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपत्रेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंवटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तत्ववेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहार : ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्व्वेष्वेबह्निकर्मसु ॥ इ० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करबीरादिषु ॥ यथा । करबीरंतथाजातीचम्पकंसरसोरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासाद : । पुं० देवगृहबिशेषे ॥

पंचबन्ध : । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे॥

पञ्चभद्र :। पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वबिशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पित : ॥ पाचनबि० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनित : कषाय : समीरपित्तज्वरजर्ज्जराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्र : ॥ त्रि० । बिप्लुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहार : ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्च अम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धरायाभूता : पंचस्युर्गुणेना:क्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटल: ॥ गुरु : स्निग्धस्तीच्णरूक्षौ लघुरेतेगुणा : स्मृता : । पंचभूतेषु तिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्गुणंद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचम: । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमय: शरदृतु: प्रात:कालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायु : समुद्गतोनाभिरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वर : पंचम : । अपिच । प्राणोऽपान:समानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचम : स्वर: । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलोरौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरत : । प्रभातेमुरतोनिन्द्य: ऋषभ: पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं च्युत्वा पंचत्वंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यबिशेषोयंकथित:पूर्वसूरिभि: । प्रगेप्रगीतोजनयेद्दशनस्यविपर्ययम् ॥ इति ॥

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । त स्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥

पंचमवेदः । पुं० भारते ॥

पञ्चमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांमपर्यातर्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूना गृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहर्षिभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ बध्यतेहन्तीत्यर्थः आर्षत्वात् । अथवाबध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेहन्यतेवेत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥

पञ्चमारः । पुं० वलदेवस्यपुत्रे ॥

पञ्चमास्यः । पुं० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *

पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेत्वष्ट्रादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥

पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरश्च । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि ० भ्याम् ० भ्यस् ० इ ० विभक्ति ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । स्वर्वाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्त्रीतिसङ्गीतदर्पणः ॥

पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च० पञ्चमुखानीवयस्य ॥

पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥

पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्य पुराणोक्तस्त्रीकर्त्तव्यनियमविशेषे ॥

पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनांचिह्नदण्डकमण्डलुशिक्यपात्र जलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥

पञ्चसूत्रम् । न० गोजाविमहिषीगर्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थ मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनाम्नाप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । स्योनाक : पञ्चभिश्चैतै : पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत् तिक्तकषायंकफवातनुत् । मधुरंकासश्वासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुवल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतत्तु । कुश : काश: शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्षक : । पुं० पत्रपौडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्द्धमेववा । सुवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः ॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा । रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवञ्चकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशास्तु ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणि च । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकरङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

वङ्गनागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं० शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्यसः । तानियथा । विभाव्यमुखपञ्चंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यंवामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच समंभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचाद्यंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिंहे ॥

पञ्चवटः । पुं० उरस्कटे । जोटिङ्गे । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री० दण्डकारण्यान्तर्भूतस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रुतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तपःकरणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटोधात्रीह्यशोककः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत् पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि विल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकं वह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । विल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपचविंशति सम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं० कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंवृत्त्यर्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजाब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

ब्रूयात् । वृत्त्युत्पत्तिकमठे स्थाप येत् ० प्रचुर सस्योत्पत्तिकं भूम्यन्त रंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्ये षामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्म कारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक : क्षीणवृत्ति : प्रज्ञा शौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजकः क्षीणवृत्तिर्वैदेहि कव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानाभ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकाम स्तापसव्यञ्जन : । सोपिकश्चिदाश्रमेव मन् वहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्य गणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्ता पस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं वदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिंचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहा रंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीताना गतज्ञानादिकं ख्यापयेयु : तेनवहु लोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वस नीयत्वात् सर्वकार्य मकार्यंच पृच्छ न्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथय न्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्प्यनेन राज्ञ : प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्गः ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतस वल्कलैः । सर्वैरेकत्रसंयुक्तैः पंचव ल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदु म्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतना : । क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिव्रण शोथ विसर्पजिदितिराजनिर्घण्ट : ॥

पंचवाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पंच वाणा : द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्र वणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभि धम् । उन्मादनंचकामस्यवाणा : पं चप्रकीर्तिता : ॥ अपिच अरविन्दम शोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलो त्पलंचपञ्चैते पंचवाणस्यसायका : ॥ पंचानां वाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचवाण विशिष्टे ॥

पंचवायव : । पुं० प्राणापानव्यानोदा न समानाख्येषु ॥ पंचचते वाय वश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थि तिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदा : । पुं ० अविद्यास्मि ता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ् ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्राम्धता मिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभा वानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्व भावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविप र्ययेणा वधार्यते वस्तु अस्मिता द्य

पंचशिख:

स्तत्स्वभार्यया : सन्स्तदभि निविशं ति । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्य : ॥ *
पंचशर : । पुं० कामे । मकरध्वजे ॥ पं चशरा अस्य । ते च उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्य पंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्था:शरा: अस्येत्यन्ये ॥
पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगि विध विशेषे ॥
पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धति : ॥
पञ्चशाख:। पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य॥ न० पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥
पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५. अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सन त्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृ तीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्द न : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपि लम्बोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च शिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् ।

पञ्चस्कन्धी

ज्ञानयोगंनते दद्युर्ग्यायांसो पिकनी यसामिति ॥
पंचशूरण : । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशूरणै: । शूरोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शूरण: श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।
पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुम ञ्चैवपंचमम् ॥
पंचष : । त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥
पंचसिद्धौषधय : । पुं ० पंचप्रकारौ षधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्प नेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञका:॥
पञ्चसुगन्धकम् । न ० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंच केन । समांशभागेनचयोजितेनम नोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥
पंचसूना । स्त्री ० पंचप्रकारप्राणिवधस्थाने ॥ यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोद कुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥
पंचसूरणम् । न ० पंचशूरणे ॥
पंचस्कन्धी । पुं ० रूपविज्ञानादिस्क न्धानांसमुदाये ॥
पंचस्रोत : । पुं ० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

पंचस्वरोदय : । पुं० ज्योति : शास्त्र विशेषे ॥

पंचाग्नि : । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्या: पंचाग्नयोयस्यतथोक्तेगृहे ॥ पवन : पावनस्त्रेतायस्यपंचाग्नयो गृहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्र: पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥

पंचाङ्ग : । पुं० पुष्पिताश्वे । पंचभद्रे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा। बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहाया : साधनोपायाविभागोदेशकालयो : । विनिपातप्रतीकार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिन : । एकत्रमिलितश्चैतत्पंचाङ्ग मितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा ॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रेधिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधनार्थंस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तत्त्ववेदिन इति ॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच। पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोक्षरतिदु : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्पंचिकेति ॥

पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं० कमठे । कच्छपे ॥

पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा। जानुभ्यांचसपाणिभ्यां सुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुल : । पुं० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥ पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री० तन्त्रान्तागुपे ॥ इ० राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्त्याशाम्भवी शाम्भवो जप : । यज्ञिये दारुभि : शुष्कै श्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्तु पञ्चम : । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यबिम्बं वीक्षती बहुलांशुके

त्रिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक : । त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन : । पुं० शिवे । पञ्चआननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत माननं यस्यसः ॥ यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चआननानीवयस्यसः ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर : । न० दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री० पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा । एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत् । अन्यातु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती । अन्यातु विल्वपत्रस्था शिव सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग सिद्ध्यर्थं निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो : प्रियतोषणी । एताः पञ्चा मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ३६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न० दुग्धादि. पञ्चसु । यथा । दुग्धंसशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहारः ॥

पञ्चामृतयोग: । पुं० गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा । शतावरीति पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ०

राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय : । पुं० शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख : । दक्षिणोदक्षिणास्तद्वदुत्तरश्चोत्तर : परः । निरुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम् । ऊर्द्धाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्णरूपक : । पश्चिम : प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलमनुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी । त्रि० पंचानामाम्रसहितानां वृक्षविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा । अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती : । द्वेद्वेतथादाडिममातुलुङ्गे पचाम्रवापी नरकंनयाती तिवाराहपु० ॥

पंचाम्लम् । न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा । अम्लवेतसवृक्षाम्ल बृहज्जम्बीरनिम्बुकै : । चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतैर्भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री ० शारिशृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चिः । पुं० बुधग्रहे ॥ इ.० त्रि० ॥

पंचाल : । पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा । शर्माणिसर्वाणि । देयानि

रुद्राणि ॥ प्रभूमि । पंचालाः । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जादिक्षत्राभिधदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि बिडीत्यादिना कालन् ॥ पंचालाः क्षत्रियाः तेषांनिवासी जनपदः पंचालाः । निवासिऽगोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्य्यश्वान्मुद्गल सृञ्जय बृहदिषु यवीनर काम्पिल्लसंज्ञाः पंचानामेतेषां. विषयाणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्राऽभिहिता इति पंचालाः । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्यायः ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तरभागतः । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दशयोजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृतपुत्रिकायाम् ॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्चभिर्वर्णैरत्यते । अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । वालोपवीते ॥

पंचावयवः । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पंचावयवाः । यथा । पर्वतोवह्निमानितिप्रतिज्ञा ० धूमवत्वादितिहेतुः योयोधूमवान् सर्सोग्निमान् यथामहानसम् इत्युदाहरणम् .तथाचायमित्युपनयः तस्मात्तथेति निगमनम् ॥

पञ्चावस्थः । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्थाः । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचततः परम् । वार्द्धकंचततःप्रोक्तं पंचावस्थाः प्रकीर्त्तिताः ॥ त्रि ० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचदशतः परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभावः शत्प्रत्ययः ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्यः । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यसः ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंचभिरक्षैः पंचभिः कपर्दैः पंचभिशलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्तानाः पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्येवान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्तृप्राणिनिकायव्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्चभागान् प्रत्येकं चतुर्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्धभाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति।तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुनः । स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धंहिभूतानां मितराष्टैमभागज म् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्तेः ॥

पञ्चेषु : । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहुः पंचपांडित्यशालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माण: । पुं० भूम्नि आहारपाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽप्याग्नेय वायव्या : पञ्चोष्माण: सनाभसा: । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥पार्थिवा : पार्थिवान्नेव शेषा : शेषांशदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जर: । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्त:।न० ।कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे ।पच्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट :। पुं० पोलो ० इ० गौ० भाषा प्रसिद्ध पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि : । स्त्री० सूत्रनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्र : ॥ अयसम्भान्याम् ॥ पञ्चाङ्ग । पत्रा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । वही० खाता इ० भा० ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्यः । पृ० । इकारस्याकार : । स्वार्थिक : ॥ पिञ्जयतिवा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्र विशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । य : गृहदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रेण शृणोति पञ्जींशत्रु : चयंयाति शशीव कृष्णे ॥ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्चीकार : । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पट : । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पुं० मुचलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र० इ०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खमोघचेतिघ : घित्वा दन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञा पूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभाव : । क्वचिद्चवाद् विषयेऽप्यन्तर्गौभिनिविशते इतिघञ् विषये पुंसीतिघोवा ॥

पटक : । पुं० सेनानिवेशे । शिविरे ॥

पटकार : । पुं० तन्तुवाये ॥ चित्रकारे ॥ चाति रा ० इ० भा० ॥ पटंशोभन वस्त्रं चित्रपटंवा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० वस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णवस्त्रे ॥ पटते । पट० बा० अत् । भूतपूर्वपटत् । भूतपूर्वचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्य व्यक्तं शब्दं चरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्य : क्विब्वा । आचारक्विपिशत्वाच्चरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्ध : । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धवि० पटस्यबन्ध : ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठ : । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डप : । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० वस्त्रालये । दूष्ये ॥
शौम्बाम् । पटवासे ॥
पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ०भा०
पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परि
वारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने ।
छानि इ०भा० तिलके दृग्रोगे ।
दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ०
भा० यथा । प्रथमे पटले दोषो यस्य दृ
ष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानि सरूपा
णि कदाचिदथ पश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वा
रि पटलानि सन्ति रसरक्ताश्रयं बाह्यम्
द्वितीयं मांससंश्रयम् । तृतीयं मेदःसं
श्रितम् चतुर्थं कालकाश्रितम् ॥ तथा
च सुश्रुतः । तेजोजलाश्रितं बाह्यं तेष्व
न्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयं पट
लमाश्रितं त्वचि चापरम् ॥ पञ्चमां
शसमं दृष्टे स्तेषां बाहुल्यमिष्यते० इ-
ति० ॥ अत्र तेजः शब्देन रक्तम् जल
शब्देन रसो व्याख्यातः । तेषु पटलेषु
बाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावा
त् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे
पटले इत्यादि । प्रथमे पटले सर्वाभ्य
न्तरेनतु बाह्ये ० इ० विजयरक्षितः ॥
स्त्री०न० । व्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥
पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटं विस्तारं ला
ति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पट
त्युदकं वा । पटगतौ अर्थः । वृषा
दित्वात्कलच् ॥
पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीध्रे । परो

ली इति० परावली इतिच भाषा०
॥ पटस्य छदिषः प्रांतम् ॥
पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥
पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशे
षे । पटस्यवासः ॥ पटो वास्यते
येन वा । वास० । चु । घः ।
पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टा
ते । बुक्का इ० भा० ॥ पटो वास्यते
येन । वास उपसेवायाम् । चु० ।
घः । स्वा० कन् ॥ पटं वासयति-
वा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *
पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥
युद्धवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥
पटहो दुन्दुभिरिति स्वामी ॥ सिंसते ॥
पुं० । न० । आनके । ढोल इ०
भा० ॥ पटं हन्ति । हन्० । अन्येभ्यो
पीति डः ॥ पटेति शब्दं जहाति
। ओहाक् त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥
पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पट-
ति । पट० । पिना० आकः ॥
पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥
इति शब्दरत्नावली ॥
पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥
पटिः । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥
कुंभिकाद्रुमे ॥ इति मेदिनी ॥
पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥
पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥
पटोर्भावः । पृथ्० इमनिच् ॥
पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटुः। अतिशायनेतम-
विष्ठनाविति० इष्ठन् ॥
पटी। स्त्री० तिरस्करिण्याम्। यव-
निकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥
पटीयान्। त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयो-
रतिशयेनपटुः। द्विवचनविभज्यो
पपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री०। उगित
श्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे
त्रिलिङ्गः ॥
पटीरः। पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति
पटगतौ। कशपकटिपटिशौटिभ्य-
ईरन् ॥
पटुः। पुं० पटोले। कारवेल्ललता
याम् ॥ कारवेल्ले ॥चोरके ॥ पटोल
पत्रे ॥ न०। छत्रायाम् ॥ लवणे ॥
पांशुलवणे ॥ त्रि०। दक्षे ॥ चतुरे ॥
मधुरे ॥ नीरोगे। रोगविहीने ॥
तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥
धूर्ते ॥ पाटयति। पटगतौ। ण्य-
न्तः। फलिपाटीत्युः पटादेशश्च ॥
पटुकः। पुं० पटोले ॥
पटुतमः। त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनपटुः। अतिशायनेतमप् ॥
पटुतृणकम्। न० लवणतृणे ॥
पटुपत्रिका। स्त्री० क्षुद्रचञ्चुपे ॥
पटुपर्णिका। स्त्री० क्षीरिणीवृक्षे ॥
पटुपर्णी। स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैमा
वत्याम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्याः ॥

पाककर्णेतिङीष् ॥
पटोटजम्। न०. छत्राके ॥
पटोलः। पुं० औषधि विशेषे। कर्क
च्छदे। तिक्तके। परवर इ० पलवल
इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं
वृष्यंलघ्वग्निदीपनम्। स्निग्धोष्णं
हन्तिकासास्त्र ज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥
पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखा
त्। नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफ
लंपुनः। दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्ति
क्तापटोलिका ॥ अपिच। पटोलप
त्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम्। फलं
तस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥
पटति। पट ०। अन्तर्भावितण्यर्थो
वा। कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न०
वस्त्रान्तरे ॥
पटोलकः। पुं० शुक्तौ ॥
पटोलपत्रम्। न० पलवलपत्तीतिप्रसि
द्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं
पाचनंलघु। स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च
ज्वरकासक्रमिप्रणुत् ॥
पटोलिका। स्त्री० ज्योत्स्न्याम्पचेंडा
० इ० प्र० दीर्घफले। पटति। पट०
। ओलजन्तात् ० स्वा ० कन्०।
टाबित्वञ्च ॥
पटोली। स्त्री० ज्योत्स्नाम्। चचेंडा०
पंडोल० इ० भा० प्र० दीर्घफले ॥
जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीष् ॥
पट्टः। पुं० पेषणपाषाणे। शिल्० इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी इ०.भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा०इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाल० इतिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटराणी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । बकम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनिर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकलार्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञां मध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तनरेन्द्र महिष्याः षड्युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुल विस्तारः पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अत्रैव शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशंकरोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्षणे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभ निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमादिशेद्राज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिता शाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशाक ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्ट आरोहोयस्याः सा ॥

पट्टाही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारपट्टबस्त्र विशेषे ॥ पट्टी० इ० प्र० बस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्रसादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्तीति । अतइनि : ॥

पट्टिल : । पुं० पूतिकरजे ॥

पट्टिश : पुं० खङ्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववक्षोबन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्षिजन्तात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पश्यति पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठक: । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० क: ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । वियोगिनीकान्तवितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषातिमुग्धा । आश्वास्यमानाप्रिययाचसख्याविधूसराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदर: ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठित: । त्रि० वाचिते । अधीते । कृतपाठे । यथा । मयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा यतेचितेतिहा

स्यार्णव : ॥

पठितव्य: । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशङ्कु: । पुं० अश्वस्य पादबन्धनकीले ॥ पद्नशीला: पादा: । तेषांसं हति:पड्वी । तस्याईशो नियामक पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकादिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ दानाद्युत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ पणनम् पण्यते ऽ नेनवापण० । नित्यंपण: परिमाण इत्यप् पुंसीति घोवा । हल श्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । शौण्डिके ॥ पणितद्यूतवेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यते: उत्सृज्यते । इ०स: ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपाले गुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्यके ॥ करतालइ० भाषा० प्र०

इवादौ ॥ पणंवाति० गच्छति। आतु इ० क: ॥ पणायति अन्तस्लोक: पणइति स्वामी ॥

पणवा। स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि० ॥

पणस:। पुं० पनसे। पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म। पणव्यवहारेस्तुतौच। अल्यविचमौल्यसच्॥

पणाङ्गना। स्त्री० वेश्यायाम्॥ इ० हे०

पणाया। स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायित:। त्रि० ईड़िते। स्तुते ॥ पणायतेस्म। पण०। क्त:। आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि। न० वराटके॥पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम्।न० वराटके। कपर्दके ॥

पणि:।पुं० चौरे ॥

पणित:। त्रि० पणायिते। स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म। पण०। क्त:। आयाभाव: ॥

पणितव्य:। त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्त्रीतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते। पण०। तव्यत्तव्यानीयर: ॥

पण्ड:। पुं० क्लीवे। नपुंसके ॥ पंडते। पडिगतौ। अच्॥ यद्वा पणते ॥ पण०। अमन्ताड्ड: ॥ त्रि०। निष्फले ॥

पण्डक:। पुं० पंडे ॥ भिक्षौ। परिब्राजि ॥ यथा। अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम्। शतवर्षाच योदृष्ट्वा निर्विकार: सपण्डक इति०॥

पण्डा। स्त्री० धियि। बुद्धौ ॥ पण्ड्यतेऽनया। पडि०। गुरोश्चल:। टाप्। तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम्। न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि०। तद्विशिष्टे ॥

पण्डित:। पुं० विदुषि। दोषज्ञे। सद्भाववति। कवौ। धीरे। निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते। अनास्तिक: श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका:। सर्वे व्यसिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम्॥ सम्यग्दर्शिनि। समदर्शिनि। ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्य ता०। इतच्॥ यद्वा॥ पण्डतेऽस्मात् पडि०। गत्यर्थेतिक्त:। इट् ॥ नात: परतरंलौकिकंचिदाश्चर्यमद्भुतम्। पुत्रदारगृहासक्त: पण्डित: परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितम्मन्य:। त्रि० आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन्॥

पण्डितमानी। त्रि० पण्डिताभि मानिनि ॥

पण्यम् । त्रि॰ विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण॰ अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री॰ विपणौ ॥ पण्यानांवीथी । स्वार्थेकन् । वाणीआवीहीइतिवजार॰इतिचभाषा ॥ आपण : पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत : ॥

पण्यवीथी । स्त्री॰ विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री॰ हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री॰ज्योतिष्मत्याम् । मालकोंगणी॰ इ॰ भा॰ ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

पण्याजीव: । पुं॰ क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न॰ हट्टे ॥

पण्याम्धा । स्त्री॰ तृणविशेषे , कङ्गनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाह्रस्वापण्याम्धात्रिविधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्ट: ॥

पतम् । न॰ पत्ने ॥

पतग: । पुं॰ पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणग-च्छति । गम्लृ॰ । ड : ।

पतगोत्तम : । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम: ॥

पतङ्ग: । पुं॰ शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वयाकरसरोरुहत: पतङ्गइतिलक्ष्यम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ॰ । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न॰ । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वक्रम्॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । पतङ्गं मधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री॰ पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते : स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री॰ धनुर्ज्यायाम् ॥ इ॰ शब्द ॰ ॥

पतञ्जलि : । पुं॰ गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ॰ इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं॰ खगे ॥ त्रि॰ । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लट: शत्रादेश : ॥

पतत्पति : । पुं॰ अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति : ॥

पतत्रम् । न॰ पक्षिपक्षे । पंख॰ इ॰ भा॰ ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक : ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्वाहुलकादत्रन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनचीत्यत्रन् वा ॥

पतत्रिः । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरत्रिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पतद्ग्रहः । पुं० कटकोले । प्रतिग्राहे । प्रोगठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तं गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽ च् ॥ पततो ग्रह इतिवा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना इ० भा० ॥ यथा । अशनैः पतने नवेदना पतनज्ञान मतीवदुःसह मिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नरः पतनमृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥

पतयालुः । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्तः । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतसः । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादिना ऽ सच् ॥

पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाला ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥ पततिपत्यते ज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पत्लृ० । बलाकादयश्चेति साधुः ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥

पताकिकः । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिव्री० इनिः । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्रविशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

पतिः । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भतार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विधः ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सर्वैपतिः स्यादकुतोभयः स्वयम् समन्ततः पाति भयातुरं जनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपरमिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

पतिम्बरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायां भृतॄवृजीत्यादिना खच्पूर्वपदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ प-
तिंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके
चेतिटक्॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे
जायापत्योष्टक् । उपधालोप: कुत्व
म् ॥

पतित: । त्रि० महापातकिनि । स्व
धर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्व
धर्मंय: समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्र
येत् । अनापदि स विद्वद्भि: पति
त: परिकीर्तित: ॥ गलिते । पत
नाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० इ०
भा० ॥ पत्लृ० । क्त: । द्वितीया
श्रितातीतपतित इतिनिपातादिट्
॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता
कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां ते
भ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥
पतिरेव देवतायस्या: ॥

पतिबान्धव: । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृति
षु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता
पत्युर्भ्रातु: स्वसु: सुता । पत्यु:
पितु: सोदराश्च विज्ञेया: पतिबां
धवा: ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृ
कायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्या: ।
मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यने
न निपातनात् वत्वं नुगागम वि-
धानश्च । ततश्चन्नेभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्या
म् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रता
याम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्या: ।
पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्द: पतिसे
वायां लाक्षणिक: ॥ यथा । आर्त्ता
र्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना
कृशा । मृतेम्रियेतया पत्यौ साध्वी
ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्ते प
श्चाच्चयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । ना
न्यं कामयते चित्ते सास्त्रीज्ञेया
पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनो
वाक् काय कर्मभि: पतिरेव मया
परिचरणीय इति व्रतंयस्या:सा ॥

पतेर: । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रिं० ।
गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्
लृ० । पतिकठिकुठीत्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वकम् । इ०
भा० प्र० वृक्षवि० ॥ पतङ्गे । रक्तका
ष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुर
ङ्गंरञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं
पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशी
तं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्द
वज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पत
न्तिजनायत्र ॥ पतलृ० । विपतिभ्यां
तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च
तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्या
म् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगर
वणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेष: । पत्त

नस्यवर्णिक् ॥

पत्तलम् । न० अघनदुग्धे ॥ इति प्राणकृष्णशब्दाम्बुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद० । बाहुलकात्तिः । क्तिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिः पंचपदातिकेत्युक्तेः ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पतति०पत्यतेवा पत्लृ० । क्तिन् ॥ पद्यते पद०स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥

पत्तूरः । पुं० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयद्यातद्याविद्धि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञेसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नोयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीप्च ॥

सर्वावयवसंपूर्णां सुद्धस्रामुद्वहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० त्रि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पततेर्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ कुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्लृ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । षाण्मासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर ० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्त्ताबोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पत्रम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभङ्गप्रकारः । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य ऊर्द्धं तु द्विगुणां त्यजेत् । शेषभागे लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान् ॥ अथ पत्रस्यरचनक्रमः । राजलेखकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः । पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयुतम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेखकोरहसिस्थितः । यथायोग्यानुसारेणपत्रंकुर्यान् मनोरमम् ॥ दिनद्वयंत्रयंवापि विचार्यपण्डितैनवै । स्वभ्रान्तिदूषणांज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्तके ॥ सामान्यपत्रंसंलिख्य रहसिश्रावयेन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलिखेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रकारः । अङ्कुशं प्रथमं दद्यात् मङ्गलार्थं विचक्षणः । मध्ये विंदु समायुक्त मत्रः सप्ताङ्क संयुतम् ॥ तदूर्ध्वः स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं सुशोभनम् । ततः श्री शब्दरूपाणि पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृतेनैव कुशलंविलिखेत्सुधीः । ततः शुभाशुभांवार्तां संस्कृतैः प्राकृतैस्तथा ॥ ततः प्रमाणसंदेशं ततोवा तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं ततः किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रषणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् । सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरितम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञात्वालिखेत्तु यः । स्वदेशे कीर्तिमाप्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्रकम् । सराज मन्त्रिभिःसार्द्धं यशः प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भमज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स राज मन्त्रिभिः सार्द्धं दुर्यशोमहदाप्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रमः । राजपत्रंनयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां मतम् । गुरुपत्रंनयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणानांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचैव स्वामिनस्तथैवच । सादरेणैवयत्नेन तथामूर्द्ध्नि निधारयेत् ॥ भार्यापुत्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधीः । प्रवीणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरितम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधारणलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नियमोनात्रदर्शितः ॥

अथपत्रपठनप्रकारः । पत्रंधृत्वानमस्कृत्य पूर्वाग्रंस्थापयेत्सुधीः । दक्षिणाग्रेणसदसि नृपाग्रेराजलेखकः ॥ पत्रंवितत्यसदसि द्विवारंमनसा पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यमत्तोभो राजलेखकः ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वाविदित्वार्थं सभायांश्रावयेत्ततः ॥ रहस्यपत्रंरहसि नृपाग्रेश्रावयेद्द्विजः । अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रंनृपाज्ञया ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौस्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वे षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम्॥
मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द
नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन च
न्दनैःपितृपुत्रयोः ।सन्यासिनांचन्द
नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणि
तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥
एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्ध्वेतुमतिमान् कुर्यात्
चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यको
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य
अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥एकांगुलप्र
माणेन राजपत्रस्यवैवहि ॥ अथ राज
पत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिरा
जश्च दानशौंडंतथैवच ।तथासच्चरि
तंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः ।
राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमंविदुः ॥
अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि
खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम्॥ अथ
पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदंशा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच
पत्रेषु विलिखेद्द्वेपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणंसन
मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्य्यं सनमस्कारं प्रा
णप्रियादिकंपदम् । बिन्यस्यबि लिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वीं तथासच्चरितादिकम् ।भार्या
पत्रे लिखेद् बिद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य। प्रभुवर्य्यंनमस्कारं
तथासच्चरितादिकम् । बिन्यस्यबि
लिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्ववा
ञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम्।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपद
क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति। श
त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा
॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा
रतः । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञः
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द
विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नःपञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकंपुत्रभा
र्य्ययोः ॥ अथराज्ञः प्रशस्तिः । स्व
स्तिगीर्वाण चयचूडारत्नराजिरोचि

पत्रम्

स्वस्थितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच
न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव
रविषमसमरसञ्चरत्प्रवलतरतुरगखु
रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठ
धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र
चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि
विलासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा
र्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतवि
हद्दारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिवि
श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला
वलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय
शोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्री
युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥
स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता
रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि
तमङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारण
वाहादिकायकाण्डवक्रतरनक्रचक्रच
ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू
तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता
खिलजगन्मण्डलविविधद्रविणार्पणस
न्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदात
कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालिपलिपितगी
तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला
सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड
श्रवणकुंडलपरित:प्रसर्पितप्रतापात
पनोतापितारातिततसमध्यासितनि
कुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री
मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा
जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्रीमत्स
मस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु को
षगोक्षपिक्षपोवल गजवाजिरहपरि
वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु
भस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषु श्रीश्रीमन्त्रि
प्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनको ऽयं
वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्र
त्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुक्षणं
पृच्छतिस्म ॥ ॥
अथगुरुप्रशस्ति : ॥ स्वस्तिश्रीनाराय
णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु
पायमानमानसेषु । विविधविद्या
विद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृत
वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचार
सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्य
मानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि
न्देषु कोटिश : प्रणामा : ॥
अथभार्यायाः स्वामिप्रशस्तिः । स्वस्ति
श्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदा
दिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्टानेषु ।
नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरि
णामेषु । चतुर्वर्गप्रदायकेषु । म
मापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणा
रविंदेषु । गोविंदइवेंदिराया :
शङ्करइव गिरिजाया : महेन्द्र इव
पुलोमजाया : प्रतिदिनं वर्द्धमाना
समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥
* ॥ अथभर्तुर्भार्या प्रशस्ति : ।
स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्त्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी
निकायामिव चन्द्रस्यचन्द्रिकायामिव
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि
कस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीत
लामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवे
दयन्ती पत्रीशुभाशीराशीन् निवेद
यतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं
प्रतिप्रशस्ति: । स्वस्तिश्रीमदभिन
ववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागा
नुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु ।
निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्ता
स्मदादि भालस्थलविशालभाग्य सं
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो
रुहेषु । अकिञ्चत्करकिङ्करस्यमम
बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्ना:
साष्टाङ्गप्रणतय: सहस्रमजस्रं वि
ज्ञाप्यन्ते ॥ * ॥ अथपितु: पुत्रं
प्रति प्रशस्ति: । स्वस्तिश्री विश्वे
श्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादि
तातिविततानवद्यविद्याविलासपी
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा
वतंससकलविश्वासनिधाननिजकु
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत
शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषु शुभाशिषां
राशय: सन्तुविज्ञाप्यन्ते ॥ * ॥ अथ
सन्न्यासियतिप्रशस्ति: । स्वस्तिश्री
मत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरण
निपुणतापराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त
वद्धदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीले
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा
रविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालन
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभू
देवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारवि
न्देषु । ममावनीसंलग्नंसाष्टाङ्गप्र
णामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणाये
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ
भृत्यप्रशस्ति: । स्वस्तिभगवच्चरणप
रायणसकलद्रवणाधिरक्षकगोमहि
ष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेव
कवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥
॥ * ॥ अथारिप्रशस्ति: । स्वस्ति
समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायश: परि
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ
म्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानु
रक्षकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं
प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्र
शस्ति: । स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्ज
पूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता
न्त: करणादिग्विलासिनीविसरधम्
मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनु
बन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृ
तसुरपुरभूमिरुहेषु । स्वस्तिश्रीमत्
परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुर
चित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावन
जनितामितयश: पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागगास्तनतटप्र
बलप्रतापोर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थग
र्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता
पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्र
पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वम
पिन्नेयम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । ते
जपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं
किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु ।
निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचि
पीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पु० ।
शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिञ्छो
लायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा ।
पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोद
कैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्ण
कृच्छ्रउदाहृत : इति याज्ञवल्क्यः
॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णा
नामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबे
त् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाह
साध्य : पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्त : । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिकण्टे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्राङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्कार : । पुं० रायभाटी० इ० गौ
० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटी ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥
शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्ति
ते तिकारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरु : । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तु
लसी बिल्वंपत्रत्र यमुदाहृतम् ॥

पत्रदारक : । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुम : । पुं० तालोदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशु : । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णा
दिच्छेदिकायाम् । व्रश्चने । छेनी
इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशु : ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जाय
म् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपाल : । पुं० आयतायांक्षुरिकाया
म् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची०
इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ल
लाटाभरणे ।ललाटिकायाम् ॥ पाशा
नां समूहः पाश्या ।पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० इ०
गौ० भा० प्र० । मूड़खोलि ॥ इ०
वि० जलवायाम् । खर्परे ।वारिवा
याम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंध
ने ॥ बंधः पलाश पत्राणां शीर्षपत्र
पिशाचिके तिकारावली ॥

पत्रपुष्प : । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पक : । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः। पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्दः पत्रबंध इति त्रयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रबालः। पुं०तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ॥

पत्रभंगः। पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम्। पत्रलेखायाम् ॥

पत्रभङ्गिः। पुं०)
पात्रभंङ्गे ॥
पत्रभङ्गी। स्त्री०) ॥

पत्रयौवनम्। न० नवीनपर्णे। पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधरः ॥

पत्ररथः। पुं० अण्डजे। पक्षिणि ॥ पत्रंरथइवयस्य ॥

पत्रलम्। न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्रः ॥

पत्रलेखा। स्त्री० पत्रभंगे। स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे। पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा। शा० ॥

पत्रवल्ली। स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः। पुं० वाणे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा। अण् ॥

पत्रशाकः। पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा। स्त्री० पत्रनाडिकायाम्। माध्यां ॥

पत्रश्रेणी। स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः। पुं०विल्वे। इ० रा० नि० ।

पत्रसूचिः। पुं० कण्टके ॥ इ०त्रि०

पत्रहिमम्। न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम्। न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम्। न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे। वकम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रे पुअङ्गतिवा। अगिगतौ। अच् ॥

पत्राङ्गुलिः। स्त्री० भङ्ग०। स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलिः अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम्। न०मस्यां ॥

पत्राढ्यम्। न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे। मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्यम्। न० पत्तङ्गे ॥

पत्राम्ला। स्त्री० चुक्रिकायाम्। चूका०

इ०भा०॥

पत्रालुः । पुं० इक्षुदर्भायाम् ॥ कासालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री० गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री० पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्त नवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां शिशिसङ्घेतु पत्रेचाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनाय्यवचूर्णकम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्ध वस्तुनोरेकतराव धारणार्थकब्राह्मणवालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे ॥

पत्राहारः । त्रि० तपोविशेषाल्लब्ध संज्ञे तापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री० लघुपत्रे । चिट्ठी इ० भा० ॥ पत्र्याम् । लिपौ ॥

पत्रिकाख्यः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥ त्रि० पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री० पल्लवे ॥

पत्री । पुं० श्येने ॥ पत्ररथे । खगे ॥ काण्डे वाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ अद्रौ ॥ रथे ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिण्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पाच्याम् ॥ पत्राणि संन्त्यस्य अतइनिठनाविती निः ॥ अतिशयितम् ० प्रशस्तं वापत्रमस्येति वा ॥ त्रि० । पत्रयुक्ते ॥

पत्री । स्त्री० पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा । जन्मपत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं० कासमर्द्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं० शोणके । स्योनाकवृक्षे । अरलू० इ० भा० ॥ न० । धौतकौषेयवाससि । मुकटा० इ० भा० ॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य । पत्रेषुकृताऊर्णाबटलकुचादिपत्रेषुक्रमिभिरूर्णायाःकृतत्त्वात् । पत्रोर्णाऽस्त्यत्र । अर्श आद्यच् ॥

पत्मलः । पुं० पथि ॥ पतति । पत्लृ० पतेरश्चलइ०सरः ॥

पथः । पुं० मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प० अच् । वाटः पथश्चमार्गश्चेतिसुभूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ । पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं० पथिकुशले ॥ तत्रकुशलःपथइतिवुन् ॥

पथरथः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि० अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्ततिः स्त्री०)
पथिकसंहतिः स्त्री०) हरी । पथिकसमूहे ॥

पथिका । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री० अध्वगायाम् ॥ पन्थानं गच्छति । पथःष्कन् । षित्त्वान् ङीष् ॥

पथिद्रुमः । पुं० श्वेतखदिरे ॥

पंथाः । पुं० अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिताः। प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तीचविभावितः॥ मथंते ऽनेन। पथि०। पथिमथिभ्यामिनिः॥ पतन्त्यनेनवा। पतेःस्थश्चतिइनिः। थान्तादेशश्च॥ पन्थादेयोब्राह्मणाय स्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे। वृद्धायभार युक्तायरोगिणेदुर्बलायच॥ यथाहम नुः। चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभा रिणःस्त्रियाः। स्नातकस्यचराज्ञश्चप न्थादेयो वरस्यच॥ तेषान्तु समवेता नांमान्यौस्नातक पार्थिवौ। राजस्ना तकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गि ति॥ गमनगुणाः। पन्थामेद : क फस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः। य त्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीडाकरंभवे त्॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रि यशोभनम्॥ उपाये॥ यथा। एषप न्था अमृतत्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञान मिति॥

पथिप्रज्ञ :॥ पुं० मार्गाभिज्ञे॥ पन्था नम् प्रजानाति। प्रेदाज्ञइतिकः॥

पथिलः। त्रि० पथिके। पथन्त्यनेन। पथि०। मि० इलच्॥

पथिवाहकः। पुं० निष्ठुरे॥ शाकुनि के॥

पथ्यः। पुं० हरीतकीवृक्षे॥ न०। सैन्धवे॥ त्रि०। हिते। चिकित्सा दौहितकारके॥ यथा। अशीते- नाम्भसास्नानं पयःपानंनवाःस्त्रियः। एतद्वोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभो जनम्॥ मानवाः इतिसम्बोधनम्॥ विनापिभेषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिव र्तते। नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांश तैरपि॥ न०। शुभावहेवचने॥ शा स्त्रीयात्पथोनपेतः। धर्मपथ्यर्थन्या दिनायत्॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमा हुर्हितैषिणः॥

पथ्यशाकः। पुं० तण्डुलीयशाके॥

पथ्या। स्त्री० हरीतक्याम्। अभया- याम्॥ विजयारोहिणीचैवपूतना- चामृताभया। जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः॥ अलाबुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता। पूत नास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांस ला स्मृता॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीव न्तीस्वर्णवर्णिनी। त्रिरेखाचेतकीज्ञे या सप्तानामियमाकृतिः॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी। प्र लेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहि ता॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत्। चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तंप्रयोजयेत्॥ वंध्याकर्कोटि क्याम्॥ मृगेर्वारौ॥ चिर्भिटायाम्॥ पथोनपेता। धर्मपथ्यर्थन्यायाद नपेते०इ०यत्। टाप्॥ चतुर्दशाक्ष रच्छन्दः प्रभेदे। यथा॥ सजसाय लौचसहगेनपथ्यामता॥ यथा। स्थ गयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

जलदास्तड़िल्लुलितकांतकार्तस्वरा:। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकरा: सवितु: क्वचित् कपिशयन्तिचामीकरा: ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा । प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयो: प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जय जयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त । कुरुकरुणामितिभणिति: पथ्याभवरोगदु:स्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलु: । पुं० भावप्रकाशोक्तौषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् । न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे ॥

पथ्यावक्त्रम् । न० विषमवृत्तविशेषे ॥ यथा । युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा । रासकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे । आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्रा मधुस्रुति रिति ॥

पत्०द् । पुं० चरणे । पादे ॥ पद्यते । पदगतौ । क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तं नमन्यते । पदन्नित्यादेशविधानात् ज्ञापकात् । अन्येतुपदादेशएवाय मित्याहु: । प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनशसाद्यनंतर्भूतेपितत्प्रवृत्ते: सम्भवात् । अतएवश्रौङ: श्यां ककुद्दोपणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पद: । पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ । व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ । पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंचिधान्तसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्ज्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ता: ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे । व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्वे । आनन्दरूपे । ब्रह्मणि । स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनै: सर्वैर्मुनिभि: प्राप्यतेवा । पद्स्थैर्ये ० पदगतौवा । प्रचाद्यच् । भावकर्मकरणेषुवाघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव: । खनोघचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदक: । पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा । क्रमा० वुन् । त्रि० । पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादिरत्नस्वनामाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदग: । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यांगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो०ड: पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्यदन्तआदेश: ॥

पदजातम् । न० पदसमूहे । परा पश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिविश्व

वरणकाराः ॥

पदनीयः । त्रि० गमनीये ॥ पदैरनीयर् ॥

पदन्यासः । पुं० गोक्षुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्तौ । गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि० व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामविः ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङीष् ॥

पदमाला । स्त्री० मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः । पुं० पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजीतिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पद्गे ॥

पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पदादेशः । चतुर्मासिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषु लाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ ※ ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयथाह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते। द्रव्यंपदार्थं मत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम्। तत्रजातिवादिनआहुः । जातिरेवशब्देन प्रतिपाद्यते। व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतांजातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायांतदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादयः शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्यत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर भिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगम : ॥ व्यक्तिवादिन स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातिस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट : ॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ : ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्था सप्त कीर्तिता : ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धा : ॥ गोतमोक्ताः षोडश पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसाधिगम : ॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ वुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं सदृष्टान्त : ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्क : ॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णय : ॥ ६ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ यथोपपन्नच्छलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासा : ॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्माभ्यांप्रत्यवस्थानंजाति : ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः सुर्जीवाजीवास्रवास्रय : । संवरो निर्जरश्चैव वन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु विषु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविध : आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविध : । ईश्वरोजी

वश्येतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्वि विधौ। तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधि त्वेन भेदव्यवहारहेतू। शुद्धौत्व भेदव्यवहारहेतू। अनात्मापि वि विधः। कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते पदस्यार्थः पदार्थः। सद्विविधः शान्तिको लाघवि्यकश्चेति॥ धर्मा र्थकाममोक्षेषु॥ यथा। द्वावेवस्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ। प्रथम श्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ। अर्थकामौ प्रशस्तौहि सर्वेषां सम्म तौ प्रियौ। धर्माधर्मेति वाग्वादो दम्भोयं महतामपि॥ पश्चात्ताप वचन मेतद्धवासुरवधेमुनीनाम्॥

पदार्थाभिनयः। पुं० नृत्ये॥ पदार्था भिनयोनामत्त्रयोगाङ्गसत्त्वजः। इ तिभरतः। सत्त्वमन्तःकरणम्॥

पदासनम्। न० पादपीठे॥

पदिकः। पुं० पदातौ॥ पादाभ्यां चरति। पर्या० ष्ठन्। ठक्षेकः। इ केचरतावितिपदादेशः॥

पद्गः। पुं० पदातिके॥ पद्भ्यांगच्छ ति। गमलृ० अन्येभ्यो० डः। पादेनसमानार्थःपच्छब्दः॥

पद्धतिः। स्त्री० पङ्क्तौ॥ वर्त्मनि। पथि॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे॥ ग्र न्थार्थबोधकेग्रन्थे॥ पादाभ्यांहन्यते। हन्०। क्तिन्। हिमकाषिहतिषु

चेतिपद्भावः॥

पद्धती। स्त्री० पद्धती॥ बह्वादिभ्यश्चेति वाङीष्॥

पद्मिमम्। न० पादशीतलतायाम्॥

पद्मः। पुं० नागराजविशेषे॥ दाशरथौ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्र वर्त्ति विशेषे। पद्मोत्तरात्मजे॥ बलदेवे। रतिबन्धविशेषे॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारीपद्मा सनोपरि। रमेद्गाढंसमाकृष्य ब न्धोयंपद्मसंज्ञकः॥ पुं०। न०। नलि ने। अरविन्दे। कमले। तामरसे। राजीवे॥ वसन्तशीतभीताश्च को किलस्यवनेरतम्। अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताइति॥ पद्मके। इभाननविन्दुवृन्दे। व्यूह विशेषे। निधिप्रभेदे। दशार्बुदे १००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ॥ न०। पुष्करमूले॥ सीसके॥ चित्रकाव्यभेदे॥ पद्मालक्ष्मीर स्मिन्नस्ति। अर्शआद्यच्॥ पद्यते। पद०। अर्त्तिस्तुखितिमन्॥

पद्मकम्। न० विन्दुजालके। हस्त्या ननादिस्थविन्दुवृन्दे॥ पद्मकाष्ठे। पद्माकइतिपाजादृतिवभाषा॥ ऋषभादिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे॥ पुं० सुगंधिपुष्पेवृ त्तविशेषे॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं वातलंलघु। बिसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

श्लेष्मास्रपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत् ॥ पद्ममिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥

पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मबीजे ॥

पद्मकर्णिका । स्त्री० अब्जकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत् ॥

पद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतके केदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥

पद्मकी । पुं० कृष्णपत्रके । भूर्जवृक्षे ॥

पद्मकेशरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥

पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यधिकारे कमलादिभ्यःखण्डः ॥

पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकइति । पाजा० इतिचभा० ॥ पद्मस्यगन्धइवगन्धोस्य । उपमानाच्चेतीत्त्वम्

पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्ये उपास्यत्वात् ॥

पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्य नामख्यातवृक्ष विशेषे । अव्यथायायाम् । अतिचरायाम् । चारस्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ पद्मचरितुशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥

पद्मजः । पुं० चतुरानने ॥ मधुविशेषे ॥ पद्मेजातः । जनीडः ॥

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥

पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥

पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मं नाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववपूर्वादित्यचाजितियोगविभागाद्च् । पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात् पद्मनाभः । पृ० साधुः ॥ भाविजिन विशेषे ॥

पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्त्वान्नाच् ॥

पद्मनालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ अब्जदले ॥

पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥

पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्ये ॥

पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्याश्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं-पद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥

पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिङ्गाङ्गपक्षिणि ॥

पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥ ※

पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥
पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥
पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये । पद्मानांबन्धुः ॥
भ्रमरे ॥ पद्मबंधवोऽस्य ॥
पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥
पद्ममुख । त्रि० पद्मसदृशमुखयुक्ते ॥
पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । कञ्चिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥
पद्मयोनि । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥
पद्मरजः । न० वसरेणौ । परमाणुव्रष्टौ ॥
पद्मराग । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसमासः ॥ अस्योत्पत्त्याद्योयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शबलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपी स्वच्छोर्चिष्मानगुरुः सुसंस्थानः । अन्तःप्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवःखण्डाः दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्येयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंबिभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्य दोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यश्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्येकोनाशीतितिवाराह्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥
पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम् ॥
पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥
पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

म्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्या: पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्या: ॥

पद्मवीजम्। न० गालोड्ये। पद्माक्षे। कमलवीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा ॥ पद्मस्यवीजम् ॥ पद्मवीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरुक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातरंवल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मबीजाभम् । न० मखान्ने। मखाना इ० भा० प्र०पा·नीयफले ॥

पद्मव्यूहः । पुं० पद्माकृतौ व्यूहविशेषे॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्ट जिगीषु: पद्मव्यूहः। तेनराजापुरान्निर्गत्यसर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता। स्त्री० श्रियि। लक्ष्म्याम् ॥ पद्मंहस्तेयस्या:॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा। स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्यारि पद्माभंपुष्पमस्त्यस्या:॥ श्रियि । रमायाम्॥ चारुग्याम्। पद्मचारुण्याम्॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ पन्नग्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुने: पत्न्याम् ॥ अर्हन्मातरि ॥ कल्किदेवेनविवाहितायाम्बृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्या: । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् । टाप् ॥

पद्माकर:। पुं० तडागे । कासारे। सपद्मागाधजलाशये॥ योग्यतयानिष्पद्मेचमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकर:उत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोग: ॥

पद्माक्षम्। न० पद्मवीजे॥ त्रि०। पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माट: । पुं० चक्रमर्द्दके । उरणाक्षे। पवाड० इ० भा०॥ पद्ममिवपद्मांशाद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया। स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्या: ॥

पद्मावर्तिका । स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मित पदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविबुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविहिता । इहदशवसुभुवनैर्भवति विराम : सकलाभिमत फलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमन: संविहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्म निकृन्ततिजनयतिशर्म नमर्मसद : चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

जयतिमदनोहृदयमद: । प्रियसखि
समनयमंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधर
णीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति
तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥

पद्मावती । स्त्री० जरत्कारुमुने : प
त्न्याम् । मनसादेव्याम् । नदीप्रभे
दे । पद्मा० इ० गौ० भा० ॥ पद्
मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका
वृत्ते ॥ जयदेवकवे: पत्न्याम् ॥

पद्मावतीप्रिय: । पुं० जरत्कारुमुनौ ॥

पद्मासनम् । न० योगिनामासनविशेषे
॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियम
त : संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि
पश्चिमेनविधिनाधृत्याकराभ्यां धृत
म् । अङ्गुष्ठंहृदयेनिधायचिबुकंना
साग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारना
शनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अ-
पिच । उर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पाद
तलेशुभे । अङ्गुष्ठौचनिवध्नीयाद्धस्ता.
भ्यांव्युत्क्रमात्तत : ॥ पद्मासनमि
ति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममितिदे
वीगीता ॥

पद्मासन : । पुं० ब्रह्मणि । कमला
सने ॥

पद्मासना । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्म
मासनंयस्या : ॥

पद्माह्वयम् । न० पद्मके । पद्मा
क० इ० भा० ॥

पद्माह्वा । स्त्री० पद्मचारिण्योष
धौ ॥

पद्मी । पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंविंदु
जालकमस्त्यस्य । इनि : ॥ हरौ
॥ पद्मंहस्ते ऽस्य ॥

पद्मिनी । स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥
नलिन्याम् । विसिन्याम् ॥ मूल
नालदलोत्फुल्लफलै: समुदितापुन:
। पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्या
दिश्चसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरा
तिक्ता कषाया शिशिरा परा । पि
त्तकृमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्ताप
दोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्त लक्ष
णगुणा : । अन्यत्रापि गुणायथा ।
पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा
चसा । पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावात
विष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्या
म् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिस
न्त्यत्र । पु० इनि : ॥ स्त्रीविशेषे
॥ यथा । भवति कमलनेत्रा नासि
काक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा
दीर्घकेशीकृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला
नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा
पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम्
मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्टक : । पुं० पद्मकांटा
इति गौडेषुख्याते ॥ भावप्रकाशो
क्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्त : । पुं० रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम् । न० पद्मिनीनां

समूहे ॥ कर्म०खण्ड : ॥
पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥
पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥
पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते
रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥
पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥
पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति
विशेषे ॥
पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुज्ये
ष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥
पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
पद्य : । पुं० शूद्रे । अक्षरवर्गे ॥ न०
श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा
। गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्वि
विधंबुधै: । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं
बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंच
तुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा ।
वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृ
ताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥
पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥
पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् ।
पद्यत्यतदर्थइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे
पदंदघ्नमस्मिन् । पदमस्मिन्दघ्न
मितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्य
न्तिपद्या : शर्करा : । विध्यत्यधनु
षेतियत् ॥ स्तुताविति विश्व : ॥
पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्य
तेऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्ची
तिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥
पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते ।
पद० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिवनिप्॥
पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति
ङीब्रौ ॥
पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्ट
किफले । कटहलइतिफनस० इ
तिचभाषा ॥ अस्यपर्यायाद्योयथा
पनस : कण्टकिफल : फणाशेति
बृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्नि
ग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंबृंह
णंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यं
शुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥
आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु ।
दाहकृन्मधुरंबल्यं कफमेदोविवर्धन
म् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि
मधुराणिच । गुरूणिवद्धवर्चांसिसृ
ष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो
वृष्योवातपित्तकफापह : । विशे
षात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्नि
भि : । अलंपनसपाकाय फलंकदल
सम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥
कण्टाफलंसुमधुरं बृंहणंस्निग्धशीत
लम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्र
बलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं
हृद्यंबलप्रदम् । रुचिघ्नंनचचक्षुष्यं
वृष्यञ्चवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम
पक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्त
पित्तहरंस्वादु तत्फलाद्यापितद्गु

णाम् ॥ इतिराजवल्लभ: ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥ :

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसीविशेषे ॥ वानरीविशेषे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्णमध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित : । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यतेस्म । पण । पनच । क्त : । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनित: । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त : । आयाभाव : ॥

पन्थक : । त्रि० पथिजाते ॥ पथ: पन्थचेतिवुन् ॥

पन्न : । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पने : कृद्वृजूसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्त : । गत्यर्थेतिकर्त्तरिवाक्त : ॥

पन्नग : । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गम्ड० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिड: ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रह : ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर : । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्य:केशर : ॥

पन्नगाशन : । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्यु : ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीक्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नध्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनह्या पनही० इतिचभाषा ॥

पपी : । पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ पातिलोकमपिबतिवा । पा० । यापो : किद्द्वेचेतिई : ॥

पपु: । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भ्रश्चेतिचकारादन्यतोपिकुर्द्वित्वेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायावक : परमधार्मिक : । शनै : श्चालयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ वक: किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृत: । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्देयस्या : ।

पय:खल्ल: । पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

स्वालङ्कृतिषु ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि । न० कतके । कलुषानिर्मलीक० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते०पयतेवा । पयगतौपीङ् ० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥

पयस्पाशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥ याप्येपाशप् । पाशकल्पककाम्येष्विति विसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपयसोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्यवल्ल्याम् ॥ कुटुम्बिनो क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्यस्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्यस्याम् । सिध्मादिभ्योपीतिवलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्षस्थविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभावर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्वीपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ० शा० ॥

पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं० मेघे ॥ पयोददाति ॥ डुदाञ्० । कः ॥

पयोद्वालम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः । पुं० इक्षुविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाविभर्त्ति वक्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति लक्ष्मीप्राय : पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतुरिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ कर्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधि : ॥

पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचेति धाञोऽसि : ॥ मेघे ॥

पयोधि : पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकि : ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि:। पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र।ड्धा ञ्०। अधिकरणेकि:॥

पयोमुक्। पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ०क्विप्॥

पयोलता। स्त्री० क्षीरविदार्याम्। पयसोलतेव ॥

पयोव्रत:। पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे। द्वादशाहसाध्यं विष्णुव्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता। स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम्॥ पयोष्णी सलिलंरुच्यंपवित्रंपापनाशनम्। सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्विति राजनिर्घण्ट:॥

पर:। पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्रह्मणआयुषि ॥ यथा। कालसङ्ख्यासमासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता। सएवस्यात्पर: कालस्तदन्तेपरिपूर्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम्। तत्पराख्यंतदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच। चीणिकल्पशतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमा: ॥ ब्रह्मण: कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदम्॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्याय: ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न०। पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसीस्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा। तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम्। परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि०। प्रकृष्टे। श्रेष्ठे ॥ निरतिशये। उत्कृष्टे। प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे। अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्मप्राणायामंपरंतप:। सावित्र्यास्तुपरंनास्तिमौनात् सत्यंविशिष्यतइतिमनु: ॥ बहुकालीने ॥ अरौ। शत्रौ ॥ दूरे। अन्यस्मिन। व्यतिरिक्ते। स्वस्मादितरस्मिन्॥ उत्तरस्मिन्॥ पिपर्त्तिरोषम्०पूर्यतेऽनेनवा। पॄ०। प०। ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

पर:शत:। त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये। शताधिके ॥ शतात्पर:। पञ्चमीतियोगविभागात्समास:। राजदंतादि:। पारस्करादित्वात्सुट्॥ पर: शतायास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात्॥

पर:सहस्र:। त्रि० सहस्रात्परस्मिन्। सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परे। पञ्चमीति योगविभागात्०स०राजदंतादि:। पारस्० सुट ॥

परकीय:। त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम्। गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिछ: ॥

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः। पुं पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । बृषापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्वाविधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परेधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ छुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ०तिहेम चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥ यथा । बुद्ध्यांहिस्वकार्येअहङ्कारेजनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणंकारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्मादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्त्वम् । न० परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्त्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमिति ॥

परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्तिपीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम् ॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । पर ब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वमप्रत्त्यविहिते ॥ पर-

स्वपरेषांवाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकाम क्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंधैर्यबलवता विवेकिनतपसाचभानुरिवतापयती तिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ण्य-न्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्ता पेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परस्वतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्ननिर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिताक्षरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच , अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षराप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद ० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौ पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते ः । परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टे महोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पण्याङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

परप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥(चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छितं ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुमम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

॥ परभागोभिभवेद्वर्णद्वयमंसर्गजारुचि:

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्तास्त्रकान्तास्त्र योभुङ्क्ते सनराधम :। सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्य : ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृत: । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणकाकेनभृत: ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ चेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥

परम : । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यस : ॥

परमगति : । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षहेतौ ॥ यांविप्रा:सर्वत : शान्ताविशुद्धाज्ञाननिश्चया : । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहु : परमांगतिमितिमोक्षधर्म : ॥

परमन्तप : । न० इन्द्रियजये ॥ मनसश्चे न्द्रियाणाञ्चैकाग्र्यंपरमंतप: । प्राणायामात्राह्मणस्यत्रयोपिविधिवत्कृता: । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमंतप : ॥ आलोचने ॥

परमपद : । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परद्वेवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि : प्राप्यते इति पद: परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । शां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षि : । पुं० भेलाद्युषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंस : । पुं० आत्मा नात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजडभरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुख्जानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंस उच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्या मुक्ता : सर्वेशिवोपमा : ॥ हंसोन कुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरे न्निषेधविधिवर्जित : ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं नि : संकल्पोनिरुद्यम: । सदात्मभावसंतुष्ट : शोकमोह विवर्जित : । निर्निकेतस्तितिक्षु : स्यान्नि : शंकोनिरुपद्रव : ॥ नार्पणंभच्यपेयानांनतस्यध्यानधारणा: । मु

 परमाणुः

क्रोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोऽसाचारपरोयति
रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ..
परमागतिः । स्त्री० साक्षान्मोक्षइतौ
॥ यथा ।.कषायपक्तिः कर्माणिज्ञा
नन्तुपरमागतिरिति ॥
परमाणुः । पुं० परिमण्डले । परमेणौ
। यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः
॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्य
तेरजः । तस्यषष्ठकोभागः पर
माणुः सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्ति
कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा
णवः खरस्नेहोष्णेरणस्वभावाः । तथा
हि कठिनस्वभावाःपृथिवीपरमाणवः
। स्नेहस्वभावाःअपांपरमाणवः । उष्ण
स्वभावास्तेजसः परमाणवः । ईर
णस्वभावावायुपरमाणवः इति ॥
परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्या
दिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवय
वः परमाणुः । सचनित्योनिरवय
वत्वतः सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा ।
नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्याद
णुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात्
सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य
नामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिका
रणम् । यथा । पारिमाण्डल्यभिन्ना
नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप
रमाणुरूपस्यनित्यत्वम् । पार्थिवपर
माणुरूपस्याऽनित्यत्वम् । यथा ।
जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्सहेतु

कम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा
णुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वा
दिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुतः
सृजतिपरमेश्वरः । यथा । अद्योज
नंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनं
द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मप्रयत्नजन्य
प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वाद
स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज
लिः ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान
न्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग
नाशादिक्रमेणद्व्यणुकनाशानात्तिष्ठ
न्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूय
मानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणवः । इ
ति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वा
भावादतीन्द्रियत्वम् । यथा ॥ मह
त्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ *
कालविशेषे ॥ यथा । सकालः पर
माणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतो
विशेषभुग्यस्तुकालः सपरमोमहा
न् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्रसरेणु
स्त्रयः स्मृतः । जालार्करश्म्यवग
तः खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री
भागवते ३स्कन्धे ११ अध्यायः ॥
अस्यार्थः । सतः प्रपञ्चस्यपरमाणु
तांपरमावस्थांयोभुङ्क्तेसकालः
परमाणुः तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयो
भुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थः ।
ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्य
पर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्यायावतापर

माणुदेशमतिक्रामतितावान्काल : परमाणु :। यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोषमतिक्रामति । सपरममहान्संवत्सरात्मक: तस्यैवावृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धान्तत्त्वमिति। तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैव कालादिविभागंवच्यति ॥ इदानीं द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणु : स्यात्त्रयोणवस्त्रसरेणु: सतुप्रत्यक्षइत्याहजालार्कैति। गवाक्षप्रविष्टेष्वर्करश्मिष्ववगत : कोसौयोतिलघुत्वेन खमेवानुपतन्अगात्गत:। नगामितिपाठेखमेवानुपतन्नवगत: नतुगां पृथ्वीम्। इति श्रीधरस्वामिन : ॥

परमाणवङ्गक :। पुं० विष्णौ ॥

परमात्मा। पुं० चिदात्मनि। स्वप्रकाशज्ञानस्वभावात्मनि। कार्यकारणविलक्षणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे॥ देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेन कल्पितानांपरम: प्रकृष्टउपद्रष्टृत्वादिविशेषणविशिष्टआत्मा॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेभ्य : पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्मभ्य : परम : प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्त: आत्माच सर्वभूतानांप्रत्यक्चेतन :। उत्तम : पुरुषस्त्वन्य : परमात्मेत्युदाहृत :। परामा मायाशक्ति र्वायस्यस :। अतति सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा। परमश्चासावात्माचेतिवा॥ परमात्मातत्पदार्थ : सर्वोपाधिविवर्जित :॥ अन्योक्तं श्रीदेवीभागवते। याशक्ति : परमात्मासौयोसौसापरमात्मता। अन्तरंनैतयो : कोपिसूक्ष्मं वेदयनारदेति॥ अंतरंभेद : सूक्ष्ममपिनवेद॥ अस्यध्यानं यथा। हृत्पद्ममध्ये पुरुषंपुराणं सत्यात्मकंसर्वजगत् स्वरूपम्। ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति॥

परमाद्वैत :। पुं० विष्णौ॥ मतविशेषे॥ यथा। निर्गुणंवामभागेचसव्यभागेऽद्भुतानिजा। मध्ये नाथ : स्वयंज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति॥

परमानन्द :। पुं० अविनाशिनिरतिशयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे॥ परमश्चासावानन्दश्च॥ अतिशयाह्लादे॥ ब्रह्मानन्दे॥ सार्वभौमादिहिरण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्षपरमावधित्वात्॥

परमान्नम्। न० क्षीरिकायाम्॥ पायसे। खीर इ० भा०॥ परमञ्च तदन्नञ्च॥ यद्वा। परमाणामुत्तमानांदेवादीनामन्नम्॥

परमायस्त :। त्रि० अतिश्रान्ते॥ परमश्चासौ आयस्तश्च॥

परमायु :। पुं० विंशत्यधिके वर्षशते। जीवितकाले॥ यथा। शतंवर्षा

खिविंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : स ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह। अब्दाद्वात्रिंशदश्वानांशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दा नांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरव स्तादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥इ० शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० क्षत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः। पुं० सत्ये ।एकरूपेणावस्थि तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावत: सा क्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिव: सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः। अपर: कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात् सत्यार्थचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गमिवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्मं गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुर्ष्वर्थेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्ये तनिवर्त्त तनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षो र्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि० ।तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्व मेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातल क्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यैर्नचपापै र्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हत: । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं०साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदाहगीता सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्यु: । पुं०काके । वायसे ॥ परे ष्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमाइन्द्रादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादयःतेषामीशः ।

परमेश्वर: । पुं०महेश्वरे । शिवे ॥ पर मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्त्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व दोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वर श्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्य गर्भादिभ्य: सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव तायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमा चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी।पुं० धातरि। पितामहे। अब्ज योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदि तीनिः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्था स्विन्स्वृणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वत्रदेवेशिमन्त्रद:पर

मोगुरु: । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिब्रह्नीलतन्त्रे २ पटल: ॥ मन्त्रदातागुरु:प्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरु: । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठिगुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभ : पद्मचक्रसमन्वित: । चित्राकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथायुतम् । विम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरश्चातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वित : ॥ सवर्तुलस्तथापीत : पृष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रह : ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वित: । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । वामनहाटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठिन : शक्तौ ॥

परमेष्वास : । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्पर : । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्यप्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्र : ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ० । अच् । श्वपचजारहरेतिवत् । तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक् । पृ० ॥

परम्पराकम् । न० इष्ट्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक० । भावेघञ् । अस्यतेर्घञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपर : श्रेष्ठ : आकोऽस्मात् ॥

परम्परीण : । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवरपरम्परेत्यादिनाख : । प्रकृते : परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टि: ॥

पररीणम् । न० पर्वणि ॥ पर्णवृन्तरसे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पररु : पुं० केशराजे । भृङ्गसोदरे ॥

परलोक : । पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगम : । पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न० परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि० पराधीने ॥ पर : स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवश : । त्रि० अस्वतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥

परवश्य : । त्रि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्त्वाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठंफलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताश्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं० सुधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शॄहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशॄभ्योडिच्चे तिकु : ॥

परशुधर : । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोन्नृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंत्रेतांयुगादाव तीर्णः : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाख्यस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

मृत्रास्वाधतुर्वेदांश्चसर्वश : । स्वता तात्कृतकृत्योभूतवेदविद्याविशारद इति ॥ विशेष : पाश्चोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥
परशुरामक : । पुं० भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ स्वार्थेक : ॥
परश्वध : । पुं० कुठारे । फरसा० इ० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंधयति । धेट्० । आतोनुपेतिक : ॥
परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥
परश्व: । अ०श्व: परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परसों इ० भा० ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥
परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥
परस्तात् । अ० परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपक्षे अस्ताति: ॥
परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वेवाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥
परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धवाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । इन्ते :

कर्म्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥
परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् भि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्मैचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥
परस्वध: । पुं० परश्वधे । कुठारे ॥ परस्वस्वंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपेतिक : ॥
परा । अ० विमोक्षे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुख्येभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट : । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेप रावृत्त: । भृशे. पराजित: । अधीने पराधीन : । मोक्षणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥
परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥
पराक : । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे । जन्तुभेदे । व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकःसर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेपञ्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यपञ्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृत :। त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ : क्त :

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ पराञ्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रम :। पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्तावितिशब्० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरत्ने गुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याहहस्तिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मत्येषैवास्यपराक्रियेति ॥

पराग:। पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिवाड :॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागति: । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गद :। पुं० शिवे ॥

पराङ्गव :। पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुख :। त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचित :। पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैधिते ॥ परेणआचित :। चिञ्० । क्त :॥

पराचीन :। त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अश्व ु० । वस्त्विगादिनाक्विन् तत : स्वार्थेविभाषाश्वेरदिक् स्त्रियामिति ख : ॥

पराजय : । पुं ० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ जिअभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा । जिअभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म । जि० । क्त : । यद्वा । परेषामाज : क्षेपणंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराञ्ज : । पुं० परञ्जार्थे ॥

पराडीनम् । न० पक्षिण : परावृत्यगमने ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ: । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥ उत्सार्यानात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परमात्मा ॥

परादन: । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यंनपराधीनवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता : । इति गरुड़पुराणे ११३ अध्याय : ॥

परानन्द: । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्रयस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद : । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यं तृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल : । पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्य ष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च नित्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्नेनोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेपे ॥ परागताआपोऽस्मिन् । अवर्णान्ताद्वेतिपक्षे अपर्द्दभाव : ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्वत्यां ॥

परापरज्ञ : । त्रि० विद्याविद्याविभागज्ञे ॥

परप्रकृति: । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्नायांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ सेच सुलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभव : । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमजंदेवंजगत : प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मणस्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकार : ॥ विनाशे ॥ पराजये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्तम इत्यब्दकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवेन्द्रसैन्यैश्चसमस्तै : खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जना: सर्वेभयभीता:पराभवे ॥

पराभिध्यान: । त्रि० परागृहदर्शिनि ॥

पराभुक्ति : । स्त्री० पातालादिकलाम्बाधुवर्षि विचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नतत्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूत : । त्रि० जिते । प्राप्ताभिभवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥ *

परामर्श: । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्षणे । तर्के । अर्थे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्याप्यस्यपक्षधर्मतत्वधी : परामर्शउच्यते । अस्यार्थ : । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितिजनकम् । तत्रव्याप्य : पक्षे इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इतिज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापार : । यथा । व्यापारस्तुपरामर्श: करणंव्याप्तिधीर्भवेत् । अस्यार्थ: । अनुमायामनुमितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्यापार : । तथाहि । येनपुरुषेणमहानसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चात्सएवपुरुष: क्वचित्पर्वतादौअविच्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनंतरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाद्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्ट : । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परामृश्यते । मृश० । क्त : ॥

पराम्बा । स्त्री० पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपिण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजा:कृष्णपरायणाइति । न०आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमयनंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंचेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्त: । त्रि० पराधीने ॥

परारिअ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरे इत्यर्थेसद्य:परुत्परारीषमद्यइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभाव: आरिचसंवत्सरे ॥

परारि. । त्रि० परशवी ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोवक्तव्य: ॥

पराक: । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुक: । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्रस्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतिपत्त्यर्थं पञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा । पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादितात्लिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यंतदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ इ० वि-पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धंस्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गुणितेद्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्य: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्द्धेभव : ॥ पर्वाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ पदंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थ: ॥

परावर्त्त: । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायो : षष्ठस्कन्धे ॥ ईदृक्च : पुरुषोन्यादृक्यमितासमदृक् तथा । चामसप्रतिदृक्चर्षे त्यास मर्षे : परावह : ॥ सप्तवायन्तर्गत सप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरूर्द्ध स्थित : ॥

पराविद्ध: । पुं० कुवेरे ॥ त्रि० । परै :शत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

परावित्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परा विद्यांशृणु मुनेयया ब्रह्मावगम्यते । यत्तदद्दश्यमग्राह्य मगोचरणां भुश्रम् । अचचु : श्रोत्रं तदपाणिपादं नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

पराशक्ति: । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ परास्वायाम् ॥ यथाऽऽजनमेजयं प्रति व्यास : । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्ये चराचरान : पराशक्तिरुपासका: । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ पर आश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ अस० । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ असते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्त्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान् आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्त : ॥

पराहत : त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्त: ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपस्त्वहङ्कारोदारय्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्त : । तथाच सृष्टिसमयेय : प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोहङ्कार : सदेवसोम्येदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराह्ण : । पुं० अपराह्णे ॥ अरपश्चतदह्नश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्ज्जने ॥ व्याप्तौ ॥ शेषे ॥ कृत्यंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : स्युश्चम्पूश्च

ण्डकथाकथा। आख्यायिकापरिक थेति। त्रिकाण्डशेष:॥

परिकम्प:। पुं॰ भये॥ कम्पे॥ परित: कम्प:॥

परिकर:। पुं॰ सङ्घे। गणे॥ पर्य्यङ्के॥ परिवारे॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकाबन्धे॥ यथा। सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम्। बद्ध: परिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति॥ युद्धोचितपरिधाने॥ समारम्भे॥ विवेके॥ सहकारिणि॥ यत्ने॥ अलङ्कारवि॰॥ यथा॥ विशेषणैर्य्यत्साकूतैरुक्ति: परिकरस्तुस:॥ अर्थाद्विशेष्यस्य। उदाहरणम्। यथा॥ महौजसो मान धना धनार्च्चिताधनुर्भृत: संयतिलब्धकीर्त्तय:। नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तय: प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभि: समीहितुम्॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषत्वमभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकार: कृत: तथाप्येकनिष्ठात्वेनबहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणित:॥ परिक्रियते। कृविक्षेपे। ऋदोरप्॥ परिक्रियतेऽनेन। पुंसीतिघ:॥

परिकर्त्तिका। स्त्री॰ गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम्॥

परिकर्त्ता। पुं॰ अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजके इत्युद्वाहतत्त्वम्॥

परिकर्म्म। पुं॰ सेवके। परिचारके॥ इतिरत्॥ न॰। अङ्गसंस्कारे। कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्म्मणि॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्म्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थ:॥

परिकर्म्मी। त्रि॰ सेवके॥ इ॰हे॰॥

परिकल्पित:। त्रि॰ कृते॥

परिकल्प्य:। त्रि॰ परिकल्पितुंयोग्ये॥

परिकाङ्क्षित:। त्रि॰ तपस्विनि॥ इतिशब्॰॥

परिकीर्ण:। त्रि॰ व्याप्ते॥ परित: कीर्ण:॥

परिकूटम्। न॰ पुरद्वारकूटके। नगरद्वारकूटके। हस्तिनखे। इत्यनो॰ इ॰इ॰ भा॰॥

परिक्रम:। पुं॰ विहारे। क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे॥ प्रदक्षिणे। परिकर्म्मा॰इ॰भा॰परिक्रमणम्। क्रमु॰। घञ्॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धि:॥

परिक्रमसह:। पुं॰ छागले॥

परिक्रयणम्। न॰ नियतकालंभृत्यास्वीकरणे॥ परित:क्रयणम्॥ क्रयणस्यसमीपंबा॥

परिक्रिया। स्त्री॰ परिसर्पे। परिजनादिनावेष्टने॥ परिकरणम्। कृञ: शच्। रिङ्शयग्लिङ्क्षु॥

परिक्लान्त:। त्रि॰ परिश्रान्ते॥

परिक्षित्। पुं॰ नृपान्तरे॥ अभिमन्युपुत्रे॥ अश्वमेधे॥ परितोदुरितंक्षी

यतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्टिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्टने । ख॑ई०ङ०भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराणामगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकश्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते०परितःखाता-वा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगत : । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्य्याम् ॥

परिग्रह : । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिःकर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकंतदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्राऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहत्वे पिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा ग्रहवृद्दिश्चप्विभाषायहङ्स्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० इ०प्र०अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ दुर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसि-घतथ।काचघटेगोपुरस्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहणनम् ० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परी-घश्चत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने॥ परितोघातः ॥

परिघातन : । पुं० परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातद्भ्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोष : । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः।पुं॰ संस्तवे। विशेषेणज्ञाने ॥ परचाङ्॰भा॰ ॥ परिसमन्तात्चयनम् । चिञ् ॰ । एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः। पुं॰ युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरचके ॥ परिधिस्थे। सेनायांराष्ट्रोदण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्यापकर्षेदूत्यन्ये ॥ रथगजादेश्चक्रपादादिरचकेदू॰केचित् ॥ सेवके ॥ परितश्चरति । पचाद्यच् ॥

परिचरणम् । न॰ गुर्वादिशुश्रूषायाम् ॥

परिचर्य्या। स्त्री॰ सेवायाम्। उपासने । शुश्रूषायाम्॥ परिचरणम् । चर॰ । परिचर्या परिसर्येतिशोयक्वनिपात्यते ॥

परिचायकः। पुं॰ लक्षणे ॥

परिचाय्यः। पुं॰ यज्ञाग्नौ । समूह्ये। उपचाय्ये ॥ परिचीयते। चिञ्॰। अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्निरिहनज्वलनः। किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । तस्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः। पुं॰ परिचरणे ॥ परिचरेर्घञ् ॥

परिचारकः । त्रि॰ भृत्ये । दासेरे। दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर॰ । ण्वुल् ॥

परिचारिणी। स्त्री॰ परिचरणशीलायाम्। परिचरणचित्तायाम् ॥ परिचरतीचरेर्णिनिः ॥ ङीप् ।

परिचाय्यः। त्रि॰ सेव्ये ॥

परिचितः । त्रि॰ परिचयविशिष्टे। ज्ञाते। समृद्धे

परिचेयः । त्रि॰ परिचयनीये। परिचेतव्ये ॥

परिच्छदः। पुं॰ परिजने। पोष्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ । गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परिच्छाद्यतेऽनेन । छद॰। पुंसीतिघः। छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः। पुं॰ परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः। त्रि॰ परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते । संवृते ॥

परिच्छित्तिः स्त्री॰ परिमाणे। इयत्तायाम् ॥

परिच्छिद्य। अ॰ निश्चित्य ॥ *

परिच्छिन्नः। त्रि॰ परिच्छेदविशिष्टे । अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेशवर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्त्वंत्रिविधम् । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात्। तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वरूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्त्वं। कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम् । वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति ॥

परिच्छेदः। पुं॰ ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्य विच्छेदे ॥ यथा। सर्गोवर्गः परिच्छे

दोघाताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकश्चग्रन्थसन्धयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्वंपरिमितत्त्वंवापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चं परिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमु कुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषु प्रणम्रेषुसत्सु हठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥ परिजायते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निति सधिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामन्प्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्दौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोह्निश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोयणादेशश्चत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षि-
णि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः
शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्र-
ह्मैवनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेमृ
त्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव
प्राक्तनरूपस्यसत्त्वस्यापरित्यागः प्रप-
ञ्चेषु उदञ्चनादाविवमृत्तिकात्त्वस्ये
त्यर्थः ॥ परिणामवादश्चसांख्यपात
ञ्जलपाशुपतानांनये ॥ यथा । गुण
साम्यंप्रधानंस्याद्गुणाःसत्त्वंरजस्तमः
। सुखदुःखमोहरूपंदृश्यते हिस्फुटं
जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोह
ङ्कारोऽसौषोडशात्मना । जायतेपञ्च
तन्मात्राण्यक्षाण्येकादशापियत् ॥
तन्मात्राणितुभूतानिजायन्ते तत्त्वस
ङ्ख्यया । चतुर्विंशतिरेतानितत्त्वात्मा
पञ्चविंशतिः सदेवकार्यमुत्पत्तेः
पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावति
रोभावौजन्मनाशावुदीरिताविति ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ त-
स्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपि
तो वायुःसन्निहतोयदा कफपित्ते
समावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौ
षधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफ
लाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंरुद्र
परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणा
मोऽस्यास्तीति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादि
नि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिल
क्षणंपरिणामंयोवक्तिसः ॥

परिणायः । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने
॥ परितोवामदक्षिणतोनयनम् ।
णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् परिणा
येनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थः

परिणायकः । पुं० परिणेतरि ॥ नय-
तेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिण
त्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे । पनसा० चौ
डाम्भौसार इत्यादिभा० । विशाल
तायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह०
। घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिण-
त्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुंतिर्यक्प्र
हर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्ययः
। एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्र
तिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयते
स्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥
परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिद्यूने ॥

परितर्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसा-
याम् ॥

परितर्पणम् । न० परितृप्तिक्रिया-
याम् ॥

परित : । अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चेतिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्यामिष्यते ॥ सर्वच ॥

परिताप : । पुं० दुःखं ॥ नरकान्तरे ॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परितस्ताप : ॥

परितुष्ट: । त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तुष्टे ॥

परितोष : । पुं० अतितृप्तौ । सन्तोषे । सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वामुदरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरितोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरंनपुन : ॥

परित्याग : । पुं० सर्वतोभावेनवर्जने । परित्यजने । छोरणे ॥ मलोत्सारणे ॥ परितस्त्याग : ॥

परित्राणम् । न० मारणोद्यतस्यनिवारणे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् ॥ रक्षणे ॥

परिदर : । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । दन्तमांसानिशीर्यन्ते यस्मिन्ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफजोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिकृत्यदानम् ॥ न्यस्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठायकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत : । ज्येष्ठेऽनिर्विष्टे कनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदातापरिकर्त्तायाजकस्ते सर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक : । त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपित : । त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित : ॥

परिदृष्ट : । त्रि० समन्तात्साक्षात्कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्तविलापे । शोकोक्तौ ॥ यथा । अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबलवीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच । अलभ्यंलभतेमर्त्य स्तत्रकापरिदेवना ॥ एकसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामिनाम् । यद्येकस्त्वरितोयातिकातत्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून : । त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु ० क्त: ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यकर्त्तरि । साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति । दृशिर : । वा० तृन् ॥

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् ० कृत्यल्युटोबहुलम् ॥

परिधाय : । पुं ० जलस्थाने ॥ परिच्छदे ॥ नितम्बे ॥

परिधावी । पुं ० वत्सरविशेषे ॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्लेशैर्बहुविधै : प्रिये । मारुतै:फलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने ॥

परिधि: । पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीतेऽनेनवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि: ॥ चक्रप्रान्ते ॥ भूगोलादेर्वेष्टने ॥

परिधिस्थ : । पुं ०परिचरे । परित : स्थिते सेनारक्षके ॥ परिधौसेनान्ते तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिक : ॥

परिधेय : । त्रि० परिधानीये । परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंशक्य : । धाञ्० । अचोयत् ईद्यति । गुण : ॥

परिनिष्ठित : । त्रि० चतुरे ॥ निश्चिते ॥

परिपक्व : । त्रि० परिणते ॥ परित: पक्व : ॥

परिपक्वमानस : । त्रि० श्रवणमननादिभि : स्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पुंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेव्यवहारार्थंप्रयुज्यते । पण० । पुंसीतिघ : ॥ राजपुत्रादेर्बन्धके ॥

परिपन्थक : । पुं० शत्रौ ॥ इ० वै० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परितोपथास्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ चु० । णिनि : ॥ परिवर्जनीय : पन्था अस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादोन ॥ विघ्नकृति । पथिकदस्यौ ॥

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिपस्पशाभाष्यम् ॥

परिपाक : । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ परिपक्वतायाम् ॥ यथा । इत्यङ्गुतंकेवलवह्निपक्वमांसेनमत्स्य : परिपाकमेतीतिभावप्रकाश : ॥ नैपुण्ये ॥ य० । वीक्ष्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति०नैषधेपञ्चम : सर्ग : ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटि : । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिभागे । भागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थण्यन्त: । अचइ : ॥ इणजादिभ्यइतीणवा ॥ इतिकत्तर्व्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृति । अनु-

ग्रामे ॥ ग्रद्दिकारादितिङीष् ॥

परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥

परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकूढ०गी०भा० ॥

परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥

परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयते र्णिनिः ॥

परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परित : पूर्णः ॥

परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परित : पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभाव : । तस्यभावइतितल् ॥

परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभाव: । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । आयतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसञ्चये ॥

परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परित : पेलवम्मृदु ॥

परिप्रश्न : । पुं० कोऽयंकथमिदंजातंको वैकर्त्तास्यविद्यते०उपादानंकिमस्य स्यकथंबद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परित : प्रश्न : ॥

परिप्लव : । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥

परिप्लुत : । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परित : प्लुत: ॥

परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ या स्यधर्मेवेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतियाम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकार : ॥

परिफुल्ल : । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परित : फुल्ल : ॥

परिबर्ह : । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिबर्हतेपरिबर्ह्यतेवा । बर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥

परिभव : । पुं० अनादरे ॥ यथा । अन्तव्यादिजजातय: परिभवेप्येतद्वच : पालनात्पीत : कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्क्षणे वारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंग्रसतिय : कस्तत्रकुम्भोद्भव : ॥ परी भुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परीभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुवम्भको सुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोर्द्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र० शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्०परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवक-र्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि० वर्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि० विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्दने ॥ विमर्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रख्यादिरित्यर्थ : । परि : सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाणमनुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे । पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्विधम् । अणुमहत्दीर्घंमृह्रस्वंचेतिभेदात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घंमहद्धूस्वमितितद्भेदईरित : ॥ अनित्येतदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यंद्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते ॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खाद्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या : । मधुमस्तकमुद्दिष्टंतस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिच्छिन्ने । एतावति । इतनाइ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिति ॥

परिमोष : । पुं० मलत्यागे ॥ परितो मोषणे ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्वङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । रचिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय :शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाअनुउदापूर्वकवत्सर संज्ञका : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोदापूर्वकामता : ॥ परिपूर्वेतथादामंयवानांचद्विजोत्तमा : । इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय : । वस० । संपूर्वाच्चिदितिसर : । सस्यार्द्धधातुकइति सत्वत : ॥

परिवर्जनम् । न० मारणे ॥ परित्यागे ॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृतः स्वपित्रोस्तस्योपपत्नीपरिवर्जनंकिम् ॥ वृजीवर्जने । ल्युट् । परितोवर्जनम् ॥ कुभार्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरतः परिवर्जयेत् ॥ ब्राह्मणंबालिशंचचमयोद्धारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतःपरिवर्जयेत् ॥

परिवर्त्तः । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्त्ते । विनिमये । परेतना इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते मेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तितः । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसारः परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच् । घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथः । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

परिवहः । पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवायन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवादः । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सततसुलभदैन्ये निःसुखिजीवलोकेयदिममपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टंमत्समक्षंतिरोवा जगतिहिबहुदुःखेदुर्लभः प्रीतियोगइति ॥ वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादकः । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम् । सतरसिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुपीतिणिनिः ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवापः । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनमत्रनेनचवा । टुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्ताद्वपेर्ल्युट् ॥

परिवापितः । त्रि० मुंडिते ॥ परि

वाप्यतेस्म । मुंडनार्थोऽपिचपर्यन्तः । क्तः ॥

परिवार: । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाह: । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभि: । वह० । हलश्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञीतिपक्षे दीर्घाभाव: यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्ण: । पुं० परिवित्तौ ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजक: तेएतेसर्वेपतिता स्त्युहारीतस्वम् ॥

परिवित्ति: । योग्ये दारपरिग्रहीतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूढेज्येष्ठेभ्रातरि परिवर्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्ति: परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमा: इ० मनु: ॥

परिवीत: । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिबृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिबृंहित: । त्रि० परिपूर्णे ॥ बृंहे:क्त:

परिवृक्ण: । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिबृढ: । त्रि० अधिपे । प्रभौ ॥

परिवृंहतिबृंहतिवा । वहबृहिवृद्धौ कर्त्तरिक्तप्रत्यय: ॥ प्रभौपरिवृढ इतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृत: । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते । व्यवहारान्नृ: पश्येत्सभ्यै: परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावे नहत: ॥

परिवृत्त: । त्रि० सर्वत: प्रवृत्ते ॥

परिवृत्ति: । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानां स्यात्समासमै: । परिवृत्तिरलङ्कारइति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमरलास्यंदत्त्वाश्रयतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वध्वन्यानामहहदृशमादाय सहसाददत्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेऽर्द्धेसमेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्यदारुणनिनादवत: प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवित्ता वित्ति०दृष्ट: ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्ता सविज्ञेय: परिवित्तिस्तुपूर्वज: ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रं वालभते । वित्तृलाभे तन्तृचौशंसिवदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ अल्लाभाभे सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ० हेमचन्द्रः ॥

परिवेश: । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेष: । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्थालभूतरश्मिमण्डले ॥ अथाहवराहमिहिर : सम्मूर्छितारवीन्द्वो:किरणा:पवनेनमण्डलीभूता: । नानावर्णाकृतयोदृश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसंज्ञान्तराण्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभाभशबलहरितशुक्ला: । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाम्बुकृता: ॥ धनद: करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफल: सोपिवायुकृत: ॥ वस्तुवशेनफलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभ:स्वकालसम्भूत: । अविकलवृत्त:स्निग्ध: परिवेष:शिवसुभिक्षकर: ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभ:क्षतजसन्निभोरूक्ष: । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थित:पाप: ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंबहुवर्णेनृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहल:स्निग्ध:क्षुराभ्रकाकीर्ण: । स्वर्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतश्चदीप्तार्क: ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुत: कलुष:सन्ध्यात्रयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोनृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहन्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवध : । परिविष्टयोरभीक्ष्णंलग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकर : । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेणमासेनविग्रहोवायहे दुर्भनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञ : ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डल गतोरवितनय: क्षुद्रधान्यनाशकर : । जनयतिच वातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौम : कुमारबलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहिता मात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिव

विबन्दूर्भिसुवृष्टिश्च। शुक्रेयायिषु-चिरंराज्ञीपीडाप्रियसुतान्नम्॥ श्रु-द्गलमृत्युनराधिपमस्तेभ्योजायतेभ यंकेतौ। परिविष्टेगर्भभयंराज्ञीव्या धिर्नृपभयश्च॥ * ॥ धुवादिषुपरि षुमध्यगतेषुफलमाह। युद्धानिवि जानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह योः। दिवसकृतः शशिनोवामु-द्रवृष्टिभयंचिषुप्रोक्तम्॥ यातिचतु र्षुनरेन्द्रः सामात्यपुरोहितोवशंमृ त्योः। प्रलयमिवविद्धिजगतः प ञ्चादिषुमण्डलस्थेषु॥ * ॥ अथता रायहाणांवापृथक्परिविष्टानांफल माह। ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवस-मुत्थितोनरेन्द्रवधम्। नक्षत्राणाम थवायदिकेतोर्नोदयोभवति॥ * ॥ तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह। वि प्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदा-दिषुक्रमशः। श्रेणीपुरकोषाणांप-ञ्चम्यादिष्वशुभकारी॥ युवराज-स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक रः। पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्र-योदश्याम्॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि वेषोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम्। कुर्यात्तु पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव॥ * ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमा ह। नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-यायिनांस्ववाह्यस्था। परिवेषमध्य-रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम्। रक्तः

श्यामोरूक्षोभवतिचयेषांपराजयस्ते षाम्। स्निग्धः श्वेतोद्युतिमान्ये षांभागोजयस्तेषामिति॥ * ॥ अ-पिच। दिनकरपरिवेषः पूर्वयामे-नृपपीडा॰ दिनकरपरिवेषोदृष्टियुक्तं द्वितीये॥ दिनकरपरिवेषः क्षेम-मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेषः सर्व नाशश्चतुर्थे॥ दिवासूर्यपरिवेषोरा-त्रौचन्द्रेयदाभवेत्। एकस्मिंश्चेद्दृश्यो रात्रेतदानश्यतिपार्थिवः॥ एतेन-विधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते। सर्वभूतविनाशः स्यात्तस्मिन्नुत्पा तदर्शने॥ परितोविष्यतेऽनेन। वि ष्लृव्याप्तौ। घञ्॥

परिवेषकः। त्रि॰ अन्नादिपरिवेषण कर्त्तरि॥ यथा। स्नातश्चन्दनच र्चितः सुवसनः स्रग्वीप्रसन्नाननः स्पष्टालापसुभगः प्रसन्नहृदयः श्री कान्तपूजारतः। स्वामिन्येकपरः स्वपाकनिपुणः प्रौढोवदान्यः शु-चिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजस्त्वन्यो पिवाभूपते॥ स्त्री॰। परिवेषि का॥ यथा। स्नाताविशुद्धवसनान वधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयना भिरामा। बिम्बाधराशिरसिवद्धसु गन्धपुष्पामन्दस्मिताक्षितिभृतांपरि वेषिकास्यात्॥

परिवेषणम्। न॰ भोजनार्थमन्नादेः पात्रेसमर्पणे। परोसना॰ इ॰ भा॰॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं-
पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापि
तंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ त-
त्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् ।
सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्य
कम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जा
नस्ययथाक्रमम् । प्रलेहाद्याद्रवा :
सर्वेपानीयंपानकंपय : ॥ चोष्यंस-
न्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् ।
सर्वानिक्षुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंद-
धि ॥ पुरत : स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयो :
पङ्क्त्योस्तुमध्यत : । एवंविज्ञायम
तिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततो-
ह्रीभवतिप्राज्ञ : सम्यक्सम्परिवेषि
तुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेम-
नु : । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयम-
न्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्या
यन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति
तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं॰पूर्णंपिठ-
रानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणा
नांसमीपेपरिवेषणार्थमत्वरयास्था
पयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य
प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्था
ल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ
संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरि
ताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्या-
मपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्॰
इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तु श्राद्धेपरि
वेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽन्ना

मभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । ए-
केनपाणिनादत्तं शूद्रादत्तं नभक्षयेदि
त्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रा
दत्तभक्षणनिषेधेनतन्मात्रपरिवेष-
णस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि
पात्रान्तरितंकृत्त्वादेयम् । हस्तद-
त्तास्चयेस्नेहालवणव्यञ्जनानिच ।
दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेच-
किल्विषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंप-
र्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन
नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्टवच
नेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृ-
भक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनु : ।
गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं
मधु । विन्यसेद्यतत : सम्यक्भूमा
वेवसमाहित : ॥ आमिषंपानपात्र
ञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभो-
ज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥
हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभी
णिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकै :
सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगु
णान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उ
पकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादि-
पात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत्
॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टित : । त्रि॰ परिक्षिप्ते । परि-
वृते । परिते ॥ परितोवेष्टित : ॥

परिविष्टा । त्रि॰ परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥
परिवारे ॥

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिशत्रुं । ण्यादृव्यधेतिणः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ व्र०-क्ये० ॥

परिव्राट्०ज् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पाराशरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोह : समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदु : खाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदु: खाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्यउच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजे : षः पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेष त्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि : । स्त्री० श्रावण्याभोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपि नृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्केस्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शास मु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । खिन्नंयत्तद्घृतेदर्व्यासुष्ठुरालोड्यभर्ज्जितम् । मात्रयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतेभृष्टंसिक्तञ्चेक्षाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम: ॥

परिश्रय : । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

परिश्रान्त : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्ति युक्ते ॥ परित : श्रान्त : ॥

परिश्रुत : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रवण विशिष्टे ॥

परिश्लेष : । पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसम वाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वं यथा । एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्याय पारगै : । वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिषत्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सूद्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

परिषद : । पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ इ०हि० ॥

परिषद्वल : । पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुति परिषदोवलच् ॥

परिषिक : । पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द : । पुं० परिस्कन्दे । पराचिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेश्चेतिवाषत्वम् ॥

परिष्कार : । पुं० विभूषणे । अलङ्कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवीतिषत्वम् ॥ संस्कारे । शुद्धौ ॥

परिष्कृत : । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त : । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य: सि वसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जामितिषत्वम् ॥

परिष्वक्त : । त्रि० आलिङ्गिते ॥ यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्योन्यंगाढलिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग : । पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरिष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इति ष : ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्येतिगीयते । साचोभयप्राप्तावितरनिवृत्तिं बोधयति । यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसितरपञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावा विद्ध्यर्थोऽपिभवेद्यत : । अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महेइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेयथाहु: । एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेकत्रैकधायदा । एकत्रनियम : साहि परिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । इयंचिदोषवतीयथाहस्मार्त्त : । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवंपरिसङ्ख्याचिदूषणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तंयत्प्रकल्प्यते। तादृगन्यव्यपोहाय
परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणा
न्तरावगतमपिवस्तुशब्देनप्रतिपा-
दितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृश-
वस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यति-
साभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथ-
नंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथा। अपरिदृष्टंतथो-
भयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानता-
वाच्यत्वञ्चेतिचत्वारोभेदाः। क्रमे-
णोदाहरणम्। किमासेव्यंपुंसांस-
विधमनवद्यंद्युसरितः किमेकान्ते-
ध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृतः। कि
माराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरु
णायदासक्त्याचेतोनिरवधिविमु-
क्त्यैप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्र
यशोनरत्नंकिंकार्य्यमार्य्यचरितंसुकृतं-
नदोषः। किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणा
ननेत्रंजानातिकस्त्वदपरःसदसद्वि
वेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरच
रणाधरदलेषुरागस्ते। काठिन्यंकु-
चयुगलेतरलत्वंनयनयोर्वसति ॥ भ
क्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवति
कामास्त्रे। चिन्तायशसिनवपुषि
प्रायः परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम्। न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधिः। पुं० उभयोस्त्वयु-
गपत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ ॥
यथा। पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति।
इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम्।
तस्यरागतःप्राप्तत्वात्। नापिनिय-
मपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगपत्प्रा-
प्तेः पक्षेऽप्राप्त्यभावात्। अतइदम
पञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभव-
तिपरिसङ्ख्याविधिः। साचद्वि-
विधा। श्रौतीलाक्षणिकीच। तत्र
अत्रैवावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्-
ख्या। एवकारेणपवमानातिरिक्त-
स्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात्। पञ्चपञ्च
नखाभक्ष्याइतिलाक्षणिकीइतर-
निवृत्तिवाचकपदाभावात्। अतए
वैषात्रिदोषग्रस्ता। दोषत्रयञ्च।
श्रुतहानिः अश्रुतकल्पनाप्राप्तबा-
धश्चेति। तदुक्तम्। श्रुतार्थस्यपरि-
त्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात्। प्राप्त
स्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणे-
ति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्तेः
कल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्य
बाधनादिति। अस्मिंश्चदोषद्वयंश-
ब्दनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदि-
क् ॥

परिसमाप्तिः। स्त्री० निश्चये ॥

परिसरः। पुं० पर्य्यन्तभूमौ। नदीन-
गरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परितः
सरत्यत्र। सृगतौ। पुंसीतिघः ॥
मृत्यौ। विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम्। न० सर्वतोगमने ॥ सृग
तौ। ल्युट् ॥

परिसरा। स्त्री० नाड्यां ॥

परिसर्प्पः । पुं० परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौच-निपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० द्वयन्तायाम् ॥ परितःसीमा ॥

परिस्कन्दः । पुं० पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्० । प० अच् । परेश्चेतिपत्वेषत्वाभावः ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्० । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ॥ यद्वा । परिगतः स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्ताइति परेःस्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नषः ॥

परिस्यन्दः । पुं० कुसुमप्रकारादेः पत्रावल्यादेश्वरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि० । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमानः । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुटः । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परितः स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुतः । त्रि० स्रुते । स्रवयुक्ते ॥ परितः स्रूयतेस्म । स्रु प्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परितःस्रवति । स्रु० । क्विप्० तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परितः स्रूयतेस्मलोकैः । स्रु० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिहापितः । त्रि० त्याजिते ॥

परिहारः । पुं० अनादरे ॥ परिह्रियते ऽनेनाचवा । हृञ् । घञ्० । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभावः ॥

परिहार्य्यः । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहासः । पुं० नर्मवाक्ये । परीहासेठट्ठा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षकः । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्या देर्भावतत्त्व
निरूपणे । यथा । भेदोपजापां वुप
धाधर्माद्यै यत्परीक्षणम् । इति ॥
सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष
निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥
परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री॰ विचारणायाम् ॥ परि
तईक्षणमनया । ईक्ष॰ । गुरोश्चहल: । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं॰ नृपविशेषे ॥ अभिम
न्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि
रानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्ती-
राजावभूव । सएवलोकविख्यात :
परीक्षिदितियत प्रभु : । पूर्वदृष्ट-
मनुध्यायन् परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं॰ परीक्षिति । अभिमन्यु
पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे
षुजातोयस्मादर:सुत: । तस्मात्परी
क्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले
इ॰ देवीभागवतम् ॥ त्रि॰ । सञ्जा
तापरीक्षायस्यता॰ इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि॰ सम्यग्घेतुभिर्विमृ
श्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि॰ परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि॰ सर्वतोभावेनविस्तृ-
ते ॥

परीप्सा । स्त्री॰ त्वरायाम् ॥ अपादा
नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु
मिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि॰ जिप्सांसौ ॥ आप्नो-
ते : सन्नंतादुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृ-
धामीदितीकार : । अत्रलोपोभ्या-
सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पु॰ तिरस्क्रियायाम्
अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति॰-
भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञी
तिदीर्घ : ॥

परीरम् । न॰ फले ॥ पृणाति । पृपा-
लनपूरणयो : । कृशृपृकटिपटिशौ
टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं॰ कमठे ॥ दण्डे ॥ प-
ट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं॰ आलिङ्गने । परिर-
म्भ ॥

परीवर्त्त : । पु॰ प्रतिदाने । निमये ।
नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु॰ । भावे
घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं॰ अपवादे । निन्दा-
याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप
सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान
दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि-
द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे-
क : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु
वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां
हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्ण
स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे-
स्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतव-
त : ॥

परीवाप: । पुं० पर्युप्ती ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनात्रवा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घ: ॥

परिवार: । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ: ॥

परीवाह: । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्येभि: । वह० । हलश्चेतिघञ उपसर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घ: ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ मर्त्तीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टि: । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इ- षेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेक्तिन् ॥ परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परी- सार: परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ: ॥

परीहार: । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घ: ॥

परीहास: । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घ: ॥

परु: । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । बाहलकादु: ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥

पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्य:परुदितिपूर्वस्यपरभाव:उत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्न: । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भव: । चिरपरुत्परारिभ्यस्नोवक्तव्य: ॥

परुद्वार: । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि ० कर्बुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्ति ॥ पश्चान्यत्क्रोधसन्तापत्रासससञ्जननंवच: । परुषंतद्विज्ञेयंग्रन्थान्यन्नतथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्नितिलुप्ताक्षंचण्डालंब्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंद्वेषतत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवल: ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षमुदाहरणमपवादइत्याहु: ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्ति पूर्यतिवालंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पॄनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओज: प्रकाशकैर्वर्णै: परुषाख्यास्मृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीप्येया ॥

परु : । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयो : । अ-र्त्ति पृवपीत्युम् ॥

परूषम् । न० फलवृक्षभेदे । अल्पाऽस्थिनि । नीलचर्मणि । परुसाइति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परूषकम् । न० परूषे ॥ परूषकंकषायाम्लमामंपित्तकरंलघु । तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम् ॥ हृद्यंदट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाश : ॥

परेण । अ० परतोर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

परेत : । पुं० भूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परंलोकमिइत : ॥ परादूरमितोवा ॥

परेतर: । त्रि० आत्मीये । अवञ्चके ॥ परादितर : ॥ स्वामिकार्यार्थमितरेषांभेदके ॥ परान्विपक्षान्इतरयतिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्म्मण्यण् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥ परेतेषुमृतेषुराजते । राजृ० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । व्रान्त : ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्य : परुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनि-निपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० परापे ॥ परागताआपोयत्र । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्य-त्ववर्णान्तादित्युक्ते : पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० बहुसूत्याम् । बहुपत्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा । वा०तु : । स्वा० क : ॥

परैधित : । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधित : समृवर्द्धित : ॥

परोक्ष : । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परोक्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अत्राहु: । परोभाव : परस्याक्षेपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्वंवादे : परादक्ष्ण : सिद्धंवास्मान्निपातनात् ॥ अस्मात्-परोक्षेलिड्डितिनिर्द्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ वृत्तिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपर : । अक्ष्ण : परमितिविग्रहेशरदादिषु-प्रतिपरेतिसमासान्तविधानसाम-र्थ्यादव्ययीभाव : । परोक्षेलिडिति निपातनात्परस्यौकारादेश: ॥ पारस्करादित्त्वात्सुडित्यप्याहु: ॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपर:श्शब्दंमन्यते ॥

परोपकार: । पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचिनापुरागीत : श्लोकश्चश्रूयतेभुवि । सर्वधर्ममय : सार : सर्वधर्मज्ञसम्मत : ॥ परोपकार : कर्त्तव्य: प्राणै : कण्ठगतैरपि । परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

गडे २२ अध्याय : ॥

परोवरीण : । त्रि० योह्यिपरांश्चाव- रांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर- म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख : । अ वरस्यादेरुत्त्वंनिपात्यते । गुण : ॥

परोवरीयान् । त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठाद पिश्रेष्ठे ॥ पुं० । परमृपरंवरीयस्तु गुणवतिप्राणे ॥

परोष्णी । स्त्री० तैलपायिकायाम् । मुखविष्ठावागुलिंकादिनामिकायां म् । चटिकाविशेषे ॥ परंशत्रु उष्णं यस्याः । गौ० ङी ॥

पर्कटि : । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥

पर्कटी । पुं० प्लक्षवृक्षे । जटिनि ॥ कमण्डलुतरौ ॥ पाकरि० इतिभा षा ॥

पर्कटी । स्त्री० प्लक्षवृक्षे । पाकरि ० इ० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले ॥ पृच्यते पृची० । वा० कट : । गौ० ङीष् ॥

पर्ज्जनी । स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥ पि पर्त्ति । पृ० विच् । परश्चासौजनी च ॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वा । जनी ० ॥ ण्यन्त: । कर्मण्यण् ॥

पर्ज्जन्य : । पुं० मेघशब्दे ॥ ध्वनदम्बुदे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति । पर्षतिवा । पृ० । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ० साधु: ॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशे ष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ मेघसा मान्ये ॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्य: ॥ सूर्ये ॥ स्वगोभिर्भक्तुमारेभेपर्ज्जन्य : का लआगते

पर्ज्जन्यहर्ष : । पुं इन्द्रे ॥

पर्ज्जन्या । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

पर्ण : । पुं० वातपोथे । पलाशे । किंशुके । ढाक० इ० भा० ॥ ॥ पिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यति भ्योन : ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णह रितभावे । अच् ॥ न० । पत्रे ॥ ताम्बूले ॥ यथा । अनिधायमुखे पर्णं पूगंखादयतेनर: । मतिभ्रंशो दरिद्र:स्यादन्ते नस्मरतेहरिम् ॥

पर्णकृच्छ्र: । पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकै: । प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तै: पर्णकृच्छ्रउदा हृत: ॥ इतिगरुड़पुराणम् ॥

पर्णखण्ड : । पुं० बनस्पतौ ॥ ताम्बूलैकांशे ॥

पर्णचोरक : । पुं० चोरकनामगन्ध द्रव्ये ॥

पर्णध्वत् । त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि ।

पर्णनर: । पुं० पित्रादिशवास्थ्यलाभेदा हार्थेतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र रचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन राकारपुत्तलके ॥

पर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ

पर्णभोजन: । पुं० छागले ॥ पर्णानि

भोजनं यस्य ॥ त्रि० । पत्रभत्तके ॥

पर्णमाचालः । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृगः । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोवृक्षमार्जारवृक्षमर्कटिकादयः । एतेपर्णमृगाः प्रोक्ताः सुश्रुताद्यैर्महर्षिभिः ॥ स्मृताः पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्याः शोषिणहिताः । श्वासार्शकासशमनाः सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाशः ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादिः ॥

पर्णसिः । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्ययः । पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशनः । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णासः । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । असदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्दः । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द० ।

प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्पः । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । इलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ निपर्ति । पॄ० । खष्पशिल्पशष्पत्यादिनापप्रत्ययान्तः साधुः ॥

पर्प्पटः । पुं० पितपापड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृतः पर्पटकश्चसः । कथितः पांशुपर्यायस्तथा कवचनामकः ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघुः इतिभावप्रकाशः ॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गु हरिद्रालवणैर्युताः ॥ सर्जिकाजीरकाभ्यांश्चततनूकृत्यचवेल्लिताः ॥ पर्पटास्तेसदङ्गारभृष्टाः परमरोचकाः । दीपनाः पाचनारूक्षागुरवः किञ्चिदीरिताः ॥ मौद्गाश्चतद्गुणाः प्रोक्ताविशेषाल्लघवोहिताः । चणकस्यगुणैर्युक्ताः पर्पटाश्चणकोद्भवाः ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाशः ॥

पर्प्पटकः । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुमः । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्ण्यकृल्लघुः । विषव्रणाक्षरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीकः । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । शॄपॄवृञ्जांश्च रुक् चाभ्यासस्येतिईकन् ० धातोर्द्वित्वं रुक् चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिदमाश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीणः । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्णं चूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिकः । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकारःसलोपः रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु ञिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम्॥

पर्य्यङ्कः । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्कः इ०भाषा हृष्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंव्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाट्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोगः । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रहःनिग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थः । यत्रत्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्त्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थे नैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोषः ॥

पर्यन्तः । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्तः ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभूः । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्ते भूः ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्यय : । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्य्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन० इ० भाषा० पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० चरमे ॥ षोन्तककर्मणि ॥ पर्य्यवपूर्व : । ल्युट् ॥

पर्य्यवसित : । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गे० ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । ष्ठा० । तृच् ॥ पर्य्यवरोद्धरि ॥

पर्य्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ ष्ठा० । ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रु : । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्त : । त्रि० पतिते । स्रस्ते । ढेपडा० इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽस्त : ॥ परिवृत्ते । सर्वत:प्रसृते ॥ क्षिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थानन्यानवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते ॥

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडेकापलान० इ० भा० ॥ वङ्कायभागे० इ० त्रि० शे० ॥

पर्य्याधाता । पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे ॥ यथा । 'सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेऽग्न्याधानंकरोतिहि । तयो : पर्याहितोज्येष्ठ : पर्याधाताकनिष्ठक: ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । तृप्ते ॥ शक्ते ॥ कार्यकारणदक्षे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्व : । भावे० क्त : ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्ताविति मेदिनिकर : ॥

पर्य्याप्ति : । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्यापनम् । पर्याप्तिस्त्राणार्थ : । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामक : । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिक : स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधिति : । समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोपिताद्दशसम्बन्ध: । इतिसामान्याभावेजगदीश : । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च ॥

पर्याय : । पुं० प्रकारे । अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी० इ० भा० ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाचका : शब्दा : पर्याया : इतिविजय

पर्याय :

रचित ः॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनस-
हयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनसहतत्-
पर्याय : । यथा । समानं कुलभाव
श्चदानादानन्तथैवच । तयोर्वंशस-
मानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकु-
लदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा।
एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं
वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियते-
वासपर्याय :। क्रमेणोदाहरणम् ।
श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्य
भाग : पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय :
संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्तेवक्ष :
कुचसचिवतामद्वितीयन्त्ववक्रम्तद्गा
त्राणांगुणविनिमय : कल्पितो-
यौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थि-
तिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरवि
शिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृद
येवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि
वाचिपुन :खलानाम् ॥ यथावा ।
विम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्य
त । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षि-
दृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएक
तयाध्यवसितत्वादेकत्वमविरुद्धम् ॥
तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणम्मि
हिअअमेक्करसम् । विम्बाहरेपि
आण निवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥
तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदय
मेकरसम् । विम्बाधरेप्रियाणांनिवे
शितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्यायशयनम्

श्रीसहोदररत्नंकौस्तुभ : आभरणं-
यस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतान
न्तेषांपातालवासिनामसुराणामि-
तिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणे-
नप्रियाणांकान्तानांविम्वसदृशेऽधरे
विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयो-
जकनिर्देशाद्भेद : ॥ अन्यस्ततोन्य-
था । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवति-
क्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरण
म् । मधुरिमरुचिरंवच: खलाना-
ममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथ-
कथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालह
लंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिम-
न्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव:साधेनु
र्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघ
टा : । सक्षुद्रोमुशल:ध्वनि: कलमि
दंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं दिवसैर्द्वि
जोयमियतींभूमिंसमारोपित: ॥ अ
त्रैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वा
न्नपरिवृत्ति : ॥ * ॥ अपिचलक्षणा
न्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे
वर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्या
यालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् ।
इण० । परावनुपात्ययइणइतिघञ्
। व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्याय
कालोव इतिव्रह्माभ्यभाषतइति ॥
पर्यायशयनम् । न० उपशाये । विशा-
ये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणश
यनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेनैव-स्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात्पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेक्ष्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रैरावणशक्रौमदमानंमुक्तौजाता वितिव्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टेगौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय एवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुयथादृष्टंतथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टभेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासितः । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहारः । पुं० वीवधे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । कांवडइतिबङ्गीइतिचभा० ॥ परित आह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठत्येष्ठेऽग्न्याधानंकरोतितिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न० उद्धारे । ऋणे ॥ परितउदच्यते । अञ्चु० । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेननञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणेरात्रेः पर्युदासः ॥ परितसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्य यःकृत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्य-विद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूंढणाइतिढूंढइतिचभा० ॥ अन्यांपर्येषणांचर ॥ तर्कादिनायथाबोधितधर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगतौ० दि० । इषआभीक्ष्ण्ये क्र्या० । आभ्यांपरेर्वेतिपच्चेयुच् । टाप् ॥

पर्व्वकम् । न०जरुपर्वणि । घौंटूइति

जान् इति च भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेन अपर्वसु अमावास्याक्रियावर्त्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वत: । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणि सन्त्यत्र । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्चैषपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वत : ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादन : ॥ महेन्द्रोमलय : सह्य . शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासोमन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानस : । एतेविंशतिर्विख्याता : पर्वतास्तस्थुषांवरा : ॥ पाद्पे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावद्दा इ० गो० भा० प्र० मत्स्यविशषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाक : । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतज: । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति ड : ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराज : । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा ॥ राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पक्षयुतेदशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारि: । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरि : ॥

पर्व्वतालय: । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशय: । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रय: । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेश: । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्णाश्चकुपथाअपथा:खशा: ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहका: । त्रिगर्त्तामगडलाश्चैवकिराताश्चामरै : सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीय: । पुं० अक्षोटे ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछ : ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताच्चेतिछ : ॥

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥
पर्व्व । न० उत्सवे । मह्ने ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटसथोद्यमश्चभीष्मोगुरुरविजमद्रवसौप्तिकाश्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइतिमहाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्दश्यष्टमीकृष्णाऽमावास्याचपूर्णिमा । पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति०पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति पृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥ चणे ॥
पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥
पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥
पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥
पर्व्वयोनि: । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणि योनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥
पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाडिमे ॥
पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥
पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याऽमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्यसतेपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥
पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥
पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं शृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वणशुनौपृचेति०शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥
पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेः श्वणशुनौपृच स्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविविकन् ॥
पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥
पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥
पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥
पर्श्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिडः । परश्वंदधाति डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥
पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह० याज्ञवल्क्यः । चत्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् । वा०परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । शॄहभसोऽदिरिति त्यदिप्रत्त्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वल : । त्रि० परिषद्वत्ते । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्त्यस्य । रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पल : । पुं० पलाले । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । विल्वे ॥ तत्तुशास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेअष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैःसाष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंज्ञेयंज्योतिर्ज्ञैःस्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणःषडात्मकैः । तैःपलंस्यात्तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ लेन च । साक्रान्ते पचस्यान्ते पर्याकाशेदेशेस्वापी : कान्तंवक्त्रंहतंपूर्णंचन्द्रंमत्त्वाराक्षौचेत् । छत्नामः प्राटैश्चेतश्चेतोराहुः क्रूरःप्राद्यात् तस्माद्ध्वान्तेहर्म्यस्यान्तेशय्यैकान्तेकर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलम्षष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्त्वषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतथार्यैस्त्रिंशैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालक्यशाके ॥ इ०रा०नि० ॥

पलगण्ड : । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कट : । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्कर : । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कष : । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । ततपुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके ॥ रास्नायाम् ॥ किंशुके ॥ गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् ॥ लाक्षायाम् ॥ क्षुद्रगोक्षुरके ॥ महाश्राव

ख्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय : । पुं॰ द्रोणकाके ॥ त्रि॰ । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री॰ पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ सायमेषसङ्क्रमणादर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाच्छाया । यत्र लंकाग्रहलाघवे । मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धजाभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल : । पुं॰ राक्षसे । यातुधाने ॥ न॰ पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णश्चपिष्टक : । पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम् । इ॰ राजनिर्घण्ट : ॥ सैन्धवतिलचूर्णे । तिलकुट॰ इ॰भा ॥ यथा । पललन्तुसमाख्यातंसैन्धवन्तिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यं वातघ्नंकफपित्तकृत् ॥ वृंहणंगुरुवृष्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पलति॰ पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल : ॥

पललज्वर : । पुं॰ पित्ते ॥ इतिहारावली॰ ॥

पललप्रिय : । पुं॰ द्रोणकाके ॥

पललाशय : । पुं॰ गण्डरोगे ॥

पलव : । पुं॰ प्लवे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो॰ इ॰गौ॰ भाषा॰ ॥

पलशतम् । न॰ तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्नि : । पुं॰ पित्ते ॥

पलाङ्ग : । पुं॰ शिशुमारे ॥

पलाण्डु : । पुं॰ सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज॰ इ॰ भा॰ ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषक : । फरणोन्य : पलाण्डुस्तुलतार्कोद्रुद्रुमश्चस: ॥ इ॰धन्वन्तरि : ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चपलाण्डुश्चलतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डोर्दशजातय : ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधै : ॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल : ॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश : ॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्आण्डुप्रत्यय : ॥

पलाद : । पुं॰ । स्त्री॰ । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद॰ । कर्मण्यण् ॥

पलादन : । पुं॰ । स्त्री॰ । राक्षसे ॥ त्रि॰ मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न॰ पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप: । पुं॰ गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न॰ अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भागना॰ इ॰ भा॰ ॥

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हे० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । मत्स्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलाली तद्वति ॥ मत्वर्थे० पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्रुणांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश : । पुं० शट्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : क्रमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तट्‌ट्राहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्रा० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाक्ष : । पुं० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाड़ीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशानि सन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरिगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्यकोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तकारस्य स्थानेक्न् इत्यं षष्ठ्यादेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहणनम्० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलमंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्त : । लोष्ठपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेशश्चपोवा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृत: शरीरोष्माशिरोगत : । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधव : । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धञ्चतमञ्जत : । धात्रीफलद्वयंपथ्यं ह्येतयैकंविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्तिपलितंनेहसंशय : ॥ दशार्द्धपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभि:पचेद्य: । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशा:काशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गराजोऽयसोरज : । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाश : ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयो: समाहार : ॥

पल्य : । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्क : । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे । घञ् । परस्यघाङ्कयोरितिवालत्त्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० हि० च० ॥ वल्गाद्न्तालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्ल : । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव : । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते शाखाया : पल्लवोमत : इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवक : । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर । पुं० तोकमे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधार : । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक : । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवा : सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लि : । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृण : सुपत्रस्ताम्रवर्णक : । श्रद्ध : शाकपत्रादि : पशूनामबलप्रद : ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्यन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुव्यमत्स्ये । विशम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली०इतिच०भा० ॥ अस्यापतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामस्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्या : शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यामग्निभयंसुरद्विषिकलिर्लाभ : समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितंदिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्ये ष्ठीरुतेक्षुतेप्येवम् : केचिच्चकोविदा इति० ॥

दिग्लक्षणंखञ्जमेयज्ज्ञेयंज्ये ष्ठीरुतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्त । डवोखरा० इ० भा० ॥ अम्भ्यंसर : पल्वलंस्याद्यत्रचन्द्रर्क्षगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्तथ्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुचपालिल्वलपल्वलधिष्ण्यशिल्या : इतिवलच् । यद्वा । पिबन्त्यस्मिन् । पापानि अस्मात्स । नसीत्यादिनैवबलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ एवनस्यपावयितृणांवेगवतांवामध्ये भगवतोविभूति : । सप्तवायुपवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्ध्व : स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्य : परोपिसुवह : परिपूर्वकोस्माद्वाह्य : परावहइमेपवना : प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवातेसूर्पादिनाध्यान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

पौकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लब्धा दिविकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके ।. कुंभकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । आवाइतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजयः । पुं० गरुडोक्तशुभाशुभसूचकेश्वासवायुजयापायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधिः । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मजः । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मजः ॥

पवनालः । पुं० तृणाह्वे । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाशः । पुं० सर्पे ॥

पवनाशनः । पुं० सर्पे ॥ पवनोशनंयस्य ॥

पवनाशनाशः । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्टः । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषफले ॥

पवमानः । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजोःशानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेबहिष्पवमानमाध्यंदिनपवमानार्भवपवमानाख्यानितिस्तोत्राणितयोद्गात्रादयस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थः ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्निः । यथा । अथयः पवमानस्तु निर्मथ्योग्निः सउच्यते । सचवैगार्हपत्योग्निः प्रथमोब्रह्मणःस्मृत : इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मजः । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारुकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पविः । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । हीरकस्यपवित्रत्वोक्तेः पुनातेरचइः ॥

पवितः । त्रि० पविचिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्तः पूङश्चेतीड्विकल्पः । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकारके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थश्चसाग्रनिर्गर्भकुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्रकुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीववृक्षे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीच : ॥ यद्वा । पवतेपुना
तिवा । पू॰इ॰ । पू॰ञ॰वा । अशि
त्रोदिभ्यइत्रीचौ ॥
पवित्रकः । पुं॰ अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥
कुशे ॥ मदनके ॥ न॰ । शणसूत्र
जाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव ।
इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्रा
दृविपरीतलक्षणायासंज्ञायांकोवा ।
सम्मन्यितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥
जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्र
कम् । इत्यग्निपुराणम् ॥
पवित्रधान्यम् । न॰ यवे ॥ इ॰ रा॰
नि॰ ॥
पवित्रा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तुल
स्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायां
म् ॥
पवित्रारोपणम् । न॰ श्रीकृष्णसंप्रदान
कोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा
। श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवै
र्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवि
त्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्ये
त्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥
पवित्रारोहणम् । न॰ पवित्रारोपणे ॥
यथा । आषाढशुक्लपक्षस्ययाष्टमी
श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्या
द्व्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गाम
न्त्रेणमन्त्रेणदुर्गावीजेनभैरव । वैष्ण
वीतंत्रमन्त्रेणपवित्रारोहणंचरेत् ॥
विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्याः कुर्यात्

पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवि
त्रारोहणंचरेत् ॥
पवित्राष्टकम् । न॰ स्थाण्वादिषु ॥ स्था
णुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबलाः
वस्त्रापदाविमुक्ताख्यरुद्रकोट्यः खम
ण्डले ॥ आकाशतत्त्वेएतत्पवित्रा
ष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।
पवित्रितः । त्रि॰ पवित्रे । प्रयते ।
पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जात
मस्य । ता॰ इतच् ॥
पशव्यः । त्रि॰ पशूपभोग्यबालतृणादि
समृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेय
त् ॥
पशु । अ॰ दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ स-
म्यगर्थे ॥ पशुमन्यमानाः ॥
पशुः । पुं॰ मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ ।
तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यल
क्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् ॰इ॰
भा॰ रत्ने कणादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदे
नचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा
हपैठीनसिः । गौरविरजोऽश्वोश्व
तरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः
पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरु
पृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति
दुर्गोत्सवतत्त्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥
छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्व
उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाह
यःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभि
धीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे । थि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहनने दोषो यथा गारुड़े । वसेत्स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानि दुराचारो यो हन्त्यविधिना पशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामे संसारपरवशे नरे ॥ घृणाद्यष्टपाशबद्धप्राणिनि ॥ पाशा यथा घृणा शंका भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पञ्चमी । कुलं शीलं तथा जातिरष्टौ पाशाः प्रकीर्त्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुः प्रोक्तः पाशमुक्तः सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनञ्च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानं नराणामधिको विशेषो ज्ञानेन हीनाः पशुभिः समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोडुम्बरे ॥ साधकानां भावत्रयाणां प्रथमे भावे ॥ तस्य निर्णयो यथा । नित्यश्राद्धं तथा सन्ध्यावन्दनं पितृतर्पणम् । देवतादर्शनं पीठदर्शनं तीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्च देवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितो मर्त्त्यो महासिद्धिं लभेद् ध्रुवम् ॥ अपि च । पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत् पशुः । न शूद्रदर्शनं कुर्यान्मनसा न स्त्रियं स्मरेत् ॥ आदौ भावं पशोः कृत्वा पश्चात् कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्व्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्दर्यं दिव्यभावं महाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तु देवताप्रायः शुद्धान्तःकरणः सदा । द्वन्द्वातीतो वीतरागः सर्व्वभूतसमः क्षमी ॥ तस्य कालो यथा । आदौ दशमदण्डेन पशुभावमथापि वा । इति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावं वर्षषोडशकावधि इति वामकेश्वरे ५१ पटलः ॥ पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिन्दा माह रुद्रयामले । पशुभावरतायं च केवलं पशुरूपिणः । रात्रौ यन्त्रञ्च मन्त्रञ्च नस्पृशेन्न जपेत् क्वचित् ॥ संशयो वलिदाने च तन्त्रे च संशयः सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्च अविश्वासो गुरौ सदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदको देवतं पुनः । निरामिषेण देवेशि देवतायाः प्रपूजनम् ॥ अस्नानेन तथा स्नानं प्रत्यहं देहताड़नम् । सर्व्वेषाञ्चैव निन्दा तु यः कुर्य्यात्स महेश्वरि ॥ स एव शुभावेन ह्यधमः परिकीर्त्तितः ॥ इति रुद्रयामले उत्तरखण्डे ६ पटलः ॥ रात्रौ नैव यजेद्देवीं सन्ध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालं विना देवि रमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानि त्यजेत् पञ्चपर्व्वसु । यदन्यद्दवि विहितं कुर्य्यान्नियमतत्परः ॥ इति नित्यातन्त्रे प्रथमपटलः ॥ (**) ॥ संसा

र्यणौ ॥ यथा। चैतन्यंदृक्क्रियारूपं तदस्त्यात्मनिसर्वदा। सर्वतश्चयतोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सदप्यभासमानत्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते। बद्धोनावृतवीर्यस्यमोतएवविमोचणात् ॥ अस्यार्थः। ज्ञानक्रियात्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकरणशास्त्रप्रतिपादितम्। तच्चसर्वदैवास्तिनतुमुक्तावेवमुक्तौतुमं विद्यभा- वो यथा। वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधायामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्वात्। यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचैतन्यस्यश्रवणात्। नचतेषांतदानीमेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम्। सदुत्पत्तेः सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्वात्। अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेकाभ्यांसंसारावस्थायांसर्व्वतोमुखत्वं चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह। सदपीतिसत्यमनुपलंभःसंसारावस्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथासिद्धः। व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुपलम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसतिव्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भःसव्यञ्जकाभावकृतःअतश्चनाऽसत्वंसाधयति। तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मात्अप्रथतेततः केनापिप्रतिबद्धमित्यवसीयते। अस्माच्चहेतोरनावृतनिजसाम

र्थ्यस्यपुरामुक्तेःसआत्मावश्यः इति ॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण। दृशिर्०। अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्चेत्युः पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्यावेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभूताः। नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठानम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः। तत्रग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्याइतिभेदः ॥

पशुक्रिया। स्त्री० मैथुने ॥

पशुजातिः। स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥ सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचजन्तवः। तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्यात्र प्रोक्ताहिपशुजातयः ॥

पशुपतिः। पुं० चन्द्रमौलौ। शिवे ॥ पशोर्व्वस्यपतिः ॥ पालयामिपशून्यस्मात् सृजामिचयदृच्छया। तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरतिरश्चांपतिरितिवा। यथा। ब्रह्माद्यास्थावरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः। तेषांपतिर्महादेवःस्मृतः पशुपतिः श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्त्तौ ॥

पशुपल्वलम्। न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपालः। पुं० वृत्त्यर्थतयाछागमेषादिपोषके ॥

पशुपाशः। पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृणालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोग्रहणा

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रिता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्त. पदद्वयम् । ऊर्द्ध्वाशिनरमेत्कांमीवन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । उर्द्दू ' हांकना० इ० भा० ॥ पशूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटूीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥अधिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्यागतोरमणीयंवा । पश्चादितिसूत्रेणाअपरस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽस्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रतीसारे । अनुशोचने । पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरश्चासावर्द्धश्च । अपरस्यार्द्धे पश्चभावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चाद्भव : । अग्रादिपश्चाड्डिमचच् ॥ पच्छम० इ० प्रसिद्दे देशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणसमास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुतस्तीक्ष्ण : कफमेहविशोषण : । सद्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरीरिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोग्निवपुर्वर्णबलारोग्यविवर्धन: । कषाय : शोषण : स्वर्य्योरोचनो विशदोलघु: ॥ अपांलघुत्त्ववैशद्यशैत्यवैमल्यकारक: । सर्वद्रव्यप्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोपण: स्वच्छोदाहशोथतृषापह इ० रा० व० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

य : पश्यतोहरेदर्थंसचौर : पश्यतो हर: ॥ पश्यन्तमनाहत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयग तनादरूपवर्णा ॥ यथा । मूलाधारा त्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्य माख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तनयजैर्दैवौकाममसंकल्प पूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वा चार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमन कालिकग्वारोपितकाष्ठवाहे ॥ पश्च मंपष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चे तिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीप् पृषोदरादित्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते।सदने । गृहे॥ अपस्त्यायन्ति । ष्टै स्त्यै शब्दसङ्घात यो: । आतश्चोपसर्गेइतिकः । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपो द्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमा ह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्तादचियङोऽचिचेतिलुक् । अ

जाद्यतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्य भ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापू र्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पल्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिवि शेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपल्लवा: श्म श्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पल्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिप्रश्न्या म् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । भं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसं चितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशे षे ॥ न० हस्वमन्यरे ॥ स्त्री० । नदी भेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जि दृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वला याम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा०॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकाया म् ॥ यथा । शासनंधर्मकील:स्यान् मकृति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिका क्रयकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेष: ॥

पांशुचत्त्वर: । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दन: । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामर: । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्द्धापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पाक्यलवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्याय: । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दन: । पुं० केदारे ॥

पांशुर: । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिर: ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुल: । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भो: खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमित: स्वयम् । चारंगुरुकटुस्निग्धंश्लेष्मलंवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्या: । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिर: । कपि० लं: ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ पांशुलातिथा । आतोनुपेतिक: ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसन: । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसु: । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधु: ॥

पांसुल: । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥

पाक: । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचय: पाक: इतिस्मृति: ॥ भर्जनंतलनंस्वेद: पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाक: सप्तविधोमत: ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्य: पाकएवच । अथवापक्वपर्य्यन्तं ततस्त्याज्यंमनीषिभि: ॥ दैत्यविशेषेइन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते, परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । पारक्षणे पापानेवा । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित ॥ इणभीकापाशल्यतीतिकन्वा ॥

पाककृष्ण: । पुं० पानीयामलके ॥

कृष्णफलपाके ॥

पाककृष्णफलः । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणामशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजममित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतमनित्यम् । पाकस्तेजःसंयोगःतेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थः । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ,आपाकनिक्षिप्ते घटेपरमाणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्तिः । तत्रचपरमाणवःसमवायिकारणम् । तेजःसंयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिकाः । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवादिनोनैयायिकाः । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थः ॥ अन्यत्रजलादावित्यर्थः इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पाकफलः । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्यः । पुं० व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यले ॥

पाकयज्ञः । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयोः सिद्धिं पाकयज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुच्चितस्य । प्रत्येकफलमुक्तं हारीतेनयद्देवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योददातिपितृलोकंतेनजयति०यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यंस्यातिथिपूजनम् इतिमनुः ॥ अभ्रात्रादीनामविभक्तानामपिसंसृष्टानांमुख्येनैकेनैवपाकयज्ञाः कर्त्तव्याः । यदाहुः । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृषोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरुहोमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिकः । पुं० पाकयज्ञकर्त्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकलः । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाककारके

रिणि ॥
पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥
पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्याः कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारमदनंसौम्ये त्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यप : ॥
पाकशासन : । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यप्रभातु : शासन : । शासयति । शासु० । णिजन्त : नं० ल्यु० ॥
पाकशासनि : । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥
पाकशुक्ला । स्त्री० कक्खस्याम् ॥
पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥
पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥
पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥
पाकाभिमुख: । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥
पाकारि : । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥
पाक्किमम् । त्रि० पक्किमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥
पाक्किमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भाव : । इमनिच् ॥
पाकुक : । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्णुकन्कनुमौ चेतिसाधु : ॥
पाक्यम् । न० विड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ पाकेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥
पाक्षिक : । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥
पाखण्ड : । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्म : पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशा : पाखण्डिनोमता : ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनु : । पाखण्डिनोविकर्मस्थानवैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशासुखेषुखद्योता स्तमसाभान्तिनोग्रहा : । यथापापेनपाखण्डा न हिविदा : कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥
पागल : । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था । पागलायाङ्गहीनायचान्धायव धिरायच । जडायचैवमूर्खायक्लीवतुल्यायपापिने ॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सोपिय : स्वकन्यांददातिचेतिब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तरमपिदृश्यते ॥

पाङ्क्तिः । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्तिरादिरस्य । सोऽस्यादिरितिच्छन्दसः प्रगाथेष्विति ॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० क्तौभोजनार्हे ॥

पावक : । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । विक्लित्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० । पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते भुक्तशेषाग्निबलिवर्द्धनम् । रसमूत्रपुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र : ॥ पचति । डुपचष्० । ण्वुल् ॥

पाचन : । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्लरसे ॥ रक्तैरण्डे ॥ न० । दोषपाचकक्वाथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्पचत्याममाहारं पचेद्दामंरसञ्चयत् । यदपक्वान्पचेद्दोषांस्तद्विपाचनमुच्यते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि० पाचयितरि ॥

पाचनक : । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचल : । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एधनद्रव्ये ॥ वाते । वायौ ॥ न० पाचने ॥ इ० है० ॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्थेषु ॥ इ० है० ॥

पाचित : त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके । पक्वायाः० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतपत्र्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाज : । न० बले ॥ पाति । पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन् । पाजसी० पाजांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपाल : । त्रि० पञ्चकपालयागसम्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् । अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशेषे ॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिम० । तदस्यपरिमाणमिति ठञ् ॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥ पञ्चजनेदैत्यविशेषेभव : । पञ्चजनादुपसंख्यानमितिञ्य : । पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्त्वात् ॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिक । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

षि । पञ्चलोहिन्योगुञ्जा : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाण मितिठञ् । भस्याढेतिपुंवद्भावाल्लो हिनीशब्दस्ये कारनकारयोर्निवृत्ति:॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्य जंतथा । फुत्कृतञ्चे तिमुनिभि : कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाञ्चार्थिक :। पाशुपते ॥ इ० त्रि० ॥

पांचाल :। पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ क्षत्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्यय : ॥ पंचाला : पुं०बहुत्वे ॥ त्रि० । पञ्चालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } म्लेच्छेषुफरक्काबाद इति ख्यातेपत्तने॥
पांचालपुरम् । न० }

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्त : क्विप् ॥

पाटक :। पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ पाशादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चर :। पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

पाटनम । न० छेदने । पाडना इ० भा०

पाटल :। पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । ण्यन्ताद्वृषादित्वात्कल : ॥ पाटल्या अवयवोविकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥ पाटलाया : पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञ : पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात् नेहलुप् ॥

पाटलद्रुम :। पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नं फलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटलास्ति । ला० । क : ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

न्ङीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलि : । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चासौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञ:पुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्त्यलोकेबृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणापंचतन्त्रहितोपदेशाद्योग्रंथारचिता : ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्त्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भाव : । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविक : । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयठन् ॥

पाटह्निका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटित : । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० वलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्गित स्यति ॥

पाटीर: । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊौ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्क : परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलै : पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाट्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाट्यंशाकन्तुमधुरंदुर्ज्जरंगुरुपाकिच ॥

पाठ : । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुष: ॥ सर्व्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नत: । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिका: ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधी: । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् । स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिविशेषनिरूपित : ॥ पठनम०पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठक : । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रम : । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजनयन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामैनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविध : । मन्त्रपाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेयाऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्य:क्रमश्चाश्रीयतेसमन्त्रपाठ : । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्त्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिर्वेदमेवंकर्त्तव्यमित्त्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्रा : पुन : प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्त्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्त्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्त्येवंविधिवाक्यक्रमाद्य: क्रम : सब्राह्मणपाठक्रम:यद्यपिब्राह्मणवा । क्यान्यर्थंविधायकृतार्थानितथापिप्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्त्वेनस्वीक्रियन्ते इतिलौगाक्षिभास्कर : ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभू : । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठस्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठस्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्यविधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादि: ॥ तथाहि मनु : । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितै : । वेद: कृत्स्नोऽधिगन्तव्य : सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चअध्ये ष्यमाणस्त्वाचान्तइत्त्यादिनोक्तै: सेवेतमाँस्तुनियमानित्त्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । ब्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभि : विधिदेशितै : स्वगृह्यविहितै : । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मक : सोपिनिषत्कोपिअध्येतव्य : । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्द्देश : ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय : ॥ योद्विजोवेदमनधीत्त्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहित : शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्त्यापिस्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभाव : । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्त्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य : ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्देवालयेनित्त्यं धर्मशास्त्रस्यवाश्रुते : । पठनंकारयेद्राजन्यदीच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्त येत्। सभवेत्सर्वलोकानांपूज्य: पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम्॥

पाठशालिनी। स्त्री० पाठमञ्चर्याम्॥

पाठा। लताविशेषे। अम्बष्ठायाम्। वनतिक्तिकायाम्। तिक्तपुष्पायाम्॥ अस्यागुणायथा। पाठोष्णाकटुका तीक्ष्णावातघ्नी श्लेष्महरीलघु:। हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुज:॥ दाहकण्डुविषश्वासक्रिमिगुल्मगरव्रणान्। इ० भावप्रकाश:॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा। वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा॥ इ० रा० नि०॥ अस्या:शाकप्रकारस्तु। पाठाशाकंगतरविद्विनेश व्यतक्रं णसिद्धंप्रात: कालेजरणसहितंतप्ततैलंविपाच्यम्। चूर्णेलिप्तं लवणसहितंमारिचंतत्रनव्यं सर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्य: प्रभूतम्॥ पठ्यते। पठ०। कर्मणिघञ्। अजादित्वात्टाप्॥

पाठिका। स्त्री० पाठायाम्। पटाङ्कृ० इ० प० भा०॥

पाठित:। त्रि० अध्यापिते॥ यथा। माताशत्रु: पितावैरीबालोयेननपाठित:। नशोभतेसभामध्येहंसमध्येवकोयथेति॥

पाठी। पुं० चित्रकवृक्षे॥ यथा त्रि०। पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति। अतइनिठनाविति‍इनि:॥

पाठीकुट:। पुं० चित्रकवृक्षे॥

पाठीन:। पुं० बोयाली० इ० ... भा० प्रसिद्धमत्स्ये। सहस्रदंष्ट्रे। वोदाले॥ गुणायथा। पाठीन:श्लेष्मलोवल्योनिद्रालु: पिशिताशन:। दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच॥ ‡*‡॥ पाठीन: खण्डित: शस्त्रैर्वेसवारसमन्वित:। कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजित:॥ पाठीन: कफकृद्बल्योनिद्रालुर्वातनाशन:। मांसाशीवातरक्तस्यकारकोरेतसस्तथा॥ पाठिंपृष्ठंनमयति। णमप्रह्वत्वे। णिच्। अन्येभ्योड:। अन्येषामपीतिदीर्घ:॥ पाठके॥ गुग्गुलुद्रुमे॥

पाठ्य:। त्रि० अध्यापनीये। पाठनीये॥

पाण:। पुं० पाणौ॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

पाणविक:। त्रि० पणवस्यवादके॥

पाणि:। पुं० पञ्चशाखे॥ शये। करे। हस्ते॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन। पण०। अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण्। आयप्रत्ययस्यलुक्च॥ कुलिकवृक्षे॥ स्त्री०। पण्यवीथ्याम्। हट्टे

पाणिकम्। न० पणेनक्रीते॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक्॥

पाणिगृहीती। स्त्री० पत्न्याम्। वि-

धार्मेणोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकृतयापाणिः गृहीतोयस्याः। पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष्। कुतूहलादिनापाणिर्गृहीतोयस्यादास्यादेः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम्। न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः। पुं० भर्त्तरि। पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति। ग्रह०। अण् ॥

पाणिघः। पुं० पाणिवादे। मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहंतेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः। पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः। पुं० नखे ॥

पाणितलम्। न० कर्षपरिमाणे। तोलकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः। पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण०। घञर्थेकविधानमितिपणेःकः पणोऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम्। अण्। गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः। पुं० दाक्षीपुत्रे। शालङ्किनिः व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणिनोयुवापत्यम्। इञ् ॥

पाणिनीयम्। न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुखउपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यं वर्णेनाप्यनर्थकेनभवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा। वृद्धाच्छः ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा। प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक्। तेनस्त्रियाम्पाणिनीया० ब्राह्मणीअत्रनङीप् ॥

पाणिन्धमः। त्रि० अन्धकारायावृताध्वनि ॥ तत्रहिप्राणयोध्मायन्तेऽस्मिन्नितिविग्रहेउग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्चेतिखश्। मुम् ॥

पाणिन्धयः। त्रि० पाणिद्वारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम्। न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनम्ग्रहणम्। कृद्योगाचषष्ठीससमस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक्। पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि०। पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः। पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिं मृद्नाति। मृदक्षोदे। कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम्। न० अस्त्रे ॥ इतिहलायुधः ॥

पाणिरुहः। पुं० नखे ॥

पाणिवादः। त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंवादयति। वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः। त्रि० पाणिवादे ॥ इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या। स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौसृजेण्यं दिति ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥

पाणौतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षौचपाणौतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥

पाणौकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधर : ॥

पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥

पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयन : ॥

पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । पारीक्षितनृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणो: ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रवणे ॥ पण्डे तिबुद्धे र्नामैतत्साजाता यस्यमानत : । सपण्डितस्तस्यकर्म्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्यञ्च तिष्यञ् ॥

पांडु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सितेवर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोक्तो यश्चित्रपक्ष :कलध्वनि: । द्वितीयो धवल:प्रोक्त: सकपोतस्फुटध्वनि: ॥ चित्रपक्ष : कफहरो वातघ्नोग्रहणी प्रणुत् । धवल : पांडुरहिष्टोरक्तपित्तहरोहिम : ॥ रसेपाकेचमधुर : सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡**‡॥ पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्रकीर्त्तित: । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुस्तुरक्तपीतभागीप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्ध:केतकीधूलिसन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं गवांमूत्रेभावितंचायसोरज : । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर : ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धंमण्डूरचूर्णंसगुडमश्नत : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिपक्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठंहरिद्रे त्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तं शृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्च तिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डु : । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषपर्णी इ० गौ० भा० ॥ खरुसंयोगोपधान्नेतिनङीष् ॥

पाण्डुक: । पुं० शालिविशेषे ॥ पाण्डुरोगे ॥ पांडुनृपे ॥ पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टक : । पुं० अपामार्गे ॥ पांडूनिकण्टकान्यस्य ॥

पांडुकम्बल : । पुं० श्वेतप्रावारे । श्वेतकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥ पांडुवर्णकम्बल : । पांडुश्चासौकम्बलश्चेतिवा । ग्रावभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं० पांडुवर्णकम्बलावृतेरथे ॥ पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ: । पांडुकम्बलादिनिरितीनि: ॥ त्रि० । पांडुकम्बलयुक्ते ॥ मत्त्वर्थीयइनि: ॥

पांडुतरु : । पुं० धववृक्षे ॥

पांडुनाग : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेतगजनागयो : ॥

पांडुपत्री । स्त्री० कौन्त्याख्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥

पांडुपत्रम् । न० परिपक्कपत्रे ॥

पांडुपुत्र : । पुं० पांडवे ॥

पांण्डुपृष्ठ : । त्रि० अलक्षणे । पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुफल : । पुं० पटोले ॥

पांडुफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥

पांडुभूम : । त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे ॥ पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदकपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री० पांडुभूमौ ॥ खट्याम् ॥

पांण्डुर : । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ॥ ईषच्छ्वेते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामलारोगे ॥ त्रि० तद्वति ॥ न० मरुवके ॥ पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिर : ॥

पांडुरद्रुम : । पुं० कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठ : । त्रि० लक्षणहीने ॥ इ० हे० ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥ पांडुरवर्णायां ॥

पांडुराग : । पुं० मदनकवृक्षे ॥ त्रि० । पांडुवर्णयुक्ते ॥

पांडुरेक्षु : । पुं० श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेख : । पुं० प्रथमलिखिते । मसौदा० इ० भा० पांडुलिपौ ॥ यथा । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे-व्यास : ॥

पांडुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णलोमभियुक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी० इ० गौ० भा० ॥

पांडुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे ॥ यथा

। पिष्टं वैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाक: । पुं० चण्डालेनवैदेह्यांजनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूक: । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्य: । पुं० पाण्डोराज्ञि । देशविशेष ॥ यथा । कम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशो-महेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोप: ॥

पाण्य: । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्य: । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विज:स्मृत: ॥

पात: । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्ऌ०। घञ् ॥ नम्रीभावे ॥ त्रि० त्राते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्ते: ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥ तत्तु नवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनाविती‌नि: ॥

पातङ्गि: । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये ॥ (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकाण्डनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भे प्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रपञ्चं निरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलि: ॥ १ ॥ द्वितीये । तप: स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चवहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गं संयमपदवाच्यं तत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतप: समाधिजा:सिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरं परमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा ङ्ख्योक्तान्येवात्रापि । षड्विंशस्तुपरमे श्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्र हः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वन्ध्यकर्कटगव्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले । नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा। अतल वितल सुतल रसातल तला तल महातल पातालान्यधोधोविद्य मानानिसामान्यतः पातालशब्द-वाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वड़वा नले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्र पापात् । पत्लृ० । पतिचण्डिभ्या मालञ् ॥ पातम् अलतिपातमाला तिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशे षे ॥ यथा । जह्नुमापमलेबह्निर्मध्ये तुरससंग्रहः । पातालयन्त्रमेतद्वि शोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुड़ी । स्त्री० लताविशेषे । वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । ति क्ताङ्गायाम् । गारुड्याम् । छिउ-ड़ा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्डे ॥ छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरु ड़ाह्वयः । छिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनि लयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्र विशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पाता लवासिनि ॥ पातालेओकआश्रितो यस्यसः ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामि नि । ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्या म् ॥ मृत्पात्रविशेषे । पातिल्० इ० गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे० भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि ॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ प तति । पत्लृ० । लषपतपदस्थाभू-वृषहनकमगमशॄभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठरके । गन्धपत्रे । वायु इ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पा-नशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने । यागे स्रु वादौ ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमि त्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूल योर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावार मध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥ नाट्यानुकर्त्तरि ॥ आढकपरिमाणे ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे । विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्य

याकेवलयातपसावापिपात्रता । य
त्रवृत्तीइमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्त्तित
म् ॥ रत्नकोश्च : । यतोविद्यातपो
भ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्र-
तिग्टह्णीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायु
क्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदा-
न्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्ला
नौगोहितोगोशरण्योदातायज्वात्रा
ह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥
पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रं-
जनार्द्दन : ॥ पिवतिअनेनात्रवा ।
पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापी-
यतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा
सर्वधातुभ्यष्ट्रन्नितिष्ट्रन् । दादिभ्यश्छ
न्दसीतित्रन्वा ॥

पात्रट : । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि०
कृशे ॥

पात्रटीर : । पुं० मुक्तव्यापारमन्त्रिणि
। अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्य
रजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके ।
हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥
कङ्के ॥

पात्रसंस्कार : । पुं० पुरोटौ । पत्रभ-
ङ्कारे । रायभाटी० इ० गौ० भा०
। भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न० पात्रपरिमितब्रीह्याादि
वापयोग्यक्षेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : ।
पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री० देवभक्तौ ॥ पित्त्वा
न्ङीष् ॥

पात्रिय : । त्रि० पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति
। पात्राद्घंश्च ॥

पात्री । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पिवन्त्य
ऽनया । धा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥

पात्रीर : । पुं० न० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्र
इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमित : । त्रि० भोजनसमयएव
सङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपात्रेसमितो
न्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पात्रेस
मितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समास
श्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा
निधायहृदयेपापंय : परंशंसतिस्त
यम् । सपात्रेसमितोऽथस्यादिति-
शब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न० भूपभूषणे ॥

पात्र्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति ।
पात्राद्घंश्चेतियत् ॥

पात्वम् । न० पापित्वातरि ॥ सर्वेषा
मेवपात्राणांपरंपात्वंमहेश्वर : । प-
तन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवा
त् ॥

पात्वता । स्त्री० पात्वत्वे ॥

पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥
पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसु
न्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन:थुट्
॥ भक्ते । भात० इ० भा० ॥ अन्ने चे
त्यसुनथुट्च ॥

पाथिः । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥ जले ॥ चक्षुषि ॥ पिबति । पा० । पिबतेस्थुगितीसिन् ॥

पाथेयः । त्रिं० पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न० कमले ॥ पाथसिजातम् । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः । पुं० मेघे ॥ पाथोददाति । डुदाञ् । आतोनुपेतिकः ॥

पाथोधरः । पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पाथांसिधीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः ॥

पाथोनिधिः । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा । पाथोधिवद्धाञःकिः ॥

पात्—द् । पुं० चरणे । पादे ॥

पादः । पुं० बुध्ने । मूले । तुरीयांशे । रूपकादेश्चतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तपर्वते महाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणं यथा । अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौश्लिष्टाङ्गुलौरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी । उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलौचचरणौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छेददौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्यारताविति ॥ विरूक्षावस्निग्धौ । पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययोः । वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा । उत्कटौमध्यादुन्नतौमार्गायमधुनेरतौभवतः । कषायसदृशौकृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । उस्रे । किरणे ॥ ऋक्पादे ॥ श्लोकस्यतुर्यांशे ॥ पद्यतेऽसौ । पदगतौ । पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥

पादकटकः पुं० नूपुरे ॥ हंसके । शब्दरहितपादभूषणे ॥ पादस्यकटकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषे । यथा । एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतिगारु१०३ अध्यायः ॥

पादगंडिरः पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्लीपदे । गोद० इ० गौड भा० ॥

पादग्रहणम् । न० अभिवादने । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे ॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्शः ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः ॥

पादचतुरः । पुं० छागे ॥ सैकते ॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । करके ॥

परद्रोपैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्त्वर : । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्र : ॥

पादचारी । पुं० पादाती ॥ त्रि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादज : । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यांजात: । जनी० ड : ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रु : । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेत : ॥ पुं० चरणपीठे ॥ पाद योर्निकेत : आश्रय : ॥

पादप : । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादै: पिबति । पा० सुपीतियोगविभागा त्क : ॥ पादपीठे ॥

पादपखण्ड : । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पाद पानांसमूह : । वृक्षादिभ्य: खण्ड:

पादपरुहा । स्त्री० बन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाश : । पुं० दामाञ्चने । अश्व पादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पै रकीसकली इ० भा० ॥ खड्का- याम् । खड्वा इ० भा० ॥

पादपीठ : । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० च० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाद्य स्वचूड़ामणिमरीचिभि : । नीराज यन्तिभूपाला:पादपीठान्तभूतलमि तिश्रीकृष्णमिश्र : ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पल : । पुं० कर्णिकारे ॥ पाद पेउत्पलमृतदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलय : । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जु : । स्त्री० पार्यम् । हस्तिपा दबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहण : । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविक : । पुं० पथिके ॥ पदवींधाव ति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजा : । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादश : । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैल : । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथ : । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृत : शोथ : पादस मुत्थित : । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुख जोगुह्यजोद्वयम् इति माधव : ॥

पादस्फोट : । पुं० विपादिकायाम् । बिवाइ० इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादयस्फोट : ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । अचरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भवतिसुगुम्फितषोडशकलकंवाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहतकुसुमपराग: परभृतनिभृतरणितवनभाग: । चिरतरसञ्चितमानदुरन्त: कम्पनमुद मुपनयति वसन्त: ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दैप्० । दयते । देङ् पालनेवा । आतइतिक: ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूह: । भिक्षादित्त्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादाति: । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिक: । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्त्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्तिकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनयास्तथायुयुधिरेन्नृपा: । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१८ सर्गे ६० श्लोक: ॥ नृपाराजान: । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवमन्त: नतुस्वापदइत्यर्थ इतिभाव: । पृतनया सेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यचान्वयश्चित्रे सोढव्य: । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्नु: । यथा दिव्याजनताचान्तरिक्षवर्त्ति सिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । अमानुषयुद्धंचक्रुरित्यर्थ: ॥

पादारक: । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द: । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त: । पुं० अरघट्टके । रहंट० इ० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० इक: ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तद्यथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधामकरशङ्कव: । घण्टिका: शिशुमारश्चेत्यादय:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानां गुणै: समा: ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिन: ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुकः । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेकः ॥

पादुकाकारः । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादूः । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यूः ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरेः । पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युतः ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रं विशेषतः पादजलंपिवेच्च । योश्नातिनित्यंप्रयतोमुरारेः प्राप्नोतिमुग्रं मयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्यायः ॥ अपिचतत्रैव । हन्त्यां हन्तियदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यंवहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थितिर्हरिजनेतत्सङ्गतिः सङ्गाञ्शालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्तिकेवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापंपादोदकंभगवतःप्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्यदिप्राणैर्विमुच्यते । हत्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्धतम् । न० पद्धतिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्मः । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादायवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधञ्चतुरङ्गुलम् । ओष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानतः । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्याञ्चेति यत् ॥

पानः । पुं० निःश्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादेः संस्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिवंत्यत्र । पापानि । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोवहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा । आममामंजल-

स्विन्नं मर्द्दितं दृढपाणिना । सिता-
शीताम्बु संयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥
प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्मि
तम् । सद्यो रुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रि
यतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतं पान
कं वातनाशनम् । कफपित्तकरं कि-
ञ्चित्प्रत्यहं यदि सेवितम् ॥ पक्वाम्र
स्य तु । सुपक्वमाम्रस्य फलं सुमुष्टिना
सम्मर्द्दितं शर्करया समन्वितम् । एला
लवङ्गार्द्रकवाससुवासितं वर्णान्वितं
कस्य न रोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्र-
सम्भूतं स्वाद्वम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृ
द्यं श्लेष्मकृद्बल्यं वर्ण्यं वृष्यं रुचिप्रद-
म् ॥ -(**‡**)- ॥ अम्लिकाफ
लपानकं यथा । अम्लिकायाः फलं
पक्वं मर्द्दितं वारिणा दृढम् । शर्करा
मरिचोन्मिश्रं लवंगेन्दुसुवासितम् ॥
अम्लिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाश
नम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं
वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं
यथा । भागैकं निम्बुजं तोयं षड्भा-
गं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं
पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बूफल-
भवं पानमत्यम्लं वातनाशनम् । व-
ह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचक
म् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकं यथा
। शिलायां साधु सम्पिष्टं धान्याकं व-
स्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पू
रादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीने मृन्मये पा-

पानकम्

त्रे स्थितं पित्तहरं परम् ॥०॥ जम्ब्वाः
पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सु
पक्वं सम्मर्द्दितं शर्करयाम्बुजालम् ।
। सुवासितं वेल्लजभृङ्गपत्रै रुचिं विधत्ते
विरुचौ जनानाम् ॥ जम्बूफलभवं-
रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषायं-
वातकृत्स्तोकं स्वाद्वम्लं ग्राहकं परम् ॥
बीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसे यो-
ज्यं त्रिगुणं शार्करं जलम् । कर्पूरमरि
चोन्मिश्रं पानकं स्यादिदं वरम् । मातु
लुङ्गभवं पानं शूलानाह विनाशनम् ।
श्वासे कासेऽरुचौ वातविड्बन्धे चप्रशस्यते (?) पूजि
तम् ॥ हेमकिरणन्तु । शर्करानालिके
लस्वबीजपूररसप्लुतम् । पटपूतं भ-
वेद्धेमकिरणं नाम पानकम् ॥ पानकं
हेमकिरणं रुच्यं वृष्यं बलप्रदम् । सु
स्निग्धं वातहृच्छुभ्रं किञ्चित्कफकार
गुरु ॥ करमर्द्दपानकं यथा । लवङ्गार्द्र
कसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणा युतम् । क
रमर्द्दकरैर्मर्द्यं सप्तभागसितान्वितम्
॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमम्लतरं स्मृ
तम् । रक्तपित्तकरं श्लेष्मामाकण्ठ्यं
कारमर्द्दिकम् ॥ नारङ्गपानकं यथा ।
सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजि
तं शर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकं चे-
न्दुकणेन वासितं पानेच्छया किन
न संस्तुतं जनम् ॥ नारङ्गफलसम्भू
तं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विश-
दं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् । ०।

स्वारस्यतु । चारवृक्षफलजं सशर्करं
मर्दितं शिशिरवारिणाहृढम् । एल -
माद्रं कयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलि
तंक्कतह्रासम् ॥ स्वारस्यफलजंपानं-
गुरुहृष्यं रुचिप्रदम् । कफपित्तहरं-
श्रेष्ठं हृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषक्षीरक्षु
क्रादिद्राक्षादाड़िमजंतथा । एकैकं
सम्भवंभिन्नं पानकंक्रियतेबुधैः ॥ ए
वमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवात-
था । शर्करामरिचोन्मिश्रंरस्यंस्यात्
पानकंवरम् । एवंहिपानककार्यं-
सुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानु
सारेणज्ञातव्याः पानकेषुच

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भू
यपिवन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पा
नस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चष
के ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे-
। नयनाग्निवाणसङ्ख्यकर्षैस्तुपरमेश्व
रि । हेतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुल
साधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनक-
र्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकि-
कतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तंकुलोत्त
मे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौ-
कर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा
पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन
उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे
। कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते०
पानम् । क्षीरादि । पापाने । ल्यु
ट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० प
नससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अ
ण् ॥

पानात्यय: । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ र-
क्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशर
दिवसन्ते चपानीयमिति । अस्यार्थः
। पानीयंजलंशरदिपानीयम्पाना-
र्हम्भवतिनिर्मलत्वात्त्रिदोषघ्नत्वा
त्विशेषतः पित्तोपशान्तित्वात् ।
वसन्ते चपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीय-
मल्पंदेयमितिभावः । पारक्षणे ॥
न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य
गुणायथा । पानीयंभ्रमनाशनंक्लम-
हरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राछर्दिवि-
नाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृ
द्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितं
शीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितं-
पीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पा
नीयंमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममिति
द्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजं
करकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषु
धारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनि
गदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ अनात्तं वंप्रसुस्वन्निवारिवारिधरास्तु यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनां-परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथा-वाप्यंकौपंचौडाञ्चपाल्वलम् ॥ वि-किरञ्चैवकेदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्ति तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्यादौसलि लंपीतंकार्श्य मन्दाग्निदोषकृत । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्ते स्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणा: पानीयंपावनंमहत् ।पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीय प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जारे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमराज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥पानीयस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल-कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनियालु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ला । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ :। त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्यं गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प-न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु-रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित कर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं-निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशशोकामय-प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा-निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक-रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्त्यास माधिना ॥ प्रायश्चित्त्याथवादण्डैर्न-पूतायेकृतांहस : । नरकान्ननिव-र्त्तन्ते इहामुत्रनिगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय-था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यं परदार

मथापिच । त्रीणिपापानिकायेनस
र्वतः परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं
पारुष्यंपैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारि
वाचाराजेन्द्रनजल्पेतनचिन्तयेत् ॥
अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृ-
दम् । कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंम
नसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामु
पादानंहिंसाचैवाविधानतः । परदा
रोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥
पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्व-
शः । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्या-
च्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वपिध्यानंम
नसानिष्टचिंतनम् । वितथाभिनि-
वेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् । त्रि० ।
अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि
॥ यथा । कथापिखलुपापानामल-
मश्रेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रो
हादिकरे ॥ " पात्यस्मादात्मानम् ।
पारक्षणे । पानीविषिभ्यः पः ॥
पापमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥
पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच
। तस्याधर्मनिविष्टस्य गुणानश्यन्ति-
साधवः ॥ धर्मनित्यःप्रशान्तात्मा
कार्ययोगवहः सदा । नाधर्मंकुरु
तेबुद्धिंनचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्मनि
त्योधर्मनितरांरतः । कार्ययोगव-
हः कार्योपायतत्परः ॥

पापकम् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि ।
पापे ॥

पापकर्त्तृकयोगः । पुं० यात्रायोगवि
शेषे ॥ यथा । दुर्वलोयदिमार्गेशोनि
वसेत्पापमध्यगः । पापकर्त्तृकयो
गोयंयातुः पत्नींनिहन्तिवै ॥

पापकर्म्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं
पापकर्माणः क्रूरालोकजुगुप्सिताः
। ऐश्वर्य्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूला-
इवद्रुमाः ॥ पापंकर्म्मयस्यसः ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापं-
कृतवानितिविग्रहेसुकर्मपापमन्त्र-
पुण्येषुकृञ इतिक्विप् ॥

पापकृत्तमः । त्रि० अतिशयपापका-
रिणि ॥

पापगणः । पुं० पञ्चमात्रस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रहः । पुं० अर्द्धेनचन्द्रादौ ॥ य-
था । अर्द्धेनेन्दुः कुजोराहुः शनि
स्तैर्युतइन्दुजः । रविःपापाभवन्त्य
तेशुभास्त्वन्येप्रकीर्त्तिताः ॥ जन्म
राश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्थाः पा-
पाअपिशुभाभवन्ति । यथा । केतूप
प्लवभौममन्दगतयः षष्ठत्रिसंस्थाः
शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौ-
चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः स
प्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्म
जः शुक्रः षड्दशसप्तवर्जमितरेस
र्वेऽप्युपान्तेशुभाइति ॥

पापघ्नः । पुं० तिले ॥ त्रि० पापना-
शके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

पाठायाम् ॥
पापचेली । स्त्री॰ प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने । पचादौचेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापचीतिपापचोवायु : । तमीरयतिवा । अण् ॥
पापपति : । पुं॰ जारे । उपपतौ ॥
पापपुरुष : । पुं॰ पापमयाङ्गनरे ॥ स चोक्त: पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वादौपुरुष : श्रेष्ठ : समारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्त्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्त्यानासिकङ्गौवगोहत्त्यादोषवाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्त्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवृक्कालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्त्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥
पापफलम् । न॰ रोगे ॥ कर्मविपाके ॥
पापमुक्त : । त्रि॰ निष्पापे ॥
पापयोनि : । पुं॰ अजे ॥ तिरश्चि ॥
पापरोग : । पुं॰ मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगा : । तेच । उन्माद : । त्वग्दोष : । राजयक्ष्मा । श्वास: । मधुमेह : । भगन्दर : । महोदर : । अश्मरी । इति ॥
पापरोगी । त्रि॰ कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्त्वादष्टौ पापरोगिणोभवन्ति ॥
पापर्द्धि : । पुं॰ मृगयायाम् ॥ इ॰ है॰
पापल : । त्रि॰ पापग्राहके ॥
पापशमन : । त्रि॰ पापनाशके ॥
पापशमनी । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥
पापात्मा । पुं॰ अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥
पापित्ता । स्त्री॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रंगुरुसहितम् । तद्वृत्तंपिंगलभणितंपापित्तेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भ्रामंभ्रामंभुवनतलंदर्शन्दर्शंजगदखिलम् । भूयोभूय : परिगुणितम् विष्णोर्नाम श्रवणहितम् ॥
पापी । त्रि॰ पापयुक्ते ॥
पाप्मा । पुं॰ पापे ॥ त्रि॰ । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्नृ॰ । नामन्सीमन्व्योमन्निति॰ निपातित: ॥ पातिपिवतिवा । पा॰ । नामन्निति॰ मनिन्॰ धातो : पुगागमश्चनिपातनात् ॥
पामघ्न : । पुं॰ गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्ट : ॥

पाम । न० विचर्च्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्त्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिवतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्च्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्त्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिक : ॥ यद्वा । पाधर्म : मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघ : ॥

पामरोद्वारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्च्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालञ्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवेगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविलेपितानश्येद्दहुलापिशषधुज ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंत्रिवृतंकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्ठगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्च्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्तिकोमलत्त्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वित्राणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रं विवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १९४ अध्याय: ॥ पायत्त्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइति नङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौता: परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंवल्यंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्त्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्त्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायक इतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित: । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिवतेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिक्त : । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागम : ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्य ते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधि दैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमि तिपायु : ॥ पुं० । कृवापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वा पातिमलनिःसा रणेन । पारक्षणे पिःतिवस्त्वौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मी यतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्ना य्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादेः प- कारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्वन्त व्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारय- ति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरो धियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्नि होत्रादिकर्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमा त्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नि त्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्यार्द्धा र्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एव माचरत : पुंसोह्यर्थ : साफल्यमृ- च्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पार ङ्गच्छति । गम्डः० । अन्तात्यन्ता ध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्डः प्रत्य य : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणा याम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्ग भूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वे ष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्यादृतेधारण पारणम् ॥ नराश्चौपारणंकुर्यादृते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वा ह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्यादृतेवैरोहिणी व्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपार णकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतु र्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अन्यो भयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्ध प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्त दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउप वासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्त व्यंयावन्नैकस्यसंक्षयः ॥ सांयोगि केव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । त त्रैवपारणंकुर्यादेवंवेदविदोविदुः ॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य न्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रा तरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्स वान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्ते रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने- विहितकालेविहितभोजने ॥

पारतः । पुं० । पारदे । पारा० इ० भा० ॥ पारंतनोति । तनु० । अन्येभ्यो० डः ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत न्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा रदस्तुमनाक्पाण्डुः सूतस्तुरहितो मलात् । पारदस्तुमनाक्शीतः स र्वेतुल्यगुणाः स्मृताः ॥ इतिशब्दा र्णवः ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा । शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेतः पतितंधर- णीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल मच्छमभूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन वि ज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं तथापीतंकृष्णंतत्तुभवेत्क्रमात् ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यः शूद्रस्तुख लुजातितः । श्वेतंशस्तंरुजांनाशे रक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत् पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारदः ष ड्रसः स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायनः । योगवाहीमहावृष्यः सदादृष्टिबल प्रदः ॥ सर्वामयहरः प्रोक्तोविशेषा त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्र ह्मावद्धोज्ञेयोजनार्दनः ॥ रञ्जितः क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वरः ॥ मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय- खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृ- तःकोन्यःकरुणाकरःसूतात् ॥ रसामृ ते । यस्ययोगस्ययोयोगस्तेनैवसहयो जितः । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर- वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलं विषंवह्निगिरित्वचापल्यंनैसर्गिकंदोष मुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुना गयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनी श्वरैः ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदा होग्निनाकष्टतरःशरीरे । देहस्यजा डाद्गिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्य हृतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेन गण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीयः । वह्निर्विषंमलश्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसि ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमूर्तिंमू
र्च्छांन्नृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथिता
दोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथा
प्यतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषतः ॥
संस्कारहीनं खलुसूतराजंयः सेव
तेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशं
विदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्न
राणाम् ॥ पक्षवशब्दवाच्ये म्लेच्छजा
तिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पा
रंददाति । ड्दाञ्० । आतोनुपे-
तिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितस्य
स्यगुणायथा । पारदः क्रमिकुष्ठघ्नो
जयदोदृष्टिदः सरः । मृत्युञ्जम
हावीर्योयोगग्राहीजराहरः ॥ स्मृ-
त्योजोरूपदोवृष्योबृद्धिकृद्धातुवर्द्धनः
। षण्ढत्वनाशनः शूरः खेचरः सि
द्धिदः परः ॥ पारदःसकलरोगहा
स्मृतः षड्रसोनिखिलयोगवाहकः
। पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्
गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधन
विधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै
र्यथाप्राप्तैस्तुषवर्जैर्जरान्वितैः । मृद्भा-
ण्डंपूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥
तन्मध्येभृङ्गराणमुण्डीविष्णुक्रान्ता
पुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह
देवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णी
च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं
कुट्टयित्वातुयथालाभंविनिःक्षिपेत्
। पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लक

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र
रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा
न्तागिरिकर्णीच अपराजितैवसर्वं त
नीलपुष्पभेदात् ॥ अत्यम्लमारनालं
वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।
धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंरा
जीरजनीत्रिफलार्द्रकम् । महा
बलानागबलामेघनादः पुनर्नवा ॥
मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम्
। एतत्समस्तंव्यस्तंवापूर्वाम्लेनैव
पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्र
मङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्येनिःक्षि
पेत्सूतंबध्वाततत्रिदिनंपचेत् ॥ दो
लायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितो
रसः । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-
लाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम्
नौसादर । अन्यच्च । मूलकानल-
सिन्धूत्थव्यूषणार्द्रकराजिकाः ।
रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुञ्ज्यात्पृथक्-
पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमा-
नमिदंबुधैः । घटावृतेषुचैतेषुसूतं
प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेक
ञ्चदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्ती
व्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥
मूलकंमुरइ । अनलश्चित्रकम् । त्र्यू
षणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ ÷ ॥
अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्ण चूर्णा-
भ्यामादौ मर्दोरसस्ततः । दध्नागु
डेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकैः ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस
र्षपै : कृतै : कषायै बृंहती विमि-
श्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर
सोदिनत्रयं सर्वमलैविमुच्यते ॥ +
अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन्
ध्याकन्दै : चुद्राद्वयान्वितै : । चित्र
कोर्णानिशाक्षारकन्यार्ककनकद्रवै-
॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छ
येत् । इत्थं सम्मूर्च्छित : सूतस्त्य-
जेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याक-
न्दंवांझखखसाकन्द । चुद्राद्वयम्०
छोटीकटै आ०वडीकटैआ । ऊर्णा
ऊर्णामेषका । निशाहरिद्रा । क्षारो
यवक्षार: । कन्याकुमारी । अर्को
र्कपत्ररस : । कनकोधत्तूरपत्ररस :
अथोर्द्धपातनम् । मयूरग्रीवताप्या-
भ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्या
धरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्धपातनम् ॥ सूत
स्स्यादूर्द्ध्वपातेनसर्वदोषविवर्जित:
। मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यं सुवर्ण
माखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्र-
वयोगेनतावन्मार्दनंकर्तव्यं यावत्पा
रद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे
डमरुयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रि
फलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयु
तै: । नष्टपिष्टं रसंकृत्त्वालेपयेदूर्द्ध्व भा
जनम् ॥ ततोदीप्तै रध:पातमुपलैस्त
स्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञे तुतत:
सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-

पारद :

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । त
दाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्म
सु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरशो
धनविधि : । गृहकन्याहरतिमलं
त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति ।
तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छ-
येत्सप्त ॥ ०(०++०)० ॥ अथ
सर्वदोषहर : संक्षिप्त : शोधनवि
धि : । कुमारिकाचित्रकरक्तस-
र्षपै: कृतै:कषायैर्बृहतीविमिश्रितै:
। फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिन
त्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवं कदर्थि-
त : सूत : षण्डोभवतिनिश्चितम् ।
वह्न्यौषधीकषायेणस्वेदित : सबली
भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चिकावन्ध्या भृ
ङ्गाब्दै : स्वेदितो बली । तत: सपा
वकद्रावै:स्विन्न : स्यादितिदीप्तवा
न् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका
अम्ली । वन्ध्यावांझखखसा । भृङ्गी
भृङ्गराज : । अब्दोमुस्ता । पावक-
स्त्रित्रक : ॥ + ॥ अथरसस्यमारण-
विधि: । धूमसारंरसंतोरीगन्धकं-
नवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भा
गंकृत्त्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांवि-
नि : क्षिप्यताञ्चमृद्वस्त्रमुद्रया । वि
लिप्यपरितोवक्त्रे मुद्रांदत्त्वाविशोष-
येत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू
पींनिवेशयेत । पिठरींवालुकापूरै
र्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

ल्ल्यांतदधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः। तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैम्रियतेरसउत्तम :। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंचमृतंसूतंगृह्णीयात्तन्तुमात्रया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्य : प्रकारः। अपामार्गस्यबीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्। तत्संपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपू : काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदक : । एतच्चूर्णमधस्थोर्द्धं दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधी : । मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंमूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यं यथास्थानेयथामात्रं यथाविधि- ॥ + ॥ --(**)-- ॥ अथान्य : प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैरसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोत्थमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वाततसंपुटेसूतंतच्चमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वा तद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्य : प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्ट : कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाश : ॥

पारदण्ड :। पुं०. देशविशेषे । सतु० ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी। त्रि० पारङ्गते ॥ पारंद्रष्टुं शीलंयस्य। णिनि : ॥

पारदारिकः। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ य : परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयश :। सचनिन्द्य : पापयुक्त : शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतीपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम्। न० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारङ्गते ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिक :। त्रि० परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागत :। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचार: पारम्पर्यक्रमागत :। तत्रतंनावमन्येतधर्मस्तत्रैवतादृश : इतिविवादभंगार्णव : ॥ परम्परायाआगतःततआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेशः ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिक :। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिका: ॥ परलोकेभवः। अध्या

त्मादेष्ठञिष्यते । अनुशतिकादि: ॥
पारवत : । पुं० कपोते । पारावते ॥
पारशव: । पुं० निषादे ॥ यथा । यंब्रा ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशव: स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रासुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्ज्ञेयामनीषिभि : ॥ परस्त्रीतनये ॥ अयसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणाति । शॄ० । आङ्परयो : खनिशॄभ्यांडिच्चेत्यु: । परशुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्रीपरशुञ्चे ति विदादिषुपाठात्प्रकृते: परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्यस्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥
पारश्वध : । पुं० परश्वधधारिणि ॥
पारश्वधिक : । पुं० कुठारधारिणि । पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वध: प्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥
पारसिक: । पुं० देशान्तरे । पारसीके ॥
पारसी । स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ तदारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते । ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीद्वये । विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभपापवासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसीमारवींपठेत् । शूद्रइतिशेष : ॥ द्विजस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय इतिमनूक्ते: । औशनसादिप्रोक्तमर्थशास्त्रमधीयानोयदिसान्वय : शूद्रत्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभाषाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छतामाप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्दत्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् । म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्यात् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोवक्तव्य : । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्यम्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्लेच्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमितिपस्पशाभाष्यम् ॥
पारसीक : । पुं० अश्वविशेषे । आवट्टजे । परादने ॥ देशविशेषे । पारसिके ॥ त्रि० । तद्देशोद्भवे ॥ पारसीकेदेशविशेषेभव : । कोपधाच्चेत्यण् ॥
पारसीकयवानी । स्त्री० खुरासानीअजवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये । पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगुणै : । विशेषात्पाचनीरुच्याग्राहिणीमादिनीगुरु : ॥
पारसीकवचा । स्त्री० खुरासानीवच० इ०प्र० वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषत : ॥
पारस्कर : । पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

रोति । डुकृञ्० । कृञोहेत्विति कः । पारस्करप्रभृतीतिनिपातसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेय :.। त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ठक् । इन ङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धि : ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापार : । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजैकागारिकाग्निजलादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेयातुष्टि : साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविद : ॥ .

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमेयन्ते सकलंप्राप्नुवन्त्यिनेन । अय० । करणेतिल्युट्० युच्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङ्गे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिक : । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्येएवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययइ

स्याकर : । तथाहि । यश्चाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयत : । यश्चयजतेयश्चकृपुरोडाशान्निर्वपतिउभौतौवपत : । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारावत : । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावत : । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुःस्निग्धोरक्तपित्तानिलापह : । सङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञै : कथितोवीर्यवर्द्धन : ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्तेलग्नेवासुरपूजिते । योग: पारावतोयातु : शुक्रेवालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रबलोयदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिद : ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्शत्रोरहङ्काराद्वाज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्यय : । द्वितीयेतिपञ्चमीतियोगविभागाद्वासमास: ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रि : । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकाङ्गणी० इ० भा० ॥ पारावतइवअङ्घ्रिरस्या : ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छ : । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्टः । पारा

वतोन्योवर्गदे शीक्कामुकोघुलघुलार व : । पारावताङ्घ्रिपिच्छश्वेतयोग लरवश्वसद्दति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्रभेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमावृणोति । वृञ् । कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तद्दति वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि । पारावारङ्गच्छति० । इत्यादर्थेषु । अ पारावाराद्विग्रहीताद्विपरीताच्चे ति ख : ॥

पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्यम् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि० । पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशरस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयो रितिणिनि : ॥

पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । बादरायणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ० गोत्रत्वमनन्तरापत्येपिगो त्ररूपाध्यारोपात्प्रत्यय : ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परि काङ्क्षितुंशीलमस्य । काङ्क्षिकाङ्क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥ यद्वा । पारमत्रास्ति । इनि : । पारिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि इ० हेमचन्द्र : ॥

पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित् अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ : । पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽन लर्क्षत : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकातश्च त्वात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघात:सप्तभानियाम्यायाम्अनुराधात : सप्तभानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्तभान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्यशेष : । तत्र०वायव्याग्नेयदिग्गुपर्नि बद्धरेखापारिघोदण्डस्तंसर्वथानल ङ्घयेदित्यर्थ : ॥ तत्रयवनेश्वर : । प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्रयायात्प्राग् द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तत्रैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्य परांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक : । पुं० अधूरथे ॥

पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्रतरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणोब्धेर्जात : ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पारिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारिजातोविष्णुपदा : पारिजातेतिवि-

श्रुतश्च्यागमः ॥

पारिजातकः । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्यसङ्ग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् । शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्यचेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ ऽध्यायः एनांपत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० बालपाश्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । वन्दीविना० इ० भा० । सिती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूतापरितथ्या । चतुः० स्वार्थेष्यञ् ॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतंवा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानंवर्ज्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्ति वा । परिपन्थञ्चतिष्ठतीतिठक् ॥

पारिपात्रः । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रकः । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विकः । पुं० अनुगे ॥ पार्श्ववर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वेवर्त्तते । परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ मध्याः पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लवः । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधेकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुत्रादिहृतायराज्ञेकथासौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाचित्कथा । तस्यांरात्रौपारिप्लवमाचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रः । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथघ्नः कृमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पंपित्तरोगघ्नंकर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनिः ॥ पारिपारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रकः । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौव्याप्ये । पाकलेपरिभावेसाधुः ॥ साधुरितियत् स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाशयेषुभवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

भुवोभावे । जामिनी द्रू० भा० ॥ यथा । साचित्वंपारिभाव्यञ्चदानं-ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर :कुर्यु-र्नाविभक्ता:परस्परमितिदायभाग:

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्के-तेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्र-वृत्तिपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिक: । त्रि० सेवके ॥ अपपरी त्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परि-मुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्ज-यित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमु-च्यते । यद्वातुसर्वतोभावेपरिशब्द: प्रादिसमासस्ततदायतोयत: स्वामि नोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोर्थोबो-ध्य : । एवंपारिपार्श्विकेप्यूह्यम् ॥

पारियात्र: । पुं० पारिपात्रगिरौ । चि त्रकूटे ॥ परितोयात्रयादृश्यते । शेष इत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रक : । पुं० पारियात्रे ॥ स्वा र्थेकन्

पारिरक्षक : । पुं० मस्करिणि । ताप से ॥

पारिवर्ह : । पुं० न० विवाहकालप्रदे येवरवध्वो: प्रीतिदेये ॥

पारिश : । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दरा-ले । कपीतने । पलाशपीपलइति-गजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० वृत्ते ॥ पारिशोदुर्जर : स्निग्ध : कृ-मिशुक्रकफप्रद : । फलेम्लमधुरोमू ले कषाय : स्वादुमज्जक : ॥

पारिषद : । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधु : परिषदो ण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागाण्ण: ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिष दिभव : । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिको पधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । पत्राध्वर्युपरिषदश्चे-त्यञ् ॥

पारिषद्य : । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिष दिसाधु : । परिषदंसमवैतिवा । प रिषदोण्यइतिण्य : ॥

पारिहारिक: । त्रि० परिहारकर्त्तरि॥

पारिहार्य्य: । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । न० प रिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्क र्याम् । सनालजलपात्रे । भारी इ० भा० ॥ दन्तिन: पादरज्जौ ॥ परा गे ॥ पाल्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० प्रार्यतेवा । पृपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीक्षित : । पुं० परीक्षितनृपे ॥ परी

क्षिततनये । जनमेजये ॥ न० । परीक्षितेकथिते श्रीभागवते ॥

पारीणः । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषिकः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारेतिखोवा ॥

पारीन्द्रः । पुं० सिंहे । अजगरसर्पे ॥

पारीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पटशाटके ॥

पारुः । पुं० वन्हौ ॥ सूर्ये ॥ पिवति । पा० । वा० । पिवतेरपिरुः ॥

पारुष्यः । पुं० गोष्पतौ । बृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रत्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठुरभाषी । तस्यभावः । ब्राह्मणादित्त्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरकः । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्वणटः । पुं० पांशौ ॥ इतिहाराव ली ॥

पार्थः । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअपत्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिवः । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे ॥ वत्सरविशेषे ॥ वहुशस्यानिजाय

न्ते सर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रे लाट देशेचपार्थिवेनात्रसंशयः ॥ १८ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिविकारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्याईश्वरः तत्रविदितोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञाविष्यनुवर्त्तमाने तस्येश्वरः तत्रविदितइतिचेत्यञ् ॥ पृथिव्यामयमितिप्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थिवीतिवोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तं संयोगउत्पातोवा । सर्वभूमीत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् तथासर्वाणिभूतानिविभ्रतः पार्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनकजायाम् ॥ अञन्तत्वाट्टिड्ढेतिङीप्॥

पार्परः । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीनाशे । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ गदान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्यासिकः । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत् पार्वणमितिस्थितिः॥पार्वणपदेनगोष्ठी

आद्यान्यपिगृह्यन्तेतेषांपार्वणविधिना विधानात् । यद्यपिपर्वणिभवमिति- व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्म्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । बकायन इतिहिन्दीकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृड़ान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम्- ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तुअपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्ये तिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । कान्तादृग् । असरूपत्वात्कैषिकात्कैषिको

त्तिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु:॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शुनांसमूह : । पार्श्वाणाम् । सितिचेतिपदत्त्वाद्भत्वाभावादोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौपृचेति- श्वण् णित्त्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरुपरिचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैर्मृदुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि: । नराभृत्यधिया ऽयाविपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभावन्वेषीपार्श्वक : सन्धिजीवकइ०- है० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेमान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥

पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यान मितितसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतीजाता-

द्री ॥ मुखपार्श्वतमोर्लोपश्चेतिष्कः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-दश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्व-स्यपार्श्वमेववाभाग ॥

पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेवदारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसीसैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेनस्ये तथाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । छ च्छूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाशयेत्इतिगारुडे १८९ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षाधोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ० है०॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पार्षदः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यइतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्सः॥

पार्षद्यः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यः० इ० ण्यः ॥

पार्ष्णिः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भागे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्षति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः ॥ स्पृशन्त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥

पार्ष्णिग्राहः । पुं० पृष्ठतः शत्रौ । जिगीषोः पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशेषेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनिर्यातस्यः पृष्ठवर्त्तीनृपतिर्देशाक्रमणाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥ पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्मण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पालः । पुं० गवादिपालके ॥ पुं० राज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके॥ न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करेणुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकृतिमहर्षिविशेषे ॥

पालघ्नः । पुं० जलजन्तुभेदे । छत्राकायाम् ॥ पालंस्वैरंहन्ति । अमनुष्येतिटक् ॥

पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्क्य० इ० प्र० शाके ॥ बाज० इ०प्र०खगे ॥

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्ङ्ग०भा०प्र०शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र० शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकायाम् ॥ अस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वं शीतत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणत्वञ्चेति० राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखोटीतिगौ०भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराक्षुरिकाचीरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरुः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णंहिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्यज्यते । अङ्कपदेलक्षणेच । अदन्त: । अचोयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टेपियदिसाध्वीपतिव्रतेति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्य : प्रसूताया : गोदुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाश : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डादौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्ड : । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दै: । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेद : शुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालि : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्त : । अचइ: ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालित : । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्द : । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयो: ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

र्थ्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥
पाल्य : । त्रि० रक्षणीये ॥
पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसर : पल्वलंस्यादचन्द्रदर्शगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तदल्पं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥
पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितरि ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक : पवमानश्चशुचिरग्निस्त्रितिचय : । निर्मथ्य:पवमान:स्याद्वैद्युत:पावक:स्मृत : ॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिरग्निस्त्वसौस्मृत : ॥ इतिकौर्मे १२ऽध्याय : ॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पचिवि० ॥
पावकारणि : । पुं० अग्निमन्थे ॥
पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥
पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्याग्नौ ॥ य : शीतापनोदनाद्यऽर्थंबहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्नि : ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पा गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥
पावनध्वनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥
पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥
पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥
पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्व : सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ छात्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षण० अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जा भयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता: ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० घोवा ॥
पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयतिवा । पश० ॥ ण्वुल्० कुन्वा ॥
पाशजालम् । न० प्राबल्यादौ ॥ प्राबतौशवलिकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकीर्त्तिता : ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्य प्रतिबन्धकत्वात् आशानांजालमिव जालम् ॥

पाशपाणि : । पुं० वरुणे । अप्यतौ ॥ पाश : पाणौयस्य ॥

पाशवपालनम् । न० घासे ॥

पाशित : । त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । त्रि० पाशबद्धे ॥

पाशुपत : । पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्दैवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यर्थेऽश्वपत्यादित्त्वादण् ॥

पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकेवह्निपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल० । कर्मण्यण् । तस्यकर्म्मभावोवा । ष्यञ् ॥

पास्चात्य : । त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पास्चात्याकरसम्भवम् । न० रोमके । रोमलवणे । सांभर० इ० भा० ॥

पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥

पाषक : । पुं० पादाभरणविशेषे । पाषुली० गौड़० भा० ॥

पाषण्ड : । पुं० बौद्धक्षपणकादौ वेदविरोधिनि । वेदबाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गंसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणुदाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड : । पृषोदरादि : ॥

पाषण्डक : । पुं० पाषण्डे ॥

पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदबाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापैरालापंस्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्येस्तुसन्त्यक्तास्त्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि : ॥ पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्यावापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्ज्जयेत्

॥ एतेनन्नामस्तवाख्याताहृष्याश्माङ्गो पघातकाः । एषांमप्याषणात्पुंसां दिनपुष्पं विनश्यतीत्यादिपाश्मोत्त रखण्डम् ॥

पाषाण: । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य : ष: । पषत्यनेनवापषवा धेयमर्थेच । ष्लस्पर्शेतिषस् । अण ति । अण० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक: । पुं० टङ्कं । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारक: ॥

पाषाणदारण: । पुं० टङ्क ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ण्यन्त: । ल्युट् ॥

पाषाणभेद: । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन: । पुं० पाथाजुडी०इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभे दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिच्छिन्नयोजनी । अश्मभेदोहि मस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन: ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज: । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र: ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक: । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो पसर्गेक: । वष्टिभागुरिरल्लोपमवा प्योरुपसर्गयो: ॥

पिकप्रिय: । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय: ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्बाम् ॥

पिकबन्धु: । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग: । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ: । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिका नांवल्लभ: ॥

पिकाक्ष: । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग: । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द: । पुं० वसन्तकाले ॥ पि कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को किलायां ॥

पिकेक्षण: । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क: । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग: । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिङ्ग ति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

कादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिका। याम् ॥

पिङ्गचक्षु : । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोथदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्मा चिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गल नागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कडार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिद्द्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रु: ॥ पिशङ्गोरोचनापांडु : कद्रु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवन्नभवद्वा वर्णविशेष : कपिल : इत्यपिव्या ख्यातारमाहु : ॥ न० । पित्तले

॥ पिञ्जति । पिजिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाड़ीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाध : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाड़ीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥

पिङ्गलिका । स्त्री० बलाकायाम् ॥

पिङ्गसार : । पुं० हरिताले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० चं ॥

पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहावितिषच् ॥

पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शेषे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥ न० आत्यखर्ग ॥

पिङ्गाशी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ० हि० चं० ॥ नीलिकायामिति मेदिनिकर : ॥

पिङ्गास्य : । पुं० पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोग्रज : । पुं० रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड : । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्यन्नम् । चमु० । अमन्ताड : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥ अपिचण्डातेऽनेन हेतुनावा । चण्डिकोपे । पुंसीति घोषा ॥

पिचण्डिल : । त्रि० तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्य : । पुं० कार्पासे ॥ इ० हे० ॥

पिचिण्ड : । पुं० पिचण्डार्थे ॥ पृ० ॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिँडली० इति भाषा० ॥

पिचिण्डिल : । त्रि० तुन्दिले । बृहत्कुक्षौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु : । पुं० निर्बीजकार्पासे । तुले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥ भैरवे ॥ सस्यभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने । मृ०कु : ॥

पिचुक : । पुं० मदनवृक्षे । मयना० इति० गौड़भा० ॥

पिचुतूल : । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द : । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदिस्तुत्या दौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति । मृदक्षोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुल : । पुं० झावुकद्रुमे । झाउ० इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥

पिच्चटम् । न० सीसके ॥ रङ्गे । त्रपुण । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्च कुट्टने । अच् । पिच्चंटीकते । अन्येभ्योपीतिड : ॥ पिच्चयति । शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ : । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० । बर्हशिखण्डे ॥ चूड़ायाम् । पिच्छतिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । अचघञ्वा ॥

पिच्छल : । त्रि० अशुद्धे ॥

पिच्छलदला । स्त्री० बदरीवृक्षे ॥

पिच्छबाण : । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० पूगे ॥ छटायाम् ॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवेष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ० भा० ॥ पङ्क्तौ अश्वपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ इ० श० चं० । पिच्छति । पिच्छबाधे । गुरोश्च त्य : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छति वा । अच्छस्त्रा ॥ यद्वा । पतितुमिच्छति । पतल्ल० । सन्नन्त: । प० अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मान्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लालसीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमितिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभरत:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपादीतिभानुदीचित : । यथा । तरुणं सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ ध-

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥ शाल्मली ॥ सिन्धुविशेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाल्पे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्यास्ति । पि० इलच् ॥

पिञ्चोटकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं० बधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० बले ॥ त्रि० ॥ व्याकुले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनुषि । विहनने । तूलस्फोटनकार्मुके । पीजनइ० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्तवर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पच्यादिरोधगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतवर्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम् ।वर्णोवा । घञ् । निष्ठायामनिट्त्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जंवर्णविशेषंरातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति । पिञ्जते वा । पिजि० । वाहुलकादलच् ॥ पिञ्जंलातिवा । आतङ्गतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा० नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पं इज० इ० गौ० भाषा ॥ इ० त्रि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावित्यूलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ० हे० ॥

पिञ्जटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्तरिइगुपधेतिकः ॥ न० चाले ॥ इ० त्रि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि० विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां० पिटका । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्कशः । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्रङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिकः । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अधः सच्छिद्रपिठरीतिलक्ष्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० बोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० श्राद्धविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपितृदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच्० ॥ पिण्ड्यतेवा । कर्म्मणिघञ् ॥

पिण्डकः । पुं० सिह्लनामगन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ वोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्दः पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्बाम् । पिण्डखर्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकास्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थंपश्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रंपिण्डसदृशं- स्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिह्ले ॥

पिण्डदः । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिंडदः सप्तमस्तेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपद्मम् । न० अङ्गविशेषे ॥

पिण्डपादः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवापुष्पे ॥ कुशेशये ।पद्मपुष्पे ॥ तगरपुष्पे ॥

पिण्डपुष्पकः । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाबाम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डद्रवफलानियभवन्तिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडलः । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडबीजकः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपत्र्याम् ॥

पिंडातः । पुं० सिह्लके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडारः । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीरक्षके ॥ द्रुमे॥ क्षेपे॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे॥ पिंडारंशीतलंबल्यंपित्तघ्नंरुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरं स्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेवस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राःशूल- चिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते॥

पिंडालुः । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । मुषिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे॥

पिंडाश : । पुं० भिक्षौ ॥

पिंडाह्वा । स्त्री० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पिंडिका । स्त्री० रथनाभौ । रथचक्र मध्ये सर्वश: काष्ठानियत्रसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली० इ० भा० ॥ श्वेताम्रो ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडाम्स्त्ररायस्याम् । पिडि० । हलश्चेति घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

पिंडित : । पुं० तुरुष्के । सिह्लके । नागौरीगूंद० लोबान० इ० भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥

पिंडी । पुं० पिंडीतके । मदने ॥

पिंडिल : । पुं० सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि० । सलिकलीति० इलच् ॥

पिंडिला । स्त्री० गोडुम्बायाम् ॥

पिंडी । स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलावूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ० धरणि : ॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥

पिंडीतक: । पुं० मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडींतनोति । तनु० । अन्येभ्योपीतिड : । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरे ।

पिंडीतरु : । पुं० महापिंडीतरौ ॥

पिंडीपुष्प : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पिंडीर : । पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि० नीरसे ॥

पिंडीशूर : । पुं० गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परहर्षिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पिंडोलि : । स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥

पिण्याक : । पुं० न० तिलकल्के । खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता । पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण : ॥ हिंगुनि ॥ वाह्लीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पण्यते । पण० । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लृ सञ्चूर्णने । पिनाकादित्वादाक : षस्यणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥

पितरौ । पुं० सहोक्त्यामातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामात्रेत्येकशेष : ॥

पितामह: । पुं० विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके । आर्यके ॥ लोकपितृणांमरीच्यादीनामर्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहाइत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुचतुष्कले(८॥) ॥

पितामहसरः। न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही। स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता। मातरिपितृवित्तिडा महच्षित्वान्ङीष् ॥

पिता। पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवालोपिपितैव। यथाहमनुः। ब्राह्मस्यजन्मनः कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता। वालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरसः कविः। पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यवः। देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैवालः पिताभवतिमन्त्रदः। अज्ञंहिवालमित्याहुः पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति। पारक्षणे। नप्तृनेष्टृत्वष्ट्रितिनिपातनात्साधुः ॥ पुं० भू० पितरः। दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्यःपितरोजाताः पितृभ्योदेवमानवाः। देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्याः ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम्। त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम्। न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम्। न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे [illegible]ादौ ॥

[illegible] पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्यये मरीच्यादयः सुताः। तेषांमृषीणांसर्वेषांपुत्राः पितृगणाःस्मृताः ॥

पितृगृहम्। न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम्। न० पितृतीर्थे। तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ विनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलैः खगैः। विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्खः ॥ नेष्टकादिचितेपितॄंस्तर्पयेत्। नवेष्टितशिरानक्रुष्णकषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेषतर्पयत्यद्भिः पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः। तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादयः ॥

पितृतिथिः। स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम्। न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम्। न० निवापे। सपिण्डनादूर्द्ध्वंपित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदं मृतोपलक्षणम्। तेनमात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम्। न० निवापे ॥

पितृपतिः। पुं० यमे ॥ पितॄणांपतिः ॥

पितृपिता। पुं० पितामहे ॥ पितुःपिता ॥

पितृप्रसूः। स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रियः । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रियः ॥

पितृबान्धवः । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातुः स्वसुः सुताः । पितुः पितुः सोदराश्चविज्ञेयाःपितृबान्धवाः

पितृभोगीणः । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हितः । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख: ॥

पितृभोजनः । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

पितृयज्ञः । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाणः । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मतेनप्रतिपत्तव्यं पथि । कृष्णागत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराजः । पुं० अर्यम्णि ॥ पितॄणांराजा । टच् ॥

पितृलोकः । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिणःपन्थाः पितृलोकः सउच्यते । मनुष्यानन्दतः सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधिकः ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणांवनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्यः । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितुःस्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीयः । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभः । त्रि० मनोजवे । पितृसमे ॥ पितैवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गइ० कः ॥

पितृसूः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकतः ॥ पीतंनिरामम् । नीलं [illegible]मामाशयगतंसौरंतेजः पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोश्च ति । चयकोपइति संबध्यते ॥ यतः । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्यैष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्र विचारज्ञैः पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । चस्यप्र

कोपकारणान्याहभावमिश्र : । कटूम्लोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामनद्यादिभि: । भुक्तेऽजीर्यतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलै:कुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषामिषेणच । गव्येनदधितक्रेणनृणां पित्तंप्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकायामस्यप्रभेदा : पंचोक्ता : । यथा । पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचके तथा । साधकंचैवपंचेतिपित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्याह । अग्न्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपित्तंनिवसतिक्रमादितिभावप्रकाश: ॥ अपिदीयतेस्म । दो० देङ्० वा । क्त : । अवउपसर्गात्त : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : । संज्ञापूर्वकत्वादस्तीतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न० घृते ॥ पित्तंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि० पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री० गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वर: । पुं० पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषत : कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न० रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न० धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल० इ० भा० ॥ त्रि० पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन् वा । सि० लच् ॥

पित्तला । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारि: । पुं० पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरि : ॥

पित्रीय : । त्रि० पित्रे हिते । तस्मैहितमितिच्छ : ॥

पित्र्य : । न० पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य । वाय्वृतुपित्रितियत् । रीङृत: । यस्येतिच ॥ त्रि०पितुरागते ॥ तत्रआगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतियत् ॥

पित्सन् । पुं० विहङ्गमे । त्रि०पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छु : । लट : शतृ । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोप: ॥

पित्सनम् । न० पथि ॥ इतिप्राञ्चक्रष्णशब्दाम्बुधि : ॥

पित्सु : । त्रि० पिपतिषति ॥

पिधान : । पुं० न० तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागुरिरितिपक्षेअल्लोप : ॥

पिनद्ध: । त्रि० आमुक्ते । परिहितक-

वचादौभटे ॥ अपिनह्यतिस्म । णह-बंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरि-रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशु-वर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूल : इति०स्वामी । पातिशिवानुचरान् । पिनाकादयश्चेतिपातेराक : इत्त्वं-नुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥ पिनाकादित्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे ॥ पिनाकोधनु-रस्यास्ति । इनि : ॥ यात्रायोगान्त रे ॥ रवि : षष्ठेसितस्छिद्रे तृतीये-भूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविद्वे-योयातुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं० खगे ॥ त्रि०पित्सौ । पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं० विहगे ॥ त्रि० प-तितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्र-त्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्वभार्ये यम् । पश्यचुत्पिपासे ॥ पातुमि-च्छा । पापाने । धातोरितिसन् । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : । पिबते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं० कीटविशेषे ॥ अ-पिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् । वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि । चींटी०इ०भा० ॥ टाप् । प्रत्यय-स्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घ ञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्क-रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले । अश्वत्थवृक्षे । पीपल०इ०भा० ॥ पि प्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मत्र-णास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्यो योनिविशोधनःइतिभावप्रकाश : ॥ ॥ अथपद्मपुराणोक्तानिवचनानि-लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा केनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्-विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ ॥ अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरा र्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोव चनंयथा ॥ ॥ एवंसमर्चितोऽ श्वत्थ: सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञा र्थंछेदितोश्वत्थ : सर्वारोग्यप्रदोभ-वेत् ॥ ॥ अश्वत्थ : पूजितोयै नपूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थ-श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ॥ अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चत्क्षणाच यविनाशक: ॥ भृग्वर्कवारेभौमेच-मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंकार्थंकुलक्षयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेसिक्तत्वात्। अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षि-विशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलि-ले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकम्। वक्षोजवृन्ते। चूचुके॥ सीव नसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० वालिवैधव्ययोगना शकेव्रते ॥ वलवद्विधवायोगेवाल्ये सतिमृगीदृशाम् । पितारहसिकुर्वी ततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्प ल्याम् ॥ पिप्पल्येव। स्वार्थेकः। ह्रस्वः॥

पिप्पली । स्त्री० कणायाम् । उपकु ल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदी पनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अ-नुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वास कासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मा-र्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्रा कफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रको पिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदः कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरह रीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरे ऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुड़पिप्पली । कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृ मिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णा द्गुणोत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । वा० अलच् । पृ० । गौरा दित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके। पीपला मूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पली मूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्त करंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आ नाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापह मितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूल म् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमले ॥ इ० हे०

पिप्लुः । पुं० जडुल । लस्सन इतिभाषा ॥ अपिप्लवते प्लुङ्गतौ ॥ मितद्र्वादि त्वाड्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोप मवा प्योरुपसर्गयो : ॥

पियाल : । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धवीजस्यवृक्षे ॥ पीयते । पीयु : सौत्रोधातु : । पीयु कणिभ्यांकालन् । वाहुलकाद्ध्रस्व श्च ॥

पिलुक : । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्ने चक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्नं चक्षुरस्य। क्लिन्नस्यचिल्पिलौतिपिलादेशो लश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गत : क्लेदरोग : पिल्लशब्दवाच्य : । तद्योगाच्चक्षुस्त द्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातार : ॥

पिशङ्गः । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशवर्णे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ पचेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाचिको ङीप् ॥

पिशाचः । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० । कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः । अशशब्दस्यशाचादेशः । मध्यतालव्यः ॥ प्रे ते ॥ यथा । अशौचान्ताद्द्वितीयेह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृषः । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचकः । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुवेरे ॥ पिशाचाःसन्त्यस्य । पिशाचाचेतीनिः कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रुः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रुः ॥

पिशाचपतिः । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां पतिः ॥

पिशाचवृक्षः । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शाष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुनः । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तलक्षणष्टाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे ॥ त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । चुर्ण । पीसा इ० भा० ॥

पिष्टकः । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्ताादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥ विशन्त्यस्मिन्मुकृतिनः । विशप्रवेश

ने । अस्मात्० विटपविष्टपविशपो लपादयश्चौणादिकः कपन्० विशते राटेः पः प्रत्ययस्यतुट्व्रश्चेतिष त्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तादीन्त्योक्त: । नायंयुक्त: । यत्र ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादि पाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाक पात्रे । तई इ० भा० ॥ तैलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुप चष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यप चनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूर: । पुं० वटकेघृतपूरे ॥ इ० हे० ॥

पिष्टवर्त्ति: । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टे । चमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ० हा० ॥

पिष्टात: । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अबीर इतिबङ्गा० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थमेकीकृत्यगन्ध द्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्म्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतवचौरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिठी इ० भा० ॥ यथा । दालि: संस्था णितातोयेततोपश्चतकञ्चुका ॥ शि- लायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता बुधैरितिभावमिश्र: ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेतामलिकायाम् ॥

पिहित: । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका ० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्त: । दधातेर्हि: । भागुरिमतेनाल्लोप: ॥

पीठ: । त्रि० चौकीतिपीढी० इत्यादि नाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयो: । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घ: । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैश्चपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्य: ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्नेदेवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्या: सत्या: शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाश्रवयवा: यत्रयत्रपतितास्तएव देशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्निति पौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मात: परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल याभिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनतत्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवंभैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्मरंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रंमे देवीमहिषमर्द्दिनी। क्रोधीशोभैरव स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ।। २ ॥ सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभैरव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता ।। ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदेशश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा ॥४॥ ज्वालामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजालन्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदेवीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताजयदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीमम ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महामायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षहस्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥ उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपातश्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्डकीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११॥ बहुलायांवामबाहुर्वहुलाख्यातुदेवता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्परश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर: । भैरव : सिद्धिद: साक्षाद्देवीमङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभैरवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलियुगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रिपुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता। भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्रामरीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठंकामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । यत्रास्तित्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्तिमाधव : साक्षादुमानन्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवीतत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवीदेवीतत्रचक्षेत्रदेवता। प्रचण्डचण्डिकातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ बगलाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी। एतानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥ एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा : ॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरूपेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

समासाद्यशावच् क्षिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णं त्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादय: । भूतधात्रीमहामायाभैरव : चीरखण्डक : ॥ युगाद्यायां महादेवदक्षाङ्गुष्ठंपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलीश : कालिपीठेदक्षपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२॥ वाराणस्यांविशालाचीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच गुल्फत : । स्थाणुर्नाम्न:चसाविची देवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणिबंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव: ।२६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरव: शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थित: ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच कङ्कालोभैरवोरुरुनामक: । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब: कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहा

देवंमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारे भूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नत्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यश्चशिवानीचण्डभैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुचौ । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पं वामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव: ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्च प्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ चोर्द्ध्वोष्ठोभैरव पर्वते ।अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीविकृताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अमायीभैरवोवत्ससर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥रत्नावल्यांदक्षस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

श्वोमहोदर :॥ ४२ ॥ नालाहटायां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णमेषभीरुनामभैरव : । देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमन : पातवक्रनाथस्तुभैरव : । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायक : ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वर: । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशय : ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरञ्चैवभैरवोराक्षसेश्वर : । इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥ ४९ ॥ बिराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोऽमृताक्षश्चदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरव : । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिता: पुत्रपीठनाथाधिदेवता : ॥ चैताधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्तियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येत्तकल्पकोटिजपादिभि : ॥ नदेयंपरशिष्यभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात्शान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूड़ामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णय : समाप्त : ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेचद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलि: । पुं॰ नायकविशेषे । पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्द: । पुं॰ नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादक इति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधि : प्रयच्छकरुणा गर्भंवचोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्पृहयाल्लोचनमिदं व्यावर्तयन्तीमुहुर्यस्मै कुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहे इति ॥ नाट्योक्ता नायकप्रिये ॥

पीठसर्पक: । त्रि॰)
पीठविसर्पी । खञ्जे)
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥)

पीठस्थानम् । न॰ देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री॰ पातनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री॰ पीठे । आसने । चौकी

पीढा॰ पीढी॰ इत्यादिभाषा ॥

पीडनम् । न॰ अवमर्द्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फींचना भीचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविशमाणनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततिचणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री॰ वाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु॰ । भिदाद्यङ् । णिजभावेगुरोश्च त्य : । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमाल्लायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पीडितम् । न॰ स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि॰ । यन्त्रिते ॥ वाधिते ॥ मर्द्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता॰ इतच् ॥

पीत : । पुं॰ गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न॰ पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि॰ पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिवतिवर्णान्तरम् । औणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषायम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागावइत्यत्रतु॰ पीतंपानम्॰ आसामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपोवद्रष्टव्य : । पीतोदका : पीता : । अत्रोदकस्यपीतत्त्वंगोषूपचर्यते ॥

पीतकम् । न॰ ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्योनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि॰ पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कम् ॥ यद्वा । स्वार्थे यावादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुम : । पुं॰ हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

पीतकरवीरक : । पुं॰ पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसवे । सुगन्धिकुसुमे ॥

पीतकावेरम् । न॰ कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न॰ पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री॰ आवर्त्तकीलतायाम् ॥

पीतघोषा । स्त्री॰ पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न॰ पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्य्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पक : । पुं॰ प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुल : । पुं॰ कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री० बृहतीप्रभेदे । चविकावृत्ते । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड : । पुं० कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु : । न० देवदारुणि ॥ पीतश्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हेमक्षीर्याम् ॥ पीतंदुग्धमस्या : ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु : । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति । द्रुगतौ । मितद्र्वादिस्वाट्डु : ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृत्ते ॥

पीतन : । पुं० आम्रातके ॥ प्लत्ते ॥ न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरिताले ॥ पीतंकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युर्वा ॥ यद्वा । पीयतेऽनेन पीङ्पाने । वा० तनन्० गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतिवा । नयगतौ । णीञ्वा । अन्येभ्योपीतिड : ॥

पीतनक : । पुं० आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० वृश्चिकघ्न्याम् ।

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणायुक्ते ॥

पीतपुष्प : । पुं० चम्पकवृत्ते ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डीतकप्रभेदे ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानिपुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृत्ते ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवाप्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोशातक्याम् । त्रपुष्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल : । पुं० शाखोटवृत्ते ॥ कर्मरङ्गवृत्ते ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक : । पुं० शाखोटवृत्ते ॥

पीतवालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र : । पुं० झिङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराज : । पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि : । पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त: । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड: । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्ग : । पुं० वर्मो । प्रञ्जिले । शारदे । सोनामुंगा इ० भा० इं० हिं० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जरे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही इ० भा० ॥

पीतरक्त : । पुं॰ पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम् । न॰ गोमेदमणौ ॥

पीतराग : । पुं॰ पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि॰ । पीतवर्णवति

पीतरोहिणी । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥

पीतल : । पुं॰ पीतवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

पीतलकम् । न॰ पित्तले ॥ इ॰ रा॰ ॥

पीतलोहम् । न॰ पित्तलभेदे ॥

पीतवासा : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰ पीतवस्त्रवति ॥

पीतवीजा । स्त्री॰ मेथिकायाम् । पीतानिवीजानियस्या : ॥ त्रि॰ पीतवर्णवीजयुक्ते ॥

पीतवृक्ष : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशाल : । पुं॰ असनवृक्षे ॥

पीतसार : । पुं॰ मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ वीजके ॥ अ-ङ्कोठवृक्षे ॥ न॰ हरिचन्दने ॥

पीतसारक : । पुं॰ सर्जकवृक्षे वि-जयसारइतिख्याते ॥ पीत : सारोस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

पीतसारि । न॰ स्रोतोञ्जने ॥

पीतसालक : । पुं॰ सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार॰ इ॰ ख्याते ॥ पीत : सारोऽस्य । रलयोरैकत्वम् ॥

पीतस्फटिक : । पुं॰ पुष्परागमणौ ॥

पीता । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने॰ पापानेवा । कर्मणिक्त : । घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीताङ्ग : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ पीत: अब्धिर्येनस : ॥

पीताभम् । न॰ कालीयके । हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि॰ । पीतकान्तौ ॥

पीताम्बर : । पुं॰ अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यस : ॥ शैलूषे ॥ न॰ हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि॰ पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा । स्त्री॰ वगलादेव्याम् ॥

पीताश्मा । पुं॰ पुष्परागमणौ ॥

पीति : । पुं॰ घोटके । तुरगे ॥ इत्यमर : ॥ पिवति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्त्वम् ॥

पीति : । स्त्री॰ पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाध : करणे ॥ इतिमेदिनीकर : । पानम् । पा॰ । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्त्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका । स्त्री॰ पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतु : पुं॰ । सूर्ये ॥ वह्नौ ॥

पिवति । पा० । प : किच्चेति तुन् ॥

पीथ : । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिवति । पा० । पातृतुदीभ्यादिनाथक् ॥

पीथि : । पुं० घोटके ॥

पीन : । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्त : । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्याय : पीभाव : ॥

पीनस : । पुं० रोगविशेषे । नासास्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टंव्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तच्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैन्धवसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषपीनसहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सा यतिवा । षोअन्तकर्म्मणि० पैत्त येवा । आतोनुपेतिक : ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्ध : । पुं० महिषे ॥

पीनोघ्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्या : । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरि : । पुं० कस्वम्नचे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयु : । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षित : ॥ पिवति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्यय : धातोरीत्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलोत्रप अर्श्रोचनक......कषायक इ० नौलिम्बरत्न : ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नव्यसूतधेनो : सप्तदिवसावधि क्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीय्यते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातु : प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥

पीयूषमहा : । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचि : । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलक : । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्र : ॥

पीलु : । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । वाणे ॥ व्रजादिदेशेषु खनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कु : ॥ न० पीलुवृक्ष

स्यफले । पीलु० इ० भा० ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तश्चयत्पीलुनात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुकः । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुणः । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप्प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्रः । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्योः सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् ॥

पीवरः । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । क्वित्वरप्छत्वरितिवरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोधन्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौवास्तनौयस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायती । प्यैङ् । ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेतिङीब्रौ ॥

पुंङ्खः । पुं० गन्धमृगविशेषे ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपन्नतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्वं स्याच्चतसृभिरायुःपञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ० गरुडपु० ॥

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिवत्सलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोवेद भुवनेदुर्ज्ञेयंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यांयोहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ वहिष्कृतश्चयशसाधर्म्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्म्मसाध्यासाकोवातस्याः प्रियोऽप्रियः । देवेकर्म्मणि पैत्रेचपुत्रेबन्धौनभर्त्तरि ॥ दारुणांपुंश्चलीचित्तंसदाशृङ्गारकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽऽमृतइत्याहिपुंश्चली ॥ रतप्रदंरत्यविज्ञंविषइत्याहिपश्यति । सर्वेषांस्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्तेसर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चलीनांविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकोटिंहन्तुञ्चया

दया। सामास्तिपुंश्चलीमात्रकान्तं
हन्तंपुरातनम्॥ रतिसंनूतनंप्रा-
ण्यविषतुल्यंपुरातनम्। कान्तंदृष्ट्वा
हिनस्त्येवमेवपश्येनपुंश्चलीमपा॥
पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीषु च
भारते। तिष्ठन्तितास्योनपराःपा
पिष्ठाःसन्तिकेचन॥ (*+*)॥
पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वपातकमिश्रि
तम्। दैवेकर्म्मणिपैत्रेचदेयंनचत-
थाजलम्॥ अन्नंविष्ठापयोमूत्रंपुंश्च
लीनाञ्चनिश्चितम्। दत्त्वापितृभ्यो
देवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत्॥ शतव-
र्षंकालसूत्रेपचत्येवसुदारुणे। घोरा
न्धकारेकृमयस्तंदशन्तिदिवानिश-
म्॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्य
दिनराधमः। सप्तजन्मकृतंपुण्यंत
स्यनश्यतिनिश्चितम्॥ आयुःश्री-
यशसांहानिरिहलोकेपरत्रच। त-
स्मात्यत्नाद्वर्जनीयंपाकपात्रंकलत्रक-
म्॥ (०+*+)॥ पुंश्चलीदर्शने
पुण्यंयात्वानिश्चिभवेद्ध्रुवम्। स्पर्शने
चमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुद्ध्यति॥
स्नानंदानंव्रतञ्चैवजपश्चदेवपूजनम्।
निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंह-
था॥ (*०+०*)॥ उपस्थितम-
कामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथारहस्युप
स्थितांकामात्पुंश्चलींचजितेन्द्रियः
परित्यजेद्धर्म्मभयाद्धर्मान्नरकंव्रजे
त्॥ (+०*०+)॥ सर्वदेवतस्या-

स्तपस्विस्त्याज्यस्वंगर्हितत्वंचयथा।
उपस्थिताचयायोषिदस्त्याज्याराग
णामपि। श्रुतौश्रुतमितिस्त्याज्यास
र्वदैवतपस्विनाम्॥ अहोसर्वाःच
रिस्त्रास्ताःपुंश्चलीचविशेषतः। ध
नाढ्याःप्राणघ्रमानाशिनीदुःख
दायिनी॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्प
रकार्यविघातिनी। निष्ठुरानरघा
तिन्यःसर्पदशीचरूपिणी॥ विद्यु
द्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्नैवीयथाभवे
त्। परद्रोहाद्यथासम्यत्कुलटाप्रेम
तत्परम्॥ सर्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योवि
पद्दीजासदैवसा। योविश्वमेतत्तां-
सम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे॥ इतिब्र-
ह्मवैवर्त्तश्रीकृष्णजन्मखण्डे २३।
२४। ७२ अध्यायः॥ पुंसोभर्त्तुः
सकाशात्चलति॰पुरुषान्तरंगच्छति।
चलगतौ। अच्। गौरादिः॥

पुंश्चिह्नम्। न॰ शिश्ने॥

पुंसवनम्। न॰ दुग्धे। गर्भे॥ सं-
स्कारविशेषे॥ द्वितीयेवातृतीयेवा
मासिपुंसवनंभवेत्। व्यक्तगर्भेभवे
त्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा॥ पुमान्
सूयतेऽनेन। पुञ्॰। ल्युट्॥

पुंस्त्वम्। न॰ रेतसि। शुक्रे॥ पुरुष-
त्वे॥

पुंस्त्वविग्रहः। पुं॰ भृङ्गे॥

पुक्कसः। पुं॰ श्वपचे॥ अधमे॥ पु
त्कुत्सितम् पुण्यं वापुमांसंवाकस

ति । कसगतौ । अच् । मू० कीवा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नील्याम् ॥

पुङ्ख : । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । वाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥ यथा [illegible] पुङ्खान् । [illegible] परोपिधीरोननुव्रीत मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं० वलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च ।गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधसाद्भेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ट ॥ ऋषभौषधे ॥ महोच ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं०न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रसादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभाण्डे तिनिपातनाद्दायसाप : ॥

लौचटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छदा । स्त्री० । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छितवृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा वलादाननिकेतनेषु । अच्०घञ्वा । पृ० । यद्वा । उन्नाम्याप [illegible] ॥

पुञ्जस्थली । स्त्री० [illegible] ।

पुट : । पुं० वालपल्लवे ॥ न० । जातीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तमृदादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारानाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भावस्तद्गुणत्वं गुणाढ्यता । सलिलेतरणञ्चापिततस्सिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरविस्तृतकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणापूरितपुटमौषधम् । कोष्ठिरुद्धं प्रयत्नेनगोविष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रार्द्धं कोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ वह्निं विनि : क्षिपेत्तत्महापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा० गोइठा ॥ ✻✻ ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेणापूर्णमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकर
गडानिअशीन्यपरिनि : क्षिपेत् ॥
एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातं सर्वपुटोत्तम
म् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः
समपाद : तेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेने
त्यर्थः अतएवोक्तम् । माधारणेन
राङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगजः । क
रगडानि० आरण्यगोमयाः । इ०
गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++)—
अरत्निमात्रकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते
॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकथि
तंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनि
ष्कनिष्ठेनमुष्टिना । इत्यमरः । नि
स्तकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तो
ऽरत्निरित्यर्थः ॥ षोडशाङ्गुलकेखाते
कस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदी
यतेखातेह्यष्टकण्ड्यैर्वनोपलैः । क
पोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितैः
॥ ५ ॥ गोष्ठान्तर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचू
र्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्या
तंवरिष्ठंरससाधने ॥ तद्भाण्डस्थि
तैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोव
रपुटंप्रोक्तंभिषग्भि : सूतभस्मकृत्
॥ ६ ॥ वृहद्भाण्डेतुषै : पूर्णे मध्ये
मूषांविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्निंमुद्र
येद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७
॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न०
। अश्वखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥
पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे । पुडा०

इति० दीना० इतित्रिभा० । मिश्र:
संश्लेषे ॥
पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥
पुटकन्द : । पुं० कोलकन्दे ॥
पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुट-
कानिसन्त्यत्रपुष्करादिभ्योदेशइती
नि : ॥
पुटग्रीव : । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकु
म्भे ॥
पुटपाक : । पुं० पुटान्तरितौषधपच
ने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपक्वस्यक
ल्कस्यस्वरसोगृह्यतेयतः । अतस्तुपु
टपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पु
टपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता
। लेपञ्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्व्याङ्गुलि
मात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिप-
त्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्रा
ह्य : कर्षमात्रंमधुक्षिपेत् । कल्क
चूर्णद्रवाद्यास्तुदेयाः कोलमितावु
धैः ॥ अपिच । हे विल्वे स्नि
ग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रव
स्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥
तदेकत्रसमालोड्यपत्रै : सुपरिवे
ष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्
त्वातद्रसंबुध : ॥ तथोक्तेन विधि
नायथावदवधारयेत् । हस्तिमध्येनि
षिच्य : स्याद्रित्यमुत्तानशायिना ॥
स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रि
धा । स्नित : स्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

स्यसन्तु लेखनः ॥ दृष्टेर्बलार्थमितरः पित्तासृग्व्रणवातनुत् । इतरो रोपणः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्यादौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्यद्धार्यो द्वे वाक्शते तु सः । वाक्शतं छोटिकाशतम् । जाङ्गलानां यकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ कृष्णालोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीस स्रोतोजदधिमस्तुभिः ॥ लेखनो वाक्शतं तस्य परं धारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गल मध्वाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखनात्त्रिगुणो धार्यः पुटपाकस्तु रोपणः । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्बामृतावृषपटोलनिदिग्धिकाभिः स्यात्पञ्च तिक्तकमिति प्रथितो गणोयम् । आचरेत्तर्पणोक्तान्तु क्रियां व्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शं भास्वराणि च । नेक्षेत तर्पिते नेत्रे यश्च वा पुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकजम् । न० मांससाध्यञ्जनान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेणायत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारेण जलानामधोयाने ॥ पुटं संश्लिष्टं भिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैः पुटैर्भेद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानि पात्राणि भिद्यन्तेऽत्र । भिदिर० । अधिकरणे ल्युट् । युञ्चा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अक्षिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुडिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा० ॥

पुण्डरी । पुं० हस्तिनां मनुष्याणाञ्च चक्षुष्ये चन्द्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे ॥ सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकर्णे ॥ शालि

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । सश्वेतं रक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधञ्च सरागञ्च पुण्डरीकं प्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात्पुण्डरीकः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डयति । मण्डिभूषायाम् । पुण्डिच । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीके प्रकाशमाने वासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेव शुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थाङ्गतोपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिरिति स्मृतिः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणी यस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषु अक्षि यस्य वा ॥ पुण्डरीकस्थाने अक्षि यस्येति वा ॥ अयमर्थस्तु हरिस्तं साक्षसमिति पुष्पदन्तस्तोत्रे व्यक्तः ॥ यद्वा पुण्डरीकलोकात्मकमक्षति । अक्षू व्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ तत्क्षायति वा । क्षै क्षये । आतोनुपसर्गे इति कः । अन्येषामपीति दीर्घः । आङ्प्रश्लेषो वा । तत्रमूपीति मूलविभुजेति कः ॥ न० । पुण्डर्य्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्य्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुडि खण्डने । अच् । पुण्डस्यार्य्यः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ ह्रस्वप्लक्षे ॥ देशविशेषे तु पुण्ड्राः ॥ न० । ऊर्द्ध्वपुण्ड्रादौ ॥ पुण्ड्राति । पुडि खण्डने । स्फायितञ्चीति रक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति० पुण्डाति वा । मुडि बन्धने० पुडि च । स्फायीति रक् । स्वार्थे कन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषु केलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापि किन्तैर्न समर्थेन च देहिनाम् । यत्पुण्यं भारमुद्वोढुमशक्तः पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेत पुण्येषु यदीच्छेन्महतीं श्रियमिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्म्मणि ॥ वि० । शोभने । मनोरमे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेन वा । पूञ् । पूञो यण्णुग्ह्रस्वश्चेति यत् णुक् ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुण कर्म्मणि शुभे । इगुपधेति कः । पुणे साधुः । तत्र

साधुरितियत् ॥ दयासमं नास्तिपुण्यं पापं हिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितेउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्ये नियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्म्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्म्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यं कारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ।

पुण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ मङ्गलादित्वादिष्टलक्षणया पुण्यश्चासौ जनश्च ॥ धार्म्मिके ॥ पुण्याश्रयो जनः । मध्यमपदलोपीसमासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्या रामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्य भूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्द्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिष्ठिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्द्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्म्मशीले ॥ पुण्य आत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यञ्चतदहश्च । राजाहः सखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशो न । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीवत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्मा

दौमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवारत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनंदैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनिरोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्त्रियवैश्ययो : ॥ मोङ्कारंब्राह्मणोब्रूयात्निरोङ्कारंमहीपतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स्वस्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनिर्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतश्चाह । माक्षिकंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभवेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । ताङ्सन्तानपालनयो: । बाहुलकात्क : । यलोप: । केणइतिह्रस्व : । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ पिपीलिकाप्रभेदे । दीमकइतिसौउक० इति चभाषा ॥ यथा । धर्मशनै : सञ्चिनुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलोकसहायार्थंभावनं खगशरीरिणामिति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आत्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अपत्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरुक्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुत : । तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ संसारिणोयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गंगंतुंपरन्तप । येनकेनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदितिवचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवोमनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षडदायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रजश्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदायादबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेणसहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥ ❋ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्प्रत्यब्दंभूरिभोजनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रिभि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतुर्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) । ऋणसम्बन्धिन : केचित्केचित्न्यासापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चेतिस्वकर्मवशवर्तिन: ॥ भद्रैश्चतुर्भिर्जायन्तेपुत्रामित्राःस्त्रियस्तथा । भार्यापिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा: ॥ स्वनस्वनहिजायन्ते सम्बन्धेनमहीतले । न्यासापहारभावेन यस्ययस्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पुत्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचापहृतंन्यासंतस्मार्गेऽपिनसंशय : ॥ न्यासापहारणाद्दु:खंसदस्त्वादारुणंगत: । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहारकस्यच ॥ गुणवान्रूपवांश्चैवसर्वल

पुत्र :

त्वगसंयुत ५। भक्तिश्चदर्शयेत्तसा।
पुत्रोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियंवाक्यध
रोवापिवहुर्त्नं हंप्रदर्शयेत्। स्वीयं
द्रव्यं समुद्राढ्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु
लाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतदादा
यपुनर्व्रजेत्। यथातेनप्रदत्तंतस्मा-
सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम-
हत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम्। ता
दृशंतसाद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागु
णै: ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्वा मरणं
यान्तितेतथा। दुःखंदत्वाप्रयान्त्ये
वंप्रकृत्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपु
त्रेतिप्रलःपंहिकरोतिसः। तदाहा
सांकरोत्येषकः सपुत्रोहिकसाच
॥ अनेनादिह्वतंन्यासंमदीयंपरिचा
रिणा। द्रव्यापहारोपिपितापूर्वमद्यै
वतस्यच॥ पिशाचत्त्वंमयादत्तमद्यै
वहिदुरात्मन:। द्रव्यापहरणेनापि
ममप्राणागता: किल ॥ दुःखिनम
हताचैवयथाहंपीडितःपुरा। तदा
दुः खंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राढ्यमुत्तमम्
॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्य
सौम्यवत्। गतोस्मिस्वगृहंचाद्यक
स्याहमुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापू
र्वमद्यैवनचकस्यचित्। पिशाचत्वं
मयादत्तमद्यैवचदुरात्मन: ॥ एव
मुक्त्वाप्रयात्येवतंप्रहस्यपुनः पुनः।
प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वामुदारु
णम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्रा:

पुत्र :

क्लिश्यन्ते भवन्तिवै। संसारेदुःखबहु
लाहश्यन्तेयत्रतत्रहि ॥ १ ॥ ऋणसं
बन्धिन: पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्र
त:। ऋणंयस्यगृहीत्वाय: प्रयाति
मरणंकिल ॥ चन्नदातासुतोभूत्वा
भ्रातावाथपिताप्रिय:। मित्ररूपेण
वर्त्तेतत्वन्तर्दुष्ट: सदैवस: ॥ गुणं
नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृति:
। जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यंसदैवस्वजने
षुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगा
न्भुञ्जीतनित्यश:। द्यूतकर्मरतो
नित्यंचौरकर्मणिनित्यश: ॥ गृहा
द्द्रव्यंवलाद्धृत्वावार्यमाण: प्रकुप्य-
ति। पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने
दिने॥ द्रावकस्त्रासकश्चैववहुनिष्ठु
रजल्पक:। वञ्चयित्वैवमुद्राश्च ह
त्वासुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादि-
भिर्वालो द्रव्यंगृण्हातिदारुण:।
पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकधा
॥ एवंसंचौयतेद्रव्यंनेवमेनदददात्य
पि। गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसं
शय:। पितरंमातरंचैव वदत्येवं
दिनेदिने ॥ मुद्गडैर्मुसलैश्चैवकशा
घातैस्तुदारुणै:। मृतेतुतस्मिन्पित
रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ नि:स्ने
होनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशय:।
शास्त्रकार्याणि दानानिनकरोतिक
दाचन। एवंविधास्त्रय:पुत्राभवन्ति
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

मितवार्य मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि
सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्त्ततेसदा ॥ पित
रंमातरंचैवक्रीडमानोहिताडयेत्
ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहस्यैवपुन :
पुन : ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं
मातरंपुन : । सक्रोधोवर्त्ततेनित्यं
नैवकर्म्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयि
त्वातु मातरंचपुन : पुन : । प्रया
त्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत :
॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्मा
ल्लभ्योभवेत्प्रिय: । जातमात्र: प्रियं
कुर्यात्बाल्येनटनक्रीडनै: ॥ वय:
प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तर
म् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ
परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रि
यसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञा
यस्नेहेनरुदतेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि
सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् ।
करोत्येवंमृदु : खार्त्तस्तेभ्योयात्रां
प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहा
न्निर्यापयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं
भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय: । पु
त्रोभूत्वामहाप्राज्ञस्ननेनविधिनाखि
ल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवा
ग्रे प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावे
नसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृ
ह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोप
यातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥
तवाग्रे कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृ

शी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामा
ताचबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समा
ख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजा
महिष्योदासश्चऋणसम्बन्धिन: स्व
मी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । व-
शिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं
तवाग्रे प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो
यस्यात्मासत्यधर्म्मरत : सदा ॥ बु
द्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदा
म्वर : । सर्वकर्मसुसदृधीरोवेदाध्य
यनतत्पर : । सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदे
वब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्व
यज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥
विष्णुध्यानपरोनित्यंशान्तोदान्त :
सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यंस
र्वसुजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारकी
विद्वान् कुलस्यपरितोषक : । एवं
गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदाय
क : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा ।
सर्वतीर्थादरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम्
॥ यद्वैगोवैष्णवद्वेषीसर्वधर्मबहिष्कृ
त : । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगा
त्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य
मुच्यन्तिपूर्वजा : । पितापिऋणमु-
क्ता : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥
वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वंयथा
। वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्सतारयति
पूर्वजान् । पितॄनधस्तनान्वंशांस्ता
रयत्यतिपावन : ॥ + ॥ कुपुत्रजन

नेपितॄणांनरकगमनंयथा । तथाय-
दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजाः
। सुघोरेनरकेदीनाः शपन्तिचमुहु
र्मुहुः ॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्म
ज्जतिमूढधीः । तथापिताकुपुत्रे
णतमसान्धे निमज्जति ॥ जातमा
त्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहाः ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्ऊर्द्ध्वंवावैषा
म्बोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः
॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजश्चैव क्षेत्रजः पालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीतः सप्तमः
सुतः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तेः ॥ इति
ब्रह्मवैवर्त्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
यः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेश
तपसांफलदायकम् । कल्पे कल्पे
ऽध्यासतेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम् ॥
शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमहोत्स
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यक
लांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यद्देवानशनैः
व्रतैः । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजनैःपु

ण्यंयद्देवमुरसेवनैः । सत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६
ऽध्यायः ॥ ०(+++)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थः
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिकः ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनग-
र्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदा
त्त्रिविधः । यदुपात्तंयशः पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नह्रापयतेय
स्तुसनरोमध्यमःस्मृतः ॥ तद्वीर्या
भ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् ॥ यः पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्ड
यपुराणम्) ॥ *+* ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यंदुःख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्तिः ॥ संसारिणः
सुतंपूर्णसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरितादुःखंमरणाभ्यधिकंवि-
दुः ॥ ०(*+*)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंनान्यच्चरत्नंवातत्सर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रे णतद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसरः । सरः श
ताधिकोयज्ञःपुत्रोयज्ञशताद्वरः

॥ तयोर्दानोत्तवं पुण्यं जन्मान्तरसुखप्रदम् । सुखप्रदोऽपि सत्पुत्रः प्राणिभ्योऽपि सुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपि परो बन्धुर्न भूतो न भविष्यति ॥ + ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकं तस्मात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतिकः ॥ यद्वा । पुनाति० पूयते वा । पूञ् पवने । पुवोर्ह्रस्वश्चेति क्तः ॥ उत्तमश्चिन्तितं कुर्यात् प्रोक्तकारी च मध्यमः । अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्त्तोच्चरितं पितुरिति महाभारतम् ॥

पुत्रकः । पुं० पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥ शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुकम्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामिति कः ॥ पुत्रकृत्रिमे० इतियावादिषु पाठाद्‌ कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री० लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री० कन्यायाम् । पुत्र्येव । स्वार्थे कन् । सुतकापुत्रिकेति ङी नद्दुश्च्छ्यपचेऽकारः ॥

पुत्रजीवः । पुं० वृक्षविशेषे । जीपदापहे । जीयापोता इतिभाषा ॥ पुत्रजीवो गुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृत् । सृष्टमूत्रमलो रूक्षो हिमः स्वादुः कटुः पटुः ॥

पुत्रजीवकः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री० लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री० श्वेतपुष्पिकायाम् । वृतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्ध लतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री० पुत्रस्य भार्यायाम् । स्नुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः । नित्यं सपत्न्यादिष्विति नान्तादेशेनान्तलक्षणो ङीप् ॥

पुत्रपौत्रीणः । त्रि० पुत्रपौत्रानुभवकर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति । परोवरेत्यादिना खः ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री० बृहतीप्रभेदे । ध्वविकायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री बृहज्जीवन्त्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं० विद्यमानपुत्रे ॥ पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री० विद्यमानपुत्रायाम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत् पुत्रिणी भवेत् । सर्वास्तास्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥

पुत्रलः । त्रि० पुत्रवति ॥ पुत्रोऽस्त्यस्य । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति वलच् । असंज्ञात्वाद्‌वल इति न दीर्घः ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री० प्रत्यक्श्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणां श्रेणिरस्याः ॥

पुत्रसूः । स्त्री० पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपितरि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वाद्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ वृत्तविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकृत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० ⎫ पुत्रनिमित्तक
पुत्रेष्टिका । स्त्री० ⎭ यागविशेषे ॥

यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रेषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेतियत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीतिपुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टइत्यर्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकाः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्घे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानिचत्वारितृणगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नंजङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । वा० अरः अस्योकारस्य ॥

पुनःपुनः । अ० पौनःपुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्यपर्य्याया: ॥ नित्यवीप्सयोरितिपुनःशब्दस्यद्विर्वचनम् ॥

पुनःपुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यंराजगृहंवनम् । च्यवनस्याश्रमःपुण्योनदीपुण्यापुनःपुनेतिगयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवनाइतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्रपुनरागमनंकुर्व्वित ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्व्वचने ॥ यथाहगौतमः । शब्दार्थयोः पुनर्व्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्व्वचनंपुनरुक्तम् तस्यविभागार्थंशब्दार्थयोरिति । तेनशब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणायअन्यत्राऽनुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानंहिपुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यारूपः सप्रयोजनकएवेतिभावः । तथाच समानार्थकपूर्व्वानुपूर्व्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्व्वीकशब्दस्यनिष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यंयथाघटोघट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिनासम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्यस्वशब्देनपुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्त्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्यतेनरूपेणपुनरभिधानंपुनरुक्तम् । इदमेवचअर्थपुनरुक्तमितिगीयते । यथावह्निरुष्णइतिपूर्व्वपदाभिप्रोक्तिरियम् । उष्णोवह्निरितिउत्तरपदाभिप्रोक्तिः । एवंवहिरस्तिगेहेनास्तीतिविध्याभिप्रोक्तिः । जीवन्गेहेनास्तिवहिरस्तीतिनिषेधाभिप्रोक्तिः । पुनरुक्तत्रैविध्यञ्चेदंभाष्यादिसम्मतम् । अन्येतुशब्द पुनरुक्तंद्विविधम्० तस्यैवशब्दस्यपुनरभिधानंपर्य्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तंजन्मास्य ।यथा मातुरग्रेधिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने । तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् । इतिमनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्यैवकथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सण्डीनएवसामान्य

गमने ॥

पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः ॥

पुनर्नवा । स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे । शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा । यथा । पुनर्नवाश्वेतमूला दृश्चीरोदीर्घपत्रकः । पुनर्नवापरारक्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पुनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदर्विपत्रिका । कटुःकषायानुव्यर्श्च : पांडुहृद्दीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत् । पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका । शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभूर्वर्षकेतुः कठिल्लकः ॥ पुनर्नवारुणा तिक्ताकटुपाकाहिमालघुः । वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्ष्णंनवानूयतेवा । ऋटोरप् । क्षुभ्नादिः ॥

पुनर्नवाशाकम् । न० पौनर्नवे ॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंमुखे द्विदंमुष्टिभिरेवपीडितम् । सम्याचितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम् ॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यन्ति क्तरुच्यंकफापहम् । शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥

पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनर्भवति । भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् । शरीरान्तरे ॥ वि० । पुनर्नवाजाते ॥

पुनर्भवी । पुं० आत्मनि ॥ द्र० हेमचन्द्रः ॥

पुनर्भूः । स्त्री० दिधिष्वाम् । द्विरूढायाम् । अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते । इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता । भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूः संस्कृतापुनरिति स्मृतिः ॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा । कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणाद्दूषिता । पुनर्भूः प्रथमासोक्तापुनः संस्कारकर्म्मणा ॥ १ ॥ देशधर्म्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते । उत्पन्नसाहसान्यस्मैसा द्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते । सवर्णायसपिण्डायसातृतीया प्रकीर्तिते तिमिताक्षरा ॥ ३ ॥ त्रि० । पुनर्वारजाते ॥

पुनर्वचनम् । न० पुनरुक्ते ॥

पुनर्वसुः । पुं० ग्रजे । विष्णौ ॥ पुनः पुनः शरीरेषुवसतिहृदयरूपेण । वस० । उः । पुनः शब्दः पौनःपुन्येवर्त्तते० एकस्यपुनः शब्दस्य लोपोवा ॥ कात्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसू द्विवचनान्तः ॥ पुनर्वस्वोर्जाते ॥ श्रविष्ठाफाल्गुनीस्यणोलुक् ॥ तत्र जातस्यफलम् ॥ यथा । प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्नः सद्रत्नकामी वरभूष णाढ्यः। दाताप्रतापीवसुधाधिपो सौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूतिरित्य- चैकादशजंप्रामादिकम् ॥

पुनानः। त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुनाति। पूञ्० शानच्। प्वादीनांह्रस्वः ॥

पुन्नागः। पुं० सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्याततरुवत् पृथक्जातिविशेषे। पुरुषे। तुङ्गे। श्वेते। दैत्यवल्लभे। गुर्जरदेशेसँदेशराड़िति ख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा। मरन्तांश्चिरस्थायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः। नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसार कानने ॥ पुमान्नागइव। उपमितसमासः। पुन्नागोनरश्रेष्ठःप्राधान्यात् सत्त्व ॥

पुन्नाटः। पुं० चक्रमर्द्दे ॥

पुन्नाडः। पुं० चक्रमर्द्दे ॥ पुमांसंनाडयति। नडभ्रंशे। चु०। कर्म्मण्यण्। मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरकः। पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्नामनरकंघोरंविनाशंप्राप्नुसर्वतः ॥

पुपूषन्। त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वृतीकर्तुमिच्छतिकर्त्तरि ॥ पुनातेः सन्नन्तात्लटः शत्रादेशः। सनिग्रहगुहोश्चेतिचकारादिटः प्रतिषेधः ॥

पुप्फुलः। पुं० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोगः ॥

पुप्फुसः। पुं० वीजकोषे। पद्मवीजाधारे। वराटके ॥ फोँपडा० फेफडा चइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये। रक्तफेनजे ॥ यथा। हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थः। पुं० धर्मादिषुचतुर्षु। पुरुषार्थे ॥ पुंसोद्यातुः पुरुषस्यअर्थः प्रयोजनंयस्मिन् ॥

पुमान्। पुं० पञ्चजने। पुरुषे। पूरुषे। नरे ॥ पाति। पा०। पातेर्डुम्सुन् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्निति पाठः। तत्रपुनाति। पूञ्पवने ॥ यस्मात्स्थङ्लोत्सोधीयः पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्नामाभगवान्हरिः। स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीमैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान्। यन्नवालैः परिवृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पुः। स्त्री० पुर्याम्। नगरे। पत्तने। हट्टादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपर्त्ति। पॄ०। भ्राजभासेतिक्विप्। उदोष्ठ्यपूर्वस्य उत्। रपरः। र्वोरितिदीर्घः ॥ पूर्यते। पुर० सं० क्विप्वा ॥

पुरः। पुं० गुग्गुलौ ॥ पीतभिण्टायाम् ॥ न०। गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पुष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे। शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरम्द्वारपालाधिष्ठाताद्यनेकपुरोपकरणस

म्यस्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्जसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वतन्त्रस्वाम्यर्थंदृष्टम् । तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । मू०क : ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : ॥ न० । स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुरःसरः । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरः सरति । सृ० । पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्त्तेरितिट : ॥

पुरञ्जनः । पुं० जीवे । कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ॥ राजन्मदीया : सर्वेतमामाहुश्चपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जयः । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि॥

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरणः । पुं० समुद्रे ॥ पूर्य्यते । पॄ० । कृपॄवृजिमन्दिनिधाञः क्युः ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्टाम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरतः । अ० अग्रतोऽर्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्अतसुच्

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दरः । पुं० इन्द्रे । पुरहूते । शक्रे ॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पूःसर्वयोर्दारिसहोरितिद्विदारणार्थकाद्दृधातोःखच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातितः ॥ चौरे ॥ यथा । समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनादशधेनवःस्युः पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे ॥ न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ इतिहारावली ॥

पुरन्ध्रिः । स्त्री० पुरन्ध्र्याम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रसधवायाम् । कटुम्बिन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृञ्० । स्वार्थण्यन्तः । संज्ञायांभृतृवृजीतिखच्मुम्च : । गौ०ङीष् । पृ० ॥ स्त्रीमात्रे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायज
पहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जप
होमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजन
म् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरण
मिष्यते ॥

पुरश्छद: । पुं० तृणविशेषे: दर्भे । सो
मपत्रे । उलु०इ० गौड़भा० ॥

पुर: । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदि
शि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मा
त्०पूर्वावाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्या :
पूर्वावावसत्यागतोरमणीयंवा । पू
र्वाधरावराणामसि पुरधवस्थामि
तिअसि : पुरश्चादेशश्च ॥

पुरस्कार : । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥
अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुर : क्रि
यतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृत : । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्र
स्त ॥ अग्रेकृते ॥ ॥ पूजिते ॥
स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते ।
पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्त : ।
पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पु
रसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरत : कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥
अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥
पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात्
पूर्वस्यावा । पूर्व : पूर्वावा ।
दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमा
भ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्ता
तिचेतिपूर्वस्यपुरादेश : ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे
॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥
पुरति । पुर० । वा० का ॥ अवि-
रते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥
गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्त
रंवर्षिष्यतीत्यर्थ : ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्य
विशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्या
याम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्प : । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐ
तिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्व
पुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा ।
पुराकल्पेतुनारीणांमौञ्जीबन्धनमि
ष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्री
वचनंतथेतियम : ॥ युगान्तरे ॥
यथा । पुराकल्पएतदासीत्०संस्का
रकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधी
यते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानु
प्रदानज्ञेभ्योवैदिका: शब्दाउपदिश्य
न्तेतदद्यत्वे नतथा०वेदमधीत्यत्वरि
तावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रागबद्धकर्मणि ॥
पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराण : । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥
आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्म
नि ॥ सत्यपुरापिनवएकरूपएवन
लघुमानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योऽस्यावयवोपचयद्वारेणाभिनिर्वर्त्यते स इदानीं नष्टो यथा कुम्भादिः। तद्विपरीतत्वादात्मा पुराणोऽपचयवर्जितः॥ न॰ सर्वपुराणसामान्ये पञ्चलक्षणे। सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च। वंशानुचरितञ्चेति पुराणं पञ्चलक्षणम्॥ *‡**‡*)॥ इति पञ्चलक्षणलक्षितेषु मत्स्याद्यष्टादशसु। यथा। मद्वयं भद्वयञ्चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानि पृथक्पृथगिति॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति॰ ट्युट्युलौ। पूर्वकालैकेति निपातितस्तुडभावः॥ पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेष्विति निपातितो वा॥ पुं॰ न॰ कार्षापणे॥ त्रि॰। प्रत्ने। पुरातने। पुराणा॰ इ॰ भा॰॥

पुराणग :। पुं॰ प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुष :। पुं॰ विष्णौ॥ पुराणश्चासौ पुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री॰ चिरन्तन्याम्॥ पुराभवा। टित्वान्ङीप्॥ अण्णादित्वात्पक्षे ङीष्वा॥

पुरातन :। पुं॰ परमात्मनि॥ कालेनापरिच्छिन्नत्वात्पुरापि भवतीति सततोच्यते॥ त्रि॰। चिरन्तने। पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्परागते॥ पुराभव :। सायञ्चिरमिति ट्युट्युलौ। अव्ययात्त्यबपि निपातनाद्भवतीति पक्षे तुट्॥

पुरातनी। स्त्री॰ चिरन्तन्याम्॥ टित्वान्ङीप्॥

पुराधिप :। पुं॰ पुरपालके॥

पुराध्यक्ष :। त्रि॰ नगराधिकृते॥

पुरारि :। पुं॰ त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तर :। पुं॰ खेटे॥ शाखानगरे॥

पुरावसु :। पुं॰ भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न॰ इतिहासे। पूर्वचरिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्। ण्यन्तात्पचाद्यच्॥

पुरास्मृति :। स्त्री॰ पुरातन्यां गाथायाम्॥ अन्तकालेऽपि स्मृतानि मुक्त्यन्तीति पुरास्मृतिः॥

पुरासिनी। स्त्री॰ सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं॰ शिवे॥ इ॰ है॰॥

पुरि :। पुं॰ राजनि॥ स्त्री॰ पुर्याम्॥ नद्याम्॥ विपत्तिपर्यन्तेषु वा। पृ॰। कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री॰ नगर्याम्॥ नृपावासः पुरी प्रोक्ता विशां पुरमपीष्यते॥ तीर्थविशेषे। अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका। पुरी द्वारावती चैव

सप्रीतामोदहर्षिताः ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्ति येऽमृताशा नराः परम् । लभन्ते न पुनर्जन्म मातृगर्भेषु कुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदस्थितिः । परब्रह्मरतो नित्यं पुरीनामा स उच्यते ॥ इति वृहच्छङ्करदिग्विजयः ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति कः । गौरादित्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाड्याम् ॥ पुरीं शरीरं तनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनां क्वावित्यनुनासिकलोपः । तुक् ॥ पुरिं तनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीमोहः । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ विपत्ति शरीरम् । पृ० । कॄतॄभ्यामीषन् । पॄपृभ्यां किच्च लि० ईषन्किच्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पक्के ॥

पुरीषणः । पुं० पुरीषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

पुरीषमः । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुरुः । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययातेः कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पूर्यतेवा । पॄ० । पॄभिदीति कुः ॥

पुरुः । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सः । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशकः । पुं० सरःकाके । हंसे ॥

पुरुदंमा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवाः । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रु शब्दे । पुरुशब्दोपपदे रौतेरसिप्रत्ययः । विद्यात् पुरुरवः शब्दं रुकारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपकोषः ॥

पुरुरूपः । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुराणिरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्पसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्तिः । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुषः । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपस्तम्बः । मूढो द्युतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुः पुरुषं बुधा इति ॥ हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपर्षुपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपर्षुवाशयाने । पूर्णत्वात्पुरिपुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पुरयति-

स्वेनात्मनाजगदितिभाष्यम् ॥ नव
द्वारंपुरंपुण्यमेतैर्भावैः समन्वित-
म् । व्याप्यशेतेमहात्मायस्तस्मात्पु
रुषउच्यतेइतिमहाभारतम् ॥ पुरि
शेतेयतस्तस्मात्पुरुषोजीवउच्यते ।
सर्वंपूरयतीत्येवंपुरुषोब्रह्मभण्य-
ते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पु
रुषइतिशुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुपु-
रुषे ॥ सचविंशत्यधिकशतमङ्गुलंभ
वति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ सा-
ङ्ख्यतत्त्वे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः
पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मश-
रीरमेवपुरुषः । तदपिहिपुरिस्थू
लेशरीरेशेतेसुखदुःखादयः प्रा-
कृताबुद्धिगुणाः तत्कथमितिचेतन-
सम्बन्धित्वेनभवन्तीत्युच्यतेपुरुष
इति । पुरिलिङ्गेशेतेइतिपुरुषः ।
लिङ्गंतत्सम्बन्धीतिचेतनोपितत्स-
म्बन्धीभवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेनप्रा
णबुद्ध्यात्मनाजगत्समस्तमितिपु
रुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरेउषतिश्र
हमाकारेणवसतीतिवापुरुषः ॥
पुरतिपुरलोकंप्रतिप्राणादिभ्योऽग्रे
गच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तंप्राणोनू-
त्क्रामतीतिश्रुतेः । पुरअग्रगमने ।
पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तंमन
इत्याहुः शरीरंपुरमुच्यते । अव्य-
क्तंकेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते॰इ-
ति ॥ यद्वा पुरूणिफलानिसनोभि

लषितानिसनोतिददाति । पणुदा
ने । डः ॥ पुरूणिभुवनानिसंहार-
समयेस्वतिअन्तः करोतिवा । पो-
स्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके ॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितेमनु-
ष्ये ॥ यथा । पात्रेत्यागीगुणेरागी-
भोगीपरिजनैः सहशास्त्रेबोद्धार-
णयोद्धापुरुषःपञ्चलक्षणइतिप्राची
नाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सस्त्री
र्यानमदंकुर्यात्ससुखोत्थयोऽभि-
तः । तन्मित्रंयत्रविश्वासः पुरुषः
सजितेन्द्रियइतिगारुडे १६५अध्यायः

पुरुषकम् । न॰ घोटकोर्द्ध्वस्थितौ ।
सोधपांवखुडेपांवइ॰भा॰ ॥ यथा ।
पश्चिमाभ्यान्तुपादाभ्यांभुविस्थित्वा-
ग्रपादयोः । ऊर्द्ध्वप्रेरणायास्थानम-
श्वानांपुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव ।
कः ॥

पुरुषकारः । पुं॰ प्रयत्ने ॥ पुरुषस्य-
कृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ य-
था । मनुरुवाच । दैवेपुरुषकारेच
किंज्यायस्तंवदोहिमे । अत्रमेसंश-
योदेव छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्य-
उवाच । स्वमेवकर्म्मदैवाख्यंविद्धि-
देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमे
वेहश्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकू
लंतथादैवंपौरुषेणविहन्यते । मङ्ग-
लाचारयुक्तानांनित्यमुत्थानशालि-
नाम् ॥ येषांपूर्वकृतंकर्म्मसात्त्विकं

मनुजोत्तम । पौरुषेण विना तेषां केषांचिद्दृश्यते फलम् ॥ कर्म्मणा प्राप्यते लोके राजन्सस्य तथा फलम् ॥ कृष्ट्या कर्म्मणा विहिता मसस्य तथा फलम् ॥ पौरुषेणाप्यते राजन्मार्गितव्यं फलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुषवर्जिताः ॥ तस्मात्त्रिकालसंयुक्तं दैवं न सफलं भवेत् । पौरुषं दैवसम्पत्त्या कालेफलति पार्थिव ॥ दैवं पुरुषकारश्च कालश्च मनुजोत्तम । त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितं स्यात् फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्ते फलसिद्धयः । तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथञ्चन ॥ तस्मात्सदैव कर्त्तव्यं सधर्म्मं पौरुषं नृभिः ॥ एवं ते प्राप्नुवन्तीह परलोके फलं ध्रुवम् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न च दैवपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पौरुषे यत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान् दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषान्हि लक्ष्मीः । अन्विष्य यत्नाद्वृणुते नृपेन्द्र तस्मात्सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ इति मात्स्ये दैवपुरुषकारकोनाम १९५ अध्यायः ॥ पुरुषस्य कारः कर्म्म षष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच इति पुरुषात्प्रमाणेऽर्थे दघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनायः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । णीञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे । तच्चरूपणं यथा पश्य वाराह्यां ६६ अध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० गृहे ॥ पुरुषाणां सारं वित्तं धैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखं हरतीति तथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामनि जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुषस्यायुः । अचतुरेति निपातनात्साधुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्य प्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च पुरुषार्था उदाहृताः ॥ अत्र मनुः । वशीकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यय फलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृति : क्षमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिदयादमश्चमोक्षस्यसर्वोपरम : क्रियाख्य : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभसम्भवस्यधर्मकामयमानोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषास्थ्नांमाला०सास्त्यस्य । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम: । ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमासनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमोवा । ननिर्द्धारणइति निषेधस्तुतस्यापनपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्ततेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुषइतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तम: । अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हस्तार्हविशेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुविश्वरूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्तिगच्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिड:

। यद्वा । पुरून्जहाति० त्रिहीते बाहुलकात्डइतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूतमाह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरूणिहूतानिनामान्यस्य । युद्धे पुरुणाऽसुरेणहूतइतिवा । ह्वे अ : क्त : । सम्प्रसारणम् । हलक्रिरितिदीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्ठं यथास्यात्तथायज्वभिर्हूयतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्कराक्षे० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीरमणे । ऐले । बौधे । चन्द्रवंशीयादिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रसरे ॥ पुरोगच्छति । गमल्ट० ॥ अन्येभ्योपीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्रगे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर: सरे ॥ पुरोगच्छति । गमल्ट० । अच्० खच्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रसरे । प्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । सुप्य-जातावितिणिनि: ॥

पुरोटिः। पुं० पत्रभङ्गकारि । रायभाटिवृ०गौ०भा० ॥ पुरोटिःपुरसंस्कारेइतिहारावली ॥

पुरोडाशः । पुं० हविर्भेदे । यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य खमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते । दाशृदाने । कर्म्मणिघञ् । पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम् । त्रि० पुरोडाशीये । हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधा : । पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते । डुधाञ्० । पुरसिचेति० धाञोऽसि : ॥

पुरोभागी । त्रि० दोषैकदृशि । दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुर : पूर्वं भजते । भज० । घिनुण् ॥ दोषैकदृगित्यस्य : पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अग्रांशिनि ॥

पुरोहित : । पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि । पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु०धीयते आरोप्यते य : । डुधाञ्० । क्त : । दधातेर्हि : ॥ त्रय्यांचदण्डनीत्यांच कुशल:स्यात् पुरोहित :। अथर्वविहितं कुर्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरंचयथा । वेदवेदाङ्गतत्वज्ञो जपहोमपरायण : । आशीर्वाद वचोयुक्तएषराज्ञ पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा । कामांचक्रमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजिते न्द्रियम् । मङ्गल्यंव्याधितंशापिनृप:कुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम् । न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम् । न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके । यथा । ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच । समानश्चेतिपञ्चैता:कीर्त्तिता:प्राणवृत्तय : ॥ खंवायुर्ज्योतिरप्भूमिर्भूतसूक्ष्माणिपञ्चच । अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति । अन्यच्च । भूतेन्द्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवायव : । अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्य्यष्टमृषिसत्तमै : ॥ अपिच । ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च । प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामञ्चकर्मचतम : पुनरष्टधापू : ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुल:। पुं० पुलके । त्रि० विपुले ॥

पुलक : । पुं कृमिभेदे । प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षान्यत्रद्रष्टव्या । मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे । त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले । गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे । गल्वर्के० इतिहेमचन्द्रे पाठ : ॥ असुराज्यामृइतिहेमचन्द्र : । न० पर्वती

यमृत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥
पुलकित: । त्रि० हर्षिते ॥ पुलका:
सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥
पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥
पुलम्भ्रि: । पुं० देशविशेषे ॥ शिलह
ट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे ।
पुलम्भ्रिर्देशोदेवेशि नरनारायण:
पर: ॥
पुलस्ति: । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥
पुलस्त्य: । पुं० ब्रह्मण: कर्णाभ्यांजा
तेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हवि
र्भुव: पत्यौ ॥
पुलह: । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते
सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गति
स्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥
पुलहाश्रम: । पुं० हरिक्षेत्रे ॥
पुला । स्त्री० प्लुताद्यनेकापरनामनि
हयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्या
म् । प्लुतांशवल्गिता साहुर्याधारा
पुलनाभिधा । पुनरेनांनलोपान्तां
पुलामित्याहदेशिका: ॥ तल्लक्षणन्तु त
त्रैव । च्वियतिसमविशेषानुत्क्षिप-
त्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोऽश्व: सा
द्यधारापुलाख्या । विलसतिसमपा
दोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहग-
तिज्ञा: प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥
पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्च
धीकृत्यचरेत्पुलाख्यामित्यादि: ॥
पुलाक: । पुं० तुच्छधान्ये । असार

धान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्-
थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं०
क्विप् । पुलमकति । अक० ।
कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिश । वलाका
दयश्चेतिसाधु: ॥
पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥
पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रा-
न्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगति:
पुलायितम् । अय० । क्त:
पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलाद्
चिरोत्थिततटे । चडा० टाप्० इ०
भा० ॥ पोलति पुलमहत्वे । पुलि
तलिभ्यांश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥
पुलिन्द: । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजा-
त्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० ।
कुलिपुल्यो: किन्दच् ॥
पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलो
म्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजाताविति
ड: ॥
पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥
पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥
पुलोमारि: । पुं० शचीपतौ ॥
पुल्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥
पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकौषधे ॥
पुषित: । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेप-
क्षिमृगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० ।
क्त: । भौवादिकस्यादिट् ॥
पुष्कर: । पुं० रोगवि० ॥ नागवि०
॥ सारसपक्षिवि ॥ नृपवि० । नल

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यथा-
न्तरे ॥ मेघाधिपविशे० ॥ पुष्करो
दुष्करजल: ॥ द्वीपविशे० ॥ न० खे
अम्बुनि ॥ पद्मे । शिताम्भोजे ।
तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे
॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपविशे० ॥
तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्याश्चपरं
स्थानंश्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥
तत्त्वब्रह्मण: स्थानम् ॥ पुष्यति ।
पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा ।
पुष० । पुष: कित्दितिकरन्कि-
त्त्वञ्च ॥

पुष्करक: । पुं० चिताभूमेराच्छाद-
नार्थं क्रियमाणेष्टकानिर्मितदेव-
कुलाकारेगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्या-
म् ।

पुष्करज: । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० ।
पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीप: । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वी
पविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामयेम
पुष्करमण्डिता । तयामपुष्करद्वी
प: स्यापित: सुरसेवित: ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठद्रव्यमूले । पौ
ष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर
मस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्ष: । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करे-
गोप मितेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौ
सक्थ्यक्ष्णो: स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥
पुष्करंहृदयपुण्डरीकमश्नोतिव्या-
प्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदा
दश्नुव्याप्तावितिधातो: कर्मण्यण् ॥
पुष्करतादेव्या: स्थाने ॥

पुष्करावर्त्त: । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्व: । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वय: । पुं० सारसे ॥ न० पु-
ष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्ति-
न्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्या-
म् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले
॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखा
ते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोध-
नुस्तच्चतुरुत्तर: । शतधन्वन्तरञ्चैव
तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगु
णा: प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चय: ॥ तेन
चतुर्द्विचतुर्विंशतिहस्तान्यूनतायांच
तु: शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वे नपु
ष्करिणी । एतज्जलाशयांधारपरंन
तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भि: पु
ष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोव
शिष्ठ: ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पु-
ष्करादिभ्योदेशे० इतीनि: ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्त्वर्थीय
इनि: ॥

पुष्करेक्षणः । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

पुष्कलः । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्याअधीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षामाहुर्ग्राससमात्रमन्नं तस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलं हन्तकारन्तु तच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलम् । पुष्कलानि च चत्वारिंशदाढकः परिकीर्त्तितः ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुषः कित् इत्यनुवृत्तौ० कलच् इति कलन् कित् ॥ स्त्रियां गौरादित्वात् पुष्कली ॥ सि० लज्जा ॥

पुष्कलकः । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कसः । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्टः । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषिते ॥ पुष्यति स्म । पुष० । क्तः । दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टिः । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपतेः पत्नी पूजिता जगतीतले । यया विना परिक्षीणाः पुमांसो योषितोऽपि च ॥ इति भागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतफले० । पुष्टिर्धनजना दीर्घा पुष्टिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकरः । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्तः । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनसु । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानं कृत्वा तु ये केचित् पुष्पं चिन्वन्ति वै द्विजाः । देवतास्तन्न गृह्णन्ति भस्मीभवति दारुवदिति लघुहारीतः ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे । फूला फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि च । विभीतकस्य मज्जा च शङ्खनाभिर्मनःशिला ॥ सर्वमेतत् समं कृत्वा छागीक्षीरेण पेषयेत् । नाशयेत्तिमिरं कण्डूं पटलान्यर्बुदानि च ॥ अधिकानि च मांसानि यश्च रात्रौ न पश्यति । अपि द्विवार्षिकं पुष्पं मासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदया नाम नृणां दृष्टिप्रसादनी ॥ इति चक्रपाणिदत्तः ॥ पुष्पति पुष्यते वा । पुष्प विकसने । पचाद्यच् । घञ् वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूते धनदस्य विमाने ॥ पुष्पको स्त्रीति शब्दार्णवात् पुंल्लिङ्गोऽपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांखे ॥ मदङ्गा शकन्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्वन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र तिकृताविति कन् ॥
पुष्पकरगडकम् । न० उज्जयिन्याम् शिवस्योद्याने ॥
पुष्पकरगिडनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥
पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतिकासीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥
पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥
पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥
पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमाञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्
पुष्पघातक : । पुं० वेणुवृक्षे ॥ द्रुमवृक्षे ॥
पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥
पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदातरि ॥
पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्य-जिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥
पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥
पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥
पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पंधनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसान्त : ॥
पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥
पुष्पलिह : । पुं० भ्रमरे ॥
पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥
पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिधयति । धेट्० । मुम्नकुलाखपूर्वपु धेट : खशिति केचिदिति खश् । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥
पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥
पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥
पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥
पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥
पुष्पवलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥
पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥
पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिपुविपिनकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥
पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥
पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धविना यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥
पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥
पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥
पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्पतिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रमुरङ्गशुद्धं स्निग्धस्वनिर्मल मतीवमुद्दृत्तशीतम् । यः पुष्परागं सकलंकलयेदमुष्य पुष्पातिकीर्त्ति मतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापलक्षणम्यथा । कृष्णबिन्दुच्छुरितं रूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करागारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरीक्षालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरुक्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं० परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं नागकेशरे ॥

पुष्पलावः । } पुं० } मालाकारे ॥
पुष्पलावी । }

पुष्पलिट् । पुं भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानित्यद्विवचनान्तश्चन्द्रसूर्य्ययोः ॥ चन्द्रार्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचनं० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिन प्रयोक्तव्यमितिभावः । पुष्पविकसने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥ त्रि० पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुलवारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाणः । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिबाणायस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं० पुष्पराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्यः । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशाखयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसारः ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिता शीतारक्तपित्तापहारीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेदः । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाशः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ पिप्पलायाम् । रजः शून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपूर्याम् । माक्षि

न्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीव: । पुं मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलि: । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डक: । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुज: । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पाश्चायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पसकरन्दकृतआसवे ॥

पुष्पास्त्र: । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पित: । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक्ष: । त्रि० बुद्बुददृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तिच्छन्दसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टि: । स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषु: । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥

पुष्य: । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्य: सर्वार्थसाधक: ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र: पितृमातृभक्त: स्वधर्मयुक्तोऽभिगयाभियुक्त: । भवेन्मनुष्य:खलुपुष्यजन्मासम्मानचामीकरवाहनाढ्य: ॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भि: सहयोवतीर्ण: । उक्तोबृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्यातिकार्याणि०पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्निति वा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्र्यधिकरणेचक्यप् निपातित: ॥

पुष्यध: । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥

पुष्यरथ: । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणार्थे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमरायतत् ॥ पुष्यइवरथ: । पुष्ययात्रोत्सवार्होरथोवा ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपति: प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभंचलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपते: कर्तव्यंदैवविपत्रोर्धंस्याम् । नात: परंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि:

कालिकापुराणेवाराह्याञ्चद्रष्टव्यः ॥

पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥

पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यं पुस्तपूजो क्तसिद्धये॥ लेप्यादिशिल्पकर्म्मणि ॥ चादिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृद्वादारुणावाथवस्त्रेणवा प्यथचर्म्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपु स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्यते । पुस्त चादरादौणिच् । एरच् ॥

पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्ये पुस्तकस्यशृणुदे- विसमासतः । मासेनापिफलंवि- न्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमा त्रंमुष्टिमात्रमाबाहुद्वादशाङ्गुलं।दशा ङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा। चार ब्धेचसमाप्तेच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैर्यसुंननोह- रैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्र चसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्र- ह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेले खकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्- णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । याव दक्षरसङ्ख्यानंतावन्नरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥

पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कारिणि ॥

पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥

पुस्तशिम्बि: । स्त्री० पुस्तकशिम्बि- कायाम् ॥

पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीना मर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ क्रमुदार णि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमं रूक्षंकषायंकफ पित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्य वैरस्यनाशनम् ॥ चार्द्रंतद्गुर्वभिष्य न्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदो षत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरकि ह जातीकोषस्त्रवंशजम् । लवङ्ग- धान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोन्च ला । धात्रीवरीद्रव्यञ्जलिखपूगस्या ष्टपलानिच ॥ उलूखलेवसंकुट्यचू- र्णैःक्षीराढकान्वितम् । सन्याव्यभ- क्षितंहन्यात्वासरादीयथोचितम् । ज्वरदाहश्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ् रान् ॥ कर्द्दिप्रमेहमूत्राणामाघातश्च विनाशयेत् । बलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणा ञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेर्वा० पूयतेमुखमनेनवा । पू० अ० । छापूखडिभ्यः । किदिति गन् ॥

पूगकृत :। त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूग : पूग : सम्पद्यमान : कृत इत्यर्थे श्रेण्यादय : कृतादिभिरितिसमा स० श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ :। त्रि० पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितिथुगागमविधाना दसंख्यात्वेपिडट् ॥

पूगपात्रम्। न० पूगपीठे । फरुवके ॥

पूगपीठम्। न० काटकोले। पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका। स्त्री० कुहली। विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम्। न० उद्वेगे । चिक्कण्याम् ॥

पूगयाजक :। पुं० बहुयाजके ॥

पूगवोट :। पुं हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका। स्त्री० क्रमुके ॥

पूगिकाफलम्। न० पूगीफले ॥

पूगी। स्त्री० पूगे। पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम्। न० उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजक :। त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम्। न० अर्चने। पूजायाम्। । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम्। ल्युट् ॥

पूजनीय :। त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा। स्त्री० नमस्यायाम्। अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्घनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्याः सामान्यानुष्ठानंयथा। आदावृष्यादिकन्यासः करशुद्धिस्तत : परम्। अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम्। ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम्। पूज०। चितिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्ह :। त्रि० मान्ये। अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये। पूज्ये ॥ पूजामर्हति। अर्हपूजायाम्। अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित :। त्रि० सत्कृते। अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज०। क्त : ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने० तेन तृतीयातत्रोपपद्यते। अन्यथाक्तस्य चवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य :। त्रि० पूजनीये ॥

पूजिल :। पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्य :। पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे। प्रतीच्ये ॥ पूजार्हा य

या । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्याः पञ्चविशेषतः । तेषामाद्यास्त्रयःश्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ योभावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठःभ्राताचभर्ताचपंचैतेगुरवस्मृताइतिकौर्मे उपरिभागे ११ अध्यायः ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्हः । पूज० । अर्हेकृत्यतृचश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहिदानस्यग्रहीतागुरुरुच्यते । कन्यायाश्चैव विद्यायाः प्रदातापूज्यतेगुरुः ॥

पूज्यपादः । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूतः । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० वहुलीकृते । अपनीतवुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामन्यपवित्रे० स्वभावपवित्रेवा । पवित्रेमेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वाचंमनःपूतंसमाचरेत् । शठिते वहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्तः ॥ पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्तः ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतोः स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ पूताःक्रतवो येन ॥

पूतक्रतुः । स्त्री० देव्याम् ॥ पूताः क्रतवोययासा ॥

पूतगन्धः । पुं० वर्वरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतश्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धान्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् । पूतनास्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात् । सिन्धुदेशजास्वल्पत्वक्वृहदस्थिहरीतकीलेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभः ॥ गन्धमांस्याम् ॥ वालरोगविशेषे ॥ वालमातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । वकासुरभगिन्याम् ॥ अहोवकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्यसाध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । वहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारिः । पुं० वालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ॥ पूतनायाअरिः ॥

पूतनासूदनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांसूदितवान्० सूदयतिवा । सूद-क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनां-हन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्ध: सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न० गोहिषतृणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ् ० । तिन्तिडीकादयइति०इकन् ॥ न० विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लटाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टवतिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्तैलंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बुपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजा-

तीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पोइ इ० प्र० लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीप्ते ॥ न० रङ्गे ॥ त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । }
पूतिगन्धिक : } त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्च्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुस्वरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुस्वरसदन्तीभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलेष्वस्या : पाक कर्णेतिङीष् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री॰ अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं॰ अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं॰ बिल्ववृत्ते ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृत्त : । पुं॰ श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री॰ खट्टाश्याम् ॥

पूतिक : । पुं॰ गंधमार्जारे ॥ घोडा करञ्ज हू॰ भा॰प्र॰ करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं॰ लट्वा ख्यकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं॰ पूतिकीटे ॥

पूतिभाव : । पुं॰ दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥

पूत्यण्ड : । पुं॰ गन्धकीटे ॥ गन्धैणे ॥ यस्यनाभौमृगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं॰ अपूपे । पिष्टके । पूआ॰ हू॰भा॰ ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्त्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्॰सं॰क्विप् । पुवंपाति॰पिबतिवा । पारचणे॰पानेवा । आतश्चतिक : ॥

पूपला । स्त्री॰ पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री॰ पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री॰ आग्रहायणीपूर्णिमाया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री॰ पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न॰ पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मलजे । पीप॰राध॰हू॰भाषा ॥

पूयनम् । न॰ रक्तविकारे । पूये ॥

पूयरक्त : । पुं॰ नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रंतंपूयरक्तंप्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं॰ निम्बपादपे

पूयालस : । पुं॰ सन्धिगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रंपूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं॰ नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं॰ जलसमूहे । अम्भसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न॰दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं॰ प्राणवायो : शनैर्वामनासापुटेन॰दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापमव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ वाह्येनवायुनामुर्त्त:शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सततभ्यासात्सुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्रासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ व्रह्मैवास्मीतियावृत्ति: पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआप्याय

मे । खलु ॥ बीजपूरे ॥ गुणकाङ्के ॥ पुं॰ प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेय दशपिण्डे ॥ त्रि॰ पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं॰ सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न॰ अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ दानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ छिन्नधान्यजलेमांससुखिन्नं सूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीराद्रैर्बीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्तेपरिभृष्टंधूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंवृष्यंहृद्यंपुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यंमन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि॰ पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पूर्य्यतेऽनेन । पूरी॰ । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारम्भकसूत्रेषु ॥ पूरणकर्त्र्याम् ॥ पूरयति । पूरी॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री॰ पूपविभेदे । पूरी॰ कचौरी॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणाद्रैकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्कासापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वादीगुरुः स्निग्धावातपित्तास्रदूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्काऽपिचक्षुष्यारक्तपित्तहृत् ॥ वदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिक्वायांमिलितंपश्चमांशकम् । वदरत्वग्भवंचूर्णंजलेनालोड्यपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्काखण्डपाकविलेहिता । पूरिकावदरोत्थिताश्रिग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुरातृड्वातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरस्यर्वारानारिकेरकैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्णस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि॰ कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्य्यतेस्म । पूरी॰ । क्तः । वाहुलकात् इट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं॰ पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चेतसि ॥ यथा । यस्मादिदंविश्वमुदेतियत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलंयन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुषन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादिर्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्य्यतेवा । पूरी॰ वा॰ कुषन् ॥

पूर्णः । त्रि॰ व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं॰ शक्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्य्यतेस्म पूरी॰ । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णकः। पुं॰ स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुत्सितः पूर्णः। संज्ञायां कन् ॥

पूर्णकुम्भः। पुं॰ भद्रकुम्भे। जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौ कुम्भश्च ॥

पूर्णकोषा। स्त्री॰ नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्रः। पुं॰ सम्पूर्णेन्दुमयाष्टम्यो र्मध्यस्थचन्द्रे ॥ पूर्णश्चासौ चन्द्रश्च ॥

पूर्णता। स्त्री॰ पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम्। न॰ वस्त्रपूर्णपात्रे ॥ वर्षापने। पूर्णानके ॥ उत्सवकालेषु गृहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमकर्मणि दक्षिणायाम् ॥ हर्षादुत्सवकाले यदलङ्कारांशुकादिकम्। आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकञ्च तत् ॥

पूर्णमा। स्त्री॰ पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमासः। पुं॰ पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी। स्त्री॰ पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णबीजः। पुं॰ बीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिकः। पुं॰ वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्त्वर्द्धवैनाशिकाः सर्वशून्यवादिनस्तु पूर्णवैनाशिकास्ते नास्तिकाः शास्त्रे ॥

पूर्णा। स्त्री॰ पञ्चमीदशमीपूर्णिमामावास्यासु ॥

पूर्णानकम्। न॰ पर्णपात्रे ॥ वाद्यभेदे ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे। हर्षात्पुत्रजन्मादौ आदाय वस्त्रादौ ॥

पूर्णावतारः। पुं॰ नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णावतारे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहुता। स्त्री॰ पराक्रमायाम्। दपादुर्भीतिनकारा:। सुहृदथाग्नं कुशिरश्चेत्तमस्त्वं नैवपश्यसि। पूर्णाहुत्याकबलितं विश्वशोणोऽस्मरस्तर्पयति

पूर्णिका। स्त्री॰ नासाच्छिन्नीनामपक्षिणि ॥

पूर्णिमा। स्त्री॰ पौर्णमास्याम्। शुक्लपक्षान्तिमतिथौ। सा द्विविधा। यथा। राकाचानुमतीचेति द्विविधा पूर्णिमामता। पूर्णोदितकलाक्षीणे पूर्णिमायां निशाकरे ॥ पूर्णिमानुमतीज्ञेया यदस्तमितभास्करे ॥ यस्यां तामनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह। तस्मादनुमती नाम पूर्णिमा प्रथमा स्मृता ॥ यदा चास्तमिते सूर्ये पूर्णचन्द्रस्य चोद्गमः। युगपन्नोदिता रागात् राकेति पूर्णिमा ॥ राकायामनुमत्यां च देवताः पितृभिः सह। रञ्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयो विदुः ॥ तस्यां जातस्य फलं यथा। कन्दर्पतुल्यो गुणवान्प्रशस्यो यशस्वी सततं नरः स्यात्। सुरोपजीवी शास्त्रविशारदश्च यदि पूर्णिमा जन्मनि यस्य जन्तोः ॥ पूरी॰। आविर्भूः। पूर्णश्चन्द्रस्य पूरणेन॰ तेन निर्वृत्ता ॥

पूर्त्तम्। न॰ खातादिकर्मणि ॥ खातादिनादिकुल्यादिषु। तदुक्तम्। पुष्करिण्यः सभावापीदेवतायतनानि च। आरामश्च विशेषेण

पूर्वकालैर्विनिर्दिष्टैः ॥ अपि च ।
[illegible] प्राणादिदेवजननानि
च । [illegible] पूर्तमित्य
भिधीयते ॥ इति ॥ सृष्टावष्टमीय
दानपूर्वं तदविनाशकम् ॥ आरा
मादिक्रियाभेदफले । पालने । त्रि०
पूरिते । छन्ने । परपदम् । पूर्वतीर्थ
का । पु० । [illegible]
[illegible] ॥

पूर्तिः । स्त्री० पर्याप्तिः । उदकस्पर्शे
। पूरणम् ॥

पूर्व : । त्रि० पूर्वजी ॥ प्राचि । आद्ये
॥ अग्रे । श्रुतिमध्ये । न० आगमे
। पूर्वार्थिनि । पूर्वाह्णे । अति
क्रान्ते । पूर्वोक्ते । पूर्वपुरुषे । अ-
ग्र । पु० ॥

पूर्वाङ्गा । स्त्री० [illegible] । [illegible]
[illegible] । पूर्वदासीमङ्गले ॥

पूर्वजः । पु० ज्येष्ठभ्रातरि । अग्रजे ।

पूर्वजाः । पु० मुनिदिव्यपितृगणे ।
[illegible] ॥ पू-
र्वजाः [illegible] ॥

पूर्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ ज्या-
य ॥

पूर्वजिनः । पु० अतीतजिनविशे ।
मञ्जुघोषे । मार्कण्डेये ॥

पूर्वदिक्पतिः । पु० इन्द्रे ॥

पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यां दिशि । पूर्वा-
याम् ॥

पूर्वदेवः । पु० असुरे । पितरि । पूर्वदेवा
[illegible]
[illegible] । यथा । पूर्वदेवाः । अ
[illegible] । सुरभ
तिसमासः ॥

पूर्वदेशः । पु० सूर्योदयोपलक्षितदेशे
। वर्तनो ॥

पूर्वपक्षः । पु० शुक्लपक्षे ॥ पूर्वपक्षो
पक्षे ॥ शास्त्रार्थप्रश्ने । सिद्धान्त
विरुद्धकोटौ । वादे । दिव्ये ।
[illegible] ॥

पूर्वपादः । पु० चतुष्पाद्व्यवहारस्या
[illegible] । भाषायाम् ।
प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्वपर्वतः । पु० उदयाचले ॥ पूर्वप
र्वतः ॥

पूर्वफल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्ष
त्राणामेकादशनक्षत्रे ॥ तत्र जात
स्य फलं यथा । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

पूर्वफाल्गुनीभवः । पु० बृहस्पतौ ॥

पूर्वभागः । पु० [illegible] । पक्ष
[illegible] ॥

पूर्वभाद्रपदा :
पूर्वभाद्रपदाः स्त्री० } अश्विन्यादिस तविंशतिनक्ष

[illegible] । पी

ष्ठपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जि-
तेन्द्रिय : सर्वकलासुदक्षोजितारि
पक्ष : खलुतस्यनित्यम् । भवेन्मही
यान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदा
प्रसूतौ ॥ पूर्वाश्चताभाद्रपदाश्च ॥
एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयक्ष : । पुं॰ जिनवि॰ । कलेन्द्रे ।
मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्ग: । पुं॰ नाट्यशालायाम् ॥ ना
ट्योपक्रमे । प्राक्मङ्गले । गुणनि
कायाम् ॥ रङ्गप्रधानस्योरङ्गविघ्न
शान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्रा
द्यनेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्य:
कर्म्मविशेष: पूर्वरङ्ग: । तदुक्तंवस
न्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुन: पूर्वंरङ्ग
विघ्नोपशान्तये । कुशीलवा : प्रकु-
र्वन्तिपूर्वरङ्ग : प्रकीर्त्तित: इति ॥
पूर्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते
। प्रविश्यतद्वदपर:काव्यमास्थापयेन्न
ट : ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गश्चतत : प्रस्ताव
नेतिच । आरम्भेसर्वनाट्यानामेत
त्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वंरज्यतेऽ
स्मिन् । रञ्ज घञ् । कुत्वम् ॥

पूर्वराग: । पुं॰ नायिकानायिकयोर्द्द
शाविशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमि
थ : संरूढरागयो : । दशाविशेषो
योऽप्राप्तौपूर्वराग:सउच्यते ॥ इ॰ ॥

पूर्वरात्र : । पुं॰ रात्रे:पूर्वभागे ॥ रा
जाह्नाहा : पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न॰ पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके
भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न॰ अनुमानविशेषे ॥ यथा
। दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्॰
तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्ट
स्वलक्षणसामान्यमितियावत्॰तद्य
स्यविषयत्त्वेनास्ति॰अनुमानज्ञान
स्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्व-
सामान्यविशेष : पर्वतेनुमीयते॰
तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणं
वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीता
वीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि॰ प्रागभियोक्तरि । प्र-
थमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि॰ अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : पुं॰ उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि॰ अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री॰ पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥
तद्दिग्भववायुगुणा : । पूर्वस्तुमधु
रोवात : स्निग्ध : कटुरसान्वित :
। गुरुर्विदाहशमनोवातद : पित्त-
नाशन : ॥ इति ॥

पूर्वाद्रि: । पुं॰ उदयाचले । दिनमूर्द्ध-
नि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री॰ अश्विन्यादिसप्तविं
शतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकन
क्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयो
भूय : स्तूयमानानुरक्तो भक्तोदेवेब
न्धुमान्योतिदक्ष : । पूर्वाषाढाज-

आकालिकदित्याद्याषाढः स्यादैरि वर्णितान्तम् ॥ पूर्वादर्शापाताच्च ॥

पूर्वाह्णः । पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तु पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः परः । आवर्तनात् वासरस्य छायापरिवर्तनात् प्रागिति शेषः ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्य प्रथमभागे ॥ पञ्चत्रिंशद्दण्डदिनमाने सूर्योदयावधि दशदण्डात्मकः कालः यथा । पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यन्दिनं मनुष्याणामपराह्णः पितृणामिति श्रुतिः ॥ अह्नः पूर्वम् । पूर्वापराधरेत्येकदेशिसमासः । राजाहःसखिभ्यष्टजिति टच् । अह्नादेशो णत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि० पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् इति ट्युट्युलौ तुट् च । घकालतनेष्विति अलुक् ॥

पूर्वेद्युः । अ० प्रातःकाले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ सद्यःपरुदित्यादिना पूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो निपात्यते ॥

पूषः । पुं० ब्रह्मदारुणि । तूत० इ० भा० ॥ पूषवृद्धौ । इगुपधात्कः ॥

पूषकः । पुं० ब्रह्मदारुणि ॥ पूष एव कः ॥

पूषा । पुं० सूर्ये ॥ जगतः पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्निति निपातितः ।

पूषभाषा । स्त्री० अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं० शिवे ॥

पूषा । स्त्री० पिङ्गलापृष्ठवर्तिन्यां नाड्याम् ॥ पूषा तु पिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्थनेत्रान्ताद्यावत्पादतलं गता ॥

पृक्का । स्त्री० मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक० इ० भा० । पिडिं० इ० गौ० भा० स्पृश्यते । स्पृशसंस्पर्शने । बा० कक् । पृ० ॥

पृक्तम् । न० धने ॥ त्रि० सञ्चिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची० । क्तः ॥

पृक्तिः । स्त्री० सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री० अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्च हलइत्यः । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितनुः । पुं० प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि० प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री० सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषु वाहिनीषु ॥ अस्य भाः ॥ २४३ । रथाः २४३ । अश्वाः ७२९ । पादातिकाः १२१५ । समस्तसङ्ख्यया खर्षिचतुर्विंशतिभिः स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

यामे । वा० तनः गुणाभावश्च ॥

पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे ॥ पृतनांसहते । सहमर्षणे । छन्दसिसहइति० णिवः सहेरितिषः ॥

पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरेण । ऋते ॥ अमङ्कौर्ये । नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० कक् ॥

पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावत्पृथक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रतीतिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणंपृथक्त्वम् । तन्नित्यतादिकंसंख्यावत् । यथानित्ये ष्वेकत्वं नित्यम् ० अनित्ये अनित्यम् ० आश्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यते आश्रयनाशान्नश्यति० तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादिवत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः । हेयोपादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्त्वः ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्त्वे ॥

पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । छर्छरीला० इ० भा० । देव्याम् । मधुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्याः ॥

पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चित्रपर्ण्याम् । पीठवनी० इ० भा० । चाकुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्पृथक्संपर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके ॥ व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्यभावः । तल् । तलन्तं स्त्रियाम् ॥

पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥

पृथग्जनः । पुं० मूर्खे ॥ नीचे । अधमे ॥ पृथक्कार्योजनः असभ्यत्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादिः ॥ सज्जनेभ्यः पृथग्भूतोजनोवा ॥ त्रि० पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥

पृथग्रूपः । त्रि० बहुविधे ॥ पृथग्रूपमस्य ॥

पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ ॥ पृथक्नानाविधंवर्त्म सञ्चरणमात्मास्वभावोऽस्य ॥

पृथग्वादः । पुं० द्वैतिनि ॥ पृथक् नानावस्तु० इत्येवंवदनंयस्य ॥

पृथग्विधः । त्रि० नानारूपे ॥ पृथक् धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण० परस्परविलक्षणाविधायस्य ॥

पृथग्बीजः । पुं० भल्लातके ॥

पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति । प्रथं० । प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्च अजिः ॥

पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेः षवन् सम्प्रसारणञ्चेत्यके । षित्वान्ङीष् ॥

पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वसरि । पाण्डोः पत्न्याम् ॥

पृथाजः । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

रभीमादौ ॥ पृथायाः पृथायांवा जातः जनी० । डः ॥ अर्जुनपादपे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे ॥ पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोत्रायाम् । क्ष्मायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ न्यायमतेनपृथिवींविभजते । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्त्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । इति ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेःषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धोघ्राणेन्द्रियञ्चापिकाठिन्यंगौरवंतथा । वसुन्धरागुणाएतेगदितागुणवेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

पृथिवीचित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यांचयतिवसति । चि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्तपृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्याःपतिः ॥ नाकर्षिः कुरुतेकाव्यंनारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवांशोददात्यन्नंनाविष्णुःपृथिवीपतिः ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्यदक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनाद्राजोपाधिंप्राप्ते ॥ पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदीतिकुः सम्प्रसारणञ्च ॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पर्ण्याम् । हिङ्गुपत्याम् ॥ कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० हू० भा० ॥ यथा । शालयः सतुषाआर्द्राभृष्टाअस्फुटितास्ततः । कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्तेस्मृताःपृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशनाः श्लेष्मलाअपि । सक्षीरावृंहणावृष्याबल्याभिन्नमलाश्चते ॥ पृथु

रैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰पथ्यतेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्॰प्रथ:सम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कै शब्दे । आतश्चोपसर्गेतिक : ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोल : । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छद : । पुं॰ हरिदर्भे ॥ त्रि॰ वृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्र : । पुं॰ रक्तलशुने ॥ हरिदर्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनिमहान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्दे नपदीर्घेतिस्वामी । वल्कलमितिसर्वधर : ॥ त्रि॰ वृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुल : । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुपृथुत्वमस्यास्ति । सि॰लच् ॥ पृथुपृथुत्वं लातिवा । क : ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्ब : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पृथुशेखर : । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुर्महान्शेखरोऽस्य ॥

पृथुसेन : । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेनायस्य ॥

...र : । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे:प

पृथूदर : । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ वृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ म॰ त्वक्पत्र्याम्कपत्र्याम् हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ हस्तिकर्णमातरि ॥ वृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु : । वोतोगुणवचनादितिङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति । अपिच । पयोधरयुगस्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरुचिकङ्कणाललितभावबन्नूपुरा । सुवर्णरुचिरालसच्छवणरूपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताहरतिचन्तपृथ्वीमम ॥ यथा । स्तनाधरतटीघनश्वसितमङ्गरागव्ययोदृशोरपिघशोश्रिमाभवतिकारणादन्यत: । इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखंयदिदमञ्जनंरसिचार्द्धचन्द्रंगले ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰ वृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधु : ॥

पृथ्वीकुरबक: । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

पृदाकुः। पुं० वृश्चिके । व्याघ्रे॥ सर्पे॥ चित्रके॥पर्दते। पर्द०।पर्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्चेतिकाकुप्रत्ययः॥

पृश्निः। स्त्री० रश्मौ॥ त्रि० अल्पतनौ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा। स्पृशसंस्पर्शे। घृपृश्नीतिसाधुः॥ पृच्छति०पृच्छ्यतेवा। पर्षति०पृष्यते वा। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। पृषुसेचने वा। पूर्ववत्साधुः॥

पृश्निका। स्त्री० कुम्भिकायाम्॥

पृश्निगर्भः। पुं० गदाग्रजे।श्रीकृष्णे॥

पृश्निपर्णी। स्त्री० पृथक्पर्ण्याम्। अङ्घ्रिवल्लिकायाम्। चकुरोत्०इ० पिठवनि० इ० च० भा०। चाकुलिया० इ० गौ० भा०॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा। हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः॥ पृश्निरल्पंपर्णमस्याः। पाककर्णेतिङीप्॥

पृश्निभद्रः। पुं० श्रीकृष्णे॥

पृश्निशृङ्गः। पुं० विष्णौ॥ गणेशे॥

पृश्नी। स्त्री० वारिपर्ण्याम्॥

पृषत्। पुं० मृगे॥ न० विन्दौ॥ त्रि श्वेतविन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषुसेचने। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति अतिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते। शतृवदस्यकार्यम्॥

पृषतः। पुं० पृषाकमृगे। चित्रमृगे॥ यथा। पृषतश्चन्द्रबिन्दुःस्याद्धरिणाल्किञ्चिदल्पकः॥पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्ग्राहकःशीतलोलघुः। दीपनोरोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित्॥ इति॥ विन्दौ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषु०। पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच्॥ यद्वा। पृषताः विन्दवः सन्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥

पृषताम्पतिः। पुं० वायौ॥

पृषताश्वः। पुं० वायौ। अनिले॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य॥

पृषती। स्त्री० मृग्याम्॥

पृषत्कः। पुं० वाणे। शरे॥ पर्षति पृषु०। लटः शतृ। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः॥ यद्वा। वर्त्तमाने पृषन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन्॥

पृषदश्वः। पुं० गन्धवहे। पवने। वायौ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य॥ पृषतामम्बुकणानामश्वइवेतिवा॥

पृषदाज्यम्। न० सदध्याज्ये। दधिमिश्रितघृते॥ पृषच्चतदाज्यञ्च॥ यद्वा। पृषद्भिः सहितमाज्यम्॥

पृषद्बलः। पुं० वायुश्वे॥

पृषन्तिः। पुं० विन्दौ॥ यथा। पयःपृषन्तिभिः स्पृष्टावांतिवाताः शनैः शनैरितिजाम्बवतीविजयकाव्यम्॥

पृषभाषा। स्त्री० इन्द्रपुर्याम्॥

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वटखराइ०भा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृष्टि : क्त : ॥

पृष्टव्य : । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ० इ०भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांसलंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सधमानांविपर्यस्तंनिर्द्धनानांप्रकीर्त्तितमितिसमुद्र : ॥ चरमसाम्ने ॥ पृष्ठ्यते । पृषु० । तिष्ठपृष्ठगृंथतिसाव ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० त्रित्राधिकरणे० पृष्ठै: स्तुवतइत्यादौतथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थि : । पुं० गडौ । कुव० इ०भा० ॥

पृष्ठत : । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठ इति । आद्यादित्वात्तसि: ॥

पृष्ठदृष्टि : । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसाद : । त्रि० परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० चिकागडभेष : ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकीर्त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंश : । पुं० रीढके । पृष्ठास्थिनि ॥ सतुगर्भेमासमात्रेणभवति ॥

पृष्ठवक्र : । पुं० पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्०इ् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाह : । पुं० } वृषे ॥
पृष्ठवाहक : । पुं० }

पृष्ठवाह्य : । पुं० भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठ्ये ॥

पृष्ठशृङ्ग : । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी । पुं० शभीरौ । सैरिभे ॥ शंढे । भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायन : । पुं० धान्यविशेषे ॥ मतङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदय : । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषोवृष:कर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठोदया : षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्य : । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवहनशीलेघोटके । न० पृष्ठवन्दे ॥ यज्ञविषयेऽद : स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांसमूह : । पृष्ठ्यम् ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । अन्येष्वपीतियद्वा

पृष्णि : । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका } स्त्री० } कामृणि । कुम्भ्याम् ॥
पृष्णी । } }

पेचक : । पुं० उलूके । वायसाराती । कौशिके ॥ घूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

शेषे ॥ पचति०पच्छतेवा॰दुःवर्ष्ठे न । दुप्रवप्०॥ पचिमच्चोरिशो- पधायाड़्विबुन् । चतड़्स्वम् । पु गर्न्तिगुण:पर्यङ्के० मेघे० । यूके ॥

पिचकी । पुं० हस्तिनि ॥

पिचिल: । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिचु । न० पिचुल्याम् ॥

पिचुकम् । न० नाडीचशाके। पिचुल्या म् ॥ त्रिकाण्डशेषेपिचुकमितिपाठ:

पिचुली । स्त्री० पिचुनि । नाडीचशाके

पिट: । पुं० प्रहस्ते । पिटति । पिट० । प० अच् ॥

पिटक: । पुं० न० पिटके । पुस्तका दीनांमञ्जूषायाम् । पिटार० इ० भा० ॥ त्रि० कटखके । समूहे ॥ पिटति । पिटशब्दसंघातयो: । ण्वुल् ॥

पिटाक: । पुं० पिडायाम्। पिटके ॥

पिटिका । स्त्री० व्रणविशेषे० । कुबेरा च्याम् । कृष्णवल्लिकायाम् ॥

पिटी । त्रि० पिटके ॥

पिडा । स्त्री० पिटके । मञ्जूषायाम् । बृहत्पिटाके ॥ पिण्डते । पिडिसं- घाते । प० अच् । अनित्यत्वान्नुम् ॥

पितम् । न० अमृते ॥ घृते ॥ पीयते । पा० । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० इत्वन् ॥

पिपीयमान: । त्रि० अत्यासक्त्यापीय- माने ॥

पियम् । न० पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ षट्‌विधान्नान्तर्गतान्नवि०। यथा।भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम् । निर्व्वष्षडेवभक्ष्यंस्याद- न्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ० रा० नि० ॥ त्रि० पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा० । यत् । ईद्यति । गुण: ॥

पिया । स्त्री० आगायाम् ॥ चक्रमर्गे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेया विविधगुणाय । चतुर्दशगुणेनीरेरक्ता शाल्यादिभि: कृता । द्रवाधिका- स्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरै: ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधा यिनी ॥ स्वेदाग्निजननीतृष्णावात- वर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवसंयु क्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूल श्लीहघ्न्याढ्यविबन्धविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा० । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥

पियूष: । पुं० न० अमृते ॥ नव्यदु- ग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आस प्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीय ते०पीयतेऽनेनवा । पीयइतिसौ त्रोधातु: प्रीतौ । पीयेरूषन् । बहु लवचनात्पक्षेगुण: ॥ अग्निसंयो- गात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायागो: क्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥

पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजे । पिरोजा०इ०भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गंहरितञ्च । तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमञ्चैवसंयोगाच्चयथाविषम् ॥ तत्सर्वंनाशयेच्छीघ्रंशूलंभूतादिदोषजम । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंद्वयोः । स्थावरादिविषघ्नंस्याद्धरितञ्चापरंशृणु ॥ शीताङ्गंनाशयेच्छीघ्रंशूलंतिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्रसावकाशत्वंप्रकार : ॥ पेलनम् । पिलभेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यंद्विविधंनृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपाचताण्डवंद्विविधंमतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यंतथाभिनयशून्यता । यत्रसापेवलिस्तज्ज्ञै : संज्ञादेशीतिलोकत : ॥ छेदनंभेदनंयत्रबहुरूपामुखावली ॥ ताण्डवंबहुरूपन्तद्दारुणागलमुद्गतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशंलाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलज्वा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्मणामनसावाचावपुषाचशोभनत्वात्०पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरके० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिंशिअवयवे । हृपिशिरुहिवृतीत्यादिना०इन् ॥ माषविदले ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांस्याम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री० ⎫ पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । ⎭ दृषदुपलात्मि-

कायाम् । पट्टे । गुह्यकक्षपे । सि ल० दृ० भा० ॥
पैशल : । त्रि० पेशले ॥
पैषाक : । पुं० पेषणाम् ॥
पैञ्जूष : । पुं० कर्णे ॥
पैठर : । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमांसादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा इत्यण् ॥
पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकेमुनिविशेषे ॥
पैण्डिन्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥
पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामह सम्बन्धिधनादौ ॥ पितामहस्ये दम् । तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही
पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ ॥ सुखिनस्तेयवत्सदेश : खलुपैतृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चेतिचकाराट्ठञ् ॥ ङीपि० पैतृकीविद्या ॥
पैतृकभूमि:स्त्री०।पितृसम्बन्धिस्थाने॥
पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्तौ ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥ स्त्रियांपैतृष्वसेयी ॥
पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये । पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । पितृष्वसुश्छण् ॥
पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥
पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पित्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्य : शमनकोपनयोरितिठञ् ॥
पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यंगुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥
पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्यदिवारात्रौ । नृणांमासे ॥ कृष्णपक्ष : पितृणांदिनम्०शुक्लपक्षोरात्रि : । पितृणामयम्०पैत्र : । पैत्रश्चासावहोरात्रश्च ॥
पैत्र्य : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥
पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पिप्पलभस्मनि ॥ पिप्पलस्यावयवोविकारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥
पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधारकेव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम् । पीलायावेत्यण् ॥
पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्यम् । अणभावे० द्व्यच इति० ढक् ॥
पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्तर्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्यकाछलात् । छलमाहमनु : । सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति । सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमोधम : ॥ पिशाचस्येवायम् । अण् ॥ पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्यण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशाचिक : । त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न० परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा । यु० । ऋण्० ॥

पैशुन्यम् । न० अविज्ञातदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुर्जनस्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धु भ्रातृमित्त्रसकाशेष-र्थोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्य मितिवदन्ति ॥

पैष्ट : । त्रि० पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न० मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री० विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम् । वारुण्याम् ॥ पैष्टीकटूष्णतीक्ष्णास्यादीषद्गौडीसमा परा । वातहृत्कफकृत्त्वीषत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप्

पोगण्ड : । पुं० बालके ॥ बालआषोडषाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दित : इतिनारद : ॥ दशवर्षीयबालके । त्रि० विकलाङ्गे ॥ पवते०पुनाति वा । विच् । पोर्गण्डएकदेशोस्य ॥

पोट : । पुं० वेश्मभूमौ । वास्तौ ॥

पोटगल: । पुं०नले । नरकट०नरसल० इ० भा० ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । काँस० इ० भा० ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअदने०स्रवणेच । अच् ॥

पोटा । स्त्री० स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो : स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थश्चुरादि : । पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली । स्त्री० पोट्टलिकायाम् । पोटली० इ० भा० ॥ यथा । शुद्ध्यर्थं त्रिफलाक्काथेगुड़ूच्या : क्काथएववा । दोलायन्त्रे पुर : पाच्य : पोट्टल्या वस्त्रबद्धया ॥

पोडु : । पुं० कपालास्थितले ॥

पोत : । पुं शिशौ ॥ वस्त्रे । समुद्रतरणार्थेनौकाविशेषे । समुद्रयाने । वार्वटे । जहाँजा० जहाज० इ० आधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभि : रत्नपारीक्षकै : सार्द्धमानयिष्येवहूनिच ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तंलवणार्णवम् । पोतारूढास्तत : सर्वे पोतवाहैरुपामिता : ॥ अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननिश्चश : । इ० वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्याय : ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि । गृहस्थाने । पोता०इ० गौ० भा० ॥ वाससि । दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति०पूयते

वा । पूञ्० । इसिमृग्रिण्वितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ्० । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सौनचिड़ी० इ० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । माल्लवे० अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ०भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतल : । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितोवणिक ॥

पोतवणिक्प्रिय : । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिज : प्रियायस्य : ॥

पोतरक्षक : । पुं० केनिपातके । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाह : । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्म्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्रागडमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतोवहित्रमाधीयते । धाञः कर्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भक: आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतास : । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांमत्स्यपत्न्यां ॥ पोतस्यक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ्० । तृन्विधावृत्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधु : ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ्० । हलसूकरयो: पुत्रइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुध . । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनि : ॥

पोत्रिरथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वीःपर्पटिकांतत : । स्वेदयेत्लघ्नकेतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधा : ॥ तांवादेवापि कायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुणा : ॥

पोलिन्द : । नौकावयवविशेषे । पाल

रके ॥

पोली । स्त्री० पिष्टकविं० । पृ पाल्याम् । चर्पव्याम् ॥

पोष: । पुं० पोषणे ॥

पोषक: । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ । पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ धृतौ ॥

पोषयितृ: । पुं० कोकिले । भर्त्तरि ॥ द्विजे ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि । पोषयति । पुष० । सनिहृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पृतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवर: । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य: । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्वर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र: । पुं० पुत्रप्रतिनिधौपालनासुतत्वंप्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग: । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे ॥ यथा मातापितागुरु: पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता: । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि: पोष्यवर्गाउदाहृत: ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भार्याप्रजा: दीना: समाश्रिता: । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि: पोष्यवर्गउदाहृत: ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्ग: ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ० भवनादिति. स्नञ् । त्रि० पुंसुभवे । स्त्रियांपौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवनन्तुतत: परमिति ॥ आचार्यप्रमुखानांहिपौन: पौन्यंनतेमतौ । यतो गण्डावस्थतेनपौगण्ड: सम्मतोबुधैरिष्व्युक्तेस्तदवस्थावति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके । पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरंतिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यंमधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्र: । पुं० चंदेरी० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यसङ्ख्ये ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्डाते । पुडिखण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पौण्ड्रक: । पुं० श्वेतपौंडा० इ० प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोवृंहणोवल्य: पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

इक्षुवाटीचत्तिचे पश्चाद्विहितक्रिया लोपाद्विनाशद्रत्वमापन्न दस्युपदवाच्यो जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायाम्बैश्याज्जातेजातिवि० । पुंड्रो० इ० गौ० भा० ॥ पुण्ड्र एव । स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देश: २० । विस्तार० इ० भा० ॥

पौण्ड्रक : । पुं० पुण्ड्रे चौ । सेव्ये । ख्यतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० वेदप्रसिद्धऋषिविशेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णमधुनि ॥ याकृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायोमहापिण्डिकावध्नानास्तरुकोटरान्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तास्तज्ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितास्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यं यन्मधुतद्वदन्तिचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधुरूक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । विदाहिमेहकृच्छ्रघ्नं यन्थ्यादिक्षतशोषिषु ॥ पुत्तिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता० इ० नाती इ० भा० ॥ पुत्रस्य०पुत्र्याश्चापत्यम् । अनृष्यानन्तर्येबिदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भाव कर्मणो : ॥ उद्० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्याम् ॥ पुत्रस्यपुत्र्याश्चस्त्र्यपत्यम् । अञन्तत्वान्ङीन् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पुन : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरित्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभमात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकाद्यर्थ उपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येर्थेऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावा स्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भुत्वासपौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रोहिषतृणे । रामकर्पूर० इ० ख्याते ॥ त्रि० नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहबाह्योपवने ॥ निष्कुटस्तुगृहारामोबाह्यारामस्तुपौरक : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पूरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातयः । पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्र जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४ऽध्यायः ॥

पौरस्त्यः । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभवः । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिकः । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिसृष्टिर्वालयोर्वास्थितिर्वातत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्याद्यभावस्यगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । केनाप्युपायेनावश्यमिदंसम्पादयामीत्येवंविधोत्साहरूपेनिर्बन्धे ॥ उच्छास्त्रंशास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रंपरस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरकः । अर्थेषुस्वर्गादिषुपरमोऽर्थोमोक्षः ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादणवा । क्लीवाश्चिदेवमेवैकंप्रशंसन्ति-नपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्ति-शूराः सदोद्यमाः इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौचपाणीचतत्० ऊर्द्ध्वविस्तृतंदोः पाणियेनसः तादृशोयेनसः तादृशोना० तस्ययन्मानंपरिमाणम् ॥ तेनत्रापुंसायन्मीयतेतत्र ॥ पुरुषप्रमाणमस्यपुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनरः० पौरुषीनदी० पौरुषंसरः ॥

पौरुषेयः । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यवधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञावितिठञ् ॥

पौरोगवः । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा० इ० भा० ॥ पुरः पूजितोगोर्भूमिः पुरोगवी । गोरतद्धितलुकीतिटच् । तस्याश्रयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुरः प्रथमंयाच्यवस्तुषुगौर्नेत्रमस्य० पुरोगुः । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाशः । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिकः । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसञ्चरितोमन्त्रः-

पुरोडाश : । सएवपौरोडाश: । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥
पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥
पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्मभावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥
पौर्णमास: । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभव: । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥
पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम् । बहुव्रीहौकृते० स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीतिनिर्द्देशात् । यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते०इति । पूर्णमासादण् वक्तव्य : । इत्यण् । ङीप् ॥
पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥
पौर्वपदिक : । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि । पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥
पौर्वापर्य्यम् न० कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥
पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णे भव: । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामिति पक्षे ठञ् ॥
पौलस्त्य: । पुं० कुवेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे पुलस्तय: ॥ राक्षसे ॥
पौलि: । पुं० आपक्वे । भर्ज्जितेहरित यवादौ ॥ पोलति । पुलमत्त्वे । ज्वलादित्त्वाण: । पौलिनिर्वृत्त : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥
पौलुषि: । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥
पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोमोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्त्वेनजातित्त्वान्ङीष् ॥
पौष : । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने । तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्र : सुकृषाङ्गयष्टि : परोपकारीपिटविलक्षेन : । कष्टान्वितार्थे व्ययकृद्विचिन्त : पौष : प्रसूत : पुरुष : सुधीर : ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० महे ॥ युद्धे पुष्ययुक्तेन्हि ॥
पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्त पौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोप : । ङीप् ॥ पुष्येणयुक्तायांरात्रौ ॥
पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकं तिक्तमुष्णं वातकफज्वरान् । हन्तिशोथ,रुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥
पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥
पौष्टिकम् । न० पुष्ट्युत्पादककर्मणि

॥ चौरसमयेगात्राच्छादनवस्त्रविशेषे । काचाङ्० इ० गौ० भा० ॥

पौष्ण : । पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवतीनक्षत्रे ॥

पौष्पयम् । त्रि० पुष्पनिर्मिते ॥

पौष्पकम् । न० धातुप्रभेदे । रीतिपुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृति : । इवे प्रतिकृताविति कन् । ततः स्वार्थे० अण् ॥

पौष्पी । स्त्री० पुष्पपुरे । पटना० इ० भा० ॥

प्याट् अ० ॥ भोः । सम्बोधने ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्यय :

प्र । अ० प्रकर्षे ॥ गत्याद्यर्थे ॥ प्रथमादिकर्मदीर्घेशभृशसम्भवतृप्तिषु । वियोगशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने ॥ यथा आदिकर्मणि कृ:० प्रयात: । दीर्घे० प्रवासमूषका : । ईशे० प्रभुर्देशस्य । भृशार्थे प्रवर्द्धितोदायादा : । सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभवति । तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम् । वियोगे० प्रोषित : शुद्धौ प्रसन्नमुदकम् । शक्तौ० प्रशक्तोविप्राय । इच्छायाम्० प्रार्थयतेकन्याम् । शान्तौ० प्रशान्तोऽग्नि : । पूजायाम्० प्राञ्जलि : स्थित : अग्रे० प्रयालम् । दर्शने प्रलोकयति । इत्यर्थ : ॥

प्रकट : । त्रि० व्यक्ते । नि:सन्दिग्धं भातीतिव्यवहारगोचरे । स्पष्टे ॥ उद्भूते ॥ सम्प्रोद्भूतेतिप्रशब्दात् स्वार्थेकटच् प्रत्यय : ॥

प्रकटित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

प्रकटोदितम् । न० विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकण्व : । पुं० देशविशेषे ॥

प्रकथनम् । न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥ यथागाथा : प्रकुर्वते । प्रकथयन्तीत्यर्थ : । गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने आत्मनेपदम् ॥

प्रकम्पन : । पुं० वायौ ॥ नरकविशेषे ॥ न० कम्पातिशये ॥

प्रकर : । पुं० संहतौ । सङ्घे ॥ विकीर्णकुसुमादिषु । न० जोङ्गके ॥ प्रकीर्यते कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥

प्रकरणम् । न० प्रस्तावे ॥ यथा । भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलवणे प्रतीतिगमनप्रकरणे तु अश्वे प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे । अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकार्यान्तरेस्थितम् । आहु : प्रकरणं नामग्रन्थभेदंविपश्चित : ॥ अत्र मीमांसका : ॥ विनियोगविधे : सहकारिभूतेषु षट्सु प्रमाणेषु चतुर्थप्रमाणे ॥ उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम् । यथा । प्रयाजादिषुसमिधोयजती

स्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात् समिद्यागेनभावयेदितिबोधानन्तरंकिमित्यस्य उपकार्याकाङ्क्षा० दर्शपूर्णमासवाक्येपिदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गंभावयेदितिबोधानन्तरंकथमित्यस्य उपकारकाकाङ्क्षा। इत्थंचोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम्। तच्चप्रकरणंद्विविधम्० महाप्रकरणमवान्तरप्रकरणञ्चेति। तत्रमुख्यभावनासम्बन्धिप्रकरणंमहाप्रकरणम्० तेनचप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम्। एतच्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः सम्भवात्। नतुविकृतौ० तत्रप्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनकथम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गानामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगासम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानांस्थानादेवविकृत्यर्थत्वमिति। अङ्गभावनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरणम्। तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजाद्यङ्गत्वम्। तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते० तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभावनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधानाङ्गत्वापत्तेः। एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः। यथा० अभिक्रमणं० तद्धिसमानयत्रउपभृतस्तेजोवाइत्यादिनाप्रयाजानुवादेन० किञ्चिदङ्गंविधायविधीयते० तदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनप्रयाजत्वम्० यस्यैवंविदुषः प्रयाजाइत्यन्ते० प्रैभ्योलोकेभ्योभ्रातृव्यान्नुदते० अभिक्रामंजुहोत्यभिजित्यै इतितदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवेदेत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते। अतःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रमणंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोपकारंभावयेदितिज्ञाते० कथमेभिरपूर्वंकर्त्तव्यमिति० कथम्भावाकाङ्क्षायाः सत्वात्। साचसन्दंशपतितैरभिः क्रमणादिभिः शाम्यति। नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षाभावः। भावनासाम्येनतत्रापितत्सम्भवात्। यदिदंप्रकरणंतत्क्रियायाएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयोस्तुतद्द्वारा। तथाहि० यजेतस्वर्गकामइत्यत्रफलभवनायां कथम्भावाकाङ्क्षायाःसन्निधपठितमश्रूयमाणफलकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्षेतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति० (*) क्रियायाएवलोकेकथम्भावाकाङ्क्षायामन्वयदर्शनात्। नहिकुठारेणछिन्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायामनुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति० किन्तु हस्तेनोद्यम्यनिपात्येत्युद्यमननिपातनेनएव० हस्तस्तुतद्द्वारैवान्वेतीतिसार्वजनीनमेतत्। इदंचस्थाना

दिभ्योबलवत् । अतएवाचैर्दीव्यति राजन्यमितिविदेवनाद्ययोधर्माअभिषेचनीयसन्निधौपठितात्रपिस्थानान्नतदङ्गम्॰किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसम: । पुं॰ नैयायिकानांपदार्थावान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सहेतु: स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा॰निर्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरणसमउच्यते । मक: इत्याकाङ्क्षयामाह । यस्मात्प्रकरण पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभाववन्ताविति तदर्थ: । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्यंचनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्॰किन्तु धर्मिण:साध्यवत्वंतदभाववत्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरणसम : । यद्वा प्रकृष्टंकरणंलिङ्गपरामर्शो वा॰कोहेतुरनयो ; साधक: ॰ एतयो :क : परामर्श : प्रमेतिवा यत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लक्षणन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शीविषयत्वंवा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ठत्वमेकस्थानविषयत्वसम्बन्धेन । च

न्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयन्तुदशाविशेषेदोषइत्यत : सर्वं तार्किविरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमित्येवत्ववधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री॰ नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्ष: । पुं॰ विशेषे । आधिक्ये ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पद: ॥ प्रकर्षणम् । कृष॰ । घञ् ॥

प्रकाण्ड: पुं॰ न॰ विटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिहत्ते । स्कन्धे ॥ त्रि॰ प्रशस्ते ॥ प्रगत :काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौ : गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्य रूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥ प्रकाण्डाते । काडिभेदने । चु॰ । एरच् । पृ॰ ॥ प्रकाम्यते । कमु॰ णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोवा ॥

प्रकाण्डर : । पुं॰ द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ॰ अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि॰ निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु॰ । घञ् ॥

प्रकार : । पुं॰ भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाश : । पुं॰ द्योते । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उल्बणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे॰दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशतेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यज्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशक : । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशन : । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ०ल्यु : ॥

प्रकाशमान : । त्रि० भासमाने ॥ विश्वोपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मे तियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशित : । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्ण : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि०असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्णा : पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहार : ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभाण्डमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्त्तु : प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त : ॥

प्रकीर्णक: । पुं०अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम०अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तं बुध : कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नष्टं यच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तित : । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तित : ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनर: कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्य: पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । कठकरञ्ज०इ०भा० । नाटाकरञ्ज०इ० गौ०भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रौठाकरञ्जे ॥ त्रि०विप्रकीर्ये ॥ प्रकीर्यते । क्त । अघ्न्यादित्वात्यक् ॥

प्रकृत: त्रि०प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसराम: ॥ प्रकर्षकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्: क्त: ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच । यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृतय : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तु कोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्रनृपेण यथा । भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचमखायत्तै : कर्मपूतंकरोतिचेति ॥ प्रकृष्टंकरोतिराज्यमिति । किंच ॥ स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी सहजाप्रकृताचया । प्रकृतिःसेति विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जातौ ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम्०व्यक्तम् । स्त्री पुन्नपंसकञ्चतिस्वामी । यथा०ततीयाप्रकृतिः शण्ढः ॥ पौरवर्गे । पौरागांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥ शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । सापञ्चविधायया । गणेशजननीदुर्गाराधा लक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिविधौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति ॥ निरुक्तिस्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्टे सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे वर्ततेप्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : सृष्टरायाचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तितेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥ प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिपदिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे ॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरायांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतिच्छन्दे ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥ योनौ । उपादानकारणे । मूलप्रकृतौ । सत्वरजस्तमसांसाम्यावस्थायाम् ॥ यथा । सत्वं रजस्तमश्चैवगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थितिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः । एतदेवजगत्सृष्टिं करोतिविकरोतिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : । प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साचविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात्०इत्यत उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चेति०मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यकलापस्यसामूलंनत्वस्यामूलान्तरम्०अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्थायामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥ प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्वरजस्तमोगुणमयीअघटनघटनापटीयसीमिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीशक्ति: ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञानेच्छादिसंस्कारेवर्तमानजन्मन्यभिव्यक्ते०सर्वत्रबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंसहेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति- प्रकृतिरुपादानकारणं।विद्यामानी- यादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृ तिर्द्विधा । पराचेतनलक्षणा। अप राचेतनलक्षणा । यथा। भूमिरापो ऽनलोवायु: खंमनोबुद्धिरेवच । अ- हङ्कारइतीयंमेभिन्नाःप्रकृतिरष्टधा । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् । इति । समग्राङ्गोप देशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेश: साप्रकृ ति: । यथादर्शपौर्णमासादि: । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृति वद्विकृति: कर्तव्येतिमीमांसका- नांव्यवस्था ।तत्रयस्मिन्यागे०इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजी व्यतेसाप्रकृति: । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थ: ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्ति च् ॥

प्रकृतिज: । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृ तेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जा त: । जनी० । ड: ॥

प्रकृतित्त्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमत- म् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट वृक्षादयोविकारा: सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादय: ० तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्त रम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्व- मिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्त्वा न्तरम् ॥

प्रकृतिदान्त: । त्रि० स्वभावतएवोप- शान्ते ॥ प्रकृत्यादान्त: ॥

प्रकृतिलय: । पुं० प्रधानलये । प्रकृ- तौसंश्लेषे । पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य० वैराग्यज्ञानात्प्रकृतिलय: । प्रकृ- तिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूत न्द्रियाणिगृह्यन्ते ।तेष्वात्मबुध्योपा स्यमानेषुलय: । वैराग्यात्प्रकृति लय: ॥

प्रकृतिविकृति: । स्त्री० महदादिसप्त सु ॥ महदाद्या: प्रकृतिविकृतय: सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति- प्रकृतिविकृतय: सप्त । तथाहि । महत्तत्त्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृते: । एवमहङ्कारतत्त्वंतन्मा त्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृति श्चमहत: । एवंपञ्चतन्मात्राणित त्त्वानिभूताना माकाशादीनांप्रकृत योविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ ॥ तत्त्व विभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वा- त् ॥ विरुद्धंरूपंविरूपम् । प्रकृते- र्विरूपम् ॥ त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकत्वात् ॥ समानंरूपंसरूपम् । प्रकृते: समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ : । त्रि० आयतस्वप्रभोगजनककर्मक्षयेप्राकृतावस्थानेनस्वस्वरूपेणास्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिक : ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अभ : पदवाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्या : ॥

प्रकृष्ट : । त्रि० प्रधाने । अग्रे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽदस् । कृष० । कर्मणिक्त : ॥

प्रकेत : । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट : केत : ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठ : । पुं० अपकक्षान्तरे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकृष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषीतिस्थन् ॥ प्रकृष्ट : कोष्ठंकुमूलंवा । अत्यादयइतिसमास : ॥ भुजे ॥

प्रक्खर : । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० इ० भा० ॥ इ० अ०ना० ॥

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रान्तकर्तरि । आरब्धकर्तरि ॥

प्रक्रम : । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रम० । घञ् ॥ ग्रन्थपरिचयार्थिक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्त : । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्त : ॥

प्रक्रिया : । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्० । कृञ : शचेतिश : । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित : । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्तरिक्त : ॥

प्रक्लिन्न : । त्रि० पूर्वार्द्रक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वण : । पुं० प्रक्वाणे । वीणाया: क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेत्यप् ॥

प्रक्वाण : । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षर : । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर इ० भा० ॥ इ० हि० चं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित : । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्त : । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त : ॥

प्रक्षेप : । पुं० औषधादिषुक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभ : । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चल ने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं० सर्वलोहमयशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेण क्ष्वेडते । ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे । ल्यु : । पृ० १

प्रक्ष्वेदन : । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतरे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अस्य ये ॥

प्रख्य : । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्यः प्रकार : प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्र : ॥ स- हम्मन : प्रख्यरय : सरस्वतेतितुल ल्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चो पसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यात युक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्या यि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृ ष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं० कूर्परोपरिकक्षपर्यन्त भागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्या सन्नोगण्ड : कण्डोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० बहि : प्राकारे ॥ दुर्ग प्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्था ने ॥

प्रगतजानु : । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि० प्रज्ञौ । वाता- दिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरले- जानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्ट व्याद्यवसरे अक्षोभजाप्रतिपत्त्याद्य योगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल् भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगी : । स्त्री० उदारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रग ल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ जि: शङ्कत्वंप्रयोगेषुबुधै दक्षाप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढ : । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगा हतेस्म । गाहू० । क्त : । यस्यवि- भाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं० चतुर्थषष्ठौपादौयाहते प्रगाथोत्तरभ्या मिल्वोत्तरयोरचो द्वित्वे वक्ष्यामिवचनाद्यत्तदयोश्चो- स्तिस: क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

प्रकर्षेणगानंयत्र ॥ यद्वा । प्रगद्यते । ग्रन्थ० । अकर्त्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्दफ नकारयोर्लोप : । उक्थेर्त्तरूढ्सामम् ॥

प्रगुण : । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टागुणा यस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्य : । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोह्रितत्वनसन्धीयते यस्यपूर्वाचार्यै : प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । गहउपादाने । अवसन्नि कर्षोवग्रहैरर्थ : । पदास्वैरिबाह्या पच्ये षुचेतिक्यप् । गहिज्ये तिसम्प्र सारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रातःकाले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्यय : ॥

प्रगेतन : । त्रि० प्रभवने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभव : । सायञ्चिरमितिट्युट्यु लौ ॥

प्रग्रह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ वन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुव र्णालुमहीरुहे ॥ रशनायाम् ॥ क- र्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावादसन्ध्यभावे परस्परमवोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौचेतिघञभावापक्षे० ग्रहवृद्रि श्चप् ॥

प्रग्राह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ अश्व्यादौ नांबन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेवणिजां रश्मौचेतिघञ् ॥ यद्वा । प्रग्र हणम् ॥ ग्रह० । प्रे लिप्सायाम् मितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणच रतिभिक्षु : । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंगृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे बहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रव शन्ति : पादै : प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण : प्रघाणश्चे ति साधु : । द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठौ । आ- भ्यन्तरोबाह्यश्च । तत्रबाह्ये प्रकोष्ठ निपातनम् ॥

प्रघस : । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणअत्ति । अद० पचाद्यच् । घस्लृभावे अच्यपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेऽदइत्यपितु० घञपोश्चेति घस्लादेश : ॥

प्रघाण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्ग रे ॥ अलिन्दे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशन्ति : पादै : प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण : प्रघाणश्चेति साधु : । बाह्ये प्रकोष्ठेनिपातनमि दम् ॥

प्रघात : । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्ण: । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्ट घूर्णियुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायां सेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षा: । पुं० बृहस्पतौ ॥

प्रचण्ड: । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुःसहे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्ति: । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्या: स्थानं छगलण्ड: ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचय: । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयं स्वपरिमाणजनक: । यथा । सङ्ख्यात: परिमाणाच्च प्रचयादपि जायते । प्रचय: शिथिलाख्यो य: संयोगस्तेन जन्यते ॥ परिमाणं तूलकादीनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येन प्रसरणे ॥ प्रचयेन गमनम् ॥

प्रचर: । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूप: । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाक: । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायित: । त्रि० निद्रादिना घूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तु: क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नतात् कर्त्तरि क्त: ॥ प्रचलाया जातास्येति वा । प्रचलायते स्म । गत्यर्थेति क्तो वा ॥

प्रचलित: । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचार: । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्तौ । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचित: । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयते स्म । चिञ० । क्त: ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधो धीरधीभि: स्मृतो दण्डकोनद्वयादुत्तरै: सप्तभिर्यै: ॥ यथा मुरहरयदुकुलाम्भोधिचन्द्रप्रभो देवकीगर्भरत्नच्छिलोकैकनाथ० प्रचितकपटसुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैकेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोन्मृष्टपनि: शेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रणतजनपरितापोग्रदावानलोच्छेदमेघप्रसीदप्रसीदप्रसीद ॥

प्रचीयमान: । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुर: । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेति क: । चुरादीनां णिज्वैकल्पिक: ॥ प्रगतश्चुरायाइति वा ॥

प्रचुरपुरुष: । पुं० चौरे ॥ बहुनरे ॥

प्रचेता: । पुं० वरुणे । अप्पतौ ॥ मुनिविशेषे ॥ प्राचीनबर्हिषस्तनयेषु ॥ प्राचीनबर्हिषः पुत्राःशतद्रुत्यादशाभवन् । तुल्यनामव्रताःसर्वे धर्मस्नाताःप्रचेतसः ॥ त्रि० प्रकृष्टहृदि ॥ प्रकृष्टंचेतोऽस्य ॥ प्रचेतयतिवा । चिती० । असुन् ॥

प्रचेतसी । स्त्री० कट्फले ॥

प्रचेता: । पुं० सारथौ ॥

प्रचेलम् । न० पीतकाष्ठे ॥

पचेलक: । पुं अश्वे ॥

प्रचोदनी । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥ प्रचोदयति । चुदसञ्चोदने । ल्युट् ॥

प्रचोदित: । त्रि० प्रेरिते ॥

प्रच्छद: । पुं० आच्छादने ॥

प्रच्छदपट: । पुं निचोले । येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्वस्त्रे इति स्वामी ॥ डोलिकाद्यावरणपटे० इत्येके ॥ स्त्रीपरिधानपटे ०बुरका० इतिख्याते इत्यपरे ॥ आस्तरणपटे ॥ पिच्छौडा० पिच्छौडी नाम वाससि ॥ प्रच्छदति० प्रच्छाद्यते अनेनवा । चुरादिण्यन्तात्घः । छादेर्घेद्व्युपसर्गस्य इतिह्रस्व: । प्रच्छदश्चासौपटश्च ॥

प्रच्छना । स्त्री० आमन्त्रणायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न० अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगेहान्तर्द्वारि ॥ प्रकर्षेणच्छन्नम् । कुगती समासः त्रि० गूढे ॥ आच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्कर: । पुं० कितवकुशीलवादौ यथा ॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्चमानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चक्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ एतेराष्ट्रे वर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रिययानित्यं बाधन्तेभद्रिकाःप्रजा इतिमानवेनवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदय: । त्रि० गूढाभिप्राये ॥ प्रच्छन्नंहृदयंयस्य ॥

प्रच्छर्दिका । स्त्री० वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्दवमने । रोगाख्यायाम् । ण्वुल् ॥

प्रच्छादनम् । न० उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ॥

प्रच्छादित: । त्रि० आच्छादिते ॥

प्रजन: । पुं० पशूनांगर्भग्रहणकाले ॥ उपसरे । प्रथमगर्भग्रहे ॥ स्त्रीगव्यादिषुपुङ्गवादीनांप्रथमगर्भाधानायमैथुनाभियोगे ॥ गर्भधारणे प्रजननम् । जनी० । घञ् । जनिबध्योरितिनवृद्धि: ॥ यद्वाप्यन्तादरच् । प्रशब्दोधात्वर्थंविपरीतयति । प्रादुर्भावस्यवैपरीत्यञ्चगर्भग्रहणम् । तच्चप्रथमं द्वितीयादिकं वैत्यवचनाग्रहइत्येके । हरदत्तस्वरसोऽप्येवम् । वृत्तौतुप्रथमगर्भग्रहणमितिव्याख्यातम् ॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजनशीले ॥ प्रपूर्व्वाज्जनीप्रादुर्भावेइत्यस्मादलङ्कृञ्जनिराकृञित्यादिना० इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु : सौत्रोवेगगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्ते श्मशानानिभेजिरे । येप्रजांनेशिरेधीरास्तेऽमृतत्त्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणवीजयोन्योः सङ्गाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति डः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कंनचक्राङ्कंनपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राजानंकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अन्तर्भावितण्यर्थाच्चजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञायाम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिरात्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएवच । कर्द्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

वांक्रोतएवच ॥ एकविंशतिरुत्पन्नास्ते प्रजापतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोक्षधर्म्मे : ॥ प्रजानां पति : ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : क्लेदयत्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तत्रदक्षिणायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुरास्वरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकाश्वरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपक्षीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतेर्धर्मे ॥ यथा । चाटचारचौरेभ्योवधबन्धभयादिभि : । पीडामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो विशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्या: । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोड़शकलेन ॥ यथा ॥ रमतेनमन : परितापधारिनमनागपिविरमतिनयनवारि । यदवधिहरिणोहकपथमगामितदवधिबाधाशतमनुभवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञअवबोधने । आतश्चोपसर्गइतिक : ॥ प्रज्ञप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादिप्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्पणंयथा । देवीप्रज्ञावत:शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यराधनमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति:॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता । इतिविशेष : ॥ प्रज्ञयाम् ॥ अप

रोज्ञानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतना-
यांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञा
यतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोप
सर्गे इतिकः

प्रज्ञाकाय:। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञै
वकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षु: । त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षु-
र्यस्य ॥

प्रज्ञात: । त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाण
श्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचर: प्रज्ञातइत्यु
च्यते । प्रकर्षेणज्ञात: ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञा-
यतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौ-
ल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥
ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रिया
विरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु०
प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुते: येनेक्षते
शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच। स्वा
द्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदी-
रितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्या
श्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मात:
प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभ-
वाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघन:। त्रि० प्रज्ञानैकरसप्राज्ञे॥
स्वप्नजाग्रन्मन: स्पन्दनानिघनी-
भूतानीव । यथारात्रौनैशेन तम-
साऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्व-
त् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु श्र-
व्रादिज्ञानेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्राज्ञे ॥ प्र-
ज्ञाअस्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावाद: । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचिते-
शब्दे ॥ प्रज्ञानामवाद: ।। प्रज्ञा-
वतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिल: । त्रि० पण्डिते ।। प्रज्ञास्त्यस्य
पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञु: । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविर-
लेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनो-
र्ज्ञु: ॥

प्रज्वर: । पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वल: । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति ।
ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलित: । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते ।
दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्ड
नायक्रमवर्श्ये ॥ प्रथमंडयनम् । डी
विहायसागतौ। नपुंसकेभावेक्त :
स्वादयओदितइतिओदित्वान्निष्ठा-
नत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामिति-
कर्णपर्वं ॥ अध: पतनेवेगवत्ताया-
म् ॥

प्रण: । त्रि० पूर्वे । पुरातने ॥ नञ
पुराणप्रादितिनप्रत्यय : ॥

प्रणत: । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ।
प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्त: ।
कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणति : । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो-भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा-वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि॰ प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि॰ प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेमणि । स्नेहे ॥ याच्ञा-याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र-णयनम् । णीञ्॰ एरच् ॥ त्रि॰ ॥

प्रणयनम् । न॰ प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि॰ प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं॰ स्वामिनि ॥ त्रि॰स्नेहव-ति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अ-र्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं॰ तारे । मन्त्रादौ । वेदा-दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावे-दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिहयं वेदास्तस्मात् प्रणव-उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणम्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य भावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोर-प ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपर मेश्वरम् । णु॰ । पचाद्यच् । उपस

र्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्टः । त्रि॰ प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणादः । पुं॰ तारशब्दे ॥ श्रवणाम-ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउ च्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनि तेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेष कृतशीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतेश ब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दा र्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ॥

प्रणामः । पुं॰ प्रणतौ प्रणिपाते । भ क्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वाप कर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्ग पञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यां पद्भ्याञ्चजानुभ्या मुरसाशिरसादृ शा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टा ङ्गईरितः ॥ बाहुभ्याञ्चैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणा मः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एक हस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यं पुरा कृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंवि ष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिस्त स्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्यः । त्रि॰ अभिलाषविवर्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ॰ ।

प्रणाय्योसम्मतावितिसाधुः॥ प्रणाय्यः साध्वनिन्दितइतिचिकाण्डशेषः॥

प्रणाल :। पुं० कृत्रिमजलनिःसरणमार्गे। पयनाला० पनाला० इ० भा०॥ नल्यते। णलबन्धने। कर्मणिघञ्। उपसर्गादितिणत्वम्॥

प्रणाली। स्त्री० आनुपूर्व्याम्॥ कृत्रिमाम्बुनिःसरणमार्गे। पयनाली-पनाली० इ० भा०॥ गौ० ङीष्॥

प्रणिदानम्। न० विनिमये॥ अत्यर्पणे॥

प्रणिधानम्। न० प्रयत्ने॥ प्रवेशने। अभियोगे॥ समाधौ। मनसोविषयान्तरवारणे। चित्तैकाग्र्ये॥

प्रणिधि :। पुं० अनुचरे॥ गूढपुरुषे। चरे॥ प्रार्थने। याचने॥ अवधाने॥ प्रणिधानम्०प्रणिधीयतेवा। डुधाञ्०। उपसर्गेघोः किः प्रकर्षेणनिधीयतेऽन्तेयमत्रवा॥

प्रणिपात :। पुं० अनुनये। प्रणतौ। प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचैःपतने। दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने॥ प्रकृष्टोनिपातः॥

प्रणिहित :। त्रि० निश्चले। समाहिते॥ सम्प्राप्ते॥ न्यस्ते। स्थापिते। निहिते॥ प्रणिधीयतेस्म। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः अत्यन्ताप्ते॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते॥

प्रणीत :। पुं० संस्कृताग्नौ॥ प्रकर्षनीतः॥ त्रि० क्षिप्ते॥ उपसम्पन्ने। पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ॥ विहिते। कृते॥ प्रवेशिते॥ प्रणीयतेस्म। णीञ्०। कर्मणिक्तः॥ उत्पन्ने॥

प्रणीतमनाः। त्रि० हृष्टचित्ते॥

प्रणीता। स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे। विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे॥ टाप्॥

प्रणुत :। त्रि० स्तुते॥ प्रणूयतेस्म। णुस्तुतौ। क्तः॥

प्रणुन्न :। त्रि० कम्पिते॥ प्रकर्षेणनुन्नः॥

प्रणेता। त्रि० कर्त्तरि॥ यथा। सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिवइति॥

प्रणेय :। त्रि० वशीभूते। वश्ये॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्यः। णीञ्०। अचोयत्॥

प्रणोद्य :। त्रि० प्रत्याख्येये॥

प्रतत :। त्रि० अभिव्यक्ते॥ निरन्तरे॥

प्रतति :। स्त्री० विस्तृतौ॥ वल्ल्याम्॥ प्रतनोति। तनुविस्तारे। क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम्॥

प्रतती। स्त्री० लतायाम्॥ विस्तारे॥ कृतिकारादितिङीष्॥

प्रतन :। त्रि० पुरातने॥ नवपुराणेप्रादितिचशब्दात्तनप्प्रत्ययः॥

प्रतनु :। त्रि० उत्कृष्टे॥

प्रतमकः । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुबन्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्च्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधतः ॥ तममावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्द्दनः । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्द्दतिहिनस्ति । तर्द्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ ऋषिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्द्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्० इति ॥

प्रतलः । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे । घाप० इ० भा० ॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततप्रश्लिष्टं तलेऽत्र ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्य तिदीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रतानः । पुं० तन्तुसंयुक्तेषुचपुशाखावृप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा । तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्ये वायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवत्याम् ॥ शाखापत्रप्रचयः प्रतानः कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्याः । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रतापः । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डोदमः तद्वेतुत्वात्सैन्यमपिदण्डः । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति यावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप० । णयन्त । पुंसीतिघः प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरुपालपाविति यादवः ॥

प्रतापकः । पुं० रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापनः । पुं० नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति । तपदाहे । ल्युः ॥

प्रतापवान् । त्रि० अव : राचलशत्रुविदारकत्वे नप्रशस्तपौरुषे ॥

प्रतापसः । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेजः स्यति । षो० । कः ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वितः । त्रि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि० शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनिः ॥ तेजस्विनो ॥ अतइनिठनाविती निः ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारकः । त्रि० वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ० । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यद्रो च्छसितशोकार्त्तं जगदेतनकम्पणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतार णेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि० व्यंसित । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूता ख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ चये ॥ निश्चये ॥ प्रातिः प्रथते वा । बाहुलकाड्डति : ॥ व्याप्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि० कार्षापणिके ॥ का र्षापणेनक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : । प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गंप्रतिख्या तं वाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ बम नादिप्रतिकर्मस्थितिभिषज : ॥

प्रतिकार : । पुं० प्रतीकारे ॥ रुमे० । भट० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघ ञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि० अननुकूले । प्रस व्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरु द्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूल शब्दोविलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रति कूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्र तिनिधौ । तृणचर्मकाष्ठादिनि र्मिते प्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्र तीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रति निधि : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि० गुह्ये ॥ द्विराहत्या कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष० । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्र तिकरणम् । कृञ् : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौन : पुन्ये ॥

प्रतिचय : । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि० वारिते । प्रति हते ॥ प्रेषिते ॥ आह्वयप्रेषि तोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधि क्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोम्नि ॥ प क्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह : । पुं० स्वीकारणे । स्वीकृ तौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

छिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्यतेऽनेन । ग्रहवृद्रित्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दानद्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्जिताविप्रे क्षत्रियेशस्त्रनिर्जिताः । वैश्ये न्यायार्जिताश्चार्थाः शूद्रे शुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्तिदोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात् तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोगन्ठे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहितः । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥

प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघातः । पुं० प्रतिवर्स्मे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोऽचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्तात्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव० इ० गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिवृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरः ॥ साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयश्चवह्निमत्त्वादिनापर्वतादिः । —— (+*+) —— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

क्ताप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारत विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेनप्रमेयवत : साध्यत्वनासिद्धि : उदासीनवाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वेसति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयताकप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपिवदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञात : । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्त : ॥ प्रतिज्ञातञ्चरामेणतद्वावालिवधंप्रतीतिरामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकज्ञानातेल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देश : प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षयाधर्मस्य धर्मान्तरस्यविशिष्ट : कल्पोविकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थ : । प्रतिषेधइत्यनेनस्फोटेति संवरणेविलंबे नापिस्वयं दूषणाविभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतंभवति । इदञ्चपक्षसाध्यविशेषणभेदात्प्रत्येकंद्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्ते ध्वनौ वाधेनपरेणप्रत्युक्ते वर्णात्मक : शब्द : पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम० प्रकृतोपयोगात् । नचयं प्रतिज्ञाहानि : पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवंपर्वतोवन्हिमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते० कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यत्र० एवंतादृशवह्निसाध्ये य : सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमानित्युदाहरणे न्यूनत्वेनप्रत्युक्ते० सतादृशवह्निमानित्यत्र० एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोध : । पुं० निग्रहस्थानविशेष । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोध : प्रतिज्ञाविरोध : ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदैकवाक्यकालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोध : । यद्यपिकाञ्चनमय : पर्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्वतोव

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हे
त्वाभासान्तरसाङ्कर्यम् । तथापिउ-
पधेयसङ्करेऽप्युपाधिरसाङ्कर्यान्नदो
ष : । नचासङ्कीर्णस्थलाभाव : ॥
पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान्
सनिरग्निरित्युदाहरणे० निरग्निश्चा
यमित्युपनयेचतत्सत्वात् ॥ एवंनि
गमनेपिबोध्यम् ॥ ४७ ॥

प्रतिज्ञासन्न्यास : । पुं० निग्रहस्था
नविशेषे । पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञाता
र्थस्यापनयनप्रतिज्ञासन्न्यास: ॥ ४८
॥ पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधे
कृतेसतितत्परिजिहीर्षयाप्रतिज्ञा
तार्थस्यअपनयनसपलापइत्यर्थ : ॥
यथा । शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादि
त्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेणापरेणप्र
त्युक्ते कएवमाहशब्दोनित्यइति ॥
४८ ॥

प्रतिज्ञाहानि : । स्त्री० निग्रहस्थान
वि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्व
दृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानि: ॥ ४५ ॥ प्र
तिकूलोदृष्टान्तो यत्रसप्रतिदृष्टान्त:
परपक्ष : स्व : स्वीय : दृष्टान्तोयत्र
सस्वदृष्टान्त : स्वपक्ष : । तथाचस्व-
पक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहा-
नि : स्वयंविशिष्याभिहितपरित्याग
इतिफलितार्थ : । सिद्धान्तस्तुस्वयंवि
शिष्यनाभिधीयतेइति नापसिद्धान्त
साङ्कर्यम् । स्वयंपक्षहेतुदृष्टान्त सा
ध्यतदन्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति
। यथाशब्दोऽनित्य : कृतकत्वादि
त्युक्ते० प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयो
यमित्युत्तरिते० अस्तुतर्हिघटएव-
पक्षइति । एवंतत्रैवऐन्द्रियकत्वादि
तिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते
अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति । एवं
पर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलक
वदित्युक्ते० दृष्टान्त : साधनविकल
इति प्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिमहानसव
दिति । एवमत्रैवसिद्धसाधनेचप्रत्यु
क्ते० अस्तुतर्हिइन्धनवानिति । अ-
न्यहानिस्तुविशेषणहान्यादि : ।
यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्तेअसम
र्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हि-
धूमादितिहेतुरित्यादि ॥ ४५ ॥

प्रतिज्ञेय : । त्रि० प्रतिज्ञातुंयोग्ये ॥
पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्त : । पुं० सिद्धान्तवि
शेषे ॥ समानतन्त्रसिद्ध : ॥ २८ ॥
समाशब्दएकार्थ : तेनैकतन्त्रसिद्ध-
इत्यर्थ : । स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसि
तोर्थ : । तथावादिप्रतिवादि कत
रमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतित-
न्त्रसिद्धान्त: इतिफलितार्थ : । यथा
मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ २८ ॥

प्रतिताल: । पुं० तालविशेषे ॥ यथा ।
कान्तार : समरोत्सवैकुण्ठोवाञ्छि
तस्तथा । कथिता : शङ्करेणैवचत्वा

र : प्रतितालका : ॥
प्रतिताली । स्त्री० तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालौ० ङ० भा० ॥
प्रतिदानम् । न० विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रति निर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥
प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्दे ॥
प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥
प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु० । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवमे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्ननित्यधिकरणेकनिन् ॥
प्रतिदृष्टान्त : । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥
प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुध्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येनय : पण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रे तुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥
प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्त्वे द्वन्द्वं स्वतान्यत्वे त्वन्ताहन्ते परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धेनात्रसंशय : ॥
प्रतिध्वनि : । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥
प्रतिध्वान : । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥
प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥
प्रतिनव : । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । ऋदोरप् ॥
प्रतिनिधि : । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्ये सति० पुत्रं वाविनयोपेतंभगिनींभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुड़पुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्ये नैमित्तिकेहिस : । काम्य उपक्रमादूर्ध्वं मन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकेकर्मण्येव प्रतिनिधि: कार्य: ॥ विश्वैश्वदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि: । आपत्सु मरणाद्भीतैर्विधि:प्रतिनिधि: कृतइति मनु: । मुख्यस्यविधे सोमादेर्ग्रेहणान यादि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ: ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते० सदृशीक्रियते । डु- धाञ्० । उपसर्गे घो : कि: ॥
प्रतिनिनद : । पुं० प्रतिध्वाने ॥
प्रतिनियम : । पुं० व्यवस्थायाम ॥
प्रतिनिर्द्देश : । पुं० प्रतिपाद्यतयाविधे ॥

यतयावाकीर्तने ॥

प्रतिपक्ष : । पुं० अरौ । शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्त्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्य : । त्रि० अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्ति : । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्त्यवचने ॥ साध्यस्यसत्त्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपद्यनमनयावा । पद० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटह : । पुं० लम्पापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्ते : पटह : ॥

प्रतिपत्तूर्यम् । न० ढगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्त्यभिसन्धि: । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्ते : अभिसन्धि : ॥

प्रतिपत्रफला । स्त्री०क्षुद्रकारवेल्याम्।

प्रतिपत्रसिद्धा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिक : । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । ठन् ॥

प्रतिपत्० द् । स्त्री० तिथिवि० । पक्षतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला । ह्रासरूपाचेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । मणिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्डबिम्ब : । प्रतिपदिशशिपूर्णेलब्धजन्मा प्रतापीभवतिविमलवेशश्चारुकेश:प्रजेश: ॥ मतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ ढगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया । पदगतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । करणेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद् ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वंप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीशोध्याषष्ठ्याद्दर्श्मानसंयुता । सूर्यराहुघटीभ्यश्च दधिकादृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमान : । पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्न : । त्रि० अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्त : ॥

प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादक : । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद० । ण्यन्त : । भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादित : । त्रि० बोधिते ॥

प्रतिपादुक : । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥

प्रतिपाद्य : । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारक्षणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥
प्रतिपालितः । त्रि० रक्षिते ॥
प्रतिपाल्यः । त्रि० प्रतिपालनीये ॥
प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥
प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानामिति ॥
प्रतिप्रयातः । त्रि० प्रतिनिवृत्यगते । मिलकीलौटि० इ० भा० ॥
प्रतिप्रसवः । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने॥
प्रतिप्रसूतः । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचित्कास्वेच्छयाप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥
प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥
प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥
प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥
प्रतिफलम् । न०प्रतिबिम्बे ॥
प्रतिफुल्लः । } प्रतिफुल्लकः । } पुं० प्रफुल्ले ॥
प्रतिबद्धः । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्तः ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥
प्रतिबध्यः । त्रि० प्रतिबन्धनीये । प्रतिबंधार्हे ॥
प्रतिबन्धः । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते ॥ प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ॥

प्रतिबन्धकः । त्रि० प्रतिरोधके । बाधके ॥
प्रतिबन्धिः । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धेरनुत्तरत्वम् ॥
प्रतिबलः । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥
प्रतिबोधः । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥
प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥
प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमासः प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥
प्रतिभयाकारः । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयमाकारोयस्य ॥
प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञा नवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पञ्चमगणे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चेत्यङ् ॥
प्रतिभागः । पुं० राज्ञाप्रतिदिनग्राह्ये फलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥
प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेषः कवित्वबीजंप्रतिभानमिति वामन

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वितः । त्रि० प्रगल्भ ॥ प्रतिभयाअन्वितः ॥

प्रतिभामुखः । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गवः । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गतः समुदयेद्विचरेद्यत्रगोलके । यद्वारभेषुविचरेत्त्रिविधः प्रतिभार्गवः ॥ एकग्रामेचतुः शालेदुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतिनानीयमानाया : पुरः शुक्रोनदुष्यतीति नववधूगमनेदीपिका ॥

प्रतिभासः । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानिः । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभूः । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामनइ० पारसीयभाषा ॥ सत्रिविधः एकोदर्शनप्रतिभूः । द्वितीयोदानप्रतिभूः । अपरः प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुवः संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्गतरि ॥

प्रतिमः । त्रि० उत्तरपदस्थोयंस्सदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे ॥ अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्थाधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेतिल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गकः । पुं० पुरुषविशेषे ॥ उद्रङ्ग ॥

प्रतिमुक्तः । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्तः ॥

प्रतिमुखः । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्नः । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारोदौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिबिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

। चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥ तुल्यया तनायाम् ॥

प्रतियोग : । पुं० विरोधे ॥ प्रति युज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविराग : ॥ सत्प्रतिपत्ते ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्य शक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सन्माचप्रतियोगिकम् । विद्यमान वस्तुमाचनिरूपित मित्यर्थ : ॥

प्रतिरथ : । त्रि० प्रतिपत्ते ॥

प्रतिरव : । पुं० प्रतिलम्भे ॥

प्रतिरुद्ध : । त्रि प्रत्याहृते ॥

प्रतिरूप : । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिमदृश रूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० क : ॥

प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरण शीले ॥

प्रतिरोध : । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपत्ते ॥

प्रतिरोधक: । पुं० चौरे । प्रतिबंधके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खायपुना रोपणे ॥

प्रतिलम्भ : । पुं० लाभे । लम्भने ॥

प्रतिलोम : । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अच्प्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमज : । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रति वाक्ये ॥

प्रतिवच : । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥

प्रतिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०॥

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् ॥ ण्यत् ॥

प्रतिवाणि : । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवात : । पुं० वायुवि० ॥ योगुरु देशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायु : स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवाद : । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रति वदनम् । वद्० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनि : ॥ प्रतिपत्ते ॥ यथा । यदात्वेवंविध : पक्ष: कल्पित : पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसंबन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिवृहस्पति : ॥

प्रतिवाप : । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासर : । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि॰ आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । परोसी॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिवसति । वस॰ । ग्रह्यादिणिनिः ॥

प्रतिविधानम् । न॰ प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधिः । पुं॰ प्रतीकारे ॥

प्रतिबिम्बम् । न॰ प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुबिम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमासः ॥

प्रतिविषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् । अतीस॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतीपं विषं यस्याः ॥

प्रतिविष्णुकः । पुं॰ मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प॰ इ॰ प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहितः । त्रि॰ सज्जिते ॥

प्रतिवेशः । पुं॰ प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्दः । पुं॰ प्रतिध्वाने । मुख्यसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न॰ प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न॰ आहूयभृत्यादीनां कार्यप्रेरणे ॥ प्रतिप्रवृत्॰शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्टः । त्रि॰ प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न॰ निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्रः । पुं॰ प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री॰ पीनसे ॥ प्रतिश्यायते नयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गेइत्यङ्॰ । टाप् ॥

प्रतिश्यायः । पुं॰ पीनसे । नासास्रावरोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिणः ॥

प्रतिश्रयः । पुं॰ सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्॰ । एरच्॰ घोवा ॥

प्रतिश्रवः । पुं॰ अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोतेः ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न॰ आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री॰ प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं लक्षी कृत्यश्रूयते॰ इ॰ प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुतः । त्रि॰ स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु॰ । क्तः ॥

प्रतिषिद्धः । त्रि॰ निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि॰ निषेधके । माशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेधः । पुं॰ निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राही प्रतिषेधो निवर्त्तक: । इति च ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधकर्त्तुर्योग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्त्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कश गतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात् पचाद्यचि० प्रतिष्कशश्च कशेरिति सुट् षत्वञ्च निपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भु-रोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकअर्हत्तार्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपा प्रतिष्ठा च पुण्यस्य पत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्ठा सा पूजिता पुण्यदा सदा । यया विना जगत्सर्वं जीवन्मृतसमं मुने० तिभागवतम् ॥ ++) क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनाय स्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताश्चनाहारायेचसायंगृहागता : । तेषां गृहस्थ: सर्वेषां प्रतिष्ठा योनिरेव चेति विष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेन जीवनहेतु: ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कार विशेषे ॥ तत्र • यथाशक्ति स्नपना-दिपूर्वक प्रतिमाहृदये तन्मूलमन्त्र विन्यासेन देवताया विशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्याख्यातम् । यथोक्तं भविष्य पुराणे । स्नपनादि यथाशक्ति कृत्वा तन्मूलमन्त्रकम् । विन्यसेद्धृदयाम्भोजे प्रतिमासु कृता भवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्च तिष्ठते : । बह्वर्थत्वान्निपातानां संस्काराद्दीप्ते : स्थिति : ॥ अर्थस्तद्वयमेतस्य गीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्या तु क्रियते व्यापकस्य तु । सन्मूर्त्तौ भाव नामन्त्रै : प्रतिष्ठा साभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यनेति कल्पितरूपरहितमकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गे इत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीति षत्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसो राजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणास्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व : ष्ठा० । गत्यर्थेति-

क्त : । प्रतिस्थतीतीत्वम् । उपसर्गात् सुनोतीतिषत्वम् ॥ प्रतिष्ठांगते । गौरवान्विते ॥ इतच् ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञ : । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥ य : सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टि तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरते चायंकूर्मोऽङ्गानीवसर्वश : । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

प्रतिसंसृज्यमान : । त्रि० अविभागमापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रम : । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चर: । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविध: प्रतिसञ्चर: । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमत : ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चर: । आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्य : प्राकृतोद्विपरार्द्धिक : ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने ॥ प्रतिसन्धीयते । डुधाञ्० । ल्युट् ॥

प्रतिसर : । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये । स्रजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रात : काले ॥ पुं० न० मण्डने ॥ आरक्षे ॥ करसूत्रे । कङ्कणा० इ० भा० ॥ त्रि० नियोज्ये ॥ प्रतिसरति सृ० पचाद्यच ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकायाम् ॥

प्रतिसर्ग : । पुं० पुराणलक्षणविभेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मण : सृष्ट्यनन्तरंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसा: । यंयंसर्गंपृथक्चक्रु: प्रतिसर्ग : ससंस्मृत : ॥ प्रतिसर्ज्जनम्० प्रतिसृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्य : । त्रि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसान्धानिक : । पुं० मागधे । स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्या घर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकै : शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्० इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रतिसीयतेवा । षिञ्बन्धने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्य : । पुं० कृकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यक : । पुं० कृकलासे ॥ उपसूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयार्के ॥ अस्यलक्षणं यथा । प्रतिसूर्यक : प्रशस्तो

दिवसकृद्दतुवर्णसप्रभ : स्निग्ध : ॥ वैदूर्यनिभ : स्वच्छ : शुक्लश्चेन्द्रसमो भिन्न : ॥ पीतोव्याधिंजनयति अशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्याणांमालादस्युभयातङ्कनृपहन्त्री ॥ दिवसकृत : प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभयस्थ : सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्यधोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्ट : । त्रि॰प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री॰ महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री॰ स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि॰ स्पर्द्धाविशेषे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहत : । त्रि॰ द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्त : ॥

प्रतिहति : । पुं॰ विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि॰ विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न॰ इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि॰ वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्विमापदाम् ॥

प्रतिहार : । पुं॰ द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनात्रवा । हृञ्॰ । घञ्॰ । उपसर्गस्येतिघाञ्चिकोदीर्घाभाव : ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ सामभक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नश्चतुर्थभक्तौ ॥

प्रतिहारक : । पुं॰ मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास : । पुं॰ करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकंप्रतिहास्ये ॥

प्रतीक : । पुं॰ अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि॰ प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईल्लक्ष्मीर्येनवा । नद्यृतश्चेति कप् ॥ प्रत्येति॰ प्रतीयतेवा । इण्-गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकार : । पुं॰ कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणायव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ: ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश : । पुं॰ उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्यास्वसदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इक : काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ : ॥

प्रतीक्षणम् । न॰ प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष॰ । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री॰ प्रतीक्षणे । निश्चितप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयोः । गुरोश्च ल्यः । टाप् ॥

प्रतीच्य : । त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिप्राच्ये ॥ प्रतीचगीये ॥ प्रतीच्यते । ईज० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रति पश्चाद्दिनान्ते अञ्चति सूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयोः । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप् ॥

प्रतीचीन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति खः ॥

प्रतीच्छक : । त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित : । त्रि० इष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य : । त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागितिशेषिकोयत् ॥

प्रतीत : । त्रि० सादरे ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राज्ञे ॥ प्रस्थिते ॥ प्रत्यक्षमगात् प्रतीयतेस्मेतिवा । इण्० । गत्यर्थत्वात्० कर्तरि० कर्मणिवाक्तः ॥

प्रतीति : । स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भाने ॥

प्रतीप : । पुं० चन्द्रवंशीयक्षत्रराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वाम्ये ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्य उपमेयत्वकल्पनम् । त्वल्लो

प्रतीप :

चनसमं पद्मं त्वद्वक्त्रसदृशो विधुः ॥ प्रसिद्धो मानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिले मग्नन्तदिन्दीवरं मेघैरन्तरितः प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी । येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेन वर्ण्यस्यानादरश्चतत् । अलङ्कर्वैर्गर्वितैर्वक्त्रकान्त्या चन्द्रोपिताद्दृशः ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य० अन्यत्रस्वसादृश्यमसहमानस्य उपमेयं किञ्चित्प्रदर्श्य तावतावर्ण्यस्य तिरस्कारो द्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सुननुनीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादरः । कः क्रौर्यदर्पस्ते मृत्यो त्वत्तुल्याः सन्तिहि स्त्रियः ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभावमसहमानस्यावर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयं परिकल्प्य तावता तस्यापि तिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरीत्येन तृतीयं प्रतीपम् ॥ यथावा । अहमेवगुरुः सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतात दृप्यः । ननु सन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन् वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्येनान्यस्योपमाया
अनिष्पत्तिवचश्चतत् ॥ मुधाऽपवादो
मुग्धाक्षित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम्
॥ अवर्ण्येवर्ण्योयमित्यनिष्पत्तिवच
नंपूर्वेभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थंप्रतीपं ।
उदाहरणेमुधापवादस्योक्त्याउपमि
त्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा ।
आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभु
वि । शशांकस्तववक्त्रेणपामरैरुपमी
यते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्य
मपिमन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः
किंपद्मेनकिमिन्दुना । उपमेय
स्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्र
तीपम् । यथावा । तवौजसस्तद्य
शसः स्थिताविमौवृथेतिचित्तेकुरुते
यदायदा । तनोतिभानोः परिवेश
कैतवात्तदाविधिः कुण्डल
नांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयो
पमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वं नत
दलङ्कारान्तरत्वमिच्छन्ति । अन्ये तुपञ्चमंप्रती
पप्रकारमुपमानाक्षेप रूपत्वाद् आ
क्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाआ
पोस्मिन् । ऋक्पूरब्धूरिति अप्रत्ययः
। द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतस्तत्रैवग-
न्ते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रती
पंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्ष
॥ णात् । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमान
विशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य
विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरय-
ति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचा
द्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभा
वार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥
स्वर्णादिद्रुतस्यद्रव्यान्तरेणावचूर्णन-
इतिस्वामी ॥ पार्णीयोपधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्ग
स्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥
प्रतीहारोजनवारणसत्यस्य । अ-
र्थआयात ॥ अस्यलक्षणं यथा ।
इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोवलवान्प्रियद
र्शनः । अप्रमादीसदादक्षः प्रती
हारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः
सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चि
त्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीय
ते ॥ इति ॥ वृद्धौ ॥ सन्धिविशेषे
मयास्योपकृतंपूर्वमयञ्चोपकरिष्य
ति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रती
हारः सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् ।
प्रतिह्रियतेऽनेनावा । हृञ् । घञ्
। उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वाराधि

कप्रतीहारशब्दोदस्त्यर्थेइनि : ॥
प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्
प्रतीहास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥
प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपृष्ठोवृहच्छक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अत्रमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोवद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥
प्रतोद : । पुं० प्राजने । लोहप्रोताग्रे वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥
प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारे ॥
प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥
प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गा त्तइतितादेश : ॥
प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नवपुराणप्रादिति चेन समुच्चितम्नप्रत्यय: ॥
प्रत्यक्चेतन : । पुं० स्वमंदृग्लक्ष्ये ॥
प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥
प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीप् ॥
प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीप् ॥
प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्याऽनित्यत्वान्नकप् ॥
प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वेनसमास : । अक्ष्णोरभिमुख्यमित्यर्थे० लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥
प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यं प्रत्यक्षनपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यं ज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं० सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्थो
यम्० ब्राह्मणोयं० श्यामोयमिति ।
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्ष:
षड्विध: । संयोग : संयुक्तसमवाय:
संयुक्तसमवेतसमवाय : समवेत
समवाय : विशेषणविशेष्यभावश्चे
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने०
संयोगसन्निकर्ष : (॥ १ ॥)
घटरूपप्रत्यक्षे० संयुक्तसमवाय : च-
क्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात् रूप
त्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
वाय:चक्षु:संयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्त
त्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥ ३ ॥ श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे०समवाय : सन्नि
कर्ष : कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्र
त्वात्० शब्दस्याकाशगुणत्वात्० गुण
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द
त्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवाय :
सन्निकर्ष : श्रोत्रसमवेतेशब्दे० शब्द
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभाव : सन्निकर्ष :
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र० चक्षुस्सं-
युक्तेभूतले० घटाभावस्यविशेषणत्वा
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं
ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम्
। तस्मात्० इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प
न्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष.

प्रत्यक्षम्

म् । अत्यादयइतिसमास : ॥ अनु
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राण-
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा
क्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्य
क्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकन्त्वती
न्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् ।
षड्विधप्रत्यक्षे० आश्रयस्यमहत्त्वंका
रणम् । इन्द्रियंकारणम् । विषयेणस
ह० इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापार : ।
यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष-
ड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो
गन्धत्वादिरपिस्मृत : ॥ तथारसो
रसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुते : ।
उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्व
न्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयो
गपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्त
म् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिं समवा-
यञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षु : स-
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयो : ॥ उद्भू
तस्पर्शवद्द्रव्यंगोचर : सोपित्व
च : । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रा
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं
सुखंदु : खमिच्छाद्वेषोमति : कृ
ति : ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तद
तीन्द्रियमिष्यते । महत्त्वंषड्विधेहे
तुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रि
यसम्बन्धोव्यापार : सोपिषड्विध:

॥ इतिभाषापरिच्छेद : ॥

प्रत्यक्षत्वम् । न० अविलम्बितप्रतीति कत्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शन : । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम् । यस्यस : ॥

प्रत्यक्षदर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेव : । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी । पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा । पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य . सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिइतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापति : । पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धृत : । त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्र : । अभिनवे । नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथ : । पुं० अहिच्छत्रदेषे ॥

प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरादिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिश: प्रतीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्य . सप्तमीपञ्चमीत्यादिनाऽस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशकालेच ॥

प्रत्यक् । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कीदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम् । यत्रनप्रसरेत्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा । क्विन् ॥

प्रत्यञ्चित : । त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तर : । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीक : । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्तुंतिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थ : । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूप : साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकाम : ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षम : कायनिग्रहगृहीतविग्रह : । कान्तवेक्रसदृशाकृ

तिकृतोराहुरिन्दुमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरत्रतदीयतासम्बन्धिमुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वतः । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्तं० महाद्रेः समी... त: ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० ... आम त्याद्यभिज्ञाने ॥ ... ते । प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञानातेः ... तस्योपसर्ग इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेप्रमाणेनत्वोल्लिख्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियोहंबाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानींस्थाविरेनप्तृननुभवामीति । योहं सुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचवाल्याद्यवस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयित्रेआशीर्वादः प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ यत्रोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदुः । कामन्तेपुत्रोविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहंवदेत् । स्त्रीवन्माभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाप्लुतः कार्यः । प्लुतं कर्तुंनजानातिसस्त्रीवद्वक्तव्यःअयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तोहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगेण्मेतिकैयटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोद्वदापरिडतोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते० जनकत्वेनगच्छति० इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दःकारणवचनइत्याहुः॥ प्रतीयतेस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च॥ रन्ध्रे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तंप्रकृतेः परतोविहितेषुसन्नादिकवत्स्वु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवलाप्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवलः प्रत्ययः इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम्० प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीतिवा । इण् गतौ । एरच् पुंसीतिघो वा० पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अय० । अच् ॥ प्रत्यया: सहकारिणइतित्रिकाण्डशेष : ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । छाप० मोरछाप० इ० भा० ॥ अभिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययित:त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वास : सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययो अस्त्यस्य । इनि : ॥

प्रत्यरि : । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशील: । अर्थयाञ्चायाम् । सुपीतिणिनि : ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थिप्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यंयथावेदितमर्थिना । समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेइत्यर्थ : साध्य : सोस्यास्तीत्यर्थी०तत्प्रतिपक्ष : प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासार्पणे ॥

प्रत्यर्पित : । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्त्तनम् न० कुशल्यकरे ॥ निवर्त्तके ॥

प्रत्यवर : । त्रि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्यवसीयतेस्म । षोन्तकर्मणि । क्त : ॥

प्रत्यवस्कन्द : । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्०प्रतिदत्तंप्रतिग्रहलब्धमितिवा । यथाहनारद : । अर्थिनालेखितोयोर्थ : प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थ:प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न०दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहार : । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्तेप्राणिनोस्मिन् । हृञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवाय : । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपापे ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्य : । त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्त्तव्यमित्यनुसन्धानेनविचारणीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्त : । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अह : अह : प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकाद्न्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच् । टिलोप : ॥

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने० चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चाचक्षङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणेये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोगन्धा : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मण : ॥ अन्यत्रकुलटाषण्ढपतितेभ्योद्विषस्तथेतिगरुडपुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकिआवना० इ० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादित्सु : । त्रि० आच्छिद्यगृहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । माआगच्छेत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिश अतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदैवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावाह्विरादेजित्यत्रहृविशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादेचांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्ध्वस्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

पानुकारइवेन्द्रियाणामितिपातञ्जला:। विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति। ततश्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकंनिर्वहतीत्यर्थ:॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्य: प्रत्याहरतीतितथा॥ विषयेष्वात्मतांदृष्ट्वामनसश्चित्तमज्जनम्। प्रत्याहार: सविज्ञेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभि:॥ प्रत्याहरणम्। हृञ्०। घञ्॥ अक्षरसमाम्नाये। अल्पेनबहूनांग्रहणे। व्याकरणप्रसिद्धेष्वज्झलादिषु॥ प्रत्याह्रियन्तेसंक्षिप्यन्तेवर्णायत्र। करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट्प्राप्तेकृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेरधिकरणेघञ्॥ प्रतिकार्यमाक्षिप्यतेवा॥

प्रत्याहारयोग:। पुं० श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्यसंयमाग्निषुजुह्वतीतिविहिते॥

प्रत्युक्त:। त्रि० दत्तोत्तरे। प्रतिवाक्ये॥

प्रत्युक्ति:। स्त्री० प्रत्युत्तरे॥

प्रत्युत्क्रम:। पुं० प्रयोगार्थे। कर्मारम्भेप्रथमप्रयोगे॥ प्रत्युत्क्रमणम्। घञ्॥

प्रत्युत्क्रान्ति:। स्त्री० प्रत्युत्क्रमे॥

प्रत्युत्तरम्। न० प्रतिवचने। उत्तरे॥ उत्तरंप्रति०उत्तरे॥ यथा। ममेयंभूमि:क्रमागतत्वात्०इतिवाद्युक्ते० ममेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात्इतिप्रत्युत्तरं॥

प्रत्युत्थानम्। न० अभ्युत्थाने। गात्रोत्थानपूर्वकसन्माने। प्रत्युत्थीयतेऽत्र। ष्ठा०। ल्युट्॥

प्रत्युत्पन्न:। त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म। पद०। क्त:॥

प्रत्युत्पन्नमति:। त्रि० प्रगल्भे। प्रतिभायुक्ते॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते। कुशाग्रीयमतौ॥ कार्यावसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्यस:॥

प्रत्युद्गत:। त्रि० प्रत्युदिते॥ प्रत्युद्गम्यतेस्म। गम्लृ०। क्त:॥

प्रत्युद्गम:। पुं० आगच्छतोगुर्वादे: सन्मुखगमने। अभ्युत्थाने॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयतेसाधुमिथ: सुमध्यमे। प्राज्ञै: परस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवदेहमानिने॥

प्रत्युद्गमनम्। न० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्गमनीयम्। न० धौतांशुकद्वये॥ त्रि० उपस्थेये। समुपस्थानयोग्ये प्रजनीये॥

प्रत्युद्घात:। पुं० प्रत्युद्गते॥

प्रत्युद्यत:। त्रि० निवेदिते॥

प्रत्युपकार:। पुं० उपकारंप्रतिउपकारे। प्रतिप्रिये॥ प्रतिकर्त्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम्॥

प्रत्युपवेशनम्। न० निरोधने॥

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्युष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्धकारम् । उषदाहे । उष : किदिल्वसि: अन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० वसुर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति॰रुजतिकामुकान् । अषरुजायाम् । इगुपधेतिक: ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊहृ० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकमप्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्पदेनसि ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे०जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदाद्यङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त:

इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ । प्रथते प्रथ० । पदिप्रथिभ्यांनिदितिति: ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ।

प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिवृहति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोहलादेरितिरेफादेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : ॥ प्रदात्रइतिकर्मण्युपपदेविधानान्नक : तस्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्त्तनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकंदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वंमनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्त्रिर्वावेष्टयेत्तादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

सापिचयोदद्याद्दैव्यैभक्त्याप्रदक्षि-
णम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहैनरकाक्षि-
नपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वाय
वींगत्वादिशंतस्याश्चशाम्भवीम् ।
ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिको
णवत् ॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्टतश्चस
मीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअ-
र्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणै-
वसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षि
णांहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्श
येद्दक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥
त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्र
दक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवा
पिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णो
र्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षि
णम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययी
भाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे ॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्-भेदे । असृग्दरे । तत्तुफलितयोन्यारक्तादिधातुक्षरणे ॥ अस्यनिदानं यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाताच्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्सर्वंसाङ्गमर्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिवृद्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा । दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगा

श्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा । तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु : प्रकारंप्रवदन्तितद्धाइति ॥ प्रदीर्यते०प्रदरणमनेनवा । दृविदारणे । ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये । त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्रदर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥ डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥ यथा । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचो-ष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृततक्राढ्यंप्रदिग्धं सत्रिजातकम् ॥ त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य : प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्द्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने । कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ० भा० ॥ दीपवृक्षाश्चकर्त्तव्यास्तैजसादैश्चभैरव । वृक्षेचदीपोदातव्योनतु भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्य्यपाद-घातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क घञ्वा । अज्वा । प्रोन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा। वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमानदहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वै:कथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णोज्ञनादिज : ॥ वृ० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिजन्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुपीतिणिनि : प्रदेशोस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह : । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्ण : स्यात्प्रदेह : श्लेष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त : प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्यके ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारब्धोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने॥यथा।यत्रदेवोमहादेवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे। नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे। तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवीप्रीति. कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता॥

प्रद्युम्न : । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि० । यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । वलदेव : स्वयंशेष : कृष्णस्यप्रकृते : पर : ॥ प्रकृष्टंद्युम्नंवलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रष्टोद्योत-

न : ॥ न० द्युतौ ॥

प्रद्रावक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नाभावादन्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्तुस्रुव इतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युज्वा । प्रधत्ते ०प्रधीयतेऽनेनाभिन्नत्वा । कर्तृकरणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेन सहनिरोधो- - नतुदुर्बलेन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ ॥ त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य ॥

प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टंध्यायति । ध्यै० । ध्यायते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घ : । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री०प्रकृष्टबुद्धौ०तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यासौ ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसश्चासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभाव: प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनतोदर : । त्रि० विस्तृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतंनम्रमुदरंयस्य ॥ रीस्त्री० ॥ युवादित्वान्नण : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्चः । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे ॥ प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे ॥ विपर्यासो ॥ वैपरीत्यं भ्रमो वामायेतिस्वामी ॥ संसारे । नामरूपलक्षणेद्वैतभेदविस्तारे । आकाशादिदेशान्तजगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते । पचिव्यक्तौ करणे । पचाद्यच् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचंप्रपंचते। अतःप्रपंचोनवास्तवः । यथाहुर्गौडपादाचार्याः । प्रपंचो यदिविद्येत निवर्त्तेतनसंशयः । मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थतः । विकल्पोविनिवर्त्तेतकल्पितो यदिकेनचित् । उपदेशादयंवादो ज्ञातेद्वैतंनविद्यते ॥ प्रपंचस्य किंकारणंकिंस्वरूपमित्यादितर्कजालंचनकर्त्तव्यंतस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्यायथा ॥ किमिदंकिमस्यरूपंकथमिदमभूदमुष्यकोहेतुः । इतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यंमायेतिधीमताविश्वम् ॥ दंतिनिदारुविकारेदारुतिरोभव । तिसोपितत्रैव । जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तंयोगिनीहृदये । जगच्चित्रंसमालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि । स्वयमेवसमालोक्यप्रीयातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम् । त्रि० विस्तारिते ॥

प्रपञ्चोपशमः । पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्यउपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमक्षयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम् । ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिञ्चिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम् ॥

प्रपथः । त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपदम् । न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टंप्रारब्धंप्रगतंवापदम् । प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमासः ॥

प्रपदनम् । त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन । पद० । ल्युट ॥ शरणंगमने ॥

प्रपद्यमानः । त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्नः । त्रि० शरणागते ॥ सकृदेव प्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयं सर्वयातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम ॥ प्रपद्यतेस्म । पद० । क्तः । आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाडः । पुं० एडगजे । चक्रमर्दके ॥

प्रपा । स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम् । पापाने । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

प्रपाठकः । पुं० सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणिः । पुं० करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपातः । पुं० अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्व्वतपार्श्वे । यस्मात्पतने ऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति० तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पतॢ० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले० । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपानः । पुं० अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि० पानकर्त्तरि ॥ रक्षककर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न० वनान्तरे । कान्तारके ॥ त्रि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामहः । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि । विधातरि । ब्रह्मणि । हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे । प्रकर्षेणपितामहः । प्रादयइति समासः ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्रासहश्राद्धं माताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सुः । त्रि० प्राप्तुमिच्छुः ॥ पततेः सन्नन्तादुः प्रत्ययः । । सनिमीमेत्यादिना० इसादेशः अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः

प्रपुन्नाटः । पुं० चक्रमर्दे ॥

प्रपुंनाडः । पुं० एडगजे । प्रपुन्नाटे द्विपञ्चजातंप्रपुन्नाडशाकं सुस्विन्नं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवंराजिकयासुदिग्धं विमर्द्यसेव्यंकथितं हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघुः स्वादुर्वातघ्नप्रहरः परः तिक्तः कफापहः श्वासकासकुष्ठकृमीन्जयेत् ॥ पुमांसंनाडयति । नडभंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । अस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्टः प्रगतोवापुन्नाडः ।

प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्य्याम् ॥

प्रपूरितः । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्ड्र्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मेतिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शेषि० इत्यण् । प्रकृष्टं पौण्डरीकम् । यद्वास्वार्थेऽण् ॥

प्रपौत्रः । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्लः । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । ओतःक्तः । आदितश्चेतीडभावः । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीबेतिनिष्ठातस्यलः । प्रादिस

मास : ॥ प्रफुल्लतिवा । फुल्लविक सने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्र बन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधे- यकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धक- ल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांवि दु: । परम्पराश्रयायास्यात्सामता ख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाह लाचार्य : ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबल संयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृ- ष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृ ष्टंबलमस्या : अस्त्रांवा ।। प्रकृष्टब लयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे । अङ्गारक मणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तव र्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धंघनंदृढंवृत्तंस्निग्धंगात्रसुरङ्ग कम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधार येच्छुभम् ॥ गौरंरङ्गजलाक्रान्तंवक्रं सूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघु- श्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो युक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ।। प्रक- र्षेणवल्यतेसंव्रियते । वलसंवरणे । घञ् ।। यद्वा । प्रवलति । वलप्रा- णने । ज्वलतीतिण : ।। यद्वा० पच- न्नात्पचाद्यच् ।। जीवशाके ।।

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाह्लिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धार्थे॥

प्रवाहु : । पुं० कुर्परस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धे प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते॥ ऊहापोहकुशले । पण्डि ते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्दे हापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण० अस भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्मा कारान्त : करणवृत्त्युपहितअज्ञानावृत चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्ध स्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिका दे र्मर्द्यादिनाप्रवृत्ति : । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । का र्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनो० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सज्जसाजगौचभवतिप्रबोधिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलमाननिद्रया ० रतिकेलिकुञ्जनिलये वि-लासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री० उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभग्न: । त्रि० असञ्चयशीले । खाउड़इतिख्याते ॥

प्रभञ्जन: । पुं० वायौ ॥ प्रकृष्टं भनक्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभद्र: । पुं० निम्बे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव: । पुं० जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थे भुवश्छन्दोऽप् ॥ अन्यत्तु : सिद्धस्य प्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवो जन्मास्य ॥ यथा । प्रकर्षेणभवन्ति जायन्ते महाभूतान्यस्मात्प्रभवस्तम् ॥ गुरोर्मासिकषष्टिवत्सराणामादिमे वत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोयाम्बुशालिन्याबहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्ज्जिता: ॥ प्रशान्तापार्थिवाश्चैवप्रभवेपरिकीर्त्तिता: ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु: । पुं० उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच् ० यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि ० इष्णुजिष्यते ० तथापि ० जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेऽपि प्रयोगदर्शनात् । अतएवनिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजिदीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णव : । इ० ॥ त्रि० प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री० रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोभार्येयम् यथा । प्रभाचराज्ञिकाचैवद्वे भार्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुं वि-धातुञ्चनचेश्वर: इति ॥ ग्रहाणांषड्विधायांछायायाम् ॥ यथाहकपिपुत्र: । याचच्छायाप्रभासैवषड्विधापरिकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धाप्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविट्टोपलीति कुबेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । यथा । अमितरमनविधौवभौसङ्गतापदजलरुचियस्यमन्दाकिनी । सुरनिहितसिताम्बुजस्रग्भिभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गेक : ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्याः ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकरः । पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये । प्रभां करोति । दिवाविभेतिटः अर्कश्चेत्त ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसक देशिनि ॥

प्रभाकीटः । पुं० खद्योते ॥

प्रभाञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभा मनक्ति । अञ्ज० । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्या ॥

प्रभातम् । न० प्रातःकाले । दिनादौ । प्रत्यूष । उषसि ॥ प्रातःप्रवृत्तम्आदिकर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहितोमन्त्रीदेवज्ञोथचतुर्थकः । प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभावः । पुं० शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजासुशक्तिषु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन । भू० । अश्वौ भुवोनुपसर्गेइ० घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥

प्रभावान् । त्रि० प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती । स्त्री० मालिकानामकोनषिंशत्ताईन्मातरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेऋ मात्तभसजसंज्ञका गणागश्चान्तो यदिनिहितोमहीपते । वेदैर्यैर्भवतियतिंश्चशोभनानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावनः । त्रि० सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट ॥ ङीपिप्रभावनी ॥

प्रभावी । त्रि० महानुभावे ॥ प्रभावोस्यस्य । इनिः ॥

प्रभाषः । पुं० वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥

प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेत्तणा देव्याः स्थाने ॥ प्रभासिसोमतीर्थोसौदेवीचपुष्करेत्तणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्नः । पुं० मत्तहस्तिनि । गलिते । मत्ते ॥ त्रि० विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर० क्तः ॥

प्रभुः । पुं० ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि० निग्रहानुग्रहसमर्थे । स्वामिनि । मदीयोयमिति स्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू० । विप्रसम्भ्वइ० डु ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति०सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेश प्रशासनेषु० इतिप्रभुः

प्रभुता । स्त्री० विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम् । न० ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्तः । पुं० उत्तमाश्वे ॥ त्रि० स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्तः ॥

प्रभुशक्तिः । स्त्री० कोशदण्डजले ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्तिः ॥
प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणैः संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु
प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥
प्रभृति : । अ० तदादीतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥
प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥
प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥
प्रभ्रष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥
प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिमवराज्ञानाज्ञानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता-त्तभृत्याज्ञाज्ञानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥
प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनोघचेतिघ : ॥ घोटके ॥
प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥
प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ : ॥ यथा । भवद्भवनदेहलीप्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकींकिमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥
प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानांयोगिविशेषगणानामधिप: ॥ तेगणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रमथाद्विजसत्तमा : । तत्रैकत्रसहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायेवैजटाचन्द्रार्धमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमदमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्जिता : । क्षीणपापामहाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्तिस्मकदाचन । संसारविमुखा: सर्वेयतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थंमहादेवंपरिवार्यधृतव्रता: । कृत्वापरिषदंरुद्रस्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदेवपरमंज्योतिश्चिन्तयन्त्यम्बिकापति : । तदेवतेपारिषदा : स

वैस वेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा
ख्याता : कोटयोयेधृतव्रता : ।
सि ह्व्याघ्रादिसारूप्याणिमादि
समायुता :* ॥ इत्यादिकालिका
पुराणे पाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि०
नुन्ने ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ त-
स्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या
प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृ
तात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : पान
माहु:पलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्य
म् । तस्या : पलद्वयशेषाया : ॥
गुणै : प्रमथ्यापेयाचततोलब्धोवि
शेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि
। प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते
॥ मदीहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइ
त्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमदवनम् । न० राज्ञोन्त : पुरो-
चितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीड
ति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां
वनम् । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥
प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रम
दयतिपुरुषम् । मदी० । अच् ।
टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्र
मदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं
मनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ
। बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्
ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीता
ऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च
पौरुषेय : फलंप्रमेति । असन्दि
ग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तान्वेति । स्मृति
साधारण्येत्वनधिगतपदं नदेयम् ।
अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्य
सिद्धान्ते० चक्षुरादे : करणत्वा
भावादाह०चित्तवृत्तिरिति । प्रमा
स्वरूपमाह०बोध : पौरुषेयइति०
चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननु
चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथं
प्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह
०फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाश
स्यनित्यत्वे पितत्तदर्थोपरक्तवृत्ति
प्रतिबिम्बाश्रयत्वे नप्रमाणकार्य
त्वादित्यर्थ : ॥ प्रमीयते । माङ्
माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ।
टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानु
भवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । सा
चप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दा
र्थापत्त्येनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

न्यायमते० तद्वति तत्प्रकारकज्ञाने
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार
णं गुणः । स च प्रत्यक्षे० विशेष्ये
विशेषणस्य सम्बन्धः । अनुमितौ०
साध्यविशिष्टपक्षे परामर्शः । शाब्द
बोधे० योग्यतायाः तात्पर्यस्य वा यथा
र्थज्ञानम् । उपमितौ० शक्ये सादृ
श्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमाया
जनकः प्रमायास्तु गुणो भवेत् । प्रत्य
क्षे तु विशेष्ये ण विशेषणवता समम्-
॥ सन्निकर्षो गुणस्तु स्यादथ त्वनुमि
तौ पुनः । पक्षे साध्यविशिष्टे च परा
मर्शो गुणो भवेत् ॥ शक्ये सादृश्य
बुद्धिस्तु भवेदुपमितौ गुणः । शाब्द
बोधे योग्यतायास्तात्पर्यस्याथवा प्र
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तु ज्ञा
नमत्रोच्यते प्रमा । अथवा तत्प्रका
रं यज्ज्ञानं स्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति ॥
प्रमाणमप्रमाणञ्च प्रमाभासस्तथैव च
। कुर्वन्त्येव प्रमां यत्र तदसम्भावना
कुतः ॥

प्रमाणम् । न० नित्ये । शाश्वते ॥ शा
स्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम्
। परिच्छेदे ॥ यथा । कियत्प्रमाण
मुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ
॥ यथा । राजानं मास प्रमाणं
कृत्वा० अवधिं कृत्वेत्यर्थः ॥
हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । अ
ग्नौ प्रमाणं धूमः ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अत्रार्थे प्रभुः प्रमाणम् ॥
नित्यक्लीबैकत्ववानयं शब्दः । य
था ॥ वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमा
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि ।
यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमी
यतेऽनेनार्थं प्रनिणोति तत् प्रमाणम् ।
प्रमीयतेऽनेनेति निर्वचनात् प्रमां प्र
ति करणत्वं गम्यते । असन्दिग्धा
विपरीतानधिगतविषया चित्तवृत्ति
र्बोधश्च पौरुषेयफलं प्रमा० तत्साध
नं प्रमाणमिति । एतेन० संशयवि
पर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ * ॥
प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्य
भावाख्यानि० षट्प्रमाणानीति वै
दिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः
प्रमाणानि त्रीणीति योगाः । प्रत्यक्षा
नुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानी
ति नैयायिकाः । अत्र तद्वति तत्
प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं०
प्रशब्दविशिष्टेन माधातुना प्रत्याय्य
ते० तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञान
ञ्चात्रानुभवो विवक्षितः । तेन स्मृ
तिकरणे नातिव्याप्तिः । लक्षितानां
प्रमाणानां विभागः प्रत्यक्षानुमानो
पमानशब्दा इति० विभागश्चोद्देश
एवान्तर्भूतत्वादयं विशेषोद्देशः । प्र-
त्येकलक्षणन्तु यथास्थाने द्रष्टव्यम् । ए
षां चान्त्यभाववद्भिर्भावाभ्यां सङ्कोच

विकाशौद्रष्टव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसाधने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान समाख्याश्च० प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वितीयाश्रुमताचलिङ्गं वाक्यं पदान्येव तुसंहतानि । साप्रक्रियायाकथमित्यपेक्षास्थानंक्रमोयोगबलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानरहितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिकार्थेतु० आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते तत्प्रमाणम् । तच्चक्वचित्तिर्यगवस्थितस्यवस्तुनः । यथा । वस्त्रादेर्हस्तादिः । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थितस्य । हास्तिनमुदकम्० ऊरुद्वय-समुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते० प्रमिमीतेऽनेनवा । करणे० कर्त्तरि० भावेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःकणादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चापिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायैकदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अ-र्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाकराः ॥ अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्तिनस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानिपौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमांसकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहारकालेआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽनादितयाबायद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्तिस्वतश्चपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्दपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वाक्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमानेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदो-ऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रकाशात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तोसौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं । तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेदकोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतन्त्रेकश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धमितिनकिञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनिष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयात्तृप्तिः किन्त्वान्यैःप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः । तर्कविशेषे । आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्च तस्यलक्षणम् । सद्विविधः । व्याप्तिग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्यात्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु० पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः स्यात् ॥

प्रमाणभूतः । त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः । पुं० परमात्मनि । चक्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः । त्रि० अविज्ञातवस्तु-नि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमत : ॥

प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमाणे ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्वप्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधंप्रमाणमिष्टंप्रमेयसिद्धि : प्रमाणाद्धि ॥

प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभ : प्रभेदे ॥ यथा । प्रमाणिकाजरौलगौ । यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्युताङ्घ्रिपद्मयो : । श्रुतिस्मृतिप्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका ॥

प्रमातामह : । पुं० मातामहपितरि ॥ प्रकृष्टोमातामह : । प्रादिसमास: ॥

प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्याम् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥

प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्त : करणोपहिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्रतिविम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिकवैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्ते जीवे ॥ प्रमाणैर्य्यर्थंप्रमिणोति० सचचेतनोजीवउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमातारम् विनाशास्त्रं कस्यस्वार्थावबोधकृत् । प्रमातापिविनाशास्त्रं केनार्थमवबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरागद्वेषादिवृत्तिषु । अहंरूपेणयोन्वेति सप्रमातास्त्यनित्यचित् ॥ वृत्तिमदन्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेरागवानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टोमाता ॥

प्रमाथ : । पुं० प्रमथने । बलाद्धरणे ॥

प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रियक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अतिबलीयसि । उपमर्दनक्षमे ॥ शरीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुंशीलमस्यतस्मिन् ॥ मथेविलोडने । प्रलपेत्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण् ॥ ॥ पुं० वत्सरविशेषे ॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भिक्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीयाद्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने ॥ १३॥ निष्पत्ति : सर्वशस्यानां सुभिक्षंभवतिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारीजलदोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे

प्रमाद : । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनवधानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाधनानुष्ठानसामर्थ्येऽपि अनुष्ठानशीलता० विषयान्तरव्यापृततयायोगसाधनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तुविवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्कालकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धानाभावे । पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चितेप्यकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भावेघञ् । प्रकृष्टोमाद : ॥ स्वाभाविकवस्तुभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान् । त्रि० जाड्ये । प्रमादयुक्ते ॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायांकन्याया म् । संदिष्टायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहता : पञ्चभिरेवपञ्च । एक :प्रमादीसकथंनहन्यतेय:सेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदीहर्षे । तच्छीलादिषु०णिनिच्यष्टाभ्योणिनुण् ॥ अनात्ममान्यप्रवर्गे । मुक्तप्रश्वादिप्रयोजनेष्वासक्तान्तसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरंदेवंलोकस्यातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुति : शिरस्ताडमनुक्रोशतिदु : खिता ॥ स्वप्नेपरोक्षितेद्दष्टादेहादभिन्न : स्वयम्प्रभ : । सुविवेचस्तथाप्येतंपरीक्ष्णोनपामरा : ॥ अपिच । प्रमादिनोवहिश्चित्ता : पिशुना : कलहोत्सुका : । संन्यासिनोपिदृश्यन्तेदैवसन्दूषिताशया : ॥

प्रमापक : । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थणय त : । भावेल्युट् ॥

प्रमायुक : । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमित : । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने । आदिकर्मणिक्त: कर्त्तरिचेतिक्त: । द्यतिस्यतीत्यित्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे० स० । प्रमिताक्षरामजससै : कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोद्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीस्फुरिता । प्रमिताक्षरामुररिपोर्भणितिर्व्रजसुभ्रुवामभिजहारमन : ॥ त्रि०प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमिति : । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढ : । त्रि० मूत्रिते ॥ घने ॥

प्रमीत : । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्मणिक्त : ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्राम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्चेत्य : ॥

प्रमुख : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि०प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टंमुखमस्य ॥

प्रमुखत : । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद्०त् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्मनयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदित : । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्त : ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

संकर्षणंस्मृतमितिमनुः। कर्षणाच्चभूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमित्तत्वाद्बहुदुःखफलकम् ॥ त्रि० प्रकर्षेणमृते ॥

प्रमृष्टः। त्रि० व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः। त्रि० प्रमाविषये। प्रत्यक्षादिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमीयतेतत्प्रमेयम्। यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यंवेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम्। ९ ॥ प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते। माङ्० । अचोयत्। ईद्यति। गुणः ॥ प्रमातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमेयसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमेयोनिश्चितिस्तथा। यत्सान्निध्यात्प्रसिध्यंतितत्सिद्ध्यैकमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम्। न० अज्ञातत्वे। प्रमाविषयत्वे ॥ भावे० त्वः ॥

प्रमेहः। पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे। मूत्रदोषे। मेहे ॥ प्रकृष्टोमेहः ॥ अस्यनिदानम्। आस्यासुखंस्वप्नसुखंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसाःपयांसि। नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्रमेहहेतुःकफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोचकः। पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमुच्यते। मुच्लृ०। कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचनः। त्रि० प्रमोचणे ॥ प्रकृष्टमोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी। स्त्री० गवाच्याम्। गोडुम्बायाम् ॥

प्रमोदः। पुं० हर्षे ॥ मुद०। घञ्। प्रकृष्टोमोदः ॥ वत्सरवि०। उत्पन्नस्त्वजगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम्। नित्योत्सवःप्रजावृद्धिःप्रमोदेजायतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः। पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतेह्यप्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्०। मुद०। अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिनःप्रमोदयतिहर्षयति। मुदेःप्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्० औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदितः। पुं० कुवेरे ॥ मुद०। क्तः उदुपधादितिवाकित् ॥ त्रि० प्रमोदयुक्ते ॥

प्रमोदी। त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी। स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा। स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन्। त्रि० गच्छति ॥ प्रैति। इणः शतरि० यणादेशः ॥

प्रयतः। त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म। यम०। अकर्मकत्वात्कर्तरिक्तः। मलोपः ॥ यद्वा। प्रयतते। यतीप्रयत्ने। अच् ॥

प्रयतनम्। न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यततेर्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा। त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्नायस्यस : ॥
यत्ता । त्रि० संस्कृते ॥
यत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ ।
प्रयासे । करणा० करणौ० इ० भा० ॥
सर्वमेवेह हि सदा संसारे रघुनन्दन
। सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेण पौरुषात्स
मवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽने
नवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिन
ङ् ॥ न्यायमते स त्रिविधो यथा ।
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा जीवनकार-
णम् । एवं प्रयत्नत्रैविध्यं तान्त्रिकैः प
रिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये
ष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य
चाध्यक्षं प्रवृत्तौ जनको भवेत् ॥ नि
वृत्तिस्तु भवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनता
धियः । यत्नो जीवनयोनिस्तु सर्वदा
तीन्द्रियो भवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे
कारणं परिकीर्त्तितम् । इ० भा०
प० ॥ वैयाकरणरीत्या तु वर्णानां कर
णान्तरे । स चाभ्यन्तरबाह्याभ्यां भेदा
भ्यां द्विविधो मतः ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा
। स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदा
त् । तत्र स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम् ई
षत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्म
णाम् स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगे सं
वृतम् । प्रक्रियादशायान्तु विवृतमे
व । एतेषामाभ्यन्तरत्वम् वर्णोत्पत्ति
प्राग्भाविकत्वात् । तथाहि । नाभि
प्रदेशात् प्रयत्नप्रेरितो वायुः प्राणो-

नाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुरः प्रभृतीनि
स्थानान्याहन्ति० ततो वर्णस्य० तद
भिव्यञ्जकस्य ध्वनेर्वा० उत्पत्तिः । त
त्रोत्पत्तेः प्राग्यदा जिह्वाग्रोपाग्रम
ध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानं ता
ल्वादि सम्यक् स्पृशन्ति० तदा स्पृष्टता
। ईषद्यदा स्पृशन्ति तदेषत्स्पृष्टता
। समीपावस्थानमात्रे संवृतता । दू
रत्वे च विवृतता । अत एव इचुयशा
नां तालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थानं
न सह जिह्वाग्रादीनां० चवर्गोच्चारणे
कर्त्तव्ये सम्यक्स्पर्शः शकारेकारयो
स्तु दूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं शलाका
रोक्तिञ्चानुसृत्य विवेचनीयम् ॥ बा
ह्यस्त्वेकादशधा । विवारः संवारः
श्वासो० नादो घोषोऽघोषोऽल्पप्राणो
महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित
श्चेति । वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुर्णां पञ्च
मे परे मध्ये यमो नाम पूर्वसदृशो वर्णः
प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः २० । यथा पलि
क्क्नी० चख्ख्नतुः अग्ग्निः० घ्घ्न
न्ति० इत्यत्र क्रमेण० कखगघेभ्यः परे
तत्सदृशा एव यमाः । तथा च० खफ
छठथचटतकपाः एतद्यमाः ⌣क
⌣पौ० विसर्गः शषसाः २६ ए
षां विवारश्वासघोषाः । (०)०)०)
हयवरलञमङणनझभघढधजबगं
डदाः० एतद्यमाः ० स्वरानुस्वा
राः ४० एषां संवारनादघोषाः ।

कचटतपगजडदबङञणनमाः०तया सा : यरलवाः० स्वराः ३८ एषा मल्पप्राणाः । खछठथफघभढधमाः एतदामा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग ⌣क ⌣पाः १८०एषांमहाप्रा णाः । अइउऋऌएऐओऔ ६ एषामु दात्तानुदात्तस्वरिताः ॥ विवारसंवा रादयस्तु० वर्णोत्पत्तेः पश्चान्मू र्द्धि प्रतिहतेनिवृत्ते प्राणाख्ये वाया बुत्पद्यन्ते० इतिवाच्यादुत्त्युच्चत्वं । गलबिलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौ चसंवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना वेव । तयो स[illegible]रावस्थाना त्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टय त्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । म तुप् ॥

प्रयत : । त्रि० सुसंस्नाते । दृतचतु र्थातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्नाते पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्तेस्त । यसुप्र यत्ने । दाप्यशिक्त : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भा स्करक्षेत्रे चवमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशा लांविरजांतथा ॥ प्रयागेतीर्थयात्रा यांपितृमातृवियोगत : । कचानां वपनं कुर्याद्द्वानविकचोभवेत् ॥

गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय- लिखितवचनं प्रयागेविच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मु ण्डनं योनकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यज्ञे ॥ शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभय : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ दशप्रया जा : । यजेर्घञ्ञ०प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वायातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन वद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्ति ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कृ त : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ सौङ्कर्त्तिकाविदितिगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं०सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महर्घ्या इतो धान्यसंचये ॥ प्रायादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं० आयासे । क्रमे । श्रमे॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि० प्रेरिते । निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्० । क्त : ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । गुणप्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधायेतुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाइव तेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्टयुक्तौ ॥

प्रयुतम् । न० नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि० उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाक्रतोर्विश्वजित : प्रयोक्तेतिरघु: ॥

प्रयोग : । पुं० कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनंवा ॥ युजिर्० घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं० प्रयोगप्राशुभावबोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बेप्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा० वेदंकृत्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बेह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहिकिमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्० एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते: । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनामवितितविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानिभवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधानप्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगशब्देतौ ॥

प्रयोगी । त्रि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्त्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि० अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज० । णवुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गौतमः । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्तते- तत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच० प्रवृत्तिहेतिच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वं साध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ कारणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्यः । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्ये ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्यावितिं० कवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढः । पुं० जठरे ॥ त्रि० वद्धमूले ॥ वद्धे ॥ प्रकर्षेणरूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ प्रन्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूले- ङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः ॥

प्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाक्षरूपभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा । इन्द्रवाधनकेशीचपरः शङ्खोथधनुकः ॥ गवेष्टिकोगजाचश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतमनुष्यवध्यास्तुदैत्याःपुत्राश्चयाः स्मृताः ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । वलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० कः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० वलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्बः अण्डोयस्यसः ॥

प्रलम्बितः । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽस्मिन्नितिव्युत्पत्त्यासंहर्त्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभावोभावइत्युक्त : ॥ क्षये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्य्यवादेकिकपालेपुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानांतत्त्वानांतिरोभावएव : लयोविवक्षित : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नित्यश्चसर्व्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विध: ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगत: पति: । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिन:परमात्मनि । नित्यंसदैवजातानांयोविनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्यान्यत्रदैनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम् ॰ प्रलीयन्ते पदार्थाश्चत्र । लीङ् ॰ । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि॰ यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं॰ अनर्थकवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताद्वातादसम्बद्धंनिरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्त: ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापघ्ना । पुं॰ कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि॰ निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री॰ प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं॰ लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप॰ । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषोचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न॰ लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं॰ मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यदर्व्यामुच्चालयन्पचेत् ॥ तप्तं तत्रविनि:क्षिप्यल्लावणं जलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दं तस्मिन्मांसिप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाडिमीनीरंचहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेसुसिद्धे तु दद्याशुण्ठीमजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्रलेहत: । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेदन्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेन तच्चधूपयेत् ॥ गौडदेशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रबीजपूरैस्तालवणै : सम्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टे नतच्चदाडिमबीजत: ॥ सम्प्रणावेसवाराभ्यांप्रलेहोगौडदेशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिणाध्मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारं विधाय च । स्विन्नंकृत्तंघृतेभृष्टं प्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो
वातनाशन : । अम्लमान्तकारकश्चैव
मुखवैरस्यहृद्गरु : ॥ शुक्लवर्णः प्र
लेह : । घृतवेसरधान्याकहिङ्गुभृद्ध
धिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्कं खिन्नं
मांसंविनि : चिपेत् ॥ पीतवर्ण
स्तु । प्रलेह : पीतवर्णोपिकार्य : शु
क्लप्रलेहवत् । विशेषोत्रहरिद्रायाः
संसर्ग : कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि ।
तप्तस्नेहेचिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दक
म् । धान्यकंलवणाजाजीधौतंमां
सञ्चतत्चिपेत् ॥ ततोर्द्धस्फुटितेमां
सेदाड़िमोबीजसंयुते । सपक्कंचाति
मृदुलेतक्रं शुण्ठींचनि : चिपेत् ॥
ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्भूपयेदपि
। रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्धार्थंविनि
चिपेत् । करमर्द्दंदाडिमस्यस्थानेशे
षन्तुपूर्ववत् ॥ हरितवर्णस्तु । मेथि
काकासमर्दाम्लकल्केनचक्रालिते ।
घृतेमांसंविनि : चिप्यपचेच्छुष्कप्रले
हवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वा
वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंकटजङ्गा
रंदेयंहरितहेतुना ॥ अरुचौरुचिद :
सद्योनानावर्णप्रसाधित : । प्रलेह:
कफवातघ्न : किञ्चित्पित्तकरोल
घु : ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपिं
ष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता ।
बहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादि
कम् ॥ आम्रविम्बीफलाकारंलड्डु-

काबटकादिकम् । शृङ्गाटकफला
कारंयथाबुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वा
हिबहुधाधारेस्वेदितंघृतभाञ्जित
म् । सवेसवारजेतक्रे क्वथितेचमनो
रमे ॥ नि : चिप्यचालयेदीषदुत्ता
र्येलादिवासिते । एवन्तुबहुधाकार्यो-
माषमुद्गप्रलेहक : ॥ प्रलेहोवातजि
द्बल्य : शुक्रमांसप्रदोरस : । प्रीण
न : प्राणयुक्तानांशुक्रद : चीणरेत
साम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रले
हवत्कार्य : प्रलेहोमत्स्यसम्भव : ।
आदौतैलेपरंपक्कंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत्
॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंहिय
त् । उद्धूलनंसुगन्धायदातव्यंपूर्वस
म्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । स
म्यक्प्रचालितंमत्स्यं वेसवारेणवेष्टि
तम् । तप्ततैलेचिपेतखण्डंहिङ्गुसै
न्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्सा
ध्योमत्स्यखण्डप्रलेहक : ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥
वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमा
त्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुव : ।
धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचने
ति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न०
प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० ।
ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शि
चादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्म
णस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनचत्रियादे-

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रव चनंकुर्वन्वेदस्यायमितिब्राह्मणइति ब्राह्मणानामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रुः : प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच ० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधु : । प्रवचनीयोगुरु: स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्रपूर्व : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे । क्षणे ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे । आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्त्यनेनात्र वा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिका प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयते ऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् ॥ वायावितिपाक्षिकोवि : कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

जयमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्त्या: ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य४ अत्र्यात्रेयशातातपा : ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठवार्हस्पत्त्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठ: १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपाप्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस वार्हस्पत्याप्सारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा: ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पतिकपिलपार्वणा : ३ । कात्सुनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकाविजमदग्नय : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा: ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेय शातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्व गोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयावासा : ३ साङ्कृतिगो

त्रस्य २० अव्याहाराविसाङ्कृतय : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभमाण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्टवार्हस्पत्या : ३ । अनावृकाचगोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा : ३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवलिसारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । हरिगोत्रस्य २७ कुरुवद्धाङ्गिरोवार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डिगोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदेवला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगोत्रयो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । शालंवायन गोत्रस्य ३१ शालंवायनशालङ्कायन शाकटायना : ३ । वैयाघ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिककौशिकघृतकौशिका : ३ केषाञ्चित् कुशिककौशिकवन्धुला : ३ । शक्तिगोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा : ३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ काण्वायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजाजमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ अचोभ्यानन्तवासुकय : ३ । गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमासाराङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ केषाञ्चित्गौतमाङ्गिरसाशासा : ३ । शुनकगो॰ ३८ शुनकशौनकगृत्समदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जयकृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥

न॰ गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥ प्रव्रियते॰ शेत्रधुर्य्युभ्यामृत॰ कीर्त्यते । वृञ्॰ । अप्वृद्गित्यप् ॥ प्रवरश्चवा ॥

प्रवरललितम् । न॰ अष्टिप्रभेदे ॥ यथा । यमौनसौगप्रवरललितंनाम वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्येचलवलयझङ्कारयुक्तश्चलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंच क्रूऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला हरौजीयादीदृक्प्रवरललितंवल्लवीनम् ॥

प्रवर्ग : । पुं॰ होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं॰ वैदिककर्मविशेषे ॥ महावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि॰ प्रेरके । प्रवर्त्तनकारिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्रवर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकंनैवमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविध्योनहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभवेदितिस्थिति: ॥ इतिसङ्क्षेपशारीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न॰ प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलो-
कवेदयोर्द्दृष्टम् । सिद्धंबोधयतोर्थंक
थमेतद्भवतितत्त्वमस्यादे : ॥ ३८ ॥
विधिरेवनप्रवृत्तिंजनयत्यभिलषित
वस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभू-
दितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आस्था
पने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्
कृष्टस्यनिकृष्टंप्रत्याज्ञायाम् ॥ प्र-
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-
रे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥
णिजर्थे ॥ सर्वानुगतंप्रवर्त्तनासा-
मान्यंणिचोर्थ : । प्रेषणादयोवि-
शेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्या-
इतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । वि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादि-
ते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्र-
दीपाद्दितिरघु : ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न०प्र-
कृष्टवर्षणे ॥ तल्लक्षणमाहवराहा
चार्य : । ज्यैष्ठ्यांनासमतीतायांपूर्वा
षाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं
परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ जलप्र
माणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डक
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्द्देश : ॥ प
ञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-
जलंपतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमा
ह । येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्दु
वस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यंपरि
माणंवारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनि
ता० विगतधूलिजाला । मतान्तरमा
ह । केचिद्यथाभिवृष्टंदशयोजनम-
ण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशर
मतमेतद्द्वादशान्नपरम् ॥ येषुचभेष्व
भिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्राय : ।
यदिनाप्यादिषुवृष्टंसर्वेषुतदात्वना
वृष्टि : ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमा-
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनि-
ष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्र
स्वातिषुचत्वार:कृत्तिकासुदश ॥
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशच
तुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पु
नर्वसौविंशतिद्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्य
वैश्वेविंशति :सार्पेदशत्र्यधिका:
॥ आहिर्बुध्न्यार्यमणप्राजापत्येषु
पञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्येचकी
र्त्तितावाजिभेदशद्वौच ॥ रौद्रेषो-
डशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥
अत्रविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपी
डितेभेक्षितितनयत्रिविधाद्भुताहते
च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शु
भसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे ॥ चित्रमेख-
लके ॥

प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

र्हति । ह्वहह्वौ । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यात्रायाम् । पुराद्बहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायुन्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवायोरूर्द्ध्वस्थित : ॥ सनित्यंप्रत्यग्गति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नक्षत्रकक्षा : खचरै : समेतायस्मादत‌स्तेनसमाहृतोयम् । भपञ्जर : खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रंप्रवहानिलेनेतिशिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥ अस्यार्थ : ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्व्वेवायुस्कन्धा : ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋतुजित्सत्यजित्सेनजिद्मित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचैत्याभानो : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरेतिसाधु : ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडोला० इ० भा० । अधुना० पीनसखर्व्वरिया० इ० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आच्छादयति । वर्हवह्लपरिभाषणहिं

प्रादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणऊयतेअस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वासेर्ल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रे लपसृद्रुमथवदवस : इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहक : । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्त्तरि ॥

प्रवाहण : । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायु : प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञा: ॥ प्रवाहत: कण्ठहृदलेनसशब्दंवायुमपानमार्गेणत्यजत : ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम्० प्रवाहयति० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्याति : । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रवितत : । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ण्य-न्ताद्भावेल्युट् ॥

प्रविर : । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरल : । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरल : ॥

प्रविविक्षु: । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्भवनगोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षु: । आत्मशस्त्र्यनुगत : प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दक : ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्त्तुमिच्छति । वसे : सन्नन्ताल्लट : शत्रादेश : ॥

प्रविश्लेष : । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्ट : । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्त : ॥ निविष्टे ॥

प्रवीण : । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीर : । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीर : ॥

प्रवुद्ध : । त्रिं० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणबुद्ध : ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्त : । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्ततेस्म । वृतु : क्त : ॥

प्रवृत्ति : । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्न-सन्ततौ । उदन्ते । वार्त्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्त : करणवृत्तिर्न्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम्। रज : कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंवा। वृतु०। क्तिच्०। क्तिन्वा। न्यायमतेयत्नविशेषे ॥ अस्या:कारणम्। चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधनताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम्। यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम्। एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकै : परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येसाधनत्वमतिस्तथा। उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ :। इति गौतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्ति:स्यात् तज्ज्ञानात्साकुतो भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रम :। पुं० श्रुत्यादिभ्योदुर्बले प्रवृत्ते:क्रमे ॥ तथाहि। सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येहि०द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्य : क्रम :। यथा० प्राजापत्यपश्वङ्गेषु० प्राजापत्यान्हिवैश्वदेवींकृत्वाप्राजपत्यैश्चरन्तीतिवाक्ये नहतीयानिर्देशात्सितिकर्तव्यताकाएककालत्वेनविहिता :। अतस्तेषांतदङ्गानाञ्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम्। तच्चप्राजापत्यपशूनांसम्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते। तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अतस्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम्। तच्चैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि। तथाच प्राजापत्येषुकस्माच्चित्पशोरारभ्य : एकंसर्वचानुष्ठायद्वितीयादि : पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेय : सप्रवृत्तिक्रम : ॥ प्रवृत्ते : क्रम : ॥

प्रवृत्तिजनक :। त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञ :। पुं० चारभेदे। वार्त्तिके। वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्ध :। त्रि० प्रौढे। एधिते। वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते। प्रसृते ॥ प्रवर्द्धतेस्म। वृधुवृद्धौ। गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्रवृष्ट :। त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेक :। उत्तमे। प्रधाने। प्रमुखे ॥ प्रविच्यते। विचिर्पृथग्भावे। घञ् ॥

प्रवेट :। पुं० शितशूके। यवे ॥

प्रवेणि :। स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति। वेणृनिशामनयादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु। इन्। प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थ : ॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहादन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्द्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्वणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जू व्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । व्यचु विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीयाम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वैरवाद्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ सन्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्यासिनि ॥ ताच्छील्यं वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराद्विप्रशंसाभवति । वस्तुनि विद्यमानगुणोत्कर्षएक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशत्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशद्लृशातने । प्रकुरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रशत्त्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीप्नौ ॥

प्रशम: । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्यु:भावेल्युट्वा ॥

प्रशमित: । त्रि० अपाकृते । राज्ञ : कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य०देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहस्य०तुलयामानव्यवस्थापनम् , साम्यंसङ्गिषु०दानवृत्तिकरणेत्याग : समानार्चनम्०कार्याण्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्त: । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥

प्रशस्ति: । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसो : क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त: ॥ प्रत्यस्तमितक्लेशे ॥

प्रशान्तचित्त : । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्यस : ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसो : क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तंप्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यंप्रशान्तवाहितेत्यर्थ : ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घ : । मोनोधातो : ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकृति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितर : श्राद्धकारिणाम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्नितिदीर्घ : ॥

प्रश्न : । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । छ्वोरितिश : । प्रश्नेचेतिलिङ्गान्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रयः । पुं० प्रणये । प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम् । श्रिञ्‌एरच् ॥

प्रस्रवम् । न० प्रवाहे ॥

प्रश्रितः । त्रि० विनीते ॥ प्रश्रयमंगुणी स्पायि । श्रिञ्० । क्तः ॥

प्रश्लथः । त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्टः । त्रि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्लेषः । पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम् । श्लिष्० । घञ् ॥

प्रश्वासः । पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निःसारणे । समाध्यङ्गपूरकवि रोधिनि ॥ श्वासयुग्यविशेषे ॥ प्रश्व सनम् । श्वस० । घञ्० ॥ श्रमाप नये ॥

प्रष्टव्यः । त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा । त्रि० कथङ्कथिके । प्रश्नकर्तरि । पृच्छति । प्रच्छ० । तृच् । व्रश्चेति कृत्वषः ॥

प्रष्ठः । त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे । चाण्डा लिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइतिकः सुपि स्थइतिकोवा । प्रष्ठोग्रगामिनीति षः । ष्टुत्वम् ॥

प्रष्ठवाट् । पुं० युगपार्श्वगे । दमनका लिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्र गामिनंवहति । वहश्चेतिण्विः ॥ स्वामीतु० पश्चमंपष्ठंवावर्षवहतीति विग्रहश्चरेफरहितंपठति० तत्रपृषोद रादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी । स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि । प्रथमगर्भधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति । वहश्चेतिण्विः । वाहऊठितिङीष् ॥

प्रसक्तः । त्रि० आसक्ते ॥ तद्वति । सर्वघातदेकपरे ॥ न० । सतते ॥ प्रा सञ्जि । षञ्ज० । कर्मणिक्तः ॥

प्रसक्तिः । स्त्री० प्रसङ्गे ॥ प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्ज० । स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्गः । पुं० प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽ न्यदीयस्यापिसद्धानुष्ठाने ॥ अन्योद्दे शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा । दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनये त् । प्रसङ्गेनापियागङ्गामोचदाद्य वगाहिता ॥ गीतवादित्रादौ ॥ प्रस ज्यतेपुरुषोयत्र । षञ्ज० । घञ् ॥ नैहितार्थानृप्रसङ्गेननर्वविरुद्धेनकर्म णा । नवियमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपि यतस्ततः ॥ यतस्ततः पतितादेः ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य० । यथा च्युतोदारकथाप्रसङ्गः ॥ पुनः पु नः प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ स ङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्यपोद्धा तादिपञ्चकभिन्नत्वमितितल्लक्षण म् । स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसङ्गत्वम् । तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्र न्थे गदाधरभट्टाचार्यः ॥ प्रकृष्टःसङ्गः ॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतस्योपेक्षाऽनर्हत्वे। स्मृतविषयतापन्नत्वेसति०इ षविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तिः ॥

प्रसज्यः । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेधः । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यंविधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासह यत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्तिः । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्वा । पुं० प्रजापतौ । धर्मे ॥ सूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रइरसदो स्तुट्चेति०दृशपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीप्रौ ॥

प्रसन्नः । वि० अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा० अच्छी० इ० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्मवा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभावः । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषितः आत्माऽन्तःकरणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभः । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगता सभाअस्मात् । सभायाःप्रगतोवा ॥

प्रसरः । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंलभन्तेस्त्रियावत्क्वचनमर्कटाः । नाभिद्रवन्तितावत् पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरकः । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसवकइत्यपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्नो०फैलना० इ० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । अर्तिसृधृञ्यनिः । कृदिकारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये ॥ फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यत्रविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतस्तुकाञ्जिकंरुद्धक्वथितंशरपुङ्खया । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रंस्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिबद्धंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भवत्यास्तुनामतः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रः स्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूलेनारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्येतनात्रकार्याविचारणा । इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम् ० प्रसूयतेवा । षूङ्० । प्राणिप्रसवे० षूप्रेरणे वा । ऋदोरप्० पचाद्यज्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेऽनेन । बधबंधने । करणे ल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दस्याऽपशब्दवत्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तितास्त्वेतेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुवीर्य्योष्णास्तन्मांसस्भक्षयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहशरभर्क्षतरक्षुमुख्यायेन्यान्प्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ति । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललंतदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्घितीक्ष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लाभे । डाकादूत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसातिका । स्त्री॰ सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसादः । पुं॰ अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलं यशः सुकविता पाण्डित्यमारोग्यता॰ वादे वाक्पटुता कुले चतुरता गाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भ्यं प्रभुतागुणे निपुणता यस्य प्रसादाद्भवेत् तं वन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्य प्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ॰ । भावे घञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदवत्वे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र॰ व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत् स्वच्छजलवत् सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत् प्रसादोसौ सर्वत्र विहितस्थितिः ॥ अन्यत् इति॰ व्याप्यमर्थचित्तम् । सर्वत्रेति सर्वेषु रसेषु॰ सर्वासु रचनासु च । गुणवृत्त्या पुनस्तेषां वृत्तिः शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्या उपचारेण । तेषाम्॰ ओजआदिगुणानाम् । आकारैः शौर्यस्येव ॥

प्रसादनः । पुं॰ भक्तकारे ॥ न॰ अन्ने ॥ त्रि॰ प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री॰ परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादितः । त्रि॰ प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥

प्रसादी । त्रि॰ अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् ! न॰ वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । षाध॰ । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री॰ कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप्

प्रसाधिका । स्त्री॰ नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधितः । त्रि॰ अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । षाधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसारः । पुं॰ प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ॰ । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेः प्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न॰ पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्ताररूपेकर्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पञ्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० इ० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्यावलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावातहृत्तिक्ताबातरक्तकफापहा ॥ क्षीणानांस्थिरागाच्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोङ्गानितदुक्ताप्रसारणी ॥ प्रसार्य्यतेरूपमनया । करणेतिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगतौ । प्रे लपसृदुमथवद्वस इतिघिनुण् ॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यतेस्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि: । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते ० प्रसूयतेवा । षूङ्प्रसवे । सत्स्विति क्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पत्न्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयतेस्म । षूङ्० । क्तः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदितः ॥

प्रसूनेषुः । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृतः । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ ; निकुब्जपाणौ । पसर० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निसृते ॥ प्रकृष्टंसृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्तः ॥ प्रकृष्टंसृतंगमनमनयावा ॥

प्रसृतिः । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्टः । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेकः । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घः ॥

प्रसेवः । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । धोकडा० इ०गौड़०भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवकः । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे । दण्डाधः शब्दगाम्भीर्यार्थंकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धोतकटे । स्यूते । धोकडा०इ०गौड भाषा० ॥ प्रसेव्यते । षेवृसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्वः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधुः ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्नः ॥

प्रस्तरः । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर०इ०भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ०इ०कर्ममीमांसकाः ॥ पल्लवाद्यैर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री०गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तारः । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ शय्यायाम् ॥ छन्दः प्रभृ

तीनांप्रभेदन्नापकीसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृ ञ० । प्रेस्तोऽयन्नेइतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारित:। त्रि० प्रकीर्णे । विक्षिप्ते ॥

प्रस्ताय्य र्मं । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यर्मतनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकर: ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृत : श्यावोरक्तोवामांससंश्रय : । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंत्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रंविडङ्गस्यमन : शिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्मशुक्रंतथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्ताव: । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ० । प्रेद्रुस्तुस्रुवंइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यशार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिता : संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यै : स्वकार्योत्थै : प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथ : । आमुखंतत्तविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पण : ॥

प्रस्तिर : । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीत: । त्रि० } ध्वनिते ॥
प्रस्तीम: । त्रि० } संहते ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयो : । क्त : । आत्वेकृते० संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्० पूर्वं० स्त्य : प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घ: : । पश्चादापत्त्वस्त्वादंतत्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति० निष्ठातस्यपाक्षिकोम : ॥

प्रस्तुत : । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुति : । स्त्री० प्रत्यन्तस्तुतौ ॥

प्रस्तृत : । त्रि० आस्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभ : । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभित : । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थ : । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वार : कुडवा : प्रस्थ : ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ० वै० प० ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोचने । अर्द्धत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥ अर्द्धत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा। दीर्घेप्रस्थे समानञ्चनकुर्यान्मन्दिरंबुधइति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइ०कः प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्नऽनेन वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्पः । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुआ० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषोःप्रयाणे । यात्रायाम् । व्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्नः । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापितः । त्रि०प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रेस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थितः । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्तः । यातिस्यतीतील्वम् । निर्गच्छति ॥

प्रस्नः । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुद्धार्थम् ॥

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुटः ॥

प्रस्फुटितः । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटितः ॥

प्रस्फुरितः । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रवः । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रवः । स्रुगतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्टः स्रवः ॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवणः । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ०पर्वतमूलाद्वहिः स्रवज्जलेवा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनञ्चदीपनकृदितिराजनिर्घण्टः ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ०कृत्यल्युटवा०अपादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणक्षरणे ॥

प्रस्रावः । पुं० मूत्रे । पिसाव० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रुप्रस्रावे । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुतः । त्रि० वहति ॥

प्रस्वानः । पुं० उच्चैःशब्दे ॥ प्रकृष्टः स्वानः ॥

प्रस्वेदः । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदो

मर्धंयथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्रिका । जातीकक्कोलयुगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुशीरकाश्मर्य : कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम् । सरल : सप्तपर्णश्चलाचाचामलकीतथा । कर्पूरक:पद्मकञ्चएतैस्तैलंप्रसाधितम् । प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम् । पुमान् युवास्याच्छुक्राढ्य: स्त्रीणांचात्यन्तवल्लभ : ॥ स्त्रीशतंगच्छतेरुद्धवन्ध्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय : ॥

प्रहत: । त्रि० वितते ॥ क्षुण्णे ॥ प्रहन्यतेस्म । हन० । क्त : ॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहर: । पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे । अहोरात्रस्याष्टभागैकभागे । यामे । पहर० इ० भा० ॥ प्रक्रियतेढक्कादिरस्मिन् । हञ् ० । पुंसिसंज्ञायामितिघ: ॥

प्रहरकुटवी । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ॥

प्रहरणम् । न० शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हञ् ० । करणेति ल्युट् ॥ अन्नौप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसका : ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ सगणे ॥ ऽ: ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ यथा । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुपितता । विरहविपदिमेशरणमिहततो०मधुमथनगुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरवति । पहरेवारो० इ० भा० ॥

प्रहर्त्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृअस्तृच् ॥

प्रहर्ष : । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष : ॥

प्रहर्षण : । पुं० एकदेशे । बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्नौज्रौगस्त्रिदशयति : प्रहर्षणीयम् । अपिच । त्र्याशाभिर्मनजरगा : प्रहर्षणीयम् । इ० ॥ लक्ष्यंयथा । गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च । आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारे : संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसे० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसेहसने । लट : शतृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोरितिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त : । पुं० चपेटे । प्रतले ॥ प्रसृतोहस्त : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण: । पुं० क्षये ॥ कृत्यचइ० णत्व

म् ॥

प्रहार: । आघाते । चोट॰फट॰इभा॰ ॥ प्रहरणम् । हृञ्॰ ॥ घञ्॰ ॥ श्रान्ते भीतेव्यक्तशस्त्रे पतितेबालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहास : । पुं॰ अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे॰ । घञ्॰ ॥

प्रहासी । पुं॰ वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रकृष्टं हासयति॰ हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं॰ कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते : कूपेइति॰ इनि॰ ॥

प्रहितम् । न॰ सूपे ॥ त्रि॰ प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्॰ क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि॰ विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्॰ । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनिष्ठातस्यन : ॥

प्रहीणदोष: । त्रि॰ नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा : दोषारागादयो यस्य ॥

प्रहुत : । पु॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु॰ । क्त:

प्रहृष्ट : । त्रि॰ सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्ट ॥

प्रहेणकम्)
प्रहेलकम्) न॰ पिष्टकविशेषे । वायने । वाचनके । व्रलोपायने । वायना॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रहेलिका । स्त्री॰ प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली॰ इ॰ भा॰ ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रवाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दी चप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहु: ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्॰ सोदर्यवर्यणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्वाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचक विब्रवीति ॥ अस्यार्थ : । आदौमोत्॰उक्कारसहित : । भीमोनिर्गतभी : मकार : । अर्थवर्येणास्त्रामिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्वाहुबलेनतुल्यो

दीर्घ : । तथाच॰उमापतिरितिक वेर्नामात्रनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् मियार्थस्वदूरान्वयादिनदूषणमिति चेयम् ॥ प्रहेलयति॰अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्वुन्शिल्पि संज्ञयोरितिक्वुन् ॥

प्रह्लन्न : । त्रि॰ हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते ॥ प्रह्लादतेस्म । ह्लादीसुखे च क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं॰निनदे । शब्दे ॥ हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणह्लादय- ति॰आनन्दयति॰परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्॰इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि॰ प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रह्वयतेऽ सौ । ह्वेञ्॰ । सर्वनिघृष्वेतिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । ज ह्यातेर्वा ॥ आसक्तौ ॥ शिरसानम्रे ॥ महति ॥ यथा । तदाप्रह्वा:सर्व कार्यविघ्नानश्यन्तुमेशिवे॰इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न॰ शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । त्रि॰प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि॰ उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य ॥ जगतत्रयंक्रम माणेभगवतिवामने ॥ तोयेतुपति तेहस्ते वामनोभूद्वामन :। सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादौ॰द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी । इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा॰तस्यविक्रमतोभूमिं॰ चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ दिवमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं॰ ह॰ वं॰ ॥

प्राकरणिक : । त्रि॰ प्रकरणागते ॥

प्राकषिक : । पुं॰ षिड्गे । मायान- र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक षति । कषहिंसायाम् । प्राङ्गिपर्णा कष इतिकिकन् ॥

प्राकाम्यम् । न॰ महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति॰निमज्जतिच॰ यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं॰ वरणे ॥ साले । व- प्रोवर्यन्यत्रा॰इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्ध विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही । ऊर्द्धंविंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशु भप्रदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

स्वद्वयात्पूर्वंदीर्घंह्रस्वञ्चयंतथा । गृ
हिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच ।
नमध्यदेशेकर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधि
केशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रिय-
ते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उप
सर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृत : । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृत
मकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शा-
स्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ सं
स्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृ
तिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृ
तेभव : ततआगतोवा । तत्रभवः
ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं०प्रलय
विशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीत
प्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोय
मुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥
पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गु
णविशेषे ॥ यथाशैवानांमतेधर्मज्ञा
नवैराग्यादयोबुद्धिगुणाभावसंज्ञया
विज्ञाता : तेचसांसिद्धिका : वैन
यिकाः प्राकृताश्चेतित्रिधाभवन्ति
। तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्ना
दिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबु
द्धस्य० यथाप्रसुप्तसंस्कारइवदेहसं
योगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्रा
कृतोनामगुणोविज्ञेय : । इतिशै
वा : ॥ वि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा ।
वर्षाशरद्वसन्तेषुतिष्वृतुषुक्रमेणवा
तपित्तकफजज्वराः । यथा । वर्षा
शरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतक्रमा
त् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्र
मेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा
। चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडा
दिषु । श्लेष्मणः शिशिराद्येषुवायो
र्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरचित : ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य०
निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहित-
स्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्द
ण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तस्यवा
सरश्चप्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दि-
वाराद्यैर्वर्षंद्वादशमासकैः ॥ एवञ्च
तेशताब्दे चश्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः ॥ प्र
कृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः
। सर्वाः संहृत्यसाचैकामहाविष्णोः
प्रसूश्चया । कृष्णवक्षसिलीनाचमू-
लप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ०ब्र० ॥ अपि-
च का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोय
स्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रयः । अह-
ङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः
॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलय
स्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्य
तेप्रतिसञ्चरः ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये
॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादे
नमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता
नासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राक्कृतमित्रम् । न० स्वदेशव्यवस्थितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राक्कृतशत्रु: । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक: । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात्०येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे०प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि०प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्य्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : । प्राक्फाल्गुन : । प्राक्फाल्गुनेय : । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । चित्रशिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभाव : । पुं० कार्य्यस्योत्पत्ते: पूर्व्ववर्त्तिनि०अभावविशेषे ॥ सच०अनादि : सान्त: । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितिताकिका: ॥ विद्यमानस्यैवघटस्यमृत्पिण्डेऽभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या०शस्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते । नतृप्तिमुत्पादयतेशरीरेअन्धस्यदाराइवदर्शनीया: ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्य्यमाधुर्य्यशोभाधीरत्वकान्तय: । दीप्तिश्च०यत्नजा०भावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजा: ॥ इ० ॥ प्रगल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्जह । तत : प्राक्ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रंहरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० अकर्मोदधनि ॥

प्राग्र : । त्रि० अग्रे । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वगृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राग्वति । अव्य० । क्त्विगादिनाक्विन् । प्राग०वंश : गोवंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिक्षरणे । क्षेपाते॥ प्राघरणम् । घृतक्षरणादीप्सयो: । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-

प्राघुणिक : ।) पुं० थौ ॥

प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-

प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥

प्राङ्क : ।) पुं० पणव-

प्राङ्ग : ।) पुं० वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना० आंगन० इ०भा० ॥ सूर्यविह्वस्तत्स्यदोषोयया । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्यतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ प्राङ्गणवाद्ये ॥ प्रकृष्टम्अङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्थीत्तरान्तर्गतो व्यवहिशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्राथंव्यवहारमार्गेपराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि । पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० । प्राचोदेशात्०-प्राङ्देशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति० अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि० कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ०भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतिततः प्रत्ययो० नविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्च क्त्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य० क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वे-मङ्कार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्च० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि । पूज्य पूजकयोरर्थे ॥ यत्रैवभानुस्तुवियत्युदेतिप्राचीतितांवेदविदोवदन्ति ; तथा पुर : पूजकपूज्ययोश्च सद्गागमन्ता : प्रवर्द्धन्तितर्ह्ल ॥ प्राथम्ये ऽत्रप्रशब्द : । प्रथममञ्चतिप्राप्नोतिसूर्यम् । अञ्च् ० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृती । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभाषाग्रेरदिक् स्त्रियामितिं० ख : ॥

प्राचीनपनस : । पुं० विल्वे । गोहरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्य : । पुं० वेदप्रसिद्ध सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगा : ॥

प्राचीनवंश : । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशा : प्रागग्राभवन्ति सप्राचीनवंश इत्युच्यते ॥

प्राचीनबर्हि: । पुं० इन्द्रे ॥ पृथो : प्रपौत्रे ० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्रा : कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनबर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबल : ॥

प्राचीनशाल : । पुं० वेदप्रसिद्ध मुनिविशेषे । औपमन्यवे ।

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । शाकनादि० इ० गी० भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाग्रेरिति ख : । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिवट्टरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृते सति० दक्षिणस्कन्धापितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणे तुधृतं द्विजा : । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । अज० । वजेर्व्यचपो : ॥ वीगत्यादिषुवा । क्त : ॥ यद्वा । प्राचीनं प्रदक्षिणंराजतिस्म० आवेतिस्मवा गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थिते वामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वस्त्रे वाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

प्राचीपति : । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोवृतौ । ग्रामादेरन्तेकण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थंनगरादे : प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेष्टनादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरत : ॥ मृन्मय्यामपिवृतौप्राचीरमुपचारादितिस्वाम्यादय : ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतस : । पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तोऽयम् ॥

प्राचेतस : । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्य : । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादाया : प्राग्दक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिबहिर्गिरा: । तत: प्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तका : ॥ सुह्मोत्तरा : प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवा : । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तका:॥ साल्वामागधगोनर्दा: प्राच्याजनपदा: स्मृता: ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभव : । द्युप्रागितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥

प्राजक : । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अज० । ल्युट् । वायावितिवीन ॥

प्राजापत्य : । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये । देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । काये ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्योविधि : स्मृत : ॥ पञ्चमवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विष : । बहुक्षीरास्तथा : गाव : प्राजापत्ये वरानने ॥ ५ ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम् ० प्रजापतिर्देवताऽस्य ० प्रजापतेरिवायंवेत्याद्यर्थे ० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य : ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्ये व्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विज: ॥ अत्रग्रासपरिमाणापेक्षायामाहपराशर: । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासा : प्रात: षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंश : परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणञ्चयावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ हविष्यञ्चान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा । त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासान्सङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवाससत्यहंभवेदिति ॥
पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रजा
पतिसम्बन्धिनि ॥
प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोणाख्या
नग्रन्थोक्तायाम् । संन्यासाश्रमपूर्व
कर्त्तव्यप्राजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षि
णायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरू
प्येष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्य
ग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृ
हादिति ॥
प्राजिता । पुं० सारथौ । यन्तरि ।
सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् ।
अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादा-
वार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावेन ॥
प्राज्ञः । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठभ्रात
रि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदत
दुपकरणार्थ०विवेकिनि ॥ प्रज्ञाञ्च
विनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः
। प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञादयण् ॥ पक्षि
विशेषे । राजशुके । शतपत्रे । रा-
जसूआ० इ० भा० ॥ कारणशरी
राऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्र
धानाविद्योपाधिकेजीवे ॥भूतभविष्य
तिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि
वर्त्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रक
र्षेणजानातीति०प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः
॥ सुषुप्तोपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउ
च्यते ॥ प्रायेणयज्ञः : त्रि० प-
ण्डिते ॥ पण्डितेचगुणाःसर्वेमूर्खे
दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसह
स्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णु
शर्म्मा ॥ दक्षे ॥
प्राज्ञता । स्त्री० विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदं
पदार्थमेकंवाचाक्षरेस्वसुभाषितम् ।
मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिनदीभिः सा
गरोयथा इति ॥
प्राज्ञमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥
प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्या
म् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्याः । प्रज्ञाश्रद्धार्चा
भ्योणः । टाप् ॥
प्राज्ञी । स्त्री० स्वयंज्ञात्याम् । प्राज्ञा
याम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा०आतश्चोप
सर्गइतिकः ॥ प्र० अण् ॥
प्राज्यः । त्रि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे
॥ प्रवीयते । अज० ण्यत् । वा०वी
भावेन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमा
ज्यंयस्यसः ॥
प्राञ्जलः । त्रि० सरले ॥
प्राञ्जलिः । त्रि० बद्धाञ्जलौ । कृतस
म्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥
प्रकृष्टोसंश्लिष्टोऽञ्जलिर्येन०यस्य
वा । प्रबद्धः अञ्जलिर्येनवा ॥
प्राड्विवाकः । पुं० अक्षदर्शके । विचारा
र्थराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि
। ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदा
निव्यवहाराः तेषांनिर्णेतरि । ज-
ज० इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं
। प्रच्छनीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छि

श्रिस्व्रुद्रुकटप्रुज्वांदीर्घोऽसम्प्रसार
णश्चेत्युणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घो॰सम्प्र
सारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् ।
प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ॰ प्रश्न
विवेकावस्यस्त : । अर्शआद्यच् ।
प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥
यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवा
क्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचे
ति॰ शादेश: । विविच्यवक्तीतिवि
वाक : । घञ् । प्राट्चासौविवा
कश्चे ति॰ प्राड्विवाक : ॥ यथा-
हु : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववा
क्यंप्रयत्नत : । विचारयतियेना
सौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति
॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छती
तिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्ध
ञ्चसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयति
वेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाक
श्चे तिप्राट्विवाक:॥ उक्तञ्च । विवा
दानुगतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तंप्रयत्नत :
। विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्त
त : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं॰ प्राग्गमनवति॰नासाग्र
स्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्य
चमुपलभ्यमानत्वात् । प्राणितीती
तिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मवहिर्गम
नम् । तस्यरूपम्॰इन्द्रनीलप्रतीका
शंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थाना
नि॰ आस्यनासिका॰मध्यवर्तिनाभि
मध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादा
ङ्गुष्ठे पिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरी-
रान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैको
प्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसं-
ज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे॰ जी
वात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमा
निनिचैतन्ये॰ क्रियाशक्तिप्रधाने॰
हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥
हृन्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ का
व्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुत्रे ॥ प्रा
णितिअनेनवा । अच्॰ घञ्वा ।
अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन॰अ
नितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्॰
यदपगमेचनभवति॰ सचवायुविशे
षोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासो
च्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: ।
प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण :
प्रकीर्तित : ॥ त्रि॰ पूरिते ॥

प्राणा : । पुं॰ भूम्नि॰ असुषु ॥ अस
व : प्राणाइति॰असुप्राणशब्दाभ्यां
बहुवचनान्ताभ्यांपञ्चप्राणादयउच्य
न्ते पुनरेकैकाभिधानेवहुवचनम् ।
अतएव॰प्राणोऽपानइत्युक्तम्॰हृदि
प्राणोगुदेपानइत्यादिचदृश्यते ॥ अ
स्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तैस्तुप्राणो
भवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभू
तानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्च
वृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥
शरीरस्थपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । श रीरस्थाइमे०वृत्यमर : : इमेप्राणा दयपञ्चवायवः शरीरेतिष्ठन्तितेचनि यतस्थानस्थाः । यदाहुः । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : , उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्व- शरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्च- यथा । अन्नप्रवेशनं०मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि०निमे षादि०तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणि मात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । व- स्त्रविशेषे ॥ वोले ॥

प्राणथः । पुं० वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजा पतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति । अन० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणि भ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददा ति०चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति०खण्डयतिवा । प्राणान्दापय ति०शोधयतिवा । प्राणान्दातिलु- नातिवा । आतइतिकः ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्धि- वृद्धे ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्थमा हारे ॥ यथा । अग्रंप्रदायभूतेभ्य : सीताथवरवर्णिनी । तयोरप्यददा दृभावोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयो स्तृप्तिमयोत्पाद्यवीरयो : कृतशौच यो : । विधिवज्ज्ञानकीपश्चाच्चक्रे साप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे० अयोध्याकाण्डेद्दष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गले ॥ त्रि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि० प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथः ॥

प्राणन्त : । पुं० रसाञ्जने ॥ वायौ ॥ प्राणयात् । अन० । रुहिनन्दिजीवि प्राणिभ्य : षिदाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ त्रृति । हिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राणः पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिमायांजीवन्या से ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्० । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणान्बिभ र्ति । डुभृञ्० । क्विप । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं० द्वितीयकोषे । कर्मे न्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके : क्रि याशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रिया त्मकत्वेनरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूल- समष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽमूर्तिराशौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णादिहे बलंयच्छन्नचाणायांय : प्रवर्तक : । वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि । प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०सङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनायासेनलीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धाम्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतुल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तत्रैकनाशादपरस्यनाशस्तत्रैकवृत्त्यपरप्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविकल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्त्यस्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राबल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्राणस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्पन्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयोर्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विहगी विशेषे ॥ साचारुणगरुडयो : श्वश्रू : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्राणानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्यानोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणानामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचकपूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सतिश्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण: प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्येसतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवायुरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाकृष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥ यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वादशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वादशकोर्ध्व य : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणोभवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सगर्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भस्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिरसासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्वभ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगीतायाम् । इडयाकर्षयेद्वायुंवाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातुमात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगेसम्यक्द्वात्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगलयाचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणायाममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंसमाचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्यक्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिःसार्द्धंसगर्भं तं विदुर्बुधाः ॥ तदपेतं विगर्भंचप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यसतःपुंसोदेहेस्वेदोद्गमोधमः ॥ मध्यमःकम्पसंयुक्तोभूमित्यागःपरोमतः । उत्तमस्यगुणावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिसर्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । निरोधःसर्ववृत्तीनांप्राणायामः स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेषस्यआयामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं॰ अपानेजुह्वति- प्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषु जुह्वतीतिभगवद्वाक्ये ॥

प्राणिद्यूतम् । न॰ समाह्वये । पशुपक्ष्यादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेषकुक्कुटादिभिःकृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं॰ प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरीरिणि ॥ अत्र वैनाशिकमते॰ अस्यगुणायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्यादिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौगुणाएतेआत्मनःस्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाता॰ पुण्यपापाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमानसप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृत्त्यादिनाऽनुमेयः । अहमित्याकारप्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुःपरममहत्त्ववान् ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाःसन्त्यस्य । अतइनिठनाविति॰ इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री॰ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि॰ लोकहितकारिणि ॥

प्राणिहिता । स्त्री॰ पादुकायाम् । पनहिया॰ इ॰ भा॰ ॥

प्राणीत्यम् । न॰ ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं॰ पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं॰ गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषोद्भवएववा । गन्धःप्राण्यङ्गजःप्रोक्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रातःसवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातःकालोपलक्षिते कर्मणि ॥

प्रातः । अ० प्रगे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्य दिनस्य प्रथमे भागे । प्राति । अत० । प्रातेररन्निति० अरन्प्रत्ययः ॥ सार्द्धप्रहरे । यथा अमरः । ललाटसम्मितेभानौ प्रथमः प्रहरः स्मृतः । स एवाध्यर्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयते इति । पञ्चपञ्चउषःकालः सप्तपञ्चारुणोदयः । अष्टपञ्च भवेत् प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः इति देवीभागवतम् ॥ श्रोत्रियं शुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितं तथा । प्रातरुत्थाय यः पश्येद् आपद्भ्यः सविमुच्यते ॥ तथा । पापिष्ठं दुर्भगाम् अन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थाय यः पश्येत् तत्कलेरुपलक्षणमिति छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाकः । पुं० शस्त्रे ॥ यत्प्रातःकाले शस्यते याज्ञिकैः ॥

प्रातराशः । पुं० प्रातःकालीनभोजने । कल्यावर्त्ते । कलेउ० इ०भा० ॥

प्रातर्गेयः । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिव्रते । वन्दिनि । भाट० इ०भा० ॥ प्रातःकाले गेयईश्वरादिर्येन ॥ अथर्मुखेगातव्ये गीतानामसहस्रादौ ॥

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रातः भुङ्क्ते । भुज० तृच् ॥ त्रि० प्रभातभोजनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्यावर्त्ते ॥

प्रातिः । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिकः । त्रि० प्रतिकूलचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिजनीनः । त्रि० जनेजने साधौ ॥ जनञ्जनम् इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभावः । प्रतिजने साधुः । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥

प्रातिपथिकः । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथेठक् ॥

प्रातिपदिकः । पुं० अग्नौ । शिखावति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ० कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यां लक्षिते० नामनि ॥ प्रतिपदिभवम् । ठक् ॥ घोरः कीदृग्वचोऽनृतिकोरोगी कश्चनास्तिकः । कीदृक्चन्द्रं न पश्यन्ति तत्सूत्रपाणिनेर्वद ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञानप्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव० प्रतिभायां भवं वा । स्वार्थे० भवार्थे वा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभुवः कर्मणि धने ॥

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० इ० भा० ॥ यथा। साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ इ० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्प:॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप लोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परौसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशेभव : यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम्। अव्ययीभावाच्चेतिञ:॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ।। प्रतिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । भीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारम्भविदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ।

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्वव्याख्यान: प्रथमेभवोवाद्व्यजद्वाञ्चणक् प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विष्णोर्देशप्रादुर्भावा : दशनामानीत्यर्थ : । प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ इतौ प्रान्दति । प्रादिवम्भने । वा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । प्राविना अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलमितिपाक्षिकोदीर्घ : ।

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ।

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : }
प्रादोषिक : } त्रि० } प्रदोषसम्बन्धिनि ॥ निशाप्रदोषाभ्याञ्चेतिशैषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ।

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न॰ प्रधानतायाम् ॥ अ गुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत : । वि॰ प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न॰ प्रकृष्टाध्ययने ।

प्राध्वम् । वि॰ दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डमप्रत्यय : ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ॰ बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने॰ इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ।

प्राध्वम् । अ॰ नम्रार्थे ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन॰ डम् ॥

प्रान्त: । पुं॰ चरमे । अन्तभागे । शेष सीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशया: । तस्मादधीजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तत : । अ॰ प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न॰ ग्रामस्यदूरे॰ वृक्षलतादिशून्येवर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्॰ व्यवधानमवकाशोवायत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि : ।

प्रान्तशून्यम् । न॰ छायादिरहित॰ दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य : । त्रि॰ प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न॰ नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं॰ पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण॰ । आङ्पणि कषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय : । त्रि॰ फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ॰ गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित : । त्रि॰ निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणआपित : ।

प्रापिपयिषु : । त्रि॰ प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय. ॥

प्राप्रिय : । पुं॰ गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश देवगन्धर्वा : प्राप्रेया : परिकीर्तिता : ॥

प्राप्त : । त्रि॰ स्थापिते । प्रतिष्ठिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तं कर्मविनाऽनेकोविधातुंशक्यते गुण : । अप्राप्ते तुविधीयन्ते बहवोप्येकयत्नतइतिन्याय : ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यते स्म ॥ आप्लृ॰ । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त : ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि॰ मृते ॥ प्राप्तं पञ्चत्वमनेन ॥

प्राप्तपात : । पुं॰ चक्रांशो : पारिपा

प्रिवंके ॥

प्राप्तभाव : । पुं० जातोषे ॥ त्रि० लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूप : । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् । प्राप्तापन्ने चद्वितीयेतिसमास : । प्राप्तंरूपंयेन वा ॥

प्राप्तव्य : । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्म्मणितव्यप्रत्यय : ॥

प्राप्ति : । स्त्री० महोदये । धनादिवृद्धौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भृत्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणास्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आप्लृ० । क्तिन्नावादिभ्य : ॥ लग्नादिकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । तृच् ॥

प्राप्य : । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुंशक्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिक : । पुं० उष : काले ॥ प्राबोधकोपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकर : । पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चआहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चिति : ॥

प्राभूतिक : । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्यइतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्त : ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिक : । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागत : । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ कालत्रयाबाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यातार : ॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किका : ॥ स्वत : प्रामाण्य मितिमीमांसका: ॥ प्रमाणस्यभाव : ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवाद : । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्ता मणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥

प्रामाद्य : । पुं० वासके । अठरूषे ॥

प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥

प्राय : । पुं० सन्न्यासवति० मरणायान शने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्राये णाकृतकृत्यत्त्वान्मृत्योरुद्विजतेजन: । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण्० । एरज्वा ॥

प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयत स्वभाव : । ष्यञ् ॥

प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादकेकर्म विशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धे रा पादके० पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्राय : पापंविनिर्दिष्टंचित्तंतस्यवि शोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्ति : ॥ अ- पिचाङ्गिरा : । प्रायोनामतप : प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते । तपोनि- श्चयसंयुक्तंप्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननि श्चितमित्यर्थ: ॥ प्रायश्चित्तम् । पार स्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तक- र्माणितु० पापक्षयसाधनानिचान्द्रा यणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषि द्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्दे शेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनु रूपाणिप्रायश्चित्तानिकृदया । यथा

तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि : ॥ पापेगुरुणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पे च तद्विद : । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय : ॥ प्रायश्चित्तान्यशे षाणितप : कर्मात्मकानिवै । या- नितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणंपर मितिपराशर : ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापा नांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागव तेव्यास : ॥

प्रायश्चित्तीय : । त्रि० प्रायश्चित्तयो ग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव : । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुति स्मृतिविहितायकर्मणे हितोवा । छ्श्चाच्छ : ॥

प्राय : । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥

प्रायिक : । त्रि० प्रायोभवे ॥

प्रायुद्धेषी । पुं० घोटके ॥

प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यंनविभज्यते । यदस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्मू- र्खै : सहनविभजनीयम् ॥ इति दायभाग : ॥

प्रायोपविष्ट : । त्रि० प्रायोपवेशवि शिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशने न उपविष्ट : ॥ अत्रादित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकै र्महदादिभि : । उच्चिकित्स्यैर्महा रोगै : पीडितोवाभवेत्तु य : ॥

स्वयं देहविनाशस्यकालेप्राप्ते महागतिः। आब्रह्माणस्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्य्यादनशनं तथा। एतेषामधिकारोस्तिनान्येषांसर्व्वजन्तुषु॥ नराणामपिनारीणां सर्व्ववर्णेषुसर्व्वदा ॥ इति ॥

प्रायोपवेशः। पुं० सन्न्यासपूर्व्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम्। न० वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि ॥ कर्म्मजन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमितिकीर्त्तितम्। दुर्व्वलं सबलंचेतिप्रारब्धं द्विविधं विदुः ॥ दुर्व्वलस्यप्रतीकारः सनास्तिसबलस्यतु ॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारोभवेद्यदि। तदादुःखैर्नलिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानंसततंजानन्कालंनय महामते। प्रारब्धमखिलंभुञ्जन् नोद्वेगंकर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धंपरेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमितिभेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छाकृतंभिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानंपरेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमानंपाषाणपतनंकण्टकवेधादिकञ्चानिच्छाकृतंप्रारब्धमितिविवेकः ॥ त्रि० प्रकर्षेणआरब्धे ॥

प्रारब्धिः। स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भः। पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेणआरम्भः ॥ प्रारम्भे कर्म्मणांविप्रः पुण्डरीकंस्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सितः। त्रि० प्रकर्षेणआरब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम्। न० प्रकर्षेणयाचने। प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना। स्त्री० याच्ञायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम् ॥ प्रकृष्टार्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम्। न० द्वापरयुगे ॥ त्रि० प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः। त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म। अर्थयाच्ञायाम्। क्तः ॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः। पुं० पयोधरे ॥ त्रपुषे ॥ न० कण्ठादृच्यस्यप्रजुलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लवि अवस्रंसने। पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका। स्त्री० हेमविरचितेनाभिलम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लवि। ण्वुल् ॥

प्रालेयम्। न० मिहिकायाम्। हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्थाअत्रेति० प्रलयोहिमाद्रिः। ततआगतम्। अण्। केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियइतियस्येयादेशः ॥ उदके ॥

प्रालेयांशुः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥ प्रालेयानि० हिमानि० अंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचलः । पुं० हिमालये । मेनाधवे ॥

प्रावटः । पुं० यवे ॥

प्रावरः । पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न० संव्याने । उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुकः । त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावारः । पुं० उत्तरासङ्गे । उपरिवस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रव्रियतेऽनेन । वृञ्० । वृणोतेराच्छादने० इ० घञ् । उपसर्गस्यघञ्योतिदीर्घः ॥

प्रावारकीटः । पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्ययः । पुं० शरदृतौ ॥

प्रावृतः । त्रि० निवीते । परिहितेवस्त्रे ॥ आव्रियतेस्म : वृञ्० । क्तः ।

प्रावृतिः । स्त्री० प्राचीरे ॥ शैवानांमते० स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रथमराशौ ॥ प्रावृणोति०प्रकर्षेणाच्छादयतिआत्मनांदृक्क्रिये० इ० प्रावृतिः ॥

प्रावृट् । स्त्री० वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयोः ॥ वर्षणम्०वृट् । वृषुसेचने । सम्पदादित्वात्क्विप् । प्रकृष्टावृडत्र । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वाविति दीर्घः ॥ प्रवर्षतीतिवा ॥

प्रावृषा । स्त्री० वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री० कण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामेति०अयतेवा । कर्त्तरिल्युट् । कृत्यचइतिणत्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिकः । पुं० मयूरे ॥ त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिजः । त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्यः । पुं० नीपे । कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य०प्रावृषिभवोवा । कालेभ्योभववत्०इति० प्रावृषएण्यः ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा । प्रावृषएण्यः । टाप् ॥

प्रावृष्यः । पुं० कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकङ्कटे ॥ न० ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनंवा । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घावसम्प्रसारणञ्च । च्छ्वोःशूडितिशः । प्राशौ०प्राशः प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राशः । पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न० उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम् । न० पितृयज्ञे । नित्यश्राद्धे ॥ त्रि० भक्षिते ॥

प्राश्निकः । पुं० सभ्ये ॥ त्रि० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्रासः । पुं० कुन्तास्त्रे । भाला० इ० भा० ॥ कौंच० इ० गौ० भा० ॥ प्रास्यते । असु० । हलश्चेतिघञ् । प्रायो हस्तेऽप्यशल्ये इ० स्वामी ॥

प्रासङ्गः । पुं० युगे । वत्सानां शिक्षार्थं काष्ठत्रि० । वत्सानां दमनकाले स्कन्धे यत्काष्ठमासज्यते तत्र ॥ प्रसज्यते । षञ्ज सङ्गे । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घः ॥

प्रासङ्ग्यः । पुं० युगवोढरि वृषे । युग्ये ॥ प्रासङ्गं वहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥

प्रासादः । पुं० देवमन्दिरे ॥ राजगृहे ॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥ आङ्शा । कृत्वाप्रभूतं सलिलमारामाणि निवेश्य च । देवतायतनं कुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥

प्रासादकुक्कुटः । पुं० पारावते ॥

प्रासिकः । पुं० कौन्तिके ॥ प्रासः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥ प्रास्यते स्म । असु० । क्तः ॥

प्रास्तारिकः । त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि ॥ प्रस्तारे व्यवहरति । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति० इतिठक् ॥

प्रास्थानिकम् । त्रि० प्रस्थानकालोचिते ॥ प्रस्थाने भवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रस्थानशब्दस्य गुणवृत्त्या कथञ्चित्कालेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम् । न० प्रस्थपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे । प्रस्थस्य वापः । तस्य वापइतिठञ् । त्रि० कटाहादिपात्रान्तरे ॥ प्रस्थं सम्भवति० स्वस्मिन्नममाविशयति० अवहरति० पचति वा । सम्भवत्यवहरतीत्यादिना ठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थिकी ब्राह्मणी । प्रस्थमुपसंहरति० पचतीत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ् ॥ प्रस्थं परिमाणमस्य । प्रास्थिको राशिः । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

प्राहः । पुं० नृत्योपदेशे ॥

प्राह्णः । पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमश्चासावह्नश्च प्राह्णः । राजाहःसखिभ्यष्टच् । अह्नोऽह्न एतेभ्य इत्यह्नादेशः । अह्नोऽदन्तादिति णत्वम् ॥

प्राह्णे । अ० पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतनः । त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धिनि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्य ष्ट्युट्युलौ तुट् च ॥

प्रियः । पुं० धवे । पत्यौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ जीवकौषधे ॥ प्रीतिविषये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोऽह्मा

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरं प्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियाश्चासंस्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेति कः ॥ न० श्रोतुस्तत्कालश्रुतिसुखवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिना स्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियश्चकार्यवशाद्भवति । यथा । न हि कस्य प्रियः कोवा विप्रियो वा जगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वे भवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियं वदति । वदव्यक्तायां वाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० स्वर्वेश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० पीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमभिर्युक्तोमृदुसमसृणैर्घनैरितिवैजयंती ॥ अलौ । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । काश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरिति कुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयते वा । इगुपधेति कः । स्वार्थे कन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियं करोति । डुकृञ्० । क्षेमप्रियेत्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतां प्रियं करोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति । क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेति पक्षे खच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नी तद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलं मधुरं रूक्षं कषायं शीतलं गुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियं गच्छति । मृगय्वादौनिपात

सिद्ध: ॥ मित० दुर्वा ॥ प्रियमङ्गतिवा । अगिगतौ । ग्रन्तोवा । कु: पूर्वत् । शकन्ध्वादि: ॥ कटुक्याम् ।

प्रियचिकीर्षु: । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं० हृद्यलोके ॥ प्रौढभावर्त्ते ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञोयम्तस्यपियजनोत्तम: ॥

प्रियजीव: । पुं० श्योनाकवृत्ते ॥

प्रियतम: । पुं० मयूरशिखावृत्ते ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्र: प्रिय: पुत्रात् पिण्ड: पिण्डात्तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य: प्रिय: प्राणआत्माप्रियतमस्तत: ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्द्दे । प्रेमणि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रिय: । तस्य भाव: । तल् ॥

प्रियतोषण: । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयेच्चघनोपरि । स्तनापीडकर: कामीकामयेत् प्रियतोषण: ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभाव: । त्व: ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शन: । पुं० कीरे । शुकविहङ्गमे ॥ चीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चत्तुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

प्रियप्रेप्सु: । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधु: । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधुमद्यंयस्य ॥

प्रियरूप: । पुं० कामे ॥ न० अप्सर: प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभार: समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेश: सुविद्यानांक: पर: प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत: । पुं० स्वायम्भुवमनो: पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोस्वायम्भुवस्यतु द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौधर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवा: । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्यस: ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रियसंवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । विजयसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंदृश्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीतिलक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । सलगै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवोविलसत्कला : । अभवन्प्रियासुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आम्रफले ॥ हृद्यजले ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारस्यचफलंपक्वं वृष्यंगौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यंपित्तदाहार्ति

नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियस्यतत्उदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रतने ॥ नञ्पुराणेप्रादिति०चेनसमुञ्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्ताल्ल्युटि०धूञ्प्रीञो-रितिनुक् ॥

प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्यन्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनाल्लट : शत्रादेश०धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणास : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौ-त्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोह्यरोग : सुखवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषांप्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ रध्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेका नांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरत : सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० हैमीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेम लक्षणाप्रीतिर्ह्यात्मनिमुख्यान्यत्रगौणी । तथाचोक्तंवार्तिकसारे । स्वात्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । नत्वतोतोऽस्मामुख्याप्यात्मप्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तैवसर्वावस्थासुवीक्ष्यते । प्रीतिरस्मैयाअतत्तस्मान्मुख्यासाविति गम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । बाह्येषुसर्निमित्तत्वंप्रीतेः स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतो लोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीतेस्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यद्दीक्ष्येहिपुत्राणांप्रीतिंचोषितसत्तकारयेत् । वाग्विवादोऽर्थसम्बन्धः परोक्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिदः । पुं० वासन्तिके । कैलिकिले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चिच्छ्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥

भावेक्तः ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुनः । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मकः । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीतिः सुखमात्मायस्य सः ॥

प्रुषिः । पुं० प्लुष्टौ ॥

प्रुष्टः । त्रि० दग्धे । प्रुष्यतेस्म । प्रुष दहे । क्तः । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्वः । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशुप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूटः । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीयः । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्येक्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनयावा । ईक्ष० । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ भवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इङ्खिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खित: । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इति० । क्त: ॥
प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥
प्रेङ्खोलित: । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत: कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥
प्रेत: । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्ध्वं वायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञ: प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुख: प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत: । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । ष रीरचरायेचभूतप्रेतपिशाचका: । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतत्रैवचरन्तिहि ॥ नोर्द्ध्वं विक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भूतपाप्मनाम् । यतजर्द्ध्वं हिविप्रेन्द्राच्च सायेकृतैनस: ॥ तेतुमूर्याद्ध: सर्वेविहरन्त्यूर्द्ध्ववर्जिता: । इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड: ॥ वैदिकविधानेनौर्द्ध्वदैहिकाभावात्विष्णुर्द्धेषाच्चबहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाकसपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत: ॥ प्रैति । इण० । गत्यर्थेति क्त: ॥
प्रेतकार्य्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । अकृत्वाप्रेतकार्य्याणिप्रेतस्यधनहारक: । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥
प्रेतकृत्या । स्त्री० पितृपक्षाद्यायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत: प्रेत: पितृलोकस्थएवोच्यते ॥
प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥
प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतमुद्दिश्य खेनंजलदाने ॥
प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥
प्रेतपटह: । पुं० भवरुदि । मृत्युभङ्गरके । मृत्युकालेवादनीयवाद्यविशेषे । भौरु० इ० भा० ।
प्रेतपति: । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपति: ॥
प्रेतपिण्ड: । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाञ्चप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाहिके । भाषितेतस्यदैपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्यतस्यविमोक्षणम् । श्मशानिकेभ्यो देवेभ्यचाकल्पं नैव विद्यते ॥
प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥
प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । साधारणीदुराधर्षासम्मता:

प्रेतमातर : ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतवाहित : । त्रि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसात्रिधास्थिता । प्रभासेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहं त्यक्त्वेत्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्यय : । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्येत्यर्थे ॥

प्रेत्यभाव : । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथाचगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्ति : प्रेत्यभाव : ॥ १९ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं०प्रेत्यभाव : । तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्त : । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोपत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं० वासवे । वाते ॥ प्राणिषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभाव : पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेति प्रादेश : ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्रा : प्रेमाणोनपरिचयतन्त्रा : । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकस्तलक्षणंयथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपि ध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनो: स प्रेमापरिकीर्तित : ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणि : ॥

प्रेमपरिप्लुत : । त्रि० प्रेमरससमन्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिं नायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयं पादंतस्यजङ्घो परिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते ॥ त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रिय : । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांभार्यायाम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरक: । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोत्रिधि: ॥ प्रेरयति । प्रोपसर्गादीर्तेर्हेतुमण्णिजन्तात्‌०कर्मणि० ण्वुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० दू० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधं प्रेरणंविदु: । रागावल्गाकशापार्ष्णिप्रतोदस्वभेदतइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरित: । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेत्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरक्षेपे प्रईरगदीस्रुदृचेति क्वनिप् ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीब्रौ ॥

प्रेर्य: । त्रि० प्रेरकायोग्ये ॥

प्रेष: । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात् प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रञ्चापदिकालेचभार्यांचविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्त्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषित: । त्रि० प्रसृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठ: । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रिय: । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधु: ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्य: । त्रि० नियोज्ये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा । ण्यत् । गुण: ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे । प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैष: । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्मादे ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषेर्भावेघञ् । प्रादूहेतिवृद्धि: ।

प्रैष्य: । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषु इच्छायाम् । इषगतौ० आभीक्ष्ण्ये च । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धि: ॥

प्रोक्त: । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण० अध्यापनेन० अर्थव्याख्यानेनवाउक्त: प्रकाशित: ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । छीटाखेलना० दू० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिरुद्वेजितास्मइतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षित: । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने । यज्ञार्थमन्त्रै : संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्त : श्राद्धेशानियमेतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यानामिदानींतनप्रोक्षणापेक्षानास्तीत्युक्तमहाभारते । यथा । आरण्या: सर्वदैवत्या : प्रोक्षिता : सर्वशोमृगा: । अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते०इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतेस्म । उक्ष० । क्त : । मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलत्ता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पृञ्छना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित : । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोणठ: । पुं० कटकोले । पतद्‌ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञ : कर्म्मणिक्त: । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल : । पुं० सिंहलास्था । तालवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । कुडी०कुडा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल : । त्रि०विकसिते ॥

प्रोत्साह : । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ: । पुं० कट्याम् ॥ स्फिचये । शाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्त्रे ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि० अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीति घ : । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ । तियपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुण : ॥

प्रोद्यत : । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोष : । पुं० सन्तापे

प्रोषित : । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंसमाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्या : ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ : । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयो : समासेवा ॥

प्रोष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री॰ पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयो : ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुचीत्यादिनाबहुव्रीहावच् ०पक्षाव-श्वनिपातित : ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्राम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपाद : । पुं॰ प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । जेप्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरचोवृद्धि : ॥

प्रोष्ठी । स्त्री॰ शफरे । शफर्याम् । वैवरीमच्छी॰सहरी॰पोठी॰पुठी॰. इ॰भा॰प्र॰मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटु : स्वादु : शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धास्यकण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघु:स्मृता ॥ प्रकृष्टश्चोष्ठोस्या: । श्रोत्वोष्ठयो : समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति॰जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । श्र॰ देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह : । पुं॰गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजचरणपर्वणि ॥ प्रोहश्चरणपर्वणीतित्रिकाण्डशेष: ॥ त्रि ॰निपुणे ॰तर्के ॥

प्रौढ : । पुं॰ वत्सरे ॥ त्रि॰ प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोह्यतेस्म । वह॰ । क्त : सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रौढपाद : । पुं॰ आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि । यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपाद : सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम् । प्रौढपादोनकुर्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायन : ॥ श्रनेकोद्वाघ्ये दारुशिलेभूमिसमेइष्टकाश्मसङ्कीर्णीभूतादूतिबौधायनवचनात्तथाविधेआरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री॰ नायिकाभेदे । चिरंस्याम् । श्यामायाम् ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्धम्पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्वालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतोप्रौढा भवेद्वृद्धाततः परम् ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगत : । प्रेमदानादिभि : प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणेगुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

ज्ञातरुणीप्रायणहारिणी । प्रौढाकरोतिसुरत्वंसुखामरणादाभवेत् ॥ मुग्धादित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री॰ उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । क्रियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं॰ भाद्रमासे । प्रौष्ठपदीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं॰ प्रोष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदादेवतास्य । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं॰ प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । हस्ति : ॥

प्लक्ष : । पुं॰ जटिनि । पर्कव्याम् । पाखर॰ इ॰ प्र॰ वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडो॰ इ॰ वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके । सर्पान्तरे॰ । प्लुष्यति । प्लुष॰ । प्लुषेरच्चोपधायाइतिस : ॥ प्रक्षरति॰ वा॰ । क्षरसञ्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्षभक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोगच्छतिवा । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्तारादृद्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामान्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं॰ प्लवने । प्लुतौ ॥ भेले । भेलके । डोंगा॰ इ॰ प्र॰ जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले । कपौ । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवण । क्रमनिम्नमहीभागे पर्कटीद्रुमे । कारण्डवखगे ॥ शब्दे । प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तद्यथा । हंससारसकाद्म्बबकक्रौञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकादम्बाबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्ते सलिलेयस्मात्तस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरा स्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ ॥ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजाय
तेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रिये । प्लवेप्ल
वन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि
॥ ३५ ॥ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे
॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यद्वा । प्ल
वनम् प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् ।
प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक : । पुं० खड्गधारादिनर्त्तके ।
कीलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग : । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥
मण्डूके ॥ सूर्य्यस्यसारथौ ॥ शिरीष
वृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोर्हद्विशेषस्यध्वजे
॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्ये
भ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड : ॥

प्लवगति : । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्ग : । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥
प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधा
न्यानिपीडान्तेग्रीष्मे वर्षतिवासव:
प्लवङ्गपीडिता : सर्वा :.प्रजाश्चमुर
वन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्० प्लव : ।
प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० ।
अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड : ।
गमश्चेतिखच् । खच्चडिद्वा । मुमा
गम : ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम : । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे
प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० ।
गमश्चेतिखच् । मुमागम : ॥ मा
त्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादि
गुरुं प्रथमङ्कुरुसन्ततम्० पञ्चकल
मततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायक
मथचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधि
कविंशति : प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा
। विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासववं
दितम्० विस्मृतविषयविषादक
मुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलि
तञ्चसुखंनहिकामये० शङ्करपाद
सरोजरज : परिभावये ॥ इति ॥

प्लवन : । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभू
मौ ।

प्लवमान : । त्रि० तरति ॥ तैरत०
तैरता० इ० भा० ॥

प्लविक : । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥
प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ।

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम्
। प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात्
तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्द्ध्वप्रापणे
। उच्छलना० उमटाना० इ० भा
० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्ला
वनंगोरसस्यच । तस्माच्चमुहृतंशु
ध्येत्कठिनन्तुपयोदधि ॥ मज्जने
। बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित : । त्रि० जलादिमग्नस्थाना
दौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥
यथा । यकृत्प्लिहान्त्राणिमुखादि
वक्षिपन्नितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्न : । पुं० रोहिणि रोहितके ॥

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाछ० इ० गौ० भा० प्र०वृक्षे ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ही० तापतिल्ली० इ० भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतोहृदयादधः । रक्तवाहिशिराणांसमूलंख्यातोमहर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्यजन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक्कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिंकुरुतः प्रवृद्धौ तंप्लीहसंज्ञं गदमामनन्ति ॥ प्लीहते । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादिनासाधुः ॥

प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितवद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुपायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह्नः शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहघ्नी । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेचसम्बद्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ प्लीहायाअरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुषिः । पुं० अग्नौ । प्लोषति । प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥

प्लुतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाझम्पेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ झम्पगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावे क्तः ॥

प्लुतिः । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुषः । पुं० दहने ।

प्लुषिः । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुषदाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥

प्लोषः । पुं० ओषे दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

फः । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्ये । फांकी० इ० भा० ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जोआमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः । देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ भनक्ति रोगान् । भञ्जो० । अच् । पृ० गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

फडिङ्गा । स्त्री० झिञ्झिकायाम् ॥

फण : । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमर : । शशोर्णे काकंफणमितिक्लीवकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर : । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर : । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर : । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणाभृति ॥

फणभृत् । फणवान् । } पुं०) सर्पे ॥

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकर : । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधर:) फणाभर:) पुं० सर्पे कुम्भीनसे । हिरसने ॥

फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽश्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर : । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।

फणिखेल : । पुं० भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार० इ०गौ०भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक : । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० इ० भा० फणिजातीऽस्मात्० फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीउज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादि : ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणाऽस्त्यस्य । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रिय : । पुं० वायौ ॥

फणिफेन : । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर : । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥

फण्ड : । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फरुवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीक: । पुं० चपेटायाम् । न० मार्द्दवे ॥

फर्फरीका । स्त्री० पादुकायाम् ॥

फल: । पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्यादुगुणव तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत् । फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकृटादिदूषितम् । अकालजं कुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् । पाकमतिक्रम्यघटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा । अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलं धनम् । रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणेऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् कक्कोले ॥ शस्त्राग्रे । बाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीषे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा । अफलोभुज्यतेमेष: सफलस्तुनभुज्यते । इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्ये-काम्ये०स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमाने० शरीरग्रहणे । मायामये ॥ फलम् तथालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्त:॥ तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्त्वात्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्य्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम० इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम्३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीव:कर्मफलंभुङ्क्ते आत्मा निर्लिप्तएव । आत्मन: प्रतिबिम्बश्चदेहीजीव: सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यवतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्येषष्ठप्रपाठके० आचार्य्यवानित्यादिवाक्ये न० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्ति: प्रयोजनंश्रूयते० इति ॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थ: फलम् ॥ २० ॥ इति गोतम: । अत्रमुख्यंफलंसुखदु:खोपभोग: । तथाचभाष्यम् । सुखदु:खसंवेदनंफलम् । तत्रचधर्माधर्मावृत्ते:प्रयोजकत्वात्०तत्रचदोषस्यहेतुत्वात्० प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम् । लक्षणन्तुसुखदु:खान्यतरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्यम् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषु भवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभि: फलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्तिदोषजनितोर्थ: फलमेतत्सर्वंभवतीति । इत्यस्यजन्यत्वमेवफलत्वम् । प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० त्रि फलाविश्चरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्म णस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेवीजे निष्पत्तौभोगलाभयो : । सस्ये इति केशव: ॥ फलेच्छासाधनेसंक्रामति ।

फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रि-फला० । क्षुत्रादिभ्योवुन् ॥ पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पटड़ा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलिखितफलकेभूमौ वाप्रथमंलिखेत् । अनाधिकलुसं शोध्यं पश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकपट्टे ॥ शाल्मलिफलकेश्लक्ष्णेनि-ज्यादासांसिनेजक : । नचवासांसि वासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक् चूर्णे ।

फलचौरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे । त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्या द्योषधौ ॥ फलपाकइवान्तोयस्या: ॥

फलपाकी । पुं० गर्द्दभाण्डे ॥

फलपुच्छ : । पुं० वरंडालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुम्मा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलैनपूर्य्यते । पूरी० । इगुपधेतिक : ॥ कर्म्मणिवञ्वा ॥

फलपूरक : । पुं० छोलङ्गे । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतो-स्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावा-
त्फलंपुनः । ईशादप्युपपन्नत्वा-
न्नैवापूर्वस्य कल्पकम् । सेव्यादा-
त्तः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्वपूर्वतः ।
.दानादिक्रिययासेव्यादीशात्तद्वत्-
फलंभवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमिः । स्त्री० कर्मफलभोगस्था-
ने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानिवि
देहाश्चकुरून्विताः । वर्षाणिकर्म्म
भूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति
हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अज
मोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यांलक्ष
णायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढ
त्वाद्द्विधास्युः फललक्षणाः इति
साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित
वृक्षे ॥ फलिने ॥ फलवत् सन्निधा
धावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति
। मतुप् ॥

फलवर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषयः । त्रि० फलव्याप्ये ॥ घना
त्मनि ॥

फलवृन्तकः । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृ
ष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्न
चिदंशकृते० प्राकट्याश्रयत्वं ॥ फलवृ
त्तिप्रतिबिम्बितश्चिदाभासस्तद्व्याप्य
त्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्ग
तफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठः । पुं० आम्रे ॥ फलेषु श्रे
ष्ठः ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडवः । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिरः । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुतिः । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमि
त्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्र
वणे । यथा । फलश्रुतिरियंनृणांन-
श्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षया-
प्रोक्तं यथाभैषज्यरोचनम् ॥ अपिच ।
वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसङ्गोऽर्पितमी
श्वरे । नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचना
र्थाफलश्रुतिः ॥

फलस्नेहः । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्षः । पुं० राजादने । क्षीरि
कायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥
फलानामध्यक्षः ॥

फलादनः । पुं० शुके । कीरे । सुआ
० इ० प्र०पक्षिणि । त्रि०फलंफला
निवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्तः । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वा
अन्तोयस्य ॥

फलाम्लः । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृक्षाम्ले ॥

फलाशनः । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० फलभक्षके ॥

फलासवः । पुं० फलरसविकृतौसुराप्रभेदे ॥

फलिः । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

फलितः । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थः । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलितस्यासावर्थश्च ॥

फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । अतइनिः ॥

फलिनः । त्रि० फलवति ॥ विद्यमानफले । फलान्यस्यसन्ति । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवतिवृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे । अग्निशिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् फलिनस्त्वे ॥

फलीकरणम् । न० तुषे ॥

फलीशः । पुं० पारिशे ॥

फलूषः । पुं० लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहिः । पुं० यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे । त्रि०फलग्रहणकर्त्तरि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रहः० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वंग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फलेन्द्रः । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेंदा० इ०भा० ॥

फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सुः । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाटलिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम । निर्बीजायाम् । किस्मिस्०इ०भा० ॥

फलोत्पत्तिः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

फलोदयः । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेशालये ॥ फलस्यउदयः अस्मिन्वा ॥

फल्कः । पुं० विसारिताङ्गे ॥

फल्गुः । स्त्री० गयास्थनद्याम् मलव्याम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुलाल०फाग०इ०प्र०रङ्गप्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि०तुच्छे । असारे ॥ यथा । लगमानगति । ल्गुजगदेतद्तिफल्गु । धनलोभमपहायनमपश्चनयनाय ॥ फलतिञिफलाविशरणे०फलनिष्पत्तौवा । फलिपाटीति साधुः ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थंतदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच । फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिने दिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुन : । पुं० अर्ज्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्युनन् ० गुणागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि० लुक्तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढामितिट : ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डाम् । राव ० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिवृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणगतौ । णिजन्त:क्त : ।

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य मर्द्दयित्वापूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णद्रव्यपलेसम्यकजलमुष्णं विनि:क्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥ फण्यतेस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने द्रव्ये ॥

फालः । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽथगोचौरः । गोचौरस्यप्रदातव्यंतप्तफालावलेहनमिति स्मृतिः ॥ त्रि० कार्पासवाससि ॥ फालयति । त्रिफला० । स्यन्तात् पचाद्यच् । फलस्यविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालबहः । पुं० हले ॥

फाल्गुनः । पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीभेदे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये मासि । फागन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवदः सज्जनवल्लभश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म । अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन् । गुगागमश्च । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षेऽण् ॥

फाल्गुनानुजः । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिकः । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्य इतिठक् । ठस्येकः ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यपूर्णिमायाम् । अत्रगौड़देशीयादोलायात्राकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणयुक्त इत्यण् । ततोङीप् ॥

फि । पुं० पापे । निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गकः । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा० इ० गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्गः । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरे कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीतिः प्रकीर्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिताः । इङ्रेजानवषट्पञ्चलण्ड्रजाश्चापिभाविनः । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

फु । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक : । पुं॰ पक्षिणि ॥

फुट : । त्रि॰ सर्पफणायाम् ॥

फुत् । अ॰ अनुकरणशब्दे ॥

फुत्कर : । पुं॰ अग्नौ ॥

फुत्कार : पुं॰ फुत्करणे । फूंक॰ इ॰ भा॰ ॥

फुत्कृति : । स्त्री॰ फूत्कारे ॥

फुप्फुस : । पुं॰ पुप्फुसे । कोष्ठविशेषे ॥ स च हृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष : । फोंपडा॰ भस्॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । स्थानान्यामाग्निपक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदुण्डक: फुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ : । आमस्य स्थानमामाशयो नाभेरूर्द्ध्वम् । अग्ने : स्थानं पच्यमानाशयो नाभिमध्यम् । पक्वस्य स्थानं पक्वाशयो नाभेरध : । मूत्रस्य स्थानं वस्ति : । रुधिरस्य स्थानं यकृत्प्लीहानौ । हृत् हृदयं । इक्षुरसपाकमलवद्य : शोणितमलस्तज्ज : उण्डुक: स चान्त्रदेशे व्यवस्थित : पुरीषाधानम् । फुप्फुस : हृदयस्य वामपार्श्वे फुप्फुण्ड इति ख्यात इति विजयरक्षित : ॥

फुल्ति : । स्त्री॰ फलने ॥

फुल्ल : । त्रि॰ विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीपद्मस्यां श्रियं देवीं फुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति । ञिफला । ञीत: क्त : । आदितश्चेतीड्भाव : । तिचेष्युत्वम् । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेति॰ तस्य ल : ॥

फुल्लदाम । न॰ छन्दोभेदे ॥ यथा । मोगौनौतौगौ॰ शरहयतुरगै : फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम् । शश्वल्लोकानां प्रकटितकदनं ध्वस्तमालोक्य कंसं हृष्यच्चेतोभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम् । मुग्धामोदेन स्थगितदशदिशाभोगमाहूतभृङ्गं मौलौ दैत्यारेर्न्यपतदनुपमं स्वस्तरो : फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक् । त्रि॰ विकसितनयने ॥

फुल्लफाल : । पुं॰ शूर्पवाते ॥ इ॰ त्रिशेष : ॥

फुल्ललोचन : । त्रि॰ विकसितनेत्रवति ॥

फुल्लीक : । पुं॰ देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कार : । पुं॰ श्वासनिर्गमे । श्वसिते ॥ फूत्कारणम् । कृञ्॰ । घञ् ॥

फेत्कारिणी । स्त्री॰ तन्त्रविशेषे ॥

फेन : । पुं॰ डिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितबुद्बुदाकारवस्तुनि । फाग॰ इ॰ भा॰ ॥ स्फायते । स्फायी॰ फेनमीनावितिनिपातनात्साधु : ॥

फेनक : । पुं॰ फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका । स्त्री॰ जलपक्वतण्डुलचूर्णे ॥

फेनदुग्धा । स्त्री॰ दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल : । त्रि॰ फेनवति । फेनिले ॥

फेनोऽस्मिन्नस्ति । फेनादिल-
चेतिचकारान्नच् ।
फेनवान् । त्रि० फेनले । फेनोऽस्यास्मि
न्वास्ति । फेनादिलच्चेस्यचान्यतर
स्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥
फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलायाम् ॥
फेनायम् । न० बुद्बुदे ॥
फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥
फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यङ् ॥
फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥
फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥
फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे फेनी
इ० भा० ॥ यथा समितायाघृता
ढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । ता
सुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधार
येत् ॥ वेल्लयेद्दण्डेनैतायथैकापर्प्प-
टीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंल
ग्नामेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः
शट्टकेनचलेपयेत् ततःसंवृततां
लोम्नींविद्धीतपृथक्पृथक् ॥ पुन-
स्तांवेल्लयेल्लोम्नींयथास्यान्मण्डलाकृ-
तिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्च
पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करया
तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धेयंफेनि
कानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः
किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥
फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ०
भा० ॥ वदरवृक्षे ॥ न० मदनफले
॥ वदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फे
नोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइ
लच् ॥
फेरः । पुं० शृगाले ॥
फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥
फेरवः । पुं० शृगाले । अस्तपे । रा-
क्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य
॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥
फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे०
इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्रा
दित्वात्० डुः ॥
फेलम् । न० [illegible] भुक्तसमुज्झि
फेलकः । पुं० [illegible] ते । उच्छि
ष्टे ॥
फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते ।
फेलगतौ । गुरोश्चेत्यः ।
फेलिः । [illegible] भुक्तोज्झिते ।
फेलिका । स्त्री० [illegible] उच्छिष्टे । अ०
फेली । [illegible] ट० । इ० भा०

—:‡:०(—)०:‡:—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥
ब । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरु
णे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥
वपने ॥
बंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुल
स्यभावः । पृथ्वादिभ्यइमनिच् ।
प्रियस्थिरेतिबहुलस्यबंहिरादेशः ।
बंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमे
षामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

तमविष्ठनाविंतीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिष्ठादेश : ॥

वंहीयान् त्रि० बहुलतरे ॥ अयम नयोरतिशयेनबहुल : । द्विवचन विभज्योपपदेतरवीयसुनाविंतीयसु निप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

बक : पुं० कङ्के । बगला० इ० प्र० पच्चिणि ॥ अस्यमांसगुणास्तु । शरा रिबककाकाश्च दाल्पृहा : पवना-पहा : ॥ इ० ॥ बकपुष्पे । शिव मल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्च तुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदो षश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्न : । तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशि-शिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । वलासकासवैवर्ण्यं भूतघ्नञ्चबलावह मिति ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ रक्षोविशे षे । योभीमेनहत: ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वङ्कते । व-क्रिकौटिल्येगतौच । अच् । आग मशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बवयो रैक्यम् ॥ यद्वा वाति। वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणेवा कन् । आतोलोप : ॥ वेति० वा-यतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥

बकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । बकाच्याम् ॥

बकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

बकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे । भीमसेने ॥

बकपुष्प : । पुं० बकवृक्षे ॥ न० अग स्तिकुसुमे ॥

बकवृत्ति : । पुं० बकसमानवर्त्तनवि शिष्ठे यथा । पापण्डिनोविकर्म-स्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतु कान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिना-र्चयेत् ॥

बकवैरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकव्रतचर : । पुं० बकव्रतिनि ॥ बक व्रतंचरतीति० तथा । चरेष्ट : । बकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामि थ्याविनीत : सन्नवंशीलोभवतीति गौणोबकव्रतशब्द : तच्चरणस्तु । अधोदृष्टिर्नैकृतिक : स्वार्थसाधनत त्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्र तचरोद्विज : ॥ इ० ॥

बकव्रती । पुं० बकव्रतचरे । बकव्रत वति ॥

बकाची । स्त्री० बकचिञ्चिकायाम् ॥

बकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ।

बकुल : । पुं० शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ वङ्कते वक्रिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगम शास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बकुलस्तु वरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदाप-

ह : ॥ पण्यवम् ।

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकूल : । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० वलाकाभिदि ॥ वातावज्जितशाखायाम् ॥

वकोट : । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥

वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्वन्धु : । पुं० नीलीवृक्षे ॥

वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥

वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिक्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्चव: ॥ वैश्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिज : । पुं० ववाद्येकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । वृत्त्यन्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति०य : इतिकाशिका । भाष्ये तु०दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्येव ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य : वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ० भावएवात्रप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्ये तुवार्त्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥

वण्ठ : । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥

वण्ड : । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा इ० भा० ॥

वदर : । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । त्वचा विस्फोटशमनोवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति०छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० घर : ॥ देवसर्षपेवृक्षे ॥ कार्पासस्थास्थ्नि । बिनोला० कपासिया०वाडवा० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । भाडीबेर इ० भडबेरी० इ० भा० ॥ गोपगोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टौ । वराहक्रान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ।

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे । कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थ स्लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांसमूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : । पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ बध्यते स्म । वधबन्धने । क्त : ॥ मीहाद्यावृते ० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवेपशौ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्बालाश्मभिर्वापिहितंयथावत् । सञ्चीयतेतस्यमल : सदोषात्शनै : शनै : शङ्करवच्चनाडाम् ॥ निरुध्यतेतस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंबद्धगुदं वदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्य स : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० विविधराजाम्रमार्गताख्यसमाम्रे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन तत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

बद्धशिखा । स्त्री॰ उच्चटौषधौ ॥

बध : । पुं॰ प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् । हन॰ । हनश्चवधश्चत्यप् ॥ पुण्यप्रद वधस्तुयथा । एकस्ययत्रनिधनेप्रहते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति क्षेमं तस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ रुक्मस्तेयीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग : । आत्मानं घातयेद्यस्तुतस्यपुण्यप्रदो वधः ॥ इति ॥ अपिच । नैकस्यार्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रेषुनिश्चयः एकं हन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय : । पारिभाषिकवधस्तु । वपनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांवधोनान्योस्तिदैहिक : ॥ इ॰ ॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तम तारायाम् ॥

वधक . पुं॰ व्याधे । मृत्यौ ॥ बध कर्त्तरि । बद्धक॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन॰ । ण्वुल् । बहुलं तणीतिवधुलिवधादेश : ॥ वधहिंसायांवा । तदा॰ जनिवध्योश्चेति वृद्धिनिषेध : ॥

वधत्रम् । न॰ आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध॰ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

वधस्थली । स्त्री॰ वधस्थाने ॥

वधस्थानम् । न॰ आघातने । सूनायाम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

वधाङ्गकम् । न॰ कारावेश्मनि ॥

वधार्ह : । त्रि॰ हननयोग्ये ॥ वध्ये ॥

वधी । त्रि॰ वधकर्त्तरि ॥

वधिर : । त्रि॰ एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा॰ इ॰ भा॰ ॥ बाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहं वायुः स्रोतआवृत्यतिष्ठति । शुद्धश्लेष्मान्वितोवापिबाधिर्यन्तेनजायते ॥ औषधं यथा॰ । कर्णशूलेकर्णनादेबाधिर्ये क्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसामान्यं भेषजं स्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवं तैलमेवच । कटूष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ॰ ॥ बाधिर्यं बालवृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् । बध्नाति कर्णरं॰ वध्यतेवा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदातिकिरच् ॥ भिन्नुकर्णे ॥ हितं मितं मनोरम्य वच : श्रोकापहत्स्ययत् । श्रुत्वायो नस्मृतोतिवधिर : सप्रकीर्त्तित : ।

वधोद्यत : । त्रि॰ परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

वध्य : । त्रि॰ वधार्हे । शीर्षच्छेद्ये । किन्त्वयानश्रुतंलोकेअवध्या : शस्त्रयोषित : । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

बध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्याययथा । गोत्राह्मणांश्चस्त्रमथापिसुप्तं बालंस्तब्धं ललनांसुदुष्टाम् । धृताग्रराधानपिनैवबध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

बध्यपाल : । पुं॰ कारागृहरक्षके ॥

बध्रम् । न॰ नागे । सीसके सीसा॰ इ॰भा॰ ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

बध्री । स्त्री॰ वध्र्याम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत॰ लाव॰ इ॰ भा॰ ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रन:षित्वान्ङीष्

बन्ध : । पुं॰ आदौ ॥ बन्धने ॥ अन्त : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्॰अतत्त्वज्ञानात् सच॰प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधइत्यस्य व्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्॰ साक्षादेवर्क्तिशहेतुत्वात्तीव्रोबन्ध : । दैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूपत्वान्मृदुबन्धइति ॥ वध्यतेऽनेनवा । बन्ध॰ । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धनं ॥ अनेकान्तवादिमतेतु॰ नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो

जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धं यथाक्षिप्तं जलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधान्जल्पन्ति॰ कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशै : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारैरतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्ठोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । चुम्बोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपिबंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समदनाख्य : ततश्चैकपदोज्ञेय : समुद्गोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोऽतिसुन्दर : ॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौततश्चोरुक्रम : स्मृत : । देहकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधा.स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ पंसांकरास्नैवकथितास्तुकामान्तत: ॥

वंधक: । पुं॰ विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न॰ आधौ । यदुक्तमणायभूम्याद्याधीयतात्र ॥

ऋणग्रहणायस्थापितवस्तुनि ॥ बध्नाति । बंध० । ण्वुल् ॥

बंधकी स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयत्र । बंधबंधने । ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० बधे ।, बंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । बधे । बांधना० हृ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह मित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाश : कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभासीत्युक्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० स्वप्रकाशस्वरूपः प्रकाशएकएवबंधनं निमित्तंयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशंस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथंस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थः ॥ त्रि० ग्रथित्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनमन्यत् । दारुभेदनिपुणोपिपडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजबद्धइति ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालय : । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलय : ॥

बंधस्तम्भ : । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधु: । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सत्यागासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्य : ॥ सम्बन्धेनोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोय : बध्यतेऽस्मिन्जातिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने वर्णवृत्तान्तरे ॥ भव्ययशोभितसङ्गतकर्णः शुद्धसुसङ्गतपङ्क्तिकवर्णः । पन्नगराजनिवेदितबंधू राजतिभूपतिमत्तमदिबंधुः ॥ यथा । भर्त्सितवासरनायकचन्द्र : कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्शितलोलतडित्करवाल : सोयमुपैतिघनाघनकाल : ॥

बंधुजीव : । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया० फूल० हृ० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवक : । पुं० बंधूके ॥ स्वार्थेकः

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूह : । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुर : । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलकल्के ॥ बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ विडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध० । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

बंधुरा : । पुं० भूमिं०सक्तुषु ॥

बंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

बंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ बंधून्लाति । आतश्चेतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

बंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पेयासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पवृत्तवि० । रक्तके । वंधुजीवपी । दोपहरिया०मभ्रनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ वंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ बध्नातिचित्तम् । बंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खपुष्पे । बन्धूक०इ०भा० । यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्खपुष्पेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

बन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीवकतरौ । बिजयसार० इ० भा० ॥ बन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ बीजके ॥

बंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध० । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरबंधुरौरम्ये नम्रे हंसेतुबंधुरइतिरभस: ॥

बन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ बंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बंधनीये ॥

बन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा । अपराचवृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बाघ्यालके ॥ बध्नाति । बंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यत्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

बन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

बभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले स्थूलपुच्छोरक्तनेत्रोबभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति० भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । कुर्भश्चेति०कुर्द्वित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

बभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

बभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णगैरिके ॥

बर : । पुं० जामातरि ॥ वृतौ ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिङ्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ बालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरंक्लीवेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥

बरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

बरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥

बह्वापक : । पुं० पांशुचामरे ॥

बर्ब्बट : । पुं० राजमाषे ॥

बर्बटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥

बर्बणा । स्त्री० वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्यान्तस्थादिबर्बणाम् ॥

बर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ बर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ बर्हतेर्वा । बर्ह-हिंसायाम् । घञ् ॥

बल : । पुं० हलायुधे । बलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रश्चतलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोबलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्योयेनसृष्टामायासर्वार्थसाधिका: । मायाविनोयाश्चसद्योधारयंतिचकाश्चनेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुणद्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुष्मे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ बाहुबलमनोबलोपायबलबंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ ततषड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकंबलमितिभेदात् । तच० मित्राटवीबलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेतद्बलंग्राह्यं वर्ज्जयित्वाद्विषद्बलम् ॥ इतिनीति : । देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्ते शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । स्वोचितेकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदार्ढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तु बलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्शआद्यच् । बलते० बलतिवा० बल्यतेवा० अनेन । बलसम्बरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पुंसीति०घोवा ॥ बलतेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकबलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिवृद्धिसत्त्वधनानिच । तप: सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंबलम् ॥ अपिच । अबलस्यबलंरा

जाबालस्यरुद्रितंबलम् । बलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंबलम् । अ-पिच० ब्र० । क्षत्रियाणांबलंयुद्धंव्या पारश्चबलंविशाम् । भिक्षाबलंभिक्षु काणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांबलंहरि: । हिंसाबलंखलानाञ्च तपस्याचतप स्विनाम् ॥ बलंवेशश्चवेश्यानांयौषि तांयौवनंबलम् । बलंप्रतापोभूपानां बालानांरुदितंबलम् ॥ सतांसत्यंब लंमिथ्याबलमेवासतांसदा । अनु गानामनुगम: स्वल्पस्वानाञ्चसञ्च य: ॥ विद्याबलंपण्डितानांवाणि ज्यंवणिजांबलम् । शश्वत्सुकर्म शीलानांगाम्भीर्यंसाहसंबलम् ॥ धनं बलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषत: । बलंविवेक: शान्तानांगुणिनांबलमे कता ॥ गुणोबलञ्चगुणिनांचौराणां चौर्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यम धर्ममृणिनांबलम् ॥ हिंसाचहिंस्र जन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वर-शापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसे वनम् । बलंस्तव:स्तावकानांब्रह्मच ब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचा रोन्यास: सन्यासिनांबलम् । पापं बलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् ॥ पुण्यंबलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्बल म् । फलंबलञ्चवृक्षाणांजलधीनांज-लंबलम् ॥ जलंबलञ्चमत्स्यानांमत्स्या नांचजलंबलम् । शान्तिर्बलञ्चभूपा नांविप्राणाञ्चविशेषत: ॥ इ० ॥

बलक्ष: । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बलक्षगु: । पुं० चन्द्रे ॥

बलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ बलेजातम् । जनौ० । ड: ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ बलजन्ये ॥

बलजा: । स्त्री० वत्म्र्दर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्या म् ॥

बलद: । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्मा ङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० बलदातरि ॥

बलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

बलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

बलदेव: । पुं० बलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । बलदेवंद्विबाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्नि-भम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुस-लंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेला वन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ बलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

बलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ॥

बलप्रसू: । स्त्री० रोहिण्याम् । बलरा ममातरि ॥ बलस्यप्रसू: ॥

बलभद्र: । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ बलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ ब लंभद्रंश्रेष्ठमस्य । बलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगणे ॥
बलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥
बलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटिकायाम् ॥ चमसौरचितारोटी कथ्यतेबलभद्रिका । रूचोष्णावातला बल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥
बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥
बलभी । स्त्री० वडभ्याम् ॥ कूटागारे ॥
बलराम : । पुं० बलदेवे ॥
बलल : । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति । ला० । क : ॥
बलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥
बलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । बलयुक्ते बलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रबले ।
बलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥
बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥
बलविन्यास : । पुं० व्यूहे । बलस्यसेनायायुद्धार्थं देशविशेषे० विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥
बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूदचरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥
बलस्थिति : । स्त्री० शिविरे ॥ बलस्य स्थिति : । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥
बलह : । पुं० श्रेष्ठगवि । कफे ॥
बला । स्त्री० वाट्यालके । वाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतुष्टयस्यनामादियथा । बलावाट्यालिकावाट्याभैबवाट्यालकोपिच । महाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिबलाख्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाभषा ह्रस्वगवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतंमधुरंबलकान्तिकृत् । स्निग्धं ग्राहिसमीरास्रपित्तास्रचतनाशनम् ॥ बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्महाबलाकृच्छ्रं ० भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिबलामोहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पोभंमांसाविललावला । श्वेतवाडियाला० इ० गौ० भा० ह्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहाबला । पीतवाडियाला० इ० गौ० ॥ भा० ॥ स्निग्धायुष्यावलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ बलति । बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्य स्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेराम भविष्येतेनरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

बलाधिक्यस्त्वबलाया : फलम् । अतिबलायास्तुफलंभन : सङ्कल्प मात्रे णालौकिकार्थसाधनमित्यन योविशेष : ॥

बलाका स्त्री० बकजातिविशेषे । बिसकण्ठिकायाम् । बगुली० इ० भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव सर्वदानियत: ॥ बलते । बलमंव रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥ बलेनअकतिवा । अककुटिलायांगतौ । अच् । बला का : कङ्कोस्याद्बलाकाशल्लकीपु च । सारसहंसबलाकाचक्राङ्गी चा द्योजलेप्लवनात् । प्लवसंज्ञा : कथितास्ते तन्मांसं गुरुष्णं चबलदायि ॥ अन्ये बकबलाकाद्यागुरव : प्राणिभक्षणात् ॥

बलाकी । त्रि० बलाकावति ॥ बलाका अस्तिअस्यअस्मिन्वा । व्री०इनि: ॥

बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ॥

बलाट : । पुं० मुद्गे ॥

बलात् । अ० हठादर्थे । यथा । बलात्मनूद्व पयेद्यस्तुपरभार्यां नर : क्वचित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधो भवेत्स्त्रिया : ॥

बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ॥ बलादितिनिपातोहठे ० इ० स्वामी ॥ बलात्करणम् । भावेघञ् ॥ बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यैरूप क्रमै : । ऋणिकोदाप्यते यत्रबलात्कार : प्रकीर्तित : ॥

बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डाम् ॥

बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ॥

बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्यैकस्मिन्सेनानायके ॥

बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । विषापहायाम् ॥ बलामोटाकटुस्तिक्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्रव्रणान्रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ॥ सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशिनी । जयंसर्वत्रकुरुतेधनदासुमतिप्रदा ।

बलाय : । पुं० वरुणद्रुमे ॥

बलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥ बलस्यासुरस्यअराति : शत्रु : ॥

बलालक : । पुं० पानीयामलके ॥

बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ॥

बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ॥

बलास : । पुं० कफे ॥

बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥ वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्याव : उत्तरपदादेश्चलत्वम् ॥ बलाकाभिर्हीयते गम्यते । ओहाङ्० गतौ० पृ० ॥ बलेनहीयतेवा । क्वुन् ॥ गिरौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥ श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

कल्किदेवपुत्रे ॥

बलाह्वकन्दः । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥

बलिः पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिवैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० बल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ बलनम् । बलदाने । बलते वा । खनिकषीति० इर्वा ॥ यद्वा । वर्णिः सौत्रः । अस्य० वर्णो वलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरादेशः ॥

वलिः । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलिः शस्त्रमृत्युः स्त्रीभोगीद्विवलिः स्मृतः । त्रिभिराचार्यइत्याहुश्चतुर्भिःस्याद्बहुप्रजः ॥ अवलिस्तुनृपः प्रोक्तोयज्वादानैकतत्परः ॥ विषमावलयोयेषुते चागम्याभिगामिनः ॥ ऋज्व्यस्तुवलयोयेषुते नराः सुखभागिनः ॥ इति ॥ गन्धर्वे ॥ गुदाङ्कुरे ॥

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥

बलिकरः । त्रि० बलिकर्त्तरि ॥ बलिंकरोति । दिवाविभेतिट ः ॥

वलिका । स्त्री० अतिवलायाम् ॥

बलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥

वलितः । त्रि० वेष्टिते ॥

बलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्वकच्छागादिपशुघातने ॥ बलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥

बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ बलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनिः ॥ बलिनापूजादिना०अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥

बली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कुन्दवृक्षे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षे इनिः ॥

वलिनः । त्रि० वलिभे । श्लथचर्मवति ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

बलिनन्दनः । पुं० बाणासुरे ॥

बलिनी । स्त्री० बलायाम् । बाट्यालके ॥ बलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुरन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥
बलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ बलिनापुष्ट : ॥
बलिपोदकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥
बलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥
बलिभ : । त्रि० बलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥
बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥
बलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥
बलिमुख : पुं० बलिमुखे ॥
बलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ बलिनोमत्स्यान्० श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥
बलिष्ठ: । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तंविनापूतास्त्वमेवशुद्धमानसा । अकामायाबलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥
बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥
बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥
बलिहा । पुं० विष्णौ ॥
बली । स्त्री० वली । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

बलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांचो०इ०गे०भा० : परावली०इभा० ॥ बलति । बाहुलकादिभिस्यादि । बलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥
बलीमुख : । पुं० वानरे ॥ बलीयुक्तंमुखमस्य ॥
बलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥
बलीवर्द : । पुं० वृषे । बैल०बरध०बर्धा०इ०भा ॥ बरणम् । बरईषायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्वरच०ईवरी । तांददाति आतइतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि : । बलीचासौ०ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढश्चदोषोयथा- मात्स्ये । बलीवर्दसमारूढ: शृणुतस्यापितत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे । सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥
बलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥
बलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ बलते । बल० । बलेरूक : ॥
बलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलादूल : ॥
बल्मिक : । पुं० न०बल्मीके ॥
बल्मीकि : । पुं० न०बल्मीके ॥
बल्मीक : । पुं० न०वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बाबी०इ०भा० ॥ न० रोग

विशेषे । अस्यलक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपाददेशेसन्धौगलेवाचिभिर्विवर्द्धैः । ग्रन्थ्यः सवल्मीकवदक्रियाणांजातः क्रमेणवगतप्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीकिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेतिकीकन्नन्तोनिपातितः ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकिः । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्यः । पुं० बुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० बलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्लः । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जपरिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लकः । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीप् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभः । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणातुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽश्वगवाध्यक्ष इतिस्वामी ॥ वल्लते० वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपालः । वल्लभपालकः । पुं० उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लूरे ॥

वल्लरिः । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कयः । पुं० तरुणवत्से । वष्कते । इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० वावयडी० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्सः सास्त्यस्याः । अतइनिठनावितीनिः । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वहिः । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ वबयोरभेदः ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्युः ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्० पाक्षिकोङीषभावः । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वहुकः । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

हे । अलखातके ॥ त्रि० बहुभिःक्रीते ॥ सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन् ।

बहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे । यवासे । हिन्ताले ।

बहुकण्टका । स्त्री० चम्भिदमन्याम् ।

बहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

बहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

बहुकन्दा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

बहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥ त्रि० खलपू ॥ स्त्रियांबहुकरा ॥ बहुकार्यकर्त्तरि । बहुकरोतिभुवंसमाष्टि । किंयत्तद्बहुषुकृञोज्विधानमित्यच् ।

बहुकरी । स्त्री० बहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् । सम्मार्जन्याम् ॥

बहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ।

बहुकूर्च्चः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

बहुक्षमः । पुं० बुद्धे ॥ बहुक्षमते । क्षमूष् । ईचितक्षमिभ्याश्चेतिणः ।

बहुगन्धम् । न० त्वचे । पुं० कुन्दुरुके ॥

बहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

बहुगन्धा । स्त्री० चम्पककलिकायाम् । यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्ह्यवाक् । त्रि० कुत्सितबहुवादिनि । जल्पाके । बहुगर्ह्यावागस्य ।

बहुग्रन्थिः । पुं० झाबुके ॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन् ।

बहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे । सचप्रकृतेः पूर्वंभवति । प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते । स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्रीः । त्रि० बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । बहुतन्त्रीःकायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा । बहुतन्त्रिशरीरम् । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे० इ० नकप् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं० बहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । बहुतन्त्रीकः पटः । बहुतन्त्रीकावीणा । बहुतन्त्रीकंवासः । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

बहुतरकणिशः । पुं० रागीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री० बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि० बहुसङ्ख्याके । बहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

बहुतृणम् । न० तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तंतृणम् । विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात् ।

बहुत्वम् । न० बहुतायाम् । बहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ।

बहुत्वक्कः / बहुत्वक् । पुं० भूर्जद्रुमे ।

बहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ।

बहुदुग्धा । स्त्री० वज्रुलायाम् । बहुक्षीरायांगवि । बहुदुग्धंयस्याम् ॥

बहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥
बहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ बहव : प्रकारा: । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यदा । बहुवारान्० इति० क्रियाभ्या वृत्तिगणने० विभाषाबहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । बहुधाबहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥
बहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यं प्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहतंवित्तं बहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशय धान्यविशिष्टे ॥
बहुधारम् । न० वज्रे ॥
बहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥
बहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ बह्व्योनाड्योयस्मिन् । कप ॥
बहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥
बहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ बहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाण्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणोहरेरितिपुराणोक्ते : ॥
बहुपट : । त्रि० ईषदूनेपटौ ॥ बहुच्प्रत्ययेइति ॥
बहुपत्र : । पुं० पलाण्डौ ॥ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥
बहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥
बहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥
बहुपत्री । स्त्री० खिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुकाकायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥
बहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥
बहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥
बहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
बहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥ ॥ बहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥
बहुपाद : । पुं० बटवृक्षे ॥
बहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥
बहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥
बहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
बहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
बहुपुष्पिका । स्त्री० धातक्याम् ॥
बहुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥
बहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥
बहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥
बहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ बहुप्रददाति । प्रदाज्ञइतिक : ॥
बहुप्रसू : । स्त्री० कृमिलायाम् । बहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥
बहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

कच्छते ॥ तेज : फले ॥
बहुफला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ चविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ का कमाच्याम् ॥ अपुष्याम् ॥
बहुफलिका । स्त्री॰ भूबदर्याम् ॥
बहुफली । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥
बहुफेना । स्त्री॰ सातलायाम् ॥
बहुबल : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ अतिशय बलयुक्ते ॥
बहुमञ्जरी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥
बहुमत : । त्रि॰ बहूनांसम्मते॥ नात्यन्तंसंस्कृतेनैवनात्यन्तंदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेबहुमतोभवेत् ॥
बहुमल : । पुं॰ सीसके ॥ त्रि॰ अनेकमलयुक्ते ॥
बहुमार्ग : । पुं॰ न॰ चत्वरे ॥ बहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि॰ अनेकपथयुक्ते ॥
बहुमूर्ति : । स्त्री॰ वनकार्पासे ॥ त्रि॰ नानाकारे ॥
बहुमूर्द्धा । पुं॰ विष्णौ ॥
बहुमूल : । पुं॰ इक्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि॰ अनेकमूलयुक्ते ॥
बहुमूलक : । पुं॰ इक्कटे ॥ न॰ उशीरे ॥
बहुमूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥
बहुमूली । स्त्री॰ माकन्द्याम् ॥

बहुमूल्य : । त्रि॰ महाधने । महार्घवस्तुनि ।
बहुयाज्य : । पुं॰ अनेकयजमाने ॥ बहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥
बहुरश्मिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥
बहुरसा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥
बहुरुहा । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥
बहुरूप : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ बाल्ययुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवा भातिमाययाबहुरूपया । रममाणो गुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ नानाकृतिगमकत्वात्॰ बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि॰ नानारूपयुक्ते ॥
बहुरूपक : । पुं॰ आहकजन्तौ ॥
बहुरूपा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
बहुरेखा। स्त्री॰ प्रचुरदीर्घचिह्नायाम्॥ बहुरेखाद्भुतायाःस्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभिःप्रेष्यतांव्रजेत् ॥
बहुरेता : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥
बहुरोमा । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ लोमशे ॥
बहुल : । पुं॰ अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न॰ बिडायसि । आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि॰ प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहून्अर्थान्लाति । ला॰ । आतो

नुपेतिक्त : ॥ बहूनिबीजानिसन्ति वा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छद : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० पौषरके ॥

बहुलवल्कल : । पुं० भूर्ज्जे ॥ चारे पियाले ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥

बहुला : । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुलस्यभाव : । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्वि : । अस्यच्वौ ॥

बहुवचनम् । न० येनबहवोर्था उच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचे : करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समास : ॥

बहुवल्क : । पुं० प्रियाले ।

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिक्षुपे ॥

बहुवार : । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मांतके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्त: केश्यश्चकफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भि रूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्०क्वं मधुरंस्निग्धं श्लेष्मलंशीतलंगुरु ।

बहुवारक : । पुं० श्लेष्मांतके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । वृञ्० । णिच् । अच् : । ण्वुल् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

बहुविध : । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुबीजम् । न० गण्डगात्रे । आतृप्ये ।

बहुवीर्य : । पुं० विभीतके । तण्डुलीयशाके । शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ।

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ।

बहुव्रीहि : । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपद: । बहुपद: संख्योत्तर:०संख्योभयपद:०दिगन्तराललक्षण: व्यतिहारलक्षण : सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् । त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रु : । पुं० चटके ॥

बहुशल्य : । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ।

बहुश : । अ० भूरिशइत्यर्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

बहुशाख : । त्रि० अनेकभेदे ।

बहुशाल : । पुं० स्नुह्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ।

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्तति : । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

वेत्तुर्वांसः इ० गो० भा० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥

बहुसम्पुटः । पुं० विष्णुकन्दे ॥

बहुसारः । पुं० खदिरे ।

बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुसूः । स्त्री० शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूतिः स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्व पत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्याः ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना चरणशीलायाम् ॥

बहुस्वनः । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेक शब्दयुक्ते ॥

बह्वपत्यः । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी ।त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा शाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री० बह्वर्थे । बह्वादित्वान् ङीष् ॥

बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० सूक्त विशेषे ॥

बह्वृचः । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥ बह्वाऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक् पूरित्यः ॥

बह्वृची । स्त्री० अध्वर्य्याम् । अध्व र्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्वाऋचो- ध्येतव्यायस्याइतिविग्रहः । अनृच बह्वृचावध्येतर्य्येवेतिवचनात् ० ऋक्पूरित्यप्रत्ययः समासान्तः । यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पे ह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पे षु नारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच नं तथेतियमवचनात् ॥ गोत्रञ्च चरणैः सहेतिजातित्वान् ङी ष् ॥

वा । स्त्री० गते ॥ गन्धने ॥ तन्तुसं ताने ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहृते । वाहृ प्रयत्ने । श्वीदितः । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित म् । त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रिया विशेषणेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशे षणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाणः । पुं० पञ्चयववर्गे ।

वाणिः । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रिया याम् । व्यूतौ ॥

वाणिजः । पुं० वणिजि ॥ वाडवाऽ ग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरिज्या देश्चवः । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ।

वाणिजकः । पुं० वणिजि । वाडवा ग्नौ । धूर्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्य वृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रया दिलक्षणे वणिजकर्म्मणि । वणि जांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

त्ष्यत्र् ॥
बाणिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ छेका याम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्ध वनितायाम् । अवश्यं वणति । वणशब्दे । आवश्यकेति० यद्यादि त्वाद्दाणिनि : । बवयोरैक्यं ॥
बाणी । स्त्री० वाण्याम् ॥
बाध : । पुं० प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थ निवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्व प्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाव वत्पक्षे ॥ य० । रुद्रोवर्षिमान् ॥
बाधक : । पुं० प्रतिबंधके ॥ आधिक्यं बाधकत्वं हेतु : । बाधते । बाधृ० । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारक : । चतुर्विधोबाधक: स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषित : ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रं वि धानत : । एतेषांप्रजनंकार्यं ज ने : सन्तानकाङ्क्षिभि : ॥ नि: सारणंस्थापनञ्चबलिदानं जपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणै : ॥ चतुर्विधोबाधक स्तुजायते ऋतुकालत : ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेर ध : पार्श्वे स्तनेऽपिच । रक्तमाद्री प्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मास-
मेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्री: नेत्रेहस्ते भवेज्ज्वा लायोनौचैवविशेषत : । लालासंयु तरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगत : ॥ मासे केनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनि:स्यात् षष्ठीबा धकयोगत : ॥ इतिषष्ठा : ॥ उद्वे गोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । ना भेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुर : सतुबाधक: ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवे द्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचा ङ्कुरयोगत : ॥ इतिचाङ्कुर : ॥ स शूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीन ता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलावह्वृका लऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकु मारः ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि० बा धाजनके ॥
बाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबंध के ॥
बाधा । स्त्री० दु:खे । पीडायाम् ॥ नि षेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चल्य : ॥
बाधित: । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभाव : प्रमाणेननिश्चित : स बाधित : । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्य त्वादिति । अत्रानुष्णत्वसाध्याभाव: । उष्णत्वंस्पर्शनप्रत्यक्षेणगृह्यते०इ-

तिबाधितत्वम्॥ त्रि॰ बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

वाधिर्य्यम्। न॰ बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भावः। ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे। तस्यनिदानम्बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणं दत्त्वा तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यं कर्णशूलञ्चपूयस्रावश्चकर्णयो:। कृमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्य :। त्रि॰ निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वं बाध्यत्वे हेतु :॥

बांधकिनेय :। पुं॰ बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ बंधक्याअपत्यम् । स्त्रीभ्याढगितिकल्याण्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधव :। पुं॰ मित्र । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधा: । आत्मबांधवा:॰पितृबांधवा:॰मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसु : पुत्राआत्ममातृष्वसु : सुता :। आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मबांधवा :॥ पितु : पितृष्वसु : पुत्रा : पितुर्मातृष्वसु : सुता :। पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया : पितृबांधवा :॥ मातु : पितृष्वसु : पुत्रामातुर्मातृष्वसु: सुता :। मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवा: ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ पश्यबाभ्रवीम् ॥

बारक :। पुं॰ अश्वगतौ ॥ त्रि॰निषेधके ॥

बारकी । पुं॰ शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीर :। पुं॰ द्वारग्राहिणि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारण :। पुं॰ मतङ्गजे ॥ न॰ प्रतिषेधे ॥

बारबाण :। पुं॰ कञ्चुके ॥

वार्बटीर :। पुं॰ रङ्गे । त्रपुणि ॥ आम्रास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

वाल:। पुं॰ कुन्तले । चिकुरे । कच ॥ ॥ अश्वस्यवालके। किशोरे ॥ अश्वस्य वालधौ । इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य॰ । पञ्चवर्षो गजोबाल: स्यात्पोतोदशवर्षक: । इति ॥ पुच्छे । मत्स्यविशेषे ॥ पुं॰ न॰ ह्रीवेरे । बर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला॰ इ॰ प्र॰ गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला॰ इ॰ च॰ भा॰ ॥ त्रि॰ मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

के। माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे।
पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिक-
श्चित्। षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवय-
स्के॥ यथा। आषोडशाद्भवेद्वालो-
यावत्क्षीरनिवर्त्तकः। इ०॥ अत्र
सुश्रुतः। ऊनषोडशवर्षस्तुनरोबा-
लोनिगद्यते त्रिविधःसोपिदुग्धाशी
दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् दुग्धाशीवर्ष
पर्यन्तंदुग्धान्नाशीशरद्द्वयम्। तदुत्तरं
स्यादन्नाशीएवंबालस्त्रिधामतइति॥
अन्यच्चाप्युक्तम्। आषोडशाद्भवेद्वा-
लस्तरुणस्तत उच्यते वृद्धः स्यात्
सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ०
: अनाथबालद्रष्टान्तारचिकाःसर्वदेव
ता:॥ अथबालपरिचर्याविधिः।
बालमङ्केसुखंदद्यान्नचैनंतर्जयेत्क्व
चित्। सहसाबोधयेन्नैवनायोग्यमु-
पवेशयेत्॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थ
म्। नाकाश्यस्यापयेत्क्रोडेनंक्षिप्रं-
शयनेक्षिपेत्। रोदयेन्नक्वचित्कार्य
विधिमावश्यकंविना॥ आवश्यको-
विधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तना-
दिः। तच्चित्तमनुवर्त्ततत्तंसदैवानु-
मोदयेत्। संसेवितसमाएवंनित्य-
मेवाभिवर्द्धयेत्॥ वालातपतडिद्-
दृष्टिधूमानलजलादितः। निर्मोच-
यानतश्चापिरक्षेद्बालंप्रयत्नतः॥
बालस्यखभावितान्याह। अभ्यङ्गो
दर्पनेस्नानंनेत्रयोरञ्जनंतथा। वस

नंमृदुयत्तत्तथामृद्वनुलेपनम् ॥
जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानि-
सर्वथा॥ बालस्यकवलादेः समय
माह। कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशते-
श्चैवमैथुनमिति॥ वलति। वलप्रा-
णने। ज्वलितीतिवत्। बाडते।
बाडृआप्लाव्ये। पचाद्यच्वा॥
यद्वा। बल्यते। वलसंवरणे। कर्म
णिघञ्॥ बालयति ण्यन्तात्प-
चाद्यच्वा॥ ऊनैकादशवर्षस्यपञ्चव
र्षाधिकस्यच। चरेद्गुरुः सुहृद्वापि
प्रायश्चित्तंविशुद्धये॥ ततोन्यूनतर
स्याप्यनापराधोनपातकम्। नचा
स्यराजदण्डोपिप्रायश्चित्तंनविद्यत
इत्यङ्गिराः॥
वालकः। पुं० शिशौ। अश्वे। हयवाल
धौ। हस्तिपुच्छे॥ अङ्गुरीयके।
ह्रीवेरे। सुगन्धिबाला० इ० प्र०॥
वालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचन-
म्। हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगास्त्व-
तिसारहृत्। वलये। केशे॥ निर्व-
ले०॥
वालकप्रिया। स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्
॥ कदल्याम्॥
वालकृमिः। पुं० केशकीटे॥
वालक्रीडनम्। न० वालकखेलाया-
म्॥
वालक्रीडनकः। पुं० कपर्दके॥
वालखिल्यः। पुं० तपोविशेषलब्ध-

संज्ञकेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पूर्व्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजातावालखिल्याः ॥ येके शास्त्रे बालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भवत्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचासौगर्भिणीच ॥

बालगोपालः । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्तिविशेषे ॥

बालग्रहः । पुं० बालकानिष्टग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाअनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयतः । तस्मात्तदुपसर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नतः ॥ अथतेषांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथमः स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवतीचैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नवमोनैगमेयश्चप्रोक्ताबालग्रहाअमी ॥

बालचर्य्यः । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्त्तिकेये ॥

बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनयः । पुं० खदिरे ॥ बालाः तनयाः पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यादिपोषणे । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न० शष्पे । नवतृणे ॥ बालंतृणम् ॥

बालधिः । पुं० केशसंयुते०लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे

तिक्तिः ॥

बालपत्रः । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥

बालपत्रकः । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ वन्दी० वेणी० इ० भा० । सिंति० इ० गौ० भा० ॥ बालपाशे ॥ केशसमूहेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

बालभद्रः । बालभद्रकः । पुं० विषभेदे । शाम्बे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बालस्यौषधे ॥

बालभोज्यः । पुं० चणके ॥ त्रि० बालकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्दः । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटेशयानंबालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकंबालकंरुच्यंस्वर्योष्णंपाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

बालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ बालाचासौमूषिकाच ॥

बालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतविशेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

बालयज्ञोपवीतकम् । न० बालयज्ञोपवीते ॥

बालराजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥ पुं० बालकश्रेष्ठे ॥

बालरोग : पुं० बालकस्यव्याधौ ॥

बालवाय: । पुं० वैदूर्यप्रभवे० देशविशेषे ।

बालवायजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

बालवास : । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालवाह्य : । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० बालकवहन ये ॥

बालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोजस्यं मक्षिकादीन्व्यपोहति बालकस्य व्यजने ॥

बालव्रत : । पुं० पद्मचौरे सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥

बालसंध्याभ : । पुं० चरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालसूर्य्य : । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्यमणौ ॥

बालहस्त : । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बाल : ० हस्तइव० हंसादित्वात्क्षत्वात् ॥

बाला । स्त्री० चुल्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ चम्बष्ठायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा वर्षमातुबालास्यादतिबालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ बालाषोडशवार्षिकीत्युक्ते : ॥ शरदि ग्रीष्मकालेचबालाशस्याचहर्षदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेङीपि प्राप्ते ० चजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

बालाची । स्त्री० केशपुष्टा० इ० गौ० भा० प्र० हत्ते । दुर्गपुष्याम् ॥

बालातप : । पुं० प्रथमोदितादित्य तापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

बालार्क: । पुं० प्रातःकालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थे सूर्ये ॥ यथा । शुष्कमासंस्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहराणिषट् ॥

बालि : । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

बालिका । स्त्री० बालायाम् । कन्यायाम् ॥ बालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । दिह्लोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली० ब्रात० ३।० ॥

बालिखिल्य : । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां० क्रतो : पष्टिसहस्रसङ्ख्याकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणा : ॥

बाली। पुं॰ ऐन्द्रे। इन्द्रपुत्रे वानर राजविशेषे सुग्रीवभ्रातरि॥ नमस स्कुचितः पन्थायेन बाली हतो गतः। समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथम न्वगाः॥ त्रि॰ वालविशिष्टे॥

वालिनी। स्त्री॰ अश्विनीनक्षत्रे॥

वालिपुत्रः। पुं॰ अङ्गदे। तारेये॥

वालिमा। पुं॰ बालतायाम्। बाल्य स्वभावः। पृ॰ इमनिच्॥

वालिशः। त्रि॰ शिशौ। मूर्खे॥ वा लिशश्च मत्स्यवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात्। तस्येदमित्य ण्॥ वाडनम्। वाड्॰। इन्। वालिं श्यति। शो॰ आतोनुपेतिकः॥

वालिश्यम्। न॰ मूर्खत्वे॥ वालिश स्य कर्मभावोवा। ब्रा॰ ष्यञ्॥

वालिहन्ता। पुं॰ श्रीरामचन्द्रे॥

वाली। स्त्री॰ मध्ये॥ स्वनाम्नाप्रसि द्धे॰ अलङ्कारविशेषे॥

वालीशः। पुं॰ मूत्रकृच्छ्ररोगे॥

वालुः। स्त्री॰ एलवालुकनाम्निगंधद्र व्ये॥

वालुकम्। न॰ एलवालुके॥ वलते। बलप्राणने। वा॰ उण्। स्वार्थेक न्॥ पुं॰ पानीयामलके॥

वालुका। स्त्री॰ सिकतासु। वालू॰ इ॰ भा॰॥ वालुकालेखनोशीता व्रणोरः क्षतनाशिनी॥ टाप्॥ क र्पूरे॥ कर्कट्याम्॥ यन्त्रविशेषे॥

वालुकागडः। पुं॰ वालियामच्॰ इ॰ गौ॰ प्र॰ मत्स्ये। सिताङ्के॥

वालुकात्मिका। स्त्री॰ शर्करायाम्॥ त्रि॰ वालुकामये॥

वालुकाप्रभा। स्त्री॰ नरकविशेषे॥

वालुकामयः। त्रि॰ सैकते॥

वालुकायन्त्रम्। न॰ औषधपाकार्थं यन्त्रविशेषे। यथा। भाण्डे वितस्ति गम्भीरे मध्ये निहितकूपके। कूपिका कण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्च पूरिते॥ भेषजं कूपिकासंस्थं वह्निना यत्र पच्य ते। वालुकायन्त्रमेतद्धि यन्त्रतन्त्रबुधैः स्मृतम्॥ इतिभावप्रकाशः॥

वालुकास्वेदः। पुं॰ तप्तवालुकाभि स्तापने॥ यथा। वालुकास्विन्नकैस्वे दान् कारयेद्वस्त्रनिर्मितान्। स्निग्धः स्वेदे निषिद्धोऽत्र विना केवलवातजान्॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्त वालुकास्वेदः। शमयति वातकफा मयमस्तकशूलाङ्गमङ्गादीन्॥ स्रोत मांसार्द्ववंक्रत्वानीत्वापात्रकमाशय म्। हत्वा वातकफस्तम्भं स्वेदोज्वर मपोहति॥ इ॰ भा॰ प्र॰॥

वालुकी। स्त्री॰ कर्कटीभेदे। बहुफला याम्। स्निग्धफलायाम्॥ वालुकी वातशमनी शीता हृद्या श्रमापहा। पित्तास्रशमनी रुच्याकुरुतेकासपीन सौ॥ स्याद्वालुकी शरदि वर्षजदोषका रौहिमन्तजा च खलु पित्तहरा च रुच्या

क्षिप्रं करोति खलु पीनसमं च पक्वाप-
क्वात्वतीवमधुराफलकारिणीव ॥
इ० रा० नि० ॥

वालुका । वालुकी । (स्त्री०) इर्वारौ । कर्कट्याम् ॥

वालूक : । पुं० विषप्रभेदे ।

वालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥
अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चा
णाक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले
॥ बलिपिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये
बलये उपकारायहितम् । छदिरूप
धिवलेर्ढञ् ॥ वलेरपत्यं वा । गृष्या
दित्वात् ० ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् ।
वर्बरे भार्ग्याम् ॥ वालेयस्यशाक:
। गर्दभवच्छाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं० वदरे ॥ त्रि० बालका
भिलषिते ॥

बालोपवीतम् । न० बालकपरिधान-
वस्त्रे । पञ्चावटे ॥

बाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामा
यणकर्त्तरि ॥ वल्मीकस्तनाकोरपत्य
म् । वल्मीकात्प्रभवोयस्मात्तस्माद्वा
ल्मीकिरित्यसाविति वाल्मीकेर्वल्मीक
वल्मीकप्रभवत्वेन गौणपुत्रादिवद्गौ
णमस्यवल्मीकापत्यत्वं गृहीत्वैवसाधु
रपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति०
ऋषिविशेषस्य संज्ञेत्याहु : ॥

बाल्मीकीय : । त्रि० वाल्मीकिसम्बन्धि

नि । तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

बाल्यम् । न० वयःस्थाविशेषे । शै-
शवे ॥ तिथिवर्षमतंबाल्यमित्यु
क्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामि-
त्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ अज्ञानि
तावस्थाविशेषे । अज्ञानमनाविष्कु
र्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिरा
हित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धान
कुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्मवा ।
। ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहि
तादित्वाद्यग्वा ॥

बाष्प : । पुं० न० नेत्रजले ॥ अश्रणि
॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ० । खष्पशि
ल्पशष्पवाष्परूपपर्यतल्पा : । इति
पप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपा
त्यते ॥ वाष्पमूष्माश्रु० इत्यमर: ॥

बाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रप
र्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे ।
दोष्णि । बांह० इ० भा० ॥ अस्य-
शुभाशुभलक्षणंयथा । उदग्रबाहु :
पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घबा
हुर्भवेद्राजा समुद्रवचनंयथा ॥ प्रल
म्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् ।
ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्त
था । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभु
जानर : ॥ संपूर्णबाहवोयेतुराजान
सेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध
भागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिदृ
शिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घइकारान्ते तिकुर्हस्वाऽन्त्य स्य ॥ सगणे० पुं० ॥ रवे: पार्श्व गे ॥

बाहुक: । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्य श्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि० बाहुभ्यांतरतियभस्मिन् ॥ मौद्व्यचष्टन् । स्त्रियाम्० । बाहुका ॥

बाहुकुण्ठ: । त्रि० कुण्ठितबाहुयुक्ते । कुब्जे । दोर्गडौ ॥

बाहुकुन्थ: । पुं० गरुति । पक्षे । पतत्रे । पङ्ख० द्र० भा० ॥

बाहुज: । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयज्ञाततिले ॥ त्रि० बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजात: । पञ्चम्यामजातावितिड: ॥ बाह्वोर्जातोवा । सप्तम्यांजनेर्ड: ॥

बाहुत्राणम् । न० अस्त्राघातवारणार्थं बाहुवस्त्रलौहादौ । बाहुले ॥

बाहुदन्तौ । पुं० इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैत वाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्रषे भ्रातु: शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञाबाहुच्छिन्नौ०तौचास्नांतप स्यतस्तस्यजाताविच्यत: ०बाहू० च्छिन्नौदत्तवतीलिखितस्रषे: । ड्दा ञ्० । आतोनुपे तिक: ॥ यद्वा । बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । तेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ बाहुभूषणमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न० कक्षे । काख० द्र० भा० ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभियुद्धम् ॥

बाहुल: । पुं० कार्त्तिकमासे । ऊर्ज्जे ॥ बहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्णमासी० बाहुली । बाहुलीपौर्णमाऽस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुने: भर्ते । यशोधरये ॥ न० बाहुत्राणे ॥

बाहुलकम् । न० प्राचुर्य्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्ति: क्वचिदप्रवृत्ति: क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् बहुधासमीच्य चतुर्विधंबाहुलकं वदन्ति ॥ बहुलस्यभाव: । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

बाहुलेय: । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न० बहुत्वे ॥ बहुलस्य भाव: । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धौ । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वो स्त्रीययोरिवशद्र्धोवलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्तवीर्यार्जुने ॥ बाहूनांसहस्रम्० बिभर्त्ति ।

डुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥

बाहूबाहवि । न० बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्य्य्रेदं युद्धं प्रवृत्तम् । तत्रसेनेदमितिसरूपे० इतिवहुव्रीहौ० इच् कर्म्म व्यतिहारइतीच् समासान्त : । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घ : । ओगुण : । अव् । तिष्ठद्गु प्रभृतिषु पाठादव्ययीभावा दव्ययत्वम् ॥

बिदूर : । पुं० देशविशेषे ॥ यत्रबाल वायज : संस्क्रियते ॥

बिभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्० । सन् हलन्ताच्चेति कित्वाद्गुणाभाव : । अप्रत्ययादि त्यकारप्रत्यये० टाप् ॥

बिभ्यत् । त्रि० वेपमाने ॥ बिभीते : शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभाव : ॥

बिभ्राण : । त्रि० दधाने ॥ भृञ : कर्त्तरिशानच् ॥

वीभत्स: । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि० क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रस विशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्स:कथ्यतेरस: । नीलवर्णोमहाकाल दैवतोयमुदाहृत : ॥ वध निन्दायांसन् । भावे०घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यच । अर्श आद्यच् ॥ यद्वा । वीभत्सते० वीभत्स्यतिवाऽनेनवा । त्रधवन्धने । सन्नन्त : । मान्वधेत्यभ्यासदीर्घ : । पचाद्यच् ० घञ् ० घोवा ॥

वीभत्सा । स्त्री० वीभत्से ॥

वीभत्सु : । पुं० अर्ज्जुने । विजये ॥

वुक : । पुं० वुकि ॥

वुक्क : । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसे । वुक्कायाम् ॥ वुक्यते । स्वादुत्वान् मृग्यते । वुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभस : ॥

वुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥

वुक्का । स्त्री० वुक्के । हृदयान्तर्गतमांस विशेषे ॥ मेद : शोणितयो : सारादुक्कयोर्युगलं भवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदस : ॥ हृदये ॥

वुक्कार : । पुं० सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥

वुक्की । स्त्री० वुक्के ॥

वुडिल : । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वत राश्वौ ॥

वुध : । पुं० लब्धवर्णे । विचक्षणे । बिदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । तत : कलौसंप्रवृत्ते सम्मोहायसुरद्विषाम् । वुद्धोनाम्नाऽजिनसुत : कीकटेषु भविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमा
ह । सर्वज्ञइतिसौगता : । निराव
रणइतिदिगम्बरा : । लोकव्यवहा-
रसिद्धइतिचार्वाका : । शरीराद्ये-
वचेतनानि॰गौरोहंजानामीत्या-
दिज्ञानेन॰गौरवत्वज्ञ॰नवत्वयो :
सामानाधिकरण्यानुभवादितिचा-
र्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगत :
क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तुक्षणभङ्ग :
पूर्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्ति : तथाच
पुञ्जनिष्ठकुर्वद्रूपाख्यजातिविशेष:स्म
रणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति
कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरा-
मभद्र: ॥बुद्धानांदशविधमतभेदमा
ह । वदन्तिपुत्रआत्मेति १ दृढप्रा-
कृतबुध्य : । देहआत्मेति २ चार्वा
का॰इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽ
न्ये प्राण ४ स्ततोन्येतेमनआत्मेति
५ वादिन: । बुद्धिरात्मेति ६ बौ
द्धाद्ये॰शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥
याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौग-
ताविदु : । निरावरणमाहुर्यं दिग-
म्बरमतानुगा : ॥ चार्वाकाश्चापिलो
कानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इ-
त्यात्मप्रकाश: ॥ त्रि॰ बुधिते । ज्ञा
ते । विदिते ॥ प्रशस्ताबुद्धिरस्य । अ
र्शआद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाध
कत्वात॥ यद्वा । बुद्ध्यतेस्म । बु
धअवगमने । क्त : । दिवादिरनि-

ट् ॥ प्राबुद्धे ॥

बुद्धद्रव्यम् । न॰ स्तौपिके । ओषा॰
इ॰भा॰ ॥

बुद्धवान् । त्रि॰ ज्ञातवति । ज्ञानि-
नि ॥

बुद्धान्त : । पुं॰ जागरे ॥

बुद्धि : । स्त्री॰ आत्मगुणे ॥ सर्वव्यव-
हारहेतुर्ज्ञानंबुद्धि : । साद्विधा । अ
नुभूति : स्मृतिश्च । यथा । त्रिभुवं
द्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधाम
ता । अनुभूति : स्मृतिश्चस्यादनु-
भूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमिति
स्तथोपमितिशब्दजे ॥इतिनैयायि
कमतेबुद्धेर्विभागईरित: । अध्यव
सायलक्षणायांमनीषायाम् । धि-
षणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायो-
बुद्धि: क्रियाक्रियावतोरभेदविव-
क्षया । मयैव्यवहर्त्तव्यं॰आलोच्य॰म
त्वा॰अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य॰क
र्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति॰ (‡) तत
श्चप्रवर्त्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रक
र्त्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधा
नापन्नचैतन्यायाबुद्धे:सोध्यवसायो
ऽसाधारणव्यापार : तदभेदाबुद्धि:
सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमान-
जातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वा
तत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥
अन्त : करणे ॥ निश्चयात्मिकाया
मन्त : करणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि

बुद्धिः

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्या
नामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापर
पर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् ।
तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभव
सिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम्
ज्ञानस्यभार्यायाम् । पञ्चमेधा
म् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं
बुद्धिरित्याहु:षडिन्द्रियविचारिणी
। अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातत्राधि
दैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । स-
त्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरित
म् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानु
पृच्छते । यथा । प्रवृत्तिञ्चनिवृत्तिञ्च
कार्याकार्येभयाभये । बन्धंमोक्षञ्च
यावेत्तिबुद्धि: सापार्थसात्त्विकी ।
१ ॥ ययाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्य
मेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धि:
सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मंधर्म
मितियामन्यतेतमसावृता । सर्वा
र्थान्विपरीतांश्चबुद्धि:सापार्थताम
सीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागु
णा : पञ्चप्रकीर्तिता : । यथा । इ
ष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसाय : समा
धिता । संशय: प्रतिपत्तिश्चबुद्धे:प
ञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां
वृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाश : ॰
निद्राकृपावृत्तिरित्यर्थ : । व्यवसाय:
उत्साह : । समाधिता॰ चित्तवृत्ति
निरोधइत्यर्थ : । संशय :॰ कोटि

बुद्धिभेद :

द्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्ति : प्रत्य
क्षादिप्रमाणवृत्ति : ॥ इतितट्टीका
॥ अस्या:सप्तगुणायथा । शुश्रूषाश्रव
णञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापो
होर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥
इति ॥ अस्यावृत्तय:पञ्च । यथा । प्र
माणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइ
ति ॥ बुध्यतेऽनया । बुध० । क्तिन् ॥
बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च
प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्य
वसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं
बुद्धितत्वस्य॰सुखादयोपिपरिणाम
भेदाअचेतना:॰ पुरुषस्तुसुखाद्यन
नुषङ्गीचेतन: । सोयंबुद्धितत्त्ववर्ति
नाज्ञानसुखादिनातत्प्रति विम्बित
स्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव
भवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छा
यापत्त्याच॰अचेतनापिहिबुद्धिस्त
दध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्त
ञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चे
तनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच
तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥
बुद्धिधर्म : । पुं॰ धर्मादिषु ॥ धर्मो
ज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्त्विकमेत
द्रूपंतामसमस्माद्विपर्यस्तम् ॥
बुद्धिभेद : । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥
बुद्धिरहमेतत्कर्मकरिष्ये॰एतत्
फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्या:॰ भेदो
विचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धे:प्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्त : । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूते निष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यते इति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

बुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्ते व्यभिचारात्०वेद्यस्यचघटवद्तिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्यहिशाखा : स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच बुद्धे : सकाशान्नानाविधा : परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तत्रेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च । यथाहमनु : । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ॥ एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजितावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धे : करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्पकरूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम । मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं । बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमान : । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुद : । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निनीचसेवापथेजलम् । वेश्यारागः खलेप्रीति: षडेतेबुद्बुदोपमा: ॥ गर्भस्थावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुददृष्टि : । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुध : । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

क्विनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अ-
धिष्ठानसाक्षात्कारेणानिवृत्तभ्रमे ।
आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतु
र्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य
वारेजातस्यफलम् । यथा । गुणीगु
णज्ञः कुशलः क्रियादौविलासशी
लोमतिमान्विनीतः । मृदुस्वभा
वः कमनीयमूर्त्तिर्बुधस्यवारेप्रभवो
मनुष्यः ॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृप
स्यपुत्रे ॥ बुद्ध्यते । बुध० । इगुप
धेतिकः ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञः ॥
सुगतोबुधः ॥ इ० व्याडिकोषः ॥

बुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्या
राशौ ॥ बुधस्यगृहम् ॥

बुधचारः । पुं० पद्मचाराङ्गीम् ॥

बुधतातः । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥

बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

बुधराशिः । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

बुधसुतः । पुं० पुरूरवसि ॥

बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

बुधानः । पुं० गुरौ । जीवे । बृहस्प
तौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥
प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति
वा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चि
त्यानच् ॥

बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गे
मकरेयातिदेवेनारीतिमाधवे । बुधा
ष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुचैत्रकम् ॥
॥ प्रसुप्तेचजगन्नाथेसन्ध्याकालेमघौ

तथा । बुधाष्टमींनकुर्वीतकृताहन्ति
पुराकृतम् ॥

बुधितः । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदि
ते ॥ बुध्यतेस्म । बुध०भ्वादिः : सेट्
। क्तः ॥

बुधिनः) त्रि० पण्डिते ॥
बुधिलः ।)

बुध्नः । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥बध्ना
ति० बध्यतेवा । नत्रबन्धने । बन्धे
र्ब्रधिबुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले । यथा
। पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥

बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम्
॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यव
हारयोः । धातोः कर्मणइतिसन्
। अप्रत्ययादित्यः । टाप् ॥

बुभुक्षितः । त्रि० क्षुधार्त्ते । क्षुधिते ॥
बुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वा
दितच् ॥

बुभुक्षुः । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥

बुभूषुः । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुवः
सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

बुम्बारवः । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रिय
माणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्थेरुम्भा
म्प एतंशब्दंलोकाः कुर्वन्ति ।
यथा । गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्बु
म्बारवंमुहुः । रक्षरक्षमहाराजभक्त
यत्त्वञ्चकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात्
पराहत्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भाग

बते ॥ बोंबी इ० भा० ॥

वुलिः । स्त्री० भगे ॥

वुषम् । न० वुसे ॥

वुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्करे । भुस्० भूसा० इ० भा० ॥ वुस्यति वुस उत्सर्गे । इगुपधात्कि कः ॥

वुस्तः । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्य सारभागे ॥ वुस्यतेस्म । वुस० । क्तः ॥

बृद्धः । पुं० पश्यान्तस्यादिम् ॥

बृहच्चञ्चुः । पुं० महाचञ्चुशाके ॥

बृहच्चित्तः । पुं० बीजपूरे ॥

बृहच्छल्कः । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

बृहच्छुकः । पुं० दार्वाघाटे । काठकोरवा० इ० भा० ॥

बृहच्छ्रवाः । त्रि० महायशसि ॥

बृहच्छ्लोकः । पुं० भगवतिवासुदेवे । बृहन्तः श्लोकाः कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥

बृहज्जीरकः । पुं० कृष्णजीरके ॥ मंगरेलाइतिलोकेइतिभावप्रकाशः ॥

बृहज्जीवन्ती । स्त्री० वृक्षविशेषे । पत्रभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥

बृहड्ढक्का । स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥

बृहत् । त्रि० महति ॥ बर्हति । बृहवृद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चब्रह्मबृहत् । अत्रापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते । बर्हतिवृद्धिंप्राप्नोतिबृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाच बृहिधात्वर्थवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ताचेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्य-तइतिवर्धितावर्धयिताचेति बृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्ये सामविशेषे ॥ बृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्तेः ॥

बृहताम्पतिः । पुं० सुराचार्ये ॥

बृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना० इ० भा० ॥ बृहती वसनान्तरं० बृहत्येव । बृहत्याआच्छादने० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥

बृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् बृहतीतिनिगद्यते । श्वेतक्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाचेत्रदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ बृहतीयाहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृत् । कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी । उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायांवृत्तौ ॥ बर्हति । बृह० । वर्तमानेपृषदितिसाधुः । अतउक्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति: । पुं० बृहस्पतौ ॥
बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्थे ॥
बृहत्कन्द: । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥
बृहत्कालशाक: । पुं० कासमर्दान्तरे ॥
बृहत्काश: । पुं० पोटगले ॥
बृहत्कुक्षि: । त्रि० तुन्दिले ॥ विशालजठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥
बृहत्ताल: । पुं० पाठायाम् ॥
बृहत्तृण: । पुं० वंशे ।
बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान्० इ० भा० ॥
बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥
बृहत्पत्र: । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥
बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥
बृहत्पाटलि: । पुं० धुस्तूरे ॥
बृहत्पाद: । पुं० वटवृक्षे ॥
बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥
बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥
बृहत्पीलु: । पुं० महापीलौ ॥
बृहत्पुष्प: । पुं० कुष्माण्डे ॥
बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम् ॥
बृहत्फल: । पुं० पनसे ॥ कुष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥
बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कुष्माण्डाम् ॥
महाजम्ब्वाम् ॥
बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥
बृहदङ्ग: । पुं० मतङ्गजे ॥
बृहदम्ल: । पुं० कर्माकरे । कर्मरङ्गे ॥
बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्यापनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्च बृहदारण्यकंमतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेति विग्रह:।
बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥
बृहद्गृहा: । पुं०)भू०कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या
बृहद्गृहा: । पुं०)द्रि:पश्चान्मालवदेशस्य समीपेतद्देशावर्तन्ते ॥
बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज इ० भा० ॥
बृहद्दल: । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्तालै ॥
बृहद्दलम् । न० हलौ । जिह्वायाम् ॥
बृहद्भट्टारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
बृहद्भानु: । पुं० अनले । वह्नौ ॥ बृहत्योभानवोस्य ॥ चित्रके ॥
बृहद्रथ: । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥
बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥
बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥
बृहद्वल्क: । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥
बृहद्वात: । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ॥

बृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

बृहद्वीज : । पुं० आम्रातके ॥

बृहन्नल : । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

बृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तर मज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायानृत्यगीतादिशिचार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्जुनो बृहन्नलेति नाम्नाख्यातो ऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृत्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्तक : ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवाच । ददामितेहन्तवरंबृहन्नलेसुतांचमेनर्त्तययाश्वतादृशी : ॥ इतिमहाभारते विराटपर्व ॥

बृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्पतौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्देववगुरोर्मनुष्य : ॥ बृहतांपति : । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

बृहस्पतिग्रहम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

बैटक : । पुं० वैकटिके , मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जाततारुण्ये ॥ विटूषके ॥

बेढमिका । स्त्री० बेढमी० बेढवी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत: । रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेढमिकाबुधै : ॥ भवेद्वेढमिकाबल्याबृष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पणीगुर्वीबृंहणीशुक्रलापरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफ-प्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यक्रुदिति पाठान्तरम् ॥

बोकडी । स्त्री० वस्तान्त्याम् ॥

बोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपाद्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

बोध: । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीने श्रोतरिवक्तु र्वाक्यंप्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरिलावण्यमिवकुरङ्गनाक्षीणामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्या : । बोधोन्यसाधनेभ्योऽहिसा
त्वान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्येवाग्नि
वत् ज्ञानं विना मोक्षो न सिद्ध्यती
ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले
चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥
आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे नयश्चे
तनाशक्ते रनुग्रहस्तत् फलं प्रमाबो
धइतिसाङ्ख्याः । बोधनम् ।
बुध ० । बुद्ध्यतेयेनवाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके । प्रमाणे ॥
त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधका
रकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ।। बोधं
करोति । डुकृञ् ० । कृञोहेत्वि
तिट : ।।

बोधज्ञ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । स-
र्वभावविदांश्रेष्ठो बोधज्ञ : कामशा
स्त्रवित् । कामिनीर्बोधयामासवा
मयामासवत्तसि ॥ त्रि०अभिप्राया
भिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि०बोध-
दातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञाप
ने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्या-
म् ॥ बोधी ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव-
चक्रे पुकैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधित-
व्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा ।
सतितमसि मोहरूपे विश्वमपश्यन्न
दतदित्यखिलम् । उदितवतिबोध-
भानौ किमपि न पश्यामि किञ्चिदं चि
त्रम् ।

बोधवासर : । पुं० भगवतः प्रबोधदि
ने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे परमा-
त्मनि । यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु
द्वैतं यद्यपि श्यति । बोधात्मत्वात
देकेनापश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु
पश्यतिमिथ्येवदिङ्मोहेन्दुविभाग
वत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो
तिष्टोमादियज्ञपरमार्थशादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि
प्पलपादपे । बोधि ॥ त्रि०ज्ञातरि
॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य-
इन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबो
धे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो-
धिश्चासौतरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो-
धिश्चासौद्रुमश्च ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिक्षुके । क्षपणे । अर्हति । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि विवसने । वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवे प्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥

बौध : । पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

ब्रतति : । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ व्रजन्तीततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच् क्तौचसंज्ञायामिति क्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्य बः ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकात्तिर्वा ॥

ब्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

ब्रध्न : । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ बध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक् धातोर्ब्रधादेशश्च । रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्मयामोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्म्मणि ॥ शमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म्म स्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधि : । पुं० ब्रह्मण्येव कर्म्मात्मकेचित्तैकाग्र्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यं ब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्प : । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाख्यंसरः । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंस्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यं देवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूट : । पुं० पर्व्वतविशेषे ॥ यथा ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमवाप्नुयान्नरः ॥

ब्रह्मकूर्च्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्व्वं पञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पंचगव्यं पिबेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्च्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरि : । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातक : । त्रि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाच्चस्वतः

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु सभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे क्वते पिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्त माहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्यघोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंहस्तजंवापि छत्राकंभक्षयन्ति ये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिपुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्रह्मचर्य्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्त्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्य्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणान्तिकमित्त्येके० केशान्तश्चैवषोडशे ॥ सचकलौनास्त्येव । ब्रह्मचर्य्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थ्योभैक्षुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुगे इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुननिवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्य्य मेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरंनियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्व्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्व्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान्गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्व्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः । तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितंशीलमस्य । व्रतेइति०-मुपीतिवाणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानं वा० आचरत्यर्ज्जयत्यवश्यम् । आवश्यके० णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ ब्रह्मीशाके ॥ ब्रह्मचर्य्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजस्वासौज्ञश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारार्थेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्य्येषु मूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञ: । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिकः ॥ यथा । सब्रह्मज्ञ: सवेदज्ञ: सोग्निहोत्रीसदीक्षित: । चीनाचारक्रमाचारैर्य्योयजेत् तारिणींनर: ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरत: ॥ इति श्रीरुद्रजामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसादृत्ति: ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवाद: ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्चित्प्रतिबिम्बास्तेषांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातार: ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहित: समदर्शन: । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगी: ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधी: । तथापिशून्यमात्मानंमन्ये कृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे जाबालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्य: । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके०साधु: । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यनुप्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानश्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहित: । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेव: । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मताल: । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिक: । तत्र ७ मात्रा: । मात्रातु० क च ट त पु० इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकाल: ।

सैवलघुमात्रा । तदर्द्धद्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघव: ६ द्रुता :० । ० । ०० । ••० । यथा । चतुर्मुखाभिधताले जगणानन्तरं प्लुत : । इति सङ्गीतदामोदर : ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मे तीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्त्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऽत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो : ॥ ब्रह्मणस्त्व : । नेतिवाच्ये० त्ववचनं तलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्तु ब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्ड : । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुने : सिद्धयष्टाम् ॥ यथा । धिग्बलं क्षत्रियबलं ० ब्रह्मतेजोबलं बलम् । एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्व्वोनाशितामम ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥ उक्तंचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मज : क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वित : ब्रह्मदण्डोह्ययंकेतु : सर्वभूतविनाशन : ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्डाम् कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्त : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । इभीयन्ये । घञ् । कर्त्तृकरणेकृतेतिसमास : ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनामाख्यातेऽश्वत्याकारवृक्षविशेषे । तूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्य : । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वसृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन् जज्ञे स्वयंब्रह्मा सर्वलोकपितामह : ॥ ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्यासमंजातकालो वर्णाचारै : संयुतश्चारुकीर्त्ति: । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मामर्त्योयस्य ब्रह्मयोगप्रयोग : ॥ इति ॥ विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कविशेषे ॥ बृंहति॰वर्द्धयतिप्रजाः । वृद्धिहेतौ । अन्तर्भावितण्यर्थः । बृंहेर्नोच्चेति॰ मनिन्॰धातोर्नस्यादादेशः ॥ बृंहति॰वर्द्धते वा ॥

ब्रह्म । न॰ वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते । सर्वकारणकारणे॰ परमात्मनि ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चआतिश्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ॰ वि॰ पु॰ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वासत्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तंहि विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे॰ आत्मनि॰ अशनायाद्यतीते॰ नेतिनेत्यस्थूलमनणिवत्येवमादिलक्षणे॰ औपनिषदे तत्त्वे अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मगिरोच्यते । अकारणमकार्यंसदित्यनेनोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन॰ अकार्यम् । अननुगतपदेन॰ वस्तुतोऽकारणमितितस्योक्तंभवतीत्यर्थः ॥ नव्यावृत्तं विशेषेभ्योनानुवृत्तञ्चगोत्ववत् । अव्यावृत्ताननुगतंचैतन्यंकेन वीक्ष्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृशमेतावत्तावदितिचयन्नभवेत् । ब्रह्मतदित्यवधेयंनोचेद्विपर्ययोभवेत्परो

क्षत्व ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखान्नापरंसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानापरंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञात्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्म॰ ॥ तिर्यगूर्द्ध्वमधःपूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम् अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्ष्यतेऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोऽन्यन्नतद्भवेत् । तत्त्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदात्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्नेक्षेतभास्वन्तंभानुमन्धवत् ॥ इवतमे ॥ ब्रह्मचतुर्विधम् । यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदात् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरं सर्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालापरिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगममपाणिचसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वदृष्ट॰ अश्रोत्रमपिसर्वश्रोतृ॰ अचिन्त्यमपिसर्वज्ञसर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टिस्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मेतिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभावइत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वान्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

यकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु याज्ञकस्येतिपातञ्जला: । ३ । लोकवेदविरुद्धैरपिनिर्लेप:स्वतन्त्रस्येतिमहापाशुपता: । ४ । शिवइतिशैवा: पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा: । ६ । पितामहइतिपौराणिका: । ७ । यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका: ८ । सर्वज्ञइतिसौगता: । ९ । निरावरणमितिदिगम्बरा: । १० । उपास्यत्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका: । १२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका । १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन: । । १४ । इतिकुसुमांजलि: ॥ विश्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० विश्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप: सत्योद्वैतपरात्पर: । स्वप्रकाश:सदापूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनिराधारोनिर्विशेषोनिराकुल: गुणातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषुभूतेषुसर्वव्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणाभास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥ लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगोचर: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजानातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनतस्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यतामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि । कारणंसर्वभूतानांसएक: परमेश्वर: ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्रह्मेतिगीयते । विष्णु: पालयितादेविसंहर्ताहन्तदिच्छया ॥ इन्द्रादयोलोकपाला: सर्वेतद्वशवर्तिन: । स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तितदाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृतस्तस्यपूज्यासिभुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्तद्विषययोजिता: ॥ स्वस्वकर्मप्रकुर्वन्तिनस्वतन्त्रा: कदाचन ॥ यद्भयाद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् । वर्षन्तितोयदा: कालेपुष्प्यन्तितरवोवने ॥ कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवान्तत्तत्छब्दोपलक्षित: ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया: सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजगत् ॥ तस्मिँस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितंजगत् ॥ । तदाराधनतोदेविसर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्लवा: । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय: ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुंदर्यस्तथाज्ञामीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिसरितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथाचाद्दीनिकर्माणितदुद्देश्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

चयायव्यद्रामये । ततूतहद्रातिसौख्य बतो सौ देवगतै : शिवे ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तवाग्रे कथ्यते प्रिये । ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यस्तं विना नास्ति मुक्तये ॥ नायासो नोपवासश्च कायक्लेशो न विद्यते । नैवाचारादिनियमो नोपचाराश्च भूरिशः ॥ नदिक्कालविचारोस्ति न मुद्रान्याससंहतिः । यत्साधने कुलेशानि तं विना कोन्यमाश्रयेत् ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिस्तारोपायप्रश्नोत्तर द्वितीयोल्लासे परब्रह्मोपासनोपक्रमः ॥ अपि च । श्रीसदाशिव उवाच । ज्ञेयं भवति तद्ब्रह्म सच्चिद्विश्वमयं परम् । यथातत्त्वस्वरूपेण लक्षणैर्वा महेश्वरि ॥ सत्तामात्रं निर्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । असत्त्रिलोकी सद्भानं स्वरूपं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्र समदृष्टिभिः । द्वन्द्वातीतैर्निर्विकल्पैर्देहात्माध्यासवर्जितैः ॥ यतो विश्वं समुद्भूतं येन जातं च तिष्ठति । यस्मिन् सर्वाणि लीयन्ते ज्ञेयं तद्ब्रह्म लक्षणैः ॥ स्वरूपबुद्ध्या यद्वेद्यं तदेव लक्षणैः शिवे । लक्षणैराप्तुमिच्छूनां विहितं तत्र साधनम् ॥ इति ॥ महानिर्वाणतन्त्रे तु शिवेनोक्तं हि साधनम् । ततूतस्माद्ब्रवगन्तव्यं ते

नन्दिः श्रेयसं भवेत् ॥ हं हतिवर्धते निरयमवहत्त्वलचयाल्लिमान्भवति । इदि॰ । हं हेनीर्च तिमनिन्॰ नुमीनश्चाकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न॰ काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागे पितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न॰ ब्रह्मणि निर्वृतौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूपम्॰ कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वे मनिर्वाणं तदेव॰ कल्पितभावस्याधिष्ठानात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठः । त्रि॰ कृतब्रह्मसाक्षात्कारे ॥ हित्वा सर्वाणि कर्माणि केवले ऽद्वये ब्रह्मणि॰ निष्ठा तदेकपरता यस्य सः ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न॰ औपनिषद्ब्रह्मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्तवेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्त्वे ॥

ब्रह्मपर्णम् । न॰ पलाशच्छदे । टाकपत्ता इ॰ भा॰ ॥

ब्रह्मपथः । पुं॰ सत्यलोकस्थब्रह्मणः प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यं नब्रह्मणोपलक्षितः पन्था ब्रह्मपथ उच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्रः । पुं॰ कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादपः । पुं॰ पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्रः । पुं॰ क्षेत्रविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णितः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोयोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् ॥ शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्म वब्राह्मणजातिः बन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जाति ब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबंधूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ जङ्गतङ्‌त्यू

ङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ।

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ।

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदंबहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेन।पिसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकंविधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितइति।अत्रोक्तंछन्दोगपरिशिष्टे। यश्चश्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते। सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

मान्यवर्त्तनिमित्तकात् । ऋते निमित्तकात् जलस्थतपः वा दिनि मित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वंभवतिब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्यगणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकष्ठपस्थैववा जीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुञ्चन्ति पश्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्र : । पुं० ब्राह्ममुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मराचि : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ- ॥ ब्रह्म० ज्ञानं०राति० ददाति यः । ब्रह्मोपपदाद्रातेःक्विप् ॥

ब्रह्मराचि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सदैवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानसतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहंक्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्राह्मणइत्येते पुराणेनिश्चयंगताः ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवाः ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनंलोकः । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकः ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म् । ब्रह्मलोकः समाख्यातोऽप्रतीघातलक्षणः ॥ इ० देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणेनतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्रब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ अस्यार्थः । जनलोकापेक्षयैवषड्गुणेनद्वादशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोकः । नतुतपोलोकात्षड्गुणेनेतिमन्तव्यम् । तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वेनब्रह्माण्डेतस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिशुकोक्तेः । सत्यलोकएवकक्षाभेदेनब्रह्मधिष्ण्यात्परंवैकुण्ठलोकादिज्ञेयम् । एवञ्च भूतलादूर्द्धं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोकादूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः । इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवद्यम् । न० ब्रह्मोद्यं ॥ ब्रह्मवेदस्तस्यवदनम् । वदः सुपिक्यप्चेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवध्या । स्त्रि० ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न० संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यंवननीयंसम्भजनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न० ब्राह्मणस्य० वृत्ताऽध्ययनर्द्धौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृतेतेजसि ॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा० वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसइत्यच् ॥

ब्रह्मवर्चसी । पुं० वृत्तस्वाध्यायनिमित्तंतेजोब्रह्मवर्चसम्तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि० ब्रह्मवर्चसोनिमित्ते ॥ब्रह्मवर्चसस्य० निमित्तं० संयोग० : उत्पातौ १ । ब्रह्मवर्चसादुपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चस्वी । पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्तिकृतेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम् । न० ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं० वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि० मुक्ते । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवस्यातुं शीलमस्य । वद० । सुप्यजातावित्यत्र० ब्रह्मणिवदइतिणिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ मैत्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशीलमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्मवेदं वेदार्थंस्वयथावद्वेत्ति० विन्दतेवा । विदज्ञाने० विद्लृलाभेवा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

अप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति॰भाष्यम्। अस्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तत्पर्यन्तेऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं नद्यस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतं लक्षणं किञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रुद्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्धभोगनानात्वात्कथं लक्ष्मनियम्यते। देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानेषोत्यवर्त्तत। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्लक्ष्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोऽस्यनयथालक्षणं तथा। सर्वाभावोपिनैवस्यात्सुषुप्ते व्यभिचारतः। ननुज्ञानात्पूर्वं यत्साधनममानित्वादि॰तत्सर्वंमूर्द्ध्वं ज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः॰ नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानां लक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिकाः श्रद्दालवः सन्तोविदुषोयल्लक्षणमाचक्षते॰तत्सर्वं व्यवहारस्थैवनतद्गतीतस्येत्यर्थः। तर्हिव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य॰ ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयध्वंसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदृगेवतेनेतिलक्षणं तद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्र

अयाहङ्कृताहगेवभवेद्द्विदाञ्चिबोधतः। बोधोतीलक्षणं तस्यबोधस्यस्वात्मसाक्षिकद्वृति॥ तस्यविष्णुस्वरूपत्वं बोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री॰ वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य॰विद्याभिज्ञादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा॰तद्ययावेद्यते॰साब्रह्मविद्येतिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविन्दुः। पुं॰ वेदपाठकालेमुखान्निर्गतविन्दौ॥ ब्रह्मणोविन्दुः॥

ब्रह्मविन्दुकः। पुं॰ब्रह्मविन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न॰ प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं॰ किंशुके। पलाशवृक्षे॥ पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते॰संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री॰ ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिं विहायैनांब्रह्माख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिस्समानराः ॥

ब्रह्मवेदः । पुं० ब्रह्मज्ञाने ॥

ब्रह्मवेदिः । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रे पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्रः ॥

ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अष्टादशसहस्रब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधाः ॥

ब्रह्मशल्यः । पुं० सोमवल्के । बबूर० इ०भा० । इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके ॥ ब्राह्मणाज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थः । पुं० मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यत्याश्रमिणि०परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि०सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवतः सः ॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥

ब्रह्मसंस्पर्शः । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥

ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत्सिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता ।

कृष्णोपनिषदांसारैः सङ्कलिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥

ब्रह्मसत्रम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ येचसमानाएवब्रह्मवादिनोबहुश्रोत्रभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥

ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशे निषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः । ब्रह्मणः सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभवः । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥

ब्रह्मसर्प्पः । पुं० सर्प्पविशेषे । हलाहले ॥

ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥

ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्० । इगुपधेतिकः । युजेनसह । तेनसहेति बहुब्रीहिः । वोपसर्जनस्येतिसहस्य सः । यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजश्च सयुजोरभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मणः सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णिः । पुं० दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलायाः

प्रभेदे । इयंतिक्ताकषायोष्णासरारूक्षालघुः कटुः । निहन्तिकफपित्तास्रश्वासकासारुचिज्वरान् ॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुता ॥

ब्रह्मसूः । पुं० झषकेतौ । कामदेवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्मतपः सुवतिचालयति । षूप्रेरणे । अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकामपक्षे । अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं सूतवान् । कल्पान्तरे किलानिरुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥ तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात् ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न० यज्ञसूत्रे । पवित्रे । यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्मसूच्यते० एभिरितिव्याख्यातारः ॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्येषु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भवराजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि० आचार्यानुमतिंविनायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णाति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकंप्रतिपद्यतइ

ति ॥

ब्रह्मस्वम् । न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥ तद्धरणे दोषोयथा । ब्रह्मस्वंवागुरुस्वंवादेवस्वंवापियोहरेत् । सकृतघ्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारत ॥ अवटोदेवसेत्सोपियावदिन्द्रशतंशतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै० पु० ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री० ब्राह्मणवधे । ब्राह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशेषे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षादन्यंवानियुज्य । तथागोहिरण्यादिनिमित्त कार्यंकस्यापि तदुद्देशेन ब्राह्मणमरणे ब्रह्महत्या । एवंयथास्वतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रतीयते० सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम् ॥ ब्रह्मणोहननम् । हन० ० । हनस्तचेति० हन्तेर्भावेक्यप्० तकारश्चान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमुत्कर्षे राजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्ययेति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथाच्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम् । शिशुमातृविभेदश्चब्रह्महत्यासमंस्मृतमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं० ब्रह्मघ्ने । ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णांगोजाविमृगपक्षिणाम् । अण्डालप्तुसानाञ्च ब्रह्महायोनिमृच्छति ॥ ब्रह्माञ्च ब्रह्मवाहतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महानभवत्यन्यो ब्रह्महा वृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितोगर्भः स तेन ब्राह्मणो हतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्मायभूः । पुं० क्रतुपर्णौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति मनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणति कीर्त्तयति ॥ अण शब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अन प्राणने । ण्यन्तात् कर्म्मण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदादिति णत्वे० ब्रह्माणीति रूपसिद्धिः । अन्यथा इन्द्रवरुणेति सूत्रे ब्रह्मन्शब्दस्य पाठाभावादानुगनुपपन्न एव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननाद्ब्रह्माक्षरपरामर्ते ति देवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः स्वावरणभूतलोकालोकपर्वततद्वाह्यपृथिवीतद्वाह्यसमुद्रैः सहिता ब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्यायेष्वधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैवसहस्राणि ब्रह्माण्डशताधिकमित्युक्तसंख्याकेमहापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापितः। पुं० माघमासे सूर्य निकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम्। न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि०।

ब्रह्मार्पणम्। न० ब्रह्मणि समर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा। ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते। ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम्॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा। एतद्ब्रह्मार्पणम् प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ प्रीणातु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः। करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम्॥ यद्वाफलानां सन्यासं प्रकुर्यात्परमेश्वरे। कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति॥

ब्रह्मावर्त्तः। पुं० देशवि०। तपोवटे॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम्। तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते॥ तीर्थविशेषोयं॥

ब्रह्माश्रमः। पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे॥

ब्रह्मासनम्। न० ध्यानयोगासने। ध्यानंप्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम्॥ यद्वा। ध्यानस्य योगउपायः० ध्यानमेवयोगोवा। तस्यासनमित्यर्थः॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिन्यासनम्॥

ब्रह्मास्त्रम्। न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे। ब्राह्मे॥

ब्रह्मास्त्रविद्या। स्त्री० बगलामुख्याम्। पीताम्बरायाम्॥

ब्रह्मिष्ठः। त्रि० ब्रह्मविदि॥ अतिशयेनब्रह्मवान्। मतुबन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन्। विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक्। नस्तद्धितइतिटिलोपः॥

ब्रह्मिष्ठा। स्त्री० दुर्गायाम्॥ ब्रह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा। वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी।

ब्रह्मी। स्त्री० फञ्जिकायाम्॥ शाकविशेषे। मत्स्याक्ष्याम्। सुरमायाम्॥ पङ्कगडकमत्स्ये॥

ब्रह्मीघृतम्। न० औषधविशेषे। सारस्वतघृतमितिख्याते॥ यथा। समूलपत्रांभुत्वाच्यब्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा। उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत्॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन्घृतप्रस्थंविपाचयेत्। हरिद्रामालतीकुष्ठंत्रिवृतीसहरीतकी॥ एतेषांपलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः। पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवंशर्कराबचा॥ सर्वमेतत्समालोड्यशनैर्मृद्वग्निनापचेत्। एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते॥

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलि-
क : ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रु
तिधरोनर : । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च
कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव
नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं
सारस्वतंनामबलवर्णवपु : प्रदमिति
चिकित्सारत्नसङ्ग्रह : ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने
। ब्रह्मवद्ये ॥ वद : सुपिक्यप् ॥
ब्रह्मोद्यास्वकथा : कुर्यात्पितृणामे
तदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योद
त्तेऽन्ने ॥

ब्राह्मः । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्मा
राधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाह
विशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृता
याः कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छा
द्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम्
। आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्म :
सउच्यते ॥ जननंचापिमरणं-
शरीराणांयथासकृत् । दानंत
थैवकन्यायाब्राह्मोद्वाह : सकृत्सकृ
त् ॥ ब्रह्मणइवायम् । नतुब्रह्म
देवतात्त्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ ना
रदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्म
तीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थं
प्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं य
था । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट
उदङ्मुख : । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन
द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तर
तोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्
ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै
ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके
॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्य
ण् । ब्रह्मोजातावितिसाधु: ॥ तस्ये
दमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मण : । पुं० प्रथमवर्णसत्त्वप्रधाने
द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे ।
वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे
। षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥
ब्राह्मणोजङ्गमामूर्ति:श्रीविष्णो : प-
रमात्मन : । अतएवहिविख्याता
भूदेवास्तेमहामते ॥ राज्ञोब्राह्मण:
पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं
दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता
पुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयो :
पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृ-
त्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तो
हियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ०
वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तप : श्रु
तञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् ।
तप : श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्म
णएवस : ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापू
ज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मण:कोपि
नैवपूज्य: कदाचन । आहारादधि
कंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थाय
यजायते । इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्व
नुत्तमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपाव
काध्ययनाध्याय : । १४५ ॥ अस्य-
वर्ज्जनीयानिकर्माण्याहनारद : ।
। व्याकर्षणंमनुनिवर्हणंवक्रषिर्वणि
ज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापि-
तथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मण
स्य ॥ राजप्रैष्यंकृषिधनंजीवनञ्च
वणिज्यया । कौटिल्यंकौलटीयंच
कुसीदंचविवर्ज्जयेत ॥ शूद्रोराजन्
सभवतिधर्मापितोदुराचर: । वृषलीं
रमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा ॥ ग्रा
मप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्यु
त : । वेदानपिजपन्शूद्रै: सम :
सपरिकीर्तित : ॥ कृत्येषुवर्ज्जनीयो
सौवैदिकेतान्त्रिकेपिच । निर्मर्यादे
चाशुचौक्रूरवृत्ते हिंसात्मकेत्यक्तध-
र्मेस्ववृत्ते । हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेषदा
नंचदत्तंविफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणी
क्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्रा
ह्मणाज्जातोब्राह्मण : । यथा ।
ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण:
स्यान्नसंशय : । क्षत्रियायास्तुय :
पुत्रोब्राह्मण : सोप्यसंशय : ॥ क्ष
त्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैव
हीतिमहाभारते : दानधर्म : ॥ ब्र
ह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ।
अन्निति० टिलोपेन ॥ यद्वा । ब्रह्

म०वेद: । तदधीतेवेदवा तदधीते
तद्वेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थ
तत्वे०ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचा-
सन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम् । नसुवृत्तं-
नदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मण : ॥
गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितं
चरेत् । अन्धवज्जडवच्चापिमूकव-
च्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्च
मानितोमानितश्चय : । स-र्वभू-
तेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥
अनाशिषमनारम्भंनिर्नमस्कारम-
स्तुतिम् । अक्षीणक्षीणकर्माणं
तंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ अक्षीणं
पूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्ती
र्णशायिनम् । बाहूपधानीयंशान्तं
तंदेवाब्राह्मणंविदु: ॥ येनकेनचिदा
च्छन्नोयेनकेनचिदाशित : । यत्रक्व
चनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥
कन्थाकौपीनवासास्तुदण्डधृग्धान्य
तत्पर : । एकाकीरमतेनित्यंतंदेवा
ब्राह्मणंविदु : ॥ योहेरिवगणाद्भी
त : सन्मानान्नरकादिव । कुणपा
दिवय:स्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदु: ॥
येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा
। शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणं
विदु : ॥ संन्यासिनि ॥ अमौनञ्चमौ
नञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुति : ।
ब्राह्मणोब्रुववाक्यार्थ : साक्षादित्या
दिलक्षण : । ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

ब्रह्मबोधार्हजन्मन : । विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो- गौण: । विदुषिमुख्यइत्यर्थ: । ब्रह्म णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रस मूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधि वचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनअनुवा- दवचनत्वेनचत्रिधास्मृत : ॥

ब्राह्मणक : । पुं० आयुधजीविब्राह्म णानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञा यांकन् ॥

ब्राह्मणकीय: । त्रि० ब्राह्मणकेजाते ॥ ब्राह्मणकोनामजनपद :० यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविन:०तत्रजात: । छ : ॥

ब्राह्मणचाण्डाल : । पुं० ब्राह्मण्यां शूद्राज्जाते ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमता दिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्या स्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच । शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत- स्ततश्चोपरम:क्रियाभ्य: । ब्रह्मस्वे ॥

ब्राह्मणप्रिय : । पुं० नारायणे० भग वति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रिय: । ब्राह्मणा : प्रियाअस्यवा । घ्नन्तंश पन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य थाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो बध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीय : ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेव कीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरि तिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुव : । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्रा ह्मण : क्रियारहितआत्मानंब्राह्- मणंब्रवीतिसइत्यर्थ : ॥ यथा । वि- प्र : संस्कारयुक्तोननित्यंसन्ध्यादिक र्मय : । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्- मणब्रुवउच्यते ॥ युक्त:स्यात्सर्वसंस्का रैर्हिअस्तुनियमव्रते : । कर्मकिञ्चि न्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुव: ॥ गर्भा धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयो ब्राह्मण- ब्रुव : ॥ अध्यापयतिय : शिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसं स्कारैर्युत : स्याद्ब्राह्मणब्रुव : ॥ इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्म णब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेद पारगे ॥ इ० मनु : ॥

ब्राह्मणयष्टिका। स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्मायाम् । भार्ग्याम् । वाह्मने टी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । बालियशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहित : । त्रि० ब्राह्मणस्य हितकारिणि । ब्रह्मण्ये ॥ यद्ब्रा ह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैषज्यमात्मनः ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ ब्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि० उपचाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति । ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्यलुक् । द्वितीयार्थेपञ्चम्युपसङ्ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदसः । ब्राह्मणाच्छंसिनः छन्दसीत्युपसंख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छंसिनऋत्विग्विशेषस्यकर्म्मभावयोः ॥ छोचाभ्यश्छः ॥

ब्राह्मणायनः । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्यः फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्राह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणद्वयम् । तस्येदमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ वरट्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्यजन्तौ । बाह्मनी० इ० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मणस्यकर्म्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यंबहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानरतिपरेणहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतपसिद्धमेवनित्ययुक्तः क्षेमार्थीकुशलपरः सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ मोक्षधर्मेपावकाध्ययनम् ॥ पाण्डित्यवाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरयम् । भवतिब्राह्मणस्तस्यब्राह्मण्यंब्रह्मरूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ ब्राह्मणानांसमूहः । ब्राह्मणवडवाद्यन् ॥ त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेषुहितः । यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मस्थः । पुं० तृणप्रभेदे । मुञ्जे । दृढतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्त्तः । पुं० अरुणोदयकालस्य प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्त्तमाह पितामहः । रात्रेश्चपश्चिमेयामेमुहूर्त्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त्त इतिमदनपारिजातात् । तत्रापि सूर्योदयात्प्रागर्द्ध प्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ ० तत्राद्योब्राह्मः ० द्वितीयोरौद्रः । ब्राह्मस्यासौमुहूर्त्तश्च ॥ ब्रह्मणोमुहूर्त्तः ॥ सतु ० एकमनुस्थितिकालः । दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागस्तुद्दशर्द्धतिलिङ्गपुराणम् ॥

ब्राह्मावधूतः । पुं० अवधूतविशेषे ॥ ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणक्षत्रियादयः । गृहाश्रमेवसन्तोपिश्रेयास्तेयतयः प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : पुं० ब्रह्मणोदिनयामि-
न्यो : । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दै
वै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रश-
तैर्दिव्यंवर्षम् । तैर्द्वादशभि : स
हस्रैर्मानुषंचतुर्युगम् । तच्चदे
वानामेकंयुगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणो
दिनंभूतानांस्थितिकाल : । ताव-
त्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्म-
स्तासावहोरात्रस्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्या
म् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्त-
र्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मण : श-
क्तौ ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिका
याम् । हिलिंचा० इ० गौ० दे० भा०
॥ पञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे
॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्म-
त्याम् । वडीमालकङ्गनी० इ० भा०
॥ मत्स्यप्रभेदे । पङ्कगडके ॥०॥
स्तना ग्रामसिद्धायामोषध्याम् ।
सोमवल्लयाम् । सौम्यलतायाम् ।
मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्रा-
ह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच
शीतला । कषायामधुरास्वादुपाका
युष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिप्रदाकु
ष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशो
थज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्
स्याख्याम् । मछेछो० छछमछरिया०
इ० प्र० पुष्पशाके ॥ बृहमण्डूयम्
। तस्येदमित्यण् । ब्राह्मीजाता-

वितिटिलोपेटिड्ढेतिङीप् ॥

ब्राह्मीकन्द : । पुं० वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशे
षे ॥ पञ्चमेधाम् ॥

व्रीहि : । पुं० यवादिसामान्यंधान्ये
॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनाम
गणनागुणाश्चयथा । धान्यंभोग्यञ्च
भोगार्हमन्नाद्यंजीवसाधनम् । तच्च
तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वय
म् ॥ व्रीह्यादिकंतदिहशूकसमन्वितं
स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठका-
दि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रव
दन्तिशिम्बीधान्यंतृणोद्भवमथोत
णधान्यमन्यत् ॥ तत्रत्रिदोषशमनं
लघुशूकधान्यंतेजोबलातिशयवीर्य
विवृद्धिदायि । शिम्बीभवंगुरुहिम
स्वविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृ
णधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्ये
षुसङ्ख्याख्यातुंशक्यानोमरैर्दैवतैर्वा
। तस्माद्येषांयेषुभोगोपभोगास्तान्य-
स्माभिर्व्याक्रियन्ते कियन्ति ॥ शाल-
य : कलमारुच्याव्रीहिश्रेष्ठानृपप्रि
या: । धान्योत्तमाश्चविज्ञेया: कैदा
रा : सुकुमारका: ॥ राजान्नषष्टिक
सितेतरक्तमुण्डस्थूलागुगन्धतिरिया
दिकशालिसंज्ञा : । व्रीहिस्तथेति
दशधाभुविशायना : स्युस्तेषांक्रमे
णगुणनामगणंब्रवीमि ॥ व्रीहिर्गौ
रोमधुरशिशिर : पित्तहारीकषाय:

स्निग्धोऽवृष्य : कृमिकफस्वरसापर त्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद् वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योऽत्यन्तं जनयति मुदं शातकुम्भे च कोना : ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका : कण्डिताः शुक्ला व्रीहयश्चिरपाकिनः । कृष्णव्रीहि : पाटलश्च कुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखो जतुमुख इत्याद्या व्रीहयः स्मृता : । कृष्णव्रीहि : स विज्ञेयो य : कृष्णतुषतण्डुलः ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णको व्रीहिरुच्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृष्णतण्डुल उच्यते ॥ लाक्षावर्णं मुखं यस्य ज्ञेयो जतुमुखस्तु स : । व्रीहय : कथिता : पाके मधुरा वीर्यतो हिमा: ॥ अल्पाभिष्यन्दिनो बद्धवर्चस्का : षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिर्वरस्तेषां तस्मादल्पगुणा : परे । इति भावप्रकाश :॥ वर्द्धते उपचयं गच्छति । वृहवृद्धौ । इगुपधात्किदितीन् । पृषोदरादि: ॥ व्रीयते व्रीङ्स्याम् । बाहुलकात् ०हिक् वा ॥ यद्वा । व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढगिति ज्ञापकात् ०हिक् ॥ व्रीहे: फलम् ०व्रीहि : । विल्वादिभ्योऽण् । फलपाकशुषामिति लुपि० युक्तवद्भाव : ॥

व्रीहिक: । त्रि० धान्यविशिष्टे । व्रीहिषि ॥ व्रीह्यादित्वात् ठन् ॥

व्रीहिकाञ्चन : । पुं० मसूरे ॥

व्रीही । त्रि० व्रीहिमति० क्षेत्रादौ । व्रैहिके । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहिविकार : । व्रीहिपुरोडाश इति मयट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठ: । पुं० शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुमूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्त भूस्थले । धान्यसामान्यस्य कलमादेश्चोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—+— —*— —+—

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगुनन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौ त्रिकले० ऽ।। ॥ भ्रान्तौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । गृहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीति ड : ॥

भकूटम्। न॰ वैवाहिकविचारोपयोगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एकराशौ च दम्पत्योः शुभं स्यात्समसप्तके। चतुर्थे दशके चैव तृतीयैकादशे तथेति ॥

भक्तः। त्रि॰ भक्तियुक्ते । तत्परे । पूज्यविषयकानुरागो भक्तिः ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यते स्म । भज सेवायाम् । कर्मणि क्तः ॥ भक्तत्यागे दोष उक्तः श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानं गोवधः स्त्रीवधस्तथा। तुल्यमेभिर्महत्पापं भक्तत्यागादुदाहृतम्। भजन्तं भक्तमत्याज्यं त्यजतः स्यात्कथं सुखमिति ॥ न॰ अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ॰ भा॰ ॥ तस्य विधिर्गुणाश्च। यथा। जले चतुर्दशगुणे तण्डुलानां चतुष्पलम्। विपचेत्स्रावयेन्मण्डं तद्भक्तं मधुरं लघु ॥ चक्रदत्तस्तु । अन्नं पञ्चगुणे तोये यवागूं षड्गुणे पचेत्। अत्रान्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तण्डुलान्स्फीतांस्तोये पञ्चगुणे पचेत्। तद्भक्तं प्रस्रुतं चोष्णं विशदं गुणवन्मतम् ॥ भक्तं वह्निकरं पथ्यं तर्पणं रोचनं लघु । अधौतमस्रुतं शीतं गुर्वरुच्यं कफप्रदम् ॥ अपि च। वारिणा भूरिणा शालितण्डुलान्क्षालितान् बहु। तक्रेणासिच्य तत्तप्ते स्थाल्यम्भसि बिभिः क्षिपेत् ॥ ततः पयोघृतं क्षिप्त्वा प्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान्। राजार्हं तद्भवेद्भक्तं गन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्य धान्यस्य यद्भक्तं तस्य तद्गुणमाहरेत् । भक्तं लघु पुराणस्य शालेस्तच्चिपिटो गुरुः ॥

भक्तकरः। पुं॰ कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकारः। पुं॰ पाचके। ओदनिके ॥ भक्तं करोति । डुकृञ्॰ कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम्। न॰ नृपाभीरे। भूभुजां भोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदासः। पुं॰ पञ्चदशदासान्तर्गतदासविशेषे । सुभिक्षेपि भक्तेनाङ्गीकृतदास्ये ॥

भक्तमण्डः। पुं॰ अन्नाग्ररसे । मासरे। मांड॰ इ॰ भा॰ ॥

भक्तवत्सलः। पुं॰ श्रीहरौ। भक्ताः वत्सला यस्य ॥ त्रि॰ भक्तस्नेहवति ॥

भक्तिः। स्त्री॰ विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम्। भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागो भक्तिरित्युपदेशः ॥ परमेश्वरविषये परमप्रेमणि। न चेष्टदेवात् परमस्ति किंचिदिति

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपास
नायाम् । उपास्यानां रचितसुस्था
द्दशितिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासना
ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूतायां
मनुरक्तौ । तात्पर्यं ॥ जन्मान्तर
सहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।
नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजा
यते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमी
यतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा
मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य
तस्यकृष्णः प्रसीदति । तद्भक्त
जनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम्
। सुमनाश्चार्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भ
वर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे
चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं
०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्ट
विधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेपिवर्त्त
ते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्ति
मान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते
प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं
विष्णोः स्मरणम्पादसेवनम् । अर्च
नं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेद
नम् ॥ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्ति
श्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा
तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥
उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे
परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कीर्त
नेप्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने
लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भिवन्दनेऽथ हनुमान् दास्येऽथ
सख्येऽर्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने
बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति
॥ हिमालयउवाच । स्त्रीयांभक्ति
बद्स्वाम्बयेनज्ञानं सुखं नहि । जा
यते मनुजस्याद्यमध्यमस्याविरागि
णः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिमारि
णः विरागिणोभक्ति रहितस्यापि
दुर्लभज्ञानं येनभक्तिहेतुनाजायेत
तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्यु
वाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामो
क्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञान
योगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्ष
प्राप्तौत्रयोमार्गाः ते चकर्मोपासना
ज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञान
मार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इत
रौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मा
र्गान् दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग
उपासनायोगइत्यर्थः ॥ त्रयाणाम
प्ययं योग्यः कर्त्तुं योग्योस्तिसर्वथा
। सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ता
द्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां
साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांस
मुद्दिश्यदम्भं कृत्वा पुरस्सरम् ॥
मात्सर्य क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु
तामसी । परपीडादिरहितः स्वक
ल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृद
योयशोर्थीभोगलोलुपः । तत्तत्
फलसमावाप्त्यै मामुपास्तेतिभक्ति

त : ॥ भेदबुद्ध्याद्दिमांस्तस्मादन्यं
जानातिपामर : । तस्यभक्ति : स
माख्यातानगाधिपतुराजसी ॥ पर
मेशार्पणं कर्मपापसङ्क्षालनाय
च । वेदोक्तत्वादवश्यंतत्कर्त्तव्य
मुमयानिशम् ॥ इतिनिश्चितबु
द्धिस्तुभेदबुद्धिमुपाश्रित : ।
करोतिप्रीतयेकर्मभक्तिः सानग
सात्त्विकी ॥ परभक्तेः प्रापिकेयं
भेदबुद्ध्यवलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते
ह्युभेभक्ती नपरप्रापिकेमते ॥
अधुनापरभक्तिन्तु प्रोच्यमानांनि
बोधमे । मद्गुणश्रवणंनित्यंमम
नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुण
रत्नानामाकरायांमयिस्थिरम् ।
चेतसोवर्त्तनंसैवतैलधारासमं
सदा ॥ हेतुस्तुतत्रकोवापि नकदा
चिद्भवेदपि । सामीप्यसार्ष्टिसा
युज्यसालोक्यानांनचैषणा ॥ मत्
सेवातोधिकंकिञ्चिन्नैवजानाति
कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावा
त् तत्रमोक्षंनवाञ्छति ॥ परा
नुरक्त्यामामेवचिन्तयेद्योह्यतन्द्रि
त : । स्वाभेदेनैवमांनित्यंजाना
तिनविभेदत : ॥ मद्रूपत्वेनजी
वानां चिन्तनं कुरुतेतुय : । यथा
स्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवच परात्म
नि ॥ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदं
कुरुतेतुय : । सर्वत्रवर्त्तमानांमां

भक्तिः

सर्वरूपांश्चसर्वदा ॥ नमतेयजते
चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् ।
नकुत्रापिद्रोहबुद्धिंकुरुतेभेदवर्ज
नात् ॥ मत्स्थानदर्शनेश्रद्धामद्
भक्तदर्शनेतथा । मच्छास्त्रश्रवणे
श्रद्धामन्त्रतन्त्रादिषुप्रभो ॥ मयिप्रे
माकुलमतीरोमाञ्चिततनु : स
दा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्ष : कण्ठ
गद्गदनिस्वन : ॥ अनन्येनैवभावे
नपूजयेद्योनगाधिप । मामीश्वरीं
जगद्योनिंसर्वकारणकारणाम् ॥
व्रतानिममदिव्यानिनित्यनैमित्ति
कान्यपि । नित्यंय : कुरुतेभक्
त्यावित्तशाठ्यविवर्जित : ॥ मदुत्स
वदिदृक्षाचमदुत्सवकृतिस्तथा ।
जायतेयस्य नियतंस्वभावादेवभू
धर ॥ उच्चैर्गायंश्चनामानिममैव
खलुनृत्यति । अहङ्कारादिरहितो
देहतादात्म्यवर्जित : ॥ प्रारब्धे
नयथायच्चक्रियतेतत्तथाभवेत् ।
नमेचिन्तास्तितत्रापिदेहसंरक्षणा
दिषु ॥ इतिभक्तिस्तुयाप्रोक्तापर
भक्तिस्तुसास्मृता । यस्यांदेव्यति
रिक्तन्तुनकिञ्चिदपिभाव्यते ॥
इत्थंजातापराभक्तिर्यस्यभूधरतत्त्व
त : । तदैवतस्यचिन्मात्रेमद्रूपे
विलयोभवेत् ॥ भक्तेस्तुयापरा
काष्ठासैवज्ञानंप्रकीर्त्तितम् ।
वैराग्यस्यचसीमासाज्ञानेतदुभयं

यत : ॥ भक्तौक्तनायांथस्यापि प्रार
ब्धवशतोनग । नजायते ऽमज्ञानं म
णिद्वीपं सगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगाननिच्छन्नपिचर्च्छति ॥
तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग्भवे
न्नग । तेनमुक्त : सदैवास्याज्ज्ञाना
न् मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैववस्य
ज्ञानंस्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मन : ॥
ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति
न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेदय : ॥ कण्ठचामीकरस
ममज्ञानात्तु तिरोहितम् । ज्ञाना
दज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥
विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु
र्मम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले
तथापिहलोके ॥ छायातपौयथा
स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानही
नोम्रियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव
सेन्नित्यं यावत्कल्पं तत : परम्
॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
जनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानं हिजायते ॥ अ
नेकजन्मभीराजन्ज्ञानं स्यान्नैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थं यत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं-
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णे वेदप्रा
प्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम
गुरुप्राप्ति: सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वं त
नोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु
मोक्षेच्छाजायते तत : । साधने
सफलेप्येवं जायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थं नैवयतते तस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा
नार्थं यत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिम:
। सर्वमुक्तंसमासेनकिंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्दे देवी-
गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्ति
मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् । भजइ
त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ॥

भक्तिकर : । पुं० भक्ति । भक्तिं करोति
दिवाविभेतिट : ॥

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥

भक्तियोग: । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तंदेवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययंयोग्य: कर्त्तुंशक्योस्तिसर्वथा । सुलभत्त्वान्मानसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थ: । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोग: कर्त्तुंयोग्य: शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् ० अस्यभक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्त्वान्मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थ: । तस्मात्सर्वैरप्ययंभक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थ: ॥

भक्तिल: । पुं० साधुहये ॥

भक्षक: । त्रि० भक्षणतत्परे । अद्मरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । णवुल् ॥

भक्षटक: । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥

भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाध:करणे । नादे । स्वदने । खाददने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षेर्ल्युट् ॥ शणशाकंतथामांसंकरेणकथितंदधि । तंर्जन्यादन्तधावश्चसद्योगोमांसभक्षणम् ॥

भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥

भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भक्षित: । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्त: ॥

भक्ष्य: । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरखण्ड्यावखण्ड्ययत् भक्ष्यते०तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातार: । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंस्वाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थ: ॥ यत्प्रत्ययान्तस्यचभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यश्वनामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यश्चानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम् । तत्रनियम: क्रियतेइदम्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यश्वनामेत्यस्यतत्रैवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥

भक्ष्यकार: । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ०हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्मण्यण् ॥

भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषत: । अत्रशिष्टाययाब्रूयुस्तयाकार्योविनिर्णय: ॥

भव्यालाबू: । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

भग: । पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्य्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशस: श्रिय: । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षसांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । गजसेवायाम् । पुंसी तिघ: । खनोघचेतिघित्करणाद्वा घ: ॥

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणं यथा । विस्तीर्णंचगभीरंच द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठंगजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पंचैते चभगोत्तमा: ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युष्णं गोजिह्वासदृशंपरम् । इत्युक्तं कामशास्त्रेभगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णमुषलंयोज्यंगभीरंवंशबीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छायाम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ क्षिति । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुह्मुष्कमध्यभागे ॥

भगण: । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥

यद्वा । भगमायासमाख्यातायोनि: सर्वस्यसायत: । तद्वतीतितद्वीशानीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणात्तंगतोमासंहितोक्त: सर्वकारणत्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदानन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते ॥

भगदत्त: । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठात्मजे ॥ यथा । सकरोभगदत्तं नपरेयमाणोमुहुर्मुहु: । नकरोतिवचस्तस्यदरिद्रस्य वयोषित: ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ वृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर: । पुं० अपानदेशेव्रणरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणमाह । गुदस्यद्व्यङ्गुलेचैवपार्श्वत: पिडकार्त्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय: सचपंचविधो भवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत् । पंचविध: ०वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिकशल्यजभेदै: ॥ भगंदारयति । भगेचदारेरितिकाशिकोक्त: खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरिसमन्ताच्चगुदवस्तीतथैवच । भगवद्दारयेद्यस्मात्तस्मादेष भगंदर: ॥ इ० । भजन्त्यमेनेतिभगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि: । अत्रभगशब्देनद्वयमप्य

भिहितम् । भगवत्० योनिवत् ॥
कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूरुजा
दयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति
भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफल
कम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्ना
दुपाचरेत् । शुद्ध्यसृतिसेका
द्यैर्यापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनं
स्वेदनंलेप विस्रापनविरेचनैः
। रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रंगुदजांपि
डकांजयेत् ॥ तथायत्नंभिषक्कुर्या
द्यथापाकंनियच्छति । अपक्वंवाथ
पक्वंवाजलौकापातनंहितम् ॥ त
दभावेतुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्यमोचण
म् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपीत्वान
श्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षः । पुं० कुण्डाशिनि । कुट
ना० इ० भा० ॥ तस्यान्नभक्षणे
निषेधोयथा । योबान्धवैः परि
त्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि ।
कुण्डाशीयश्चतस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रा
यणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगु
णे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहा
त्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यम
प्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते० सभगवान्
नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधन
ञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् ।
वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवा
निति विष्णुपुराणम् ॥ पूजावति

। पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामा-
द्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । प
रस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा
। यथानित्योहिभगवान्नित्याभगव
तीतथा ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रेशे
प्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंस
र्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्व
रूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा । सि-
द्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयु
गे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभ
गवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुरा
णम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः
सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातु-
र्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृते-
ति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः
स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते ।
तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरे-
ण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयंमही
पालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेया
रजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारे
चतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥
निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफ-
लप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मा
दीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति ।
एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मी
र्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येय-
म् । द्वितीयातु० सृजतेयारजोरूपा
सा० सत्वरूपाचपालने० इतिपुनरु

क्तिरनुवादरूपा : संहारेतमोरूपा-
यासेयंतृतीयाशक्ति : । एतासांना-
मानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि । तस्या
स्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीत-
थो । महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली
तिता : स्त्रियइति । ननुरहस्ये तु०
सत्वाख्ये नातिशुद्धे नगुणेनेन्दु प्रभं-
दधाविति वचनेनमहालक्ष्मीरजोगु
णासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइति-
चेन्न । कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्था-
या : सुस्थत्वात् । एतासांचशक्ती-
नांशक्तसस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं
विहायावस्थानासम्भवेन० तत्तद्गु-
णविशिष्टं ब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिना
मकमितिबोध्यम् ॥ निर्गुणेति ।
अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्याव-
स्थात्मिकासानिर्गुणा० तस्याश्चपिप
राशक्तित्वेन० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्था
नासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधि
कंब्रह्मैव० पराशक्तिमायाभुवनेश्व-
रीशब्दवाच्यंभवति । सर्वंचेदमुपो-
त्घातेस्पष्टम् । तत्रनिर्गुणासर्वे-
षांकारणमित्याह । सर्वेषांकारणं
साहीति । सर्वकारणस्यानवस्था-
भियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्य-
त्वमुक्तम् । तेनचकेयंशक्ति : कुतो
जातेत्यस्योत्तरंदत्तंभवति ॥ रूपच
तुष्टयमध्येप्याह । निर्गुणासर्वथा-
ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपा: । सगु-

णासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधै
॥ अयोगिभिरितिच्छेद : । अयो
गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गु
णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसे
त्यर्थ : । तथाचश्वेताश्वतरेतेध्या-
नयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं
स्वगुणैर्निगूढामिति । मध्यमाधि-
का रिणामयोगिनान्तुसगुणामहा-
लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थ : ।
तद्द्वारामूलप्रकृतेरेवसर्वोपास्य-
त्वमितिरहस्यम् । सर्वमिदंशक्तित-
त्त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम् ॥ पूज्यायाम्
॥ उगित्वान्ङीप् ॥
भगवत्पदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
भगवत्पूज्यपाद : । पुं० श्रीशङ्कराचा-
र्ये ॥
भगवद्द्रुम : । पुं० तगरवृक्षे ॥
भगवद्धर्म : । पुं० हरिपरितोषकैद्वाद
श्यादिनियमस्वरूपे धर्मे ॥ त्रि० त
द्विशिष्टे ॥
भगवद्भक्त : । त्रि० स्थितप्रज्ञे ॥ य० ।
दैवाधीनंजगत्सर्वम् जन्मकर्मशुभा
शुभम् । संयोगाश्चवियोगाश्चनचदै
वात्परंबलम् ॥ कृष्णायत्तश्चतद्दैवं
सदैवात्परतस्तत : । भजन्तिसततं
संत : परमात्मानमीश्वरम् ॥ दै-
वंवर्धयितुंशक्त : क्षयंकर्तुंस्वली
लया । नदैववद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी
चनिर्गुण : ॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छावासत्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे । योहि गङ्गां स्वर्गादानीय भागीरथीति संज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हे भगवन् ०

भगोः । अ०) इति सम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा० इ० भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ० भा० ॥ यथा । चिरकालोषितं-जीर्णं कीटनिष्कुषितं धनुः । किञ्चित्रं यदि रामेण भग्नं क्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जः क्तः ॥ न० रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाखे च षडेते पुष्कराः स्मृताः ० ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात् ० द्वितीया द्वादशी यदि । सप्तमी चार्कमन्दारे-जायते जारजो ध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्यो गुग्गुलुना योज्यो भग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्वल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणि घञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगभग्ने ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्याम्बरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजयायाम् । भाङ्ग० इ० भा० । भङ्गाकफहरीतिक्षायाहिणीपाचनीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ चित्रतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अलावृतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान: । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दोर्वजङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि: । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ व्याजनिभे ॥ नानाविधशब्दरचनावैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्यातार: ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोतीतिण्यन्तादचइ: ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अधरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्ते वेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगींभंगीश्लतंनयनयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसीवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट:

भंगुर: । पुं० नद्यावक्रे । त्रि० कुटिले । चक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासेतिघुरच् । कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ० पक्षेयत् । भंगार्हे । भङ्गमर्हति । दण्डादित्त्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भ्रमावर्त्तीभचक्रेस्मिन्ध्रुवौनाभौव्यवस्थित: । आराचक्रेत्विन्दुभौमौशुक्रजीवशनैश्चरा: ॥ राहु: केतुरगस्त्यश्चनक्षत्राण्यथराशय: । यदादिक्षुप्रतिष्ठामुमेरोर्भूगोलकोद्भवा ॥ कायाभवेत्तदारात्रि: स्याच्चतद्विरहाद्दिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छाययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवकारणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेतत्रात: पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाद्भाग: कृतोराहोस्तुविष्णुनेत्यादौ वह्निपुराणे भेदनामाध्याय: ॥ अथभचक्रभ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनर: पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंयातियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

चितेस्तद्दन्तरेयोजनजा: पलांशका: ॥ योजनसङ्ख्याभांशै ३६०गुणिता कुपरिधिहृता४८६७भवन्त्यंशा : भूमौकक्षायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ । भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितद्धरिभजनार्थंनोचेदेतत्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुबध्नाति । भज० । ताच्छील्ये ति० चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शतृ ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रं वक्रं भवेद्यस्तद्दन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जक : । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खंडिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकाराद्रटोजातोनटिक्यांवरवाहक : । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभक्ष्यतेवा । भट० । अमित्राचिति० इत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोबभूव ह । सभट्टोबावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टं वैद्यं पुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं० नाट्यवाचा० नृपे ॥ नाट्योक्ता० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टं स्वामित्वम्० स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥

भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम्

भड : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल्लंमल्लंमातरञ्चभडंकोलञ्चकन्दरम् ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥

भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भडभडइतिशब्दयुक्ते वह्नौ ॥

भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति० इलच् ॥

भणित : । त्रि० कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री० वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भण्यते० भण्यते ऽ। भटभृतौ० भणश्च्देवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री० वृन्ताके । भटा० भण्टा० इ० भा० ॥

भण्टुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं० चाटुबटौ । अश्लीलभाषिणिभांड० इ० भा० ॥ भंडते । भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं० खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकाकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : । पुं० भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरैकत्वम् ॥

भण्डिल: पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे ० परिभाषणे वा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डघाभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं० कोविदारे । काश्च

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ भण्डीरम् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डआमर्द्दने । वा० ईरन् गौ० ॥

भण्डील : । पुं० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डुकः । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० दू० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्त : । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ मुतेजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसखेच । भन्तेर्नलोपश्च निपा...

च् ॥

भदाकः । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते । भदि० । पिनाकादित्वात्साधुः ॥

भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र : । पुं० शिवे ॥ खंजरीटे ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लजलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ स्नुह्याम् ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले ० । भन्दते भदि० । ऋज्रेन्द्रेतिरन् ० भन्तेर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रक : । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वास्यविष्कम्भशैलमूले ० धृतिमन्नामकाननम् ० तत्रस्थह्रदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे

भद्रकण्ट : । पुं० गोक्षुरे ॥

भद्रकर्ण : । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्रास्याश्भद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णह्रद : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् । महिषमर्द्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गन्धाल्याम् ॥ भद्रंकल्याणंकालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्राचासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ : । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य० भद्रोवाकुंभ :

भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्कर : । त्रि० क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड : । पुं० स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रज : । पुं० इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न० जम्बुद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यमस्मलधिमध्यशक्ति यत् तत्, भद्रतुरगं जगुर्बुधा : ॥ इ० सिंहा न्तशिरोमणि : ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री ० दन्तीवृक्षप्रभेदे । वोशहहायाम् । न्याबहाया म् ॥

भद्रदारु : । पुं० न० देवदारुणि ।। न० सरलवृक्षे ॥ भद्रंदारु ॥

भद्रदार्वादिक : । पुं० औषधगण वि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तीवृक्षे । बहुला०गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि : । पुं० महादानविशे षे ॥

भद्रपत्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः पतिर्यस्या : ० इतिविग्रहे०नित्यं सपत्न्यादिष्वितिपतिशब्दस्यनान्ता देशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा : । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्व भाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयो : ॥ भद्रं पदं यासाम् ० ता : । अचारो पाक्तुत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्रा णिपर्णान्यस्या : । पाककर्णेतिङी ष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ : । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन : । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसा रण्याम् । कटम्भरायाम् ॥ भद्रं बलमस्या : ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातप ष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज : । पुं० शरे । इक्षुदर्भे छन्ने । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त : । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चा सौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक : । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रा याम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलि ङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारवीजत्वा द्यवम् । भद्रञ्चतद्यवं च ॥

भद्ररेणु : । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट : । पुं० भीमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट् फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शतभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमालो०द्र० हापरमालो०ड़०
च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्री : । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा
श्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णाया
म् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा
तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून्
अतीत्योत्तरअम्भोधिमभ्येतिचमहा
मुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फ
ले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे ।
द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीव
न्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्या
म् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥
वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रा
याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्म
र्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥
काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशे
षे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात
सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥
सुभद्रायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा ।
भद्राख्याइद्रकर्णिके०द्गुति ॥ विष्ट्या
म् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी
पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां प
रार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धेस्यात्तृतीया
दशम्यो : पूर्वभागेसप्तमीशम्भुति
थ्यो : ॥ विहायविपरीताद्राणिविष्टिं
सर्वत्रवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिद्राडे

हिपुच्छेकार्यंजयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्ष : । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मज: । पुं० खड्गे ॥

भद्रारक: । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्त
र्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)
भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री ० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गत
वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्रा
श्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षंभद्रजना
कुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रश्च
तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे
तद्यथा । सीवन्या : पार्श्वयोर्न्य
स्येद्गुल्फयुग्मंसुनिश्चलम् ।
वृषणाध : पादपार्ष्णीं पाणिभ्यांप
रिबन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टंयो
गिभि : सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वर: । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥
शिवप्राप्त्यर्थंदुर्गाराधितहिमाल
यस्थपार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री० बलायाम् । वरि
आरा०द्र० भा० ॥ नागबलाया
म् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्य
च् ॥

भन्दिल : । पुं० दूते न० शुभे ॥ कम्पे ॥
भन्ध्रुक : । पुं० भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥
भपञ्जर : । पुं० नक्षत्रचक्रे ॥
भपति : । सुधांशौ ॥ भानांपति : ॥
भम : । पुं० धूमे ॥
भम्भरालिका । स्त्री० भङ्गार्याम् । दंशे ॥
भम्भराली । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ दंशे ॥
भम्भासार : । पुं० मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।
भयम् । न० घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जकप्रसूने । प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भिया । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणा नियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागविषयस्वविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्य दैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेष: ॥ सर्वान् विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रास: ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयंद्वितीयाभिनिवेशत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति० व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणंसम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानंनपुंसकेक्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे० एरजितिकरणेऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्०मानुषञ्च । यथा हलामकन्दक : । हुताशनोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणंतथा । इतिपञ्चविधंदैवंमानुषंव्यसनंतत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपंचधाभयमिति ॥ आगते भये ०अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यंयावद्भयमनागतम् । उत्पन्नेतुभयेतीव्रेस्थातव्यंतेरभीतवत् ॥ पुं० रोगे ॥
भयङ्कर : । पुं० डुण्डुलपक्षिणि । त्रि० भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयंकरोति । मेघर्ति भयेषुकृञइति खच् । मुमागम : ॥ पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । एकर्क्षगौशुक्रजीवौस्यातांमन्योन्यसप्तगौ । भयङ्करात्व्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक : ॥
भयडिंडिम : । पुं० सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुत:। त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ यदुद्रुवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरिक्तः । भयात्द्रुत: । पंचमीतियोगविभागात्समास: ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालताम् ॥

भयभीत: । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिन: प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्म: कश्चिदन्योस्तिखेचरेति ॥ वह्निपुराणे शिविराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्ट: । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानक: । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी ॰ आनक: शीङ्भियद्रुत्यानक: ॥

भयापह: । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयंसंसारजंमुमुक्षूणामपहंतीति । हन॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिड: । भयमपवद्ध्याहा । आशिषिहनइतिड: ॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि ॥

भयावह: । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भर: । पुं॰ अतिशये । भरति । भृञ्॰ । पचाद्यच् ॥ भरणं भर: ॰ पुंसीतिघोषा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि ॰पुंस्त्वमेव । घञजबला: पुंसी

तिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भं नक्षत्रं राति । रा॰ क: । यत्ने ॥ भारे ॥ शेतेधराभराक्रान्ते शेषेनारायण: स्वयम् । लक्ष्मीवन्तोनजानन्तिदु:सहांपरवेदनाम् ॥

भरट: । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृतके ॥ विभर्त्ति । डुभृञ्॰ अनिदृश्यादिना॰ रटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने ॥ भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृञ्॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदैवते ॥ तत्रजातस्यफलम्॰ यथा । सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैरविनीतकाल: । जलेविलासीचपल:खल: स्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजात: ॥ प्राणिप्रणीत: प्राणिभि: क्षिप्त: ॥ घोषके ॥ टित्वान् ङीप् ॥

भरणीभू: । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीय: । त्रि॰ पोष्ये । भरणयोग्ये ॥

भरण्ड: । पुं॰ स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ्॰ । अण्डन् कृसृभृवृञ: । दृश्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भूमौ ॥

भरण्यम्। न० वेतने। मूल्ये ॥ भरणे साधु। तत्रसाधुरिति यत्॥

भरण्यभुक्। त्रि० वैतनिके। कर्मकरे। मूल्येनकर्म्मकुर्वति॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते। क्विप्॥

भरण्या। स्त्री० वेतने॥

भरण्याह्वा। स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे० ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम्॥

भरण्युः। पुं० शरण्ये॥

भरतः। पुं० नाट्यशास्त्रे॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे०मुनौ॥ रामानुजे॥ शवरे॥ क्षेत्रे॥ भरतात्मजे॥ देवर्षिविशेषे॥ तन्तुवाये॥ नटे॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः। तस्येदमित्यण्। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः॥ यद्वा। विभर्तिस्वाङ्गं। डुभृञ्०। भृमृदृशीत्यतच्॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे। शाकुन्तलेये। दौष्यन्तौ। सर्वदमने॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते। माताभस्त्रापितुः पुत्रोयेनजातासएवसः। भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्थाः शकुन्तलाम्॥ इति॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे॥ यथा। अथाहभगवानृषभदेवः स्वंवर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधं कर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास। येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणआसीत्०येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति॥ पाद्मकल्पपुत्रे॥

भरतखण्डम्। न० भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे॥

भरतज्ञः। त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे॥

भरतपुङ्गवः। पुं० गाङ्गेये। भीष्मे

भरतपुत्रकः। पुं० शैलूषे। नटे॥

भरतप्रसूः। स्त्री० कैकेय्याम्॥

भरताग्रजः। पुं० श्रीरामचन्द्रे॥

भरथः। पुं० लोकपाले॥ विभर्त्ति। डुभृञ्०। भृञ्श्विदित्यथः॥

भरद्वाजः। पुं० मुनिविशेषे॥ व्याघ्राटे। भारुइ०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि। भर्दुल०इ०भा०॥ गुरोः पुत्रे। उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृहस्पतेर्वीर्याज्जातेमुनिविशेषे॥ अस्य नामनिर्वचनंयथाविष्णुपुराणे। मूढेभरद्वाजमिमं०भरद्वाजंबृहस्पतेः। यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम्॥ इति॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य। यद्वा। भरद्वाजस्यापत्यम्। ऋष्यण्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः॥

भरवाम्। पुं० शिवे॥ भरश्चन्द्रोमस्त्य

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे । हरा० इ० भा० ॥

भरित: । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० इ० भा० ॥ भर: सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति० बिभर्त्ति वा । भृञ् ० डु भृञ् ० वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

भरु: । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति० बिभर्त्ति वा । भृञ् ० डु भृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उ: ॥

भरुज: । पुं० चुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥

भर्ग्ग: । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । प० घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेतिवा । हलश्चेतिघञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदनेनेतिवा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोन: प्रचोदयात् । धर्म्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्ती: पुन: पुन: ॥ अपिच । भ्रस्ज पाकेभवेद्धातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्च्चि: सप्तरश्मिभि: । भ्राजते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्ग्ग: स उच्यते ॥ भेतिभीषयते लोकान् रेतिरञ्जयते प्रजा: । गत्यागच्छत्यजस्रं योभगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्य: ॥

भर्ग्ग: । न० तेजसि ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्य: कुश्चेत्यसुन्० चावर्ग्गस्यान्तादेश: । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ।

भर्ग्य: । पुं० शिवे ॥ भर्जते । भृजी० । ऋहलोर्ण्यत् ! चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्ज्जनम् । न० भृष्टौ । भृजना० इ० भा० ॥

भर्ज्जित: त्रि० दग्धे ॥ भृजी० । क्त: ॥

भर्त्तव्य: । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्य्या सुत: शिशु: । अप्यकार्य्यशतं कृत्वाभर्त्तव्यामनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् । बिभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्व्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदाने नपोषयतिवेति विग्र: तैर्धारणपो षणार्थात्तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टानां०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ बिभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ॥

भर्तृदारक : । पुं० नाट्योक्त्यायुव राजे । ध्रियते । दृङ् आदरे० तुदादि : । ण्वुल् । भर्त्तूराज्ञो दारक : ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराज कन्यायाम् ॥ भर्त्तूराज्ञोदारि का ॥

भर्तृप्रपञ्च : । पुं० औपनिषदंमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरि : । पुं० व्याकरणकारिका कर्त्तरिकविविशेषे ॥ स्वनामप्र सिद्धकाव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौ रोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्य पकाराथवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्ज ने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानील्या म् ॥

भर्म्मितः । त्रि० अधिचिह्ने ॥

भर्म्मम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न० रोगविशेषे ॥ विड ङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्या कुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तै रथ गर्भभर्म्मणीति रघु : । अत्रगर्भहेम प्रभृतिषुइतिमल्लिनाथधृत:शाश्वत: ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ बिभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृ ञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दन : । पुं० कान्यकुब्जदेशीय नृपविशेषे ॥

भलूक : । पुं० भालूके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधु : ॥

भल्ल : । पुं० भल्लूके । अर्द्धे ॥ पुं० न० शस्त्रभेदे । भाला० इ०भा० ॥ वाणविशेषे ॥ स्नुहीदलफलो भल्लइतियादव : ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ इ० त्रि० ॥

भल्लक : । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

कन् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेधुकायाम् ॥

भल्लाट : । पुं० न० शशिध्वजराजपुरे

भल्लात : । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातक : । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भा०वा० इ० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वंस्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धंतीक्ष्णोष्णंछेदिभेदिनम् ॥मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठांर्शोग्रहिणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योवृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातक : कषायोष्णा : शुक्रलोमधुरोलघु : । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यकृमिव्रणान् ॥ भल्लइवातति अत० । क्वुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्त्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री०) भल्ला

भल्ली । स्त्री०)तके ॥

भल्लु : । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० वाहुलकादु : ॥

भल्लुक : । पुं० दुर्घोषे । ऋक्षे । रीछ भालू ० इ० भा० संज्ञायांकन् ।

भल्लूक : । पुं० ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधु : ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भव : । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायंविरुद्धफलदोभव : । प्रत्यग्दृशांविमोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवत्यस्मिन्वासर्वम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०ऋदोरप् । न० फलविशेषे । भव्ये। चालता० इ० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥

भवघस्मर : । पुं० दावानले ।

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतु : ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लट : शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥

भवदीय : । त्रि० भावत्के ॥ भवताम यम् । भवतष्ठक्छसाविति०छस् ॥

भवनम् । न० आगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥

भवनाशन : । पुं० आत्मबोधे ॥

भवनाशिनी । स्त्री० सरयूसरिति ॥

भवनीय : । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥

भवन्त: । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति०भूयाद्वा ॥ भू० तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति०झच्० सचषित् ॥

भवन्ति : । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥

भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलट:संज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

भवभावन : । त्रि० संसारकारणे ॥ भव : संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥

भवभूति : । पुं० भोजराजस्यसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥

भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥

भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

भवादृक्ष : । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्विस्यत्र०क्सोऽपिवाच्यइति०क्स: ० । आसर्वनाम्नइत्यत्र०दृक्दृशवतुष्विति कारादाकारोन्तादेश : ॥

भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्न : ॥

भवादृश : । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्०त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति०कञ् । आसर्वनाम्न : इत्याकारोन्तादेश : ॥

भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना०ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्ति : परमेश्वरस्यभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णु : कोपेषुकालीसमरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्यामम्बायाम् ॥

भवानीगुरु : । पुं० हिमालये ॥

भवानीपति : । पुं० महादेवे ॥

भवापवर्ग : । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यअपवर्ग : नाश : ॥

भवाभीष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धिः । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहि-नापरः ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवो-भद्राप्तिरस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

भवितः । त्रि० अतीतोत्पत्तिके । भूते ॥

भवितव्यम् । त्रि० भवनीये ॥ भवितव्यम्भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियतौ । भाग्ये । अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे । कालभार्यायाम् ॥

भविता । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशीलः भू० । तृन्निति तृन् ॥

भविनः । त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविलः । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० । सलिकल्यनील्यादिना० इलच् ॥ पिङ्गे । विदूषके ॥

भविष्णुः । त्रि० भवितरि । भूष्णौ ॥ भवनशीलः । भुवश्चेति० भवतेरिष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्द्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशं भविष्यं स्यात् तथा पञ्चशतानि चेति श्रीभागवतम् ॥ अपिच । चतुर्द्दशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च । भविष्यं परिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति देवीभागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत् । त्रि० आगामिकाले । वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले- ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्वे । अनागते । भ्रवस्तने ॥

भव्यः । पुं० कर्मरंगतरौ ॥ न० अस्थनि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र० । वमेरक्तशोधने ॥ भव्यं स्वादुकषायाम्लं हृद्यमास्यविशोधनम् । तदेवपक्वं दोषघ्नं गुरुग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रसभेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्ये ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावेति ० कर्त्तरि० भावेवायतासाधुः ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणायाम् ॥

भषः । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष० । अच् ॥

भषकः । पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥ भषति । भषपैशुन्ये । क्वुन् ॥

भषणम् । न० बुक्कने । श्वरवे ॥

भष॰ल्युट् ॥

भषा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री॰ शुन्याम् ॥ भषतिपान्थम् । भषभर्त्सने । पचादौ॰ भषडितिपाठात्॰ टिड्ढेतिङीप् ॥

भसद् । स्त्री॰ भास्वरे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्डवखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । शृदृभसोदिः ॥

भसन: । पुं॰ भ्रमरे ॥

भसन्त: । पुं॰ काले ॥

भसितम् न॰ भस्मनि ॥

भसूचक: । पुं॰ दैवज्ञे ॥

भस्त्रका । स्त्री॰ चर्मप्रसेविकायाम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री॰ ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलमस्याः । पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं बाधित्वा॰ सम्भस्त्राजिनेतिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्व: ॥

भस्त्रा । स्त्री॰ अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकायाम् ॥ जलादिनीयते येनलौहादि ध्मायते तथा । चर्मगोविकृतिः सात्र भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । तितुत्रेतिनेट् । । अजादित्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री॰ भस्त्रिकायाम् । भस्त्रायां ॥

भस्त्रिक: । त्रि॰ भस्त्रयाजलाहरणकर्त्तरि । भिस्त्री॰इ॰भा॰ ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्य: ष्ठन् ॥ स्त्री॰- भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥

भस्मक: । पुं॰ रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकंलक्षणं । यथा । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांक्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्निर्भुक्तंक्षणाद्भस्म करोतियस्मात् ॥ तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयंपचतेचधातून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टंयथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन्कृत्वैवात्यग्निसम्भवान् । पक्त्वान्नमाशुधात्वादीन्सद्यःप्रनाशयेद्ध्रुवम् ॥ इ॰

भस्मकार: । पुं॰ रजके ॥

भस्मगन्धा । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरेणौ ॥

भस्मगन्धिका । स्त्री॰ हरेणवामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्मगन्धोस्त्यस्याः । अतइनि । ठनाविति ठन् । टाप् ॥

भस्मगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरेणवाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदितिस्वामी ॥ भस्मगन्धोस्त्यस्याः अतइनिठनावितीनिः । ङीप् ॥

भस्मगर्भ: । पुं॰ तिनिशद्रुमे ॥

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये० इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजः स्मृतम्

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने, चैतन्यरूपे । यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निधेर्बिना । कदाचिन्नावकल्प्येतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । इगुपधज्ञा० कः ।

टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेकुटी० इ० गौडे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ झषविशेषे । भेकटी० इ० भा० ॥ भाकूटो मधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरःस्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्ते साधु । भक्ताण्णः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वराटके । स्वीकृतसमानांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशेस्त्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेयः । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ ॥ दायादे ॥ भाग एव । भागरूपनामभ्यो धेय इति स्वार्थे० धेयप्रत्ययः ॥ न० भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न० भागपत्रं ॥ भागायलेख्यम् ॥

भागवतः । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्य नित्यं भगवदाश्रयः । रतस्तदीयसेवायां स भागवत उच्यते ॥ शङ्खोऽयस्य गृहेनास्ति घण्टावागरुडान्विता । पूरतो वासुदेवस्य न स भागवतः कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः । भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्तमः ॥ न यस्य स्वपर इति वित्तेष्वात्मनि वाभिदा । सर्वभूतसमः शान्तः स वै भागवतोत्तमः । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टि न हृष्यति । विष्णोर्मायामिदं पश्यन्स वै भागवतोत्तमः ॥ शिवे च परमे शाने विष्णौ च परमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गते अष्टादशसहस्रश्लोकात्मके उपपुराणविशेषे । महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकं देवीभागवतं नाम महापुराणं द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकं विष्णुभागवतमिति किंवदन्ती ॥ अष्टादशसहस्रं वै पुण्यं भागवतं किलेति देवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपके ज्ञाने ॥ भगवता प्रोक्तम् । तेन प्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्या मायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याः प्रातिपदिकं० सर्वं खल्विदमेवाहं नान्यदस्ति सनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकम् च भूतमेव सर्ववेदसारं सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चनेति सर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकं पुराणं मन्त्ररूपं भगवत्या वटपत्रशयानाय विष्णवे प्रकटीकृतं यत् तत् । भगवत्या प्रोक्तम् । तेन प्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । मवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्द्धो वृद्धिः आयः ० शुल्कम् ० उपदा वा अस्मिन्दीयते । भागिकं शतम् ० भागिका विंशतिः । भागाद्यच्चेति ठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ ग्राहिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना ० भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेयः । पुं॰ भगिनीपुत्रे । स्वस्रीये ॥ भगिन्याः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री॰ भगिन्यास्त्वपत्ये । भानजी॰ इ॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरिः । पुं॰ स्मृतिव्याकरणकर्त्तरि मुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धे मुनौ ॥ कविविशेषे । शतलुम्पके॰ इति जटाधरः ॥

भाग्यम् । न॰ प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणोः । नियतौ । दैवे । दिष्टे । फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि । जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो । भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यतेऽनेन॰भजते वा । भज सेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ त्रि॰ भागिके ॥ भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते । भाग्यंशतम्॰ भाग्याविंशतिः । भागाद्यच्चेति॰यत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भाग्ययोगः । पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ पञ्चमेन्दौरविःषष्ठे वर्त्तते नवमेगुरुः । भाग्ययोगाभिधे योगेनिहन्ताचैरिणांसदा ॥

भाग्यवान् । त्रि॰ भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री॰ तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव॰अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिबालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवुः॰ तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टिः साभाग्याख्यातुष्टिर्वृष्टिरुच्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि॰ भङ्ग्ये । भङ्गाक्षेत्रे ॥ भङ्गायाभवनमृक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

भाजक् । अ॰ शैघ्र्ये ॥

भाजनम् । न॰ पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ यः संवादयतेनित्यंयोऽतिवादांस्तितिक्षति । यश्चतप्तोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभजनम् ॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट् ॥

भाजितः । त्रि॰पृथक्कृते । विभक्ते । न॰भागे ॥

भाजी । स्त्री॰ शाखायाम् । पक्वायाम् ॥ जानपदेतिङीष् ॥

भाज्य : । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥

भाटक : । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा० इ० भा० ॥

भाट्ट : । पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्ववादिनि भट्टाचार्यमतानुसारिणि मीमांसके ॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुवते भाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृतेः ॥ जडोभूत्वा तदाऽस्वाप्समिति जाड्यस्मृतिस्तदा । विना जाड्यानुभूतिं न कथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्च श्रुतः सुप्तौ ततस्त्वयम् । अप्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्युतः ॥

भाण : । पुं० नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥

भाण्ड : । पुं० गर्दभाण्डवृक्षे ॥

भाण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादिभाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणिङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणां मण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्डः । ॥ भणति वा । डः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा भन्दते । भदि कल्याणे सुखे च । अच् । पृषोदरादिः ॥ भाण्डवस्ती । भंडीआ० इ० भा० ॥

भाण्डपुट : । पुं० नापिते ॥ भाण्डे पुटाः यस्य सः ॥

भाण्डपुष्प : । पुं० सर्पविशेषे । कौकुटिकन्दले ॥

भाण्डागारम् । न० गृहविशेषे । अन्नादिद्रव्याणां गृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥

भाण्डागारिक : ॥ त्रि० भाण्डागारे नियुक्ते । भण्डारी० इ० भा० ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥

भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्यास्ति । इनिः ॥

भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्वनाम्नैव प्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृषितः कामी विद्यार्थी कृषिकारकः । भांडारी च प्रवासी च सप्त सुप्तान् प्रबोधयेत् ॥

भाण्डि : । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥

भाण्डिल : । पुं०) नापिते ॥

भाण्डिवाह : । पुं०)

भाण्डीर : । पुं० वटवृक्षे ॥ व्रजमण्डलान्तरे षोडशवटवनमध्ये द्वितीयवटवने ॥

भातम् । न० प्रभाते ॥ भा । क्तः ।

दीप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥

भाति : । स्त्री० शोभायां ॥

भातु : । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भा दीप्तौ । कमिगमीति तुः ॥

भाद्र : । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्मिन्। साम्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम्। नभस्यमासिखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञश्चवराङ्गनानाम्। रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहासः॥ अत्रगोः प्रसवेनारदः। भानौसिंहगतेचैवयस्यगोः समप्रसूयते। मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत्। पश्चाच्छान्तिंप्रकुर्वीततत्रशान्तिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति॥

भाद्रपदः। पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि। भाद्रे॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन्। साम्मिन्पौर्णमासीत्यण्॥

भाद्रपदा। स्त्री० प्रोष्ठपदासु। भद्रपदासु। पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे०उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच॥ भद्रमेव०॥ भाद्रम्। भाद्रंपदंयासां०ता:॥

भाद्रमातुरः। पुं० सतीतनये॥ भद्रमातुरपत्यम्। मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः॥

भानम्। न० आभासे॥ प्रतीतौ॥ प्रकाशे। साक्षात्कारे॥ नहिभानाद्दतेसत्त्वंनर्तेनानंचितोऽचितः। चित्सम्बन्धंविना ध्यासाद्दतेनेनाद्दमद्वयः॥ भाति। भा०। ल्युः॥

भानुः। पुं० किरणे। मयूखे। अंशौ। करे॥ रवौ। सूर्ये। हंसे। सहस्रांशौ॥ दिने॥ भाति। भा०। दाभाभ्यांनुः॥ यद्वा। भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अन्यादिस्वयंप्रकाशेभ्यः अधिकंदीप्यतेवा। पूर्ववत्॥ अर्कवृक्षे॥ प्रभौ॥ राजनि॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे॥

भानुः। स्त्री० भानुमत्याम्॥

भानुफला। स्त्री० रम्भायाम्। कदल्याम्। भानुरिवफलान्यस्याः। अजादिः॥

भानुमान्। पुं० सूर्ये॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य। मतुप्॥ त्रि० दीधितियुक्ते। सकिरणे॥

भानुमती। स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्यपत्न्याम्॥ यथा। देवगुरोःप्रसादेनजिह्वाग्रेमेसरस्वती। तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचिः॥

भानेमि:। पुं० गभस्तिहस्ते। सूर्ये॥

भाभ.। त्रि० नक्षत्रकान्तौ॥ भस्याभेवाभायस्यस:॥

भामः। पुं० क्रोधे॥ रवौ॥ दीप्तौ रुचौ॥ पूज्ये॥ भगिनीपतौ॥ यथा। अहोभगिन्याहोभामममयावांचतपापमना। पुरुषादइवापत्यंसुहृदोहिंसिताःसुताः॥भाति। भा० अर्तिस्तुसुहुस्रधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निर्तिमन्॥ भामते। भामक्रोधे। अच्वा

भामक : । पुं० भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे क : ॥

भामा । स्त्री० कोपनायां योषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापि प्रत्ययमिति पूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ यद्वा भामते । भाम० । आवश्यके णिनि : । यद्वादित्वान्निर्वा ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भामिनीविलास : । पुं० जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासत्रयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं० वीवधे ॥ विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानां द्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पी गोण्युदाहृता ॥ तामेव भारं जानीयाद्वाहो भारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि च कारके संज्ञायामिति घञ् ॥

भारण्ड : । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुनपक्षिणि ॥

भारत : । पुं० छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्य मुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे । भरतवंशोद्भवे । महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्य राज्ञोयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे । भरतायोद्धारोऽस्य सङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्यञ् ॥ त्रि० ज्ञाननिरते ॥ भासा नम्० तत्र रत : ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे ॥ तस्य श्रवणादिफलं यथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ नवनीतं यथा दध्नो द्विपदां ब्राह्मणो यथा । हृदानामुदधि: श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानां तथा भारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान् पाद मन्तत : । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄं स्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान् श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बुद्वीपनवमांशे वर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं० न० जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय ददौ पिता । तस्मात्तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मन : ॥ तस्य नवभागा यथा

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध
मे । समुद्रांतरितार्ज्ञेयास्तेत्वगम्या:
परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीप : कशेरुमस्तता
म्रवर्णोगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा
सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु
नवमस्तेषांद्वीप : सागरसंवृत : ।
योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षि
णोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते
पश्चिमेयवना:स्मृता : । ब्राह्मणा :
क्षत्रियावैश्या : शूद्राश्चान्त : स्थि
ताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यै :
कर्म्मभि: भक्तपावना : । तेषां
संव्यवहारश्चएभि: कर्मभिरिष्यते
॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंच-
वै तथा । महेन्द्रोमलय : सह्य :
शुक्तिमानृक्षपर्वत : ॥ विन्ध्यश्च-
पारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचला :
तेषांसहस्रशश्चान्येभूधरायेसमीप
गा : ॥ विस्तारोच्छ्रायिणोरम्याविपु
लाश्चित्रसानव : । कोलाहल : स
वैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचल : ॥ वा
तन्धमोवैद्युतश्चमैनाक : सुरसस्त
था । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधन :
पांडुराचल : ॥ पुष्पगोर्यजयन्तौ
चरैवतोर्बुदएवच । ऋष्यमूक :
सगोमन्त : कूटशैल : कृत : स्मर:
॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्प
पर्वता : । तैर्विमिश्राजनपदाम्ले
च्छाश्चार्याश्चभागश : । तै : पीय

न्ते सरिच्छ्रेष्ठायास्ता : सम्यङ्निबो
धमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चन्द्रभा
गातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवि
तस्तैरावतीकुहू : । गोमतीधूतपा
पाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशा
देविकावंचुर्विशालागण्डकीतथा
। कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पाद
नि : सृता : ॥ वेदस्मृतिर्वेतसि
नीराश्चिघ्नीसिन्धुरेवच । वेण्णाच
स्यन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥
पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रव-
त्यपि । शिप्राह्यवन्तीचतथापारिपा
त्राश्रया : स्मृता : ॥ शोणोमहान
दश्चैवनर्म्मदासुरसाक्रिया । मन्दा
किनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥
चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशा
चिका । तथान्यापिप्पलाश्रोणीवि-
पाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुजाशुक्ति
मतीमङ्कुलीत्रिदिवाक्रतु : । ऋक्ष-
पादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥
शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनि
षधावती । वेणावैतरणीचैवसिनी
वालीकुमुद्वती ॥ तोयाचैवमहागौ
रीदुर्गाचान्त : शिवातथा । विन्-
ध्यपादप्रसूतास्तानद्य : पुण्यजलां-
शुभा : ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्ण-
वर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगा-
वाह्याकावेर्यथापगा ॥ सह्यपादवि
निष्क्रान्तादूमास्ता : सरिदुत्तमा: ॥

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती । मलयाद्रिसमुद्भूता नद्यः शीतजलास्त्विमाः ॥ पितृसामर्षिकुल्याच वञ्जुला त्रिदिवालया । लाङ्गूलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ऋषिका च कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी । कृपापलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गा-समुद्रगाः । विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अन्याः सहस्रशः प्रोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहाः सन्ति सर्वकालवहाश्च याः ॥ मत्स्याः कुशूलाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥ अर्बुदाश्च कलिङ्गाश्च समकाश्च वृकैः सह । मध्यदेशे जनपदाः प्रायशोऽमी प्रकीर्त्तिताः ॥ सह्यस्य चोत्तरे यस्तु यत्र गोदावरी नदी । पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ गोवर्द्धनपुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः ॥ वाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः ॥ अपरान्ताश्च शूद्राश्च पह्लवाश्चर्मखण्डिकाः । गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ शतद्रुका ललित्थाश्च पारदा हारमूषिकाः । माठराश्च हतका: कैकया दशमानिकाः ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि

च । काम्बोजा दरदाश्चैव बर्बराश्चाङ्गलौकिकाः ॥ चीनाश्चैव तुषाराश्च पह्लवा बाह्यतोदराः । आत्रेयाः सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्च दशेरकाः ॥ लम्पकाः सूनकाराश्च चूलिकाजाङ्गलैः सह । अपगाश्चालिमद्राश्च किरातानाञ्च जातयः ॥ तामसाहंसमार्गाश्च काश्मीरास्तङ्गनास्तथा । चूलिका हुहुकाश्चैव ऊर्णादार्वास्तथैव च ॥ एते देशा ह्युदीच्यास्तु प्राच्यान्देशान्निबोध मे । अम्बुवाका मुद्गरका अन्तर्गिरिवहिर्गिराः ॥ तथा प्रवङ्गा वङ्गेया मलदा मल्लवर्त्तिकाः ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेयमर्दकाः । प्राग्ज्योतिषाश्च मद्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः । मल्ला मगधगोमेदाः प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः । पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ सेतुका मूषिकाश्चैव कुमारा वानवासिकाः । महाराष्ट्रा माहिषकाः कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ आभीराः सहचैषीका आटव्याश्च वराश्च ये । पुलिन्दा विन्ध्यमालेया वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ पौरिका मौलिकाश्चैव अश्मका भोगवर्द्धनाः । तैलिकाः कुन्तला अन्ध्रा उद्भिदा नलकारकाः ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमे देशा० अपरा

नृतान्निबोधमे । सौपारकाः का
लतटादुत्ताश्चालीयकैः सह ॥ का
रस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्र-
काः । तोसलाः कोशलाश्चैवत्रैपु
राविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बरा
श्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दा-
श्चसुशीलाश्चरूपमांसामसैः सह ॥
तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः।
नासिकाद्याश्चयेचान्येयेचैवान्तर-
नर्मदाः ॥ मारुकच्छाः समाहेयाः
सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्च-
सुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥
इत्येतेह्यपरान्ताश्च शृणुविन्ध्यनिवा
सिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकला-
श्चोत्कलैः सह ॥ उत्तमर्णादशार्णा
श्चभोजाः किष्किन्धकैः सह ।
अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्ता
यः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्य
पृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रव
क्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हारा
हंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः
। कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः
सहूहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाश्चै
वकिराताश्चामसैः सह । कृतत्रे
तादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥
एतत्तुभारतंवर्षंचतुःसंस्थानसंस्थि
तम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेचपश्चिम
मोदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यका
र्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं
वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वमम
रेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा। मृगपश्व
प्सरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्था
वराश्चाप्यसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशु
भैः । पयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्य
लोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षे
सदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमा
प्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ ।
मनुष्याः कुर्वतेतत्तु यन्नशक्यंसुरा
सुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्म
क्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियते
कर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्री
मार्कण्डेयपुराणेभारतखण्डवर्णनं
नामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्न्यासिनां
मध्येसन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । ना
नाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशा
रदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्यो
हिचावलाम् । सएवभारतिर्वीरोम
हाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुद्यो
धिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ०
दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्मामोषधौ ॥
नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकी
वीरेसात्वत्यारभटौपुनः । रसेरौद्रे
चबीभत्से वृत्तिः सर्वत्रभारती ॥
भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृतप्रायोवाग्व्या
पारोनराश्रयः ॥ बिभर्ति । डुभृञ

भृमृद्दशियजीत्यतच् । ततः प्रज्ञाद्यणि० ङीप् ॥

भारद्वाज: । पुं० बृहस्पतिपुत्रे । व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे द्रोणाचार्य्ये। ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम्। भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्म्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूति: । पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारय: । पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टि: स्त्री० उभयतोबद्धशिक्य स्कन्धवाह्यकाष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टि: ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाह: । त्रि० भारिके ॥ भारंवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

भारवाहक: । त्रि० भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम् वहति । वह० । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहन: । त्रि० उष्ट्रादौभारवाहके ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भारस्यान्नादेर्वाहन: । वाहनमाहितादित्यात्त्वम् ॥

भारवाही । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नौकायाम् ॥

भारवि: । पुं० किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलम्पेद्रुतिविकाराडशेष: ।

भारवृक्ष: । पुं०काचीनामकगन्धद्रव्ये ॥

भारशृङ्ग: । पुं० रुरुनामकहरिणजातौ । बारसिंगा०इ०भा० ॥

भारहर: । पुं० भारिके ॥ हरति । हृ ञ० । अच् । भारस्यहर: ॥

भारहार: । पुं० भारिके ॥ भारंहरति । हृञ० । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्त: । त्रि० भारवाहे ॥ भारेणाक्रान्त: ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरु: श्रुतिषड्ढयै: ॥ यथा । भाराक्रान्तामभतनुरियंगिरीन्द्रविधारणात्०कम्पंधत्तेश्रमजलकणांस्तथापरिमुञ्चति । इत्यावृण्वन्जयतिजलदस्तनाकुलवल्लवीमंशंसोत्यंस्मरविलसितंविलोक्यगुरुंहरि: ॥

भारिक: । पुं० भारवाहे ॥ भारोऽस्ति वाह्यत्वेनास्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

भारि: । पुं० सिंहे ॥

भारिट: । पुं० पक्षिविशेषे । श्यामवटके । शैशिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि०भारपीडिते ॥ भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य० अस्मिन्वा । इनि: ॥

भारीशी । स्त्री॰ भारद्वाजिकायाम् ॥

भार्गव : । पुं॰ गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे॰तस्यात्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति॰लुकि॰ भृगव : ॥

भार्गवा : । पुं॰ भू॰भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रिय : । पुं॰ हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ मतान्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण्॰ङीप् ॥

भार्गी॰ । स्त्री॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी॰इ॰भा॰ ॥ यथा । भार्गीरूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघु : । दीपनीतुवरागुल्मरक्तनुन्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्जपाके । घञ् । भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम्॰इतिरमागम : । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृज्जीभर्जनेवा । घञ् । भर्गो स्त्यस्या : । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्ङ्गी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥

भार्य्य : । त्रि॰ भरणीये ॥ भृ॰डुभृञ्॰वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री॰ जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्यायाप्रियंब्रूयात्सपत्नीयस्तुजीवति । सजीवतिगुणायस्यधर्मोयस्यसजीवति । गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलंतस्यजीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुयाभार्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥ भयाकान्त्याभार्या ॥ भर्त्तुंयोग्या । डुभृञ्॰ भृभर्त्सनेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्याट : । पुं॰ अन्यार्थस्वस्त्रीदातरि ॥

भार्याटिक : । पुं॰ स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्यापती । पुं॰ सहोक्त्याजायापत्यो : । दम्पत्यो : ॥ भार्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादि : । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्याह्व : । पुं॰ शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रीडयापरभार्यायांपुत्रोत्पादके ॥

भालम् । न॰ महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न॰ सिंदूरे ॥

भालदृक् । पुं॰ शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्क : । पुं॰ करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुक : । पुं० ऋक्षे । अच्छभल्ले । -भल्लूके ॥ भलति । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूक : । पुं० भालुके ॥ भलति । भलपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात्साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेय : । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात्० ढक् ॥

भाल्लुक : । पुं० भल्लूके ॥)

भाल्लूक : । पुं०)

भाव : । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ यथोक्त : श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावादेवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभाव : कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्लभ: । वीरसाधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणुभावत्रयं देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानस : ॥ सत्यत्रेताद्वापर्यन्तं दिव्यभावविनिर्णय : । त्रेताद्वापरपर्यन्तं वीरभा

वस्तीरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रामैथुनमेवच । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये ॥ दिव्यवीरमतं नास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषये प्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वाग्रहरूपे प्रेम्णि । भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्त्वादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहइत्यत्र० भवतेश्चेति० काशिकावचनात् : ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनंवा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ्वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतय : । सात्त्विकाव्यत्ययेनैते रागमुत्सृज्यतामसा : ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणा : ० भाव संज्ञया निर्दिष्टया : । एतेचसात्त्विकावोद्धव्या: । व्यत्यये

न॰ रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जिता स्तामसाः । अधर्माज्ञानमैश्वर्यरूपाः ॰ अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः । धर्मादिभिरन्विताबुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तिय तोलिङ्गंतेनभावाइतिस्मृताः ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः । तत्र॰ सात्त्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः ॰ शोकमो हादिरूपस्तुतामसः । वाह्याध्यात्मि कभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनत यास्थितोवाह्यः।सुखंदुःखंज्ञानंरागश्च स्वैवमाकारआध्यात्मिकः ॥ विभावः स्थायिसंज्ञश्चसानुभावोथसात्त्वि कः । व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभे दाः प्रकीर्त्तिताः । अष्टमवत्सरे ॥ वहुधीरास्तथागावोधान्यञ्चवलव त्तरम् । जायन्तेसर्वशस्यानिभावे-वर्षेवरानने ॥ ८ नवपञ्चाशांशयना दिद्वादशचेष्टासु॥तन्वादिद्वादशसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंश त्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे ॥ यथा । यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टावि शतिसङ्ख्यकाः ॥ अलङ्कारा स्तत्रभावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजाः । तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकेचि त्तेभावःप्रथमविक्रिया । जन्मतःप्र भृतिनिर्विकारेमनसि॰ उद्बुद्धमा त्रोविकारोभावः । यथा । सएवसुर

भिःकालः सएवमलयानिलः । सैवे यमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइ-ति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभा वाऋतेचितिशक्तेः ॥

भावकः । पुं॰ भावे । मानसविकारे ॥ त्रि॰ सत्ताश्रये ॥

भावकरणम् । न॰ अभिप्रायस्यसूचने ॥

तत्रभावज्ञः । त्रि॰ अभिप्रायज्ञे ॥

भावतः । त्रि॰ भवदीये । भावत्के ॥ भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यत्र वृद्धादित्यनुवृत्तेःशत्रन्तादणेव ॥

भावत्कः । त्रि॰ भवदीये ॥ भवतामय म् । भवतष्ठक्छसाविति ॰ ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

भावनः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभो क्तॄणांफलानिभावयतिउत्पादयती तिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्तात्ल्यु ट् ॥ न॰ कल्पने ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवा सने ॥ भव्ये । चाल्ता इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलविशेषे ॥

भावना स्त्री॰ ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ सं स्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवनानु कूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा । शब्दभावना॰ । अर्थभावना चेति ॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारे णचेतसिपुनःपुनर्निवेशने ; निदि ध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा याम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् । त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रविश्वमे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येकाकर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते । एतद्विहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररूपप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथमंमनःसन्धार्यमितिभावः । भावनानामज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामादिशति ० ब्रह्माख्येति । तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति ० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयामः । वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रियादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति ० अनुभावः । घञ् ॥ तत्ररतेरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासस्यच कपोलाकुंचनाः ० नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ० एमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।

भावरूपम् । न० दृश्ये ॥

भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि । भावः सृष्टिः ० तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥

भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धिः । स्त्री० अन्तःकरणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदास्थिरचेतसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भावशुद्धिःकथंभवेत्इतिमहानिर्वाणतंत्रं ॥

भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकालेमायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥

भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

भावार्थ : । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ।

भावाव : । त्रि० विश्ववञ्चातरि ॥ भावा न्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोध : । पुं० अभिप्रायपरिज्ञाने ॥ यथा । भावावबोधविहितोन टुनोतिदोषइति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रत्यक्षाइवयद्भावा : क्रियन्ते भूतभाविन : । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च भाविनश्चेतिद्वन्द्व : । भाव : कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितवलोचने । भाविभूषणसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अत्राद्येभूतस्य० द्वितीयेभाविनोदर्शनम् ॥

भावित : । त्रि० वासिते । संस्कृते । प्राहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिवाणिजन्त : । क्त : ॥ भुवोवकल्कनइतिण्यन्तात्० क्तोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥

भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिगृभ्योणित्रन् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनिणित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव : शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या : । अतइनि : । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुक : । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीपतौ ॥ न०भविके । कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि०मङ्गलवति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवतिय : । कर्त्तरि०उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥ भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहुलकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृतस्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मण: । भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतत्त्वब्रह्माप्यवाधक : ॥ इति ॥ न०अवश्यभवितव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥ साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्तात्कर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । संलापोभाषणंमिति ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नर्म्मेच्छाशुच्यधार्मिकै : सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वचने ॥ भाष्यतेप्रयोज्यप्रयोजकवृद्धव्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

रोश्चेत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया
द्वादशभाषायथा । संस्कृता१ प्राकृता
२ उदीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी
५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरो ७
अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १०
पाश्चात्या ११ प्राच्यः १२ वाह्लिका
१३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५
पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसे
नी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणा
निप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्या
नि ।। अथभाषाविभागः । पुरुषा
णामनीचानांसंस्कृतंस्यात्कृता
त्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृ
शीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु
गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् ।
अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपु
रचारिणाम् । चेटानांराजपुत्रा
णांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्या
विदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका
॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्या
हिदीव्यताम् । शकाराणांशकादी
नांशाकारींसम्प्रयोजयेत् ।। बाल्
ह्लीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडा
दिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डा
लीपुक्कसादिषु ।। आभीरीशावरी
चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ।। तथैवा
ङ्गारकारादीपैशाचीस्यात्पिशाच
वाक् । चेटीनामप्यनीचाना
मपि स्याच्छौरसेनिका ।।

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचा
रिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव
स्यात्संस्कृतंक्वचित् ।। ऐश्वर्येण
प्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्यच । भिक्षु
बन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥
संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमा
सुच । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकै
श्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्र
न्तुतद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चो
त्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥
योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सर
सांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यंसं
स्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाह
रणान्याकरेषुबोद्धव्यानि । भाषाल
क्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्य
दर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्रा
कृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । ना
टकेनियताःशस्ताएताभाषारसाव
हाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तु
चतुर्द्दश । मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौ
रसेन्यर्द्धमागधी ॥ बाह्लीकादाक्षि
णात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ श
काराभीरचाण्डालशवरद्रविडोड्र
जाः । वनौकसौद्विजातीनांविभाषाः
सप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनी
चक्राञ्चीपाञ्चलमागधी । द्राविडीपा
ण्ड्यदेशीचभूतभाषाप्रकीर्तिताः ॥
॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोप
नागरी । पाञ्चालीषडपभ्रंशभाषा

स्य देशभेदत: ॥ इतिसङ्गीतदामोदर:॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे॰ भवभूतेरुत्तरचरिते॰ कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापाद : । पुं॰ चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तंपरिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्चनिश्चितंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तंनिखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्त्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्त्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं भाषाशब्दे कल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न॰ वचने । वचसि ॥ यथा । आचार : कुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् । सन्तति: पुण्यमाख्यातिदेशमाख्याति भाषितमिति ॥ भाषणम् । भाष॰ । भावेक्त : ॥ त्रि॰ कथिते । उक्ते । अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषे : कर्मणिक्त :॥

भाष्यम् । न॰ चूर्णाम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यै: सूत्रार्थस्यस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे॰ ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरत: । सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदै : सूत्रानुसारिभि: । स्वपदानिचवर्ण्यंतेभाष्यंभाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि॰ कथनीये ॥

भाष्यकार : । पुं॰ श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोनर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहञ्चभाष्यकारश्चकुशाग्रीयधियावुभौ । नैवशब्दाम्बुधे : पारंकिमन्येजडबुद्धय : ॥ भाष्यंकरोति । डुकृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं॰ भाष्यकारे ॥

भा : । स्त्री॰ प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥ भासते । भासृदीप्तौ । भ्राजभासेतिक्विप् । भा:॰ भासौ॰ भास : ॥

भास : । पुं॰ प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न॰ दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ स्वतस्तावदिदंजगत्चिज्जडोभयात्मकंभासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडवस्तुभासनायैवेन्द्रियाणिसृष्टानितथापिचैतन्यस्य॰ चित्तगतव्यवहारस्य॰ उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

भासते । तथासति ० पश्चाद्भा
समानस्यजडस्यप्रथमतोभानं समानं
चैतन्य मेवभास्वरं रूप मिति नि
श्चित्य ० जडमुपेक्षन् चिन्मात्रंचित्ते वा
सयेदितिश्रीमद्भक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते
॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥
त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते ।
भास० । तृभूवह्विवसिभासिसाधीति
झच् षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥

भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं० सूर्ये ॥

भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥
प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले ०
आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि०
भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते
तच्छील : । भास० । भञ्जभासमि
दोघुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्यां
म् ॥

भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे
॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा
दानंददन्तिच । सदाचवायुभक्षा
स्ते नित्यंयेऽर्चन्तिभास्करमितिभ
विष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥
भा : करोति । दिवाविभेतिट :
। कस्कादित्वात्स : । तेनविसर्ग

नीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवत:
वीरे । अर्कवृक्षे ॥ न० सुव
र्णे ॥

भास्करक्षेत्रम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ । चु
न्नी० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाया
म् ॥

भास्मन : । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो
विकार : । अण् । अन्नितिप्रकृति
भावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥
दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्य
स्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि०
भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाश
वति ॥

भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौष
धौ । कुष्ठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रका
शवति । भासनशीले ॥ भासते ०
तच्छील : । भासृदीप्तौ । स्थेशभा
सपिसकसोवरच् ॥

भि : सटा । स्त्री० भिस्सटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याच्ञायाम् । अर्च
नायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि ॥
अन्नग्रासमात्राभवेद्भिक्षा तिशातात-
प : । सम्भवत्त्वधिकमपिदेयमिति ०
भिक्षाश्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचा
रिणे ० इत्यत्रकुल्लूकभट्ट : ॥ यदैव
यतिब्रह्मचारिणोरूपस्थितिस्तदैव ०

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं नरसिंहपुराणे । भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृते वैश्वदेवे तु भिक्षौ च गृहमागते । उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् इति ॥ पाखण्डानुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे तेभ्योऽदेयं गृहाद्बहिरित्यभिहितम् । भिक्षया लभ्यते चर्यापरिग्रहविवर्ज्जिता । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात्सर्वभोग्येषु दोषदृक् । गाचयाचामाचष्टे तु भिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वभोग्यत्यागो भिक्षाशब्देन लक्ष्यत इत्यर्थः । इयञ्च चर्या विवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाहुः । भिक्षाहारो निराहारो भिक्षा नैव प्रतिग्रहः । असतो वा सतो वापि सोमपानं दिने दिने ॥ भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारिणी । अचला केशवे भक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम् । भिक्ष्यतेऽनया वा । भिक्ष भिक्षायां लाभे अलाभे च । गुरोश्च हलः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थगमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचर्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दोऽयं धर्मिपरो धर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्म्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्य धर्मा यथा । भिक्षोर्धर्मं प्रवक्ष्यामि तन्निबोधत सत्तमाः । वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यां तदन्ते तु अग्निमारोप्य चात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः । सर्व्वारामं परित्यज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नातिलक्षितः । रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे याचामात्रमलोलुपः । भवेत् परमहंसो वा एकदण्डी यमादिकान् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्वमिहाप्नुयात् ॥ योगमभ्यस्य मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दाताऽतिथिप्रियो ज्ञानी गृही श्राद्धेऽपि मुच्यते । इति गारुडे १०३ अध्यायः ॥ अपि च । चतुर्थश्चाश्रमो भिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः । तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुं नृपार्हसि ॥ पुत्त्रद्रव्यकलत्रेषु त्यक्तस्नेहो नराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्गिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनां वाङ्मनःकर्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीत न द्रोहं सर्वसङ्गांश्च वर्ज्जयेत् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामे पञ्चरात्रस्थितिः पुरे तथा तिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषो वा नास्य जायते ॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्च व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । काले प्रशस्तवर्णानां भिक्षार्थं पर्य्यटेद्गृहान् ॥ कामः क्रोधस्तथा दर्पमोहलोभादयश्च ये । तांस्तु दोषान् परित्यज्य परिव्राण् निर्ममो भवेत् ॥ अभयं सर्वसत्त्वेभ्यो दत्त्वा यश्चरते मुनिः । न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयमुत्पद्यते क्वचित् ॥ कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं शारीरमग्निं स्वमुखे जुहोति । विप्रस्तु भैक्ष्योपहितैर्हविर्भिश्चिताग्निना स व्रजति स्म लोकान् ॥ मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं शुचिः सुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः । अनिन्धनं ज्योतिरिव प्रशान्तं स ब्रह्मलोकं श्रयति द्विजातिः ॥ इति विष्णुपुराणे ३ अंशे ८ अध्यायः ॥ अपि च । चतुर्विधा भिक्षवस्तु कुटीचरबहूदकौ । हंसः परमहंसश्च यो यः पश्चात् स उत्तमः ॥ एको भिक्षुर्यथोक्तः स्याद्द्वावेव मिथुनं स्मृतम् । त्रयो ग्रामः समाख्यात ऊर्द्ध्वन्तु नगरायते ॥ नगरं न हि कर्त्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा । राजादिवार्त्ता तेषु स्याद्भिक्षावार्त्ता परस्परम् ॥ इति स्मृतिः ॥ पुनश्च । अजिह्वः षण्डकः पङ्गुरन्धो वधिर एव च । मुग्धश्च मुच्यते भिक्षुः षड्भिरेतैर्न संशयः ॥ अनत्याजिह्वादिपदव्याख्यानं यथास्थाने द्रष्टव्यम् ॥ अपि च । न निन्दां न स्तुतिं कुर्य्यान्न कञ्चिन्मर्म्मणि स्पृशेत् ॥ नातिव्याधिर्भवेत्तद्वत् सर्व्वत्रैव समो भवेत् । न सम्भाषेत् स्त्रियं काञ्चित् पूर्व्वदृष्टाञ्च न स्मरेत् । कथाञ्च वर्ज्जयेत्तासां न पश्येल्लिखितामपि ॥ इति ॥ भिक्षणशीलः । भिक्षयाञ्चायाम् । सनाशंसभिक्ष उः ॥ वृद्धभिक्षुके ॥ श्रावणीक्षुपे ॥ कोकिलाक्षे ॥

भिक्षुकः । त्रि० याचके । अर्थिनि ॥

भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरे ॥

भिण्डः । पुं० भिण्डाक्षुपे ॥)

भिण्डकः । पुं०)

भिण्डा । स्त्री० शाकक्षुपविशेषे । तत्फले च । क्षेत्रसम्भवे । सुशाके । करपर्णे । वृत्तबीजे भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीस्त्रोष्णाग्राहिणी च तथा रुचिकरा स्मृता ॥

भिण्डीतकः । पुं० भिण्डायाम् ॥

भित्तम् । न० खण्डे ॥ भिद्यते स्म । भिदिर् विदारणे । क्तः । भित्तं शकलमिति निष्ठातकारस्य नत्वाभावो निपात्यते । यथा । भित्तं तिष्ठति ० खण्डमित्यर्थः ॥

भित्तिः । स्त्री० कुड्ये । कांथ० कांध० कन्थ० भीत ० इ० भा० ॥ भिद्य

ते । भिदिर्० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्रा : स्युः प्रकाण्डस्थालभित्तयइतिगणरत्नमहोदधि : ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ० भिद्यतेवा । भिदिर् ० । कृतिभिदिलतिभ्य : कित्ति ० तिकन् ॥

भित्तिचौर : पुं ० चौरविशेषे । कुड्यच्छेदिनि । सींधचोर० इ० भा०

भित्तिपातन : पुं ० महामूषके । घूंस ० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । तच्छीलादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकर्त्तरि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । चिदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति ० इ : सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदोत्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकुः ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥ न ० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० मिश्रे ॥

भिदेलिमः । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मणिभिदेः केलिमर् ॥

भिद्यः । पुं ० नदे ॥ भिनत्तिकूलम् । भिदिर ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० टजपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे । भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दि : स्त्री ० कृपाणिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिअवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपाल: । पुं० क्षेपणीये । सृगे ॥ गोफण ० इ० भा० ॥ भिभिन्दिंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्नः । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यत्वसङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विद्धे । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्त : । रदाभ्यांनिष्ठातो नः पूर्वस्यचदइति०दकारतकारयोर्नौ ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहत : । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशय : कोष्ठ : ॥

भिन्नक : । पुं॰ क्षपणे । बौद्धे । त्रि॰ ईषद्भिन्ने ॥ अनन्तरत्वन्तगतौक्तादित्वन् ॥

भिन्नगाविका । स्त्री॰ कर्कटीविशेषे । फूट॰ इ॰ भा॰ ॥ भिन्नं गात्रमस्याः

भिन्नदर्शी । त्रि॰ अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मानः पुरुषाभिन्नदर्शिनः ॥ भिन्नं द्रष्टुं शीलं यस्य । णिनि : ॥

भिन्नधी : । त्रि॰ भंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं॰ चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री॰ पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक : । त्रि॰ अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थका अन्यतरएकत्वान्यतरा अपि इत्यमर : ॥ भिन्न : अर्थोयस्य सः ॥

भिया । स्त्री॰ भये ॥ ञिभीभये । भिदादित्वादङ् इयङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री॰ श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्ल : । पुं॰ म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ॰ भा॰ ॥ यथाह । हेमचन्द्र : । मालाभिल्लाकिराताश्च सर्वेपिम्लेच्छजातय : इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात : । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्च पुल्लोमख्खधावक : । कुन्दकारोडोखलोवामृतपोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाता : कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप॰ पद्धति : ॥

भिल्लगवी । स्त्री॰ गवय्याम् ॥

भिल्लतरु : पुं॰ लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री॰ लोध्रे ॥

भिषक्पाश : । पुं॰ निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ॥

भिषक्प्रिया । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

भिषग्जितम् । न॰ औषधे ॥

भिषग्भद्रा । स्त्री॰ भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता । स्त्री॰ वासके ॥

भिषक् । पुं॰ वैद्ये ॥ इतीलिङ्गप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधं यस्य सराजार्होभिषक्तम : ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्च व्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्योऽर्थं समादत्ते सदण्डार्होरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वं यथा । शूद्रान्नं ब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिण : । चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वामासंव्रतीभवेत् । व्रतीयावकेन । तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेक : ॥ अपिच । पूयंचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नं शस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्याय : ॥ भिषज्यति । भिषज् रुग्जये । कण्ड्वादि : । क्विप् ॥ बिभेतिवा । ञिभी॰ । भिय : षुगह्रस्वश्च ल जि : ॥

भिस्सटा । स्त्री॰ दग्धिकायाम् दग्धान्ने ॥ भिस्सटीकते । टीकृगतौ ।

अन्यं भ्योपीतिङ : । ङ्यापोरितिह्र स्व : ॥

भिक्षा । स्त्री० अन्ने । ओदने । भक्ते ॥ वभस्ति । भसदीप्तौ । वाहुलकात्सः छन्दसिवहुलमितीत्वम् । ब्राह्मण भिक्षेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि ॥ य द्वा । भेदनम्०भित् । सम्पदादि त्वात्क्विप् । भिदंस्यति । षोऽन्त कर्म्मणि । आतोनुपेतिकः । पृषो दरादि : ॥

भिस्साण्डम् । न० शालूके । भसौंड० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

भी : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । सम्प दादित्वात्क्विप् ॥

भीतम् । न० भये त्रि० भययुक्ते ॥ बि भेति । ञिभी० क्त : ० ॥

भीतभीत : । त्रि० अतिशयेनभीते । भीतप्रकारे ॥

भीति : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । क्तिन् ॥ कर्म्मे ॥

भीम : । पुं० अम्लवेतसे ॥ शिवे ॥ पीठविशेषे ॥ यथा । भीमेश्वरीभी मपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागम : ॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतन ये । वृकोदरे ॥ त्रि०भयहेतौ । घो रे ॥ भयानके ॥ बिभेत्यस्मात् । भी माद्योऽपादाने० भिय : षुग्वेति मक् ॥

भीमकर्म्मा । पुं० भीमसेने ॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य ॥

भीमनाद : । पुं० सिंहे ॥

भीमनिर्ह्राद : । पुं० राक्षसान्तरे ॥

भीमपूर्वज : । पुं० भीमाग्रजे । युधि ष्ठिरे ॥

भीमरथ : । पुं० तामसमनुवंशजाता सुरविशेषे ॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुडे गयामाहा त्म्ये ८६ ऽध्याय : ॥

भीमरथी । स्त्री० जनानामवस्थाविशे षे ॥ यथा । वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी । रात्रिर्भीमरथी नामनराणामतिदुस्तरा ॥ नराणां दुरितक्रमेतिपाठ : ॥ नामतीत्यन रोयोसौ दिनानि यानिजीवति । क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षि णै : ॥ गति : प्रदक्षिणंविष्णोर्नत्य नंमन्त्रभाषणम् । ध्यानंनिद्रासुधा पानं भीमरथ्या : फलश्रुति : ॥ न दीविशेषे ॥

भीमविक्रान्त : । पुं० करिमाचले । सिंहे ॥ भीमश्चासौविक्रान्त : ॥ त्रि० भयानकविक्रमवति ॥

भीमशासन : । पुं० यमे ॥ भीमंशास नंयस्य ॥

भीमसेन: । पुं० मध्यमपाण्डवे । भी मोवृकोदरे ॥ कर्पूरप्रभेदे । भीम सेनोकर्पूरइतिभाषा । यथा । पी तासोभीमसेनस्तदनुशितकर : शङ्क

रावासमंज्ञ : । पांशु : पिञ्जोऽज सारस्तदनुहिमयुतास्तालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिम: शीतल: पत्रिकाख्याकृ रस्येतिभेदागुणरसमहत्तावैसदृश्यनदृश्या : ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचनाख्यगन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । भीमादेवी । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकादश्याम् ।। भैम्याम् ॥

भीर : । त्रि० भयदे ॥ भियंराति । रा । क : ॥

भीरु : । पुं० इक्षुप्रभेदे ॥ यथा । भीरु : श्लेष्मकर : स्वादुरविदाहीगुरु: स्मृत : इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके । चस्त्रौ । दरपोक० इ० भा० ॥ रघौ भीरो : स्वर्गाभाव : ॥ बिभेति । ञिभीभये । भिय : क्रुक्लुकनावि ति०क्रु : ॥ स्त्री० भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ छायायाम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक : । पुं० इक्षुप्रभेदे । भीररी० इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रश मनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेचके ॥ न० वने ॥ त्रि० भयशीले । भीलुके । चस्त्रौ ॥ बिभेति । ञिभी० । क्रुकन् ॥

भीरुहृदय : । पुं० मृगे ॥

भीरू : । स्त्री० भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

भील : । पुं० भिल्ले ॥ भियंलाति । ला० क:० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुक : । त्रि० भयप्रकृतिकेजने । चस्त्रौ ॥ बिभेति । ञिभी० । भिय : क्रुक्लुकनाविति क्लुकन् ॥

भीषण : पुं० भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि० गाढे ॥ दारुणे ॥ भीरुरसान्विते ॥ भीषयते । ञिभी० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्म : । पुं० गाङ्गेये ; पाण्डवानां पितामहे ।। रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भयानकरसे ॥ त्रि० भयहेतौ । भयङ्करे ।। बिभेत्यस्मात् । ञिभी० । भिय : षुग्वेति०मक्० षुगागमश्च ·

भीष्मक : । पुं० रुक्मिण्या : पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षीयैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथि कर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेश जातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्म पाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयत : । तस्मात्साभीष्मसू : प्रोक्तागङ्गात्रैलोक्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भौसटम् । न० श्लेमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्त: भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्वर्थीयोनतुकर्त्तरिक्त : । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोवद्रष्टव्य : । भुक्तान्नाभुक्ता : । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणेषूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झित : । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालेकेतिसमास : ॥

भुक्ति : । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयो : । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रद : । पुं० मुद्गे ॥ त्रि०भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झित : । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालेकेतिसमास : ॥

भुग्न : । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजो कौटिल्ये । क्त : । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेति क्त : ॥

भुज : । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । कथाश्वत्थदलाश्लेष्ठासुगन्धिन्यूर्ध्वरोमिका । अन्यथाऽर्थहीनानामसौनि : स्वस्य रोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्पौश्लिष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौबाहूवृत्तौपीनौनौनरेश्वरे ॥ निस्वानांरोमशौह्रस्वौश्लेष्ठौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयो : । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरितिसाधु : ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिक : ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटर : । पुं० कक्षे ॥

भुजग : । पुं० सर्पे ॥ भुज: सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिड : ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारण : । पुं॰ गरुडे ॥

भुजगभोगी । ॰ मयूरे ॥

भुजगराज : । पुं॰ शेषाहौ ॥ भुजगानांराजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री॰ बृहतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौम : । यथा । हृदतटनिकटक्षोणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलितेनागेव्रजजनसुखदासा ऽभूत् ॥

भुजगान्तक : । पुं॰ गरुडे ॥

भुजगाभोजी । पुं॰ मयूरे ॥

भुजगाशन : । पुं॰ पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगान्‌ अश्नाति । अश॰ । ल्यु : । भुजगाअशनंयस्यवा ॥

भुजङ्ग : । पुं॰ षङ्गौ । सर्पे ॥ षिङ्गे ॥ भुजंनकौटिल्येनगच्छति । गमे : सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्य इतिडित्वपक्षे टिलोप : ॥ सीसके ।

भुजङ्गघातिनी । स्त्री॰ सर्पाक्ष्याम् । गन्धनाकुल्याम् । कङ्कालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न॰ जगतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातंचतुर्भिर्यकारै : ॥ यथा । सदारात्मजभ्रातृभृत्योविहायस्समेतंहृदंजीवितंलिप्समान : । मयाक्रोशित : कालिमेत्थंकुरुत्वंभुजङ्गप्रयातंद्रुतंनागराज ॥

भुजङ्गभुक् । पुं॰ मयूरे ॥ भुजङ्गंभुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं॰ राजसर्पे ॥

भुजङ्गम : । पुं॰ सर्पे । भुजंनकौटिल्येनगच्छति । गमे : सुपिवाच्य इतिखच् । खच्चडिद्वावाच्य इतिडिद्भावेटिलोपाभाव : ॥ न॰ सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री॰ नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न॰ उत्कृतिच्छन्द: प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतंममतनयुगलसजजगै : भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोदञ्चन्यञ्चत्पादप्रकटविकटनटनभरोरणत्करतालकस्थारुप्रेङ्खच्चूडावर्ह : स्फुरिततरलनवकिशलयतरङ्गितलङ्कार धृक् । नश्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगंकृतस्तुतिरच्युत : पायाद्वश्छिन्दन्कालिन्दीहृदकृतनिजवसतिमहद्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री॰ बृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

ताचारकस्वपल : सदैवतांहरि : ॥

भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दनध्वजे । गरुडे ॥

भुजङ्गाक्षी । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अत्ति । अद्भ्यासौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोक्षियस्या: । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गाक्षिसदृशेलक्षणा ॥

भुजङ्गाख्य : । पुं० नागकेसरे ॥

भुजशिर : । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिर : ॥

भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाट्टाप् ॥

भुजाकण्ट : । पुं० कामाङ्कुशे । नखे ॥

भुजादल : । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥

भुजि : । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजे : किच्चेति० इ : ॥

भुजिष्य : । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम्० भुज्यतेवा । भुज० । रुजिभुजिभ्यां किष्यन् ॥

भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥

भुज्यु : । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकाविति युक्

भोजनंवा ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥

भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्त्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजे० लट : शतृ ॥

भुञ्जान : । त्रि० भुञ्जति । यथा । त्रिषुधामसुयद्भोज्यं भोक्तायश्चप्रकीर्तित : । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानो नलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजे : कर्त्तरिलट: शानच् ॥

भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्० । भृञउच्चेति० कृच्प्रत्यय:

भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुव: स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तु परिकीर्त्तिता: ॥ अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि० इति भुवनमयंलोक: ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनकरणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभाव : ॥

भुवनकोष : । पु० भूगोले ॥

भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निवसन्ति नि० इतितात्पर्य्यार्थभेदे ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ।

भुवनेश्वरः । पुं० एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे। साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम्॥ यथा । पाशाङ्कुशवराभीतिधरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानित्वामाधःकरमारभ्यदक्षिणाधःकरपर्य्यन्तम् । तदुक्तंमहासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । दत्तपटलप्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेऽङ्कुशाभयेप्रोक्तवामेपाशमथेष्टदमिति॥

भुवन्युः । पुं० भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्चित्पिसेति० चाहुवः कन्युच् ॥

भुवर० । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयत्रसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । तिथिलचोभुवर्लोकोध्रुवप्राप्तोमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्राप्तइति० ज्योतिषक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपवहश्वासचोच्छायोभुवर्लोकइत्यर्थः ॥

भुविः । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू० । भुवः किदिति० इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रान्तरे । अग्नियन्त्रे । यथा । उष्णीयोष्णीयप्राप्यनष्टन्तोदमकर्त्तृका । क्रमतेचानताक्षीया साभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भूः । अ० रसातले ॥

भूः । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाक्षर ॥ व्याप्तव्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ इष्ट्वात्मविजयन्ययान्नृपान्नुर्सति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्त्यम्त्योः क्रीडनकानराः ॥ भवति० भवनंवा । भू० सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्व्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्विबित्येके ॥ भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विबित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू० । मूषभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं० अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकदम्बकः । पुं० यवान्याम् ।
भूकदम्बिका । स्त्री० मत्स्याक्षवणिका याम् ॥ मुण्डायाम् ॥
भूकन्दः । पुं० मत्स्याक्षवणिकायाम् ॥
भूकम्पः । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-यथा । ग्रामक्रमाच्चभूकम्पोद्विजादीनामभिष्टदः । अनिष्टदः क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतित्रशिष्ठः ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघूर्णितलोचनः । तदाचलतिभूरेषासाद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पोभूकम्पः ॥ मेषेवृश्चिकभेगजः प्रचलतिव्यासादिभिः कथ्यते चापिमीनकुलीरभेवृषभेसव्यं चलेत्कच्छपः । यूकेकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुनेकन्यामृगेपन्नगस्त्वेषामेकतमोयदिप्रचलतिक्षौणीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंत्वयंमरणं चापिपन्नगे । सर्वेचमुखदस्त्वेवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्यग्नेयमारुतयोः । क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीडान्तेजनाश्चापि ॥ चिचतुर्थपञ्चमदिनेमासेपक्षेचिपक्षके । भवतियदाभूकम्पःप्रधाननृपनाशनंकुरुते।सचार्यभूमिजोत्पातविशेषः॥यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम् । जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतदपिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । चितिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेननिहतः क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्येप्राहुराचार्याः ॥ गिरिभिः पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नामममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भिः शक्ताहंनास्खेदस्य ॥ तस्याः सगद्गदगिरंकिञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामहः प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्र्याः क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्रःकृतमित्युक्त्वामाभैषीरितिवसुमतीमाह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्विचिचतुर्भागेषुदिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ चतोविशेषोद्रष्टव्योवाराह्यांसुविचक्षणैः ॥
भूकर्बुदारः । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके ।
भूकर्बुदारकः । पुं०) भूशेलौ । छोटा लसोडा० हि० भा० ॥ भूकर्बुदारोमधुरः कृमिशूलापहः परम् । वातप्रकोपनः किञ्चित्शीतलः स्वर्यमारकः ॥
भूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

भूकश्यपः। पुं॰ वसुदेवे ॥

भूकाकः। पुं॰ स्वल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे। नीलकपोते ॥

भूकुम्भी। स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डी। स्त्री॰ विदार्य्याम् ॥

भूकेश:। पुं॰ शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा। स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥

भूकेशी। स्त्री॰ अवल्गुजे ॥

भूक्षित्। पुं॰ सूचीरोमणि। शूकरे ॥

भूखर्ज्जूरी। स्त्री॰ क्षुद्रखर्ज्जूर्य्याम्। भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्ज्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम्। न॰ विषे ॥

भूगर्भः। पुं॰ भगवति। भूर्गर्भे यस्य भूःसर्वभूताश्रयभूतागर्भइवान्तर्व्वर्त्तिनीयस्य भूस्तागर्भोऽस्येतिवा ॥ भवभूतिनामनि॰ कवौ ॥

भूगोलः। पुं॰ ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे ॥ भोज्यंयथासर्व्वरसंविनाज्यंराज्यंयथाराजविवर्ज्जितञ्च। सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकरणंविनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमतिः स्मयात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः। ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥

भूचरः। त्रि॰ भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम्। न॰ अंधकारे ॥ भुवः छाया। छायाबाहुल्ये॰ इति क्लीवता ॥

भूजन्तुः। पुं॰ भूनागे ॥

भूजम्बूः। स्त्री॰ गोधूमे ॥ विकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भूतः। पुं॰ देवयोनिविशेषे ॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोवालग्रहः ॥ कुमारे ॥ कृष्णाचतुर्द्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ शम्भोर्गणविशेषेषु। न॰ क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ ॥ जन्तौ। युक्ते। न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे। त्रि॰ उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ ऋते। सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशेषे। वृत्ते। अतीते। गते ॥ परमार्थे ॥ विद्यमानेवस्तुनि ॥ अतीतोत्पत्तिके। जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्दः समार्थइतिशाब्दिकाः। यथा पितृभूतः। देवभूतोयमिति पूर्व्वमपिविद्यमाने ॥ भवनधर्म्मिणि ॥ भाव्यते स्म, भूप्राप्तौ। आधृषाद्वेतिणिजभावः पक्षे॰ क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा। अर्श्आद्यच् ॥ अभवद्वा। भुवोगत्यर्थेति॰ भूतार्थेकर्त्तरिक्तः ॥ अर्शआदिः ॥

भूतकृत्। पुं॰ धातरि। द्रुहिणे।

भूतानि करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोतिहिनस्तिवा । कृञ्० । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणं समाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण ० भूतानिकरोतीतितथा ॥

भूतकेशः । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानांकेशइव । भूतःकेशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिन्दुवारे ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री० भूतावेशे ।

भूतगणः । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्रव्ये ॥

भूतग्रामः । पुं० देहेन्द्रियसङ्घातात्मकारेणपरिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ उष्ट्रे ॥ लशुने ॥ त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्दशी । स्त्री० कार्त्तिककृष्णच तुर्दश्याम् । यमचतुर्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्रहणायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषाः ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं० श्लेष्मान्तकवृक्षे ॥

भूतध्रुक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतानिद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतध्रुक्कोलभेतशम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथः । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथः ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यश्चाशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । णशअदर्शने ल्युट् ।

भूतपतिः । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पतिः ॥

भूतपत्री । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

भूतपुष्पः । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णिमा । स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम् । शारदाम् । कोजागरायाम् ॥

भूतपूर्वः । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूतः । सुप्सुपेतिसमासः । भूतपूर्वेचरडितिनिर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपातः ॥

भूतप्रादुर्भावः । पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भावः ॥

भूतभावनः । पुं॰ सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा । भवतेर्ण्यन्तात् युच् ॥

भूतभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूतानिबिभर्त्ति धारयति॰ पोषयतिवा॰ । डुभृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

भूतभैरवः । पुं॰ भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहचूर्णविशेषे ॥ यथा । एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघनः । सविडङ्गंसितायुक्तं चूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥

भूतमात्रा । स्त्री॰ शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥

भूतमारी । स्त्री॰ चीडानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतयज्ञः । पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतवलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योवलिहरणे ॥

भूतयोनिः । पुं॰ परमात्मनि ॥ भूतानांयोनिः ॥

भूतलिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

भूतवासः । पुं॰ कलिद्रुमे ॥ भूतानांवासः । भूतानांवासोस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री॰ अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं॰ लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि॰ तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥

भूतविद्या । स्त्री॰ भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षः पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मवलिहरणादि ग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

भूतवृक्षः । पुं॰ शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥

भूतवृक्षकः । पुं॰ शाखोटे ॥ वहुवारके लसोड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥

भूतवेशी । स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम् श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यवारी॰ इ॰ भा॰ ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं॰ देवले ॥

भूतसञ्चारः । पुं॰ भूतोन्मादरोगे । भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री॰ कृष्णचतुर्द्दश्याम् ॥

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥

भूतसर्गः । पुं० भूतसृष्टौ । दैवासुरभेदेन भूतानां सृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्राजापत्यस्तथा सौम्यस्तथैन्द्रस्तथैव च । गान्धर्व्वोऽथ यक्षश्च पितरश्च पैशाचमानुषाः ॥ स्थावरः पाशवो मार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्द्दशविधो ह्येष भूतसर्गः प्रकीर्त्तितः ॥

भूतसारः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं० ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्व्वायाम् ॥

भूतहरः । पुं० गुग्गुलौ ॥

भूतहारि । न० देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्द्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै । पूजितानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृते ॥ अपि च । शिवरात्रिव्रते भूतां कामविद्धां विवर्ज्जयेत् ॥

भूताङ्कुशः । पुं० गौ० दे० लनामाप्रसिद्धे वृक्षे । चवके । यवाह्वये ॥ भूताङ्कुशस्तीक्ष्णगन्धः कटुकश्वासशोषोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं० देहे पृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् । भूतान्येवात्मा स्वभावो यस्य सः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानां व्यष्टिरूपाणां नामात्मा नियन्ता समष्टिरूपत्वात् इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानां प्राणिनामात्मा चान्तर्यामी ॥

भूतादिः । पुं० सर्व्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः । परमेश्वरे ॥ भूतानां भवनधर्म्मकाणामुत्पत्तिमतां सर्व्वेषामादिः कारणं कर्त्तृपादानोभयात्मकमिति यावत् ॥

भूतादिसर्गः । पुं० भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥

भूतारि । न० हिङ्गुनि० ॥

भूतार्त्तः । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेनार्त्तो दीनः । ऋतेचतृतीयासमास इति वृत्तिः ॥ भूतेनार्त्तोवा ॥

भूतार्थः । पुं० सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवादः । पुं० प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधके वेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्राय वज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥

भूताली । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावासः । पुं० विभीतके । बहेडा० इ० भा० ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये० वासुदेवे ॥ भूतान्यभिमुख्ये नवसन्त्यत्र ॥ वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो भवान् । इति हरिवंशः ॥ काये ॥

भूताविष्टः । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भ

ताक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूतावेश : । पुं० आवेशे । भूतस-ञ्चारि ॥

भूति : । स्त्री० भस्मनि । सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधै-श्वर्ये ॥ अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशि त्वं वशित्वंचाष्टभूतय : ॥ शम्भुधृ तभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जा तौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम्० भूति : ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिज्वा ॥

भूतिक : । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूनि म्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकाम : । पुं० ऐश्वर्याभिलाषि णि ॥

भूतिकील : । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भ : । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्या म् । कर्पूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे । रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूति-के । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० इ० परिमलदृगङ्गनि० इ० मान्प्रभाषाप्र सिद्धे ॥ भूतृणंकटुकंतिक्तंतीक्ष्णो ष्णंरोचनंलघु । विदाहिदीपनंरूक्ष मनेल्यंमुखशोधनम् ॥ अहृष्यंबहुवि ट्कस्वपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुव-स्तृणम् ॥

भूतेश : । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांबालग्रहाणां प्राणिनांवाईश : ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरोभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदार : । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुव न्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेव : । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्ग मामूर्त्ति : श्रीविष्णो : परमात्म-न : । अतएवहिविख्याताभूदेवा-स्ते महात्मते । भुव : भुविवादे-व : ।

भूधन : । पुं० राज्ञि ॥ क्षपीवले ॥

भूधर : । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ : पचाद्यच् । भुवोधर : ॥ य न्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपाता लदोलाभूधरवालुका : । अकाद्या यन्त्रभेदा : स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधु राहिमा । पिपासाकासपित्तास्रक् कफपाण्डुक्षतापहा ॥

भूध्र : । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

अ० । मूलविभुजादित्वात्क: ।

भूनाग : । पुं० उपरसविशेषे । क्षिति नागे ॥

भूनिम्ब: । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीप : । पुं० भूमिकदम्बे । भूरुहक्षभे । लघुपुष्पे ॥ विकदम्बा: कटूष्णास्तवृष्यादोषहराइमा: । कषायतिक्ता : पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा : परा : ॥

भूनेता पुं० राज्ञि ॥ भुवोनेतानायक: ॥

भूप : । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पा रक्षणे । आतोनुपेतिक : । १६ संख्यायाम् ॥

भूपति : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्र: । इतिरामायणे कैकयी वाक्यम् ॥ भुव : पति : ॥ ऋषभौषधे ॥

भूपद: पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य ॥

भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो० इ० भा० ॥ भुविपदमस्या: । गौरादि: ॥

भूपलाश: । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली इ० गौ० दे० भा० ॥ भुव : पलाश : ॥

भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुव : पाटली ॥

भूपाल : । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण : । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुव : पुत्री ॥

भूपेष्ट : । पुं० राजादनीवृक्षे ॥

भूबदरी । स्त्री० लघुबदर्याम् । क्षितिबदर्याम् । झडवेरी० इ० भा० ॥

भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमास : । तेन० उपास्रष्टा० वज्रस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेध: ॥

भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्ति । डुभृञ् ० । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंबह्विितिपर्याया : ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यवहाराभाराभावोपलक्षिततत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यदाचशृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृत : प्रोक्त : सुखंनाल्पे विचारय । बहोर्भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच्

। बह्वोर्लोपोभूचबह्वो : । त्रि० बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमय : त्रि० मृदात्मके । भूमिमये

भूम्नी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । छायायाम् ॥

भूमि: । स्त्री० स्थाममात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिसम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वैः सम्पूजितासुखम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवैःसिद्धैर्दानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमहरेण सुरादय: । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । तस्मिन्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वय: ॥ अष्टौ : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्च सङ्घात : स्थापनाधृति : ॥ इति ॥ अस्यार्थ : । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगीगुण: २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्ध : ५ । गुरुत्वं पिण्डपुष्टि : ६ । शक्ति : गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात : ० श्लिष्टावयवत्त्वम् ८ । स्थापना० मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति : पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंश: १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिद: । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतावन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिक : ॥ व्युत्तिष्ठतेस्वतस्त्वाद्ये द्वितीयेपरबोधित: । अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मय : ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुव : किदिति० मि : ॥

भूमिकदम्ब: । पुं० कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हेमचन्द्र : । पात्राणिनाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिका : । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु : । ज्ञानभूमि : शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुयर्गाख्यैति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचितयंब्रह्मविद्यासाधनमेव॰ नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ॰ भेदसत्यत्वबुद्धेरद्वत्तत्वात् । यश्चचतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते। पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातदातस्या : स्वयमेवव्युत्तिष्ठति॰ सोयंज्ञानीब्रह्मविद्वर : षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितो व्युत्तिष्ठति॰ सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकाभियोगशास्त्राणिसप्तमभूमिकाप्राप्ते योगिन्यं वपर्य्यवस्यन्ति॰ सोयमीदृशो योगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थ : परमहंस : सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहु : । यथा। क्षिप्तं मूढंविक्षिप्तमेकाग्रं निरुद्धमिति ॥ तत्र॰ आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनानुवर्त्तमानंचित्तंक्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादियस्तंचित्तं मूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तं चित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयो : समाधिस्वशङ्कैवनास्ति॰ विक्षिप्तेतुसमाधिस्वशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधि : ॥ एकाग्रे मनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति॰ क्लेशान्क्षिणोति॰ कर्म्मबन्धनानिश्लथयति॰ निरोधमभिमुखीकरोति॰ इतिसम्प्रज्ञातोयोग : एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधि : ॰ निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री॰ लताविशेषे । विदार्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री॰ क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहाम्रदुच्छदा । अथस्कन्धफलाकाककर्कटौस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री॰ भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न॰ वह्रयःतनागृहे ॥

भूमिचम्पक : । पुं॰ पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवर्म्मे । द्रुघणे । भुँइचाँपा॰ इ॰ भा॰॥ भूचम्पा॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न॰ शिलीन्ध्रे ॥

भूमिज : । पुं॰ नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न॰ गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजात : । जनौ॰ । ड : ॥

भूमिजगुग्गुलु: । स्त्री॰ आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुर सम्भवे । आशापुरीगूगुल॰ इ॰ भा ॥

तिक्तोसौकटुकषाय कफवातहरस्त
था । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्य : सौ
रभ्यदायक : ॥
भूमिजम्बु : । स्त्री० भूमिजम्बुका
याम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बु : ॥
भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् ।
नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥
यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपा
र्थिवादि : । भूमिलग्नफलत्वात् ॥
भूमिजम्बू : । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । ह्र
स्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् ।
पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्ब्वाम् ॥
भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् ।
सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी०
। ड : । टाप् ॥
भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥
भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा ।
हलभि : सस्यतांभूमिंयवगोधूम
शालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसन
भूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं
दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥
भूमिदेव : । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥
भूमेर्भूमौवादेव : ॥
भूमिप : । पुं० राजनि ॥
भूमिपक्ष : । पुं० वाताश्वे ॥
भूमिपिशाच : । पुं० तालवृक्षे ॥
भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलताया
म् ॥
भूमिपुत्र : । पुं० भारे । मङ्गले ॥ भू

मे:पुत्र :
भूमिमण्ड : । पुं० अष्टपादिकायाम्
। मदनमाली० हापरमाली० इ०
गौ० दे० भा० ॥
भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवील
तायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥
भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे ।
यवादित्वान्नत्वं न ॥
भूमिरक्षक : । पुं० वाताश्वे ॥
भूमिलाभ : । पुं० मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभो
येन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥
भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेप
नंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥
भूमिवर्धन : । पुं० न० शवे ।
भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ॥
भूमिसुत: । पुं० मङ्गलग्रहे । नरका
सुरे ॥ भूमे : सुत : ।
भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥
भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥
चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिं
स्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽ
नुदकेक्विन् ॥
भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति
। भू० भुव : किदितिमि : । कृदि
कारादक्तिनइति०ङीष् ॥
भूमीन्द्र : । पुं० नृपे । राजनि ॥
भूमिरुह : । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घा
लापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथा
वासरायामिन्यश्चपलाययाकुलवधू

दृष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दा : सुचिराद्यथामिलितयो र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं० द्रुमान्तरे, द्वारदा तौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहु पुष्पाम् । जडायाम् । मध्यकाण्डाया म् । तामलक्याम् । भूँइ्आमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम् । चा रुथाम् । भूम्यामलक्याम् । भुइंआं मलाइ०गौ०दे०भा० ॥ भरुनेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजित खड० । इ० भा० ॥

भूय : । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ- परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर तिशयेनबहु : । द्विवचनविभज्योप पदेतरबीयसुनाविति०ईयसुन् । ब होर्लोपोभूचबहो : ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठ: । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अ यमेषामतिशयेनबहु: । अतिशोयमे इष्ठन् । इष्ठस्ययिट्चेति० बहो:पर स्य इष्ठस्यलोप :० यिडागमश्च०बहो:

स्थाने भूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूय: । वारंवारमर्थे ॥ यथा । भू योभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान त्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी योभवद्भिरिति ॥

भू : । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ॥

भूरि : । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमे ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस त्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु भिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० पुरानामनिगन्धद्र- व्ये । गन्धाद्यायां ॥

भूरिगम : । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं बाहुदातरि ॥

भूरिपत्र : । पुं० उखवालतृणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्या म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । च र्म्मकषौषधौ ॥ भूरय : फेनाय- स्या : ॥

भूरिबला । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमाय : । पुं० शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरस : । पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिश : । अ० बहुशब्दस्यार्थे । बह्वर्था च्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवा: । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्त पुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्यस : ॥

भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्ति कर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइति-स्वामी । भुवंरुण्डयति० आच्छाद यति । रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्य स्य० माधवीयायांवृत्तौ० रुडिलुडी त्यपरे० इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम् । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुह : । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह-०। इगुपधेतिक : । भुविरुह : सप्तमीसमास : ॥

भूर्ज्ज : । पुं० मृदुत्वचि । भूतघ्ने । रक्षापत्रे । भोजमपत्र इतिभाषा भूर्जोभूतघ्नश्लेष्मकर्णरुक्पित्तरक्तजित् । कषायोरात्तमघ्नश्चमेदोविषहर : पर : ॥ ऊर्जनमूर्ज : ऊर्ज्जबलप्राणनयो : । घञ् । भू : ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्टक : । पुं० सङ्करजात्यन्तरे । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने । आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्र : । पुं०) स्वनाम्नाप्रसि-
भूर्ज्जपत्रक: । पुं०) द्धे । मृदुत्वचि ॥

भूर्म्मि : । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् । मरुभूमौ ॥ विभर्त्ति । डुभृञ्० । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० वि भर्त्तेरुत्वं निप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोक : । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं । यथा । पादगम्यन्तुयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोक: समाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदित : ॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्याय : । विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लोकालोकावधि : पञ्चविंशतिकोटि प्रमाण : ॥ भू : संज्ञकोलोक : ॥

भूलग्ना । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायु: । पुं० आवहाभिधेपवने । भूमेर्व्वित्दार्दशयोजनान्यस्यस्थानमत्राम्बुद विद्युदादयश्चरन्तीतिशिरोमणि : ॥

भूशय : । पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्व्वन् समुद्रंप्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशय: । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्यय : ॥ तथाचरामायणम् । तत : सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघव : । अञ्ज-

लिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिष्य मष्टो दृधेरिति ॥

भूशिलु :। पुं० भूकर्बुदारे ॥

भूषणम्। न० अलङ्कारे ॥ तद्धारणफलंयथा भूषणंभूषयेदङ्ग यथाभोग्यविधानतः। शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टिकरंदुःखप्रणाशनम्। पापदौर्भाग्यशमनंरत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यं तरणेः सुजात्यममलंमुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्यचविद्रुमोनिगदितः ० सौम्यस्यगारुत्मतम्। देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रं शने र्नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदितेगोमेदवैदूर्य्यके ॥ वास : स्रग्गन्धरत्नानां धारणं प्रीतिवर्द्धनम्। रक्षोघ्नमर्घ्यमोजस्यं सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन। भूषअलङ्कारे। ल्युट् ॥ भूषयतिवा। क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतिभूषेर्युच् ॥ यतीनांभूषणंज्ञानंसन्तोषोहिद्विजन्मनाम्। उद्यमः अत्र हननंभूषणंभूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम् ॥

भूषा। स्त्री० अलङ्क्रियायाम्। अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम्। गुरौ अहलङ्कृत्य : ॥

भूषित :। त्रि० अलङ्कृते। मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म। भूष०। क्तः। इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषितः स्थितः

भूषिता। स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम्। मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णु :। त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशीलः। भू०। ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ० चात् भुवः। क्ङितिचेत्यत्रगकारप्रश्लेषा द्गुणाभाव : ॥

भूसुत :। पुं० भौमे। मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥

भूसुता। स्त्री० सीतायाम्। जानक्याम् ॥

भूसुर :। पुं० ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम्। न० भूतृणे ॥ अस्यपर्यायागुणाश्चयथा। गुह्यबीजश्चभूतीकंमुगन्धं गोमयप्रियम्। भूस्तृणन्तु भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु। विदाहिदीपनंरूक्षमनैल्यं मुखशोधनम् ॥ अहृष्यं बहुविट्कश्च पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुवः तृणम्। पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्ध ० शाकविशेषे ॥

भूस्पृक्। पुं० मर्त्ये। पञ्चजने। मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति। स्पृश०। क्विन् ॥

भूस्वर्गः। पुं० सुरपर्वते। सुमेरौ ॥

भूस्वामी। पुं० भूपतौ ॥ भुवः स्वामी ॥

भूकुंस :। पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके। भकुंसे ॥ पटपुटे तिद्रवडकोशभा अथार्थकुसिधातोरुरादिभ्यन्तात्०

एरच् । भृगवाकसोभागणमस्य । पृषोदरादिः ॥

भृकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्कृकारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रूकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादिति ङीष् । पृषोदरादित्वाद् ऋकारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमिति भगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वह्नेस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टाद्रेतस उत्पन्नत्वात्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्जति० तपसा० भृज्यते वा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणं सलोपश्चेति० भ्रस्जेः कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

भृगुकच्छः । पुं० शककारकवलेर्जन्मस्थानपत्तनविशेषे ॥ /

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं० हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात्षष्ठोभवेच्छुक्रोभृगुषट्क इतीरितः ।

भृगुसुतः । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गइवकृष्णत्वात्० भृङ्गः ॥ षिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्तिं । डुभृञ्० । भृञः किन्नुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ भृङ्ग इवरजोस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं॰ मार्कवे । कुन्तलवर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा॰इ॰भा॰ ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्णा : कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्य : क्रमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्य : कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतं भृङ्गराजस्य चूर्णं तिलार्द्धकं चामलकार्द्धकं च । मशर्करं भक्षयते गुडैर्वा नतस्य रोगो न जरा न मृत्यु : ॥ अस्य : पश्येद्गमनरहितो मत्तमातङ्गगामी मूकोवाग्मी श्रवणरहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुगमर्त्त्यो भवतिपलितो नीलजीमूतकेशो जीर्णादन्ता : पुनरपि नवा : चौरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं॰
भृङ्गरिटि : । पुं॰ } शिवद्वारपाले ॥
भृङ्गरीट : पुं॰

भृङ्गरोल : । पुं॰ कीटान्तरे । विषमक्षायाम् । वरीले । टगपट् पदे । भीमरुल इ॰गी॰भा॰ ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं॰ भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री॰ भूमिजम्बाम् ॥

भृङ्गसोदर : । पुं॰ केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं॰ आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न॰ आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं॰ कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ विभर्त्ति जलम् । डुभृञ॰ । शृङ्गारभृङ्गारार्वितिसाधु : ॥ न॰ लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् । झीँगुर इति ख्याते कीटे । भृङ्गभृङ्गरूपमारा ति । रादाने । मूलविभुजादित्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । विभर्त्ति । डुभृञ॰ । शृङ्गारभृङ्गारावितिभृञ आरन्॰ नुम्॰ गुक्॰ ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेण भृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्म्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं॰ जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री॰ भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं॰ भृङ्गिणि । शिवद्वा : स्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री॰ वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं॰ शिवद्वारपालविशेषे । चर्म्मविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गिरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भ्रस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ्० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधोभृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त : । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्ताक्वुन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयन्तुसर्वानर्थकृत्त्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिवेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ्भरणे । कर्मणिभावेवाक्तिन्निर्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्याबहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्हं पुत्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ्० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमिंभ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम्। न० अतिशये॥ त्रि० अतिशयान्विते॥ भृशति। भृशुभ्रंशुअध : पतने। अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिक :॥

भृशम्। अ० प्रकर्षार्थे॥ शोभने॥

भृषत्-द्। पुं० पाषाणे॥

भृष्ट :। त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे॥ भूना॰ भुजैना० इ० भा०॥

भृष्टतण्डुल :। पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे। भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि : कफहारुच्य : पित्तलोभृष्टतण्डुल :॥

भृष्टमांसम्। न० शूल्ये॥ भृष्टंचतन्मांसंच॥

भृष्टयव :। पुं० धानासु। बहुरी०इ० भा०॥ भृष्टश्चासौयवश्च॥

भृष्टान्नम्। न० भृष्टतण्डुले॥

भृष्टि :। स्त्री० भर्जने॥ शून्यवाटिकायाम्॥

भेक :। पुं० मण्डूके। वर्षाभ्वि। मेघे॥ त्रि० भीरौ॥ बिभेति। ञिभी भये। इण्भीकेतिकन्॥

भेकट :। पुं० मत्स्यवि०॥

भेकभुक्। पुं० कुम्भीनसे। सर्पे॥ भेकान्भुङ्क्ते। भुज०। क्विप्॥

भेकरावण :। पुं० मेघे॥ भेकान्रावयति। रुशब्दे। नन्द्यादित्वाल्ल्यु :॥

भेकल :। पुं० वनस्पतिविशेषे॥

भेकलि :। पुं० मत्स्यविशेषे। भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे॥ भेकलिर्मधुर : शीतोवृष्य : श्लेष्मकरोगुरु :॥

भेकी। स्त्री० भेकस्त्रियाम्। शिल्याम्। गण्डूपद्याम्। वर्षाभ्व्याम्॥ क्षुद्रमण्डूके॥ जातेरस्त्रीतिङीष्॥ मण्डूकपर्ण्याम्॥

भेड :। पुं० मेषे। मेढा० इ० भा०॥ इतिहे०॥

भेडी। स्त्री० भेडस्त्रियाम्॥

भेड्रीदुग्धम्। न० आविके॥

भेत्ता। त्रि० भेदकर्त्तरि॥ भिनत्ति। भिदिर्०। तृच्॥

भेद :। पुं० उपजापे। शत्रोरमात्यादीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे। ऐकमत्येनस्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे॥ तद्विशेषोयथा। मत्स्यउवाच। परस्परन्तुयेदुष्टा:क्रुद्धाभीतावमानिता:। तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता :॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्माद्वापराध्यति। तेतुतद्दोषपातेनभेदनीयाभृशंतत:॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम्। एवंहिदर्शयेद्भिन्नंयथावद्वशमानयेत्॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदु:सहा :। भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदा:॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

मुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्यन्ते भेदं
परमुखाच्छ्रुतम् ॥ भेद्या : स्वकार्य
मुद्दिश्यकुशलैर्येहिभेदिता :।भेदिता
स्ते विनिर्दिष्टाने वराज न्वादिभिः
।। अन्तः कोपोवहि : कोपोयचस्या
तांमहीक्षिताम् । अन्त : कोपोम
हाँस्तत्रनाशक : पृथिवीक्षिताम्
॥ सामन्तकोपोवाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो
मनीषिभि : । महिषीयुवराजाभ्यां
तथासेनापतिर्द्विज : । अमात्याम
न्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तः
कोपोविनिर्दिष्टोदारुणः पृथिवी
क्षिताम् ॥ बाह्यकोपे समुत्पन्ने सुम
हत्यपिपार्थिव : । शुद्धान्तस्तुमहा
भागशीघ्रमेवजयीभवेत् ॥ अपिश
क्रसमोराजाअन्त : कोपे ननश्यति
। अन्त : कोपं समुत्पन्नं तस्माद्रक्षे
न्महीक्षिताम् ॥ परत : कोपमुत्पा
द्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां
भेदनं कार्यं परेषांविजिगीषुणा ॥
रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथा
त्मन : । ज्ञातय : परितप्यन्ते सत
तं परितप्ययम् ॥ तथापितेषांकर्त्त
व्यं सुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणं दान
मानाभ्यांभेदस्तेभ्योभयंकर : ॥
नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्दग्धु
मिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु
रिपवस्तेनपार्थिवै : ॥ भिन्नाहि
शक्यारिपव : प्रभूता : स्वल्पेन

सैन्येननिहन्तुमाजौ । सुसंहता
नांहिततस्तुभेदं कार्यं रिपूणांनय
शास्त्रविद्भि : ॥ इतिमात्स्ये राज
धर्मे १८७ अध्याय : ॥ द्वैधे ॥
आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेद : ॥
विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे
कार्यहानिरितिविदांमतम् ॥ वै
धे ॥ भिद्यमानभावे॥ भेदनम् ।
भिदिर्० घञ् ॥ विरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेष
णे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥
विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके
। यथा । भेदयति० अन्यपदार्थे
पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्ना
शिव : गोत्रे णगार्ग्य : ॥ अपिच।
भेद्यभेदकयो : श्लिष्टं सम्बंधोन्यो
न्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्ध :
षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्त्तृह-
रि : ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥
यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहा
स्तितदीहते । इत्येवमपराधोस्य
विद्यते भेददर्शिन : ॥ किञ्चजाग्र
त्स्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भ्रान्तैरुपलम्भा
त्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽ
नुपलम्भान्मिथ्यात्वं भेदस्यसिद्धमि
त्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्यावादि
त्वात्सापराधत्वमितिनिश्चय : ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेर्ल्यु

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अम्लवेतसे ॥ सूकरे ।

भेदनिम्न: । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदित: । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेद्यते स्म । भिदिर्० । चुरादिण्यन्त: । क्त: ॥

भेदी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्य: । त्रि० व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ असमानितजने ॥ भेत्तुंशक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेर: । पुं० पटहे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभीभये । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिना रन् ॥ भेर्याम् ॥ दुन्दुभौ

भेरि: । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल० इ० भा० ॥ विभेत्यस्मात्स्वरात् । ञिभी० । वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन् । बाहुलकाद्गुण: ॥

भेरी । स्त्री० वृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणालइति ख्याते । कृदिकारादितिपक्षे ङीष् ॥ विभेतेर्ऋज्रेन्द्रेतिरन् ॥ गौरादित्वान्ङीष्० इतितुरामाश्रम: ॥ वितस्तित्रयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीतिकश्चित् ॥ अन्यस्तन्वीकाढक्का भेरीतिस्वामी ॥

भेरुण्ड: । पुं खगे ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणीविशेषे ॥

भेल: । पुं० प्लवे । डोंगा० इ० भाष० जलतरणसाधने । मुनिविशेषे ॥ त्रि०भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्ज्जिते । मूर्खे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभी । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचले ॥

भेलक: । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थेक: ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भेषयति । भेष्टृभये । ण्यन्त: । अच् भेषंरोगंजयति । जि० । अन्येभ्योपीतिड: ॥ भेषंजायतिवा । जैक्षये । आतोनुपेतिक: ॥ भिषजइदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावसथेतिहभेषजादितिनिर्द्देशाद्त्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्य साक्षात्कारेणभेषजवत्भेषजंनिवर्तकंब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणांसमूह: । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणाचार्य्यविशश्ववैयुर्भैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेवंसार्ववर्णिकमेववा ॥ सर्वेषामपचरेद्ग्रामंपूर्वोक्तानामसम्भवे । अनल्पवर्ज्जंमहाभागशास्त्रेस्मिन्नर्थेविनिश्चय: ॥ भैक्षेणव्रतिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥

भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनोपाये पैण्डिन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाण : । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूह : । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् । भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमोक्तलप्सिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतयुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंतास्मिन्कटाहेटलविटलटलेपावकेमंददीप्तौधन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्री : । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

भैरव : । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नटविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाख्ये भैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥

भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्य:

भो । अ० सम्बोधने ।

भोक्तव्य : । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभि : संयुक्तआत्मनि०संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तैवात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्या : ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरे ग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्त्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ वुद्धे : सुखदु : खमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि ॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नात : सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरण : सहपुत्रमित्रै : । स्रग्वीप्रसन्नहृदयोरसपाकवेत्ताभोक्ताविशेच्चसततंहिसहाप्तवैद्यै : ॥ मृदुतूलमयेस्थूलेचारु

स्वावगुण्ठिते । आसने प्राङ्मुखो-
भोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्-
क्ते । भुज० । ट्टच् ॥

भोगः । पुं० सुखे ॥ चुद्रसुखलवानु-
भवे ॥ सुखसाधनविषये० पञ्चदन्नहि
रण्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननु-
तिष्ठतामलसानां भोगप्राप्तिर्लोकिद्दृ-
ष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे ।
सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः
शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभि
प्रायम्० भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमा
त्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम्
॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदा-
दिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना
हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौ भाडा०-
इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोज
नम्० भुज्यतेऽसौ । भुजपालनाभ्यवहा
रयोः । भुजोकौटिल्ये वा । भावे
कर्म्मणि वा घञ् ॥ योगिनोजीवन-
हेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचि-
तव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभो-
गैर्द्वौभागौशास्त्रेणैकंप्रपूरयेत् । गु
रुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥
किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेन
पूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशा
स्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात
तस्यपूरयेच्च तसोन्वहम् । द्वौभागौ
शास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयेतिव
शिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।
त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपिता
महेनयद्भुक्तं तत्पुत्रेणविनाचतम् ।
तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रि-
पौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजी
वेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतां
भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नार
दः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यव
हारिणः । पुत्त्रेणसोऽर्थः संशोध्यो
नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभे-
दे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआ
त्माभोजयितासदा । भोगोविभव
भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं
सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डी
करणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदे
हंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपालः । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि०
भोगरक्षके ॥

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमिः । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भा
रतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि
भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । य-
तोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूम-
यः ॥

भोगवान् । पुं० अहौ । सर्पे ॥ भोगो
स्त्यस्य । मतुप् । नाश्य । त्रि०
भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकि तीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगाय-सद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्ह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । व-न्दिनांसंस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोग-स्यवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरच्चके ।

भोगिकान्त : । पुं० कम्पलच्चणि । वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणोवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥ ग्राम-पाले । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैया-वृत्तिकरे ॥ त्रि०सर्वेभागोपकरणै रुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषींविहायान्य-राजयोषिति ॥ अतिशयितोभागो स्त्यस्या : । इन्नन्तान्नान्तलच्चणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०).

भोगीश : । पुं०) अनन्ते । नागरा जे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिना-म् इन्द्र :० ईशोवा ।

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फ-ले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुम र्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन्भो-जवल्लभगच्छतइतिमाघ : ॥ देश-विशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्र सिद्धनृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवस तदितिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ बहूनां पङ्क्त्यावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अ थभोजनगुणविधानादियथा । भो-जनाग्रे सदापथ्यं जिह्वाकण्ठविशो-धनम् । अग्निसन्दोपनंहृद्यंलव-णार्द्रकभच्चणम् ॥ आयुर्घृतेगुडे रोगोमृत्युर्लौनोविदाहिषु । आ-रोग्यंकटुतिक्तेषु बलंमांसेपयस्सु च ॥ अन्नादष्टगुणंपिष्टंपिष्टादष्टगु

णं पयः। पयसोऽष्टगुणं मांसं मांसा
दष्टगुणं घृतम्॥ घृतादष्टगुणं तै-
लं मर्द्दनान्न च भक्षणात्। आहारः
प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः।
फलमादौ हि चाश्नीयाद्भोजनस्य नरो
त्तमः। विनामोचाफलं तद्वद्वर्ज-
नीया च कर्कटी॥ मृणालविसशा-
लूककन्देक्षुप्रभृतीन्यपि। पूर्वमे
व हि भोज्यानि न तु भुक्त्वा कदाचन॥
याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं न ल
ङ्घयेत्। याममध्ये रसोत्पत्तिर्यु-
ग्मेऽतीते बलक्षयः॥ आयुष्यं प्रा-
ङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-
खः। श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋ
तं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः॥ कुक्षेर-
न्नेन भागौ द्वावेकं पानेन पूरयेत्।
वायोः सञ्चारणार्थं च चतुर्थमवशे
षयेत्॥ दन्ते चावगतं चान्नं शौचे
नावहरेज्जलैः। कुर्यादनिर्गतं त
द्धि मुखस्यानिष्टगन्धताम्॥ भुक्त्वा पा
णितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्यदि दीयते। अ
चिरेणैव तद्वारि तिमिराण्यपोह-
ति॥ भुक्त्वाचम्य करं वामं दत्त्वा कु-
क्षौ ततः पठेत्। भुक्तं महेन्द्रहस्ते
न वैश्वानरमुखेन च॥ गरुडस्य च क-
ण्ठेन समुद्रश्च च वह्निना। वाता-
पिर्भक्षितो येन पीतो येन महोदधिः
॥ यन्मया खादितं पीतं तदगस्त्यो-
जरिष्यति। पठित्वैतत् सुखासीनः

स्वस्थं तिष्ठेदनाकुलः॥ भुक्-
त्वा पादशतं गत्वा वामपार्श्वेन सं
विशेत्। एवं ह्यधोगतं चान्नं सुखं-
तिष्ठति जीर्यते॥ भुक्त्वा संविश-
तस्तुन्दं बलमुत्तानशायिनः। आ
युर्वामकसुप्तस्य मृत्युर्धावति धावतः
॥ अपि च। ततो भोजनवेलायां
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम्। तस्य प्रदक्षि
णं नित्यमायुर्धर्मविवर्द्धनम्। लोके
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुता-
शनः। हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो
राजा तथाष्टमः॥ पादुकारोहणं कु
र्यात् पूर्वं भोजनतः परम्। पादरोग
हरं वृष्यं चक्षुष्यं चायुषे हितम्॥ अ
श्नीयात्तन्मना भूत्वा पूर्वन्तु मधुरं रस
म्। मध्येऽम्ललवणौ पश्चात् कटुतिक्तक
षायकान्॥ विदाहीन्यन्नपानानि
यानि भुङ्क्ते हि मानवः। तद्विदाह
प्रशान्त्यर्थं भोजनान्ते पयः पिबेत्
॥ एवं भुक्त्वा समाचामेत् रूक्षग्रहण
पूर्वकम्। भोजने दन्तलग्नानि नि
र्हृत्याचमनं चरेत्॥ दन्तलग्नमनि
र्हार्य्यं लेपं मन्ये तदन्तवत्। न तत्र बहु
शः कुर्यात् यत्नं निर्हरणं प्रति वि
स्तरस्त्वनाद्य॥ अस्नाताशी मलं भुङ्
क्ते अजपी पूयशोणितम्। अहुत्वा तु
कृमिं भुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजन
म्॥ अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्या
त्मकारणात्। इन्द्रियप्रीतिजनकं

इत्थापाकं विवर्जयेदितिजावालि : ॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्य का : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्प त्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : ॥ नभोजनार्थंस्वेविप्र : कुल गोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनु:॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंप्राच चक्षुष्यंराजतंशुचि । कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न० स्वनामाप्रसिद्धे देश वि० ॥

भोजयिता । त्रि० भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं० ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्या याम् ॥

भोजाधिप : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्कं वलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ वि षयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यंभक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकं भोज्यंब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुवेत्तिजानाति ॥

भोज्यसम्भव: । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री० भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यनभोजक्षत्रिये० इत्युक्ते : ष्यङादेश : । ष्यङश्चाप् ॥

भोट : । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं० स्वनामाप्रसिद्धे देशविशे० । भोटान्० इ० भा० प्र०॥

भोटान्त : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशाच्चदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो : । अ० सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलका-त्० डोस् ॥

भौत : । पुं० देवले ॥ भूतयज्ञे ॥ न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह : । भिक्षादाण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकाख्याश्चसर्ग

स्यचैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्द्धाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलतः सर्गः । मध्येरजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः ॥ न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि ॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तम्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्यः । पुं० भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्दशेमनौ ॥

भौमः । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः । जाङ्गलंपरमानूपंततःसाधारणंक्रमात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायोग्रहणंप्रातरिष्यते । शीतत्वंनिर्मलत्वञ्चयतस्तेषांमहान्गुणः ॥ त्रि० भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये ॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवारः । पुं० पञ्चरात्र्यांषष्ठाध्यायम् ॥

भौमनः । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ।

भौमावास्या । स्त्री० गोसहस्रोतिविख्यातायाममायाम् यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यासः ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिकः । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंशः । पुं० अधःपतने ॥

भ्रंसः । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंसः । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोर्भ्रुरादिगणन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्याकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यामान्तराद्० भ्रकुंसः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटी । कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवोःकुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

अकारोऽनेनविधीयतइत्यर्थादकारः ॥
भ्रमः । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा० भ्रमणे । भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्यामतौ । व्यसनहेतौ ॥ भ । विनश्यत्स्वप्ययं भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्नाः प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रमः ॥ भ्रमणम् । भ्रमुचनवस्थाने । भावे घञ् ॥ मद्यादावधस्थलयोर्हनि : सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हलश्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभाव : ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविध : । विपर्यास : ० संशयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबुद्धि : ० शङ्खादौपीततामति : । सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किंस्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धि : । तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोष : । यथा । अप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । तच्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरूपिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास : संशयोपिप्रकीर्त्तित : । आद्योदेहेआत्मबुद्धि : शङ्खादौपीततामति : ॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदश्यते । । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशय : ॥ तदभावाप्रकाराधीस्तत्प्रकारातुनिश्चय: । समंशयोभवेद्वाधीरेकत्राभावभावयो : ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम् । दोषोऽप्रमायाजनक : प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविध : स्मृत : । इ० भा० प० ॥

भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे । पर्यटने ॥

भ्रमणी । स्त्री० कारुण्डिकायाम् । जलौकायाम् ॥ अधीशितुः क्रीडायायाम् । अधीशितु : क्रीडादौ ॥

भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छन्ने ॥ कावायाम् । जङ्गमकुट्याम् ॥

भ्रमर : । पुं० कीटविशेषे । मधुपे मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ कामुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ० भा० ॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यरः ॥

भ्रमरक : । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु० अर्तिकमीत्यर : । स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीट : पुं० कीटान्तरे । कुम्भारी० इ० भा० ॥

भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छलीचकटुका

तिक्ताद्दीपनरोचनीति० रा० नि०

भ्रमरप्रियः। पुं० धाराकदम्बे ॥

भ्रमरमारी। स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे। मांसपुष्पिकायाम् ॥

भ्रमरविलसितम्। न० भ्रमरविलसितायाम्। म्भौन्लौगःस्याद्भ्रमरविलसितम् ॥

भ्रमरविलसिता। स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दः प्रभेदे ॥ यथा। मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य० मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्तारुण्यन्ते सफलयतुहरिः। फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभाविशोभांकलयतिकिमुताम् ॥

भ्रमरा। स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् ॥

भ्रमरातिथिः। पुं० चम्पके ॥

भ्रमरानन्दः। पुं० बकुले। अतिमुक्तके ॥ रक्ताम्लाने ॥

भ्रमरालकः। पुं० भ्रमरके। कुरुले। ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥

भ्रमरावलिका। स्त्री० भ्रमरावल्याम् ॥

भ्रमरावली। स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसङ्गतशङ्खसुवर्णलसद्वलया० करपुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा। कनकद्वयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपदुर्ललिता ॥ यथा। सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्० मदनेनधनुः सशरंसुकरे निहितम्। नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा० रतिनायकशायकदुःखमुपैतिवृथा ॥

भ्रमरिका। स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे ॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति। भ्राओमाञ्ञी० इ० भा० ॥

भ्रमरी। स्त्री० भ्रमरयोषिति। भौंरी० इ० भा० ॥ षट्पद्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ पुत्रदाल्याम् ॥ भ्रामर्याःस्थाने ॥

भ्रमरेष्टः। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भ्रमरेष्टा। स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भ्रमरोत्सवा। स्त्री० माधव्यांलतायाम् ॥

भ्रमासक्तः। पुं० शस्त्रमार्जके ॥

भ्रमिः। स्त्री० भ्रमणे ॥ जलनिःसरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमणम्। भ्रमु०। इकृष्यादिभ्यः ॥ भ्रमेः सम्प्रसारणञ्चेतीन्। बाहुलकात्सम्प्रसारणाभावः ॥

भ्रमितः। त्रि० घूर्णिते। भ्रमणंकारिते ॥

भ्रमी। त्रि० भ्रमविशिष्टे ॥

भ्रष्टः। त्रि० गलिते। च्युते। हस्तादितः पतिते ॥ अर्थाद्भ्रष्टातीर्थयात्रान्तुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च। योगभ्रष्टः सत्यधृतिश्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांव्रजेच्च ॥

भ्राजः। पुं० कात्यायनप्रणीतश्लोके ॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम् ॥

भ्राजकम्। न० पित्ते ॥

भ्राजमानः। त्रि० दीप्यमाने ॥

भ्राजिष्णुः। त्रि० अलङ्कारादिनादी

मियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील । भ्राज् दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात्० भ्राजेरपिड्रष्णुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० बिभर्ति वा । भ्राज् डुभृञ्० । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधुः ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोत्थाभ्रातृभगिन्योः । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृजः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जातः । पञ्चम्यामितिडः ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ।

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुः जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्राता पतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्रः । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रोः ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृबलः । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्रातास्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वल इतिनदीर्घः ॥

भ्रातृव्यः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुरः । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातुः स्थानम् ॥

भ्रात्रीयः । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छः ॥

भ्रान्तः । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयंब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्तिः क्वेह वासुखम् ॥ भ्रमेः कर्त्तरिक्तः । अनुनासिकस्यक्विझलोः क्ङितिइ० दीर्घः ॥

भ्रान्तिः । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिंस्तज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रांतिर्नश्चान्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवनसिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेकः ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ।

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥
भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजत
वद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥
भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि०
भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे
॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्श-
ने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकंनि
र्दिश्यते० तेनसमानम्अर्थादिहप्रा-
करणिकमाश्रीयते । तस्यतथावि
धशब्दष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतया-
संवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरू
पकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तु
तोभ्रमस्याभावात् । इहत्वार्थानुगम
नेनसंज्ञायाः प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेव
प्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपा
लंमार्जारः पयइतिकराल्लेढिशशि
नस्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमितिकरी
सङ्कलयति।रतान्ते तल्पस्थान्हरति
वनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रो
जगदिदमहोविभ्रवयति ॥

भ्रान्तिहरः । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि०
भ्रमनाशके ॥

भ्रामकः । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥
धूर्त्ते ॥ सूर्य्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे ।
चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्र
मजनके ॥

भ्रामरः । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पा
षाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्रवर्णम

धुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रम
रेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैःप्र
सिद्धेभ्यः षट्पदेभ्योलिभिश्चितम्
। निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्राम
रंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नं मूत्र
जाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्य
न्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रत
बन्धान्तरे ॥ यथा । तत्कटिंसमधि
रुह्यवल्लभः स्याद्वृषादिपशुसंस्थि-
तिस्थितः । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चित
त्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्गतम् ॥
नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये
। हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥
अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति
कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामितः । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्रः । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे ।
भड्सां० इ० भाड० इ० भा० ॥
भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जि
गमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति०ष्ट्र
न्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाणः । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंसः । पुं० भ्रकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्री
वेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ०
इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य
। इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य तिसूत्रे०
इयंङुवङ्भाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोक्तपठितेन ० अभ्रुकंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रूकुटी । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥ भ्रमु० । भ्रमेश्चडूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जनसनखनक्रमगमो विट् ... गमादीनामिति० गमः क्वावित्यत्र वार्त्तिकेन०मलोपऊङ्चादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं० भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिस्त्रा० इ० भा० ॥ भाषणार्थकचुरादिकुसधातोः कुसेरेच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे०इयङुवङ्भाविनाम् ... धानामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्व निषेधः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व निषेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके । गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूणते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । त्रिविवाहं कृतं येन नकरोति चतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्त भ्रूणहत्याव्रतंचरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणंहतवान् । हन० । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥ भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं० अधः पाते । यथोचितात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृ च लने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारादेशः ॥

† —*— †

मः। पुं० मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे। शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ०ऽऽऽ० ॥

मंहिष्ठः। त्रि० महनीये। पूजनीये ॥

मकरः। पुं० नक्रे। यादःप्रभेदे। मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे० भषाणांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ। आकीकिरे ॥ कृणाति। कृहिंसायाम्। पचाद्यच्। मनुष्याणांकरः। पृषोदरादिः ॥ यद्वा। मङ्कते। मकिमण्डने। अच्। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम्। मकंराति। रादाने। आतोनुपेतिकः ॥ दर्पणेऽप्युक्तः सारस्वतकोषे ॥ अर्हद्ध्वजे ॥

मकरकुण्डलम्। न० मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतनः। पुं० कामदेवे ॥ मकरः केतनंयस्य सः ॥

मकरध्वजः। पुं० कन्दर्पे। अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्य सः ॥ रससिन्दूरविशेषे। चन्द्रोदये ॥ तन्मकरणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्दः। पुं० पुष्परसे ॥ मकरमपिद्यति०कामजनकत्वात्। दोअवखण्डने। आतोनुपेतिकः। पृषोदरादिः ॥ यद्वा। मकरमप्यन्दति। अदिबन्धने। कर्म्मण्यण्। शकन्ध्वादिः ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न० किञ्जल्के ॥

मकरमुखी। स्त्री० प्रणाल्याम्। पयसः पदव्याम् ॥

मकरन्दवती। स्त्री० कृष्णवृन्तायाम्। पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूहः। पुं० मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्ययेणमकरव्यूहोभवति। तेनाऽग्रेपश्चाच्चोभयत्रभयेसतिगच्छेत् ॥

मकराकरः। पुं० समुद्रे ॥ मकराणामाकरः ॥

मकराकारः। पुं० महाकरञ्जे। षड्ग्रन्थे ॥

मकराङ्कः। पुं० समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिपः। पुं० शनिग्रहे ॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिपः ॥

मकरालयः। पुं० अब्धौ ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः ॥

मकरी। पुं० समुद्रे ॥ मकराः सन्त्यस्मिन्। अतइनिठनाविति०इनिः ॥

मकुटम्। न० मुकुटे। किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा। मकि०। बाहुलकादुटः। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न नुम् ॥

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥

मकुरः । पुं० मुकुरे दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे । कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुरावितिसाधुः ॥

मकुलः । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मोठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवाततलोग्राहीकफपित्तहरोलघुः । वांतिजिन्मधुरः पाकेक्रिमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ त्रि० मंथरे ॥

मकुष्ठकः । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । मकि० । बाहुलकादुनुमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मकुश्चासौस्थकश्च । पृषोदरादित्वात् ॥

मकूलकः । पुं० मुकूलके । दघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावितिपिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥

मक्कलः । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कलसंज्ञितम् । यवक्षारंपिबेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ॥

मक्का । स्त्री० खुराशानाभिधेदेशे ॥

मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥

मक्केशः । पुं०) खुराशानदेशस्थे
मक्केश्वरः । पुं०) शिवे ॥

मक्कोलः । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मक्कोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥

मक्षः । पुं० स्वदोषाच्छादने ।

मक्षवीर्य्यः । पुं० पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मशति । मशशब्देरोषकृतेच । इनिमशिभ्यांसिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । क्वुन्० वा ॥

मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मखः । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्रअनेनवा । मखइतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघः ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहिहलोपश्च० मद्देश्चेति० । हलोपश्च ॥

मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानलः । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदक्षयज्ञस्यासुहृत्० शत्रु: ॥

मगघ : । पुं० त्रिगुरौ० ऽऽऽ: ॥

मगध : । पुं० वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति० याचते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्यगन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा : पुं० भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकुण्डान्तकं शिवे । मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेणौवक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपद : ० मगधा : । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव : ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर : । पुं० जरासन्धनृपे । मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वर : ॥

मगधोद्भव : । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मगधे उद्भवोयस्य ॥

मग्न : । त्रि० जलान्त : प्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । क्त: । ओदितश्चेति० निष्ठानत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्० स्कोरितिसलोप : । चो : कु : ॥

मघ : । पुं० द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग्० नामकर्मकस्थाने ॥ न० पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना० कनिन् । कविरितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्० हस्यघोवुगागमश्च । मघवानौ० मघवान : ॥ मघवाबहुलमितिमिलित्वादेशपक्षेतु० मघवान्मघवन्तौ० मघवन्त : ० इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृभक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्य : चेज्जन्मभं यस्यमघाऽनघ : स्यात्सति: सदारातिविनाशदक्षा ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोदकेनवान्ने चगृहप्रच्छादनेतथा । पितर: स्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति । मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्यतीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभव : । पुं० शुक्रग्रहे ॥

मघाभू : । पुं० शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुर : । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कतेमकि० । बाहुलकादुरच् ॥

मङ्कुः । त्रि० शठे ॥ मङ्कत । कि० । बङ्क्रादित्वात्साधुः ॥

मङ्क्षणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलकात्सुः । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोपः ॥

मङ्क्षुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मङ्गः । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । मगिसर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गलः । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृतीयग्रहे ॥ अस्यवारेजातस्यफलं यथा । उग्रः प्रतापीक्षितिपालमन्त्रीरणप्रियोवक्रवचाः सरोषः । सत्वान्वितः शूरगणप्रणीताकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्यः ॥ न० कल्याणे ॥ सर्वार्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलुक्रियमाणमेवमनःप्रह्लादनं समीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकाराः ॥ आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्यालङ्कारिकोक्तेः काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवान्भाष्यकारः । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिचभवन्तिअध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीतिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धिमङ्गलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः ॥ एतानिसततंपश्येन्नोर्चेदर्घ्यादिनायर्जेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचायुर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनंचन्दनंहैममृदङ्गंदर्पणंमणिम् । गुरुमग्निंतथासूर्यंप्रातःपश्येत्सदाबुधः ॥ मङ्गति० दुरदृष्टमनेन । मगिसर्पणे॥ गतौवा । मङ्गरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मतन्मङ्गलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि० कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा । प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गलदासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितैः परिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छायः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठक: । पुं॰ स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं॰ दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थ: । पुं॰ भारतवर्षस्यपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री॰ स्रजोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गल्यागुरुवाचका: । मङ्गल्यागुरुशिशिरागन्धाढ्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न॰ ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यंकर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकारा:॥

मङ्गलाह्वा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षोरणम् । न॰ असादृश्यकथायाम् ॥

मङ्गल्य: । पुं॰ त्रायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ बिल्वे ॥ मसूरके जीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न॰ दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि॰ शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधु: । तत्रसाधुरितियत् ॥

मङ्गल्यक: । पुं॰ मसूरे ॥ स्वार्थेकन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्या: ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री॰ मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अध: पुष्प्याम् ॥ मिश्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् । माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् । ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधु: । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनानिचश्रेष्ठानियादेवीददातिहरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री॰ नावि । नौकायाम् ॥

मचर्च्चिका । स्त्री॰ प्रशस्ते ॥ मंशम्भुंचर्चति । चर्च अध्ययने । ण्वु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मणः० ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मच्छः । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जैवस्वार्थेकः ॥

मज्जकृत् । न० अस्थनि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेरुत्तमस्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगतधातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्रवोघनः । यः स्वेदवत् पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेण मज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥ अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्मभेदोमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाञ्चबलकृत्स्नेहनेहितः ॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ । श्वन्नुक्षिन्नितिसाधुः ॥ शिरोस्थिमध्येपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥

मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगतधातौ ॥ मज्जति : पचाद्यजन्तात् टाप् । मज्जोक्तामज्जयासहेति० द्विरूपः ॥

मञ्जाजः । पुं० भूमिक्षगुग्गलौ ॥

मञ्जारसः । पुं० शुक्रे ॥

मञ्जासारम् । न० जातीफले ॥

मञ्जिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मञ्चः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे । मांचा० मांजा० इ० भा० । उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यतेइति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चकः । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥

मञ्चकाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डपः । पुं० शस्यरक्षार्थंकुटीरे । कुद्रङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसङ्गायाम् ॥

मञ्जरः । पुं० वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्ल्याम् । लतायाम् ॥

मञ्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति । ऋगतौ । अचइः । शकन्ध्वादिः ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरौ ॥ तुलस्यामृडौ ॥

ष् ॥

मञ्जरीनम्र : । पुं० वेतसवृक्षे ॥

मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मंजि : । पुं० मंजर्याम् ॥

मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वे-
श्यायाम् ॥

मञ्जिफला । स्त्री० कदल्याम् ॥

मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्
ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ०
इ० भा० प्र० औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा
मधुरातिक्ताकषायस्वर्णवर्णकृत् ।
गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्ण
रुक् रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्र
णमेहनुत् ॥ मञ्जौ शोभने वर्णे तिष्ठ
ति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः । अ
म्बाम्बेतिषत्वम् । यद्वा । अतिशा
यनेतमबिष्ठनौ ॥

मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मञ्जीर : । पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्ध-
नार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपु
रे ॥ मञ्जति । मजिधूनौ० सौत्रः ।
बाहुलकादीरन् ॥ गुर्वक्षरे०ऽ, ॥

मञ्जीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥

मञ्जु : । त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते ।
मजि० । बाहुलकादुः ॥

मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० म-
नोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥

मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥

मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०
सुन्दरगामिनि ॥

मञ्जुघोष : । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेव
ताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां
देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दो
ऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शो
भनशब्दवति ॥

मञ्जुपाठक : । पुं० शुके । कीरे ॥
त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥

मञ्जुप्राण : । पुं० ब्रह्मणि ॥

मञ्जुभद्र : । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥
ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥

मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछ
न्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौ-
चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्म्मि
शीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचि
तविलोचनोहरे नियतंकलानिधि
रसीतिवल्लवीमुदमच्युतेव्यधितम
ञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ ॥

मञ्जुमणि : । पुं० पुष्परागे । पोख
राज० इ० भा० ॥

मञ्जुल : । पुं० जलरङ्कौ ॥ न०
जलाञ्चले । शैवाले ॥ निकुञ्जे ॥
त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जु
त्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जु
मञ्जुत्वमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मा
दित्वाल्लच् ।

मञ्जुवक्त्रः । त्रि० सौम्याननयुक्ते ॥

मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥

मञ्जुश्री : । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

अनुर्मनोज्ञाम्रीर्यस्य ॥

मञ्जुषा । स्त्री० मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री० पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिक्षेपाधारे ॥ मञ्जत्यत्रवा । टुमस्जोमस्जेर्नुमूषेच्यूषन् ॥

मटची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतेपाषाणवृष्टयादौ ॥ अशन्याम् ॥

मटस्फटि : । पुं० दर्पारम्भे ॥

मट्टकम् । न० गृहमस्तके ॥

मठ : । पुं० छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयो : हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्लीनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुवटकांकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तन्नसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्य: सुमधुरोगुरु: । पित्तानिलहरोरुच्योदीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिताशर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचेतद्गुणा: स्मृता : ॥

मठर : । पुं० मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । वचिमनिभ्यांचिच्चेतिअरप्रत्ययोन्तादेशश्च ॥

मडक : । पुं० मडुवा० इ० प्र० शस्ये

मड्डु : । पुं० वाद्यप्रभेदे मज्जति० मज्जन्तिशब्दाअत्रवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ अस्मादौणादिकउ: । मस्जिनशोर्झलीतिनुम् । नुमोलोपश्चर्त्वम् । पृषोदरादि : ॥ डमरुकेचमड्डुरित्युच्यते ॥ चुचुक० इ० गौडेषुप्रसिद्ध:॥

मड्डुक: । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक : ॥ मर्दले ॥

मणि: । पुं० स्त्री० अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मणति । मणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न० अलिंजरे । मांट० इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० । इन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकार : । पुं० मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ इस्योविश्वेश्वरोदेवो ज्ञातव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर : । पुं० काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : ० मणिकर्णिकायांवाईश्वर: ।

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने
मणिकारः । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौंहरी इ० भा० । मणिआर० इतिच ॥ मणिं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥
मणिकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्यार्थगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येसवतिलोहित्योब्रह्मपुत्रः समाश्रितः ॥ प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥
मणिखनिः । स्त्री० मणेराकरे ॥ मणेः खनिः ॥
मणिगुणनिकरः । पुं० अतिशर्करी १५ प्रभेदे ॥ यथा । वसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकरः । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसतिः अनिबधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभवः ॥
मणिग्रीवः । पुं० कुबेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकन्धरे ॥
मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥
मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनवाक्ये ॥ रतिकालेस्त्रीणांकण्ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्तः ॥
मणितारकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीपः । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्याः स्थानम् इ० देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्वलोकोस्तियः श्रुतः । मणिद्वीपः सएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्ततः स्मृतः । पुरापराम्बयैवायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौ निजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोत्तमः ॥ गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिकः स्मृतः । नैतत्समंत्रिलोक्यान्तुसुन्दरंविद्यतेक्वचिदित्यादिमादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥
मणिनागः । पुं० तीर्थविशेषे ॥
मणिपर्वतः । पुं० गिरिविशेषे ॥
मणिपुष्पकः । पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥
मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थे दशदलेतृतीयेचक्रे ॥ मणिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपूरंतथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥
मणिबन्धः । पुं० प्रकोष्ठपाण्योः सन्धिस्थाने । करग्रन्थौ । कलाइ० इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धबन्धने । हलश्चेतिघञ् न० ॥ बृहती ६ छन्दः प्रभेदे ॥ यथा ।

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्ठमथान्त्यं स्याद्गुरु चेत् । इन्द्रियवेदैश्च विरतिस्तन्मणिबन्धं प्राह फणी ॥ मणिमध्यमितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्रः । पुं० जिनानां पूर्वयक्षविशेषे । जम्भले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमिः । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नखनौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डपः । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० वृहती ९ छन्दोभेदे । मणिबन्ध ॥ लक्षणं यथा । स्यान्मणिमध्यं चेद्भमसाः । यथा । कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फीतरुचा । चित्रपदाभोनन्दसुतस्तारुननर्त्त स्मेरमुखः ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्वतविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्नभूषिते ॥ पुं० तीर्थस्थे नवर्णितेपर्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयुक्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणां दन्तक्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौमणिमालाछिन्नागुहवक्त्रैः ॥ यथा । प्रह्वामरमौलौरत्नोपलक्लृप्ते०जातप्रतिबिम्बाशोणामणिमाला । गोविन्दपदाब्जे राजीनखराणामास्तां ममचित्ते ध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां०मा ला०मालेवबा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिवः । पुं० नागविशेषे ॥ मणिरस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यत इति वः ॥

मणिवरः । पुं० हीरके ॥

मणिबीजः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसरः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचक्रम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्रवर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्कखगे ।

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसुमे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदकायाम् ॥

मण्ठः । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे । मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि शोके । शोकदूहाध्यानम् । पचाद्यच् ॥

मण्डः । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषायाम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणं यथा भक्तैर्विनाद्रवोमण्डः पेयं भक्तसमन्वितम् ॥ अपिचास्यलक्षणं विधि

गुणाश्च तण्डुलानां सुसिद्धानां चतुर्दश
शगुणे जले । रसः सिक्थैर्वि र
हितो मण्ड इत्यभिधीयते ॥ शुण्ठी
सैन्धवसंयुक्तो दीपनः पाचनश्च सः
। अन्नस्य सम्यक्सिद्ध्यान्नोयाम
ण्डस्य सिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनां
विलेपीभक्तयोरपि । तस्य गुणाः ।
मण्डो ग्राही लघुः शीतो दीपनो धा
तुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणो बल्यः
पित्तश्लेष्मश्रमापहः । अपिच पुष्टो
धनो वस्तिविशोधनः प्राणप्रदः शो
णितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारी कफ
पित्तहन्ता वायुं जयेदष्टगुणो हि म
ण्डः ॥ लाजमण्डोऽग्निजननो दाह
तृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशम
नोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यम
ण्डोऽग्निजननः शूलानाहविनाश
नः । पाचनो दीपनो हृद्यः पित्त
श्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डो भृष्टय
वमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्ड
ने ॥ पुं० न० सर्वेषामन्नदध्या
दीनामग्ररसे । मांड० दू० भा०
॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति ।
मडि भूषायाम् । पचाद्यच् ॥ म
ण्डति० मण्ड्यते वा । अच्० घञ्
वा ॥ मन्यते वा । मनज्ञाने ।
अमन्नाड्डः ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० मांडा० म
ण्डा इति प्रसिद्धे खाद्यपदार्थे ॥ त

द्विधानं यथा । वारिणा कोमलां कृ
त्वा समितां साधु मर्दयेत् । हस्त
लालनया तस्या लोप्त्रीं सम्यक् प्रसा
रयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृ
तं प्रक्षिपेद्बहिः । मृदुना वह्निना
साध्यः सिद्धो मण्डक उच्यते ॥
दुग्धेन साज्यखण्डेन मण्डकं भक्षयेन्न
रः । अथवा सिद्धमांसेन सतक्रवट
केन वा ॥ मण्डको वृंहणो वृष्यो बल्यो
रुचिकरो भृशम् । पाकेऽपि मधुरो ग्राही
लघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्ग
विशेषे ॥ यथा । जयप्रियः काला
पश्चकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलो
वल्लभश्चेति मण्डकाः षट् प्रकीर्त्ति
ताः ॥ एषां विशेषः सङ्गीतदा
मोदरे द्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥
चतुर्धा मण्डनं वासो भूषा माल्यानु
लेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि०
। ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजां नति
र्गुणवतां ह्रीरङ्गनानां धृतिर्दम्प
त्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः
प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः
स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य
क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वा
स्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ त्रि० भूष
णकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्ड
नशीलः । मडि० । क्रुधमण्डार्थे
भ्यश्चेति युच् ॥

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥
मण्डप : । पुं० न० जनाश्रये । जन
विश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि
। घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे ।
आतोऽनुपसर्गेक : ॥ देवादिदृत्तवे
श्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥
मण्डं पिबति । पा० । क : ॥
मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।
मण्डयन्त : । पुं० नटे ॥ वधूसमूहे ।
अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्ड
यति । मडिभूषायांहर्षेच । तृभूव
हिवसीत्यादिना० झच् ० सचभित् ।
मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वधूाम् ॥
नद्याम् ॥ भित्वान्ङीष् ॥
मण्डयमान : । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥
मण्डयति० तच्छील : । मडि० ।
ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥
मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्याम् ॥
मंडल : । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥
न० परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्बहिर्वेष्टने
। चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥
य० वातेनमंडलीभूता: सूर्या: चन्द्रम
सो : करा: । मालाभाव्योम्नितन्व
न्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्र
वाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूह
मात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा। चतु
रस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम्
। कर्तव्यमानुपूर्वेणब्राह्मणादिषुमं-
डलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत्
कुष्ठे ॥ देशे॥ समन्ताद्विंशतियोजने
। चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचि
त् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजसु
॥ द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं
। यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमि
त्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्र
ञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥
पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्आक्र
न्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्च
वविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥
अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्त
र : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्य
स्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्बहिरेतेषामुदा
सीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहता
नांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभु : ॥ पश्चविजि
गीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहा
क्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासारा
श्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासी
नौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादश
राजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे॥
सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धेग
तिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्ग
तस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडला-
कारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥
व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशे
षे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंड:स्याद्
भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतो
वृत्ति:पृथग्वृत्तिरसंहत: ॥ मंडयति।
मडि० । वृषादित्वात्कल: ॥ मंडं

मतिगर्भः । त्रि० प्रतिभासारे ॥

मतिदा । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शि मृडीक्षुपे ॥

मतिभ्रमः । पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥

मतिभ्रान्तिः । स्त्री० मतिभ्रमे । मिथ्यामतौ ॥ मतेर्भ्रान्तिः ॥

मतिमान् । त्रि० प्राज्ञे ॥

मतिविभ्रंसः । पुं० उन्मादरोगे । मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥

मतुबर्थीयः । पुं० मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥ बाहुलकान्मतुबर्थशब्दाच्छः ॥ शैषिकान्मतुबर्थीयादितियथा ॥

मत्कुणः । पुं० मकनाद्रतिख्यातेनिर्विषागेभे । कालेप्यजातदन्ते गजे ॥ निःश्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्तपायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये० कीटविशेषे । उडुस० मांगुण० खटमल्ल० इ०चभाषा ॥ नारिकेले ॥ जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥

मत्कुणा । पुं० निर्लोमयोनौ ॥

मत्कुणारिः । पुं० इन्द्राशने । भङ्गायाम् ॥

मत्तः । पुं० प्रभिन्ने । क्षरन्मदेहस्तिनि । गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥ महिषे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ मदिरामत्ते ॥ शौंडे माद्यतिस्म । मदीहर्षे गत्यर्थेतिक्तः । नध्याख्येतिननत्वं ॥

मत्तकाशिनी । स्त्री० अत्युत्तमनार्याम् । वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता० क्षीबे प्रकाशतेभाति । काशृदीप्तौ । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥

मत्तकासिनी । स्त्री० वरारोहायांयोषिति ॥ मत्तेवकासते । कासृशब्दकुत्सायाम्० कासगतिशासनयोर्वा । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ।

मत्तकीशः । पुं० हस्तिनि ॥

मत्तवारणः । पुं० प्रक्षिप्तकाटकुञ्जरे । मत्तगजे ॥ न० प्रासादवीथीनांवरण्डे । कोठेकावरंडा० इ०भा० ॥ अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥

मत्तमयूरः । पुं० अतिजगती १३ छन्दः प्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्म्तौसयगामत्तमयूरः । यथा । लीलानृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम् ० नृत्यन्नीपामोदिपयोदानिलरम्यम् । रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभिः ० कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप ॥

मत्तमातङ्गः । पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा । आदितोरागणात्स्वच्छयायत्रदत्ताः सर्वेमत्तमातङ्गनामामहादंडकः स न्मतेः० स्वान्तरेनंसमादायमोदायचेतोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्तिभूस्त्वंयतः । विस्फुरत्सङ्गरप्राङ्गणेनागराजेसचीत्कारफूत्कारधाराकुलेसावधानोयथा० पन्नगाधीशशुद्धप्रबुद्धैकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तिप्रहृष्टत्तशास्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥

मत्तमातङ्गलीलाकरः । पुं० दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्ररेफ पर : स्वेच्छयागुम्फित : ॥ सम्भृतोद्दंडकोमत्तमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे वसानोंऽशुकेइन्द्रनीलासितेवर्ष्मणि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो हारतारां शुरत्नोनभास्वित्रमालाञ्चितोभव्यभूषोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्जनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीलापरीहासहासोर्मिकौतूहलै : कंसरङ्गाद्रिग : पातुनश्चक्रपाणिर्गति क्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ यथा ज्ञेयामत्तामभसगसृष्टा ॥ यथा । पीत्वामत्तामधुमधुपाली० कालिन्दीयेतट नकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजितिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडंवस्विष्वाशायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन् मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्०गानेयाभेकिञ्चित्स्यन्दत्पद्मरुणनयनयुगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडत्कन्दव्रजयुवतिवलयविहितभुजरसम्० सान्द्रानन्दं वृन्दारण्ये स्मरजहरिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं० प्राङ्गनावरणे । अपाश्रये । प्रग्रीवे मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्या . सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न० दाचादिमुष्टौ । उगटेवैटा० इ० भा० ॥ मतंज्ञानम्० तस्य करणम्० भाव : साधनंवा । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु० इतियत् ॥

मत्वर्थीय : । पुं० मतुबर्थीयेप्रत्यये ॥ मत्वर्थाच्छ : । बहुलवचनादकारलोप : ॥

मत्स : । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ड : । पुं० गलगण्डे । मत्सघण्ट इ० गौ० दे० प्र० व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि० असह्यपरसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विकायांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानंविनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेषवति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरकृच्छ्रे । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्य : किदितिसर : ॥ मत्सरंहर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्तिमांसदालोकाधिगस्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्यस्तुधिक्कार : सचमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेष्टरि । कर्णेजपे । दुर्ज्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽस्यशास्मिन्वा । इनि : ॥

मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान् ङीषि० सूर्य्यतिष्येतियलोप : । सचमत्स्यस्यङ्यांसिद्ध : ॥

मत्स्य : । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिख्यःयादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्द्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्या : भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेश:समाख्यातोमत्स्यबाहुल्यकारक: ॥ मत्स्यानांनिवासोजनपद:मत्स्या: । अणोलुप् । लुपियुक्तवद्भाव: ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । ऋतन्यञ्जीतिमदे : स्यन् । जनिदेत्यादिना० स्योवा । स्वरभेद : ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥ रोहितादास्तुये जीवास्ते मत्स्या : परिकीर्त्तिता : ॥ अथैतेषांगुणा: । यथा । मत्स्या: स्निग्धोष्णमधुरा: गुरव : कफपित्तला : । वातघ्नाबृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धना : ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिता : ॥ शुष्कमत्स्यानवल्या : स्युर्दुर्ज्जराविड्विबन्धना : । दग्धमत्स्योगुणै : श्रेष्ठ : पुष्टिकृद्बलवर्द्धन : ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्ज्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृता: । सूक्ष्मामत्स्या : स्वादुरसादोषत्रयनिबर्हणा : । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्वेपुंस्त्वनाशना: ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणा : । कौपमत्स्या : शुक्रमूत्रकृच्छ्रघ्नाविबन्धदा : । सरोजामधुरा : स्निग्धावल्यावातविनाशना : ॥ नादेयाबृंहणामत्स्या गुरवोनिलनाशना : ॥ रक्तपित्तकराबृष्या : स्निग्धोष्णा : स्वल्पवर्च्चस: ॥ चौड्या : पित्तहरा : स्निग्धामधुरालघवोहिमा : । ताडागागुरवोवृष्या : शीतलाबलमूत्रदा : ॥ ताडागवन्निर्भरजाबलायुर्मतिदक्करा : ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणा : । यथा । हेमन्तेकूपजामत्स्या : ० शिशिरेसारसाहिता : । वसन्तेतुनादेयाग्रीष्मेचौड्यासमुद्भवा : ॥ तडागजास्तेवर्षासुतास्वपथ्यानदीभवा : । नैर्भरा : शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृत : ॥ अपिच । नि : शल्कानि

न्विता मत्स्याः सर्वे शल्कयुताश्चि-
ताः । वपुःस्थैर्यकरा वीर्यबल
पुष्टिविवर्द्धनाः ॥ नदकुल्या जल
निर्झरतडागवापीजलेषु ये मत्स्याः
। तेऽतिजडा नादेया यत्तरं लघु
तरास्तु देयाः ॥ चाराम्बुमत्स्या
गुरवो विदाहिनो विष्टंभदास्ते लव
णार्णवादिजाः । नानाश्रिताः
स्वादुजलस्थिताश्च पित्ते याजडास्ते
पितथाश्रिता इमे ॥ चुद्रमत्स्याः
स्वादुरसा दोषत्रयविनाशनाः ।
लघुपाका रुचिकराः सर्वदा ते हि
ताः मताः ॥ अतिसूक्ष्माः पुंसत्व
हरा रुच्याः कासानिलापहाः ।
मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग
र्भोभृशं वृष्यः स्निग्धः पुष्टिकरो
गुरुः । कफमेदःप्रदो बल्यो ग्ला
निकृन्मेहनाशनः ॥ अथ रन्धन
प्रकाराः । मत्स्यखण्डानि संघृ
ष्य चालयेत् प्रथमं जलैः । ततो वे
शनतक्राभ्यां बहुशः चालयेत् पुनः
॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा
शुण्ठीधान्याकक टुतैलैर्विमर्दये
त् । प्रचाल्य हिङ्गुना लिम्पेद्गन्ध
स्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरन्ध
नन्तु । तप्ततैले क्षिपेद्धान्यकास
मर्दसहिङ्गुकम् । भृष्टं सलवणं त
क्रे मत्स्यं क्षिप्त्वा पुनः पचेत् ॥ अर्द्ध
पक्के क्षिपेद्दध्नं सिद्धचूर्णं सनागरम् ।

दग्धं हिङ्गुविनिःक्षिप्य साधयेन्मत्स्य
मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिका तु । गत
त्वक्कण्टको मत्स्यो वेसवारेण संयु-
तः । शिलायां पेषितो भूयः प्रोच्य
ते मत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्प
श्चाच्चतुर्थं साम्लसंयुतम् । वेसवारेण-
संयुक्तं शिलायां पेषयेत् पुनः ॥ अ
नया पूर्ववत् कुर्य्यान्मांसस्येव प्रकार-
काः । वटिका वटकाद्याश्च सूपका
रधियोचिताः ॥ मत्स्यपूरणम् ।
तक्रेण खिन्नमत्स्यस्य खण्डान् प्रचाल्य
पेषयेत् । बीजपूराद्रमरिचैर्हिङ्गुसै
न्धवजीरकैः ॥ संयुक्तकटुतैलाद्यै
र्घृतैः पक्त्वाथ पूरयेत् ॥ मत्स्यपुटपा-
कस्तु । गतत्वक्चालितं मत्स्यं कद-
लीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तं पुटे पक्कं
संस्कृतं दाडिमादिना ॥ यद्वा मत्स्यं पु
टे पक्कं जीरतण्डुललेपितम् । तापि-
कायां पुनः पक्कं संमिश्रं मरिचादि-
ना ॥ केचिद्वदन्त्यमृतमस्ति पुरे सुरा
णां केचिद्वदन्ति वनिताधरपल्लवेषु ।
ब्रूमो वयं सकलशास्त्रविचारबुद्ध्या-
जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डे-
ति मणिमिश्रः ॥ मत्स्यभक्षणनिषेधो
यथा । यो यस्य मांसमश्नाति स त-
न्मांसाद उच्यते । मत्स्यादः सर्वमां
साद स्तस्मान्मत्स्यान् विवर्ज्जयेत् ॥ वि
न्ध्यस्य पश्चिमे भागे मत्स्यभुक् पतितो
भवेत् । अन्यच्चकामतो जग्ध्वा सोपवा

समत्स्यार्थंवसेत्॥ अन्नानतस्तदर्हम् । मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसरौरवमेव च । निवेद्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चनान्यथा ॥ सफरीसिंहतुण्डश्चतथापाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनै: ॥ प्रोक्षितभक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाम्यया । यथाविधिनियुक्तश्चप्राणानामपिचात्यये ॥ इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्याय : ॥ अपिच । पाठीनरोहिताबाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययो: । राजीवान्सिंहतुण्डांश्चशल्कांश्चैवसर्वश : ॥ इतिमनु : ॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यंमांसञ्चयद्भवेत् । अन्न विष्ठापयोमूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम् ॥

मत्स्यकरण्डिका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्यमातरि ॥ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोस्या : । उपमानाच्च तिद्वत्त्वाभावश्छान्दस : ॥

मत्स्यगर्भ : । पुं० मत्स्यांडे ॥

मत्स्यघण्ट : । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । गलघण्टे ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यण्डिका । स्त्री० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यण्डिकाखण्डसिता : क्रमेणगुणवत्तराइतिवाग्भट : ॥ मत्स्यण्डेव । स्वार्थेकन् ॥

मत्स्यण्डी । स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा ॥ तल्लक्षणम् ॥ यथा । इक्षोरसीय : सम्पक्वोघन : किञ्चिद्द्रवान्वित: । मन्दं यत्स्यन्दतेतस्मान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते ॥ मत्स्यण्डीभेदिनीबल्यालघ्वीपित्तानिलापहा । मधुराबृंहणीवृष्यारक्तदोषापहास्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् मत्स्यंडी । शकन्ध्वादि : ॥ मदंमुदंवास्यन्दते । स्यन्दू प्रस्रवणे । कर्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादि:॥

मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् ॥ मत्स्याधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणयोरितिधाञोल्युट् ॥

मत्स्यध्वज : । पुं० मत्स्याकारेध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धे पर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात्पूर्वेमत्स्यध्वजकुलाचल : । निर्दग्धोयत्रमदनो हरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे ॥ ८१ अध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशक : । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशन : । पुं० कुररपक्षिणि ॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री॰ कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह । पुं॰ मत्स्यस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेषः प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं॰ कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री॰ कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डकः । पुं॰ व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्ण्यांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नां-संयुक्तांधूलनेनतु ॥ मत्स्यमण्डक-इत्युक्तः सूदशास्त्रविचक्षणैः ॥

मत्स्यरङ्कः । पुं॰)
मत्स्यरङ्ककः । पुं॰) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माछराङ्गा॰इ॰गौ॰दे॰भा॰ । मच्छरङ्ग॰इ॰दे॰भा॰ ॥

मत्स्यराजः । पुं॰ विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री॰ कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न॰ वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री॰ मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिकः । पुं॰ मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोवेसवारैरुपस्कृतः । साद्रकः कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री॰ उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री॰ सोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् । यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिराकच्छाव्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्याः । मत्स्यशब्दः स्वाङ्गावयवेगौणः । बहुव्रीहावितिषच् । ङीष् ॥ मच्छेक्षी॰इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खगः । पुं॰ मत्स्यान्अत्ति । अद॰ । क्विप् । मत्स्याच्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री॰ लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याच्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद॰ । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री॰ मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी॰खालुइ॰इ॰गौ॰देशभा॰ ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्॰ । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन : । पुं० मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिनियोजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री० सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन : । पुं० गणिकारिकायाम् ॥ न० दध्यादिविलोडने । विलो॰ना० इ०भा० ॥ मथति । मथ विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न० निर्जलेसरेवर्जितेविलोडितेदधिनि ॥ सरोदकविहीनन्तुमथितंकफपित्तनुत् । त्रि० आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म मथ० । क्त: ॥

मन्थ : । पुं० मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति० इनि : कित् । कित्वान्नलोप : ॥ मन्थामन्थानदण्डेचवज्रेवातेपिचस्मृत : ॥

मथुरा । स्त्री० मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथे० । मन्दिवाशिमथिचतीत्युरच् ॥ मथुरानविलोमेनमध्यमोजंयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिंस्तन्मध्यंतन्मुखोपरि ॥

मथुरेश : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मद : । पुं० रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति: । करान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ चैव्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व: इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म: उत्कर्षरहितत्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे ॥ अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम्० माद्यत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ कल्याणवस्तुनि ॥ इतिधरणि : ॥ बुद्धेर्मोह : सम्भवदहङ्कारादभून्मद : । तल्लक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य : कोस्तिभूतले । इतियज्जायतेचित्तेमद: प्रोक्त : सकोविदै : ॥

मदक : । पुं० मध्वासवे ॥

मदकट : । पुं० षण्डे । गोपतौ ॥

मदकर : । पुं० आनन्दजनके ॥

मदकल : । पुं० अन्तर्मदगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनाव्यक्तवचने ॥ मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयो : । अच् ॥ मदेसति० कलोध्वनिर्यस्य तिवा ॥

मदगन्ध : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्यसौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धूस्तूरे ॥ पीण्डीतके । मरुवके । श्वसने । मयनफलइतिभाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलेखनोलघु : । वान्तकृद्विद्रधिहर: प्रतिश्यायव्रणान्तक : ॥ रूक्ष: कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह: ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैण० मोम० इतिचभाषा । मदनं मृदुसुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे । तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकाया : कण्ठे हस्तं दत्त्वा० द्वितीयहस्तं तस्या मध्यदेशे दत्त्वा यदाश्लिषति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीहर्षग्लेपनयो : । ल्यु : ॥ न० जले ॥

मदनकाकुरव : । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमचक्रे ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमन्ते कुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतित्रिरामोयदिललितं कविवलयहितम् फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्० वृत्तं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसंसदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिमुग्धारचितनलिनदलतल्पतले मरकतविमले० करकलितकपोलं गलितनिचोलं नयर्यतिसततरुदिते ननिशाः निमेषहृगा नमखीमभिनन्दति रुजमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्० मनुतेहृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णे ।

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥

मदनद्वादशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

मदनपाठक : । पुं॰ कोकिले ॥

मदनभवनम् । न॰ लग्नात्सप्तमस्थाने ॥

मदनमोहन : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मदनरस: । पुं॰ शृङ्गारे ॥

मदनललिता । स्त्री॰ अष्टिसंज्ञकच्छन्द: १६ प्रभेदे ॥ म्भौनोम्नौगोमदनललितावेदै : षड्भिस्तुभि: । यथा। विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा॰म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थंमदनललितान्दोलाऽलसवपु : ॰ कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम्॥

मदनलव : । पुं॰ अल्पांशे ॥ मदनस्य लव : ॥

मदनशलाका । स्त्री॰ कामोद्दीपकभेषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥

मदनसारिका । स्त्री॰ पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक्॰ इ॰ गौ॰ भा॰

मदना । स्त्री॰ सुरायाम् ॥

मदनायक :। पुं॰ कोद्रवे ॥

मदनाङ्कुश : । पुं॰ नखे ॥ लिङ्गे ॥

मदनाडी । स्त्री॰ गजदानशिरायाम् ॥ तासप्तमयथाहपाल: । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥

मदनायुध : । पुं॰ भगे ॥ योनौ ॥

मदनायुष : । पुं॰ कामवृद्धिक्षुपे ॥

मदनालय : । पुं॰ कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥

मदनावस्था । स्त्री॰ उद्वेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥

मदनी । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥

मदनीय: । त्रि॰ मदकारिणि । मदयति । मदी॰ । कृत्यल्युटोबहुलमिति कर्त्तरि अनीयर् ॥

मदनीया । स्त्री॰ धातक्याम् ॥

मदनेच्छाफल : । पुं॰ वहरसाले ॥

मदनोत्सव: । पुं॰ सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली॰ इ॰ भा॰ ॥

मदनोत्सवा । स्त्री॰ स्वर्गवेश्यायाम् ॥

मदप्रयोग : । पुं॰ करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥

मदनभञ्जनी । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

मदमूढबुद्धि : । त्रि॰ मदेनविपरीतप्रज्ञे ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकुत : ॥

मदयन्तिका । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥

मदयन्ती । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति । मदी० । लट : शत ॥

मदयित्नु : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० ग्लपयतिवा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुजिति० इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ ममगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे बाहुविलग्नाहन्तीन्द्राम्म दलेखा । लग्नाभून्मुरशत्रौकस्तूरीरसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्य कारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० मदयुक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितभिण्ड्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥

निदानानितु । विषस्ययेगुणाद्दृष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएव मद्येदृश्यन्ते विषे तुबलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नै रकालेसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यं विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेननित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान्विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ इत्यन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनचापि ॥ अत्यम्लरूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानंकरोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरेज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्यं नसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च० सहर्षोऽहर्षश्च० विरुद्धधर्मवानतोदेशि

मदिरा

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥
मदाम्नातः । पुं० गजढक्कायाम् । हा थोपरकाडङ्का० इ० भा० ॥
मदाम्बरः । पुं० मत्तहस्तिनि ॥
मदायुधः । पुं० चतुर्दन्ते । ऐरावते ।
मदारः । पुं० द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामुके ॥ मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति । मदी० । अगिमदिमन्दिभ्यश्चारन् ॥ वन्धनविशेषे ॥
मदामर्दः । पुं० मत्स्यभेदे । राजयीवे ॥
मदालसा । स्त्री० मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायामृगन्धर्वकन्यायाम् ॥ययापुत्रस्तारितः ॥
मदालापी । पुं० कोकिले ॥
मदाश्रयः । त्रि० मदैकशरणे ॥
मदाह्वयः । पुं० कस्तूर्याम् ॥
मदिरः । पुं० रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि० । किरच् ॥
मदिरा । स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् । प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरायाम् । मद्ये । सुप्रतिभायाम् । मोदिन्याम् । महानन्दायाम् । मैरेये । देवसृष्टायाम् । अब्धिजायाम् । द्वादशविधेयं यथा । माध्वीकंपानसं द्राक्षं खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकंटाङ्कं मधूकं नारकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानिद्वादशैवंच ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरायथा । गौडीतुशिशिरे पेया० पैष्टीहेमन्तवर्षयोः । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीग्राह्यानचान्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं सुशीतलं वृष्यकरं मदाढ्यम् । माध्वीसमं स्यात्तृणवृक्षजातं मद्यं सुशीतं गुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथाकुरुते पानं मद्यं सन्तापशोषदम् । अन्नदोषमदात्त्यादिकारकं मूर्च्छनञ्चतत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यं नवं सर्वविकारहेतुसर्वन्तुवातादिकदोषदायि । जीर्णंतुसर्वं सकलामयघ्नंघूर्णप्रदं वृष्यकरञ्चदीपनम् ॥ मद्यप्रयोगं कुर्वन्तिशूद्रादिषुमहार्त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तुनग्राह्यंयद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा । सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । वहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ अन्येद्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिणः । उक्तस्यान्तर्भवन्तीतिनान्येषांपृथगीरितम् । प्रायशोभिनवं मद्यं गुरुदोषलमीरितम् । स्रोतसांशोधनं जीर्णं दीपनं लघुरोचनम् ।

हर्षणं प्रीणनं बल्यं मद्यं शोकश्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांमर्त्याअमर्त्याएवते चिती ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेशरपुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरुपगीतवनेवनमालिनमालिकलानिलयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पिततल्पमनल्पमनोजरसंत्वंभजमाधविकांमृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोपगमा ॥ मादयत्यनया । मदीहर्षे । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥ मदिराद्वदक्षिणीयस्याः सा । यथा । अविदितसुखदुःखंनिर्गुणंवस्तुकिञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिविटोक्तिः ॥

मदिरागृहम् । न० गञ्जायाम् । मद्यसंधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥

मदिरासखः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे॥

मदीयम् । त्रि० मदकरे । हर्षोत्पादके । मदीयंसरः इतिचेदेदर्शनात् ॥ मामके ॥ ममेदम् । छः । मपर्यन्तस्यमादेशः ॥

मदोत्कटः । पुं० अन्तर्मदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कटः मत्तः ॥ त्रि० मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्रः । त्रि० मदोन्मत्ते ॥

मदोदया । स्त्री० नार्याम् ॥

मद्गतप्राणः । त्रि० मद्भजनार्थंजीवने ॥ मद्गताः प्राणायस्य ॥

मदोद्धतः । त्रि० मत्ते ॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥

मद्गुः । पुं० कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । भृमृशीत्यु: । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सश्चजश्त्वेनदः ॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्यायांजनिते ॥

मद्गुरः । पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो० । मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः यद्वा । माद्यति । मदी० । मद्गुरादयश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेशः मद्गुरोवातहृद्वृष्योबल्यः कफकरोलघुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलेसुभर्जितः । मार्गिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितोरसः । मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योवृष्योबल: प्रद: । अग्निसन्दीपनोहृद्यस्तद्वदुक्ताचशृङ्गिका ॥

मद्गुरक: । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरसी । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥

मद्भक्त: । त्रि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकंलोकैस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टंसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधा चोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदत: । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्य: । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यंसर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंचाशुकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिष्यन्दित्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंबृंहणंदाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदेवरोचिष्णुक्रिमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादित्रिभेदेनचेष्टाज्ञेयामनीषिभि: । तेभेदास्तु। पर्याया वाग्भवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलार्थायाजसंततद्दूर्द्धंसात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोय: पिबेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा । किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तंरागाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायश्चर्वयन्सदसिवाचमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धंगन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविनेतिकर्मलोचनम् ॥

मद्यगन्ध: । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुम: । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।

मद्यप: । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्क: । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ जगले। मेया० डू० गौ० दे० भा०॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चखणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यबीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुराबीजे । किण्वे । नग्नहि । वाखर० इ०गौ०दे०भा० ॥ मद्यवीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यच्यावना०इ०भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मत्यजापरे ॥ मांयष्टुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

मद्यामोदः । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्य आमोदोऽस्मिन् ॥

मद्योग : । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्ययोर्मध्येपूर्वदक्षक्रमेण तु । मद्रदेशः समाख्यातोमाद्रीहा तत्रतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रक :। त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जातः । कन् ॥

मद्रकारः । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेणचेतिअण् ॥

मद्रङ्करः । त्रि० चेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेणचेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । स्नामदीत्यादिनावनिप् ॥ राजवत्०रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्वर्गीणः । त्रि०
मद्वर्गीयः । त्रि०
मद्वर्ग्यः । त्रि०
} मद्वर्गसम्बन्धिनि ॥ शैषिकेष्वर्थेषु० अशब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्०खछयत्प्रत्ययाः ॥

मधुः । पुं० मधुद्रुमे । मधूके । महुवा०इ०भा० ॥ वसन्तर्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा०विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहतः । यस्यनाम्नामथुरा०मधुपुरीति ख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० चीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ इक्षौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । इयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥ मन्यन्ते-

एतम् । मनःज्ञाने । फलिपाटीष्णुः धवान्तादेश : ॥ पुं॰न॰माद्वीकमद्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । क्षौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्ये । वरटीवान्ते ॥ मक्षिकावरटीभृङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतलघुस्वादुरूक्षं ग्राहिविलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसं ह्लादिप्रसादजनकं परम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरं वृष्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफमेहक्लमकृमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंक्षौद्रं पौत्तिकं छात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकं दालमित्यष्टौमधुजातयः ॥ एषां स्वरूपं विज्ञेयं स्वस्थानेमनीषिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्ट्यै नातिश्लेष्महरं सरम् । पुराणं ग्राहकंरूक्षं मेदोघ्नमतिलेखनम् मधुनः शर्करायाश्चगुडस्यापि विशेषतः । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वंस्मृतंबुधैः ॥ विषपुष्पादपिरसंसविषाभ्रमरादयः । गृहीत्वा मधुकुर्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु । विषान्वयात्तदुष्णमुष्णद्रव्यैर्वोष्णेनवासह । उष्णार्त्तस्योष्णकालेचस्मृतं-

विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाक्षिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिषुपाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधु : । स्त्री॰ जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुक : । पुं॰ खगविशेषे । श्रीवदपक्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न॰ क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् । त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । मधु॰ मधुरं-कायति । कै॰ आतइतिकः ॥

मधुकण्ठ : । पुं॰ कोकिले ।

मधुकर : । पुं॰ भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति॰ तच्छील: । कृञोहेत्विति टः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा॰ इ॰ भा॰ ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री॰ मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकास्वाद्वीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्तक्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरीति॰भाषा ॥

मधुका । स्त्री॰ मधुपाल्याम् मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री॰)

मधुकुक्कुटी । स्त्री॰) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत्। पुं० भ्रमरे ॥ मधु करोति। डुकृञ्०। क्विप्॥ स्त्रीमधुकरमक्षिकायाम्॥

मधुकैटभ:। पुं० भृङ्गे। भ्रमरे॥

मधुकोष:। पुं० मधुमक्षिकाभि: कृतेमध्वाधारे। मधुचाक्की० हि० भा०॥

मधुक्रम:। पुं० मधुपानावृत्तौ। शश्वन्मधुपानक्रमे। मधुवारे। मधुन: क्रम:॥

मधुक्षीर:। पुं० खर्जूरवृक्षे॥

मधुखर्जूरिका। स्त्री० मधुकर्कटिकायाम्। कोलकर्कटिकायाम्। माध्वीमधुरायाम्॥

मधुगन्ध:। पुं० बकुले॥

मधुगायन:। पुं० कोकिले॥

मधुगुञ्जन:। पुं० शोभाञ्जनवृक्षे॥

मधुघोष:। पुं० कोकिले॥

मधुच्छदा। स्त्री० मयूरशिखायाम्॥

मधुच्छन्दा:। पुं० ऋषिविशेषे। विश्वामित्रपुत्रे॥

मधुच्युत्। त्रि० अमृतस्राविणि॥

मधुजम्। न० सिक्थके॥

मधुजम्बीर:। पुं० मधुरजम्बीरे॥

मधुजा। स्त्री० पृथिव्याम्॥ मधोर्जाता। जनी०। ड:॥ महाश्वेतायाम्। सितायाम्॥

मधुजित्। पुं० विष्णौ॥ मधुंदैत्यविशेषम्० अजैषीत्। जि०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मधुतृण:। पुं० न० इक्षौ॥

मधुत्रयम्। न० मधुरत्रये॥

मधुदीप:। पुं० कामदेवे॥

मधुदूत:। पुं० आम्रवृक्षे॥

मधुदूती। स्त्री० पाटलावृक्षे॥

मधुद्रु:। पुं० भ्रमरे॥

मधुद्रव:। पुं० रक्तशिग्रौ॥

मधुद्रुम:। पुं० मधूके। गुडपुष्पे। महुवा० हि० भा०॥ मधुनामाद्रुम:॥

मधुद्विट्। पुं० विष्णौ॥

मधुधातु:। पुं० स्वर्णमाक्षिके॥

मधूलि:। स्त्री० खण्डे। खांड हि०- भा०॥

मधुधेनु:। स्त्री० दानार्थं मध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि॥

मधुनाडी। स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे॥

मधुनारिकेल:। पुं० माध्वीकफले। मधुफले। बहुकूर्चे। ह्रस्वफले। मोहानारल० हि० गौ० दे० भा०। एरनारिकेल० हि० कोकणदेशभा०॥ माध्वीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंदुर्जरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्त:। आमस्यप्रकोपंजनयतिकुरुतेचारुकान्तिंबलस्वास्थ्यंदेहस्यधत्तेधनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम्॥

मधुनी। स्त्री० क्षुपविशेषे। घृतमण्डायाम्। वायसोल्याम्। सुमङ्ग

लायाम् । माकण्डहाता॰ इ॰ माक चाउली॰ इ॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

मधुनेता । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं॰ भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु-पिबति । पा॰ । आतोनेपसर्गे॰ इ तिकः । पिबतेः सुरासीध्वोरिति-नियमान्नटच् ॥

मधुपतिः । पुं॰ श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं॰ षोडशोपचारपूजान्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणंयथा । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रंसितैताभिस्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुसर्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वतःस्वल्पंसिताद्दधिघृतंसमम् । सर्वेषाम्अधिकंक्षौद्रंमधुपर्केप्रयोजयेत् ॥ तच्चैतत्कांस्यपात्रे वारौक्मपत्रे तभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्त्तेचेष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयं-सर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममोक्षसाधकः परिकीर्त्तितः ॥ मधुपर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदायकः ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुपर्कंविदुर्बुधाः । इतिच ॥ न॰ दधि-संयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुना पृच्यते । पृची॰ । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि॰ मधुपर्कार्हे ॥ मधुपर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ मध्विव॰ मधुराणिवा॰-पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री॰ गम्भार्याम् । नील्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीजपूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री॰ मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री॰ षड्भुजायाम् । खर्बूजा॰ इ॰ भा॰ ॥

मधुपायी । पुं॰ भ्रमरे ॥ त्रि॰ मधुपानकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि॰ मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादित्वाद्द्वितीयासमासः ॥

मधुपीलुः । पुं॰ महापीलौ । राजपीलौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं॰ मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकुलवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ नागदन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं॰ बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्यसः । भूमिजम्बाम् ॥ त्रि॰ मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं॰ मधुनालिकेरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री॰ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुवल्ली । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥
मधुभारः । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ सगणं विधाय भगणं निधाय सुखसौख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । अचिमुखमानमवटीवधान । भुजपाशकेन भयनाशकेन ॥
मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥
मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥
मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥ मधुनीमक्षिका ॥
मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥
मधुमान् । त्रि० माधुर्यापिते ॥
मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदं जलं किञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिअस्याम् । मध्वादिभ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपास्यनायिकाविशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसिद्धिजयितेनात्रसंशयः । देवचेटीशतशतं तस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्वर्गं मर्त्यं चपातालेसयत्रगन्तुमिच्छति । तत्रैवचेटिकाः सर्वानयन्तिनात्रसंशयः ॥ अपिच । शब्दानेष शृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यश्रुतास्तेतैवेदपुराणभारतकथागाथादयोवाङ्मयाः । यत्नातिस्वयमिच्छयाशुचिपदैः शास्त्राणिकाव्यानिवालोकान् भ्राम्यतिपश्यतिस्फुट रुचीरत्नस्थलीमैरवीः ॥ उष्णिक्छन्दः ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटेव नकुसुमततिः । व्यथतमधुमतो मधुमथनमुदम् ॥
मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुं मथ्नाति । मदे० । क्विप् चेतिक्विप् ॥
मधुमथनः । पुं० विष्णौ ॥
मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥
मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे । परिमाण्डने ॥
मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥
मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥
मधुमारकः । पुं० भ्रमरे ॥
मधुमूलम् । न० आलुके । मौआलुइ० गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गुले ॥
मधुयष्टिः । स्त्री० इक्षौ ॥
मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहठी० मुइलेठीतिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवेतिकन् ॥
मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान् पश्यतयष्ट्यां म् ॥
मधुरः । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वादौ । रसज्ये ६ गुल्ये । तस्यगुणाः । मधुरः पिच्छलः शीतोधातुस्तन्यबलप्रदः । चक्षुष्योवातपित्तघ्नः कुर्यात्स्थौल्यबलकृमीन् ।

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच । मधुरस्तुरसस्निग्धो तिक्तेशान्वपुषः स्थैर्यबलौजवीर्यदायी । अतिसेवनतः प्रमेहश्लेष्म-जडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषा-न् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेचौ । गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ वङ्गे ॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते । मधुमाधुर्यमस्यास्ति । ऊषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं राति वा । आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेकः ॥

मधुरकण्टकः । पुं०मत्स्यविशेषे । कजलायाम् ॥

मधुजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रसद्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिके-षु ॥ सितामाक्षिकसर्पिष्षु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्याः ॥

मधुफलः । पुं० राजबदरे ।

मधुरमांसम् । न० चीराम्रते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्लखण्डितेमांसेशुण्ठीचूर्णविनिःक्षिपेत् । दुग्धस्वशर्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् ॥ नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंचीराम्रतंस्मृतम् ॥ चीरमृतंवङ्गरसंरोचकंचातिशीतलम् । वातपित्तहरंबल्यं सुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुवीजपूरे ॥

मधुररसः । पुं० इक्षौ । मधुर्मधुरोरसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधुरसोस्याः ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौंफ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । सलूफा० इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । इत्वोचलवणंरक्षोमधुपुत्रंमहाबलः । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरीं तत्रचकारवै इति ॥ मधुकर्कटिकायाम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥
मधुराम्लः । पुं०)
मधुराम्लकः । पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥
मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥
मधुरालावुनी । स्त्री० राजालाबाम् ।
मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्यस्याः : अच् । स्वार्थे कन् ॥
मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥
मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥
मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥
मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥
मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥
मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥
मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥
मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि। लिह आस्वादने । क्विप् ॥
मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥
मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥
मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनामाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥
मधुवलः । पुं० कोकिले ॥
मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्षीतनके ॥
मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनः पुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥
मधुवारुणी। स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥
मधुवीजः । पुं दाडिमे ॥
मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाबिजौरा० इ०भा० ॥
मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥
मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतंभक्ष्यं यस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥
मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीमुतामधूत्पन्नामधुजामधुशर्करा । माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजार्घ्णंद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातस्य शर्करा । विशेषाद्बलवृष्याचतर्पणीचीवादेहिनाम् अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्दीतीसारतृड्दाहरक्तघ्नतुवरापि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥

मधुशाखः । पुं० मधुष्ठीले ॥

मधुशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुनगा० इ० काश्म्यादौख्याते ॥ मधुः मधुरः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥

मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेपक्वान्नविशेषे ॥

मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥

मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् । मधुनः श्रेणिरत्र ॥

मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥

मधुसखः पुं० कामदेवे ॥

मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥

मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥

मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे । वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति स्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतात्वधादेवतदासर्वेबिमानवाः । मधु-

सूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमिति भारते ॥

मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥

मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे । मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥

मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृक्षे ॥

मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥

मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुरः स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥

मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषंहन्ति । हन० । क्विप्चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विबितिनियमस्यप्रायिकत्वात् ॥

मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्तितृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्यैववीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यत्वग्गुणाः । मधुस्त्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मह्यते० मन्यतेवा । मह्पूजायाम्

म० मनस्थाने । उलूकादयश्च सा धुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्ट : ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे ॥ मधुच्युतंस्थूलमधूकपुष्पं संशोधितंकेसरधूलिवर्जितम् । सम्पाचितंशुभ्रसिताघृताभ्यांसजीरकंजीवनदंहि जीविनाम् ॥ बृंहणीयंसुमधुरंमधूकंवातहृद्गुरु । पित्तप्रकोपशमनंहृद्यंरुच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सवः । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपघ्नः । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूलः । पुं० जलजमधूके । मधूलके ॥

मधूलकः । पुं० जलजमधूके जल महुआ० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्यगुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० कोलनके ॥ मधुकर्क्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्यः । पुं० यहस्फुटसाधकाङ्कविशेषे । पुं० न० विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्ध्वाकार्याणिपार्थिव । उत्तमाधममध्येषुपुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मांध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः । यद्वा । मन्यते । मह० । मांशोभांवर्त्तयति । अघ्न्यादिः ॥ मध्यंशरीरादिर्भवम् । असाम्प्रतिके० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १००००००००००००००००० ॥

मध्यगन्धः । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यतः । अ० मध्य[illegible] ॥ [illegible]ादित्वात्तसि ॥

मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्यसीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौदेशश्चेतिकर्मधारयः ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकाराः ।

मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । तास्विमेकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्चैवसजाङ्गलाः । शूरसेनाभद्रकारावोधकाः सपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः

कुरुयाम्बकुन्तय : कान्तिकोशलाः । आवन्त्याश्चभुलिंगाश्चलोकाश्चैवाम्ब कैः सह ॥ मध्यदेश्याजनपदाः प्रायशः परिकीर्तिताः ॥
मध्यदेश्यः । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥
मध्यन्दिनः । पुं० बन्धूकवृक्षे । मध्यन्दिनः इ० भा० ॥
मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । बलापुनर्नवैरण्डसूर्पप र्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितैरेभिरुक्तमध्यंपञ्चमूलकम् ॥
मध्यम : । पुं० तन्त्युच्छितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाब्दंसमारभ्ययावद्दैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्देवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्वविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यमेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ यद्वाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥
मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० इ० भा० ॥ यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोत्रमध्यमस्तु कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥
मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥
मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥
मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥
मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुलौ ॥ त्र्यक्षरछन्दसि । हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे ॥ नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदितयौवनेतिलक्षणाम् । मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्य भार्यायाम् ॥ मध्यमस्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषंबाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ बाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्ये मासीभायस्त्रावा ॥
मध्यमाग्नि : । पुं० अर्कार्थमग्निविशेषे ॥
मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाअर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥
मध्यमीयम् त्रि०मध्य ॥ मध्येभवम् । मध्यमीयोचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीय : ॥
मध्यमेश्वर : । पुं० काशीस्थशिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अवशर्वाणीस्थानम् ॥
मध्ययव : । पुं० षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥
मध्यरात्र: । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रे: । पूर्वापराधरेतिसूत्रे० सर्वएकदेश : कालेनसमस्यते नत्वङ्केव०ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्ते : समासे० अच् : सर्वैकदेशेत्यच् ॥
मध्यलोक : । पुं० पृथिव्याम् ॥
मध्यलोकेश: । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीश : ॥
मध्यस्थ : । त्रि० निसृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एकेसत्पुरुषा : परार्थघटका : स्वार्थस्यबाधेनयेमध्यस्था : परकीयकार्यकुशला : स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसा : परहितंये: स्वार्थतोहन्यते०येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषोहिमध्यस्थ : । सुखीहिसुखेनतृप्यन्० दु:खीचदु:खंद्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति० उदासीनइतिचाख्यायते । मध्येतिष्ठति । शा० । क : ॥
मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौमुरजमध्यमध्यस्थलीअहोतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥
मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ त्यचरायामवृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥
मध्याह्न : । पुं० अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समास : ॥
मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्यंचित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्यावेति०अव्ययीभाव : ० निपातनादेदंतत्वम् ॥
मध्वद : । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ० अत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥
मध्वाधार : । पुं० सिक्थके ॥
मध्वालु : ।) न० कन्दविशेषे । मधु
मध्वालुकम् ।) न० रक्तालुकेगोमान्विते । दीर्घसुषिरोति० भा० । मौआलु इ० गौ० भा० ॥
मध्वासव : । पुं० मधूकपुष्पजातिमद्ये । माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासव : ॥
मध्वासववणिक् । पुं० शौण्डिके ॥

मध्वजा । स्त्री० मद्ये ॥

मनः । पुं० जटामांस्याम् ॥

मनआप: । त्रि० मनोज्ञे ॥

मनःप्रग्रवान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥

मनःप्रसादः । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनसः स्वच्छतायाम् ॥ मनसः प्रसादः ॥

मनःशिलः । पुं० मनःशिलायाम् ॥

मनःशिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल् इ० भा० ॥ मनःशिलागुरुर्वर्ण्यासरोष्णालेखनीकटुः । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मनःशिलामन्दबलंकरोतिजन्तुंध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धंकिलमूत्ररोधंसशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकस्यैवभेदोऽस्तिमनोगुप्ता तदन्तरम् । तालकंत्वतिपीतस्यादीषद्रक्तामनःशिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रेदोलायन्त्रेमनःशिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तैरजायाःसाविशुध्यति ॥ मनःशब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादिः ॥

मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तिरनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्ध्योत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थोऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधश्चतर्कश्चात्रनचेतरः ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेऽथवातते । कोबन्धःकश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥

मनः । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्यायाः यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धिःख्यातिरीश्वरः । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचकाःशब्दामनसःपरिकीर्त्तिताः ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणाः । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्याःपञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिःकृतिः ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोगःकारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकरणमृद्युते ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्गःकल्पनाक्षमा । सद्

सत्त्वाशुताचैवमनसोनवधैगुणा: ॥
धैर्यम् १ । उपपत्ति : ऊहापोह-
कौशलम् २ । व्यक्ति:स्मरणम् ३ ।
कल्पनामनोरथशक्ति : ४ । विसर्ग:
विपरीतसर्गभ्रान्ति : ५ । क्षमा ६ ।
सत्०वैराग्यादि ७ । असत्०राग-
द्वेषादि ८ । आशुता०अस्थिरत्व-
म् ९ । इत्यर्थ : ॥ अन्त : करणे ॥
अस्यचातुर्विध्यंयथा । मनोबुद्धिरह
ङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम् । संशयो
निश्चयोगर्व : स्मरणंविषयाअमी ॥
तस्याध्यात्मत्वादियथा । अध्या-
त्मंमनइत्याहु : पञ्चभूतात्मधार-
कम् । अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चा
धिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्यस्वरूपंय-
था । अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानभेदंम-
न : स्मृतमिति ॥ तस्यप्राशस्त्या-
प्राशस्त्यानुमापकानियथा । जना-
नांहृदयंसद्य : सुव्यक्तंवचनेनवै ।
शिष्ये कलत्रे कन्यायांदौहित्रे बान्ध
वेपिच ॥ पुत्रे पौत्रे चवचसिप्रतापे
यशसिश्रियाम् । बुद्धौवारिणिवि-
द्यायांज्ञायतेहृदयंनृणाम्इतिब्रह्म
वैवर्त्तपुराणम् ॥ तस्यबन्धमोक्षंप्रति
हेतुत्वंयथा । नदेहोनचजीवात्मानै
न्द्रियाणिपरन्तप । मनएवमनुष्या-
णांकारणंबन्धमोक्षयो : । बन्धश्च-
विषयासङ्गिमुक्तेनिर्विषयन्तथेति ॥
तच्चायवीयपरमाणुरूपमितिशिरो

मन :

मणिमतम् । स्पर्शरहितत्वे सति-
क्रियावत्त्वम्वा त्वलक्षणम् ॥ अस्याक्रो
शत्वमेव नपुंसकमितिस्मात्वाप्रिया-
येप्रेषितंमन : । तत्तुतत्रैवरमतेह
ता:पाणिनिमावयम् ॥ सुखदु: खा
द्युपलब्धिसाधने०इन्द्रियविशेषे ॥
सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्त : क
रणवृत्तौ ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वा-
दनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतिता-
र्किका : ॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमन
इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्व
म् ॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिमन्ता
नरूपेणपरिणममानमन्त : करणद्र
व्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते ॥ ए
कादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनो
वासुदेवविभूति : ॥ उभयात्मकमत्र
मन : सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाध
र्म्यात् । एकादशस्विन्द्रियेषुमध्ये
मनउभयात्मकम्०बुद्धीन्द्रियङ्क
र्मेन्द्रियञ्च । चक्षुरादीनांवागादी
नाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रवृ-
त्ति : । तदसाधारणेनरूपेणलक्षय
ति०सङ्कल्पकमत्रमन : । आलो
चितमिन्द्रियेणवस्त्विदमितिसम्मु-
ग्धम्०इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्प
यति०विशेषणविशेष्यभावेनविवेच
यतीतियावत् । यथाहु: । सम्मुग्ध
वस्तुमात्रन्तुप्राग्गृह्णात्यविकल्पि
तम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यांक-

ल्पयन्तिमनीषिणइति ॥ तथा० अस्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्यावसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयंसङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानसः समानासमानजातीयाभ्यांव्यवच्छिन्दन्मनोलक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौयथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम्०एवं मनोप्यसाधारणव्यापारंनेन्द्रियंभवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च०कुतः साधर्म्यात्०इन्द्रियान्तरैः । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम्०महतत्त्वादीनामपि०इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्त्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले०एकात्मनीतिपूरणीयम्०ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतःसएवधर्मोज्ञानकरणाणां त्वंमनसोलिङ्गंलक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेपि०यस्यासत्त्वभावादेकंनज्ञानंजनयतितत्सम्बन्धादपरञ्चज्ञानंजनयति०तदेवचाणु निखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणंतदेकमेवलाघवात्सिद्धंमनइत्यर्थः ॥ तन्नामन्नममभवने ॥ मनएवमनुष्याणांकारणंबन्धमोक्षयोः । बन्धायविषयासक्तंमुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयंनित्यंमनःकार्यंमुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गंसन्निरुद्धंमनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमंपदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यंयावद्धृतिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्चशेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेनमनुतेनेनवा । मनज्ञाने०मनुअवबोधनेवाअसुन् ॥ मनसोनैर्मल्यन्त्ववश्यंकरणीयम् । यथोक्तंश्रीदेवीभागवते । भ्रमन्सर्वेषुतीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुनःपुनः । निर्मलंनमनोयावत्तावत्सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री० विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री० कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रोयथा । आस्तीकस्य मुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानंयथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिंवदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदांस

वर्द्दैव । स्मेराम्यांमण्डितःश्रीकन
कमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्देहं
साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं
कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिजः । पुं॰कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे
चमनसिजायतेस्म । जनी॰ सप्त
म्यांजनेर्ड : तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्
हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशय : । पुं॰ स्मरे । कामदेवे
। मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे
शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक्॥

मनस्कार : । पुं॰ चित्ताभोगे । मन
स : सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचि
त्तस्थैर्ये ॥ मनस : कारोव्यापार
विशेष : । डुकृञ् । भावे घञ् ।
अत : कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्ताप : । पुं॰ मन : पीडायाम् ।
अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा
। परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्त
भाषणम् । अयुक्तंकर्मकुर्वाणोम
नस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वा
णतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणेनयदादैवा
च्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता
पेनशुद्धि : स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्
मुनि : ॥

मनस्ताल : । पुं॰ दुर्गाया : सिंहे ।

मनस्थ : । त्रि॰ मनसिस्थितवस्तुनि॥

मनश्चनम् । न॰ विवक्षामुद्रौ ॥

मनस्वी । पुं॰ शूरे ॥ अभिमानि
नि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्त
त्वाद्विनि : ॥ शरभे ॥ त्रि॰ सुम
नसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसा
यांविनि : ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचि
दपिचपर्यङ्कशयन : क्वचिच्छाका
हार : क्वचिदपिचशाल्योदनरुचि:
। क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदि
व्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगण
यतिदु : खंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री॰ प्रशस्तमनसिस्त्रि
याम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

मनहंस : । पुं॰ अतिशक्वरीच्छन्द :
१५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयो
धरद्वयसुन्दरम्॰ भगणंततोपिवि
धायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्त
मिदंस्वपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुज
ङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा ।
नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकि
ले॰मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकु
ले । समयेतिधीरसमीरकम्पित
मानसे॰ किमुचण्डिमानमनोरथे
नविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ॰ अल्पे ॥ मन्दे ॥ मन
नम् । मनज्ञाने । आक्प्रत्यय: ॥

मनाका । स्त्री॰ करिण्याम् ।
हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन॰ ।
बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

मनाक्करम् । न॰ मंगल्यायाम् । म-
ल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि॰ ई-

चत्करि ॥

मनायी । स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे० मनोरौवेत्यैकारादेशस्तोङीप् च ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्मनोरौवेत्यौकारादेशस्तोङीप् च ॥

मनित : । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्त : । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ धिषणायाम् । शेमुष्याम् । ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय : । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिविष्टं मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेबहुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तदन्तात्० क्त : ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादि : ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सत्त्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकिनि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनु : । पुं० ब्रह्मण : पुत्रे । सचप्रजापतिर्धर्म्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पंचतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचगायत्र्यांब्रह्मणोजात : । स्वारोचिष: २ । उत्तम: ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चाक्षुष : ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्जयात्ब्रह्मदौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरिण्यांजात : । एतेषडतीता : । वैवस्वत : ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायांजातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि : ८ । सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि : १० । धर्म्मसावर्णि : ११ । रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौच्य : ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र: । भौत्य : १० । असौभूतिप्रजापते : पुत्र: । मेरुसावर्णि : ११ असौब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु: १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चतुर्दश । भवन्तिपरिम

णश्चतेषांकालक्रतंशृणु ॥ सप्तर्षय: सुरा : शक्रोमनुस्तत्सूनवोनृपा : । एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातअधिकाह्येकसप्तति : । मन्वन्तरंमनो : काल : सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृता : । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णा : सङ्ख्याता : सङ्ख्यया द्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणि कालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्य सङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्त्रे मनुष्ये । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीत स्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअवबोधने । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युः ॥ मन्यते । मनज्ञाने । पूर्वेण० उ : ॥

मनु : । स्त्री० मनो : पत्नाम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङोप् चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुज : । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जात : । जनी० । पञ्चम्यामितिड : ॥

मनुजपति : । पुं० नरेन्द्रे । मनुजानांपति : ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम्० । ऽ । ० ॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभू : । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुवेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोप : ॥

मनुष्य : । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्तुअर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवम : सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवम : सप्तरेकविधोनृणाम् । रजोधिका : कर्मपराट्दु : खेचसुखमानिन : ॥ अपिच । तस्याभिध्यायत : सर्गसत्याभिध्यायिनस्तत : । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधक : ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तुते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिका : । तस्मात्ते दु : खबहुला भूयोभूयश्चकारिण : । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योद्वयम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोक: । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्टकारणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेशृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव : ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्यस : ।

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति । मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजववेगवदास्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतस्मिन् । शोणादित्वोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिक : । निष्कप्रं षणोवज्ञानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्राम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् । संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनाममनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहृत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यइवहिमन्ते चीयन्ते भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्य दन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्या : जितायैचेतसास्वेन । हृदयविलिक्तकुण्डलउल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंवन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् । असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यामस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते येतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रयथोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गा-मनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य

मनोभू: । पुं० कन्दर्प्पे । मनसा० मनस : मनसिवाभवति। भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपेमनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमय-कोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांसमाप्तिरस्तिवर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेपुपूर्णेपुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् । त्रि० मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिच्छेद्येननस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ० । णयन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री० मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्दः १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी० व्रजविलासिनीविलासतः । मुररिस्तनुः पुनातुवः ० सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती स्त्री० ब्रह्मणः पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुवः । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकाराक्षणानुत्तै र्दियन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजसः । महायोगेश्वरंसिद्धैर्यमाद्यैर्भूतवैभवम् ॥ मध्ये० इन्द्राद्यष्टदिक्पाना ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं० लोकायतभेदे ॥ सन्दिग्धान्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनसः स्वातन्त्र्याच ० घटवदनात्मत्वात् ० करणत्वाद्वदीपवदात्मत्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि० प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे । मनोहतंयस्यसः ॥

मनोहरः । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने० इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री० जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि० मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न० सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि० मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री० मनःशिलायाम् ॥ मनःशब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि० ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभिः ॥

मन्तु : पुं० अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न० मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना० तुः ॥

मन्ता । पुं० मन्त्रिणि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति० तृच् ।

मन्त्र : । पुं० वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीनः स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुः स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्टः

शब्द : स्वरतइतिभाष्यपाठ : । दु-
ष्टान्शब्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यध्येयं व्याक
रणमिति ॥ अत्रकैयट : । स्वरेणस्व
रत : । आद्यादित्वात्तसि : । मि
थ्याप्रयुक्तइति । यदर्थप्रतिपादना-
यप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्
प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थ : ।
वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रु
शब्द : स्वरदोषात्यजमानंहिंसित
वानित्यर्थ : । इन्द्रस्याभिचारोवृ-
त्रेणारब्ध : । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वे-
तिमन्त्रऊहित : तत्रेन्द्रस्यशमयि
ताशातयितावाभवेतिक्रियाशब्दो-
ऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्द :
। तदाश्रयणेहिबहुव्रीहितत्पुरुष-
योरर्थाभेद : । तत्रेन्द्रादिमित्रत्वे
सिद्धे सतिइन्द्रस्यशत्रुःशं वेत्यस्यार्थ-
प्रतिपादनेअन्तोदात्ते प्रयोक्तव्ये आ-
द्युदात्तमृत्विजाप्रयुक्तमित्यर्थान्तरा-
भिधानादिन्द्रएव०वृत्रस्यशातयिता
सम्पन्न : । इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वा
त्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषय-
त्वादिहाभाव : । यथाराजाभवयु-
ध्यस्वेति । ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वा-
त्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेम-
न्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभ
वतीति ॥ ० ॥ मन्त्रान्तेकर्मसन्नि
पातइतिन्याय : ॥ प्रयोगसमवेता
र्थस्मारकेवेदभागे ॥ मन्त्राणांतादृशा

र्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्०नतुतदुच्चार
णमदृष्टार्थं सम्भवति । दृष्टफलकत्वे०
अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात् । न
चदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि
सम्भवान्मन्त्राम्नानं व्यर्थमितिवा-
च्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनिय
मविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसा
धने । मायावीजादौ ॥ गुह्यवादे ।
रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे । मन्त्र
णायाम् ॥ तस्यच०पञ्चाङ्गानिभव-
न्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपा
य : ० पुरुषद्रव्यसम्पत्०देशकाल-
विभाग : ० विनिपातप्रतीकार : ०
कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलंयतो
राज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं । कुर्या
द्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदय
म् ॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवा-
रहोगत : । अरण्येनि : शलाकेवा
मंत्रयेदविभावित : । षट्कर्णो-
भिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णःस्थिरायते ।
द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्यन्तंनवबुध्यते ॥ मन्त्र्यते०मन्त्रणं वा । म
न्त्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पञ्चमरा-
शौ ।

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रिणि । मन्त्र
णाकारके ॥ मन्त्रान्कृतवान् ।
सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञइति-
क्विप् ॥ मन्त्रस्रष्टरि ॥ दौत्यकृ-
ति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि०प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डकः । पुं० विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढः । पुं० चरे ॥ मन्त्रो गूढोऽस्मिन् ॥

मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रणागारे ।

मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्वः । पुं० वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञः । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वालः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मन्त्रि० । भावे ल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसि कर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्र वर्णनीयानि यथा । मन्त्रे पञ्चाङ्गता शक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धयः । उदयास्तमनौ यात्रा स्थैर्यौ नृत्यादिसूक्तयः ॥

मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रदः । त्रि० मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्य मूर्खस्य निष्कृतिर्नास्ति निश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हस्य नरके तस्य शीः स्थितिः ॥ जन्मदाताऽन्नदाता वा मातान्ये गुरवस्तथा । पारे कर्त्तुं न शक्यन्ते घोरे संसारसागरे ॥ [illegible] मन्त्रज्ञानदातानिपुणः पारकर्म्माणि । न शक्ताः शिष्यमुक्तौ [illegible] श्वरेऽपरः ॥

मन्त्रदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णयः । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलं यतो राज्यं ततो मन्त्रं सुरक्षितम् । कुर्याद्यथास्य न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौ हि यच्चोभौ संशयश्च परीक्ष्यते । समं च इति विश्चयः श्रेषा स खलु विभ्रमाः ॥ एकमेव विषं हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते । सराष्ट्रसम्पदं हन्ति राजानं मन्त्रविप्लवः ॥ करिष्यन्न प्रभाषेत कृतान्येव तु दर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतो मन्त्रो न भिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्य प्रासादं वा रहोगतः ॥ स्वपथे निःशलाके वा तत्र मन्त्रो विधीयते ॥ तत्र सामप्रयोक्तव्यं कार्येषु गुणवत्स्वपि । दानं लुब्धे पि भेदश्च शङ्कितेष्वपि निश्चयः ॥ जडमूकान्धवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मन्त्रकाले निषेधयेत् ॥ इति सम्यक्कृतः प्रोक्ता राजनीतिरियं मया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धं स्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति युक्तिकल्पतरौ नीतियुक्तिः ॥

मंत्रपूतः । त्रि० मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि० मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं० चरे ॥ मंत्र-

वेत्ति । विद्० । क्विप् ॥ वि० मंत्रज्ञातरि ॥

मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तोद्वसिते ॥

मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिषण्णांयथावत्स्थापनंज्ञानबलंमंत्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मंत्रस्पृक् । वि० मंत्रकरणकस्पर्शकर्त्तरि ॥

मंत्रितः । वि० मंत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रजातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तल्लक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्य्याश्चमन्त्रिणः । यथोक्तंकालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृपःकुर्य्याद्विप्रान्विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यंमन्त्रस्तुविनिश्चयम् ॥ व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यस्यव्यपदेशतः । स्वयंद्रष्टंमन्त्रगृहंस्थूलमारुह्यमन्त्रयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्षण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयत्रजायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंदक्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रंपृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात्मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामंत्रेकार्यएकेनसूरिणा । भवेद्धानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्यनुजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयः कार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मन्त्रिगुप्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ यद्वादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ साक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णंद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत्सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ क्षुण्णंचूर्णीकृतंमन्थयेत्० मृद्नीयात् ॥

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म
थ्यतेऽनेन। मथिहिंसासंक्लेशनयो:
। हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० हि० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥
पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने।
करणेल्युट् ॥
मन्थर : । पुं० कोषे ॥ फले ॥ वाधे ।
मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ।
योऽरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसु
म्भाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि । जडे ॥ सूचके ॥
नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० ।
बाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थरु : । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥
मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे
रई० हि० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०
गायत्रीच्छन्द : ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यश्च । ब-
र्धि रसं यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा ।
शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय ।

वन्दस्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थ
ति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥
मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रचिते ।
दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलस्याम् । मथानी०
हि० भा० ॥
मन्द : । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्य
न्तरे ॥ शीर्षपादे । यमे ॥ प्रलये ॥
वि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥
मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मद्र
ते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञाना
धिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥
मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील :
। गमॢ० । सुप्यजातौणिनि:
मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि
। कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्यु: ॥

मन्दप्रज्ञ : । त्रि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाज्जडाप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । त्रि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दाव्यर्थिंप्राच्यांदिशिपूर्वे तथर्षे पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोऽपि मन्दर : । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमस्मृति ॥ शङ्कुरशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिया : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्य : किदिव्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाशुप्रवदत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद् ब्रह्मलोकस्ततत : स्वर्गंसमागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधंमेवसंस्थे तुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यंभवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौबभौसङ्गता० पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ मंदमकति० तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुपीतिणिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यै मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यतामेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात् स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोन : ॥

मंदाचम् । न० लज्जायाम् ॥ मंदमचंबागाद्यत्र ॥

मंदाग्नि : । पुं० अर्कनिष्कासनाद्याग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथविषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् । करो

ऽग्निस्तथामंदोविकारान्कफसम्भ-
वान् ॥ समासमाग्ने रशितामात्रा
सम्यग्विपच्यते । अल्पापिनैवमंदाग्ने
र्विषमाग्नेस्तुदेहिन : ॥ कदाचित्प
च्यतेसम्यक् कदाचिन्नपच्यते ॥
इति ॥ तस्यौषधंयथा । चित्रकस्या
ष्टभागानिशूरणस्यचषोडश । शुण्-
ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयं-
तथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्
गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागा
स्त्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणे-
नगुडेनैषांमोदकान्हिकारयेत् ।
तद्भक्षणमजीर्णं ह्निपाण्डुरोगश्चका-
मलाम् ॥ अतिशोणितमन्दाग्निप्ली
हाद्यश्चनिवारयेत् ॥ इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारि
भद्रे । निम्बतरौ । बकायन० इ०
भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा०
॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्या
दौ । अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ म
न्दाअरायस्य ॥ यद्वा ॥ मन्दाआराधा
राअस्यसरलत्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवा
ऋगतौ ॥ कर्मण्यण् ॥ मन्दानिय
र्त्ति । अण् । मन्दैरर्यतेवा । घञ्॥
तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते।
मदि० । बाहुलकादारु : ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे॥
जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे॥ अगा
रे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥
देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सु
प्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमु-
दौतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० बिडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादि-
त्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ श
यनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ०
भा० ॥ मंदतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ।
मन्दिशासोत्युरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञा
याम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुस-
म्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे । मंदेहारा
क्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितु
म् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमै
त्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वंशरीराणां
मरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्य-
तैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततो
द्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामु-
ने ॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्या-
भिमंत्रितम् । तेनदह्यन्तितेपा
पावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादि-
विष्णुपुराणेद्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्या-
म् । मयासुरस्यपुत्र्याम् ॥

मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

दर्या : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्रजिति ।

मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे ॥ मंदञ्च तदुष्णञ्च ॥ त्रि० तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि०गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्० चेतना । मन० । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वावितिनलोप : । ह्रस्वस्येतितुक् । मथतीतिमथ : । मथि० । अच् । मतोज्ञानस्यमथ : मन्मथ : ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि : । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २९॥ सरोगंचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं० आम्रे ॥

मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न०दम्पत्यो : शनैर्भाषणे । सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधा : ॥

मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मय्येवमन : सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥

मन्मय : । त्रि० मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थाभिदे-

नसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री० ग्रीवाया : पश्चाद्भागे०-स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । सञ्ज्ञायांसमजेतिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुम्भिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगय्वादिर्वा ॥

मन्ये । अ० वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्तति : । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्ति : । अत्रयद्यपिगणनया०अष्टं-युगेनाधिकामङ्ख्यासम्पद्यते० । यत : ० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत्किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति०नामविधानेसर्वज्ञनारायणमोक्तत्वात् । तथापि०अल्पत्त्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । त्रिंश-

क्तोऽथ्यस्तुवर्षाणांमानुषेणद्विजोत्तमा : । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतान्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्राणिकालोय : साधिकांविना । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यैषालिङ्गेऽस्मिन्कथिताद्विजा : ॥ यथाङ्का : ॥ ३०६७२०००० । एवंचतुर्द्दशमन्वरैर्ब्रह्मदिनंभवति ॥ ब्रह्मणोदिनमध्येचतुर्द्दशमन्वन्तराणिभवन्ति । एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिसकालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति । तत्र मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवोमनु : पूर्वं ततः स्वारोचिषोमनु : । उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ षडेते मनवोऽतीताअथ वैवस्वतोमनु : । सावर्णा : पञ्चरौच्यश्चभौत्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुराणलक्षणे ॥ मन्वन्तरंमनुर्देवामनुपुत्रा : सुरेश्वर : । ऋषयोंऽशावतारश्चहरे : षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादिः । स्त्री० मासविशेषेषुतिथिविशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी० कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीया चैत्रमासस्य० तथाभाद्रपदस्यच ॥ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकादशीतथा । आषाढस्यापिदशमी माघमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफाल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता । माघमासेकुहूश्चैवकार्त्तिकीचतथैव ॥ एतामन्वादय : प्रोक्तादत्तस्याक्षयकारिका : ॥

मपष्ट : । पुं०)
मपष्टक : । पुं०) वनमुद्गे ॥
मपुष्टक : । पुं०)

मम । अ० षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्ययम् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री० मदीयत्वाभिमाने ॥ भावेतल् ॥ ममत्वे ॥

ममतायुक्त : । त्रि० कृपणे ॥

ममत्वम् । न० ममतायाम् ॥ भावेत्व : ॥

ममापताल : । पुं० विषये ॥ मव्यति । मव्यवन्धने । मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट्चालद्वृतिमव्यतेरालप्रत्ययस्तस्यापतुट्० आगमोधातोर्यलोपोमकारश्चान्त्यस्य ॥

मय : । पुं० दैत्यानांशिल्पिनि । मायाविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे । अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥ मीनाति० मयतेवा । मीङ्हिंसायाम्० मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयट : । पुं० तृणहर्म्ये । तृणयुक्तहर्म्ये ॥

मया । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

मयु : । पुं० किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनोति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : दूत्यु : । मीनातीत्यात्वन्तुबाहुलकान्न ॥

मयुराज: । पुं० कुवेरे ॥ मयूनां राजा टच् ॥

मयुष्टक: । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मौठ० इ० भा० ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मयुश्चासौ ष्ठकश्च । पूर्वपदादिति षत्वम् ।

मयूख: । पुं० किरणे । मौख० इ० भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ् माने । माङ् ऊखो मयश्च ऊखप्रत्ययो मयादेशश्च ॥

मयूर: पुं । बर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर० इ० भा० ॥ अस्य मांसगुणा: । यथा । मयूर: श्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितो बल्यो गुरुस्निग्धोष्णो वातघ्न: शुक्रमांसद: ॥ हेमन्तकाले शिशिरे वसन्ते सेव्यं हि मायूरमुशन्ति मांसम् । उष्णो हि बर्हिर्विषभोजनत्वाद्वर्षाशरद्ग्रीष्ममुखेष्वपथ्य: ॥ एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टं विषतुल्यम् ॥ बर्हिचूडाख्यौषधी । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनाति रोगम् । मीञ् हिंसायाम् । मिनातेरूरन् ॥ यद्वा । मयते । मय गतौ । खर्जादित्वादूर: ॥ मह्यां रौतीति वा । अन्येभ्योपीति ड: । पृषोदरादि: ॥

मयूरक: । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न० तुत्थाञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति: ॥ कन् । मयूरं कायति वा सादृश्यात् । कै० । आ-तङ्कतिक: ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटक: । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ: । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न० स्तनादौ नखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० बर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूराख्या शिखा प्रोक्ता सहस्राङ्घ्रिर्मधुच्छदा । नीलकण्ठशिखा लघ्वी पित्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरणी० इति भाषा ॥

मरक: । पुं० मार्याम् । मारके । मारी० इति भाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तस्य कारणादि यथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषि भवेन्मन्मथे वाश्विनायां तावद्दुर्भिक्षपीडा भवति च मरकं संशयं यान्ति लोका: । हाहाकारा तथोर्वी मनुजभयकरी फेरवावैश्च भीमै: शून्यग्रामा भवेयुर्नरपतिरहिता भूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रं करो

तिरविजोधरणीसुतोवामूलर्क्षहस्त-
मघरेवतिमैत्रभेषु । छत्रोपभङ्गप
तनानिचसैनिकानांसर्वत्रलोकम
रणंजलधौतदेश : ॥ (०#०)
मांसास्थीनिसमादायश्मशानाद्गृह
वायसा : । श्वाशृगालोथवामध्ये
पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर
न्तिगृहादौचश्मशानंसामशीभवेत्
। चौरेणहन्यतेलोक : परचक्रस
मागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरो
दुर्भिक्षंमरकंतथा । अद्भुतानि
प्रभूयन्ते तस्यदेशस्यविद्रव : ॥ दे
वीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यस्तवेनच
। अत्रशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णु
पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिवि-
शेषे गारुत्मते । अश्मगर्भे-
। हरिन्मणौ । पन्ना० इ० सा
धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य
लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्वच्छायंस्नि
ग्धंगात्रस्नमार्दवसमेतम् । अव्य
ङ्गंबहुरङ्गश्र्ंगारीमरकतंशुभंबिभृ
यात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करि
लकलिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्ति
कल्माषम् । त्रासयुतंविकृताङ्गं
मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प
रीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ म
रकंतरन्त्यनेन । तॄ० । अ-
न्येष्वपीतिड : ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)
मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥
मरक्तम् । न० मरकतमणौ ॥
मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ प-
ञ्चतायाम् । कालधर्मे । दृष्टा
न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर
णंचेच्छयाकामंदु : खितोपिनवां
छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन-
मुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अ-
पिच । मरणस्त्वृषिभि : प्रोक्तंसङ्ग
रेमङ्गलास्पदम् । यत्ततत्समान
बलयोर्योधयोर्युध्यतो : क्वचिदिति ॥
अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्य
त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरण
न्तुविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि
जातीयात्ममन : संयोगध्वंसे ॥
उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टा-
नांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारबुद्धिवेद
नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपि
नाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणं-
प्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोम
त : । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तंस्व
यंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङोल्युट्
॥ लग्नाष्टमभवने ।

मरत : । पुं० मरणे । म्रियते ।
मृङ्प्राणत्यागे । भृमृदृशियजिप
र्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥
मरन्द : । पुं०)
मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलऽमचतुष्कलप श्चानन्दमितोपि० दशवसुकादश भवतिविशममधिकशुभाम वलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंन न्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकि लजयकृत्तंकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धि विधाताजगदन्तरगतशील० दुरितद्रु मदाहीविश्वविगाहीकल्पचयकृत लील० भुवनत्रयवंदितहरशिरसिस्थि रवास० दहहुतवहणापंदेहिदुरापंव मुहततिमिरविलास ॥

मराकाली । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

मराल : । पुं० राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि० खले ॥ त्रि० मसृणे ॥

मरालक : । पुं० कलहंसे ॥

मरिचम् । न० कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच० इतिभाषा० ॥ मरिचंकटुकं तीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णं पित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत् ॥ तदार्द्रंमधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगु रु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसे किस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषम नेन । मृङ्प्राणत्यागे । वाहुलका दिच : ॥ कक्कोले । पुं० मरुवक वृक्षे ॥

मरिचपत्रक : । पुं० अजकर्णे । मा लतरो : प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं० मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्० । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण : । त्रि० आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न० वेल्लजे । मरिचे । कृष्ण मरिच० इ० भा० ॥ म्रियतेविष मनेन । मृङ्० । वाहुलकादीच: ॥

मरीचि : । पुं० ब्रह्मणोज्येष्ठमानस- पुत्रे० मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ पुं० स्त्री० चन्द्रसूर्ययो : किरणे । गभ स्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे० इति वैद्या : । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृ कणिभ्यामीचि : ॥ त्रि० कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादावर्ककरा: प्र तिफलिता : दूरस्थानांजलत्वेना- भांति० तद्वाचिकामृगतृष्णिकेति० टीकाकार : ॥ मरीचिरिव । इवे- प्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिप : । पुं० तपोविशेषाल्लब्धे- तिसंज्ञे तापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापा यिनि ॥

मरु : । पुं० गिरौ । पर्वते ॥ धन्व- नि । दशेरके । निरुदकदेशे । मा रवाड० इ० भाषा ॥ गुर्जरात्पू र्वभागेतुद्वारिकातोहिदक्षिणे । म

रुदेशेमहेशानिउष्ट्रेत्पत्तिपरायणा: ॥ म्रियन्तेप्राणिनोऽत्र । मृङ्० । भृमृशीत्यु : ॥ मरुधकवचे ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्ग्लभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ।

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायामस्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० हृष्वेन० विनावा । मृङ्० । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोष्ठ्यस्तिक्तोष्णा : पित्तलोलघु : । वृश्चिकादिविषश्लेष्मवातकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिहरू ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत : सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्के हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छचेति० छ० : ॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्थचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धविके ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्गण : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्द्रुमम् । न० वाततूले । पौषभासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराइ इ० मो० हि० भा० ॥

मरुद्रथः। पुं॰ अश्वे। देवरथे॥

मरुद्रुमः। पुं॰ विट्खदिरे। अरिमेदे॥

मरुद्वर्त्म। न॰ आकाशे॥

मरुद्वाहः। पुं॰ धूमे॥ -ह्नौ॥

मरुद्विपः। पुं॰ उष्ट्रे॥

मरुन्माला स्त्री॰ पृक्कायाम्॥ मरुङ्गिर्मल्यते। मलधारणे। घञ्॥

मरुप्रियः। पुं॰ उष्ट्रे॥ मरुर्देशविशेषः प्रियोऽस्य॥

मरुभूः। स्त्री॰ दशेरकेमारवाड॰-इ॰ प्र॰॥ निर्जलदेशे॥

मरुभूरुहः। पुं॰ करीरवृक्षे॥

मरुलः। पुं॰ कारण्डवपक्षिणि॥

मरुला। स्त्री॰ केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम्॥

मरुवः। पुं॰ मरुवके॥

मरुवकः। पुं॰ समीरणे। प्रस्थपुष्पे। फणिज्झके मरुवा॰ इ॰ भा॰-प्र॰पुष्पे॥ पिण्डीतके। श्वसने। करहाटके। मदनद्रुमे। मयनफल इ॰ भाषा॥ मरुं वाति। वा॰। क्वनुन्शिल्पिसंज्ञयोः॥ व्याघ्रे॥ राहौ॥ खरपत्रे।नागदौना॰इ॰गौ॰दे॰ भा॰ प्र॰ क्षुपविशेषे॥ त्रि॰ भयानके॥

मरुसम्भवम्। न॰ चाणक्यमूलके॥

मरुसम्भवा। स्त्री॰ महेन्द्रवारुण्याम्॥ क्षुद्रदुरालभायाम्॥

मरुस्था। स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम्॥

मरूकः। पुं॰ मृगविशेषे॥ मयूरे॥ मत्स्ये॥ मारयति॰ म्रियतेवा। मृङ्॰। मृकणिभ्यामूकोकणाविल्युक्तः॥

मरूद्भवा। स्त्री॰ कार्पास्याम्॥ यवासे। क्षुद्रखदिरे॥

मरोलिः। पुं॰ मकरे। असिदंष्ट्रके। मगर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ यादसि॥

मरोलिकः। पुं॰ मकरे॥

मर्कः। पुं॰ देहे। शरीरे॥ वानरे॥ वायौ॥ मर्कति॰ मर्कयतिवा। मर्किः सौत्रोधातुरितिवृत्तिः। मर्चशब्दे॰ चौरादिकइति॰ मिदचोक्त्यात्सूचेकैयटः। इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्। नचैवंणिलोपस्यास्थानिवत्त्वाभावात्॰ कुत्वंनस्यादितिवाच्यम्॰ पूर्वत्रासिद्धे तदभावात्॥

मर्ककः। पुं॰ गलेगण्डखगे। हाडगिल॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥

मर्कटः। पुं॰ वानरे। लूतायाम्। ऊर्णनाभे॥ स्त्रीकरणान्तरे॥ गलेगण्डे। हाडगिल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ खगे॥ मर्कति। मर्कः सौत्रोधातुर्ग्रहणे। शकादिभ्योऽटन्॥ स्थावरविषभेदे॥

मर्कटकः। पुं॰ शस्यप्रभेदे॥ वानरे॥ लूतायाम्॥ मत्स्यविशेषे॥ दैत्यवि

शेषे ॥ संज्ञायांकन् ॥

मर्कटतिन्दुक : । पुं० कुपीलौ ।

मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥

मर्कटप्रिय : । पुं० क्षीरवृक्षे ॥

मर्कटवास : । पुं० आशाबन्धे ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥

मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥

मर्कटास्यम् । न० ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं० म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥

मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाकरँजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्वात् । अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मर्कटेन्दु : । पुं० काकतिन्दुके ॥

मर्क्कर : । पुं० भृङ्गराजे ॥

मर्क्करा । स्त्री० निष्फलायाम् ॥ दर्य्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥

मर्ज्जू : । पुं० धावके । रजके ॥ पीठमर्दे । स्त्री० शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चच्यू : ॥ मार्जनंवा ॥

मर्त्त : । पुं० मर्त्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति तन् ।

मर्त्य : । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्० । हसिमृग्रिणितन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्० सर्वोऽहिमर्त्य: ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्य : । हसिमृग्रिणित० मृङ्धातोस्तन्० मर्त्त: । ततोनवसूरमर्त्तयविष्टेभ्य: स्वार्थेयत् ॥ मर्त्तेभवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥

मर्त्यमुख : । पुं० यक्षे ॥

मर्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥

मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अग्निदमन्याम् ॥ राजमातरि ॥

मर्द्दनम् । न० अङ्गस्यमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । कर्दमे ॥ चूर्णने० । त्रि० मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे० मृदमर्दनेवा । हेतुमण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्या ॥

मर्द्दल : । पुं० वाद्यप्रभेदे ॥ मर्दलीमादल इति० नेपालिख्यातो० मृदङ्गसजातीय: ॥ मर्दमुपमर्दंलाति० । ला० । आतङ्गतिक : ॥

मर्द्दित : । त्रि० चूर्णिते ॥ ग्रन्थिते ॥

मर्द्दिता । त्रि० मर्द्दिनि ॥

मर्द्दी । त्रि ० मर्द्दितरि ॥

मर्म्मकील : । पुं० भर्त्तरि ॥

मर्म्मज्ञ : । त्रि० मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥

मर्म्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानविगीयतेनृपैरपिधर्मागममर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दर॰मांयदच्यजस्तबधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥ सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ परच्छेदेनगांचरन्तीनचाचक्षीतकस्यचित्। नसंवसेत्सूतकेचनकंवेमर्माणिस्पृशेत्॥ अरुषि॥

मर्म्मरः। पुं॰ वस्त्रविशेषे॥ शुष्कपर्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते। मरमर्मरड्मरड्॰ इतिभाषा॥ मर्मराति। रा॰ कः॥ अनुकरणशब्दोवा॥

मर्म्मरी। स्त्री॰ पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि॰ दीनजने॥ म्रियते। मृङ्॰। पर्फरीकादित्वादीकन्॰धातोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं॰ मर्म्मज्ञे। कार्पटिके॥

मर्म्मवेदी। पुं॰ मर्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि॰ मर्मपीडके। अरुन्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपतापे। स्पृशोऽनुदकइति॰ क्विन्॥

मर्म्माविन्॰द्। त्रि॰ सन्धिस्थानवेधकर्त्तरि॥ मर्म्मज्ञे॥ मर्म्माणिविध्यति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदीर्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि॰ मर्मज्ञे॥

मर्म्मुरः। पुं॰ तुषानले॥

मर्त्यः। पुं॰ मरणधर्म्मणि। मनुष्ये॥

मर्य्या। अ॰ सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री॰ सीमनि। अवधौ। तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणायाम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुल्लङ्घनीयायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्रमे॥ कुलभूमौ॥ मर्येतिसीमार्थेऽव्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्॰। आतश्चोपसर्गइत्यङ्॥

मर्षः। पुं॰ क्षान्तौ॥ मर्षणम्। मृषतितितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न॰ अपराधेसत्यपिकोपानाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष॰ भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि॰ क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तः। भावेक्ते क्लीबम्॥

मर्षितवान्। त्रि॰ क्षान्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि॰ क्षमाशीले॥

मलः। पुं॰ न॰ पापे। किल्बिषे॥ विशि। विष्ठायाम्। यथा। मलायत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्। तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरेतसीइति॥ किट्टे। मण्डूरादौ॥ स्वेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रंविट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः॥ वातादिषु। यथा। शरीरदूषणाद्दो

षामलिनीकरणान्मला : । धारणा
द्धातवस्तेषु वातपित्तकफास्त्रय: ॥
सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-
मला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विवि-
धाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं
पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमये
द्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्र-
विशेषमाहमाधव : कफपित्तानि
ला : पूर्वमध्यान्तेष्वव्यवस्थिता : ।
देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफा
निलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपि-
त्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्व
मध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : ।
देहस्यपूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्ते-
कफोव्यवस्थित : । मध्येआमाशय-
मारभ्यनाभ्यन्तेपित्तंव्यवस्थितम् ।
अन्तेनाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित:
। शिरोमूलत्त्वात्देहस्येवपूर्वादिक
ल्पना । अङ्गस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्व-
भागेकफोमध्येपित्तमन्तेवायु : ।
एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्या
वस्थायांश्लेष्मामध्येतरुणावस्थायां-
पित्तम्अन्तेवृद्धावस्थायांवायु : ।
सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसा-
मित्यें व । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्य-
भागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: म
ध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाश-
याख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमि
त्यतोलभ्यते । अह : सन्धौराल्या-

साकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञक
स्तस्मिन्कफ : । अह्नासाकंरात्रे :
सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय:
सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मा
तारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति
॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टि
लोपश्चेतिकल : ॥ मलयति । मल
सत्कृतौ॰ अदन्त : । मलतेवा ।
मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥
त्रि॰ कृपणे । कदर्य्ये ॥
मलघ्न : । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि॰
मलनाशके ॥
मलघ्नी । स्त्री॰ नागदमन्याम् ॥
मलजम् । न॰ पूये ॥ त्रि॰ मलोद्भवे ॥
मलदूषित : । त्रि॰ मलिने ॥ मलेनदू
षित : । कर्तृकरणेइतिसमास: ॥
मलद्रावी । पुं॰ जयपाले ॥
मलधी: । पुं॰ कामिनि ॥
मलन : । पुं॰ पटवासे । अंशुकालये
॥ न॰ मर्द्दने । पीडना॰ मलना॰
इ॰ भा॰ ॥
मलपू : । स्त्री॰ काकोदुम्बरिकाया-
म् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतला
तुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकु
ष्ठपाण्डुर्शकामला : ॥ मलात्पापा
त् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥
मलभुक् । पुं॰ काके ॥
मलभेदिनी । स्त्री॰ कटुकायाम् ॥
मलमास : । पुं॰ अधिमासे । मलि

स्तुचे । यस्मिन् मासे न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा । मलमासः स विज्ञेयो मासस्त्रिंशत्तमो भवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयं यत्र रविसङ्क्रान्तिवर्ज्जितम । मलमासः स विज्ञेयो मासः शुद्धास्त्वयउत्तरः॥ तथा च ब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रो मासो ह्यसङ्क्रान्तो मलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयं यत्र मासि सङ्क्रमेत दिवाकरः । नाधिमासो भवेदेव मलमासस्तु केवलम् ॥ एकत्र मासद्वितयं यदि स्याद्वर्षेऽधिकं तत्र परोऽधिमासः । त्रयोदशन्तु श्रुतिराह मासं चतुर्द्दशं क्वापि न चास्ति दृष्टम् ॥ अयं मासश्चान्द्र एव न सौरः । अस्ति त्रयोदशो मासः स च श्रुत्या निगद्यते । असौ चान्द्रो न सौरः स्यान्नास्ति सौरस्त्रयोदशः ॥

मलमासत्त्वम् । न० रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्त्वे ।

मलय : । पुं० ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्वनामप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । आषाढे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ॥ शैलाङ्गे ॥ देशविशेषे । मलवार० इ० भा० ॥ आरामे । नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । बलिमलितनिभ्यः कयन् ॥

ऋषभदेवस्य पञ्चमपुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री० उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयजः । पुं० राहुपक्षे ॥ पुं० न० चन्दने ॥ मलये जातः । सप्तम्यां जनेर्डः ॥

मलया । स्त्री० त्रिवृतायामोषधौ ।

मलयाचल : । पुं० सह्याद्रिसमीपस्थे शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतां निसेव्यो हिमवान् भोगिनां मलयाचलः ॥

मलयानिलः । पुं० वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयाल : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । सुराम्बिकां समारभ्य मलयाद्र्यन्तगं शिवे । मलयालाभिधो देशो मन्त्रसिद्धिप्रदर्शकः ॥

मलयू : । स्त्री० मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलं यवति । युज् गुप्सायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादयूः ॥

मलयोद्भवम् । न० चन्दने ॥

मलवर्त्म । न० गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

मलहन्ता । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥

मला । स्त्री० भूम्यामलक्याम ॥

मलाका । स्त्री० दूत्याम् ॥ कामिन्या

म् । हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्य दूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथी च घट्टगा यथा च कृष्णा च लसाम्यगा गुणैः । मलापहा घट्टगयोस्तथापि पथ्यं लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे । यथा । कृमिकीटपयोश्च स्यात् मद्यानुगतभोजनम् । फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहम् ॥

मलारिः । पुं० सर्वक्षारे । सावन० द्र० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथा भवति बालानां गगनं मलिनं मलैः । तथा भवत्यबुद्धानामात्मापि मलिनो मलैरिति ॥ मलैः क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यत्र मलैर्घनरजोधूमादिभिराकाशवृत्त्यर्थः ॥ निन्दने मित्तिकक्रियाख्यागिनि ॥ कृष्णे । दूषिते ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥ यद्वा । मलते । मल० । वहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुखः । पुं० वह्नौ ॥ गोलाङ्गूले० मृगे ॥ प्रेते । त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ न परिचयो मलिनात्मनां प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्यः । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्य भावः । इमनिच् ॥

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायां नार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्याः । अत इनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुचः । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्य तु रविर्यदा गच्छेत् कथञ्चन । आद्यो मलिम्लुचो ज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥ यदा दर्शान्तमासमतिक्रम्य तत्पूर्वमासान्त्यदर्शपर्यन्तराशिस्थः सन् सूर्योऽतिवाह्य गच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगं गच्छेत्० तदाद्योऽतिक्रान्तमासो मलिम्लुचो ज्ञेयः । मलो सन् म्लोचति० गच्छतीति० मलिम्लुचः । द्वितीयस्तु प्रकृतः शुद्धः कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मस्यते । मल० । रुच् । मलिं धृतं म्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात् कः ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यां नार्याम् ॥

मलीमसः । पुं॰ पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥

मलूकः । पुं॰ क्रिमिविशेषे ॥

मल्लः । पुं॰ पात्रे ॥ कपोले ॥ मत्स्यभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्लः । निच्छिवी । बाहुयोधिनि॰ मल्लितिनाम्नाप्रसिद्धे ॥ अयञ्चव्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजातः । यथा मनुः । झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा । दशार्णानवराष्ट्रञ्चमल्लाः शाल्वाः युगन्धराः । इति । विराटपर्वणि १ अध्यायः ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । माला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ अयञ्च॰ लेटात्तीवरकन्यायांजातः । इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ तन्त्रवाय्यांकुन्दकाराज्जातः । इ॰ प॰ पु॰ ॥ नियुद्धकुशलोमल्ल स्तद्वृत्तिस्तत्परायणः ॥

मल्लकः । पुं॰ दन्ते ॥ पुं॰ स्त्री॰ दीपाधारे ॥ कोशिकायाम् । नारिकेलफलनिर्मितचषके । नरेली॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्लते । मल्लधारणे । ण्वुल् ॥

मल्लतूर्य्यम् । न॰ वाद्यविशेषे । महा- स्वने ।

मल्लनागः । पुं॰ अभ्रमातङ्गे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभूः । स्त्री॰ मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमिः । स्त्री॰ रङ्गभूमौ । अक्षवाटे । अखाडा॰ इ॰ भा॰ ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा । स्त्री॰ माल्लव्याम् । मल्लानांयुद्धार्थप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम् । न॰ नियुद्धे । बाहुयुद्धे । मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला । स्त्री॰ नार्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लारः । पुं॰ षण्णांरागाणांमध्येद्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागश्चगानंवर्षासुसर्वदा ॥

मल्लारी । स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा । आन्दोलिताचदेशाख्यालोलाप्रथममञ्जरी । मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगाः ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ।

मल्लिः । पुं॰ वृत्तार्हद्विशेषे ॥ स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ मल्लते । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिकः । पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुक्तेहंसविशेषे । किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितहंसप्रभेदे ॥ मल्लते । मल्ल॰ । इन् । स्वार्थेकः ॥

मल्लिका । स्त्री॰ तृणशून्ये । भूपद्याम् ।

। शतभीरी । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰
इ॰ प्र॰ पुष्पद्वये ॥ मल्लतेगन्धं॰
मल्यतेवा । मल्ल॰ । सर्व्वधातुभ्य इन्
। वाङीष् । स्वार्थिकन् । ह्रस्वः ।
टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्व्याति
लाघवकटुकाहरेत् । वातपित्तास्य
ग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मी
नविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पान
पात्रे ॥ सर्व्वेय्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥
यथा । यशोवगुणाधिकशोभनशोभन
सौरभयुद्भवविभ्रुद्भ्रमते॰ विधिर्विधि
धेह्विविवेकनिधेह्विपुरोजगणानिह
सान्द्रगोसुमते । विशोभियशोभिरु
पेतितवेतिविनिर्मितमल्लिकयैगर-
ते॰ निधेह्विनिधेह्विमुदंहृदयेसदये
यशस्वन्तधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥
यथा । हारशङ्ककक्रमेणमण्डिताष्ट
वर्णकेन । वर्णिताकुतूहलेनमल्लिकै
पिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिवालखि
ल्यनारदादिसंस्तुताय । चस्तुमेन
ति: सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भू
पदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम् ।
पुष्पमूलेषु वहुलमिति॰ चनुदात्ता
देरञोऽणश्चलुप् । लुपियुक्तवत् ॥
वर्णपात्रे ॥ इ॰ श॰ माला ॥
मल्लिकाक्षः । पुं॰ किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चु च
रणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लव
र्णे वेष्टितचञ्चुचरणयुक्ताश्वे ॥ मल्लिका
कारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । च
इ्वौहीसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥
मल्लिकाख्यः । पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधे
हंसे ॥
मल्लिकाख्या । स्त्री॰ मोचिन्याम् । चि
पुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ॥
मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि ।
मल्लिकापुष्पः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ कर
वद्वृक्षे । करुणालेवु॰ इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ । ख्यातनामप्रसिद्धपुष्पवृ
क्षे ॥
मल्लिगन्धि । न॰ मल्लिकागुरुणि ॥ म
ल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमा
नाच्चेति॰ इत् ॥
मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ॥
मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥
मल्लीकरः । त्रि॰ चौरे ॥
मल्लुः । पुं॰ भालूके ॥
मवितः । त्रि॰ वद्धे ॥
मशकः । पुं॰ कीटविशेषे । वक्रतु
ण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे ।
मच्छर॰ इतिभाषा । तन्नाशकधू
पोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्ला
तकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरस
श्चैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलुः । एतैर्धूपे
र्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥
क्षुद्ररोगविशेषे । मस्सा॰ इ॰ भा॰
प्रसिद्धे । यथा । अवेदनंस्थिरंचैव
यस्यगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमु
त्सन्नमनिलान्मशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०श्चलम् ॥ अश्वचिकित्सायथा । चर्मकीलंजतुमणिंजकंतिलकालकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्तथाराग्निभ्यामशेषतः ॥ अपिच । लशुनानान्तुचूर्णस्यघर्षमशकनाशनः ॥ इति ॥

मशकी । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री॰ चतुष्कयाम् । शयनतिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं॰ कुक्कुरे ॥

मसनम् । न॰ सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री॰ मसूरे ॥

मसारः ।) पुं॰ इन्द्रनील
मसारकः ।) पुं॰मणौ ॥

मसिः । स्त्री॰ लिपिप्रयोजनायाम् । पत्राञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिकावृन्ते ॥

मसिकूपी ।) स्त्री॰ मस्या-
मसिधानम् ।) न॰ धा-
मसीधाना ।) स्त्री॰ रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न॰ सपिंडके ॥

मसिपथः । पुं॰ लेखके ॥

मसिप्रसूः । स्त्री॰ मस्याधारे ॥ मस्याः प्रसूः ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणिः । पुं॰ मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न॰ रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री॰ मेलायाम् । लिपिसाधनविशेषे । कालो॰ इ॰गौ॰भा॰ । स्याही॰ इ॰ भाषा॰ ॥ शेफालिकावृन्ते । मस्यति । मसी॰ । पचाद्यच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

मसीजलम् । न॰ मस्याम् ॥

मसीधानम् । न॰ मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री॰ मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री॰ स्वनामख्यातधान्ये । उमायाम् ॥

मसीशः । पुं॰ कायस्थे ॥ मस्या ईशः ॥

मसुरः । पुं॰ मसूरे । मल्लव्ये ॥ मस्यति॰ मस्यतेवा । मसी॰ । मसेरुरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥ टाप् ॥

मसुरी । स्त्री॰ पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूरः । पुं॰ व्रीहिभेदे । मल्लव्ये । मसूरोमधुरःपाकेसङ्ग्राही शीतलोलघुः । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशनः ॥ मस्यति॰ मस्यतेवा । मसी॰ । मसेरूरन्निति पाणिनिकऊरन् । उपधाने ॥

मसूरकः । पुं॰ उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलबालिशी मा॰इ॰भा॰ ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे कः ॥

मसूरविदला । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्याः ॥

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰ इ॰ प्रसिद्धव्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तं पाद्मे क्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैववर्षाकालेनिवारयेत् । मसूरिकाभिः प्राबल्यमस्त्रशायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवट्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिह्नति ॥ रक्तच्छिद्रति ॥

मसृण: । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ अकर्कशे । अकठिने स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी॰ बाहुलकात्॰ ऋण: ॥ यद्वा । समृणोति । ऋणुगतौ ॥ इगुपधेतिक: । पृषोदरादि: ॥

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्कर: । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादर: ॥ यद्वा । मङ्कते । मङ्क्षिमण्डने । अर: । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रन्ध्रवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादर: । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणाविति इनि: ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनि: ॥ यद्वा । माकर्तुं कर्म निषिद्धं शीलमस्य । मस्करमस्करिणावितिसाधु: ॥ यद्वा । मकुरश्चवशुद्धमन्त: करणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपात: ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि॰ । बाहुलकादर: आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मकरोनिधिभेदोवाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपात: । चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी॰ । क्त: ॥

मस्तक: । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि । स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेह: । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्य: । पुं॰ शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते॰ मसनं वा॰ । मसी॰ । क्तिन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादि: ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड॰ इ॰ भाषा ॥ दध्नस्तु परियोभागोघन: स्नेहसमन्वित: । स लोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरंबल्यं लघुभुक्ता-

भिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनंह्ला दिकफतृष्णानिलापहम् । पथ्यं प्रीणनंशीघ्रं भिन्नविमलसङ्ग्रहम् ॥ अपिच । उष्णाऽम्लं रुचिपित्तदंश्रम हरंबल्यंकषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरंत षोदरगदघ्नीहार्शसांनाशनम् । स्रोत : शुद्धिकरंकफानिलहरंविष्टम्भ शूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्म शमनंमस्तुप्रशस्तंलघु ॥ मस्यते । मसी० । सितमीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं० मस्तकस्यघृताकार स्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं० मस्तिष्के ॥

महः । पुं० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महि षे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । घोषा ॥ यद्वा महति । अच् । यज्ञे ॥

महकः । पुं० बकुलामोदे । महक० इ० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिम हत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधा नात्तुमहत्तत्त्वंप्रजायते । महानि तियतः ख्यातिर्लोकानांजायतेस दा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् । महान्व्याप्यस्थितासर्वं महान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणा त् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रीकृ ष्णभक्ते० शिवशेषधर्मादौ ॥ त्रि० वृद्धे । विशङ्कटे । बृहति । विशा ले । बहु । विपुले ॥ उत्कटे ॥ अ तिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधु रसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वा रंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ताविमन्यवःसु हृदःसाधवोये ॥ महति । मह० । वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदितिनिपा तितः । मह्यतेवा । महच्छब्दप्रयो गनिषेधोयथा । मङ्खितेलेतथामां सेवैद्येज्योतिषिकेद्विजे । यात्रायांप थिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इ ति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वग तेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥ विततायाम् । बृहत्प्रमाणायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म- ह्यते । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति साधुः । गौरादिः ॥

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्त र्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने सम ष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्चोक्ताम

हाभारते । यथा । महानात्मामतिर्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्चवीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्यातिर्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महत्ता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ चि॰ काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न॰ बृहतीसहस्राख्यशस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा । महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकारणंमतम् । इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्तसर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰ त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् । सर्वकार्यविषयाधिकत्वात्कारणंमहत्॰ सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्॰ बृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मणत्वाद्वा॰ ब्रह्मचभवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचेतिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि । महत् ब्रह्मविद्योत्कर्षेणवर्तमानत्वात्॰भूतंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री॰ अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । ऋद्धेराधिक्ये ॥

महर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके । चतुर्मुखदिनस्यान्तेजगदेतच्चराचरम् । तदादिदग्धेतेसर्वेत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् ॥ जनंयान्तितापार्त्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्पवासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटिर्यत्रास्तेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाद्विकोट्यूर्द्ध्वायोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु । भृग्वादिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वज्ञेषु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्त्तकेषु ॥ भृगुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठञ्चमहातेजाःसोऽसृजन्मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰ ऋषिश्च । ऋतत्त्वस्यवेदस्यदर्शनात् । । अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महती लाति । ला॰ । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके ।

अत : पुरस्थायिजने ॥ तल्लक्षणंय था । सुप्तागूह्योऽनुपस्थोय : सो सभावोमहल्लिक : ॥ इति ॥

महः । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ मह-नम् ०मह्यतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महसम् । न० ज्ञाने ॥ महति०मह्य-तेवा । महः । अत्यविचमितमिन मिरभिलभिनभितपिपतिपथिप-निमहिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री० गोपवल्लाम् । पृश्निप-र्णीविशेषे ॥ धेनौ । मह्यतेपूज्यते । मह० । खनोघचेति०घ : ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेत-सि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्क-च्छोयस्यस : । आन्महतइत्यात्व-म् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० स्नुहीभेदे । विश्वसारके । नागफणीयुहर०इ० भा० । फणिमनसा०इगौ०दे०भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्य मूलके ॥ मूलके ॥ रक्तलशुने । रा-जपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ म-हांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० बिल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथ-विशेषे । शिवद्वारपाले ॥ वृहच्छरी रे ॥ त्रि०तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयु क्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथ-विशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ अखण्डदण्डायमान विष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांम-हाकाल : शाङ्करीतत्त्वदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् ॥ म हाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतु-र्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीवि शेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कट्फले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चत त्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतइ त्यात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अ-च् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहोवा ॥ न०सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ म-हाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख : ० इत्यनुवृत्तौ । महाकुलादञ्खञा वितिपक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकुल : । पुं० सत्कुले ॥

महाकोशफला । स्त्री॰ देवदालीलता नाम् ॥

महाकोशलः । पुं॰ देशविशेषे । यथा । गोकर्णेशात् पूर्वभागेआर्यावर्त्तात्तु चोत्तरे । तीरभुक्तात् पश्चिमेतु महापुर्याश्च सर्वतः । महाकोशलदेशश्च सूर्यवंशपरायणः ॥

महाकोषातकी । स्त्री॰ हस्तिघोषा नाम् । मेनुर्या॰ घीयातोरुली॰ हु॰ भा॰ प्र॰ शाकि । महाकोषातकी स्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतुः । पुं॰ अश्वमेधे । महांश्चासौ क्रतुश्च ।

महाखरः । पुं॰ अश्वतरे ।

महागदः । पुं॰ ज्वरे ॥

महागन्धः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न॰ हरिचन्दने । महान् गन्धोयस्य॰ यस्मिन्वा ॥ बोले ।

महागन्धा । स्त्री॰ चामुण्डायां देव्याम् । केविकापुष्पे । नागवलायाम् ॥

महागवः । पुं॰ गवये । वनगवे ॥

महागिरिः । पुं॰ जीवभेदे ॥ वृहत्पर्वते ॥

महागुरुः । पुं॰ मातरि । पितरि ॥ आचार्ये । यथा । मातापितावल्लदातामहान्तोगुरवः स्मृताः । इति । महांश्चासौगुरुश्च । आत्मवत्तत्त्वात्वम् । स्त्रियाः पतिरेव महागुरुः ॥

महागुल्मा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूमः । पुं॰ पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । वड़ा॰ गोहूं॰ हि॰ भाषा ॥

महाग्रहः । पुं॰ सूर्ये ॥

महाग्रीवः । पुं॰ उष्ट्रे । त्रि॰ वृहत् ग्रीवायुक्ते ।

महाघूर्णा । स्त्री॰ सुरायाम् । महती घूर्णायस्मायया वा ॥

महाघोरः । त्रि॰ अतिशयभयानके ।

महाघोषः । पुं॰ अतिघोषणे । महाशब्दे । न॰ हट्टे । आपणे । त्रि॰ वृहच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम् । कुन्दरुक्याम् ॥

महाङ्गः । पुं॰ उष्ट्रे । महान्त्यङ्गान्यस्य । अनेकमितिवहुव्रीहिः । गोक्षुरके ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि॰ वृहदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चुः । पुं॰ वृहच्चञ्चुमतिखगे । शाकविशेषे । सुचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्डः । पुं॰ कालभैरवे ॥ त्रि॰ प्रचण्डे ।

महाचीनः । पुं॰ देशविशेषे । यथा । कैलासीरं समारभ्य सरयूं परितः प-

रे । अमरगांमहिशानिमहाधीना भिधोभवेत् ॥

महाच्छद : । पुं॰ देवताडवृक्षे । वृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय : । पुं॰ वटवृक्षे । त्रि॰ वृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री॰ महामेदायाम् ॥ त्रि॰ वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं॰ वृहच्छागे ॥ त्रि॰ महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री॰ रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं॰ सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्नाः स्मृतयो विभिन्नानासौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्म्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगतः सपन्थाः ॥ महाजनोपर्य्यनुक्रोशयुक्तः सन्नाहरानाविवेकः । यथा । अः पापमहामोहहतकसर्व्वथाहतस्त्वयायं महाजनः । यतः । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्म्मलचिदानन्देतरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागरेऽभिरमनाक्मग्नोपिनाचामति । निःसारे मृगतृष्णिकार्णवजले श्रान्तोपिमूढः पिवत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमतेमज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्त्रादौ । यथा । प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनीयंदेव्याविमोहितमतिर्व्वतमाययालम् । त्रय्यांजडीकृतमतिर्म्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्म्मणियुज्यमानः ॥

महाजम्बु : । स्त्री॰)
महाजम्बू । स्त्री॰) वृहज्जम्बाम् । राजजम्बाम् ॥

महाजव : । पुं॰ गवये ॥ श्रीकारिणिमृगे ॥ त्रि॰ अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री॰ वासन्त्यामृलतायाम् । माधव्याम् ॥ स्वछवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री॰ पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादनी । तु॰ । णिच् । गौरादिः । महतीचासौजालीच ॥

महाज्येष्ठी । स्त्री॰ नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्येष्ठापूर्णिमायाम् ॥ अस्याव्यशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री॰ लताविशेषे । तेजोवत्याम् । वहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । वडीमालकांगणी॰ इ॰ भा॰ ॥

महाज्वाल : । पुं॰ यज्ञवह्नौ ॥ शिखायाम् ॥

महाज्वाला । स्त्री॰ जिनानांविद्याधरीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ॥

महाडीनम् । न॰ पक्षिणः चूडपतनेनप्रत्यावृत्तौ ॥

महाढ्यः । पुं० कदम्बे ॥ त्रि० अतिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं० विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री० अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न० पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री० जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री० आवर्तक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं० महानिम्बे ॥ त्रि० अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री० भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः । पुं० अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्विनोयदोयेनतेजसाभास्करादयः । तत्तेजोमहदस्येतिमहातेजाः परमेश्वरः ॥ शौर्यंशौर्यादिभिर्धर्मैर्महद्भिः समलङ्कृतः । इतिवास्यान्महातेजाः अनुपातनईश्वरः ॥ न० पारदे ॥ त्रि० अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टं तेजश्चेत

न्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि० महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे० सर्वज्ञे० परमात्मनि ॥ अत्र द्रव्ये ॥ महानुभावैकजन्मसुकृते: संस्कृत: क्षुद्रकामाद्यनभिभूत: ० आत्मा ।० अन्तःकरणं यस्य सः ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्ययः । पुं० चतुर्थके० विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ मर्मान्तिके ॥

महादण्डः । पुं० यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं० गजदन्ते । ईशादन्ते ॥ वृहद्दन्तमात्रे ॥ त्रि० तद्वति ।

महादानम् । न० श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रन्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैवच ॥ पञ्चलांगलकं तद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चततः कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैवच । महाभूतघटस्तद्

मृषोक्तश्च : परिकीर्त्तित : ॥
महादारु । न० देवदारुणि ॥
महादाह : । पुं० नरकान्तरे ।
महादेव : । पुं० शिवे ॥ महांश्चासौ-
देवश्च । कर्म्मधारयः । महान्देवोऽस्येति वा । महान्देवोन्नृत्यादिरूपाक्रीडायस्येति वा
॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्म
वादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहा
देवःप्रकीर्त्तितः ॥ महतीपूजिताविश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पू
जितश्चमहादेव : सचस्मृतः ॥ इ०
ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेवानांमहनीय
त्वाच्चमहादेवः । तथोक्तं साम्बपुरा-
णे । पूज्यतेयत्सुरै : सर्वैर्महांश्चैव
प्रमाणत : । धातुर्महेतिपूजायांम
हादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कान्देपि । म
हतामपिदेवानामहमेवमहान्यत : ।
नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्य
हमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामग
म्यागमकोटय : । सद्य : प्रलयमा-
यान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महा
देवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् ।
वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधाव
ति ॥ कर्णोक्तमथर्वशिरसि । सर्वा
न्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्व
र्यैर्महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहा-
देवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनाम
भाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥
महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतो-

ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यव
हारयति० इतिमहादेवी । दिवु० ।
अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासु
रै : सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातु
र्महेतिपूजायांमहादेवीततः स्मृते
तिदेवीपुराणम् । सर्वदृश्यंमहादेवी
द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवत-
म् । द्रष्टाजीव : साक्षी० ईश्वरः ०
दृश्यंसर्वंजगत्० इदंत्रयं सैवभगवती
भवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्या
म् । पट्टदेव्याम् ॥
महादैत्य : । पुं० भौत्यमन्वन्तरीयदै-
त्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ।
महाद्युति : । त्रि० ईश्वरे ॥ महती-
बाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिश्चैतन्य
लक्षणायस्यकामादिपराभवेनस्वहित
साधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महती
द्युतिरस्य ॥
महाद्रिधृक् । पुं० हरौमहान्तमद्रिं-
मन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्ष-
णेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलिता
र्थकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृ
ष्णोति० धर्त्तुमप्रगल्भते । ञिधृ-
षाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्यय
स्यकु : ।
महाद्रुम : । पुं० अश्वत्थे ॥ महांश्चा
सौद्रुमश्च ॥ बृहद्वृक्षे ।
महाद्रोणा । स्त्री० देवकुरुम्बायाम् । दि
व्यपुष्पायाम् ।

महाद्रुणी । स्त्री॰ महाद्रोणापुष्पे ॥

महाद्भुत: । पुं॰ युद्धवाद्ये ॥ अतिकाश्चर्ये ॥

महाधनम् । न॰ महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । महगौ॰ इ॰ भा॰ । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि ॥ त्रि॰ अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातु: । पुं॰ स्वर्णे ॥

महाध्वग: । पुं॰ उष्ट्रे ॥

महानट: । पुं॰ महादेवे ॥

महानद: । पुं॰ नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री॰ पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातुनजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतत्रविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥

महानन्द: । पुं॰ मुक्तौ ॥ अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री॰ अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दि: । पुं॰ नन्दिवर्द्धनाख्यराजपुत्रे ॥

महानरक: । पुं॰ अतिशयनामाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानल: पुं॰ वृहद्गनौ ॥ देवनले:

महानवमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न॰ पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्रत्तत्रीयत्तनामाध्यक्षेत्ता: । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या: कुलोद्गता: । सर्वेमहानसेधार्या: कृत्प्रकेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनश्च । अनोश्माय: सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृत: । त्रि॰ पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत: ॥

महानाटकम् । न॰ हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री॰ काण्डरायाम् ॥

महानाद: । पुं॰ कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महाशब्दे ध्वनियद्दे । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥

महानिद्रा । स्त्री॰ मरणे ॥

महानिम्ब: । पुं॰ पवर्ष्टे । पार्वते । वक्कायन॰ द्रेक॰ ईक॰ इ॰ भाषा । महानिम्बोहिमोरुक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक: । कफपित्तकृमिच्छर्द्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन: ॥

महानिशा । स्त्री॰ निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यमप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमिति रघुनन्दन : । देवलोक्तामहानिशा रात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीच: । पुं॰ रजके । अतिशयहीनवर्णे ।

महानील: । पुं॰ भृङ्गराजे । नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृता:द्रव्यगस्त्योक्ता: । तल्लक्षणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थित: । नीलतांतनुयात्मर्वं महानील : सउच्यते ॥ इतिगारुडे॰ ७२ अध्याय : ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ वृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । कैशाह्वायाम् ।

महानुभाव : । पुं॰ श्रीहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपआचारादिनिबन्धनोऽनुभाव: प्रभावोयस्य स: ।

महान्तक : । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थे शिवे । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्रेचमहान्तका ॥

महापक्ष : । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ वृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । बिल्वोग्निमन्थ : श्योनाक : काश्मर्य : पाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतै : स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ वृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तकोवत्सनाभक : । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिध : ।

महापञ्चाङ्गुल : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ।

महापत्र: । पुं॰ शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकच्॰ कु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥ त्रि॰ वृहत्पर्णयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्य स : ॥

महापत्रा । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ।

महापथ: । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्था : ॰ अ : ॥

महापथगम : । पुं॰ मरणे ॥

महापद्म: । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशबिन्दुकमस्तके ॥ कुबेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ लक्षकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० ॥ न॰ सितपद्मे ।

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहुःसंसर्गश्चापितैः सह ॥ महापातकजंचिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभिः शमः ॥ महच्चतत्पातकञ्च ॥

महापातकी । त्रि० ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकयुक्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहापातकयुक्ते ॥ यथा । वीरघातीतथापायीवीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ सचपतितः । यथा । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । पतितानांनदाहःस्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातःपिण्डोवाकार्य्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ एतानिपतितानांतुयःकरोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएवप्रेतस्योदकक्रियावच्यमाणरीत्यासपिण्डैःसमानोदकैश्चग्रामाद्बहिर्गत्वाज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतिथौदिनान्तेकर्त्तव्येत्याहमनुः ॥ पतितस्योदकंकार्य्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दितेऽहनिसायाह्नेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ । दासीघटमपांपूर्णंपर्य्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचंबान्धवैःसह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मात्तुसम्भाषणसहासने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोऽधिकः ॥ प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्य्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥ एवमेवविधिंकुर्य्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठास्वर्णोर्वैयांप्रतिमांद्विजः । दुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृतः ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्य्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापट्यात्समहापातकीभवे ब्र० वै० पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० अत्युग्रे ॥ कामे ॥ महतः पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेवतम् । न० कृष्णपारेवते । द्वीपखर्ज्जूरे ॥

महापाशः । पुं० यमदूतविशेषे । इत्यामी ॥

महापासक : । पुं० गोमिनि । चेलुके । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतक : । पुं० कृष्णवर्णमदनद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतरु : । पुं० वृ-विशेषे । श्वेतपिण्डीतके । शस्त्रकोषतरौ । शरे । पिण्डीतरौ । पेण्डिरा० इ० भा० ॥

महापीठम् । न० एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं० वृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न० एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच । वर्णनंप्रलयानाञ्चमोक्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनंहरेरेवदेवानाञ्चपृथक्पृथक् ॥ दशाधिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तेकृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं० नारायणे । श्रेष्ठनरे ॥ लक्षणंवाराह्या ६७ अ० ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि० जीवन्मुक्ते । महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति समास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री० महाशतावर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं० उष्ट्रे त्रि० वृहत्पृष्ठे ॥

महापौरुषिक : । पुं० वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं० स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरवनानांसमष्टिरेकंमहद्वनम्० यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान् जलाशयोभवति०तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि० अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि० अतिशयतेज : शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं० जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं० सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमतेजन्यभावानधिकरणकालोमहाप्रलय : ० सचचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं० विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यंनैवेद्यञ्चविशेषत: । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यंविष्णो : प्रयत्नत : ॥ ब्राह्मणाब्रह्ममंत्रेणब्रह्मणेपिंतवस्तुनि । तस्माद्धात्म्यंमहानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम् ।

महाप्रस्थानम् । न० शास्त्रीयेदेहत्यागविशेषे ॥ महत्० आवृत्तिशून्यं प्रस्थानम्० सर्पव्याघ्रवृश्चिकसिंहव्याघ्रादिविषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनं यावच्छरीरपातं तन्महाप्रस्थानम्० इत्युच्यते ।

महाप्राण : । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं० ब्रह्मादिषु । यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशिवः । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयोमताः ॥ चत्वारोमञ्चचरणाःपञ्चमःप्रच्छदःपटः । सच्चित्प्रकाशरूपेणशिवेनाभिन्नविग्रहाः ॥ तत्रासनेसमासीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं० मालूरे । विल्वे ॥ त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० वृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्बाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥ मधुवीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री० अब्धिफेने । हिण्डीरे ॥

महाबल : । पुं० वायौ ॥ वुद्धे ॥ न० सीसके ॥ त्रि० बलोत्कटे । बलीयसि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं बलमस्य ॥

महाबला । स्त्री० अतिबलायाम् । पीतपुष्पायाम् । पीतवाट्यालके ॥

महाबोधि : । पुं० वुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं० निन्दितब्राह्मणे । कथ्या० अचारज० इ० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

महाभट : । पुं० अतिशययोद्धरि ।

महाभाग : । त्रि० अतिधन्ये ॥ दयाद्यष्टगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टे ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमुदायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहासशास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एकतश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकतः । पुराकिलसुरैः सर्वैः समस्यतुलयाधृतम् ॥ चतुर्भ्यः सरहस्येभ्योदेवेभ्योभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोकेस्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्वाद्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न० पातञ्जलव्याकरणभाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि० महेच्छे ॥ महानभिलाषोस्य ॥

महाभिष: । पुं० राजर्षिविशेषे । प्रातीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभिषोनृपोजातः प्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्गरइति ॥

महाभीता । स्त्री॰ लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम: । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि॰ अतिशयभयानके ॥

महाभीरु: । पुं॰ कीटविशेषे । गोपालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ग्वाली॰ इ॰ हिं॰ भा॰ ॥ अतिशयभयशीले ॥

महाभीष्म: । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न॰ व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय: ॥

महाभृङ्ग: । पुं॰ नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव: । पुं॰ शरभरूपिशिवहरे ॥

महाभोग: । त्रि॰ नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोग: सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततःस्मृता ॥

महामण्डूक: । पुं॰ पीतमण्डूके ॥

महामति: । त्रि॰ अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद: । पुं॰ मत्तगजे ॥ त्रि॰ अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामना: । त्रि॰ सदन्त:करणे ॥ उत्कटे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते । सर्वश्रेष्ठोऽहमितिमन्यमाने ॥ महद्गम्भीरमन्यैरसममानंमन्यमानंमनोयस्यस: ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माखिलजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना: ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव॰ सङ्कल्पमात्रेणैव ॥

महामाघ: । पुं॰ योगविशेषे ॥ माघेमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्जयेत् ॥

महामात्र: । पुं॰ प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे ॥ हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री॰ आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री॰ जिनाननांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय: । पुं॰ हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया॰ तस्यायमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् ॥ तस्या: स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै:

। उत्पन्नं ज्ञानरक्षितंकुरुतेयामिरन्त रम् ॥ पूर्वाभिपूर्वसम्बन्धसंस्कारेण- नियोज्यच । आहारादीनतोमोह- ममत्वंज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोध लोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुन: पुन: । प- श्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्नि शम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं ज- न्तुं करोतिया । महामायेतिसाप्रो क्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ।

महामायी । पुं० ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री० दुर्गायाम् ।

महामारी । स्त्री० महाकाल्याम् ॥ भा मर्यैशभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेव तायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतोमा रयतीतितथा । महतीचासौमारी चतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्मा ण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्यामहा- कालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवका- लेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थि तिंकरोभूतानांसैवकालेसनातनी- तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशय- मारके ॥

महामार्ग : । पुं० राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री० नाराचाभिधेवृ- त्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोवेदरे फैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष : । पुं० राजमाषे चौरा० लोविया० इ० भा० ॥

महामुख : । पुं० कुम्भीरे न० बृह न्मुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामुंडी । स्त्री० महाश्रावणिका- याम् ॥

महामुनि : । पुं० नारायणे ॥ अग- स्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्म हदितिसमास : । आन्महतइत्या त्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न० कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्द्धा पुं० शिवे ॥ त्रि० बृहन्मस्त कयुक्ते ॥

महामूल : । पुं० राजपलाण्डौ ॥ छि लिहिण्टे ॥

महामूल्य : । पुं० पद्मरागे ॥ न० म हार्घे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामूषिक : । पुं० बृहदुंदुरौ । महा खे ॥

महामृग : । पुं० हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय : । पुं० मृत्योर्मृत्युक रे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतं जप्त्वामृत्युंमृत्युपथंनयेत् ॥

महामेघ : । पुं० अतिशयमेघे ॥

महामेद : । पुं० अष्टवर्गाङ्गौषधे । पुरोडवे ॥ बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधविशे षे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिध: कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्र- कनिभ :कन्दोलताजात:सुपाण्डुर: ।

महामेदाभिधः प्रोक्तो ग्रन्थे भावप्रकाशके। मेदायुग्मं गुरुस्वादु वृष्यं स्तन्यकफापहम्। हरं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत्॥ तस्याश्च लाभं चस्या : स्थानेऽनन्तावरीदेया॥

महामेच :। पुं॰ वृक्षभेदे ॥ * ॥

महामोह :। पुं॰ भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तुविज्ञेयो ग्राम्यभोगसुखैषणा ॥ रागे। विषयविशेषे सदृशविध :। शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतया दशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु राग : • आसक्तिर्महामोह : • सचदशविधविषयत्वा दृशविध : ॥

महामोही पुं॰ शिवप्रिये धत्तूरे ॥ त्रि॰ महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुज :। पुं॰ नरकान्तरे ॥

महाम्लम्। न॰ तिन्तिडीके। वृक्षाम्ले ॥

महायश :। पुं॰ हर्म्यदुपासकविशेषे ॥

महायज्ञ :। पुं॰ अध्यापनादिपंचसु ॥ पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलि :। एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामका :॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ : पितृयज्ञस्तु तर्पणम्। होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतश्च हुतश्चैव तथा प्रहुतमेव च। ब्राह्म्यं हुतं प्राशितञ्च पञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो हुतो होम : प्रहुतो भौतिको बलि :। ब्राह्म्यं हुतं द्विजाग्र्यार्चा प्राशितं पितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्यो महायज्ञान्न हापयति शक्तित :। स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते ॥ देवताऽतिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनश्च य :। न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥ अपि च। एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मणा निर्मिता पुरा। ब्राह्मणानां हितार्थाय द्विजातरेषां च तत्पुरा :॥ एतान्पांचकर्मान्ब्राह्मणै : कारिता : शुभा :॥ एवं कृत्वा नरो मुक्तोऽसावरिरीशिष्यति। अन्यथाञ्जीवोऽस्मिन् एनोऽकृत्यपक्षिण :॥ सत्काव्यादात्मभोक्तृणां महामांसं तुत भवेत् ॥ इ॰ वराहपुराणं ॥

महायशा :। पुं॰ सूतार्हद्विशेषे ॥ न॰ कल्पभेदे ॥ त्रि॰ लोकेवेदेच प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्क :। त्रि॰ अतिशययुक्ते ॥

महायोगी। पुं॰ चद्रिकूटपीठस्थे शिवे ॥

महारजतम्। न॰ स्वर्णे। धुस्तूरे ॥ वृहद्वीर्ये ॥ महच्च तद्रजतं च। सन्महदितिसमास :। आन्महतइत्यात्वम् ॥

महारजनम्। न॰ कुसुम्भे। कसूं भा॰ इ॰ भा॰ ॥ शातकुम्भे। स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन। रञ्जरागे।

ल्युट्। रजकरजनरञ्जनरजस्सु प
सङ्ख्यानान्नलोपः॥ रञ्जेः क्युन्
वा॥ महच्चतद्रजनञ्च। सन्महदिति
समासः॥

महारण्यम्। न० अरण्यान्याम्॥ मह
च्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमो
त्कृष्टाः पूज्यमानैरितिसमासः।
आन्महतइत्यात्वम्॥

महारत्नम्। न० मुक्तादिनवरत्नम्॥ मु-
क्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्य्यंपद्मरागकम्।
पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतंत-
था॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहार-
त्नानिवैनव॥

महारथः। पुं० रथिकविशेषे। अयु
तधन्विभिः सहयोद्धरि॥ यथा।
एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्वि
नाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहा
रथइतिस्मृतः॥ अपिच। आत्मा
नंसारथिञ्चाश्वान्रक्षन्युद्ध्येत
योनरः। समहारथसंज्ञः स्यादि
त्याहुर्नीतिकोविदाः॥ शिवे॥ वि
ष्णौ॥ महान्महात्मा०नन्दी०गरु
डोवारथोयस्यसः॥

महारम्भम्। न० गडलवणे। सांभ-
र०इ०भा०॥

महारसः। पुं० खर्जूरे॥ कोशका-
रे। इक्षुविशेषे। कोसिआर०इ०
भा०॥ कशेरुणि॥ पारदे। रसे
न्द्रे॥ न० काञ्जिके॥

महारसाष्टकम्। न० हिङ्गुलाद्यष्ट-
कम्॥ यथा। दरदंपारदःसस्यौवै
क्रान्तंकान्तमभ्रकम्। माक्षिकंवि
मलश्चेतिस्युरेतेष्टौमहारसाः॥

महाराजः। पुं० बुद्धभेदे। महाघो-
षे॥ असपत्नराज्यइति। नृप-
श्रेष्ठे॥

महाराजचूतः। पुं० उत्तमाम्रे। म
न्मथानन्दे॥

महाराजद्रुमः। पुं० आरग्वधे

महाराजिकः। पुं० गणदेवताविशे-
षे॥ सत्यसुधन्वसवनाद्योविंश-
त्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागौरवा-
न्नदर्शिताः। महाराजिकनामानो
द्विशतैविंशतिस्तथा॥ महतीराजिः
पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशैषिकाद्विभा-
षेतिकन्॥

महारात्रिः। स्त्री० महाष्टम्याम्।
अर्द्धरात्रात्परंमुहूर्त्तद्वये॥ ब्रह्म
णयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्र्या-
म्॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पो
भवेन्नृप। प्रकीर्त्तितामहारात्रिः
सापवचपुरातनैरितिब्र०वै०पु०॥

महाराष्ट्रः। पुं० देशविशेषे॥ विप-
ट्टकंसमारभ्यमध्येचोज्जयिनीशिवे।
मार्जारतीर्थराजेन्द्रकोलापुरनिवा-
सिनी॥ तावद्देशोमहाराष्ट्रः क-
र्णाटस्वामिगोचरः। इ०शक्तिसङ्ग
मे ७ पटलः। अपिच। नैकतेह

विडानस्त महाराष्ट्राश्मैवत : । ज-
वन : पह्लव : सिन्धु : पारसोकाद
योमता : । इ॰ज्योतिषतत्त्वे कू-
र्मचक्रं ॥

महाराष्ट्री । स्त्री॰ जलपिप्पल्याम् ॥
शाकविशेषे । मरैठी॰इ॰भा॰ ॥
भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट : । पुं॰ महानिम्बे । गिरि
निम्बे ।

महारुद्र : । पुं॰ महादेवे ।

महारूप : । पुं॰ शिवे

महारूपकम् । न॰ नाटके ॥

महारोग : । पुं॰ पापरोगे ॥ सचाष्ट
विधोयथा । उन्माद : १ । त्व-
ग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास:
४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ ।
उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि॰ महारोगयुक्ते ॥

महारौरव : । पुं॰ नरकान्तरे ॥ महा
रौरवसंज्ञन्तु अधोर्द्धं तामसम्पुटम् ।
अस्यतेखदिराङ्गारैर्गुरुदारापनाय
क : ॥ देवद्रव्यापहारीचपच्यतेका
लमथयम् ॥ महान्रौद्रौरवोऽत्र ।
प्रज्ञाद्यादित्वाद्वलोप : । यद्वा ।
रुरुर्भारभृङ्गाख्योमृग: ॰ महतोरु
रोरयम् । अण् ॥

महार्घ : । पुं॰ वार्त्ताख्यपक्षी ॥ त्रि॰
महामूल्ये ॥

महार्णव : । पुं॰ महासमुद्रे ॥

महार्थ : । पुं॰ परमार्थे ॥

महार्द्र : । पुं॰ हवविशेषे । महाजा
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महार्द्रम् । न॰ चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न॰ वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न॰ दशार्बुदे । शतकोटि
१•••••••• सङ्ख्यायाम् ।
पद्मे ॥

महार्ह : । पुं॰ विष्णौ । मह : पूजा॰
तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात्अर्हते:
कर्मण्युपपदेअच्प्रत्यय : ॥ न॰
श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी : । नारायणशक्त्याम् ।रा
धायाम् ॥ यस्यायामोहितासर्व्व
प्रविष्णुशिवादय : । वैष्णवास्तां
महालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यद्
र्शनात्महालक्ष्मी : प्रियानारायण
स्यचेति ब्र॰ वै॰ पुराणम् ॥

महालय : । पुं॰ विहारे ॥ तीर्थमहा
भागादेव्यायतने ॥ परमात्मनि ।
पितॄणामुत्सवाश्रयेकन्यागतापरपक्षे
कन्यागत॰ इ॰ भा॰ ।

महालसा । स्त्री॰ देवीविशेषे । दक्षि
णदेशे॰ महादिश्यानमितिविख्या-
ते॰ देवीस्थाने ।

महालिकटभी । स्त्री॰ श्वेतकिणही
वृक्षे ॥

महालोलसरस्वती । स्त्री॰ तारादेव्या :
प्रभेदे ॥ लोलयावाक्प्रदाचेतितेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्र : । पुं॰ लोध्रे । पटियालो ध॰ हु॰ भा॰ ॥

महालोल : । पुं॰ काके ॥ त्रि॰ अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न॰ अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न॰ महारण्ये ॥ वृन्दावनस्यचतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ।

महावप : । पुं॰ महामेदे ॥

महावरा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

महावराह : । पुं॰ आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोह : । पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥

महावलि : । पुं॰ नरवली ॥

महावल्ली । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥

महावस : । पुं॰ शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न॰ परमार्थबोधकेवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्कल्पापरपर्यायेप्रतिष्ठादावुत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासत्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री॰ तिथिविशेषे ॥ सायथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहै : समा ॥ सा॰ वारुणीत्यर्थ : ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौ शतभिषायदि । महामहेतिविख्या

तात्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महाबाहु : । पुं॰ स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महान्तौबाहूयस्य । अस्यबाह्वोर्महत्त्वंप्रोक्तं युद्धकांडे । पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांयेचराक्षसा : अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री॰ देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशी भुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । वगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्या : सिद्धविद्या : प्रकीर्त्तिता : ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्च महेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्त्तिस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयस्तुभगवान्कृष्ण : कालीरूपोभवद्व्रजे ॥

महाविराट् । पुं॰ महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न॰ नभसि हृच्छिद्रे ॥

महाविष : । पुं॰ द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥

महाविषम् । न॰ मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपत्राभ्यां योऽत्ति मेषगते रवौ । अपि रोषान्वितस्तस्य तक्षकः किं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं॰ महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं॰ नरकविशेषे । महावीचिर्यमहाकल्लोलितनुमीयते ॥

महावीक्ष्यम् । न॰ विटपे । मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं॰ गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे । महानसे । यज्ञाग्नौ । वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे । अन्तिमजिने ॥ कोकिले । लक्ष्मणे । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सङ्ग्रामविहगे । नराटके । कामदेवे । मारे ।

महावीरा । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्यः । पुं॰ ब्रह्मणि महदुत्पत्तिकारणमविद्यालक्षणं वीर्यमस्य । बुद्धभेदे । वाराहीकन्दे । त्रि॰ महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ।

महावीर्या । स्त्री॰ संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् । वनकार्पास्याम् । महाशतावर्याम् ॥

महावृक्षः । पुं॰ स्नुहीद्रुमे ॥

महावृहती । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ।

महावेगः । त्रि॰ अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं॰ कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न॰ दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न॰ द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तेन वधकालादूर्ध्वं विंशत्यधिकशतस्य यावदब्दादिष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपार्धेनवो दातव्याः ॥ शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ यथा । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ अस्तिचयोगशास्त्रेऽवविशेषः । सयथा । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसादयः पञ्चयमा उक्तास्त एव जात्याद्यनवच्छेदेन दृढभूमयो महाव्रतशब्दवाच्याः । तत्राहिंसा जात्यवच्छिन्ना यथा मृगयोर्मृगातिरिक्तान् न हनिष्यामीति । सैव कालावच्छिन्ना यथा न चतुर्दश्यां न पुण्येऽहनीति । सैव प्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्ना यथा क्षत्रियस्य देवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेण न हनिष्यामीति । युद्धं विना न हनिष्यामीति च । एवं विवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं न वदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण सुहृदयाद्व्यतिरिक्तः स्तेयं न करिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

काशीपत्नीं न गमिष्यामीति । एवं
गुर्वादिप्रयोजनमन्तरेण न परिग्रही
ष्यामीति • यथायोग्यमवच्छेदो द्रष्ट
व्यः । एतादृगवच्छेदपरिहारेण
यदा सर्वजाति सर्वदेश सर्व्वकाल
सर्वप्रयोजनेषु भवाः सार्वभौमा
अहिंसादयो भवन्ति महता प्रयत्नेन
परिपाल्यमानत्वात् • तदा ते महाव्र
तशब्देनोच्यन्ते । एवं काष्ठमौना
दिव्रतमपि द्रष्टव्यम् । एतादृशव्रत
दार्ढ्ये च • कामक्रोधलोभमोहानां च
तुर्णामपि नरकद्वारभूतानां निवृत्तिः ।
तत्राहिंसया क्षमया च क्रोधस्य • ब्रह्म-
चर्येण वस्तुविचारेण च कामस्य • अ-
स्तेयापरिग्रहरूपेण सन्तोषेण लोभ-
स्य सत्येन यथार्थज्ञानरूपेण विवेकि-
नमोहस्य • तन्मूलानाञ्च सर्वेषां निवृ
त्तिरिति द्रष्टव्यम् । इतराणि च फला
नि सकामानां योगशास्त्रे कथितानि ॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ वरस्कटे ॥
त्रि॰ महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हा-
रौ ॥ महती शक्तिः सामर्थ्यमस्य ॥
अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰ मायाशब-
लब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥
त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्खः । पुं॰ नरास्थनि । कर्ण
नेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्त-
रालास्थि महाशङ्खः प्रकीर्त्ति-
तः ॥ दशनिखर्वे
१०००००००००००० । निधिप्रभे
दे ॥ अलिके । ललाटे ॥ वृहच्छङ्-
खे ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । स्वो
च्चस्थे लाभगे शुक्रे त्रिषष्टे देवपूजिते
। महाशङ्खाह्वयो योगः प्रतिप-
च्चापमानदः ॥

महाशठः । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अ
तिधूर्त्ते ॥

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ वृहच्छणपु-
ष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पा
याम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्याया-
म् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥
महाशतावरी मेध्या हृद्या वृष्या रसाय
नी । शीतवीर्या निहन्त्यर्शोग्रहणी-
नयनामयान् ॥

महाशनः । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पा-
न्ते सर्वग्रसनात् महत् अशनं संहार्य्य-
मस्य ॥ महाभैरवे ॥ कामे ॥ मह-
दशनं विषयजातं यस्य सः ॥ अघा-
सुरे ॥ त्रि॰ अतिभक्षणशीले ॥

महाशफरः । पुं॰ पफराख्यमत्स्ये ॥
महाशफरसंज्ञस्तु तिक्तः पित्तकफा
पहः । शिशिरो मधुरो रुच्यो वात-
साधारणः स्मृतः ॥

महाशयः । त्रि॰ महेच्छे ॥ महान्
आशयो यस्य ॥ पुं॰ समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री॰ राजतल्पे ॥ वृह-
च्छय्यायाम् ॥
महाशर : । पुं॰ स्थूलशरे ॥
महाशल्क : । पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥
महाशाक : पुं॰ शाकभेदे ॥
महाशाखा । स्त्री॰ नागवलायाम् ॥
महाशाल : । पुं॰ महागृहस्थे । विस्ती
र्णाभि : शालाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥
महतीविस्तीर्णाशाला॰गृहंयस्यस : ॥
महाशालि : । पुं॰ स्थूलशालौ ।
सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥
महाशिव : । पुं॰ महादेवे ॥
महाशीता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥
महाशुक्ति : । पुं॰ मुक्तामातरि ॥
महाशुक्ला । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ त्रि॰
अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥
महाशुभ्र : । त्रि॰ अतिशुभ्रवर्णयु-
क्ते ॥ न॰रजते ॥
महाशूद्र : पुं॰ आभीरे ॥
महाशूद्रा । स्त्री॰ महत्यांशूद्रायाम् ॥
महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥
महाशूद्री । स्त्री॰ आभीर्याम् ॥ महा
शूद्रस्यस्त्री॰जातीयावा । पुं॰योगा
दिति॰जातेरितिवाङीप् ॥
महाशौण्डी । स्त्री॰ श्वेतकिणिहीवृ-
क्षे ॥
महाशौषिर : । पुं॰ दन्तरोगविशेषे ॥
दन्तायन्तनिविष्टेभ्यस्तालुचाप्यवदी
र्यते । दन्तमांसानिपच्यन्तेमुखञ्चप-
तुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्म
हाशौषिरसंज्ञित : ॥
महाश्मशानम् । न॰ आनन्दवने । का
श्याम् ॥ महात्स्वपिचभूतानिप्रलये
समुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्म
शानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीति
विख्याताबद्रावासइतिद्विज : । म
हाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दका-
ननम् ॥
महाश्यामा । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥
श्यामल्याम् ॥
महाश्रम : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
महाश्रमण : । पुं॰ बुद्धभेदे । शाक्य
मुनौ ॥
महाश्रावणिका । स्त्री॰ कदम्बपुष्प्या
म् । महामुण्डाम् ॥
महाश्री : । स्त्री॰ बुद्धशक्त्यन्तरे । ता
रायाम् ॥
महाश्रोत्रिय : । पुं॰ महत्त्वसतिश्रुता
ऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रो
त्रियश्च ॥
महाश्वेता । स्त्री॰ शुक्लभूकूष्माण्डे ।
श्वेतगन्धिकायाम् ॥ श्वेतभूमिकू-
ष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेताप-
राजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजा-
याम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥
महतीचासौश्वेताच ॥
महाषष्ठी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
महाष्टमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

। शरत्कालोद्भवा या तु सैव प्रोक्ता महाष्टमी । महारात्रिरिति ख्याता तस्यां सम्यग्यजेत् सुधीः ॥ अष्टम्यां रुधिरैर्मांसैर्महामांसैः सुगन्धिभिः । पूजयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनैः शिवाम् । सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नानाविधविलेपनैः । पुष्पैरनेकजातीयैः फलैर्बहुविधैरपि ॥ उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत् । यथा तथैव पूतात्मा व्रती देवीं प्रपूजयेत् ॥ पूजयित्वा महाष्टम्यां नवम्यां बलिभिस्तथा । विसर्जयेद्दशम्यान्तु श्रवणे तां वरोत्सवैः । तत्रार्द्धरात्रपूजा यथा । कन्यासंस्थे रवाविषे शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् । सोपवासो निशार्द्धे तु महाविभवविस्तरैः । पूजां समारभेद्व्यानक्षत्रे वारुणे पिवा । पशुघातश्चात्र व्योगबलादवधस्तथं तिदेवीपुराणे वाक्यपदेनपुर्वापाठोच्यत इति रघुनन्दनः ॥ महाष्टम्युपवासं पारयन्तु । अष्टम्यां समुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि । मत्स्यमांसोपहारैश्च दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ तेनैव विधिनान्नन्तु स्वयं भुञ्जीत नान्यथेति ॥

महासन्नः । पुं० कुबेरे । त्रि० अतिनिकटे ।

महासमङ्गा । स्त्री० हस्तबलायाम् । खिरहिट्याम् । बलायाम् । कगहि

या० कंघौ० खरैटी० इ० भा० ॥

महासर्ज्जः । पुं० असनवृक्षे ॥ पनसे ।

महासहः । पुं० कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि० अतिक्षमे ॥

महासहा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । अम्लाने । कठसरैय्या० इ० भा० ॥ महतीचासौसहाच । सन्महदितिसमासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महासान्तापनम् । न० व्रतविशेषे ॥ अथ याज्ञवल्क्यः । कुशोदकञ्च गोक्षीरं दधिमूत्रं शकृद्घृतम् । जग्ध्वापरेऽह्न्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन् ॥ ह्यहसाध्य सान्तपनमुक्तम् । पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः । सप्ताहेनैव कृच्छ्रोयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ महासान्तपनं धेनुषट्कदानसमम् ।

महासारः । पुं० दुष्खदिरे । त्रि० युक्तियुक्ते ॥

महासाहसम् । न० अतिबलात्कारकृतकार्ये । अतिशयदण्डे ॥

महासाहसिकः । त्रि० अतिसाहसयुक्ते ॥ प्रसह्यापहारिणि । महांश्चासौ साहसिकश्च ।

महासिंहः । पुं० शरभे । पर्वताश्रये । देव्याः सिंहे ॥ यथा । तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यः शटाशोभितकन्धरः ।

चतुरङ्गिर्वश्चमखोऽरहासिह : प्र-
कीर्त्तितइति ॥
महासुख : । पुं॰ बुद्धे ॥ न॰ क्रीडा
रते ॥ प्रचुरसुखे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥
महासुगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥
त्रि॰ अतिसुगन्धयुक्ते ॥
महासूक्ष्मा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥
त्रि॰ अतिशयसूक्ष्मे ॥
महासेन : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ महासैन्य
पतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥
महास्कन्ध : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ त्रि॰ उच्च
तस्कन्धयुक्ते ॥
महास्कन्धा । स्त्री॰ जम्बूवृक्षे ॥
महास्कन्धी । पुं॰ उष्ट्रे ॥
महास्थली । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठ
स्थाने ॥
महास्नायु : । पुं॰ कण्डरायाम् ॥
महास्रग्वी । पुं॰ शिवे ॥
महास्वन : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे । महातू
र्यें ॥ विष्णौ ॥ महान्‌ऊर्जित :
स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान्
स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्भ
वदितिसमासे ॰आत्वम् । उच्चशब्दे
॥ त्रि॰ तद्वति ॥
महाहनु : । पुं॰ शिवे ॥ हनूमति ॥
त्रि॰ महाहनुयुक्ते ॥
महाहवि : । न॰ गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥
महच्चतद्धविश्च॰ब्रह्मात्मनिसर्वंजग
त्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहवि :
। यद्वामहाग्निहवींषिचाज्यपुरोडा
शपशुसोमादिरूपाण्यस्य॰ इन्द्रादि
देवतारूपस्ययजमानरूपस्यवेतिम
हाहवि : ॥
महाहास : । पुं॰ अट्टहासे ॥
महाहिगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥
महाह्रस्वा । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ।
शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि॰ अतिखर्वे ॥
महि । अ॰ महिमनि ॥
महि : । स्त्री॰ भूमौ ॥ मह्यते । मह
पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । अच-
आद्‌वद्‌ : ॥
महिका । स्त्री॰ हिमे ॥ मह्यते । मह
॰ । क्वुन्‌शिल्पिसंज्ञयो : ॥
महित : । त्रि॰ पूजिते ॥ मह्यतेस्म
॥ मह॰ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चे
तिक्त : ॥
महिनम् । न॰ राज्ये ॥ त्रि॰ पूजनीये
॥ मह्यते । मह॰ । महेरिनण्चेति
पचेइनन् ॥
महिमा । पुं॰ शिवैश्वर्य्ये । ऐश्वर्यांति
शये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्‌भवति॰
येनसमस्तब्रह्माण्डेपिसमवैति ॥
विभूतिविस्तारे ॥ आत्मन : कर्म
निमित्तवृद्धिचयराहित्ये ॥ महतो
भाव : । पृथ्वादिभ्यादिमनिच् ॥
उत्कर्षे ॥
महिमभृत् । त्रि॰ ऐश्वर्य्यवति ॥
महिर : । पुं॰ पीथे । मिहिरे । सूर्य्ये ॥

इतित्रिकाण्डशेष : ॥

महिला । स्त्री॰ फलिन्याम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्तायाम्योषायाम् ॥ महति॰ मह्यते वा । मह॰ । सलिकल्यौति॰इलच् । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री॰ श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोयस्या : ॥

महिष : । पुं॰ लुलाये । कासरे । यमवाहने । भैंसा॰ इ॰ भा॰ ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवातनाशनम् । निद्राशुक्रबलस्तन्यतनुदार्ढ्यकरंगुरु ॥ दध्यस्यसृष्टविण्मूत्रंवातपित्तास्रनाशनम् ॥ महति॰ मह्यतेवा । मह॰ । अविमह्योष्टिषच् । यद्वामंहतेमहिष्टीटिषच् । आगमशासनस्यामित्यत्वान्ननुम् ॥ अर्हध्वजविशेषे ॥ असुराधिपविशेषे । महिषासुरे ॥ श्मश्रुधारिणिम्ले च्छजातिविशेषे ॥ पुरायंचक्षियआसीत्सगरेणास्यवेदाद्यनधिकारोवेशान्यत्वंधर्मनाशश्चकृत: ॥

महिषकन्द : । पुं॰ महाकन्दविशेषे । शुभालौ ॥

महिषघ्नी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महिषध्वज : । पुं॰ यमे ॥ अर्हद्विशेषे ॥ महिषोध्वजोयस्य स : ॥

महिषमर्द्दिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । सोम्यायाम् ॥

महिषवाहन : । पुं॰ यमे ॥

महिषाक्ष : । पुं॰)

महिषाक्ष : । पुं॰) गुग्गुलौ । भृङ्गाञ्जनसमप्रभे ॥

महिषाक्षादि । न॰ महिषाक्षादिपञ्चाङ्गपाचके ॥ यथा । महिषाक्षस्तथाशालंनिर्यास : सर्जकस्यच । कृष्णागुरु:कदम्बश्चमहिषाक्षादिपञ्चकम् ॥

महिषासुर : । पुं॰ महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥

महिषासुरसम्भव : । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरहन्त्री । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री॰ कृताभिषेकायांराज्ञ : पत्न्याम् ॥ मह्यते । मह॰ । अविमह्योष्टिषच् । टित्वान्ङीप् ॥ औषधीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमनायाम् । महाघोरायाम् । भैंस॰ इ॰ भा॰ ॥

महिषीगोष्ठम् । न॰ महिषीशालायाम् । भैंसवाडा॰ इ॰ भा॰ ॥ महिषीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न॰ महिषीक्षीरे । सैरिभ्या : स्तन्ये ॥ माहिषंमधुरंगव्यात्स्निग्धंशुक्रकरंगुरु । निद्राकरंमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरंहिमम् ॥

महिषीप्रिया। स्त्री॰ तृणविशेषे। शूल्याम्। शूलपर्ण्याम्। जलाश्रयायाम्॥

महिष्मान्। पुं॰ देशविशेषे॥ महिषाः सन्त्यस्मिन्। महिषाच्चेति वक्तव्यमिति॰ ड्मतुप्॥

मही। स्त्री॰ भूमौ। पृथिव्याम्॥ मह्यते। मह॰। चुरादावदन्तः। ण्यन्तादचः। कृदिकारादिति ङीष्॥ यद्वा। महीयते। महीङ् पूजायाम्॰ कण्ड्वादियगन्तः। क्विप्चेति क्विप्। अल्लोपयलोपौ। कृदिकारादिति ङीष्। तदभावे विसर्गश्रुत्यप्याहुः॥ मालवदेशविहारिण्यां नद्याम्॥ महीजलन्तुसु स्वादु शल्यं पित्तहरं गुरु॥ गवि॥ हिलमोचिकायाम्॥ वर्णवृत्तच्छन्दस्युक्थाप्रभेदे॥ यथा। लघुगुरुः। महीस्मृता॥ यथा। हरोऽस्तु मे। मनोमुदे॥

महीक्षित्। पुं॰ नृपे। राजनि॥ महीं॰ क्षयते॰ ईष्टे। क्षिनिवासगत्योः। मह्यां क्षयति वा। क्षि ऐश्वर्ययोः। क्विप्। तुक्॥

महीजः। पुं॰ भौमे। मङ्गलग्रहे॥ न॰ आर्द्रके॥ त्रि॰ भूमिजाते॥

महिदुर्गम्। न॰ मृत्पाषाणनेष्टकैर्महाविस्ताराद्गुणोच्छ्रायैर्वाद्वादशहस्तायुच्छ्रितैर्युद्धार्थमुपरिभ्रमणयोग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्तेनप्राकारेणवेष्टितेराज्ञांवासस्थाने॥

महीधरः। पुं॰ विष्णौ॥ महीगिरिरूपेणधत्ते। धरति। धृञ्॰। मह्याधरः॥ अच्॥

महीध्रः। पुं॰ शिखरिणि। पर्वते॥ महींधरतिधारयतिवा। धृञ्॰। मूलविभुजादित्वात्कः॥

महीपालः। पुं॰ राजनि॥ महींपालयति। पाल॰। कर्मण्यण्॥

महीप्राचीरम्। न॰ समुद्रे॥

महीभृत्। पुं॰ पर्वते॥ नृपे॥

महीमयः। त्रि॰ मृत्तिकानिर्मिते॥ मह्याविकारे॥

महीयान्। त्रि॰ महत्तरे॥

महीरुहः। पुं॰ शाखिनि। पादपे। वृक्षे॥ शाकवृक्षे॥ मह्यांरोहयति। रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे। इगुपधेति कः॥

महीलता। स्त्री॰ किञ्चुलुके। केंचुवा॰ इतिख्याते॥ कृशत्वदीर्घत्वाभ्यांमह्यालतेव॥

महीसुतः। पुं॰ मङ्गलग्रहे। लोहिताङ्गे॥ मह्याः सुतः॥

महेच्छः। त्रि॰ महाशये। महाभिलाषे॥ महतीइच्छाऽस्य॥

महेन्द्रः। पुं॰ कलिङ्गदेशस्थकुलपर्वतविशेषे॥ सिद्धपीठोयमद्रिः। यथा। महान्तकोमहेन्द्रेचपार्वतीचमहान्तिकेति॥ त्रिसामास्यपि कुल्यायामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः।

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰ इन्द्रश्चमहान्वा अयमभूयोऽस्वमवधीदितिश्रुते : । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिद्भेदे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वत : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमदभित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । बडीमाकाल्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवतास्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिघ:॥

महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छ : ॥

महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्या : ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्यु : ॥

महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ इला भूमि: ॥ यद्वा । महति॰ महतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादि: ॥ माया : हैलाक्रीडावा । परमहेलारतोत्यपारदारिकइतिदमयन्तीकाव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेश : । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरो देव : ॥

महेशबंधु : । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमास : ॥

महेश्वर : । पुं॰ शिवे । महादेवे ॥ महेश्वरसत्यम्बकएवनापरइतिरघु : ॥ विश्वस्यानाश्चसर्व्वेषांमहतामीश्वर : स्वयम् । महेश्वरस्मृतस्तेनमंत्रवद्भिमनीषिण : ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास : ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मर्याम् । राजर्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वास : । पुं॰ हरौ ॥ शिवे ॥ महानवितथइष्वासइषुक्षेपोयस्य स : ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्ड : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

महोक्ष : । पुं॰ वृद्धवृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधु : ॥

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) बृहत्याम्

महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । अरविन्दे । महच्चतत् उत्पलञ्च ॥

महोत्सवः । पुं० अतिशयितसुखजनककर्म्मणि ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेषम न्त्रेणकुर्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महानवम्यांशरदिबलिदानंतपादयः ॥

महोत्साहः । पुं० राज्याङ्गप्रासराजपुरुषे ॥ अतिशयोद्यमे ॥ त्रि० अतिशयोत्साहयुक्ते । महोद्यमे ॥ दुःसाध्यकार्य्यसाधनपरे ॥ महान् उत्साहोऽस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ जगदुत्पादनाद्यर्थमुद्युक्तत्वात् ॥

महोदधिः । पुं० समुद्रे ॥

महोदधिशयः । पुं० नारायणे ॥ प्रलये सर्वभूतानि संहृत्यैकार्णवं जगत् । कृत्वाऽधिशेते । शीङ् स्वप्ने । घः ॥

महोदयः । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥ आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ सदाकृतयुगस्यास्तु सदाचारपरायणम् । सदामहोदयस्यास्तु साध्यांनिवसतांसताम् । महात्मनि ॥ स्वामिनि ॥ दुग्धकृतमधुनि ॥ न० पुरविशेषे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौज० इतिमहोदयाकृतिचभाषा ॥ महानुदयो वैभवं यस्य० यस्य वा ॥

महोदया । स्त्री० मेरोरुत्तराटाच्छ्रोर्ध्वमेखलाया उदग्दिशि सोमस्य पुर्याम् । यथोक्तं मृगेन्द्रसंहितायाम् । महोदयाचन्द्रमसः श्वेतायुक्ता हि निर्मिता । द्विजसङ्घसंस्तुता भाति पुरे हिमगिरिप्रभे रिति ॥ नागबलायाम् ॥

महोदरः । पुं० बृहदुदरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महोदरी । स्त्री० रवेः सङ्क्रमणविशेषे कुजार्कवारेयदासङ्क्रमः ख्यातामहोदरीसीतकराणांसुखाय । महाशतावर्य्याम् ॥

महोद्यमः । त्रि० महोत्साहे । दुःसाध्यकार्य्यसाधनपरे ॥ महानुद्यमोऽस्य ॥

महोन्नतः । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० महोन्नतिविशिष्टे ॥

महोन्नतिः । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ यथा । भूयात्तेमहदैश्वर्य्यंपुत्रादीनां महोन्नतिः । अव्याधिनाशरीरेण चिरञ्जीवसुखीभव ॥

महोन्मादः । पुं० फलवृक्षाम् । फणु० माषक० गौ० दे० भा० प्र० मीने ॥

महोरस्कः । पुं० मार्यादिषु ॥

महोरगः । पुं० वासुकिसर्पे ॥ बृहत्सर्पे ॥ महांश्चासावुरगश्च ॥ न० तगरमूले ॥

महोल्का । स्त्री० बृहदुल्के ॥ उल्काविशेषे ॥ उल्कालक्षणन्तु । तत्पश्चिमासमुत्थायारक्तनीलशिखोज्ज्वलापी

ऋषीचप्रमाणेनउल्कानामाविधास्मृता ॥

महौजा : । त्रि० वीर्यवति ॥ महानुभावे ॥ महत्ओजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० हि० भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्यै ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधंयज्जीवानांदु:खविस्मारकंमहत् । आनन्दजनकंयच्चतदाद्यातत्त्वलक्षणम् ॥ महच्चतत्औषधञ्च ॥

महौषधि : । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुक्षुपे ॥

महौषधिगण : । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगणा : स्मृता : ॥

महौषधी । स्त्री० छिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महास्नानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीचाष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥ मानम् । माधातो : सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पललै । आमिषे । अस्रजे । रक्तजधातौ । मांस० हि० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंबृंहणंबलपुष्टिकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयो : ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदत: ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषउक्त : सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथामृतम् । वयस्थंबृंहणंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतस्यचाबल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धानांदोषलंमांसंबालानांबलदंलघु । त्रिदोषकृद्व्यालजुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन् मृत्युदोषरुजाकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंक्लशंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णंशिराजालंमृतमप्युत्रिदोषकृत् ॥ विहङ्गेषुपुमान्श्रेष्ठ : स्त्रीचतुष्पदजातिषु । पराद्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय : सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्क्षेपाद्विहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरूण्यण्डानिसर्वेषांगुर्वीयोषाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्द्धापाणीपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

स्याणिगुरुणोष्णयथोत्तरम् ॥ लघुता तहरं मांसं खगानां धान्यचारिणाम्। मत्स्याशिनां पित्तकरं वातघ्नं गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनां श्लेष्महरं लघु रूक्षमुदीरितम। वृंहणं गुरु वातघ्नं तेषामेव फलाशिनाम् ॥ तुल्यजातिष्वल्पदेहा महादेहेषु पूजिताः। अल्पदेहेषु शस्यन्ते तथैव स्थूलदेहिनः॥ चेष्टावतां परं मांसं हृद्यं रुच्यं लघु स्मृतम्॥ येमृताविषणायेचदूरावासप्रचारकाः। ते चाभिष्यन्दिनः सर्वे विपरीतमतोन्यथा॥ जलानूपचराः सर्वेतथाप्स्थलचराश्चये। गुरुभक्ष्यागुरुतरं तेषां मांसमुदीरितम्॥ धान्योत्पत्तिप्रचाराणां लघु स्याल्लघुपक्षिणाम्॥ ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं वाविलोल्यं श्वेतं पीतं हरितमरुणं पाचितं सूपकारैः। तत्स्यं मूल्यं सरसमधुरं खेदितं वद्दितं वायसप्रायोयद्भिरुचितं स्तूयतेतेनतद्धि। अपिच। मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदुलं कठिनं घनम्॥ पारावताजचटकशशशूकरटिट्टिभाः। चुद्रमत्स्यादिकाः सर्वे मांसं षुमृदुलाः स्मृताः। मृगरोहितकाद्याश्चमत्स्याः शल्लकिशम्बराः। एतेकठिनमांसाः स्युः पक्षिणोजलचारिणः॥ गजकूर्मीरखड्गाद्याः सग

स्थावर्काद्यः। गोधागोश्वान्तलायाद्याःघनमांसाःप्रकीर्त्तिताः॥ एकत्रत्वे मांसानि विरुद्ध्यन्ते परस्परम्। वैद्यशास्त्रोक्तविधिना मांसस्योक्तागुणाद्वमे। मनूक्तविधिनात्वत्र्य विधिं भक्षणवर्जने॥ प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया। यथाविधिनियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये॥ प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत्। स्थावरं जङ्गमञ्चैव सर्वं प्राणस्यभोजनम्॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः। अहस्ताश्चसहस्तानांशूराणाञ्चैव भीरवः॥ नात्तादुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि। धात्रैव सृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्तारएवच॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्येषदैवोविधिः स्मृतः। अतोन्यथाप्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते॥ क्रीत्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा। देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादन्मांसंन दुष्यति॥ नाद्यादविधिनामांसंविधिज्ञोऽनापदि द्विजः। जग्धाह्यविधिना मांसं प्रेत्यतैरद्यतेऽवशः॥ नतादृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः। यादृशं भवति प्रेत्यवृथामांसानि खादतः। नियुक्तस्तुयथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः। सप्रेत्यपशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम्॥ असंस्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः क

दापयेत् । मन्त्रैस्तुसंस्कृतामद्याच्छा
श्वतंविधिमास्थितः । कुर्याद्घृतप
शुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वे
वतुवृथाहन्तुंपशुमिच्छेत्कदाचन
। यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोऽत्र
मारणम् । वृथापशुघ्नः प्राप्नोति
प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थंप
शवः सृष्टाः स्वयमेवस्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञे वधो
ऽवधः ॥ ओषध्यः पशवोवृक्षास्ति
र्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनं
प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥
मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवी
न्मनुः ॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेद
तत्त्वार्थविद्द्विजः । आत्मानञ्चपशुञ्चै
वगमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरा-
वरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विजः ।
नावेदविहितांहिंसामापद्यपिसमा-
चरेत् । यावेदविहिताहिंसानि
यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतां
विद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ॥ योऽहिं
सकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छ
या । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सु
खमेधते । योबन्धनवधक्लेशान्प्रा
णिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहित
प्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते यद्ध्या
यतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्रच ।
तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकि-

ञ्चन ॥ नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांस
मुत्पद्यतेक्वचित् । नचप्राणिवधः
स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्जयेत् ॥ स
समुत्पत्तिञ्चमांसस्य वधबन्धौचदेहि
नाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्त्ततसर्वमां
सस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमां-
संविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोके
प्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ।
अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयवि
क्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादश्-
चेतिघातकाः ॥ स्वमांसंपरमां
सेनयोवर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य
पितॄन्देवांस्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृ
त् ॥ वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंस
माः । मांसानिचनखादेद्यस्तयोः
पुण्यफलंसमम् । फलमूलाशनैर्मे
ध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनैः । नतत्-
फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्जना-
त् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्य
मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य-
मांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिणः ॥ न-
मांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने ।
प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहा-
फला ॥ अपिच । श्रीमहाभारते
च । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंजलभूच
रखेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानी
तंयेनकेनविघातितम् ॥ तत्सर्वंदे-
वताप्रीत्यैभवेद्वनसंश्रयः । साध
केच्छावलवतोदेयैश्वस्तुनिवेदते ॥ य

द्रा [illegible] द्रव्[illegible]मदिष्टायकल्प
येन ॥ [illegible]वृहि-
त : पुरुष, पशु: । स्त्रीपशुर्नचहन्त
व्यक्तश्वशांभवशासनात् ॥ मन्यते-
ष्टवादिप्रीत्यर्थम् । [illegible] । म
मेदीर्घश्च तिस : ॥

मांस : । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । न॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशे
षे । मांस्याम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज : । न॰ मेदसि ॥

मांसदलन : । पुं॰ प्रीष्मवृक्षे ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्थावयवविशेषे ॥
यथा । वृद्धः सप्तरात्रे गमांसपेशी
भवेन्नत : । [illegible]भवेत्पेशी
रक्तमांसचिता दृढा ॥ बीजस्यैवा-
ङ्कुरा : पेश्य : पञ्चविंशतिरात्र-
त : ॥

मांसप्रलेह : । पुं॰ प्रलेहविशेषे ॥ प-
श्चप्रलेहम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष : । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त-
रि ॥

मांसमाषा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस : पुं॰ झोल॰ रसा॰ इति
ख्यातेमांसस्यजले ॥ सिद्धमांसरसो
रुच्य : श्रमश्वासक्षयापह : । प्रीण
नोवातपित्तघ्न : क्षीणानामल्परेत-
साम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुद्धा-
नांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्मृत्योजोव
लहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥
शस्यतेस्वरहीनानांदृष्ट्यायु: श्रवणा
र्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशे
षे । अग्निरुहायाम् । चर्मकषाया
म् । विकषायाम् । स्यान्मांसरो
हिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्त
र्गतस्यौजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा ।
ओज : समासभूयस्त्वंमांसलंपदड
म्बरम् । त्रि॰ अंसले । बलवति ॥
स्थूले ॥ यथा । निस्ताम्रवक्त्ररेखा :
स्युर्निद्रव्यास्थिवृत्ते : क्रमे : । मां
सलैश्चधनोपेताश्चक्रेऽधनैर्नृपा :
॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच्
॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । कौ-
टिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारि-
णि ॥ सद्य : पततिमांसेनलाक्षया
लवणेनच ॥

मांसव्यध : । त्रि॰ मांसखण्डने ॥ मां
सस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपस
र्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

श्रिषि । मांसकाचिर्बूट॰ इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्ति तंखेदितं जले । लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्र-कसंयुतम् ॥ एलाजीरकधान्याकनि म्बूरससमन्वितम् । घृतेसुगन्धितद्रूष्टपूरणं प्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकं समितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनः सर्पिषसम्भृष्टं मांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंवृष्यं बलकृद्गुरु ॥ वातपित्तहरं वृष्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम्

मांससारः । पुं॰ मेदसि ॥ मांसस्य सारः ॥

मांसस्नेहः । पुं॰ मेदसि ॥

मांसच्छारा । स्त्री॰ चर्मणि ॥

मांसिकः । त्रि॰ मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ मांसंपण्यमस्य । त-दस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसं नियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनादिभ्यष्टिठन् । टिलान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥

मांसिका । स्त्री॰ मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री॰ कक्कोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमे-ध्याकांतिबलप्रदा । स्वाद्वीहिमात्रि दोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन॰ । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः ॥

मांसेष्टा । स्त्री॰ पक्षिप्रभेदे । वल्गुला याम् । दिवांधायाम् वादुड इ॰भा॰ ॥

मांसौदनम् । न॰ मांससंयुक्तौद ने । पलौदने ॥

मांसौदनिकः । त्रि॰ मांसौदनार्हे ॥ मांसौदनंनियुक्तं दीयतेऽस्मै । श्रा-णामांसौदनादिभ्यष्टिठन् । टोङीवर्थः । इकारउच्चारणार्थः ॥

मांस्यादिः । पुं॰ जटामांस्यादिगणा-नांगणे ॥ जटामांसीनखंपत्रीलव-ङ्गंतगरंरसः । श्रिलयागन्धपाषा-णः सप्तमांस्यादिकागणी ॥

माकन्दः । पुं॰ सहकारे ॥

माकन्दी । स्त्री॰ आमलकीफले ॥ न-गरविशेषे ॥ बहुमूल्याम् । माद-न्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्रा स्त्री॰मांगनी॰इ॰भा॰ ॥ पीतचन्द ने ॥

माकरी । स्त्री॰ माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्म-सु । तन्मेरोकंचशोकंचमाकरीहन्तु सप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथस प्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोकंछिद्रम् ॥

माकिम् । अ॰)

माकिर् । अ॰)वर्ज्जने ॥

माकीम् । अ॰ वर्ज्जने ॥
याकोट : । पुं मुकुटे [illegible] ॥
माकोटं मुकुटे प्रवीतिर्द्विगीता ॥
माक्षिकम् । न॰ मधुनि ॥ मक्षिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥
तैलवर्णंमधुनि ॥ म[illegible]का : पिङ्गवर्णासु : भृङ्ग्योमधुमक्षिका : । ताभि : कृतंतैलवर्णंमाक्षिकंपरिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकंमधुश्रेष्ठंनेत्राम
यहरं[illegible] । कामलार्श : क्षतश्वास
कासक्षयविनाशनम् ॥ धातमाक्षिके । [illegible] माक्षिके ॥ [illegible] ।
पीत[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]पु-
ष्टि[illegible]
माक्षिकजम् । [illegible] सिक्थके ॥
माक्षिकधातु : । पुं॰ माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥
माक्षिकफल : । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥
माक्षिकशर्करा । स्त्री॰ सिताखण्डे ॥
माक्षिकाश्रयम् । न॰ सिक्थके ॥
माचीकम् । न॰ मधुनि ॥
माचीकशर्करा । स्त्री॰ सिताखण्डे ॥
मागध : । पुं॰ वैश्यत : क्षत्रियायामुत्पन्नेवर्णसङ्करजातिविशेषे । भाट
स्तुतिव्याते ॥ [illegible] ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकट[illegible]देशविशेषे । मगधे ॥ [illegible]
वंशक[illegible]
तिकारिणि । मधुके । वन्दिनि : स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्[illegible]पुराणे यथा । ततो[illegible]स्त म-
मन्युर्मे तदा[illegible] : । मध्यमा[illegible]
तथाभूत्पृथुर्वैन्य : प्रता[illegible] ॥ त
स्यैवजातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे-
[illegible]समुत्पन्न : सौत्ये[illegible]
[illegible] महा[illegible] ज
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] मागध[illegible]
तामेपनृपात : पृथुर्वैन्य : प्रतापवान् ॥ [illegible] : ॰ अभि
[illegible] : [illegible]
मोऽस्यामितिस्मृत : [illegible]भूमिस्तव्याम् । मौ[illegible]
न्नं वदिमं॰ स्मृत्यर्थ : ॥ वंशपरंपरा
प्रसक्तोद्ध्ययम् ॥ [illegible]
। मगधपरिवेष्टनेकषट्ठादिर्यगन्त : । अत् । यस्यस्वतद्भूतियनाप : ।
प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधा[illegible]सक्ता : । वंशोद्दोरणं नयैयाचन्त ॰तेमाग
धावृत्त्यर्थ : ॥ त्रि॰ मगधाद्भवे ॥
मागधदेवी । स्त्री॰ राधिकायाम ॥
मागधी । स्त्री॰ कथायाम् । पिप्पल्याम् । यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

उक्तं हि भरतसूत्रे । भिषक्तपथ्य करा च मागधी । पुरा वासिचेटकादीनां मागधीति । मगधदेशे भवा । तत्र भवइत्यण् ॥

मागमा । स्त्री० कर्कट्यां ॥

माघ : । पुं० मासविशेषे । तपसि ॥ अत्र जातस्य फलम् । यथा । विद्याविनीतस्स्वकुलप्रधानः सदा सदाचारयुतः प्रवीणः । योगानुरक्तो विषयेषु सक्तो माघे यमासे मघवा निवेशः इति ॥ माघी पौर्णमास्यस्मिन् पौषः मासो स्यण् ॥ श्रीदत्तकसूनौ शिशुपालवधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तस्य नाम्ना ख्याते महाकाव्ये ॥ यथा । पुष्पेषु जाती नगरेषु काशी नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः । नदीषु गङ्गा नृपतौ च राम : काव्ये षु माघ : कविः कालिदास : ॥ इत्याधुनिक : कश्चित् ॥

माघवती । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघवनम् । त्रि० इन्द्रसम्बन्धिनि ॥ मघवत इदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री० तपोमासस्य पूर्णिमायाम् ॥ मघया युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्त इत्यण् । ततो ङीप् ॥

माघोनी । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघ्यम् । न० कुन्दपुष्पे ॥ माघे साधु । तत्र साधुरिति यत् ॥ माघे भवम् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ० निषेधे ॥ आशङ्कायाम् ॥

माङ्गलिक : । पुं० प्रणवे । अथशब्दे ॥ प्रणवश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मण : पुरा । कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तस्मान्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलाय क्रियमाणे तूर्यादिवाद्ये ॥ अर्गाईशाभीष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलं प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठक् ॥ यथा माङ्गलिकमाचार्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न० मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलार्थाय हिते ॥ यथा । माङ्गल्ये षु विवाहेषु कन्यासंवरणेषु च । दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्जिता : ॥ इति राजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्य भाव : । भावे ष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री० त्रायमाणायां लतायां ॥

माच : । पुं० पथि ॥

माचल : । पुं० बन्दिचौरे ॥ रुजि ॥ ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् ॥ मोइया । इ० प्रसिद्धे मदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिका स्यात् रसे पाके कषाया शीतला लघु : । पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठामयापहा ॥

माचिरम् । अ० शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न० सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥

माटामक : । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठार : । पुं० चण्डांशो : पारिपार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे ॥ विप्रे ॥ मठस्यमेन । मठमदनिवासयो : । पुंसीतिच : । मठं राति । रा० । क : । मठरस्यापत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ गर्गादित्वात् माठर्य्य : ॥

माड : । पुं० वृक्षविशेषे । धूजवृक्षे । वितानके । मण्डूसे । माडवैनौ ० इ० कोकणप्रसिद्ध ॥

माडव : । पुं० वर्ण सङ्करजातिविशेषे यथा । लेटस्त्रो वरकान्याया जनया मासपगान्तरान् । माडं मण्डं माडवञ्च भङ्कोलं कलन्दरं ॥

माड्डुक : । पुं० माड्डुकिके ॥ मड्डुकवादनं शिल्पमस्य । मड्डुकझर्झराद- न्यतरस्यामित्यण् ॥

माड्डुकिक : । पुं० माड्डुके ॥ मड्डुक- वादनं शिल्पमस्य । मड्डुकझर्झरा- दितिपक्षे ठक् ॥

माठि : । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ अर्चायाम् ॥ मद्दनमनयाया । मह० । क्तिन् । ढत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा : ॥

माठी । स्त्री० दलशिरायाम् ॥

माणक : । पुं० वृक्षविशेषे । स्थलपद्मे । वृक्षच्छदे ॥ न० कन्दविशेषे । मानकचू० इ० गौ० दे० भा० ॥

माणव : । पुं० बालके ॥ अपत्येकुत्सिते मूढ मनोरौत्सर्गिक : स्मृत : । नकारस्य च मूर्द्धन्यस्तेनसिद्धाति माणव : ॥ मनोरयम् । तस्य इदमित्यण् । वाक्यमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशयष्टिकहारे ॥

माणवक : । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवीनक : ० स्यूत । हुरे [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] : ॥ अणाङ्गुलिक : ॥ न० अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ [illegible] यथा माणवकम् ॥ यथा । [illegible] लैर्वैरस्य कृते : [illegible] रसु [illegible] माणवक [illegible] ॥

माणवक [illegible] म् । न० अनुष्टुप् [illegible] विशेषे । माणवके ॥ आदिगणं [illegible] र्धं धरं साम्यमिदं वृत्तवरम् । [illegible] राजेन कृतं माणवकक्रीडितम् ॥ यथा । कोकवधूशोकहरं पद्मवनी- बोधकरम् गाढतमोनाशकरं नौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवस्यान्विनि ॥ माणवार्थकृते ॥ माणवचरकाभ्यां-

ष्यञ् ॥
माणव्यम् । न॰ माणवकवृन्दे ॥ माणवानां समूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् । माणवत्वे ॥ माणवकस्य कर्म्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥
माणिका । स्त्री॰ अष्टपलपरिमाणे ॥
माणिक्यम् । न॰ रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरुविन्दे । माणिक॰ माणक॰ इति भाषा ॥ तस्य लक्षणं यथा
स्निग्धं गुरुगात्रयुतं दीप्तं स्वच्छं सुरङ्गं समाङ्गम् । इतिजात्यं माणिक्यं कल्याणं धारणात्कुरुते ॥ तस्य दोषा यथा । विच्छायमभ्रपिहितं कर्कशमाकीर्णं भिन्नधूम्रं । विरूपं रागविमलं लघुमाणिक्यं न धारयेद्धीमान् ॥ तस्य चतुर्विधा जातिर्यथा । तद्रक्तं यदि पद्मरागमथ तत् पीतातिरक्तं द्विधा जानीयात् कुरुविन्दकं यदरुणं स्यादेव सौगन्धिकम् । तन्नीलं यदि नीलगन्धिकमिति ज्ञेयं चतुर्धा बुधैर्माणिक्यं कषघर्षणे प्यविकलं रागेण जात्यं जगुः ॥ विशेषोन्यच युक्तिकल्पतरौ द्रष्टव्यः ॥ मणिकमेव । चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसङ्ख्यानमिति ष्यञ् ॥
माणिक्या । स्त्री॰ ज्येष्ठ्याम् । मुषल्याम् । गृहगोधायाम् । पल्ल्याम् ॥

माणिमन्थम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्ये पर्वते भवम् । तत्र भव इ॰ अण् ॥
माण्डलिकः । पुं॰ ग्रामसमष्टि ॥ मण्डलस्य इव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥
माण्डूक्यम् । न॰ उपनिषद्विशेषे ॥
मातङ्गः । पुं॰ श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण् वा ॥
मातङ्गनक्रः । पुं॰ मातङ्गाकारे ग्राहे ॥
मातङ्गमकरः । पुं॰ महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारे नक्रे ॥
मातङ्गी । स्त्री॰ महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्य मुनेः कन्या मातङ्गी सा प्रकीर्त्तिता ॥
मातरपितरौ । पुं॰ द्विवचनान्तोयम् । सहोक्त्या मातापित्रोः ॥ माता च पिता च । मातरपितरावुदीचामिति पूर्वपदे॰ ऋकारस्यारङादेशो निपातनात् ॥
मातरि । अ॰ अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥
मातरिश्वा । पुं॰ वायौ । सर्वप्राणभृतां क्रियाहेतुभूते ॥ मातरि॰ अन्तरिक्षे श्वयति वर्द्धते गच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि॰

जनन्याम्० स्त्रयतिवर्तते० समस-
मस्तत्वात्० गर्भस्यएवायंधर्म योम-
पश्चाग्रहाग: ज्ञातश्च्य पाप्यायती ।
स्वस्तृ चन्निति सूत्रे च० कमिप्रत्ययोधा
तोरिकारलोपश्चनिपातनात्० सम
स्यापलुक्च ॥ मातरीतिसमन्यस्त
प्रतिरूपकमव्ययंवा ।

मातलि: । पुं० इन्द्रस्यसारथौ ॥ मतं
लाति । आतीनुपैतिक: । मतल
स्यापत्यम् । अतइञ् ।

मातापितरौ । पुं० द्विवचनान्तोय
म्०० पित्रो: । मातरपित्रो: ॥
माताचपिताच । आनङृतोद्वन्
द्वे ॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वंनिपात: ।
चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्य
ते ॥

मातापुरम् । न० सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठि
तेअम्बिकास्थाने ।

मातामह: । पुं० मातु: पितरि ।
मातु: पिता । मातृपितृभ्यांपित-
रिडामहच् ।

मातामही । स्त्री० मातुर्जनन्याम् ॥ मा
तुर्माता । मातरिषिच्चेतिडामहच् ।
षित्वान्ङीष् ॥

माति: । स्त्री० माने ॥ अवच्छेदे ॥
मानम् । माङ्० । क्तिन् ।

मातुल: । पुं० मातुर्भ्रातरि । पितृ-
व्यादि । मातुर्भ्राता । पितृव्यमातु-
लेतिनिपातनात्० मातुर्डुलच् ।

धौतिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्पविशे
षे ॥ धूस्तूरे ॥ मानि० नास्तितुला
यस्य । मा० श्री: तुलाऽस्येतिवा०
अमतकनामकत्वात् ॥

मातुलक: । पुं० धूस्तूरवृक्षे ।

मातुलपुत्रक: । पुं० धतूरस्यफले ॥
मातुलस्यपुत्रएव । कन् ॥ मातुल
प्रसुते ॥

मातुला । स्त्री० मातुलान्याम् ॥

मातुलानी । स्त्री० मातुलस्यस्त्रिया-
म् ॥ मातुलस्य स्त्री । इन्द्रवरुण-
स्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे० मा
तुलोपाध्याययोरानुक्० ङीष्च ॥
कलाये ॥ भंगायाम् ॥ मायास्तु
वा० मातुलामानयति । अनप्राण
नेगतौवा । कर्मण्यण् । ङीप् ॥
मातुलश्चधत्तूरस्तस्त्रीववा । पुं
यम्ङीवानुकौ ॥ शणे । प्रियङ्
गुवृक्षे ।

मातुलाहि: । पुं० चित्रसर्पे । मालु
धाने ॥ मातुलयति । मूलविभुजा
दित्वात्क: । मातुलयासार्न्ति-
ष । मालुयासांप० फेयुआटी० इ-
तिचयस्यगौडदेशेप्रसिद्धि: । अयं
खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलच-
तुष्पादितिकेचित् ॥

मातुली । स्त्री० मातुलान्याम् ॥ मातु
लस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानु
क्वेत्यानुगागमाभावे० इन्द्रवरुण

तिङीष् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्ग : । पुं० बीजपूरे । च्छोलङ्गि । टावालेंबुङ्० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्यरुचिम् । मीञ्‌हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भाषार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा । मातुश्चासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गक : । पुं० च्छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचिके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरिजापतिपुष्पिका । अत्यम्लादेवदूतीच साक्षाचिन्मधुकुकुटी ॥ इतिरत्नमाला । मधुर० इ० महूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनबीजपूरे ॥

मातुलेयः । पुं० स्त्री० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वात्ढक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्० तृच् पुं० साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जनयित्र्याम् । प्रस्वाम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० इ० भाषा ॥ आपदिमातैवशरणम् ॥ षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदात्रीगर्भ

धात्रीभक्ष्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्टदेवपत्नीचपितुः पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा ॥ मातुःपितुश्चभगिनीमातुलानीतथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः तस्यागौरवं यथा । जनकोजन्मदातृत्वात्पालनाच्च पितास्मृतः । गरीयान्जन्मदातुश्च योन्नदातापितामुने ॥ विनान्नाद्धश्वरोदेहोननित्यः पितृरुद्भवः । तयोः शतगुणं मातापूज्यामान्या चवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० ॥ अन्यमनुर्यथा । उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणांशतंपिता । सहस्रन्तुपितॄन्मातागौरवेणातिरिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनंकार्यं यथा । मातुः मृतेनहि । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतेनहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांतेनमातागरीयसी । दशविप्रादुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्यः पितादशभ्यस्तुमाताचैवगरीयसी । मातृतोन्योनदेवोस्तितस्मात्पूज्यासदासुतैः ॥ मातुश्चयद्धितंकिञ्चित्कुरुतेभक्तितः पुमान् । तद्धर्मंहिविजानीयादेवंधर्मविदोविदुः ॥ पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यांस्वसर्यपि ।

मातृवत्स्वसृवत्तिमातिष्ठेन्मातातातात्भ्यो
गरीयसीतिमनुः ॥ त्व...गता
मातापिताब्रह्मपरात्परम् । युव-
योः प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंगरिष्ठ
मांतपः ॥ स्वभावतोभवेन्माता-
पुत्रेतिकरुणावती । तेनभक्तोऽस्तता
यान्तुपक्षाब्ध्यंकिंततः परम् । धि
गस्तुजन्मतेषांवेकृतघ्नानान्तुपापि-
नाम् । येसर्वंमातरंदेवींस्त्रोपास्यां-
नभजन्तिवै ॥ मन्त्रिषोपासनाभि-
ख्यानविद्यापासनातथा । निष्योपा
स्तिः पुरादेव्यानिष्याग्रत्वे वचोदि
ता ॥ जिमयावत्तुवक्तव्यंस्थानेसंग
यवर्ज्जिते । सेवनीयापदाम्भोजंभग
वत्यानिरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥
दुर्गायाम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ रेवत्याम्
॥ आखुकर्ण्याम् ॥ इन्द्रवारुण्या
म् ॥ महाश्रावण्याम् ॥ जटामां
स्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौ
रीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाज
या । देवसेनास्वधास्वाहाशान्तिःपु
ष्टिधृतिः क्षमा । आत्मनोदेवता-
चैवतथैवकुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु ।
यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवारा-
हीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामु
ण्डाचर्चिकेत्यष्टमातरः ॥ सप्तमा
तरोयथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमा
रीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्री
चचामुण्डासप्तमातरः ॥ मान्य

ते० पूज्यन्तेलोकमातृत्वादितिमा-
तरः । मानपूजायाम् । नप्तृने
ष्टृ० इत्यादौ तादिसूत्रेणनिपाति
तः ॥ मातृशिवपरिवारत्वेनस
मागमशीलिता ॥ मातृगर्भोऽस्यां
वा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि० मातुरागते ॥ तत-
आगतइत्यधिकारे० ऋतष्ठञ् ॥

मातृका । स्त्री० धातृकायाम् । उप-
मातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥
देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । आ
दिशब्दवर्णे ॥ करणे ॥ स्वरे ॥ ई-
श्वर्य्याम् ॥ गृहाधारे ॥ मातेव ।
स्वार्थेतद्धितः ॥

मातृकेशटः । पुं० मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री० । मातुः समाना
सु । तासुयथा । मातृष्वसामातुला
नीपितृव्यस्त्रीपितृष्वसा । श्वश्रूः पूर्व
जपत्नीचमातृतुल्याः प्रकीर्त्तिताः
॥ माचातुल्या ॥ मातृशब्दसमा
नयामातृतुल्यत्वंयथा । मातरित्ये
वशब्दं नयाश्चसम्भाषतेनरः । सा
मातृतुल्यासत्येनधर्म्मः साक्षी-
सतामपि ॥

मातृनन्दनः । पुं० कार्त्तिकेये । म-
हासेने ॥

मातृबान्धवः । पुं० मातुर्माद्यादिषु ॥
मातुर्मातापितामातामातुर्भ्रातुः
सुतास्तथा । मातुः पितुः सोदरा

स्वविप्रर्यामातृवान्धशाः

मातृभोगीणः । त्रि० मातुर्हिते ॥ मातुर्भोगः शरीरम्० तस्मै हितः । आत्मविश्वजनेत्यादिनाखः ॥

मातृमुखः । त्रि० जडे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

मातृयोगः । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगेसौम्येमितेवाप्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंशत्रूणांसन्धिकृत्सदा ॥

मातृवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् । मांसिष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥

मातृशासितः । पुं० मूर्खे ॥

मातृष्वसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥ मातुः स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वं ॥

मातृष्वस्रेयः । पुं० मातृष्वसृसुते । मातृष्वस्रीये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोपः । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥

मातृष्वस्रेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वस्रीयः । पुं० मातृष्वसृसुते ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्चेति छण् ।

मातृष्वस्रीया । स्त्री० मातुर्भगिन्याः कन्यायाम् । टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥

मात्रम् । न० कार्त्स्न्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनहिंसेत ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते० अनयावा । मति० मिमीतेवा । मामाने । माङ्मानेवा । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ माने ॥ इयत्त्वादौपरिच्छेदे ॥ अक्षराऽवयवे ॥ स्वल्पे ॥ काले । अकारादिलघ्वक्षरकाले ॥ वृत्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालेनयावतापाणिः पर्येतिजानुमण्डले । सामात्राकविभिः प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वामजानुनितहस्तभ्रमणंयावताभवेत् । कालेनमात्रामात्रां यामुनिभिर्वेदपारगैः ॥ पुनश्च । स्वजानुनः करावर्त्तंकुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषामात्राभवेदेकामर्त्त्येवेदनिश्चयः ॥ याथात्म्ये । विषयेषु ॥ मीयन्ते० इ० मात्राः विषयाः ॥ उपभोगयोग्यविशेषे इन्द्रियग्राह्ये ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० इतिमात्रा० परिच्छित्तिः ॥ मियन्ते विषयाआभिरितिमात्राः० इन्द्रियवृत्तयः ॥ मीयते० अनयावा । माति० मिमीतेवा । मामाने० माङ्मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्यः षित्वां ङीष् । टाप् हुयामेतित्रन् ॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा । नयोपिद्याः पृथग्दद्यात्‌वसानदिनादृते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृ

शिरासंयत : स्मृतेति पिण्डिभ्य स्त्वल्पिकांमात्रामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं॰ कालविशेषे । निमेषानन्तरं यावताकालेनस्वभावत- उन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालोलघ्वक्षरं तथे- तिपुराणम् ॥

मात्रायाम् । अ॰ अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि॰ मात्रे हिते ॥ तस्मै हितमितिच्छ : ॥

मात्सर्य्यम् । न॰ अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि॰ मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामिति- परिगणनात्॰ सूर्यतिष्येतियलो- पोन ॥

माथ : । पुं॰ अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि॰ मथुरायांजाते ॥ तत्र जातइत्यण् ॥ शेषिकेष्वर्थेष्वशेष ॥

माद: । पुं॰ दर्पे । हर्षे मदे ॥ मद नम् । मदीहर्षे । सधमाद्स्थयोरिति ज्ञापकात्॰ क्वचिदपवादेतिन्याया द्वा॰ घञ् ॥

मादक: । पुं॰ दात्यूहेपक्षिणि ॥ त्रि॰ मत्ततजनके ॥

मादन : । पुं॰ कामदेवे ॥ मदनवृ- क्षे ॥ धत्तूरे ॥ न॰ लवङ्गे ॥ त्रि॰ हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री॰ भङ्गायाम् । विजया याम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि॰ मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्वित्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ न कुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्या म् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलु- क् ॥

माद्रीपति : । पुं॰ पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं॰ नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं॰ विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्यायाऽवबुध्यते॰ इतिमाधव : । शैषिकोऽण् । आ दिवृद्धि : गुणावादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या: ॰ लिलायावा॰ धव : प- ति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोम धु: ॰ तस्यापत्यं माधवस्तद्वंश्यत्वा त् ॥ मधोर्हन्तत्विवा । शेषे ॰ कृत्य ण् । ॥ माधवब्रह्मस्वरूपायामूलप्रकृ- तिरीश्वरी । नारायणीतिविख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मी स्वरूपाचवेदमातासरस्वती राधा वसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव: ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमकरन्द:॰ सोऽस्मिन्नस्ति । म- धोर्ञ्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृ क्षे ॥ कृष्णमुद्गे ॥

माधवक : । पुं॰ मधूकपुष्पमद्ये । म

ध्वामवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना कृत : सम्भित :। कुलालादिभ्यो-वुञ् ॥

माधवद्रुम :। पुं० आम्रवृक्षे ॥ माधवस्त्रवसन्तस्तस्यद्रुम :

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधवि :। पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ।

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोवनपावर्दिसमततोयगवोहितदाकारयन्त : प्रकाममतीवमृदननुमार्भावकामितितांक्षघयन्त्यविसन्त :। तुषारधराधररासमुतापरिचारकसुमिप्रतयप्रवन्ततमानयम्नयतसमदोविमदोवतगर्वहरस्तकमम्त : ॥

माधवी । स्त्री० मिसी ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिराया : प्रभेदे ॥ यथा । पौष्वाद्यमाधवीमिष्ठांशातयामिरवाक्षवे० स्मृतिमस्थिपं प्रतिदेवीवाक्यं भागवते ॥ गोमांसाद्यादिसम्पत्ती ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुरा० ॥ लाभ्योदोषवयापहा ॥ मधौपुष्पाति । कालात्माधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विति पुष्प्यर्थेऽ-

ण् । ङीप् ॥ वर्य्याम् । भूमौ ॥ त्वम्मयाहंश्चदाधारात्वमृष्टास्त्वामुपाश्रिता । माधवीतिचलोकोयमभिधत्तेततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न० कक्कोलके ॥

माधवोद्भव :। पुं० राजादन्याम् ॥

माधुक :। पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयाभ्यर्ध्यमाने ॥

माधुमत :। पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमता: सारस्वतास्तुविककर्णिका: ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमद्भिजनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽण् ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चित्तंकृष्णपदारविन्दरसिकंसामाधुरीमाधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आह्लादकत्वं माधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे० पर्यात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । अव्यक्तत्वंपुनरोज : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभावः । दृढादित्वा
त्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि० मधूकस्यावयवे ॥ त-
द्विकारे कोपधाच्चेत्यण् ॥ मधु-
रसान्विते ॥

माध्यन्दिनः । पुं० यजुर्वेदीयशाखा-
विशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥
मध्येभवः । मध्यमध्यन्दिनण्चा-
स्मादितिवृत्तिः ॥

माध्यमम् । त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभ-
वम् । मध्यान्मण् • इतिवृत्तिः ॥

माध्यमिकः । पुं० बौद्धावान्तरभेदे शू-
न्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं ना-
त्माविद्यादृश्यनिमेषवत् । अन्यस्या
नुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाज-
गुः ॥

माध्यस्थम् । न० मध्यस्थत्वे ॥ अत्रै
गुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थम् ॥ मध्य
स्थस्यभावः । ष्यञ् ॥ मध्यस्थक-
र्म ॥

माध्याह्निकः । पुं० बन्धूके । त्रि०
मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न० माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृत-
सुरायाम् । मधुरकण्टकमत्स्ये ॥

माध्वीकम् । न० मधूकपुष्पैः कृत-
मद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृ
द्वीका • द्राक्षा • तस्याविकारः । त-
स्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चे-

त्यञ् वा । पृषोदरादिः ॥ मधुनः
प्रभेदे ॥

माध्वीकफलः । पुं० मधुनारिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री० मधुखर्जूरिका-
यां ॥

मानः । पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्त
स्यसमुन्नतिरत्युद्गतामानः । धना-
द्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मानः ।
मत्समोनान्योस्तीतिमननंमानः ॥
गर्व्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्या
पने । आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥
पूज्यत्वे ॥ यथा अधमाः क-
लिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमाः
। उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिम-
हतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमा
नेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पं
स्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे ।
आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्ष
वृत्तौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥
गुणवतिनिर्गुणत्वधीरूपस्ययोपि
मानिन्यभवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे ।
सन्माने । कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामी
र्ष्याकृतः कोपोमानोन्यासङ्गि-
निप्रिये । प्रियापराधसूचिकाचे-
ष्टामानः ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भा
वविशेषे । यथा । दम्पत्योर्भावए
कत्रसतोरप्यनुरक्तयोः । स्वाभीष्टा
श्लेषवीक्षादिनिरोधीमानउच्यते ॥
न० प्रमाणे । प्रस्थपादौ ॥ अनु-

बोधकंमानमितिमानलक्षणम् । माना
नांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमि-
तितार्किकाः । स्वतस्सापेक्षमिति
वैदिकाः । मानाधीनामेयसिद्धिर्मा
नसिद्धिश्चलक्षणादिभ्यः । प्रस्था
दीपरिमाणे । पौतवे । द्रवये ।
याप्ये । तत्तु तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रि-
विधं भवति । तत्र तुलायस्वर्णनो-
न्मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्ता
दि । प्रस्थमद्रोणादि ।। ऊर्ध्व-
मानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तुसर्वतः
। आयामस्तुप्रमाणंस्यात्सङ्ख्या-
बाह्यातुसर्वतः ।। मननम् । मनु-
ज्ञवबोधने । घञ् ।।

मानक : । पुं० न०कच्वीप्रभेदे । मह्या
पथे । मानकच्चु० मानसागर० द्रु०
भा० प्रसिद्धकन्दे । मानक : शोथघ्न
शीत : पित्तरक्तहरोलघु : ।।

मानग्रन्थि : । पुं० अपराधे ।

मानवन् : । त्रि० अभिमानवति ।।

मानधानिका । स्त्री० कर्कट्याम् ।।

मानना । स्त्री० हनने । मानें ।। म
ननाच्चेतूराति : । मनोतुम् । मा
चोद्यम् ।

माननीय : । त्रि० मान्ये पूजनीये ।।

मानपत्रम् । न० सुवर्णादिप्रकाशके ।।

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ।।
मान्यं । यथा । तेषामनुमवेता
नांमान्यौमानभाजांपार्थिवौ । राजस्था
तत्कयोस्त्वतस्मात्कोनृपमानभागि
ति ।

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्राम् । ताम्री०
इ० गी० दे० भा० प्र० वाद्यविशे
॥ यथा । यामघोषोऽयताम्रीस्या
न्मानरन्ध्राविकालिकेति । विकाशह
शेष : ॥

मानव : । पुं० मनुष्ये । मनुजे ।।
मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । य
द्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवे
तिद्वापत्यादण् ।। त्रि० मनुप्रोक्ते
।। न० उपपुराणविशेषे ।।

मानवक : । पुं० बाले ।।

मानवर्जित : । त्रि० मानरहिते ।।
नीचे ।।

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ।। को
पवति । मानोविद्यतेऽस्य । मतु
प् ।। स्त्री० उगित्वान्ङीपि०
मानवती ।।

मानवी । स्त्री० मनो : कन्यायाम् ।।
मानुष्याम् । शासनदेवीविशेषे ।।
मनुप्रोक्तायाम् ।। मनोरियम् ।
तस्येदमित्यण् । ङीप् ।। विद्यादे
वीविशेषे ।

मानस : । पुं० जर्णविशेषे ।। यच्चशि
क्षीष्टंसनागविनकर्णतिसमानस :
त्रिविधःसाःनरूभिविशिष्टोदयभिगु
णै :। उमांशु : स्वाच्छतगुण : सा
रतोनायक : स्तूतर्जतिमनूक्ता :

न० स्वान्ते । मनसि ॥ अस्यगुणा
यथा । परापरत्वं सङ्ख्या [illegible] : प
ञ्चवेगश्चमानसे । इति० भा० प०
॥ मानसतापोयथा । कामक्रोध
भयद्वेषलोभमोहविषादजः । शो
कासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्त
था मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभ
वतिनैकधा । इ० वि० पु० ॥ मा
नसंत्रिविधं कर्म यथा । परद्रव्येष्व
भिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।
वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधं कर्ममा
नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमा
र्षेरामायणे । कैलासपर्वते राम
मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशा
र्दूल तेनेदंमानसंसरः ॥ तस्मात्
सुस्रावसरसः सायोध्यामुपगूहते
। सरः प्रवृत्तासरयूः पुण्याब्रह्मस
रश्च्युता ॥ इति ॥ सुमेरुसंहिता
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] यथा । [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ इति ॥ त्रि०
मनोभवे ॥ यथा । [illegible]
रागोमानसमलउच्यते ॥ [illegible]
नङ्गपीडे बमसितं मानसीव्यथा ॥
सङ्कल्पः कर्म मानसमिति ॥ न०
गिरिविशेषे ॥ मन्यते ऽनेन । मन

च्नामे । अमुन् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थेहिरागादिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्यकरणकसपर्यायाम् ॥

मानसयागः । पुं० यागप्रथमे ॥ अकृत्वामानसं यागं योन्यं यागं समारभेत् । अशिवः स तु विज्ञेयो नसौ चायविधीयते ॥ आत्मयागे कृते चैव देहशुद्धिः प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्वदशाजन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्पता । एतानिमानसान्याहुर्व्रतानितुधराधरे ॥ मू० [illegible]न् ॥

मानसालयः । पुं० हंसे ॥ [illegible] ॥

मानसिकम् । न० मनः [illegible] ॥

मानसी । स्त्री० [illegible] ॥ [illegible]न : [illegible] ॥

मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितेकटिसूत्रे ॥

मानसोत्तरः । पुं० मेरोः प्रकारवत्परितः स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौकाः । पुं० हंसे ॥ मानसंसर

षोऽस्य ॥

मानाथ : । पुं० लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥

मानार्थकम् । न० यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥

मानास : । त्रि० पराहङ्कारक्षारिणि ॥ मानमस्यति । असु० । कर्म्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शरावे । से-र० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ।

मानित : त्रि० पूजिते ॥ मान : स-ञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् । मानिनोभाव : । तल् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मन : श्लाघने ॥ भा-वेत्व : ॥

मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोस्यास्ति० अस्मिन्वा । इनि : ॥ अनात्मवस्तुष्वात्माभि-मानोमान : । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उक्तमयोषिति ॥ मानश्चित्तोन्नतिरस्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत : कोपो

मानोन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिलक्षणात् ॥

मानिषाद : । पुं० श्रीरामे ॥ मा० लक्ष्मीरस्मिन्निषण्णोनिषोदति० तिष्ठति । षद्लृ० । हलश्चेतिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुष : । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्यचेतियलोप : ॥ यैऽव्धामन्दमतयोविधिनामुषिताश्चये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्वैर्ष्यं विशन्त्युत ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुषविग्रह : । पुं० शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषस्तदहितस्य ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायोपरत्वान्नङीन् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सात्रिधामता ॥

मानुष्य: । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ अयंचैकविध: ० ब्राह्मणाद्यवान्तर-जातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

चतुर्ष्वपि वर्णेष्वविशेषात् चैतन्यो त्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्याम् बुधैम ध्यभावेनचैविध्यंबोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे । मनुष्यशरीरे ॥ मानु ष्यं कदलीस्तम्भनि : सारेसारमार्ग णम् ॥

मानुष्यकम् न० मानुषसङ्घे । मनु ष्याणांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्याकेराजन्यमनुष्ययुवान इतियलोपेन ॥ मनुष्याणांभावेयो पधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादि भ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्व [illegible]कम् । न० मन्त्रवर्णोक्ते० ब्रह्मणि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्म भावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे । सोयमार्ध्वरराजनि ॥ मामयंधास्य तीतिदेवराडवचनात्० मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्यउदेति स्मयावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वन्तद्यौवना श्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । मन्तव्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायामस्माच्चुरा दिण्यन्तादर्हार्थे यत्प्रत्यय : ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यत्वकारणे ॥ ॥ यथा । वित्तंबन्धुर्वय : कर्म वि द्याभवतिपञ्चमी । एतानिमान्य स्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥ प ञ्चानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति च । यत्रस्यु : सोऽत्रमानार्ह : शू द्रोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मरुन्मा लायामौषधौ ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाजनकै । मन्दे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तुले ॥ न० परिमा णे ॥

मापित : । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मातं माङोण्य० ण्यन्तात्कर्मणिक्त : । अर्त्तिह्रीव्लीत्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये ॥ नञर्थमा शब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमा स : ॥

माभैद : । त्रि० अभयप्रभेदे ॥ माभीं ददाति । ददातेः० । आतइति क : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममा यम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । त्रि० मदीये । मामके । ममायम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेइतिममकादेशः ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकावितिममकादेशः । चादिहृचि । केवलमामकेत्यादिनासंज्ञाच्छन्दसोरितिनियमान्ङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्यानादित्वम् ॥

मायः । पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे । असुरे इ० मेदिनी ॥ अम्बरेइतिहेमचन्द्रः ॥ माति० मिमीतेवा । मामाने० माङ्मानेशब्दे च । माच्छाशसिभ्योयः ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बरीम् ॥ शंबरदैत्येनप्राङ्निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ । कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायालु [illegible] [illegible] [illegible]दोपायविशेषे ॥ यथा । [illegible] इत्यादि [illegible] रयः । द्वीति ॥ [illegible] दुर्गायाम् । [illegible] [illegible] । [illegible] तस्याः [illegible] । [illegible] । पर्यायाः [illegible] प्रपञ्च [illegible] पर्यायवाच्यःमायायामिति [illegible] नीया [illegible] तस्याः [illegible] नित्यंमामायाकीर्त्तिता ॥ इति

ब्र० वै० पु० ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणाचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गुणामायाशक्तिःशास्त्रेषुनिश्चिता । तत्रसगुणा० एकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रयसाम्यावस्थारूपेतिविवेकः । तत्रमायाशब्दस्यब्रह्मणोऽपश्चर्णंनिर्गुणपदेनागतंशक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्टः ॥ युक्तिहीनप्रकाशस्यसंज्ञामायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतदर्शने ॥ हृदयेऽन्यथाकृत्वाबहिरन्यथाव्यवहरणे । कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]याम् ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] मायागुणमयी० [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] तस्मा [illegible] [illegible] तस्मा [illegible] [illegible] ॥ [illegible] पुराणे [illegible] ॥ ततत्व

प्रतिभासप्रतिबन्धेनातस्वप्रतिभास हेतुरावरणविक्षेपरूपकार्यद्वयवत्यविद्या सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः। विद्यमानं वस्तु रूपमावृणोति अविद्यमानञ्च किञ्चिद्दर्शयति या सा माया ॥ निरस्ताकार्यगम्यास्याश्च शक्तिर्मायेति विश्रुता ॥ निखिलप्रपञ्चं प्रति मायायाः कारणत्वम्। मूलोच्छेदं विना वृक्षच्छित्प्ररोहत्यपि पुनः पुनः। यथा-वृतात्मयाविद्यमत्तामप्रणमं विना ॥ अतो मायामूलमज्ञानमेव। अतएव। पूर्णं गतसम्मस्तु तिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाः। दशमन्वन्तराणीह तिष्ठन्तीन्द्रियचिन्तकाः ॥ भौतिकास्तु शतं पूर्णं सहस्रं त्वाभिमानिकाः ॥ बौद्धा दशसहस्राणि तिष्ठन्ति विगतज्वराः ॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्य कालसङ्ख्यानविद्यते। इति पुराणे ऽव्यक्तादीन् [illegible] पासितवतां [illegible] न्माभिधाय पुरुषं निर्गुणमित्यादिना मूलाज्ञाननिवर्त्तितवतः पुरुषसाक्षात्कारिणः पुनर्जन्माभावः प्रतिपादितः ॥ तच्चाज्ञानं यथा-यावत्त्वेवं च त्वमीविधा। [illegible] मायाभिर्विविधैः ज्ञोतयोगिकमौक्तिके: ॥ अस्यास्वरूपं स्पष्टमुक्तं श्रीदेवीभागवतस्य सप्तमस्कन्धे [illegible] गीतायां भगवत्या। यथा। तस्य नास्तित्वतः सिद्धा शक्तिर्मायेति विश्रु-

ता ॥ ॥ काश्चित् अनिर्वचनीया। तस्य ममात्मरूपस्य सत्ताः सिद्धा। अनादिभूता शक्तिरस्ति। सा मायेत्यादिपदैः सर्वश्रुतौ विश्रुता प्रसिद्धास्ति। मायान्तु प्रकृतिं विद्यात् मायाबाणपानारमिं [illegible] त्यादिश्रुतिषु ॥ साकोदृशीवर्त्ततेत्यत्राह। नसती। नासती। सा नोभयात्मा विरोधतः। एतद्विलक्षणा काचिद्वस्तुभूतास्ति सर्वदा ॥ अत्राविरोधतदुष्यामुक्ता। स्थानत्रयेऽपि योज्यम्। [illegible] कालत्रयाबाध्यासती जगत्सं ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्वरूपविरोधात्। नापि वन्ध्यापुत्रवत् असती व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरोधात्। नाप्युभयात्मा सत्त्वासत्त्वविशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व योरेक [illegible] निरोधात। अ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ पावकस्यौष्ण्यमिवाहमेव [illegible] दिति: । अन्दस्य [illegible]

यंमहजाप्रवा महजाऽसादि: । घ । याबन्मोचस्यायिनीमायाशक्ति र्मेमास्तीत्यर्थ: । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्वं ब्रह्मणोस्तीति । कथंजगत्सृष्ट : पूर्वं ब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता । शक्ते : शक्तानतिरेकात् । नहिवह्निशक्तिर्वह्ने : पृथक्त्वेन । क्वचित्कदाचि दृश्यते । किञ्चद्वितीय: सत्यपदार्थोनास्तीत्यै वैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थ : । तथाचासत्यामायया सद्वितीयत्वे पिदोषाभावात् । इति ॥ विश्वं माख्यस्याम् । मिमीतेवा । मामाने । माङ् मानेवा । माच्छा समिभ्योय: । मायातिथा । धातो नुपेतिक : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्ल क्षणम् । कृत्वाकर्णौकुण्डलयुक्तौकु रुतं दत्त्वापादनूपुरयुक्तंकुरुहारम् । मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज्जानीताऽद : पण्डितवक्त्रस्मुजसारम् ॥ यथा । उद्यद्गाबासम्प्रतिराधामधुमासे । शङ्के सङ्के । तम्प्रतियाताकिमुदासि । किलीकुञ्जं शून्यम वेक्ष्यास्तरहस्याप्राणाचाणं भाविकथं वावदतस्या : ॥

मायाकार : । त्रि । ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां । स्थलजला दौजलस्थलादिज्ञानंकरोति । कृञ अ । कर्म्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं । मायाकारे । प्रातिहारिके ॥

मायाजीवी । पुं । प्रातिहारिके । बाजीकर इ । भा । प्रसिद्धे ॥

मायाति : । पुं । नरवले ।

मायाद : । पुं । कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री । शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुत : । पुं । शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । सर्वार्थसिद्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । त स्या : सुत : ॥

मायाधमन : । पुं । मायाधमने । भगवति ॥

मायाफलम् । न । फलविशेषे । छिद्राफले । मायफले । माजूफल । इ । गौ । भा । ॥

मायामय : । त्रि । मायाविनाकृते ॥ न । जगति ॥ ननिरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासतेचया । सामायेतीन्द्रजालादौलोका: सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपातत : ॥

मायामोह : । पुं । सर्वधर्मप्रवर्त्तके । भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक : । त्रि । परप्रतारके ॥ मायायांरसिक : ।

मायावान् । त्रि । मायासंयुक्ते । मा

याविनि ॥ मायास्यस्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती। स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम्। रत्याम् ॥ उगितश्चानृङीप् ॥

मायावी। पुं॰ कंसासुरे विडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे। व्यंसके। ऐन्द्र जालिके ॥ मायास्यास्ति॰ अस्मिन्वा। अस्मायामेधास्रजोविनि: ॥

मायाविनोद:। पुं॰ दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदश्चमत्कारविशेष: क्रीडावाअस्येतिविग्रह: ॥

मायाशक्ति:। स्त्री॰ आवरणविक्षेपशक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता। स्त्री॰ योगेमायानिर्मित सीताप्रकृतौ।

मायासुत:। पुं॰ बुद्धे ॥ मायाया: सुत: ॥

मायिक:। पुं॰ मायाकारे ॥ मायास्तिअस्य। व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न॰ मायाफले ॥ त्रि॰ मृषात्मके ॥

मायी। पुं॰ मायाकारे। धूर्त्ते। जालिके ॥ मायाविनि। मायाशक्तिमति॰ महेश्वरे। मायाया: प्रकृतेर्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम्। समाख्यस्तवैत्याहु: श्वेताश्वतरशाखिन: ॥ मायाअस्य॰ अस्मिन्वाअस्ति। व्रीह्यादिपाठादिनि: ॥

मायु:। पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ प्रक्षिपतिदेहेऊष्माणम्। डुमिञ्प्रक्षेपणे। कृवापाजिमीत्यु,ण् ॥

मायुराज:। पुं॰ कुवेरात्मजे। वर्णकवौ ॥

मायूरम्। न॰ मयूरसमूहे॰ मयूराणां समूह:। अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे ॥ मयूरस्यावयवोविकारोवा। प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेचोपस्कराग्विते। ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वितम् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिलहरंगुरु। वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिक:। पुं॰ मयूरग्राहिणिशाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी। स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मार:। पुं॰ अनङ्गे। स्मरे ॥ मारयति॰त्रिरश्चियाम्। पचाद्यच् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन। मृङ्॰। करणेघञ् ॥

मारक:। पुं॰ मरके। उत्पाते ॥ पक्षिविशेषे। घातपक्षिणि। बाज॰-इ॰भा॰ ॥ त्रि॰मारणकर्त्तरि ॥

मारजित्। पुं॰ जिने। बुद्धे ॥ मारंकामंजयति। जि॰। सत्सूद्विषेति क्विप्। तुक् ॥

मारणम्। न॰ प्रतिघातने। वधे।

अभिचारविशेषे ॥ प्राणिनां प्राणहर
णं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृ हिंसा-
याम् । स्वार्थे णिजन्त: । ल्युट् ॥

मारि: । स्त्री० मारणे ॥ वर्षे ॥ जन
क्षये । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि० मरिचै: संस्कृ-
ते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥

मारित: । त्रि० नष्टीकृते ॥ भस्मी-
कृते ॥

मारिव्यसनवारक: । पुं० राजर्षिवि-
शेषे ॥

मारिष: । पुं० नाट्योक्त्या० आर्ये । मा
न्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्० सहना-
न्मारिष: । पृषोदरादि: ॥ मर्षि०
ह० न० शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभे
देन द्विविधो मारिष: स्मृत: । मारि
षो मधुर: शीतो विष्टम्भी पित्तकृद्-
गुरु: । वातश्लेष्मकरो रक्तपित्तनुद्वि-
षमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षो तु जानीति
सक्षारो मधुर: सर: । श्लेष्मल: लघु:
कटुक: पाके गुरु: ... दोषकृत् :
। रक्तनाडीच ... तन्नालीयाश्च
वक्ष्यमा: ॥

मारिषा । स्त्री० दक्षमातायाम् । प्रा-
चीन । ... ॥

मारी । स्त्री० चण्डाम् । जनक्षये ॥
मारीनामकृषभ ... कालो ... तु
... देवताधिष्ठान: ।
... देवताधि ... प्रायश्च-

चित्कार्यं करोति ॥ मारिश्चयाश्च-
श्नौ

मारीच: । पुं० राक्षसविशेषे । ताड
काराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥
अयञ्च सीताहरणकाले मायामृगरूप:
श्रीरामेण हत: ॥ कक्कोले ॥ राज-
खदिरे ॥ राजकद्विजइतिच पाठ: ॥
॥ राजगजे ॥ काश्यपे ॥ मरीचेर
पत्यम् । तस्यापत्यमित्यण्० वृ
त्तिकाशिका । बाह्वादि-
भ्यश्चेति० इञ्भाष्यम् । तथाच०
मिदचोन्त्यात् परइति सूत्रे भाष्यम् ।
मरीचिमर्द्धी बाह्वादिषु पठ्यत इति
न० मरीचानां गणे ॥

मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । माया
देव्याम् । पोषिरधायाम् । शिशु-
खायाम् ॥

मारुण्ड: । पुं० भुजङ्गाण्डे । प-
थि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥

मारुत: । पुं० पवने । स्पर्शने ।
वायौ । ... विमा
ना । ... । ... पति: । मरु
देव० ... ।

मारुततनयम् । न० राज्ञो व्रतविशे
षे ॥ यथा । प्रविश्य सर्वभूतानि यथा
चरति मारुत: । तथा चारै: प्रवे-
ष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम् ॥

मारुतात्मज: । पुं० हनुमति ॥ मरु
तस्यात्मज: ॥

मारुतापह : । पुं० वरुणवृक्षे ॥ त्रि० वायुनाशके ।

मारुताशन : । पुं० पवनाशने । सर्पे ॥ त्रि० वायुमात्रभक्षके ।

मारुति : । पुं० हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मार्कण्ड : । पुं० मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ।

मार्कण्डिका । स्त्री० लताविशेषे । भूदुरिचन्याम् । भुजिस्वयमा० इ० भा० ॥ मार्कण्डिकाकुष्ठहरी उर्द्ध्व: कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नी गुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ।

मार्कण्डीयम् । न० भूम्याहुल्यै । सर्वौषधे ॥

मार्कण्डेय : । पुं० मुनिविशेषे ॥ सप्तकल्पावस्थोऽप्ययंमुनि: । यदोक्तम् । चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नोब्रह्मणोदिनमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रि: साचब्राह्मीनिशान्नृप ॥ कालरात्रिश्च सावैदैपरिकीर्त्तिता । एवं सप्तकल्पजीवीमार्कण्डेयोमहातपा: ॥ इ० ब्र० ख० पु० ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिषुकारान्तपाठेतु ठक्‌ सोपोबोध्य: । त्रिभुजंजटिलंसौम्यं सुमुखंचिरजीविनम् । मार्कण्डेयंनरोभक्त्या [illegible] चिरायुषम् ॥ न० सप्तसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्दशसहस्रञ्चमत्स्यमाद्यंप्रकीर्त्तितम् । तथासप्तसहस्रन्तु मार्कण्डेयंमहाद्भुतम् ॥ [illegible]

मार्क्षव : । पुं० भृङ्गराजे । भंगरा० इ० भा० । मारयति । क्विप् । मारि० [illegible] । कुष्ठगर्न्दे । अहटोरप् ॥

मार्ग : । पुं० [illegible] । मार्गशीर्षमासे ॥ अन्वेषणे । सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने । [illegible] गानप्रकारे । देशविशेषजे [illegible] गा शास्त्रप्रतिपादिते सार्वत्रिकरागप्रकारे ॥ [illegible] यथा । [illegible] मार्गस्तु : [illegible] । [illegible] समन्वे : सोमामार्गीदिशे [illegible] नृपिदशविसीर्था: [illegible] कृत: । [illegible] ध : [illegible] ॥ [illegible] विनाग्रा [illegible] ॥ चि कराश्चोपरन्धा [illegible] चिकराण्यपरन्धका ॥ [illegible] स्पृष्ट [illegible] । [illegible] प्राक्षंग [illegible] : [illegible] : ॥ अन कार : परीकार : पानमार्ग : सम न्तत : । प्रोष्टकाबेतुप्रावतीकस

व्याअन्यथानहि ॥ इतिदेवीपुराणे लोकाभ्युदयेगोपुरद्वारलक्षणाध्यायः ॥ मृगेणयुक्तापौर्णमासी मार्गी॰सास्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृग्यते विलक्षणीक्रियते पादैः। मृजूशुद्धौ। मार्ग्यतेवा। मृगअन्वेषणे। घञ् ॥ मार्गोद्विजाङ्गनानृपाटविकविषयभेदेनत्रिविधोज्ञेयः ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि॰ मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्ग्गकः। पुं॰ आग्रहायणे ।

मार्ग्गणः। पुं॰ शरे । न॰ अन्वेषणे । संवीक्षणे । याच्ञायाम् । याचने ॥ त्रि॰ अर्थिनि । याचके ॥ मार्गअन्वेषणे । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग॰ ल्युट् ॥ मार्गयति । मार्ग्यतेवा । ल्युःक्वचित्ल्युट इतिल्युड्वा ॥

मार्ग्गणकः। पुं॰ याचके ॥

मार्ग्गधेनुः। पुं॰)

मार्ग्गधेनुकम्। न॰) योजनपरिमाणे ।

मार्ग्गवः। निषादादायोगव्यामुत्पन्नेदाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवंसूतेदाशंनौकर्म्मजीविनम् कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥

मार्गशिरः। पुं॰ मार्गमासि ॥

मार्गशीर्षः। पुं॰ सहसि । मार्गे । आग्रहायणिके । मंगसिर॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वादशमासानांमध्ये॰ अभिनवशालिवास्तूकशाकादिशाली॰ शीतातपशून्यत्वेनचसुखहेतुर्मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः । मासानांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । यस्यप्रसूतिःखलुमार्गमासितीर्थप्रवासेसततंमतिःस्यात् । परोपकारीधृतसाधुवृत्तिःसद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी । मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तःकालइत्यण् । ततोङीप् । मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि॰ मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्ग्गिकः। पुं॰ व्याधे । मृगहन्तरि मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक् ।

मार्ग्गितः। त्रि॰ अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म । म॰ । क्तः ॥

मार्गीवीथी। स्त्री॰ दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । श्रवणश्चधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्ज्जः। पुं॰ विष्णौ॥ वस्त्रादिनिर्मलीकरणे । मार्जने । रजके ॥

मार्ज्जनः। पुं॰ लोध्रवृक्षे । न॰ प्रोञ्छनादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे । मार्ष्टौ । मांजना॰ इ॰ भा॰ ॥ स्नानकालेशरीरमार्जनगुणाः । यथा ।

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं कच्छुं मलमरोचकम्। स्वेदवीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्जनमिति ॥ देवीगृहमार्जनफलं यथा। देव्या गृहान्तु यः शुक्लं सम्मार्जयति नित्यशः। स भवेद्बलवान्नौख्यसर्वसम्पत्तियुतः इति ॥ मर्द्दलानां ध्वननार्थं भस्ममृत्तिकाम्भसा पुष्करलेपने ॥ मार्ष्टि अनेन। मृज् शुद्धौ। ल्युट् ॥

मार्ज्जना। स्त्री॰ मलस्यापकर्षणे। मार्ज्जी। मार्जने। मांजना॰ इ॰ भा॰ ॥ मार्जनम्। मृज॰। मृज् शौचालङ्करणयोर्वा। चुरादि। ण्यासश्रन्थोयुच् ॥ मुरजध्वनौ ॥

मार्ज्जनी। स्त्री॰ सम्मार्जन्याम्। शोधन्याम्। सोहनी॰ इ॰ भा॰ ॥ मार्ज्यतेऽनया। मृज॰। करणे ल्युट्। इजि :। ङीप् ॥

मार्ज्जनीयः। त्रि॰ मद्धरे अवकरे ॥ मार्ज्जितुं योग्यः। अनीयर् ॥

मार्ज्जारः। पुं॰ खट्टाशे। रक्तचित्रकी ॥ चोतो। विडाले ॥ अस्य स्पर्शने दोषा यथा। अभोज्यसूतिकाशण्डमारजाराखुश्वकुक्कुरान्। पतितापविद्धचाण्डालमृतहारांश्च धर्मवित्। संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदक्याग्रामशूकरौ ॥ मार्ष्टि मुखम्। मृज॰। कञ्जिमृजिभ्यां चिदित्यारन्। मृजेर्वृद्धिः। पारि

भाषिकमार्जारो यथा। इम्माधैजपतेयश्चतप्यतेयजस्तथा। नरपश्चार्द्धमुद्युक्तोमार्जारः परिकीर्त्तितः ॥

मार्ज्जारकः। पुं॰ मयूरे। सिताम्भहे ॥

मार्ज्जारकरणम्। न॰ रतबन्धान्तरे यथा। प्रसारितेपाणिपादेगण्डास्थिमुखोरसि। उन्नतायाः स्त्रियाः कण्ठं मार्ज्जारकरणं विदुः ॥

मार्ज्जारकर्णिका स्त्री॰ चामुण्डादेव्याम्। चर्म्ममुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारकर्णी स्त्री॰ चामुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारगन्धा। स्त्री॰ मुद्गपर्णीविशेषे ॥

मार्ज्जारगन्धिका। स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

मार्ज्जारलिङ्गिकः। त्रि॰ वैडालव्रतिके ॥

मार्ज्जारी। स्त्री॰ मार्ज्जारस्त्रियाम् ॥ कस्तूर्याम्। जम्बुकाम्बिपुत्रिकायाम्। गन्धविलिकायाम्। गन्धगोकुला॰ खाटाशी॰ इ॰ गौ॰ देशभाषा ॥

मार्ज्जारीयः। पुं॰ मार्ज्जारीये ॥

मार्ज्जालः। पुं॰ मार्जारे ॥

मार्ज्जालीयः। पुं॰ शूद्रे ॥ विडाले ॥ कायशोधने ॥ मार्ष्टि। मृज॰। स्थावतिमृजेरालच् बालजालीयचः इति सूत्रेणालीयच् ॥

मार्ज्जित : । त्रि॰ कृतमार्ज्जने ॥ मृ-
जे : क्त : ॥

मार्ज्जिता । स्त्री॰ रसालायाम् । शि
खरिण्याम् । त्रि॰ शोधिते ॥ मा-
र्ज्जनम् । शुद्धौ चालङ्कारयो : ।
क्त : । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं॰ तरणौ । सूर्ये ॥
मृताण्डेभव : । शकन्ध्वादि : ॥
क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री॰ सूर्यपत्न्याम् ।
आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं॰ सूर्ये ॥ मृताण्डेभ-
व : । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं॰ शरावे ॥ त्रि॰ मृ
त्तिकारचिते । मृत्तिकाया विकार: ।
तस्य विकार इत्यण् ॥

मार्द्दम् । न॰ पत्तने ॥

मार्द्दङ्गिक : । त्रि॰ मौरजिके । मृदङ्ग
वादके । मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य
। शिल्पमिति ठक् । अत्र॰ मृदङ्ग
वादने॰ प्रकृतेर्वृत्ति: । मुख्यार्थ
वृत्तित्वमभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिवि
शेषे ॥ न॰ मृदुतायाम् । परदु:ख
प्रदर्शनात् पीडायुक्तौ ॥ अक्रूरत्वे ।
यथापूर्वपद्यादिकारित्वपिशुन्यादि
षु॰ अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणाबो
धयितृत्वे । चित्ताकाठिन्ये । मृ-
दोर्भाव : । इगन्तत्वेष्यण् ॥

मार्द्वीकम् । न॰ मधुनि । द्राक्षाम-
द्ये ॥ मृद्वीका द्राक्षा॰ तस्या विकार: ।
तस्य विकार इत्यण् ॥ अनुदात्तादे-
रञ् वा ॥

मार्ष : । पुं॰ मारिषशाके ॥ नाट्यो
क्त्या आर्ये ॥ मर्षणात् सहनात्॰ मा
र्ष : ॥

मार्षिक : । पुं॰ मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री॰ प्रोञ्छनादिनाऽस्य-
निर्मलीकृतौ । मार्ज्जनायाम् ॥ मा
र्ज्जनम् । शुद्धौ । शुद्धौ चाल
ङ्करणयोर्वा॰ चुरादि: । क्तिन् । रि
दुर्च लिमेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं॰ उन्नतभूतले॰ क्षेत्रे ।
वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । मा-
लाभिल्ला : किराताश्च सर्वेऽपि म्ले-
च्छजातय : ॥ देशविशेषे ॥ स च॰
मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमित्वेन ख्या
त: ॥ न॰ कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभू-
तले ॥ क्षेत्रे । माति । मामाने ।
ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्जचुब्जक्षुरखुर
भद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्रेरा-
माला : । इति रन् । निपातनाल्ल
त्वम् ॥

मालक : । पुं॰ निम्बवृक्षे । मलते
। मलधारणे । ण्वुल् ॥ न॰ स्थल
पद्मे ॥

मालका । स्त्री॰ माल्ये ॥

मालकौश : । पुं॰ कौशिके । रागवि

शेषे । अपराह्णसमयोराशिरी म : ॥

मालपर्णकम् । न० सच्छन्न पत्रसंस्थो । मालाधूपाद्धि० इ० गौ० भा०,

मालतिका । स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ यथा । पादिगुरु: पुनरन्त्यगुरुर्यदि चान्तरगा : सगणामुनिमाना : मालतिकाकथितावितसम्यग्निभिर्विदित श्रुतिभि : क्रतमाना । गौडकुले मधुरस्वरदीनदयाकरसत्कविभि : कृतगानाम्नीयप्रवनन्तरेश्वनिया मपथामयमानवट्टानविधाना । मालत्येवक : ॥

मालती । स्त्री० युवती ॥ काकमाच्याम् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जात्याम् । चंवेली० इ० प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् ॥ यथा वृत्तान्तरे ॥ पादौ चत्वारो स्यांकर्णाजायन्ते शेषे यश्चांरामस्तारारागन्ते । रुद्रैर्वर्णै: पादेपादेविख्याता मालत्येषावाणी भूषाविख्याता ॥ यथा । पायान्मायामीमोलीन : कल्पान्ते प्रागादि क्षोणीभर्त्तु : पाणिक्रोडे । व्याप्ताम्भोधेस्तस्मिन्कालेलीलाभि : सम्यक् सर्वौषध्योयत्पृष्ठे तिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेपि ॥ तन्नक्षणं यथा । भवतिनजावथमालतीजरौ ॥ यथा । इह कलयाच्युतकेलिका

ननेमधुरसपौरभसारलोलुप : । कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिर पिचुंवतिमालतीमुहु : ॥ मालतिमाच्छन्दसि । मांलक्ष्मींलतति । लति : सौत्रोवेष्टनार्थ : । मूलविभुजादित्वात्क : । गौरादि : ॥ मालांलमोतिवा । तनु० । पञ्चेभ्यो पीतिङ : ॥

मालतीतीरज: । पुं० टङ्कणे । सुहागा० इ० भा० ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न० स्वर्णे तटङ्कणे ॥

मालतीपत्रिका । स्त्री० जातीपत्र्याम् ॥

मालतीफलम् । न० जातीफले ॥

मालय : । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ त्रि० मलयसम्बन्धिनि ॥ न० पद्मे ॥

मालव : । पुं० अवन्तिदेशे । मालवा० इ० भा० ॥ अवन्तीत : पूर्वभागे गोदावर्यास्तथोत्तरे । मालवाख्योमहादेशोधनधान्यपरायण : ॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री० निवृति ।

मालसी । स्त्री० केशपुष्पर्के । मालाश्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालवरागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे मेघरागस्यभार्यायाम् ॥ अस्यागानसमयो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य यावद्दुर्गामहोत्सवम् । गेयाभवेद्

धैनिंत्यंमालसीसामगोइरा ॥ अपिच । गान्धारीदीपिकाचैवकच्छाणीपूरवीतथा । अश्ववारीकामडाचगौरीकेदारपाहिडा ॥ माधवीमालसीनाटीभूपालीसिन्धुडातथा । सायान्हेरागिणीरेता : प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥

माला । स्त्री० स्रजप्रभृतिप्रादिशामनि । मत्स्ये ॥ मङ्गनिम्नस्तपप्रादिदामनि ॥ श्रेण्याम् । पङ्क्तौ ॥ गलाभरणे ॥ पृक्कायाम् ॥ मल्यते । मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां० लक्ष्मींशोभांवालाति । ला० । का तोनुपे तिकोवा ॥ यद्वा । माति । मामाभै । क्रत्व द्राग्रस्त्यादिमा० रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ मात्रा वृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । द्विजवरनगणमिहकृतटनुरगणमपिदालय कमलमुखिभव तिललितमपिकर्णबन्धे पे । अपरदल गाथायामालावृत्तंविचित्रं तत् ॥ यथा । खरनखरमुखदलित दितितनयकठिनहृदयरुधिरजित भवदभिनवमुखितमालीवन्ध्यात् । भवद्ंश्चीनरसिंहाद्विपलमुक्तोपसङ्घात : ॥ लध्यादिचिकाले० । ५ ॥ पुं० जपसाधनभूतायाम् । गुणनिकायाम् ॥ सार्विविधाय था । मालातुत्रिविधादेविवर्णाचपर्वभेदतद्दतिमक्ष्यसूत्रम् ॥

मालाकण्ठ : । पुं० अपामार्गे ॥

मालाकन्द : । पुं० कन्दविशेषे । आविलकन्दे । त्रिशिखदलायाम् ॥

मालाका । स्त्री० मालायाम् ॥

मालाकार : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । मालिके । वनार्थके । पुष्पाजीविनि । माली० इ० भा० । अयन्तुशूद्रायांविश्वकर्म्मणोजातइति ब्र०वै०पु० ॥ तैलिकयांकर्म्मकारात्मालाकारस्यसम्भव : । इ०पराशरपद्धति: । मालांकरोति । कृञ् अ० । कर्म्मण्यण् ॥

मालाग्रन्थि: । पुं० मालादूर्वायाम् ॥

मालातृणम् । न० भूस्तृणे ॥ अतिच्छत्रतृणे ॥ मालाकाराणितृणानि॥

मालादीपकम । न० अर्थालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादीपकम:वत्स्यद्यथोत्तरगुणावहम् पूर्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरं च दुपक्रियते० तन्मालादीपकम् । यथा । सङ्ग्रामाङ्गणमागतेनभवताचापेसमारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसायद्यत्समासादितम् । कोदण्डेन शरा : शरैररिशिरस्तेनापिभूमण्डलम्तेनत्वंभवतादकीर्त्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयम् ॥

मालादूर्वा । स्त्री० दूर्वाविशेषे । ग्रन्थिलायाम् । पर्वबल्ल्याम् । गोंठि-

याद्रूवद्० भा० ॥

मालाधर: । पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरमणान्वितोगजपति: पुनस्तूर्यवाम् ०करतलपरिस्फुरत्कमकुण्डलेनान्वित: । सुरपतिगुरुश्रियापरिगत: समंतात्सखे ०जयतिभुविस्तभूपतिरयन्तुमालाधर: ॥ यथा। क्वचिद्पिवयस्ययासद्विनीद्मातन्वती० कतिपयकथारसे मवतिवासरीयांक्रजम्। सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवेदना मस्त त: ॥

मालारिष्टा। स्त्री० पाच्याम्। मरकतपत्र्याम्। हरितलतायाम् ॥

मालालिका। स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालाली। स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालि: । पुं० सुकेशराचसपुत्रे ॥

मालिक: । पुं० मालाकारे ॥ पचिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा। व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका। स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम्। ग्रीवालङ्कारणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम्। मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी। स्त्री० मालिकयोषिति। मालिन्० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली। पुं० मालावति ॥ मालास्यस्य। सुखादिषु ० मालाचेपे ० इतिपाठादिनि: ॥ व्रीह्यादित्वाद्वा ० इनि: । सतुर्चेपादन्यचापि ॥ सुकेशराचसपुत्रे ॥

मालिनी। स्त्री० मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम्। उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्ति अस्या: अस्यांवा। व्रीह्यादित्वादिनि: । ङीप् ॥ यद्वा। मलते। मल धारणे। णिनि: । ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्करीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा। ननमयययुतेयंमालिनीभोगिलोकै: ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा। अनुजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीघ्नतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम्। न० मलिनत्वे ॥

मालाय: । त्रि० मालायाम्भवे ॥ हृदाद्य: ॥

मालु: । स्त्री० पत्रलतायाम्। पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधान: । पुं० मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी० तत्रधानमस्य ॥ म. ह्यापद्म ॥

मालुधानी। स्त्री० लतान्तरे ॥

मालूक: । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूर: । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । विल्वे । वेल० इ० भा० ॥ मांलक्ष्मींपरेषांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकाद्रक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यं पुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचाल्पेनमाल्येनवासितं तिलसर्षपम् । नमुञ्चतिस्वकंगन्धं तद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्निन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापार्द्रमाल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्बहिर्माल्यंनधारयेत् । गवाञ्चयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्त्रि ॥ मालामाचे ॥ मल्यते । मलधारणे न्यहलोग्यत् ॥ यद्वा । मालैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ।

माल्यपुष्प: । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुत: प्राच्यामानीलनिषधंयाम्योत्तरायते हिसहस्रयोजनविस्तीर्णेकेतुमालेलावृत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारतास्त्यस्मिन्मतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माष: । पुं० वैटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माषवी । स्त्री० मञ्जयाषायाम् ॥

माशब्दिक: । त्रि० प्रतिषेद्धरि । निषेधके ॥ माशब्द: इतियस्याहस: । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माष: । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोजने । माष० उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाष: । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भाव: ॥ माषोगुरु: स्वादुपाक: स्निग्धोरुच्योऽनिलापह: । उष्ण: सन्तर्पणोवल्य: शुक्रलोऽहृणा: पर: ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेद: पित्तकफप्रद: । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषा: कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या हस्त्याकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ हेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषक: ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा। गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयञ्चैयंज्योतिःस्मृतिसम्मतमितिनिष्ठ्यादितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणंद्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्माइति भाषा ॥

माषक :। पुं० पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाःपंचाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषंमाषाह्वयैःषोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिःस्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिःसप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । हयपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति० गौ०दे०भा० ॥ माषपर्णीहिमातिक्ताकृचाशुक्रवलासकृत् । मधुराग्राहणीशोषवातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धक :। पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी स्त्री० वटिकाविशेषे । उडदी० बडी० इ० भा० ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचितावस्त्रेवटिकासाधुशोषिता : ॥ तलितास्तप्ततैलेताअथवासुप्रलेहिता : । वटकस्यगुणैर्युक्तास्ज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥

माषश :। अ० प्रतिमाषम्० इत्यर्थे ॥

माषाद :। पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माषभक्षके ।

माषादि :। पुं० शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्यगणविशेषस्यस : । माषोमुद्गोराजमाषःकुलत्थश्चणकस्तिल : । काकाण्डश्चीवरइतिशमीधान्यगण : स्मृत : ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । मांष्ये॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

माषेगडरी । स्त्री० इगडरे० इन्दरे० सोफ० इतिहिमपर्वतप्रसिद्धखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणांभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षेयत् । माषेभ्योहितंवा । खलयवमाषेत्यादिनायत् ॥

मा :। पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीतेआनन्दमितिमा : । बाहुलकात्कि

बलादप्यसि : ॥

मास : । पुं० मासे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादि : ॥ माश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विधः प्रोक्त : सावनादिप्रभेदतः । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्ति: सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुमाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । आव्दिकेपितृकृत्ये च मासश्चान्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौस्मृतः सौरोयज्ञादौसावनोमतइतितिथिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यां यः । मसीपरिणामे । कर्म्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननाद्दूर्द्धं यस्य मासोगतस्तत्र ॥ लक्षैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्यस : । कालाः परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मण्डे । मांड० पीच० दू० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० ण्यन्त : । बाहुलकादरम् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यत्र । सृ० । पुंसीतिघ : ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपोपचितिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ॥

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितृणामासिकंश्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट् ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणे श्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ ऋणे ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठञ् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेमनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादयण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माच स्मच । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुल : । त्रि॰ महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ् खञाविति पक्षे अञ् ॥

माहाकुलीन : । त्रि॰ महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षे खञ् ॥

माहाजनिक : । त्रि॰ महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् ॥ बहुव्रीहिस्तु । महाजनीय: ॥

माहात्म्यम् । न॰ महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभाव: । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्ये । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेप्यवैषम्ये । बन्धमोचादिफलदातृत्वेप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक : । पुं॰ गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञिति॰ठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री॰ पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न॰ राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । मह॰ महेरिनण्चेतीनण् ॥ त्रि॰ महनीये ॥

माहिर : । पुं॰ देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न॰ महिष्याधर्मे ॥ अणमहिष्यादिभ्य : ॥ त्रि॰ महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्या : ॰ महिषस्यवा ॰ इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक : । पुं॰ शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक : । पुं॰ महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतिय : सर्वैमाहिषिक : स्मृत : ॥ भगद्वारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्या : सर्वैमाहिषिक : स्मृतस्तु ॥

माहिष्मती । स्त्री॰ शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांचत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतैसस्वरचनम् । माहिष्याणांशुभावृत्ति : प्रोक्ताचोग्रनसाम्नयम् ॥

माहेन्द्र : । पुं॰ शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । स्यात्तंवायवमासूर्येमावाव्ययकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञे यामावाव्ययसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमाचैव॰मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रे यमावावघटीयुग्मंशु

भाशुभम् ॥ माहेन्द्रे विजयो नित्यं वारुणे चधनागमः । वायौ च भ्रमते नित्यं यमे पि मरणं ध्रुवम् ॥ त्रि॰ महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री॰ गवि ॥ शच्याम् ॥ अमरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि॰ मह्या अपत्ये ॥

माहेयी । स्त्री॰ गवि । सौरभेय्याम् ॥ मह्या : ॰ गोस्त्रापत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ मह्यते पूज्यते । मह॰ पुंसीति॰ खनो घचेति बाध : । मह्याया अपत्यम् । ढक्॰ इति स्वामी ॥

माहेशी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा । महादेवात्समुत्पन्ना महद्भिः प्रोच्यते यतः । माहेश्वर्यतनुर्देव्या माहेशीतेन सा स्मृता ॥ (*) ॥ ॥

माहेश्वर : । त्रि॰ कौलिके । जीवन्मुक्ते । यथा । धर्म्मैर्माहेश्वरैः स्वार्थप्रत्यभिज्ञानशालिभिः । स्वपरिज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि ॥ अस्मात्कमानदितमानसानां माहेश्वराणांदिवसा : प्रयान्त्विति च ॥ महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् । न॰ उपपुराणविशेषे ॥

माहेश्वरपदम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

माहेश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मातृभेदे । यवतिक्तायाम् ॥ त्रिषु ॥ यथा कौर्मे ४ ९ ध्याये । अयंनारायणो गौरी जगन्माता सनातनः । विभज्य संस्थितो देव : स्वात्मानं बहुधेश्वर : ॥ नमे विदु : परंतत्त्वं देवाद्यानमहर्षय : । एको हंदेवदेवात्मा भवानी विष्णुरेव चेत्यादिवचनात् । शिवशक्त्याम् ॥ महेश्वरस्येयम् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मित : । त्रि॰ ज्ञाते ॥ निश्चिते ॥ परिच्छिन्ने ॥ मीयते स्म । मा॰ माङ्॰ मेङ् प्रणिदाने वा । क्त : । द्यतिस्यतीतीकारान्तादेश : ॥ (*)॥

मितङ्गम: । पुं॰ दन्तावले । हस्तिनि ॥ मितङ्गच्छति । गम्लृ॰ । गमे: सुपि वाच्य इति खच् । खिति मुम् ॥ स्त्री॰ टाप् ॥ त्रि॰ परिमितगामिनि ॥

मितद्रु : । पुं॰ समुद्रे ॥ मितं द्रवति । द्रु॰ । हरिमितयोर्द्रुव इति कु: ॥

मितम्पच : । त्रि॰ किम्पचाने ॥ कृपणे ॥ दुर्गते ॥ मितम्पचति । मितनखे चेति मितोपपदात्पचे : कर्त्तरि खश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि॰ युक्ताहारे । परिमितभोजिनि ॥ मितमशनं यस्य स : ॥

मिति : । स्त्री॰ ऐयत्ये । अवच्छेदे ॥ माने ॥ विज्ञाने ॥ मानम् । माङ्॰ । क्तिन् । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

मित्र : । पुं॰ द्युमणौ । सूर्ये ॥ न॰

सुहृदि । सख्यौ । मीत० इ० भा०
॥ यथा । सार्थ : प्रवसतोमित्रंभा
र्यामित्रंगृहेसत : । आतुरस्यभिष
ड्मित्रंदानंमित्रंमरिष्यत : ॥ इ
ति । अपिच । सन्त्यागःसहनोबन्धुः
सदैवानुगत : सुहृत् । एकक्रियो
भवेन्मित्रंसमप्राण : सखाभवेत् ॥
इतिभेदस्त्वविवक्षित : ॥ स्नेहेनो
पकर्त्तरि । प्रीतिकारके ॥ तच्चतु
र्विधंयथा । सहार्थोभजमानस्य
सहज : कृत्रिमस्तथा तिभेदात् ॥
नकश्चित्कस्यचिन्मित्रंनकश्चित् क
स्यचद्रिपु : । कारणादेवजायन्ते
मित्राणिरिपवस्तथा ॥ साम्रीर्यान
मदंकुर्यात्समुखीतृष्णायोजृम्भित :
। तन्मित्रंयस्यविश्वास : पुरुष :
सजितेन्द्रिय : ॥ सर्वथासुकरंमि
त्रंदुष्करंपरिपालनम् । अनित्यत्वा
द्विचित्तानांप्रीतिरल्पेपिभिद्यते ॥
शत्रोः परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहित
राजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो
राजाशत्रुर्मित्र मत : परमित्य
मरोक्त : ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप्
त्यापार्थिवोनतथैधते । यथा मि
त्रंध्रुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिक्षमम् ।
धर्मज्ञञ्चकृतज्ञञ्चतुष्टप्रकृतिमेवच ।
अनुरक्तं स्थिरारम्भंलघुमित्रंप्रशस्य
ते । मेद्यति । ञिमिदास्नेहने
अमिचिमिदिशसिभ्य : क्त्रइतिक्

त्र : यद्वा । मित्रात्त्रायते ।
त्रैङ्पालने । सुपीतिक : ॥ अष्ट
मताराया्म् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥
सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्म
ये । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामि
त्रकथाकुत : ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशे
षे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही
कृतघ्नश्चयश्चविश्वासघातक : । ते
नरानरकंयान्तियावच्चन्द्रदिवाकरा
विति सप्तमे मित्रोपाख्यानम् ॥

मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्र
स्यापकारके ॥ मित्रंद्रुह्यति । द्रुहः
सत्सूद्विष इतिक्विप् ॥

मित्रयु : । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥
। त्रि० मित्रवत्सले । क्याच्छन्दसी
त्यु : ॥ यद्वा मित्रंयाति । या०
। मृगय्वादित्वात्कु : ॥

मित्रयुद्धम् । न० मैत्रेयिकायाम् । सु
हृत्संग्रामे ।

मित्रलब्धि : । स्त्री०)

मित्रलाभ : । पुं०) सुहृत्प्राप्ती ॥

मित्रवत्सल : । त्रि० मित्रप्रिये । मित्र
यो ॥ मित्रंवत्सलंयस्य स : ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्न
मातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणस्तुत्य
र्त्विग्विशेषस्यकर्मभावयो : ॥ श्री
ताभ्यश्छ : ॥

मिथः । अ॰ अन्योन्यस्मिन् । सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

मिथि : । पुं॰ मिमिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री॰ जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ति । तिरहुत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः स तु ॥ मथ्यन्तेऽरिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिलादयश्चेतिलच् । अकारस्येत्वंनिपातनात् ॥

मिथु । अ॰ द्वावित्यर्थे ।

मिथुनम् । न॰ स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल॰ जोडी॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वजनिते सुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने । मिथुनलग्नजस्य फलं यथा । मिथुनोदयसञ्जातो मानी स्वजनवत्सलः । त्यागी भोगी धनी कामी दीर्घसूत्री रिमर्दनः । मेथति । मिथृसङ्गमे च । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् उपसर्गविशिष्टे धातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं॰ बुधग्रहे ॥

मिथो । अ॰ रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मेथृ॰ । बाहु

लकादोः । पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वः ॥

मिथ्या । अ॰ अनृते । वितथे । प्रागभावयुतत्वे सत्यचिन्त्यरचनात्वं मिथ्यात्वमिति मिथ्यालक्षणम् ॥ यदसद्भासमानं तन्मिथ्या स्वप्नगजादिवदिति च ॥ स्त्री॰ अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नी मिथ्यासा सर्वधूर्तैः सुपूजिता । ययाविना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्यया विना धूर्तसमुदायरूपमुच्छिन्नं भवति । मिथ्याभाषणाभावे धूर्तत्वस्याभावात् इत्यर्थः । सत्ये चादर्शनाया चन्ते तायां सूक्ष्मरूपिणी । अर्द्धावयवरूपा च द्वापरे चैव संवृता ॥ कलौ महाप्रगल्भा च सर्वत्र व्यापिका बलात् । कपटेन समं भ्रात्रा भ्रमत्येव गृहे गृहे इति ॥ मथति । मथे॰ । अघ्न्यादित्वात् साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि॰ पापाचारे ॥ अत्यशुभभावेन फलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न॰ भेदाग्रहपूर्वके॰ अन्यस्यान्यात्मतावभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न॰ शास्त्रोपपत्तिबाह्ये तद्दर्शने ।

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री॰ कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्योत्पन्नं॰ तद्विषयिणी दृष्टिर्ज्ञानम् । असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसिति : । स्त्री० मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्त : । त्रि० यदर्थ प्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोग : । पुं० अभ्याख्याने । शतं मेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे० मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । स्वर्णस्तेयं त्वयाकृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशाप : । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते नपश्येत्तत्ततः ॥

मिथ्यामति : । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीत : । त्रि० कपटेनविनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्य : । उक्ते पिसाक्षिभि : साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमा : । द्विगुणावान्यथाब्रूयु : कूटा : स्यु : पूर्वसाक्षिण : ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्वोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरं व्यवहारत : ॥ तच्चतुर्विधं यथा । मिथ्यैतम्० नाभिजानामि ममतत्रन संनिधि : । अजातश्चास्मितत्काले० इतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इतिव्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धि : । स्त्री० मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् न० चिन्ताभिसङ्कर्षे ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिन : । त्रि० सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुनगुना० इ० भा० । खोना० इ० गौ० दे० भा० । मीमणा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदानन्तु । आवृत्त्यवायु : सकफोधमनी: शब्दवाहिनी : । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ।

मिमङ्क्षु : । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मस्जे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

मिमन्थिषु : । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तादु : ॥

मिमान : । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलट : शानजादेश : । श्लाविति द्विर्भाव : ॥

मिम्मिण : । त्रि०)

मिम्मिन : । त्रि०) मिन्मिने ॥

मिलितः । त्रि० सङ्गते । युक्ते ॥ मिश्रिते ॥ श्लिष्टे । सम्बन्धविशिष्टे ॥ मिलसंश्लेषे । कर्त्तरि क्तः ॥

मिशिः । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरिकायाम् । धानसौंफ० इ० भा० ॥ मिशति । मिश० । इन् ।

मिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरायाम् ॥ धानसौंफइतिभाषा ॥ मिशति । मिश० इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥

मिश्रः । पुं० गजजातिविशेषे ॥ यथा । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्द्धागजजातयः ॥ न० विशेषनञ्चसंज्ञायाम् ॥ यथा । छिद्रैवाकृत्तिकाचैवमिश्रंसाधारणंबुधः । एषुमिश्राणिकार्याणिवृषोत्सर्गादिकंतथा ॥ चाणक्यमूलके ॥ मिश्रफले ॥ त्रि० आर्य्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति । मिश्र० । अच् ॥

मिश्रकम् । न० तीर्थविशेषे । देवोद्याने ॥ औषरलवणे ॥

मिश्रकावणम् । न० इन्द्रस्योद्याने । नन्दनवने ॥ मिश्रकाणांवनम् । वनगिर्य्योः संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घः । वनंपुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यइतिणत्वम् ॥

मिश्रजः । पुं० अश्वतरे । खेस-

रे ॥

मिश्रणम् । न० एकत्रीकरणे । संयोजने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मिश्रफलम् । न० इष्टानिष्टसंयुक्तेमानुष्यलक्षणेपापपुण्ययुगलस्यफले ॥ मिश्रञ्चतत्फलञ्च ।

मिश्रवर्णम् । न० कृष्णागुरुणि ॥ त्रि० नानावर्णयुक्ते ॥

मिश्रवर्णफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मिश्रशकुनम् । न० शुभाशुभयोः सूचकेनिमित्ते ॥ यथा । वदन्तिवामंरुदितंप्रशस्तमदृष्टदेहोयदिरोदितास्यात्निन्दन्त्यवामंपथिसर्वकामान्शुभंविधत्ते रुदितंरजन्याम्मृत्युःसुतानांरुदितनपृष्ठेलाभोभवेत्तत्रनिवर्त्तनेन । मृत्युस्तथाग्रेरुदितेनगन्तुः सिद्धिंविधत्ते रुदितंरिपूणाम् ॥ उग्रंभवेद्रोदनमग्रभागेभयंभवेद्दक्षिणविभागभूते । नैरृत्यकोणेरणमागरोधोवायव्यकोणे रुदितंसमृद्ध्यै ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोश्चसिद्धिः सदातोरणरोदनेन । शुभोपिसम्यग्यदिरोदनार्थोज्ञातोविभाव्यः सपुनस्तथापि ॥ यद्बालकेनोक्रमणंदितेनतत्स्यादसत्यंनयुगान्तरेपि । क्षुतंनकार्य्येक्वचिदेवशस्तंगवांक्षुतम्प्राणहरंमतन्तु ॥ निषेधमग्रेऽक्षिणिदक्षिणेचधनक्षयंदक्षिण-

कर्णदेशे । तत्पृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्ठ-
द्धिंश्रुतंकुर्काश्यशुभमादधाति ॥
भोगायवामश्रवणस्यपृष्ठे कर्णेच
वामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभा-
यचवाममेत्रेजातंश्रुतंस्यात्क्रमतोऽ
ष्टधैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नं-
कालंसमृद्धिंश्रुतमुग्ररोगम् । करो-
तिरोगचयमर्थलाभंदीप्तादिदिक्षुश्रु
तमुद्गतंसत् ॥ औषधेषाहनारोहेवि
वादेशयनेऽशने । विद्यारम्भे बीज-
वापेश्रुतंसप्तसुशोभनं ॥

मिश्रशब्दः । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भृ
गौमिश्रभेसाभवेदेवमिश्रापशूनांसु-
ख तत्रविद्वद्भिरुक्तम् ॥

मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् ॥ मिश्रै-
वस्वार्थेकः ॥

मिश्रितः । त्रि० गौरविते ॥ मिलिते
। युक्ते ॥ (*) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ।
मिश्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया
मिश्रितर्क्षेस्तुसङ्क्रमे ॥

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौं
फ० धनसौंफ० धन्साबा० इ० भा० ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । अवाक्पुष्प्याम् । सं-
हितपुष्पिकायाम् । सलुफा० इ०-
गौ० ई० भा० ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रो-
क्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमा
न्द्यहरीहृद्याबद्धविट्क्रमिशुक्रहृत् ॥
रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानि
लान्हरेत् ॥ तद्गुणा० मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । अच् । ईयते । ईङ्० ।
पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच ।
शकन्ध्वादिः ॥

मिषः । पुं० स्पर्द्धने ॥ न० व्याजे ॥
मिषति । मिष० । कः ॥

मिषन् । त्रि० पश्यति ॥

मिषिः । स्त्री० मधुरिकायाम् ॥ शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिस्याम् ॥

मिष्टः । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्ष-
पशाकंनवौदनं पिच्छिलानिचदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि० मधुररसवि-
शिष्टे ॥

मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा० नीम्बू०
इतिप्रसिद्धे फले । मिष्टनिम्बुफलं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत । गरारग-
विषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरक्तहृत् ।
शोषारुचितृषाच्छर्दिहरंवल्यस्वृंह
णम् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पानदाताथसततंश्रद्धयान्वितः । दे
वपूजापरानित्यंनप्रेतोजायतेमृ-
तः ॥

मिसि : । स्त्री॰ मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलकादत : स्थाने इ : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री॰ मिसी । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् । मस्यति । मसो॰ । इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री॰ अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

मिहिर : । पुं॰ विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुद्धे ॥ मेहति मिह॰ । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ इन्द्रे ॥

मिहिराण : । पुं॰ जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि॰ मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह॰ । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टम : । पुं॰ शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं॰ शिवे ॥ मीढ्वांसौ॰मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि॰ हते ॥ मीयतेस्म । मी अहिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्मणिवाक्त : ॥

मीन : । पुं॰ मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । अन्त्यभे । अत्रजातस्यफलंयथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चन

पूरित : । अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षक : । मीमाति॰मीयते वा । मञ्॰ फेनमीनाविति निपातित : ॥ भगवतोविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिविष्णुरूपाच पुंरूपस्समहेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्द्दश ॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्ता नृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान् कृष्ण : कालीरूपोभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन : । पुं॰ प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ : । मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस : ॥

मीनगोधिका । स्त्री॰ जलाशये ॥

मीनघाती । पुं॰ बके ॥ त्रि॰मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं॰ जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ॥

मीनरंक : । पुं॰ पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री॰ उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

मीनाक्षी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ तत्स्थाने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्याक्ष्यायाम् । मत्स्य छो० दू० भा० ॥ गरुडदूर्श्याम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री० शर्करायाम् ।

मीनाधिपः । पुं० वृहस्पतौ ॥

मीनाम्भोदः पुं० । दृद्दरामे । व्यञ्जनभेदे । सामगीतयज्ञगेयक्रमे ॥

मीमांसकः । पुं० सिद्धान्तिनि । पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मीमांसामधीते वेत्ति वा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ता जैमिनिः । वृत्तिकर्त्ता कुमारभट्टः । भाष्यकर्त्ता शवरस्वामी । प्रभाकरः कुमारभट्टशिष्यः । सएवगुरुत्वेन भाति । तन्मतं गुरुमतम् । तच्छिष्याः प्रभाकराः ॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्ता वेदव्यासः । तद्भाष्यकर्त्ता शङ्कराचार्य्यः । वार्त्तिककर्त्ता सुरेश्वराचार्य्यः ॥ मीमांसको जैमिनीये वेदान्ती ब्रह्मवादिनि । वैशेषिके स्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्यात्स्याद्वादिक आर्हतः । चार्वाकलौकायतिकौ सत्कार्ये साङ्ख्यकापिलौ ॥

मीमांसा । स्त्री० वेदविचारशास्त्रे ॥ विचारणायाम् ॥ सा द्विधा० पूर्वमीमांसा० उत्तरमीमांसाचेति भेदात् । तत्रपूर्वमीमांसा द्वादशाध्यायात्मिका० जैमिनिप्रणीता यज्ञादिकर्मकाण्डनिरूपिका । अस्या अन्तर्गतानि लोकव्यवहारनियमार्थमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्बहुनिधर्म्मशास्त्राणि कृतानि ॥ उत्तरमीमांसा तु चतुरध्यायात्मिका वेदव्यासप्रणीता० ब्रह्मनिरूपिका वेदान्तशास्त्रत्वेन प्रसिद्धा ॥ धर्म्मं प्रमीयमाणे हि वेदेन करणात्मना । इतिकर्त्तव्यताभागं मीमांसा पूरयिष्यति ॥ प्रमाणादयः प्रसङ्गान्ताद्दशपदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्यायानां विषयाः । यथा । धर्म्मे द्वादशलक्षण्यां त्वाद्यस्तल्लक्षणे । प्रमाणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञकाः । अधिकारोतिदेशश्च सामान्येन विशेषतः । ऊहो बाधश्च तन्त्रञ्च प्रसङ्गश्चोदितः क्रमात् ॥ द्वादशाध्यायोपेतस्य शास्त्रस्य धर्म्मो विषयः । प्रमाणादयोऽध्यायानां विषयाः तत्र प्रथमाध्याये विध्यर्थवादादिरूपं धर्म्मप्रमाणं निरूपितम् । १ । द्वितीये यागदानादिकर्म्मभेदः । तृतीये प्रयाजादेर्दर्शपूर्णमासार्थत्वेन तच्छेषत्वम् । चतुर्थे गोदोहनस्य पुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यनुष्ठानं तु क्रत्वर्थत्वप्रयुक्त्यैवमादयः । पञ्चमे श्रुत्यादिक्रमनियतिविधेयस्यादयः । षष्ठे कर्त्रधिकारो नान्धादेरित्यादयः । सप्तमे सामान्यनिमित्तकर्मेष्यादिप्र

त्यन्तवचनेनाग्निष्टोमादिनामानु-
मितवचनेनचसामान्यतोतिदेशः।
अष्टमेसौर्यंचरुं निर्वपेदित्यत्रनिवा-
पस्तद्धितेनदेवता निर्दिष्टः ० एकदे
वतत्वमौषधद्रव्यकत्वमित्यादिलि
ङ्गमाग्नेयपु[illegible]शेतिकर्तव्यताना
न्यस्येत्यं[illegible]र्विशेषतोतिदेशः॥
नवमेप्रकृता[illegible]जुष्टं निर्वपामीति
पठितेम[illegible]कृतौसौर्यंचरावग्नि
पदपरि[illegible]र्यपदप्रक्षेपेणसूर्याय
जुष्टंनि[illegible]सादि[illegible]ह:।
दशमेक[illegible]दकपास्यावघात
स्यवितु[illegible]मस्मवेनलोपदूर्वो
वम[illegible]। एकादशेवहूनामा-
र्नया[illegible]नानांसकृदनुष्ठितेन
प्रय[illegible]नोपकार इत्यादित-
न्त्रम्[illegible]प्रधानस्यप [illegible]पका-
राय[illegible]:मनयाजादङ्गमप्रसङ्गपु
रोडा[illegible]पकारकत्या दशमङ्ग:॥
विस्तर: शास्त्रे द्रष्टव्य:॥

मीमांस्य:। त्रि० विचार्ये।

मीर:। पुं० समुद्रे पानीये॥ सी
मनि॥ पर्वतैकभागे॥ मिनोति।
डु मिञ् प्रक्षेपणे। शुसिचिमीनां-
दीर्घश्चेतिक्रन्॥ [illegible]जातिभे-
दे॥ यथा। पञ्चखामा: सप्तमीरा
नवशाखामहाबला:॥

मीलनम्। न० चक्षुभिरावरणे॥ अ
लङ्कारविशेषे॥ मीलनंवस्तुनायत्र
[illegible]रनिगूहनम्॥

मीलित:। त्रि० अप्रफुल्ले। सङ्कुचि-
ते॥ निद्राणे मुद्रिते॥ न० अल
ङ्कारविशेषे॥ यथा। समेनलक्ष्मणा
वस्तुवस्तुनायन्निगूह्यते। निजेनाग
न्तुनावापितन्मीलितमितिस्मृतम्॥
सहजमागन्तुकं[illegible]किमपिसाधारणं
यल्लक्षणं तद्वारेण किञ्चित्केनचिद्व-
स्तुस्थित्य[illegible]यत्तदातिरोधीय-
तेतन्मीलितमितिद्विधास्मृतमिति। क्र
मेणोदाहरणम्। अपाङ्गतरलेदृशौ
मधुरवक्रवर्णागिरोविलासभरमन्थ-
रागतिरतीवकान्तमुखम्। इति-
स्फुरितमङ्गकेमृगदृश: स्वतो-
लीलयातदस्यनमदोदय. कृतपदो
पिसंलक्ष्यते अत्रहकुरतरलतादि-
कमङ्गलिङ्गस्वाभाविकंसाधारण-
मदोदयेनतत्राप्यंतत्रदर्शनात्॥
वैवस्वतरामुनिवमन्निमदाहिमाद्र-
स्तत्पातशङ्कितधियोविवशाद्विष-
न्त। अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतांसक-
म्पं तेषामहोवतभियांनबुधोप्यभि-
ज्ञ:॥ अत्रतुसामर्थ्यादवसितस्य-
शैत्यस्यागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपि-
कम्पपुलकयोस्ताद्रूप्यम् ० समानता
भयेष्वपितयोरुपलक्षितत्वात्

मीवा। पुं० वायौ॥ उदरकृमौ॥ मी
यते। मीञ् हिंसायाम्। शेवयह्व-
जिह्वाग्रीवाप्वामीवा: ० इ तवट्

णोनिपातितः ॥

मीवरः । त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति । मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥

मुः । पुं० बन्धने ॥ मरणे ॥

मुकुः । पुं० मुक्तौ ॥

मुकुटम् । न० शिरोभूषणे । किरीट ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकिमण्डने । बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरुतश्च ॥

मुकुटी । स्त्री० अङ्गुलिमोटने ।

मुकुटेश्वरी । स्त्री० मार्कोटस्थान स्थायांदेव्याम् ॥

मुकुन्दः । पुं० विष्णौ । गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्यय नामत्र्चनिर्वाणमोक्षवाचकम् । तद्ददातिचयोदेवोमुकुन्दः सनकीर्त्तितः ॥ इ० ब्र० वै० पु० निधिप्रभेदे ॥ रत्नविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिं ददाति । आतोनुपसर्गेकः । पृषोदरादिः ॥

मुकुन्दकः । पुं० षष्टिकव्रीहौ ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥

मुकुन्दुः । पुं० कुन्दुरौ ॥

मुकुम् । अ० निर्वाणे । भक्तिरसे ॥ प्रेमणि ॥

मुकुरः । पुं० आदर्शे । दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे । कोरके ॥ सुखंतिज्योति ः । मुचल० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । मङ्कते मकि० । मकुरदर्दुरावित्युरच् । नलोपश्च । बाहुलकात्पर्श्चे धातोरूपधायाउकारश्च ॥

मुकुलः । पुं० न० ईषद्विकासोन्मुखकलिकायाम् । कुड्मले । मुञ्चति कलिकात्वम् । मुचॢमोचणे । बाहुलकादुलक् ॥ आत्मनि ॥ शरीरे ॥

मुकुलितः । त्रि० निमीलिते

मुकुलकः । पुं० दन्तिवृक्षे । निकुम्भे ॥ मङ्कते । मकि० । पिच्छादित्वादुलच् । स्वार्थेकन् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् । पृषोदरादिः ॥

मुक्तः । त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे । त्यक्ते व्यपगतपाशे । विमुक्तमोहादिबन्धने । अमक्तोऽदृष्टः मुक्तः ॥ निस्तत्वाविद्ये । कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये । कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा । कपालं वृक्षमूलानिकुचेलमसहायता । समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावेभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा । नामादिभ्यः परेभूम्निस्वाराज्येचेत्स्थितोऽद्वये । प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञानकार्यंकम्र्यात देतिविज्ञायनामरूपाणिनित्ये ब्रह्म

षिनिष्ठत्ती । परिनिष्ठिततत्त्वोय : समुक्त : कर्मबन्धनात् ॥ नमुक्तिर्ज पनाद्धोमादुपवासशतैरपि । ब्रह्मै वाहमितिज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृ त् ॥ आत्मासाक्षीविभु : पूर्ण : सत्योऽद्वैत : परात्पर : । देहस्थो पिनदेहस्थोज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवे त् बालक्रीडनवत्सर्वं रूपनामादि कल्पनम् । विहायब्रह्मनिष्ठोय: स मुक्तो नात्रसंशयइतिश्रीमहानिर्वाण तन्त्रे कुलावधूतधर्मे तोचतुर्द्दशोल्लास: । मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त : ॥

मुक्तकञ्चुक : । पुं० निर्मुक्ते । अचिर त्यक्तनिर्मोकेसर्पे ॥ मुक्त : कञ्चुको येन ॥

मुक्तचक्षु : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्त नेत्रे ॥

मुक्तबन्धन : । त्रि० त्यक्ताभिमाने ॥ त्यक्तपाशे ॥ मुक्तंबन्धनंयेनयस्य वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ त्रि० त्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्ग : । त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तस्वाप : । त्रि० त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । हून्दुरत्ने । मौक्तिके । मोती० इ० भा० प्र० रत्ने मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त: ॥ अपगतपाशायां । पुंश्चल्याम् ॥

मुक्ताकलाप : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न० शुक्तायाम् । मुक्ताया अगारम् ।

मुक्तागारा । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ मुक्तं त्यक्तमगारंययासा ।

मुक्तापुष्प: । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ मुक्ते वपुष्पाण्यस्य ॥

मुक्ताप्रसू : । स्त्री० शुक्तौ । मुक्तायाः प्रसू : ॥

मुक्ताप्रालम्ब : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० घनसारे । कर्पूरे ॥ लवलीफले ॥ मौक्तिके ॥ गजेन्द्रजी मूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणु जानि । मुक्ताफलानिप्रथितानिलो केतेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि ॥ विशेषो न्यत्रगरुडपुराणादौद्रष्टव्य : । अथ वाराह्युक्तंलक्षणादिकंयथा। द्विपभुज गशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूता नि । मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुच शुक्तिजंभवति ॥ सिंहलकपारलौकि कसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवा : । कौवेर्यपाण्ड्यहाटकहैमकद्दूल्याकरा स्त्वष्टौ ॥ बहुसंस्थाना : स्निग्धाहं साभा : सिंहलाकरा : स्थूला : । ईषत्ताम्रा : श्वेतास्तमोवियुक्ताश्च ताम्राख्या : ॥ कृष्णा : श्वेता : पीता : सशर्करा : पारलौकिकाविषमा : । नस्थूलानात्यल्पानवनीत निभाश्चसौराष्ट्रा : ॥ ज्योतिष्मन्त : शुभ्रागुरवोऽतिमहागुणाश्चप्राज्ञा

। लघुजर्जरदधिनिभं हृद्दहिमुक्षान
मपिहेमम् । त्रिपर्मकृष्णांश्च तलघु
कीबैर्यप्रमाणतैजोवत् । निम्बफल
त्रिपुटधान्यकचूर्णाः स्युः पाण्डना
टभवाः ॥ ६ ॥ एतेषांविशेषमाह ।
अतसीकुसुमश्यामंवैष्णवमैन्द्रंशशाङ्क
संकाशम् । हरितालनिभंवारुणम
सितंयमदैवतंभवति ॥ परिणतदा
डिमगुटिकागुञ्जाताम्रञ्चवायुदैवत्य
म् । निर्धूमानलकमलप्रभञ्चविज्ञे
यमाग्नेयम् ८ । एतेषांमूल्यपरि
ज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयधृतस्यै
कस्यशताहताम्लिपञ्चाशत् । कार्षा
पणानिगदितामूल्यंतेजोगुणयुतस्य
॥ माषकदलहान्यातोहात्रिंशद्विंश
तिस्त्रयोदशच । अष्टौशतानिचशतञ्च
पंचपञ्चाशतासहितम् ॥ पञ्चत्रिंश
च्छतमिति॰चत्वारः कृष्णलानवति
मूल्याः । सार्द्धास्तिस्रोगुञ्जाः सप्त
तिमूल्याहतरूपम् ॥ गुञ्जात्रयस्यमू
ल्य पञ्चाशद्रूपकागुणयुतस्य । रूपक
पञ्चत्रिंशत्त्रयस्यगुञ्जार्धहीनस्य॥ १२
अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । पलदश
भागोधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशरू
पाः । त्रिशतीसपञ्चविंशारूपकस
ङ्ख्याकृतंमूल्यम् । षोडशकस्यद्वि
शतीविंशतिरूपस्यसप्तति : सश
ता । थः पञ्चविंशतिधृतस्त्रस्यशतं
त्रिंशतासहितम् ॥ त्रिंशतिसप्त

मुक्ताफलम्

तिमूल्यंचत्वारिंशच्छतार्द्धमूल्यस्य
। षष्टिः पञ्चोनाशाधरणंपञ्चाष्ट
कंमूल्यम् । मुक्ताशीत्यात्रिंशच्छत
स्यसापञ्चरूपकत्रिहीना । द्विचत्
तुष्पञ्चशताद्वादशषट्पञ्चकत्रितय
म् ॥ १६ ॥ अथत्रयोदशाद्यानांध
रणानांसंज्ञार्थमाह । पिक्का॰पि
चार्धार्धरक्षिसिक्था त्रयोदशाद्याना
म् । संज्ञाः परतोनिगराश्चूर्णा
श्चाशीतिपूर्वाणाम् ॥ १७ ॥ एता
श्चाकरस्यामैव्यवहारार्थमुपयुज्यन्ते
॥ अथैतदेषांमूल्यपरिज्ञानार्थमाह
। एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकी
र्तितंमूल्यम् । परिकल्प्यमन्तरा
लेहीनगुणानांचयः कार्यः ॥
कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषद
पिचविषमाणाम् । त्र्यंशोनंविषक
पीतयोश्चषड्भागदलहीनम् ॥१८
॥ गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरा
वतकुलजानांपुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदि
वसेषु । येचोत्तरायणभवाग्रहणेऽर्के
न्दोश्चभद्रेभाः ॥ तेषांकिलजा
यन्तेमुक्ताः कुम्भेषुरदकोशेषु ।
बह्वोबृहत्प्रमाणाबहुसंस्थानाः
प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्योन
चवेधोऽतीवताः प्रभायुक्ताः ।
सुतविजयारोग्यकरा महापवित्रा
धृताराज्ञाम् ॥ २ ॥ अथवाराहति
मिजयोर्लक्षणम् ॥ दंष्ट्रामूलेशशि

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्च शरासनम् ।
तिमिरं मयूखार्चिनिर्भिन्नं इन्द्रचापविच-
ञ्जयदञ्च ॥ २३ ॥ मेघसम्भूतस्य
मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्षोपलवत्
जातं वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम् ।
ह्रियते किल खाद्देवैस्तडित्प्रभं
मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपि च ।
तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा
ये च पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धा नील-
द्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते ॥
शस्तेऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने
स्थिते च यदि । वर्षति देवोऽकस्मा-
त्तज्ज्ञेयं नागसम्भूतम् ॥ अपहरति
विषमलक्ष्मीं क्षपयति शत्रून् यशो वि-
काशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृत-
मकृतार्घं विजयदं च ॥ २७ ॥ वेणुज-
[illegible] माह । कर्पूरस्फटि-
कनिभं [illegible] चिपटं विषमञ्च वेणुजं ज्ञेय-
म् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजि-
ष्णु [illegible] ॥ २८ ॥ एतेषां
[illegible] माह । [illegible]
[illegible] ख्यानि
। अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शा-
स्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्र-
शंसार्थमाह । एतानि सर्वाणि महा-
गुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि ।
रुक्शोकहन्तॄणि च पार्थिवानां मुक्ता-
फलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥
मुक्तारचितानामाभरणानां संज्ञा

[illegible] । सुरभूषणं लतानां सहस्रम-
ष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दो मा-
णविजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्ट-
युतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयु-
ता । अष्टाष्टकेऽर्द्धहारो रश्मिकलाप-
श्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गु-
च्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः
। षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चा-
र्द्धमाणवकः ॥ मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः
पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् सप्त-
विंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति ॥
अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुव-
र्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यग-
तो विज्ञेयं चाटुकाकारमिति ।
एकावलीनामयथेष्टसंख्या हस्तप्रमा-
णा मणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या
मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भि-
रुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराहीसंहि-
तायां ७८ अध्यायः ॥ वोपदेवकृते
ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि० छिन्नाछिन्ने । अ-
स्त्रये शेऽस्त्रे शस्त्रप्रायो वर्त्तते ॥

मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोती-
लाड्डु इति ख्याते ॥ मुद्गानां धू-
मसीं सम्यग्घोलयेन्निर्मलाम्बुना ।
घटास्य घृतस्थाली भर्भरं स्थापये-
त्ततः ॥ धूमसीं तु द्रवीभूतां प्रक्षिपे-
त्तुभर्भरोपरि । पतन्ति बिन्दवस्त-
स्मात्स्तूपकांस्तान् समुद्धरेत् । वि-

तापः कीनसंयोज्य कुर्यादामय तुर्मा । इकान् । लघु र्यांशीविदाधन : स्वादु : शीतो रुचिप्रद : चक्षुष्यो व्वरहृद्वल्यस्तपंयो मुद्गमोदक :॥

मुक्तालता । स्त्री० मुक्ताहारे ।

मुक्तावली । स्त्री० मुक्तामालायाम् मुक्तानामावलीदीर्घा पङ्क्ति : ॥

मुक्तास्फोट: । पुं० शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायां शुक्तौ ॥ मुक्ता: स्फुटन्त्यस्मात् स्फुट० । हलश्चेतिघञ् ॥

मुक्तास्फाटा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मुक्ति : । स्त्री० कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि निः श्रेयसे । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायां सिद्धौ ॥ मुक्तौ तमो तिरेकेणानान्यरायेऽन्येष्यते । यतो तोऽज्ञानविध्वस्तो मुक्त: सन्नवमुच्यते ॥ साच पुण्यैर्विना मलभ्यते इत्याहुराचार्या: यथा । जन्तूनां नरजन्म दुर्लभमत : पुंस्त्वं ततो विप्रता तस्मा द्वैदिकधर्म मार्ग परता विद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्म विवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थितिर्मुक्तिर्नो शतकोटि जन्म सुकृतै : पुण्यैर्विना लभ्यते इति ॥ मोचनम् । मुच्लृमोक्षणे । भावे क्तिन् ॥ मुक्ति : पञ्चविधेति पौराणिका : । यथा सालोक्यं चापि सारूप्यं सामीप्यं सायुज्यमेव च । कैवल्यं चेतितां विद्धि मुक्तिं राघव पञ्चधा ॥ अपि च । सार्ष्टि सारूप्य सालोक्य सामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं नगृह्णन्ति विना मत्सेवनं जना : ॥ इति भागवता : ॥ मुक्तिस्तु द्विविधा माध्विमुख्य: । सर्वसम्मता । निर्वाणपददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् ॥ हरिभक्तिस्वरूपां च मुक्तिं वाञ्छन्ति वैष्णवा : । अन्ये निर्वाणरूपां च मुक्तिमिच्छन्ति साधव: । इ० ब्र० वै० पुं० ॥ आत्यन्तिक दु : खनिवृत्तिरिति नैयायिका : ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकग्रहणात्म क्तिरिति माङ्ख्या : ॥ प्रकृतावुपरतायां पुरुषस्य स्वरूपेणावस्थानं मुक्तिरिति साङ्ख्य सिद्धान्त : ॥

मुक्तिद : । त्रि० कैवल्यप्रदे ॥

मुक्तिदा । स्त्री० गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि० मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृते दैविकर्म सन्न्यसनं विना कुर्वन्कल्पशतं कर्म नभवेन्मुक्ति भाग्जन : ॥

मुक्तिमण्डप : । पुं० काश्यां विश्वेश्वरस्य दक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रं स्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्ति ये दक्षिणमण्डपेऽत्र । अनन्यभावाश्च पि गाढमानसा नते पुनर्गर्भदशामुपासते ॥

मुक्तिमुक्त : । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लके । सिलारस० लोबा

न०वृ०भा० प्र० ॥

मुक्तियुक्तः । स्त्री० मुक्तिबोधनप्रकारः ।

मुखः । पुं० वर्षौ (?) । लकुचे । वस्त्र (?) ल्०वृ०भा० ॥

मुखम् । न० शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । आस्ये । वदने । तुण्डे । आनने । लपने ॥ तत्स्वरूपं यथा । ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ताजिह्वा च तालु च । गलो गलादिसकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ कश्चयस्तु ललाटादि चिबुकान्तसमुदाये प्रयुज्यते ॥ निर्गमे । निःसरणे । गृहस्य निर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुअवदारणे । डित्खनेर्मुट् चोदात्तश्चेत्यच्० आदेर्मुडागमः ।

मुखकमलम् । न० वदनारविन्दे ॥ मुखं कमलमिव । उपमितसमासः ॥

मुखगन्धः । पुं० मुखामोदे ॥

मुखगन्धकः । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री० हुलहुल्याम् । मङ्गलकर्मणि स्त्रीणां मुखध्वनिविशेषे । उलूली । हुलु०वृ०गौ०भा० ॥

मुखचपला । स्त्री० आर्याप्रभेदे ॥ आर्याद्दलंसमस्तं भजेत् लक्ष्म चपलागतं यस्याः । शेषे पूर्वजलक्ष्मामुखचपलासीदिताम् मुनिना ॥ यथा । मन्दस्मितवशचकास्वच्छदन्तमतिप्रमगच्छतवैव । यत्र भवति तिरोगः कापि लगादिति मुखचपला ॥

मुखचौरी । स्त्री० रसनायाम् । जिह्वायाम् ॥

मुखतोयः । त्रि० मुखनीलाताद्री (?) ॥ आद्यादित्वात्तसौ० मुखपार्श्वं त- सौलोपश्चेतिकः ॥

मुखदूषणः । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न० आस्यप्रक्षालने ॥ पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीवनपल्लवैः । पञ्चपल्लवजः श्रेष्ठः कषायो मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

मुखनिरीक्षकः । पुं० अलसे ॥

मुखपूरणम् । न० गण्डूषे ॥

मुखप्रियः । पुं ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न० ताम्बूले ॥

मुखमण्डनकः । पुं० तिलकवृक्षे । त्रि० आस्यभूषणे ॥

मुखामोदः । पुं शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न० कविकायाम् । खलीने ॥

मुखयोनिः । पुं आसेक्ये ॥

मुखरः । त्रि० दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यश्च पसङ्ख्यानम् । मुखशब्दोऽत्र (?)

चयापचनपर : ॥ निरन्तरभाषिणि ॥ मुखं वाग्निःरिप्ति । पूर्वस्य ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरशृङ्खलकर्षिणि पतति ॥ पुं॰ काके ॥ अ॰ ॥

मुखरता । स्त्री॰ वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री॰ वचने ॥

मुखरित : । त्रि॰ कीर्त्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं॰ वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्ये गदान्कुर्युः क्रुद्धा दोषाः कफोत्तरा : । तेषां सङ्ख्या यथा । ओष्ठयोर्दन्तमूलेषु दशषट् तथा । दन्तेष्वष्टौ रसनायां पञ्च स्युर्नव तालुनि कण्ठे स्वष्टादश प्रोक्तास्त्रय : सर्वसरा : स्मृता : । एवं मुखामया : सर्वे सप्तषष्टिर्मता बुधै : ॥ तत्र कृष्णजीरकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्वाथो हिङ्गुलनागरम् । शुष्कं चतुर्गुणं दद्यात्तैलमेतद्विपाचयेत् ॥ वाधिर्यकर्णशूलञ्च पूयस्रावश्च कर्णयो : । पूरणादस्य तैलस्य क्रमय: कर्णयो: स्थिता : ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्ककृतशेखर । धारते समिदं

श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गल : । पुं॰ शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखं लाङ्गलं यस्य ॥

मुखप्रभ : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ त्रि॰ मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न॰ वक्त्रतालवाद्ये । वांकहु(?)ति गौ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य॰ मुखेन वा वाद्यं ।

मुखवास : । पुं॰ गन्धतृणे ॥

मुखवासन : । पुं॰ मुखसुगन्धकारक द्रव्ये । आमोदिनि । मुखं वासयति । वस॰ । नन्द्यादित्वात् ल्यु : ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री॰ अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री॰ तैलपायिकायाम् ॥

मुखशफ : । पुं॰ दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री॰ वक्त्रशोधने । यथा । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिने तथा । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं॰ कटुरसे ॥ त्व॰ त्वचि ॥

मुखशोधी । स्त्री॰ जम्बीरे ॥

मुखशील : । त्रि॰ दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव : । पुं॰ ब्राह्मणे । मुखात्सम्भवोऽस्य ॥

मुखसिर : । पुं॰ मुखकमलविसिरे
रव ॥ यथोक्तं रैवतोत्तरे । सदाध-
राष्ठमितफेनवलाभिरामफूत्कारवा
युपदमन्नतकन्धरायम् । नीत्वोप
कुम्भतमुखेनवलीवसाम्यमग्रं चतु
ष्कामममयेमुखसिरिमाहुरिति ॥

मुखस्रम् । न॰ तालव्याम् । अरा
सवे । ताड़ी॰ इ॰ प्रसिद्धमद्ये ॥
गण्डूषमद्ये ॥ मुखमधुरा । विभा
षासमासुरेतिक्षीवता ॥

मुखस्राव : । पुं॰ लालायाम् । ला
ल॰ इ॰ भा॰ ॥

मुखाग्नि : । पुं॰ दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं॰ मुखरोगे ॥

मुखार्जक : । पुं॰ अर्जके । श्वेतप
र्णासे ॥

मुखास्व : । पुं॰ कर्कटे ॥

मुखाल्का । स्त्री॰ दावाग्नौ । भूतस
[illegible]

मुख्य : । पुं॰ [illegible]विधौ । शास्त्रोक्त
[illegible] यथा । [illegible]
[illegible] तादर्थ्यं
[illegible] मुख्यमर्थं मन्यन्ते ॥
त्रि॰ [illegible] । वरे । प्रधाने ॥ मुखे
भव : । [illegible] ॥ मुखा
[illegible] । मुखेभव : । दिगादित्वा
द्यत् ॥

मुख्यक्रम : पुं॰ प्रमाणविशेषे । प्रधान-
क्रमेणयोऽङ्गानांक्रम : समुख्यक्रम: ।

येनहिक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेने
वक्रमेण॰ तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते ॰
तदासर्वेषामङ्गानांस्वै : स्वै : प्रधा-
नैस्तुल्य व्यवधानंभवति । व्युत्क्र-
मेणानुष्ठानेकेषांचिदङ्गानांस्वै : प्र-
धानैरत्यन्तमव्यवधानम् ॰ केषाञ्चि-
दत्यन्तं व्यवधानंस्यात् । तच्चायुक्त-
म् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधा
पत्ते : । अत : प्रधानक्रमोप्यङ्ग-
क्रमेहेतु : । अतएवप्रयाजशेषेणा
दावाग्नेयहविषोभिघारणम् ॰ पश्चा
दैन्द्राग्नदध्न : । आग्नेयेन्द्राग्नयो :
पौर्वापर्यात् । एवञ्चद्वयोर्हविषोरभि
घारणयो : स्वस्वप्रधानेनतुल्यमेका
न्तरितंव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभि
घारणे आग्नेयस्यचिरभिघारणादग्ने-
यदयागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐ-
न्द्राग्नदध्यभिघारणैन्द्राग्नयागयोर्द्व्यन्त-
रित व्यवधानं ॰ तच्चायुक्तमित्युक्तमे
व । सचमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दु-
र्बल : । मुख्यक्रमेहिप्रमाणान्तर-
मापेक्षप्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्ष-
तयाविलम्बितप्रतिपत्तिक : । पा-
ठक्रमस्तुनिरपेक्षस्वाऽध्यायपाठक्रम
मात्रसापेक्षतयानतथेतिबलवान् ।
प्रवृत्तिक्रमाद्बलवान् । प्रवृत्तिक्रमे
[illegible]नामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षा
त् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ॥

मुख्यसर्ग : । पुं॰ स्थावरसृष्टौ ॥ मु-

स्यमर्गश्चतुर्थस्तमुख्याःस्याश्च । स्मृताइ०वराहपुराणात् ।

मुख्यार्थ : । पुं० शब्दश्रवणमात्रागम्यर्थे यथा । श्रुतिमात्रे णयत्राव्यतादर्थ्यमवसोयते न मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥

मुगूह : । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्ध : । पुं० भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणाञ्चसमर्थोऽविरक्तोन्द्रिय : । सुप्रवृत्तस्तैर्नित्यं भिक्षुर्मुग्ध : सउच्यते । त्रि०रम्ये । सुन्दरे । मूढे विवेकविकले विप र्यस्त मुग्धार्थपरिशीलनविधुरे नवे ।

मुग्धा । स्त्री० नायिकाप्रभेदे उदय यौवनामुग्धालक्षणादिदितमन्यथा । इ०लक्षणम्

मुचिर : । त्रि०दातरि । मुञ्चते । मुचलृ० । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ पुं० धर्म्मे ॥ वायौ । देवे ॥

मुचकुन्द : पुं० मान्धातृनृपते : पुत्र ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । इक्षवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकन्दफल०इ०भा० । मुचुकुन्द : शिर : पोडापित्तास्रविषनाशन : ॥

मुचुटी । स्त्री० मुकुष्याम् । मुष्टौ । मुट्टीइ०भाषा ॥

मुचक : । पुं० मुष्कवाची ॥

मुञ्ज : । पुं० तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । बाणे । स्थूलदर्भे । मूंज०इ०भा० ॥ मुञ्जयसुमधुरंतुवरंशिशिरंतथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरंवृष्यंमेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जदयम्०मुञ्जभद्रम्- ञ्जौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं० विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न० शालूके ॥

मुञ्जातक : । पुं० मुञ्जे ॥ पुष्पशाकभेदे ॥

मुञ्जावट : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ ... तीर्थान्तरे ॥

मुण्ड : । पुं० दैत्यविशेषे राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिर : केशेत्रह्मचारिविशेषे ॥ मण्डितकेशश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं०न०मूर्द्धनि न०वोले ॥ मुण्डा यमे ॥ त्रि०मुण्डिते ॥ मुण्डाते । मणिदखण्डने । घञ् ॥

मुण्डक : । पुं० नापिते । न०मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे

मुण्डचणक : । पुं० कलाये ॥

मुण्डनम् । न० वपने । परिवापने । चौरे । केशच्छेदने । मुण्डनं चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजां तथा । मुडि० । ल्युट् ।

मुण्डफल : पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाकाराणिफलानियस्य स : । मुण्डे फलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न॰ मुण्डामिषे । त स्यपाकप्रकारो यथा । समयं विदहे न्म, स्तमग्निनाथूलशेतिना । प्रथा च्यतमपानीयैर्लीनान्यपि च पचेये त् ॥ स्वण्डयित्वापचेत्तैलं घृतं वो पस्करान्वितम् ॥ मुण्डामिषं वातह रं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पयोय ऽपियन्मुण्डं तन्मांसं क गुणावह म् ॥

मुण्डशालि : । पुं॰ शालिप्रभेदे । मुण्डनवे । नि : शूके ।

मुण्डा । स्त्री॰ मुण्डीरिकायाम् । मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री॰ महाश्रावणिका यां ॥

मुण्डायसम् । न॰ लौहे ॥

मुण्डितम् । न॰ लौहे ॥ त्रि॰ परि वापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डा येस्म । मुण्डि॰ । क्त : ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ मुण्डीर्याम् । ब दरवणाख्यायाम् ॥

मुण्डी । पुं॰ नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डमिश्रे तिणिच् । मण्यादित्वा णिनि : ॥ मृद्वलीमेरुगविशेषे । योगग : मृङ्गलोम : स्यात्समुण्डी तिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुश्वरणासा सयक्ष्मासापहोक्रिम : ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ श्रावण्याम् । मु ण्डीर्याम् ॥

मुण्डी । स्त्री॰ मुण्डायाम् । गोरच मुण्डीतिख्यातौषधौ । मुण्डीति कटकट : । कटुवीर्योष्णामधुरालघु: । मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्य त्तिपाण्डुनुत् । श्लीपदारुच्यपस्मा रप्लीहमेदोगुदार्तिहृत् । महामु ण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षि भि : ॥

मुण्डीरिका । स्त्री॰ मुण्डायाम् ॥

मुत्॰ द् । स्त्री॰ हर्षे ॥ मोदनम् । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ त्रिफलामौषधौ ।

मुदा । स्त्री॰ हर्षे । सुखे ।

मुदित : । पुं॰ सप्तम्यासिद्धौ । त्रि॰ आनन्दिते । हर्षिते ॥ विहारादि भि : सन्तुष्टे । मुद॰ । क्त : उदु पधादिति॰ वाकित् ॥ न॰ आलिङ्ग नविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायि- कयानायकस्यवामपार्श्वेउपविश्यवा मपादंतस्योरुद्वयमध्येस्थापयित्वोभौ मिलित्वायद्वस्थानमितिकामशास्त्रं ।

मुदिता । स्त्री॰ हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मु दिताभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानु- मोदनेनहर्षंकुर्यात्॰ नतुविद्वेषंस- मोपिवाम् ॥

मुदिर : । पुं॰ मेघे । वारिवाहे ॥ मो दयतीति । मुद॰ । इषिमदिमुदी-

तिकिरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्गः । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गोरूक्षोलघुर्ग्राहीकफपित्तहरोहिमः । स्वादुरल्पानिलोनेत्र्योज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गो महामुद्गोहरितःपीतकस्तथा । श्वेतोरक्तश्चतेषान्तुपूर्वः पूर्वोलघुः स्मृतः ॥ सुश्रुतेनपुनः प्रोक्तोहरितः प्रवरोगुणैः । चरकादिभिरप्युक्तएषएवगुणाधिकः ॥ मुद्गस्यफलंमुद्गः । बिल्वादिभ्योऽण् । तस्यफलपाकेतिलुपियुक्तवद्भावः ॥ यद्वा । मोदयति । मुद॰ । मुदिग्रोर्गग्गावितिगक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्प्यपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वादुःशुक्रला । चक्षुष्याक्षतशोथघ्नीग्राहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् ॥ मुद्गः पर्णमस्याः । मुद्गशब्देनमुद्गपर्णसदृशंलक्ष्यते । पाककर्णेतिङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदकः । पुं॰ मुक्तामोदके ॥

मुद्गरः । पुं॰ लोष्ठादिभेदने ॥ कर्मारवृक्षे । मोगरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपर्णे । अतिगन्धे । जनेष्टे । स्वनामप्रसिद्धपुष्पविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके ॥ न॰ मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गॄ निगरणे । अच् । मुद्गोगरः ॥

मुद्गरकः । पुं॰ कर्मारवृक्षे । कमरख इतिभाषा ॥

मुद्गलः । पुं॰ गोत्रकारके मुनिविशेषे । हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटकः पुं॰ । मूंगवरा॰ इतिलोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रमज्जितालघवोहिमाः । संस्कारजप्रभावेणत्रिदोषशमनाहिताः ॥

मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰ लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिकास्तद्वद्रचितासाधितास्तथा । पथ्यारुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणाःस्मृताः ॥ तद्वत्॰ माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवटः । पुं॰ वटकविशेषे । अदेवरा॰ इ॰ भा॰ ॥ आदावडा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ मुद्गपिष्ट्याविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेनचूर्णयेत्सम्यक्तस्मिंश्चूर्णेविनिक्षिपेत् ॥ भृष्टंहिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मंमरिचंजीरकंतथा । निम्बूरसयवानीभ्यां युक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टींपचेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्येपूरणंक्षिपेत् ॥ तैलेतान्गोलकान्पक्त्वाक्वाथितायांनिमज्जयेत् । गोल-

का: पाचकैः प्रोक्तास्ते स्यादर्ककाष्टाश्वपि ॥ मुद्रार्द्रकवटाकृच्या लघवो बलकारकाः । दीपना स्तर्पणा पथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजिताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदन्तेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे छापाअक्षर इति भा० प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे मुद्रालिपि: शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिका घुणसम्भूता लिपय: पञ्चधा स्मृता: एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्री शुभदा हरे ति ॥ मुण्डमालातन्त्रे पि यथा । लेखन्या लिखितं विप्रैर्मुद्राभिरङ्कितञ्च यत् । शिल्पादिनिर्मितं चैव पाठ्यं धार्य्यञ्च सर्वदा ॥ ६० ॥ लोकप्रसिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयो: ॥ पुराणाद्युक्ता० शरीरे धारणीये भगवतश्चायुधादिचिह्ने ॥ कृष्णायुधाङ्कितं देहं गोपीचन्दनमृत्स्नया प्रयागादिषु तीर्थेषु सगत्वा किं करिष्यति यद्यायस्य प्रपश्य तद्देहं शङ्खादिचिह्नितं । तदा तदा जगत् स्वामी तुष्टो भवति जातकम् ॥ भवतेयस्य देहे तु पश्येरा चं दिने दिने । शङ्खचक्रगदापद्मं लिखितं सोऽच्युतः स्व-

यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानं कलौ युगे । कुरुते पुण्यकर्माणि मेरुतुल्यानि तस्य वै शङ्खादिनाङ्कितो भूत्वा श्राद्धं य: कुरुते द्विज: । विधिहीनन्तु सम्पूर्णं पितृणां स्वगया समम् यथाग्निर्दहते कक्षं वायुना प्रेरितो भृशम् । तथा दहन्ति पापानि दृष्ट्वा कृष्णायुधानि वै ॥ देवताप्रीतिजनकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात् सर्व्वदेवानां द्रावणात् पापसन्ततेः । तस्मात् मुद्रेति साख्याता सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कित: । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपि: । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इति भाषा

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्म्मितमुद्रायाम् ।

मुद्रित: । त्रि० अप्रफुल्ले सङ्कुचिते । निद्राणे । मीलिते । मुदा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते

मुधा । अ० व्यर्थे । मुह्यति मुह वैचित्त्ये । काप्रत्यय: । पृषोदरादित्वात् हस्य ध:

मुनि: । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि। परमार्थतत्त्वस्य मननान्मु
निरिति शास्त्रकृतां व्युत्पत्तिर्न तु ता-
दृशः शास्त्रविदपि तत्त्वज्ञानाभा
वात्। सदा मननशीले। यो जीवन्मु
क्तो मुनिः स हि। स्थितप्रज्ञादिभिः
शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषु वर्ण्यते॥ दुः
खेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृ
हः। वीतरागभयक्रोधः स्थित
धीर्मुनिरुच्यते॥ मौनान्न मुनिर्भ
वति नारण्यवसनान्मुनिः। स्वलक्षणा
न्तु यो वेद स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते॥
अगस्त्ये॥ बुधे॥ मन्यते। मन
ज्ञाने। मनेरुच्चेति न्० उपधाया
उत्वञ्च। किदित्यनुवृत्तेर्नान्नगुणः
॥ वङ्कसेने। अगस्त्यद्रुमे॥ अर्ह
ति। पियाले। किंशुके॥ दम
नकवृक्षे॥ सप्ताङ्के

मुनिखर्जूरिका। स्त्री० खर्जूरीप्रभे
दे॥

मुनिच्छदः। पुं० सप्तच्छदवृक्षे॥

मुनितरुः। पुं० वकवृक्षे

मुनिद्रुमः। पुं० वकपुष्पे। वङ्कसे
ने। अगस्तिया० इ० भा० प्र०
वृक्षे॥ श्योनाकवृक्षे॥ मुनिसञ्च
क्षीद्रुमः। शाकपार्थिवादिः॥

मुनिनिर्म्मितः। पुं० डिण्डिशे।
डिंडसो० टिंडा० इ० प्र० फल
शाके॥ मुनिनानिर्मितः॥

मुनिपित्तलम्। न० ताम्रे॥

मुनिपुत्रः। पुं० दमनकद्रुमे। ऋ
षिसुते॥

मुनिपुत्रकः। पुं० भद्रनामनि। ख
ञ्जने

मुनिपुष्पः। पुं० अगस्तिद्रुमे॥ न०
अगस्त्यपुष्पे

मुनिपूगः। पुं० रामपूगे। कामी
मे॥

मुनिभेषजम्। न० आगस्त्यहरीत
क्याम्। अगस्तिपथ्यायाम्॥ ल
ङ्घने॥

मुनिव्रतः। त्रि० उपशान्ते॥ मुनी
नां व्रतमस्य॥

मुनिसुव्रतः। पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभे
दे॥

मुनिस्थानम्। न० आश्रमे॥

मुनीन्द्रः। पुं० श्रीघने। बुद्धे। जि
ने॥ मुनिषु इन्द्रः श्रेष्ठः॥

मुन्यन्नम्। न० नीवारादौ॥ मुने
र्वानप्रस्थस्य अन्नम्॥

मुमुक्षुः। पुं० यतौ। संसारग्रन्थि
भेदनैकृतप्रयत्ने। साधनचतुष्टय
सम्पन्ने॥ यथा। काव्यनाटकत
र्कादीनभ्यस्यति निरन्तरम्। विजि
गीषयैव तन्न मुमुक्षुः स्वं विचा
रयेदिति॥

मुमुक्षुता। स्त्री० मोक्षेच्छायाम्॥
संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथं स्यान्मे
कदा विधे। इतिया सुदृढा बुद्धिर्व

न्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भावः तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न० मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यस्य मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावे त्वः ॥

मुमुचानः । पुं० मेघे ।

मुमुषिषुः । त्रि० चौरे ।

मुमूर्षुः । त्रि० आसन्नमृत्यौ । मर्त्तुमिच्छौ । सन्नन्तान्मृङः समाशंसभिक्षउः ॥

मुरः पुं० दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्कः ॥ न० वेष्टने ॥

मुरजः । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मुर० । तुदादिः । घञर्थेकविधानमिति कः । मुरं वेष्टनं जातमस्य ॥

मुरजफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानि फलानि यस्य सः ॥

मुरजबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्डः । पुं० लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तु मुरण्डाः ॥

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दनः । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपुः । पुं० विष्णौ । मुरस्यरिपुः ॥

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायां सरिति ।

मुरली । स्त्री० वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मुरहा । पुं० केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वनामप्रसिद्धगन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी ॥ मुरति । मुर० । इगुपधत्वात्कः टाप् ॥

मुरारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरिः । मुरः क्लेशश्चसन्तापः कर्म भोगश्चकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषांमुरारिस्तेनकीर्त्तितः ॥

मुरुः । पुं० लोहविशेषे ॥

मुर्भिणी । स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्म्मुरः । पुं० तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलतानः । पुं० देशविशेषे ॥ करतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे । मुलतानदेशोदेवेशिमहाम्लेच्छपरायणः ॥

मुशटी । स्त्री० सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशलः । पुं० न० मुसले । मुश्यतेऽनेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्ततीवृषादित्वात्कलः ॥

मुशलिका । स्त्री० पल्याम् । इतिहलायुधः ॥

मुषली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषत्यनेन । मुष खण्डने० इतिधातोर्वृषादित्वात्कल : । मूषलम्मुसलञ्चेत्यप्यन्ये ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते । मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : । नमुषितांस्त्रियंप्रेषयेत । अमुषितेवमुषितावीरैर्हतवस्त्रेव० नग्ने स्वयं इतिव्याख्येयम् ।

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । सृवृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते । मोचकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कश्चद्विविध : श्वेतकृष्णाप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटलौ । गोलीढे । मुष्के । भाटले । मोखे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्ण : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्शुक्रमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुषे : ककन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के ॥ प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोऽण्ड : । सोऽस्यास्ति । अष मुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । मरुखिके । राजोक्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषेक्त : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । घासमुष्टिं परगवेसाग्नं दद्यात्वय : सदा । अकृत्वास्वयमाहारं स्वर्गलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुडवाष्टभागे । छटांक० इ०भा० ॥ मोषणे । सङ्गोपने । मुष्यतेनया । मुष० । क्तियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रकारविशेषे । मुक्कीइतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्तस्य तिलादीनांमुष्टिग्रहणे चौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्तैर्नान्यथा विप्रविधिविद्भिरितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्यमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यान्तक : ॥

मुष्टिद्यूतम् । न० क्षुल्लके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । धेट् पाने । नाडीमुष्टयो श्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्ध : । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ षष्ठीसमासः मुष्टिबन्धः ॥ मुष्टेर्बन्धः ॥ मुष्टिनावबोहृढग्रहणं वा ॥

मुसल : । पुं० न० अयोग्रे । कण्डनीयदण्डे । मूसर० मूसल० इ० भा० ॥ मुस्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चेतिकल : ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनाविती नि : ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतुविद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वेताचापरसंज्ञका । श्वेतातास्वल्पगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरावृष्यावीर्योष्णावृंहणीगुरुः । तिक्तारसायनीहन्तिगुदजान्यनिलं तथा ॥ आखुपर्ण्याम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुष्यति० मुसतिसंशयं वा । मुस० । वृषादिभ्यश्चिदिकल : । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

मुसलीय : । त्रि० मुसल्ये ॥ मुसलायहित : । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षेछ : ॥

मुसल्य : । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहित : । अपूपादित्वात्पक्षे यत् ॥

मुस्त : । पुं० न० मुस्तके । मोथा० इ० भा० ॥

मुस्तक : । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० इ० भा० ॥ मुस्तं कटु हिमं ग्राहितिक्तं दीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातं मुस्तकंतत्प्रशस्यते । तत्रापिमुनिभि : प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । ण्वुल् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यतृणे ॥ मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्ताद : । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० इ० भा० ॥

मस्तु : । पुं० मुष्टौ ॥

मुस्नम् । न० अश्रुणि ॥ मुस्यति । मुस० । मुसेरक्बाहुलकात् ॥ मुस्ने ॥

मुहिर : । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहवैचित्त्ये । इषिमदि

मुहीत्यादिना किरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री॰ पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष ॰ अङ् ॥

मुहुः । अ॰ पौनःपुन्ये । मोहनम् । मुह ॰ । मुहेः किच्चेत्युसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं॰ न॰ द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कलात्मके काले ॥ दण्डद्वयात्मके काले ॥ मुहूर्त्तं घटिकाद्वयमित्युक्तेः ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपो निमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौ निमेषौ त्रुटिर्नाम द्वे त्रुटी तु लवः स्मृतः ॥ द्वौ लवौ क्षण इत्युक्तः काष्ठा प्रोक्ता दशक्षणाः । त्रिंशत्काष्ठा कला प्रोक्ता कलात्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्रः श्वेतस्तथा मैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रो वैश्वदेवश्च गान्धर्वः कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैव विजयो नैरृतिस्तथा ॥ संवरो वरुणश्चैव भगः पञ्चदश स्मृतः ॥ इति दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रातःकालो मुहूर्त्तांस्त्रीन् सङ्गवस्तावदेव तु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् । राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्म्मसु ॥ मूर्च्छति । मूर्च्छाकौ-
टिल्ये । अस्माल्लिङ्घोर्मौहूर्त्तिक इति निर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दो निष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनशुद्धिविशेषे । लक्षणया तदुपलक्षिते काले ॥

मुहिरः । त्रि॰ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह॰ । मूलेरादयश्चेति साधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि॰ अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतया विक्षिप्तचित्ततया चिन्तामापद्यमाने ॥

मूः । स्त्री॰ बन्धने ॥

मूकः । पुं॰ जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि॰ अवाचि । वर्णानुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमिति कायति । कै॰ । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

मूढः । त्रि॰ तन्द्रिते ॥ बाले । जडे ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविपर्ययमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमिति विवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्य द्वितीयायां भूमौ ॥ मुह्यति स्म । मुह॰ । गत्यर्थेति क्तः ॥ आकाशादिषु स्थूलेषु केषुचित्तमःप्रधानतया मूढाः मोहप्रकाशकाः विषमाः गुरवः केचिद्विशेषास्ते मूढाः कथ्यन्ते ॥

मूढग्राहः । पुं॰ अविवेकातिशय

कृतेदुराग्रहे ॥ ग्राहोग्रहणम्। मूढानांग्राहः ॥

मूढता। स्त्री० अकार्य्यपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा 'यानंचितौयानगतस्यदेशोदेशेपिचान्यः पुरुषोनिविष्टः। ममश्चमुर्व्यांनतथा यथाऽस्मिन्देशेऽतिमात्रंवतमूढतेति ॥

मूढदृक्। त्रि० देहमानिनि। देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनिः। पुं० पश्वादौ ॥

मूढा। स्त्री० तामस्यांमनसोवृत्तौ ॥

मूतः। त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म। मूङ् बन्धने। क्तः ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम्। न० प्रस्रावे। मूत०पिसाव० इं०भा० ॥ मूत्र्यते। मूत्रप्रस्रवणे। घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरुदकंवस्तेस्वामिलनिर्गतम् ॥ यद्वा। मुच्यते यत्। मुच्लृ०। सिविमुच्योष्टेरूच्चेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणाः। गोमूत्रंकटुतीक्ष्णोष्णंक्षारंतिक्तंकषायकम्। लघ्वग्निदीपनंमेध्यंपित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित्। किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहंशोथकामलापाण्डुरोगहृत्। कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान्। कासंसकुष्ठजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रंगुणतोधिकम्। अतोविशेषात्कथनेमूत्रंगोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम्। शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायंतिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रंगरंहन्तिसेवितंतद्रसायनम्। रक्तपामाहरंतीक्ष्णंसक्षारलवणंस्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणांमूत्रंप्रशस्यते। खरोष्ट्रेभनराश्वानांपुंसांमूत्रंहितंमतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा। वातेनपाण्डुरंमूत्रंरक्तंनीलञ्चपित्ततः। रक्तमेवभवेद्रक्ताद्धवलंफेनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम्। न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे। मूत्ररोधे। अश्मर्य्याम्। कृच्छ्रे ॥ मूत्रकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा। त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्याः। निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थमृत्योरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथः ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमेर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम्। चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यासन्नमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरजः

सूक्ष्मपिष्टं मधुना सह योजितम् । मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशु संलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेन मिश्रितं क्षीरं कदुष्णं कामतः पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्व्वेषु शर्करायाश्च निग्रहः ॥ ४ ॥ धात्रीरसं चेक्षुरसं पिबेद्वा कृच्छ्रे सरक्ते मधुना विमिश्रम् । शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रे कार्या क्रिया मारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथो गोक्षुरबीजस्य यवक्षारसमन्वितः । पीतः प्रशमयत्येव कृच्छ्रं विड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कं कोलसमन्वितम् । वारिणा लवणीकृत्य पिबेन्मूत्ररुजापहम् । कोलं बदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं वृष्यं श्रमघ्नं तर्पणं प्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सपादश्चाणतुलितो यवक्षारः सितायुतः । भक्षितो नाशयत्येव मूत्रकृच्छ्रं न संशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितो नरैः । मस्तुना पलमात्रेण मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सितामाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणि तथैवोष्णसमीरणम् ॥ उष्णसमीरणं उष्णवातं मूत्राघातविशेषम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

मूत्रदोषः । पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं० मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा । पिष्टं वै मालतीमूलं ग्रीष्मकाले समाहृतम् । साधितं छागदुग्धेन पीतं शर्करयान्वितम् । हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वै पाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतनः । पुं० गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न० नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री० कर्क्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न० त्रपुषे ॥ त्रि० मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री० कर्क्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः । पुं० प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायो मूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देन पुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनां रूक्षाशनादीनाञ्च ग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः । ननु मूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयोः को भेदः । उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकं विबन्धोऽल्पः । मूत्राघाते तु विबन्धो बलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्य चिकित्सा यथा । नलकुशकाशेक्षुबलाक्वाथं प्रातः सुशीतलं ससितम् । पिबतो न भवति नियतं मूत्रग्रहरुजाकृच्छ्रम् ॥ इति वाचकविः ॥ कविः शुक्रः । कर्पूर-

जलायुक्ता वस्तवर्त्तिः शनैः शनैः । मेढ्रमार्गान्तरे न्यस्ता मूत्राघातं व्यपोहति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः कल्कसिद्धं हितं घृतम् । मूत्राघाते मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषे च दारुणे ॥ धान्यगोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रेऽश्मरीरोगे भेषजं यत् प्रकीर्त्तितम् । मूत्राघातेषु सर्व्वेषु तत्कुर्य्याद्देशकालवित् ॥

मूत्रातिसारः । पुं० प्रस्रावातिसरणरोगे ॥ तस्यौषधं यथा । बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतं सक्षीरशर्क्करम् । मूत्रातिसारं हरति दृष्टमेतन्न संशय इति ॥

मूत्रातीतः । पुं० मूत्ररोगविशेषे ॥ यथाहुः । चिरं धारयतो मूत्रं त्वरया न प्रवर्त्तते । मेहमानस्य मन्दं वा मूत्रातीतः स उच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशयः । पुं० वस्तौ । मूत्रपुटे ॥

मूत्राशयपुटः । पुं० वस्त्याम् । मूत्रपुटे ॥

मूत्रितः । त्रि० कृतमूत्रोत्सर्गे । मीढे ॥ मूत्र्यते स्म । मूत्र० । क्तः ॥

मूर्खः । पुं० पुरीषमे । माषे ॥ गायत्रीरहिते । सार्थगायत्रीरहिते ॥ त्रि० मन्दे । वैधेये । बालिशे ॥ शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥ देहात्मवादिनि । अधीत्य वेदशास्त्राणि संसारे रागिणश्च ये । तेभ्यः परो न मूर्खोऽस्ति स धर्म्मः श्वाजशूकरैः ॥ समद्रुतिशेषः । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य वेदशास्त्राण्यधीत्य च । बध्नाति यदि संसारे कोऽविविच्य तमानवः ॥ मुह्यति । मुह० । मुहः खो मूर्च्च ॥ मूर्खो वर्षाप्रवासी सति निजविभवे सञ्चयो नास्ति गेहे नानाधान्यौषधीनां सति पितरि गृहे नार्ज्जिता येन विद्या । भार्य्यां त्यक्त्वा सुरूपां रतिमिह कुरुते भर्त्तृमत्यां च दास्यां बाद्यां वैराभिलाषी कुमतिजनरुचिर्द्दन्तिराजन्नृगोयम् ॥ बाच्याम्० गीर्वाणभाषायाम् । उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमं कामयमानो मूर्खः ॥ मूर्खशतसहस्रं यो गोविन्दादपि सुदुर्ज्जरः । विज्ञेनसहस्रं योगः सुधारससमः स्मृतः ॥ अत्र मूर्खनिन्दा देवीभागवते द्रष्टव्या ।

मूर्खता । स्त्री० मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्य भावः । तस्य भावस्त्वतलाविति तल् ॥

मूर्खत्वम् । न० मूर्खतायाम् । अज्ञत्वे । मूरखपन्० हि० भा० ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुभोजकोऽतिमुखरो रात्रिंदिवास्वप्नभाक् । कार्य्याकार्य्यविचारणादिरहितो मानापमाने समो दत्त्वा सर्व्वजनस्य मूर्द्ध्नि चरणौ मूर्खश्चिरं जीवतु ॥

मूर्च्छनम्। न॰ मूर्च्छायाम्॥ मूर्च्छापित्ततमः प्रायः॥

मूर्च्छना। स्त्री॰ गीताङ्गविशेषे। ग्रामस्य सप्तमभागे॥ चतुर्दशविधायाम्। षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम्। तदुक्तं शाण्डिल्येन। यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णा मूर्च्छना सा च्युदाहृतेति॥ अन्यत्र मूर्च्छनालक्षणं यथा। क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणम्। सा मूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्था एताः सप्तसप्त च। ग्रामत्रयेऽपि प्रत्येकं सप्तसप्ततु मूर्च्छना॰ इत्येकविंशति मूर्च्छना भवंति।

मूर्च्छा। स्त्री॰ कश्मले। मोहे॥ संज्ञावहासु नाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः। तमोऽभ्युपैति सहसा सुखदुःखव्यपोहकृत्॥ सुखदुःखव्यपोहाच्च नरः पतति काष्ठवत्। मोहो मूर्च्छेति तां प्राहुः षड्विधा सा प्रकीर्त्तिता॥ मूर्च्छनम्। मूर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः। गुरोः श्चहलवृत्य:। उपधायाश्चेति दीर्घः। टाप्॥ इन्द्रियैः सह मनसउपशमो मूर्च्छेति व्याख्यातारः॥

मूर्च्छायः। पुं॰ मूर्च्छायाम्॥

मूर्च्छालः। त्रि॰ मोहयुक्ते। मूर्च्छिते। मूर्च्छास्यास्ति। सिध्मादि॰ क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेति पठितात्त्वच्। प्राणिस्थादातदूतिनभव-ति॰ प्राग्जङ्गादेवेति व्याख्यानात्॥

मूर्च्छितः। त्रि॰ मूर्त्ते। मूर्च्छायुक्ते। मूर्च्छाले। विचेतने॥ मोच्छ्रये॥ मूढे॥ वृद्धे॥ मूर्च्छितस्म। मूर्च्छा॰। गत्यर्थेति क्तः॥ मूर्च्छासञ्जाताऽस्य वा। तारकादित्वादितच्॥

मूर्त्तः। त्रि॰। मूर्च्छाले। मूर्च्छिते॥ कठिने॥ मूर्त्तिमति। सन्निवेशानेवहश्च्यायस्य तन्मूर्त्तमुच्यते। क्षित्यम्बुग्निवयं मूर्त्तममूर्त्तितरद्वयम्॥ मूर्च्छितस्म। मूर्च्छा॰। अकर्मकत्वात्क्तः। राल्लोपः। नध्याख्येति नत्वं न॥ न्यायमते॰ पृथिवी॰ जलं॰ तेजः॰ वायुः मनश्च। एषां गुणाः रूपं॰ रसः॰ गन्धः स्पर्शः॰ परत्वम्॰ अपरत्वम्॰ गुरुत्वम् स्नेहः॰ वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः। सङ्ख्या॰ परिमितिः॰ पृथक्त्वम्॰ संयोगः॰ विभागश्च इति भाषापरिच्छेदः॰॥

मूर्त्तिवित्। त्रि॰ आगमिके॥ त्रिशूलधारी महेश्वरः शङ्खचक्रादिधारी विष्णुर्वा परमार्थी भवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति। तच्च तेषां कल्पनम्॰ भ्रान्तिमात्रम्। अस्मदादिशरीरवत्तस्यापि शरीरस्यापाञ्चभौ

तिकत्वात् लीलाविग्रहकल्पनञ्च ० विग्रहाभावे लीलायोगादयुक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्य द्रव्यस्य परिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयो यथा । सर्वं क्षितिः समुद्दिष्टा भवो जलमुदाहृता । रुद्रोऽग्निरुग्रो वायुः स्यात् भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानो महादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्य इत्येता मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्हि धर्मस्य पत्नी । यथा । मूर्त्तिस्तु धर्मपत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा । कान्तिरूपा शोभारूपा । परमात्मा च विश्वौघो निराधारो यया विना ॥ शोभां विना परात्मापि निराधारो निरर्थक इत्यर्थः ॥ सर्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीर्मूर्त्तिमती सती । श्रीरूपा मूर्त्तिरूपा च मान्या धन्यातिपूजितेति भागवते ९ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेन विलक्षणविविधसंस्थानासु तनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छा तेवा । मूर्च्छा० । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लग्ने ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्० मूर्त्तिमती । उगित्त्वान्ङी

प् ॥ न० शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं० क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकपरी । स्त्री० जलच्छायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न० छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं० केशे ॥ त्रि० मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्च पिचुर्बस्तिरिति क्रमात् । मूर्द्धतैलं चतुर्द्धा स्याद्बलवत् तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छायाः कारैः शिरोभिस्तु नृपा निम्नशिरोधनो । चिपिटैस्तु पितुर्मृत्युर्गवाढ्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धा पापकृच्चिर्धनाढ्यैः परिवर्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्नुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घो धिमकादेशो रमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनिभवे ॥ शरीरावयवाच्चेति यत् । ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं० भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्ध्नि॰ अभिषिच्यतेस्म। षिचक्षरणे। क्तः। राज्यदानसमये॰ मूर्द्धन्यभिषिच्यते॰ तत्प्रभवत्वात्सर्वोपिक्षत्रियोमूर्द्धाभिषिक्तउच्यते ॥ मन्त्रिणि ॥ प्रधाने ॥ मूर्द्धन्यभिषिक्तः। वर्णसङ्करजातिविशेषे। विप्रात्क्षत्रियायामजाते ॥

मूर्धावसिक्तः। पुं॰ ब्राह्मणात्परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ अस्यवृत्तिस्तु। हस्त्यश्वरथशिक्षाचअस्त्रधारणंतथा। मूर्धावसिक्तस्यवृत्तिः प्रोक्ताउशनसाशुभा ॥

मूर्व्वा। स्त्री॰ लताविशेषे। देव्याम्। मधुरसायाम्। मोरटायाम्। मुरहरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰। धनुर्गुणोपयुक्ता॰ मुरगा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ मूर्वासरागुरुः स्वादुस्तिक्ता-पित्तास्रमेहनुत्। त्रिदोषतृष्णाहृ-द्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा। मूर्वति। मूर्वीबन्धने। अच्।

मूर्व्विका। स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव। स्वार्थेकन् ॥

मूलम्। न॰ शिफायाम् ॥ ब्रध्ने। अङ्घ्रिनामके। जड॰ इ॰ भा॰। मूलमात्रे यथा। अर्थस्यमूलंनिकृतिः क्षमाचकामस्यमूलञ्चवपुर्वयश्च। धर्मस्ययागादिदयादमश्चमोक्षस्यसर्वोपरमः क्रियाभ्यः ॥ आद्ये। प्रथमे ॥ यथा। मूलप्रकृति। मूलवित्ते ॥ भे ॥ निकुञ्जे ॥ निजे ॥ चरणे ॥ टीकार्हग्रन्थे। शूरणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ पुष्करमूले ॥ विशेषमूलस्यान्वेषणे निषेधोयथा। नदीनामग्निहोत्राणांभारतस्यकुलस्यच। मूलान्वेषोनकर्त्तव्योमूलाद्दोषोमहीयते ॥ पुं॰ न॰ अन्तिके। पार्श्वे। नक्षत्रविशेषे ॥ यथा। हस्तास्वातिश्रवणाश्लेषाविमृगशिरोनपुंसिस्यात्। पुंसिपुनर्वसुपुष्यौमूलन्त्वस्त्रीस्त्रियांशेषाः ॥ निर्ऋतिदेवताकेनक्षत्रे ॥ अस्मिन्जातस्यफलंयथा। मूलंविरुद्धावयवंसमूलंकुलंदहत्येवदन्तिसन्तः। चेदन्यथातः पुरुषाविशेषात् सौभाग्यमायुश्चकुलानुवृद्धिः ॥ मूलमन्त्रे ॥ मूलति। मूलप्रतिष्ठायाम् मूलरोहणे वा। इगुपधेतिकः ॥ मवते। मूङ्बन्धने। मूशक्यम्बिभ्यः क्लः ॥

मूलकः। पुं॰ स्थावरविषप्रभेदे ॥

मूलकम्। न॰ मूलविशेषे। राजालुके। महाकन्दे। हस्तिदन्तके। मूली॰ इतिभाषाप्रसिद्धे कन्दे ॥ अस्यगुणाः। मूलकंद्विविधंप्रोक्तंतत्रैकंलघुमूलकम्। शालामर्कटकंविस्रंशालेयंमरुसम्भवम् ॥ चाणक्यमूलकंतीक्ष्णंतथामूलकपोतिका। नेपालमूलकंचान्यत्

तद्वदेवार्द्रकन्दवत् ॥ लघुमूलकमुष्णं स्याद्रुच्यं लघु च पाचनम् । दोषत्रयहरं स्वर्य्यं ज्वरश्वासविनाशनम् ॥ नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयनाशनम् । महत्तदेव रूक्षोष्णं गुरु दोषत्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेव स्याद्दोषत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पं श्लेष्मपित्तघ्नं फलं वातकफप्रदमिति ॥ मूलति । मूल० । क्वुन् । यद्वा मूलयति । मूलरोहणे । चु० । अच् । संज्ञायां कन् ॥ यद्वा । मूले जातः । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् ॥

मूलकदण्डः । पुं० गांडर० गरडल० इ० प्र० मूलकावयवे ॥ सपत्रः स्वेदितस्तक्रे दण्डोमूलकसूक्ष्मकः । घृतेपक्वस्तु हिङ्ग्वाद्यैर्लवणेन विमिश्रितः ॥ सुरुच्यं मूलकं शाकं विष्टम्भिकफकारकम् । वातपित्तहरं श्लेष्मकृच्छ्वासमुखावहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपत्रे ॥ पाचनं लघुरुच्योष्णं पत्रं मूलकजं नवम् । स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नमसिद्धं कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् । क्षीरीशब्दे ॥

मूलकर्म्म । न० कार्म्मणे । टौना० इ० भा० प्र० कर्म्मविशेषे । मूलै-

रौषधीमूलैः कर्म० मारणोच्चाट-नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म । उपपातकविशेषएतत् । यथा । धर्म्मार्थेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवोऽभिचारो मूलकर्म्म च ॥ इति मनुः । मूलकर्म्म मन्त्रौषधादिना वशीकरणमिति कुल्लूकभट्टः ॥

मूलकारः । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि । मूलं करोति । कृञः कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् । मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूलधनस्य वृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्रः । पुं० म० एकादशविधपर्णकृच्छ्रव्रतान्तर्गतव्रतविशेषे । यदाक्वथितानि तु मूलानि मासं पीयन्ते तदा मूलकृच्छ्रव्यपदेशं लभन्ते । यथाह मार्कण्डेयः । फलैर्मासेन कथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः । श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः पद्माक्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रमपरं स्मृतम् । पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥ मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु० इति ॥

मूलजः । पुं० उत्पलादौ ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि० मूलोद्भवे ॥

मूलत्रिकोणभवनम् । न० सूर्य्यादिग्रहाणां राशिरूपस्थानविशेषे ॥ यथा । सिंह

गोमेषत्रितायधनुर्युक्घटास्तथा। मू-
लत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादि-
तः क्रमात्॥ एतेषामर्थः क्रमात्
सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः
। यथा। सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिको-
णभवनम्। एवं वृषश्चन्द्रस्य मेषः
कुजस्य कन्या बुधस्य धनुर्गुरोः तु-
ला शुक्रस्य कुम्भः शनेरिति॥

मूलत्रिकोणांशः। पुं० रव्यादीनां त्रि-
कोणभागे [illegible] य०। स्वयुग्मभार्कादि-
षु [illegible] विंशतिः। मूल-
त्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनां य-
थाक्रमात्। यथा। सिंहराशौ सूर्य-
स्य विंशत्यंशा मूलत्रिकोणभागाः स्युः
। एवं चन्द्रस्य [illegible] त्र्यंशत्रयादू-
र्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः कुजस्य मेषे द्वाद-
शांशाः बुधस्य कन्यायां तुङ्गपञ्चद-
शांशादूर्ध्वं दशांशाः पञ्चविंशत्यंशपर्य-
न्तम्। गुरोर्धनुषि दशांशाः शुक्रस्य तु-
लायां पञ्चदशांशाः शनेः कुम्भे विंश-
त्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्यु-
रिति॥

मूलदेवः। पुं० मूलभद्रे। कंसासुरे।

मूलद्रव्यम्। न० मूलधने॥

मूलधनम्। न० वणिङ्मूलवित्ते।
नीव्याम्। परिपणे। पुंजी० इ०
भा०॥ मूलद्रव्यमप्यत्र॥

मूलनगरम्। न० राजधान्याम्॥

मूलपर्णी। स्त्री० मण्डूकपर्ण्याम्॥

मूलपुष्करम्। न० पुष्करमूले॥

मूलपोती। स्त्री० शाकप्रभेदे। क्षुद्रव-
ल्ल्याम्। क्षुद्रपोतिकायाम्॥

मूलप्रकृतिः। स्त्री० आद्यायांशक्तौ।
प्रधाने। प्रकृतिः प्रधानम्। मूल-
ञ्चासौ प्रकृतिश्चेति विग्रहः। विश्व-
स्य कार्यकलापस्य सा मूलम्। नस्य-
मूलान्तरमस्ति अनवस्थाप्रसङ्-
गात्। अथानवस्थायामस्ति प्रमा-
णम्॥

मूलफलदः। पुं० पनसे। कण्टकिफ-
ले॥ मूले फलं ददाति। ददातेः
। कः॥

मूलबन्धः। पुं० राजयोगाङ्गविशेषे।
यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबन्ध-
नम्। मूलबन्धः सदा सेव्यो योग्यो-
ऽसौ राजयोगिनाम्॥

मूलभद्रः। पुं० कंसासुरे॥

मूलरसः। पुं० मोरटलतायाम्॥

मूलविभुजः। पुं० रथे॥ मूलानि
विभुजति। भुजो कौटिल्ये। मूल-
विभुजादित्वात् कः॥

मूलस्तम्भः। पुं० स्थितिहेतौ॥

मूला। स्त्री० शतावर्याम्॥ मूलभे॥

मूलाधारः। पुं० गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये-
ऽङ्गुलिद्वयमितस्थाने। शरीरस्थसक-
लनाडीनां मूलस्थाने॥ मूलमाधार
षट्कानाम्मूलाधारं ततो विदुरि-
ति देवीगीतोक्तेः॥

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेके ॥ अयंजीवोनकूटस्थंविविनक्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठाम् ॥

मूलेर : । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधु : ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्ने । मोल० निरख० इ० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीना० भाडा० इ० भा० । मूलेनआनाम्यम्० मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् । त्रि० मूलतउत्पाटनयोग्ये मुद्गादौ ॥ मूलमावर्हियस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूष : । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्तन्यां ॥

मूषक : । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोप्यस्ति । भ्वादि : । खुल्स्त्रीयांकुन्वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकाराति : । पुं० ओतौ । बिडाले ॥

मूषली । स्त्री० तल्यां ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्तन्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्त : शुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । इगुपधेतिक : ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्यादिमूषावहनमितिमहोव्रूहिमेभूमिभर्त्तुर्हर्म्येरम्येष्टमूषेचतुरविरचितेश्लाघ्यशालाविशाले । इत्यादिलीलावत्यांश्रेष्ठीव्यवहार : ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुत्थे ॥

मूषिक : । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणा : । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविलेशया: कथिता : । श्वासानिलकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्ये विलेशयायेस्यु : केह्विडोन्दुरुकादय : । गर्हितंतस्यमांसञ्चमद्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुर : स्निग्धोव्यवायीबलवर्धन : ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवेसतिनैवात्तिनददातिजुहोतिच । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलतृणविशेषे । चित्रायाम् । उपचित्रायाम् । न्यग्रोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता

याम्। इरंदाकानीपामा०दृ०गौ० देभा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः मूषिककर्णाकारपर्णत्वात्। पाककर्णेतिङीष् ॥

मूषिका। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्॥ मूषकस्त्रियाम्॥ अजादित्वाट्टाप्॥ मूषायाम्॥

मूषिकाङ्कः। पुं० गणेशे॥

मूषिकाञ्चनः। पुं० विघ्नहारिणि। गणेशे॥

मूषिकारः। पुं० आखौ। उन्दुरौ॥ मूषिकायाः पुमान्। आरक्पुंसीत्यारक्

मूषिकारातिः। पुं० विडाले॥

मूषिकाह्वया। स्त्री० मूतश्रेण्याम्। मूषिकपर्ण्याम्॥

मूषितः। त्रि० मुषिते। चोरिते। मूष्यतेस्म। मूषस्तेये। क्तः॥

मूषिपर्णिका। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्॥

मूषी। स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनभाण्डे। स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे। मूषायाम्॥

मूषीकः। पुं० उन्दुरौ। मूषिके॥

मूषीककर्णी। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्॥

मूषीका। स्त्री० उन्दुरौ॥

मृकण्डः। पुं० मृकण्डुमुनौ॥ अयमदन्तोऽप्यग्व्यादयश्चेतिसूत्रे० उज्ज्वलदत्तग्रन्थे स्पष्टः॥ मृकण्डस्यमुनेः स्तीर्थंतयाम्यामतिनिर्मलमितिस्कान्दोक्तेश्च॥

मृकण्डुः। पुं० मृकण्डुमुनौ।

मृग। पुं० आरण्यपशुमात्रे। करिविशेषे॥ मृगशिरोनक्षत्रे॥ यथा। मृगेगत्वाशिवेस्थित्वाऽऽदितौगच्छन्जयेद्रिपूनिति॥ एकदेशप्रयोगात्॥ अन्वेषणे॥ याञ्चायाम्॥ मार्गशीर्षमासि॥ यज्ञविशेषे॥ मृगनाभौ॥ मकरराशौ॥ मृगयायाम्॥ स्वनामप्रसिद्धे पशुविशेषे। कुरङ्गे। वातायौ। हरिणे। अजिनयोनौ॥ अस्यमांसप्रकारगुणाः। मार्गंमांसंबहुशकलितंस्विन्नमौष्णतोयेतप्तस्नेहेऽऽरणसहितपाचितंशब्दमुग्धैः। सान्द्रंसार्द्रंलवणसहितंदाडिमेनातियुक्तंखादन्खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम्॥ ऐणंमांसंहिमंग्राहिरुच्यंदोषत्रयापहम्। अङ्गंसबलदंपथ्यंहृष्यंलघुज्वरापहम्॥ मृग्यते। मृगअन्वेषणे। अदन्तः। घञ्। मृगोनवविधोयथा। सम्बरोगोहितोन्यङ्कुः कुरङ्गः सुदृशोरुरुः। एणश्चहरिणश्चेतिमृगाः नवविधामताः॥ पाठान्तरंयथा। रुमृकरोहितोन्यङ्कुः सम्बरोवभ्रुणोरुरुः। ऋश्योहरिणश्चेतिमृगाःनवविधामताः॥ हरिणश्चापिविज्ञेयः पञ्चभेदोऽत्रभैरव। ऋष्यः खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्चमृगस्तथा॥ एतेवलिप्रदानेचचर्म्म

दानिचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिका पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरीक्षा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामहीन्द्राणांतेषांवक्ष्यामिलक्षणम् ॥ पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधा । भिद्यन्ते नैकभेदास्तुसमस्तामृगजातय : ॥ तद्यथा । येगम्भिन: क्षीणशरीरकर्णास्तेपार्थिवागन्धमृगा : प्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाश्चमांसलास्तौब्रखुरादिशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वेस्वदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ धावन्तिवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुतेवातमृगा : प्रदिष्टा : । तेयत्रयत्रैवभवन्तिशक्तास्तत्रैवमर्वाणिशुभानिसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्त्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणा : । तेगगनावेगकरानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीक्षणीया : ॥ येकृष्णवर्णागुरुदीर्घशृङ्गा : कुम्भस्यंयान्तिचवायुवेगा : । तेकृष्णसारा : खलु तेजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ भोजोप्याह । पार्थिवादिमृग: सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातय : ॥ कुब्जा : पश्चरिशृङ्गाश्चक्षत्रिया : खरलोमशा: । आवर्त्तशृङ्गास्तनवो

हरिणावैश्यजातय: ॥ कुशृङ्गावाप्यशृंगावाशूद्रा: खरतनूरुहा: । पञ्चानांयेगुणादोषा स्तेऽपि याहरिणेष्वपि ॥ तथापिदोषा : पञ्चामीवक्ष्यन्ते हरिणाश्रया : । नेत्रयोरन्तरेयस्यलोमावर्त्ता : सपापकृत् ॥ विषमौविकृतौशृङ्गौयस्यसर्वमनाशन : । आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यआनाभिमभिविन्दति ॥ पश्चार्द्धेयस्यवावर्त्तौस्यास्याज्यौभयकारकौ । वर्णैनेवपदादीनांवैकृताजननाशन : ॥ गार्ग्य : । दोषवन्मृगजातीनांभिन्नतोनामथापिवा । दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धादानाच्चपोषणात् ॥ भवेयुर्विपद : सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात् ॥ शक्रोऽपि । हरिणपोषणतोधरिणीभुजांनहिभवेन्मरुदुद्भवपीडनम् । नपविवज्रिरुजारिपुजंभयंनदवतंहरिणंगुणिनंनृप: ॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे । तस्यलक्षणंयथा । वदंतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवेगोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी । वृषभे शङ्खिनीतुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी ॥ पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गुलौ । चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथाविधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस्येवगमनशीलायाम् ॥

मृगचर्म्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगचर्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्यथा । सीमागतावन्यमृगाकुवन्तः स्थिताव्रजन्तोथसमापतन्तः । समप्रत्यतीतेष्वभयानिदीप्ताः कुर्वन्ति शून्यंपरितोभ्रमन्तः ॥ दीप्ताः भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वत्रान्वयोबोध्यः ॥ ते ग्राम्यसत्त्वैरनुवाच्यमानाभयायरोधायभवन्तिवन्याः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्ते वन्दिग्रहायैवमृगाकुवन्ति ॥ वन्ये सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्थरोगोवाच्यः संप्रविष्टे विनाशः । सूतेमृत्युः स्याद्भयं संस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजन्तुः पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । ण्यासश्रन्थेतियुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्त्यस्याम् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशेसिकतास्वर्करश्मयः प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्तामृगतृष्णाअस्त्यस्याम् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णेव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु- तेनत्त्वंविदुषांमध्येपङ्के गौरिवसीदसि ॥ मृगोनक्षत्रविशेषोनेतायस्याः । नेतुर्नक्षत्रेऽब्वक्तव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे चञ्चले यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लुः । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । छि

मांशी ॥

मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥

मृगवधाजीवः । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवोऽयस्य सः ॥ मृगवधेनाजीवतिवा । जीव० । इगुपधेतिकः ॥

मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थंजालविशेषे । खावल० इ० पर्वत भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोबध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मृगमदः पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मदः ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥

मृगमातृकः । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्पः पृथूदरोऽज्ञेयः शरभोमृगमातृकः । गुणैः शशेनसदृशोगदितो मृगश्चमातृकः ॥

मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवलस्वकुलाशिनोझषान्निजनीडद्रुमपीडिनः खगान् । अनवद्यतृणार्दिनोमृगान्मृगयाघोदनभूभृतांमताम् ॥ इतिश्रीहर्षः ॥ मृग्यन्ते मृगाअस्याम् । मृग० । घु० अदन्तः । परिचर्य्यापरिसर्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधुः ॥

मृगयुः । पुं० व्याधे । लुब्धके । हिडिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थंमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान्वधार्थंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ गोमाये । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राज० । क्विप् ॥

मृगराजः पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपुः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपुः ॥

मृगरोमजम् । न० राङ्कवे । मृगरोमजेवस्त्रे ॥

मृगलाञ्छनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥

मृगवल्लभः । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥

मृगवाहनः । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥

मृगव्यम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्ययन्त्यत्र । व्ययगतौ । अन्येष्वपीति डः ॥

मृगशिरा । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरः । न० मृगशीर्षे । पंचमे नक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीतः सदानुरक्तो गुणिनांगुणेषु । भक्तानुपक्तेषुभरे

णपूर्णः सन्मार्गवर्त्ती मृगजन्मभागी ॥ आक्रम्यामृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा । स्त्री० आग्रहायण्याम् ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम् । न० मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ आक्रम्यामृगः शीर्षं यस्य ॥

मृगशीर्षा । स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

मृगाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांराक्षी ॥ मृगलोचनायांनार्याम् । मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥

मृगाङ्कः । पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे ॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणं प्राप्य परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमुखंदर्पणगतमिवपश्यन्ति० एवं चन्द्रमण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्वदोषात्० पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्डलगतांपश्यन्ति० सएवचन्द्रे मृगचिह्नमित्युपचर्यते० इतिव्याख्यातारः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्विगुणंभवेत् । गन्धकस्तुसमस्तेनरसपादस्तुटङ्कणः ॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत् । भाण्डेलवणपूर्णेथपचेद्यामचतुष्टयम् ॥ मृगाङ्कसंज्ञकोह्येषरोगराजनिकृन्तनः ॥ अपिच । रसस्यभस्मनोहेमपिष्टीकृत्यप्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्टयस्वाज्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीवः । पुं० व्याधे ॥

मृगाण्डजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगादनः । पुं० तरक्षौ । तेंदुवावाघ० तरख इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति । अद० । ल्युः ॥

मृगादनी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदेव्याम् ॥

मृगारिः । पुं० मार्गशीर्षे ॥

मृगादी । पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

मृगाधिपः । पुं० सिंहे ॥

मृगान्तकः । पुं० चित्रव्याघ्रे । चीता० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तकः ॥

मृगारातिः । पुं० मृगस्यशत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥

मृगारिः । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित् । पुं० व्याधे ॥

मृगास्यः । पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्यसः ॥

मृगितः । त्रि० अन्वेषिते । ढूंढा० इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म । मृग० । क्तः । इट् ॥

मृगी । स्त्री० वनिताविशेषे ॥ मृग

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्गलोत्था नांछागोचीरगुणं पय: ॥ कश्यपक न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरि णादिमृगाणांमातरि ॥ मध्यावृत्ति प्रभेदे । रोमृगी० हृतिलचणलक्षि ते ॥ यथा । सामृगीलोचना । रा धिकाश्रीपते: ॥ हरिणयाम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृगेक्षरी ॥

मृगेन्द्र: । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार: सिंहस्यक्रियतेवने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्र ता ॥ मृगाणामिन्द्र: ॥ वर्णवृत्ता न्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । कुधाविलपानि ॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ । ऽ० ॥ यात्रा योगान्तरे ॥ लग्नेशुक्र: शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु: सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक: । पुं० श्येने ॥ चटका नांमृगेन्द्र: ॥ राजदन्तादि: ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौ जरोग: ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवा जिजीवु: । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगा उपेत्यकतुखलविभ्रतिजीवनस्ययो गम् ॥

मृगेन्द्राणी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु: । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्या म् । मृगाच्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट: । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य: । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज: । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दारुजे । मादल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छना दिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजशुद्धौ । मृजशौचालङ्करणयो श्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य: । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड: । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसु खने । मृडणातिवा । मृडचचात् चौरे । इगुपधत्वात्क: ॥

मृडङ्कण: । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड: कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण: प्रत्यय: ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अ म्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रव रुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक: । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृडति । मृड: कीकच्कङ्कणाविति की कच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न० वसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशीतलंवृष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षं शालूकमपितद्गुणम् । विसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकाराविभाविताः सैन्धवानम्लकाभ्याम् । विकीर्णखण्डीकृतशृङ्गवेराजलेपिशङ्किं लघुदीपयन्ति ॥ मृणयते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिविडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशइतीनिः ॥

मृणाली । स्त्री० विसे । अब्जादिमूले ॥ अपचयविवक्षायाम्गौरादित्वान्ङीष् ॥ स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृतः । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० इ० भा० ॥ यथा । धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रवसितंसत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजनाः कपटिनो लौल्येस्थिताब्राह्मणाः । मर्त्याः स्त्रीवशगाः स्त्रियश्चचपलाः नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृताः ॥ इतिगारुडे ११५ अध्यायः ॥ न० मृत्यौ ॥ याचिते । मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनुः । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदुःखजनकत्वान्मृतमुच्यते ॥ म्रियतेस्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्तः ॥ तनिमृङ्भ्याकिच्चेतितन्वा ॥

मृतकम् । न० शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्मृतकेचमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरहः शेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्पः । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृतः । ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रत्ययः ॥

मृतकान्तकः । पु० शृगाले ॥

मृतजीवः । पु० तिन्तिडीवृक्षे ॥

मृतमत्तः । पु०)

मृतमत्तकः । पु०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ मृतः सञ्जीव्यतेऽनया । जीवप्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नातः । त्रि० अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नातः । सप्तमीतिसमासः ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्त्रमोक्ता । पु० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

मर्त्त्यग्ण । संज्ञायांकन् ॥
मृतिः । स्त्री० मरणे ॥ मृङ् प्राणत्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्नतुनाशः सतो मतः । मृङ् प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्टः कथंत्यजेत् ॥
मृत्करः । पुं० कुम्भकारे ॥
मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥
मृत्किरा । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥
मृत्क्षारम् । न० मूलके ॥
मृत्खलिनी । स्त्री० सप्तलायाम् । चमकषायाम् ॥
मृत्तालम् । न० तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्याः ॥
मृत्तालकम् । न० मृत्ताले ॥ स्वार्थे कन् ॥
मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृदस्तिकन् । प्रत्ययस्यादित्त्वे वसिद्धे ०इकारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पञ्चमृत्तिकः पटः ॥
मृत्फली । स्त्री० कुष्ठौषधे ॥
मृत्युः । पुं० मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भककर्मक्षयनिमित्तं । सर्वमर्मच्छेदनरूपे० शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषां ब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसा जगत्कर्तास्वयंप्रभुः ॥ चतुर्युगसहस्रे पुब्रह्मणोदिवसंकिल । पतन्ति भवनात्पञ्चनवचेन्द्रास्तथापुनः । तथैवहिगुणविष्णुर्मरणायोपकल्पते ॥ तथैवहिगुणकालेशङ्करः शान्तिमेतिच ॥ कचिन्तामरणं मूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । मन्त्रीमही धराणाञ्चनाशः सूर्यशशाङ्कयोः ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशः स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतीध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविकेकर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्ये विनाशकर्त्तौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ् । भुजिमृङ्भ्यां

युक्तौ युक्ताविति कृत् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा॰ सोमे उत्तराषाढा॰ कुजे शतभिषा॰ बुधे अश्विनी॰ गुरौ मृगशीर्षम्॰ भृगौ श्लेषा॰ शनौ हस्तनक्षत्रे मृत्युयोगं भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यक्षेत्रगावेकक्षे वा कविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः ॥

मृत्युजरे । स्त्री॰ द्वि॰ प्रज्वारस्याप्रियाप्रिययोः ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्याप्रियाप्रिये । याभ्यां जगत्समुच्छिन्नं विधात्रा निर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपि कालादुत्पन्नत्वात् कन्यासदृशत्वात्कन्यात्वम् । ते मृत्युजरे कालस्य कन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्याप्रियाप्रिये पत्न्यौ भवतः । प्रियातोऽप्रियेऽतिशयितप्रिये इत्यर्थः ॥

मृत्युञ्जय: । पुं॰ कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताशेषच्छिवेन गुरुणा मम । न मृत्युनाजितः शम्भुः कल्पे कल्पे श्रुतौ श्रुतम् ॥ मृत्युं जयति । जिजये । संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । इति खच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमो गुरुश्छिद्रे षष्ठस्थाने च भास्करः । मृत्युञ्जयसमाख्योयं सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥

मृत्युनाशक: । पुं॰ पारदे ॥ त्रि॰ मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाश: । पुं॰ अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्प: । पुं॰ इक्षौ ॥

मृत्युफल: । पुं॰ महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गुरक: । पुं॰ भवकृति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्य: । पुं॰ रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि॰ मृते ॥

मृत्युवञ्चन: । पुं॰ शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युबीज: । पुं॰ वंशे ॥

मृत्युसूति: । स्त्री॰ कर्कट्याम् । मागमायाम् ॥ मृत्यवे सूतिः प्रसवो यस्याः ॥ यथा कर्कटकी गर्भमाधत्ते मृत्युमात्मनः ॥

मृत्सा । स्त्री॰ प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामिति सः । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूवर॰ ह॰ भा॰ ॥ मृत्साऽस्त्यस्याः अर्शआदित्वादच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री॰ प्रशस्तायां मृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामिति स्नः । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूवर॰ ह॰ भा॰ ॥

मृत्०ड् । स्त्री० मृ[illegible]ायाम् ॥ शौचे मृद्विशेषो यथा विष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातां मृदम्[illegible]जा तथा । शौचावशिष्टां गेहा[illegible]ाद् द्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्तः प्राण्यवपन्नाञ्च हलोत्खातां च पार्थिव । परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकला शौचसाधने इति ॥ अन्तः प्राण्यवपन्नां तत्कीटाम् ॥ मृद्दति० मृद्यते वा । मृदचोदेसम्पदादित्वात्क्किप् । काच्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुरः । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्गः । पुं० स्वनामप्रसिद्धे वाद्ये । मुरजे ॥ अथ मृदङ्गादिविवरणम् । मर्द्दलः खादिरः श्रेष्ठो हीनः स्यादन्यदारुजः । रक्तचन्दनजो वाद्ये गम्भीरध्वनिरुत्तमः ॥ सार्द्ध-हस्तप्रमाणन्तु दैर्घ्यमस्य विधीयते । चयोदशाङ्गुलं वाममथवा द्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्च भवेद्धीनमेकेनार्द्धाङ्गुलेन वा । करणानद्धवदनो मध्ये चैव पृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयो भवेद्धस्तस्तच्चर्मकरणं मतम् । मृत्तिकानिर्म्मितश्चैव मृदङ्गः परिकीर्त्तितः ॥ पातयेत्खर्ल्लिं वाद्यवादनार्थं स्वमर्द्दले । विभूतिगैरिकं भक्तं केन्दुकीनचसंयुतम् ॥ यद्वा चिपीटकं दैयं-जीविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकत्र पिष्टं तल्लेपः खर्ल्लिरुच्यते ॥ वामास्ये पूरिकां कृत्वा लेपं दद्यात् दक्षिणे । एवं मर्द्दलकः प्रोक्तः सर्ववाद्योत्तमो मतः ॥ अस्य संयोगमासाद्य सर्ववाद्यञ्च शोभते । एतदङ्गं बीजकाष्ठं दलमर्द्धाङ्गुलं विदुः ॥ इति । विशेषः सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्यः ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥ मृत्मङ्गमस्येति वा ॥

मृदङ्गकः । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गइव फलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्याम् ॥

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्याम् । श्वेतघोषा इति गौ० दे० भा० ॥

मृदरः । पुं० विधे ॥ त्रि० विलसति ॥ म्रियतेऽनेन० मृद्नाति वा । मृङ् मद० वा । कुदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तो निपातितः ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकरः । पुं० वज्रे ॥

मृदितः । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद० । क्तः । इट् । क्ङितिचेति न गुणः ॥ चोर्णे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

मृदु : । त्रि० कोमले ॥ अतीक्ष्णे । ... दु : सर्वत्रवाध्यते ॥ मृदति । ... मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्व-गुणमुक्त्वातद्द्रव्यमविधत्त इतिगुणव चनोमृदुशब्दः । तेनस्त्रियांङीष-भावे०मृदु : ॥ न० विशेषनक्षत्रा-न्द्रौ ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णा-श्चमृदुमैत्रं तथाभृगु : । तत्रगीता-म्बरक्रीडामित्रकार्यञ्चशोभनम् ॥ स्त्री०गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न० सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०म न्दगमने ॥

मृदुचर्मी । पुं० भूर्ज्जवृक्षे । त्रि०को मलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छद : । पुं० भूर्जे । कुकुरद्रुमे । शीताले ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुताल : पुं० शीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं० भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्व गस्य ॥

मृदुत्वच : । पुं० मृदुत्वचि ॥ मृद्वी-त्वचायस्यस : ॥

मृदुत्वकम् । न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दच न्द्रिका ॥

मृदुपत्र : । पुं० नले ॥ न०कोमपलर्णे ॥ त्रि०कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्रा णियस्यस : ॥

मृदु...ची । स्त्री० चिल्लीशाके ॥

मृदुपर्वक : । पुं० वेत्रे ॥ त्रि० कोम लपर्ववति ॥

मृदुपुष्प : । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपु ष्पाणियस्यस : ॥

मृदुफल : । पुं० मधुनारिकेले ॥ वि कङ्कते ॥ त्रि० कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यस : ॥

मृदुमध्य : । पुं० सात्त्विकराजसवृत्ति द्वये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुल : । त्रि० कोमले ॥ मृदुर्गुणोस्या स्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न० जले ॥

मृदुलोमक : । पुं० शशके ॥ त्रि०को मलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न० नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न० वङ्गे ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि०तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कोम लाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दो मृदुत्वगु-णमुक्त्वा०मृदुत्वगुणयुक्तं द्रव्यमभि-धत्त इतिगुणवचनत्वे न०वोतोगुण-वचनादितिपाक्षिकोङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री० गोस्तन्याम् । द्राक्षा याम् । मुनक्का० इ० भा० ॥ मृ-द्गाति । मृदु० । अलीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । बाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाक : ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकारे ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या भूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं० वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर: । कूर्मलोमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालक : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टङ्कयाम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूर्य मृषोद्ये त्यादिनामृषोपपदाद्वदे : कर्म्मणिनित्यं क्यब्निपात्यते । न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म । मृजूशुद्धौ । क्त: । न०

मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्म्मदायांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षेरद्रेर्वाकन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । ड : ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ।

मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेश्चर्मादिनिर्मितेकटिबन्धने ॥ युद्धेहस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रक्षिप्यमाणेचर्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्कास्त्रीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक: ॥ इतिपठन्ति० इत्थभेदात्पर्य्यायता ॥ स्त्रीकट्यांबन्धनग्रन्थने ॥ श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला । क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभेतुकर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवल्वजैः । त्रिवृताग्रन्थिनैकेनत्रिभिःपञ्चभिरेववा ॥ इ०मनुः ॥ होमकुण्डोपरिमृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तंवशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान्कुण्डस्यविस्तारः खननंतावदिष्यते । हस्तेकेमेखलास्तिस्रोवेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डेद्विहस्तेताश्चैयारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्ते तुकुंडे तावसुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखलात्रयमेवारिमेखलावतकुण्डवेष्टिताम्दृघटिताःतास्वखातदेशाद्वाह्ये एकाङ्गुलिरूपंकण्ठंपरित्यज्योच्छ्रायेयविस्तारेणचेत्यादिक्रमेणवेदाग्न्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्त्रान्तरोक्ताव्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्गलामतेपि । खातादेकाङ्गुलंत्यक्त्वा मेखलानाविधिर्भवेदिति ॥ मखंगतिलाति । ला० । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥ मांलक्ष्मीमईखति ०माईखतिवा । माशब्दोनिषेधेईखगतौ । बाहुलकात्कलच् ॥ यद्वा । माईखलति । खलसञ्चयेमिञ्चनेच । मूलविभुजादित्वात्कः । षणितु०वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदायाम् ॥ प्रश्निपर्ण्यां ॥ "

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिकि । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । न० अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्तुत्रिविधास्तत्रवह्निजाधूमयोनयः । निश्वासजास्तुजीमूतास्तेज्ञेयाजीवरूपिणः ॥ यज्ञजास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकादयः ॥ इतिविशेषउक्तः शब्दार्णवे ॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोथवसन्तश्चनटोनारायणस्तथा । श्रीरागोमेघरागश्चषडेतेपुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्करोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञः खच् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

मेघजः । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मेघावली ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघेजीवनमस्य ॥

मेघज्योतिः । पुं० इरम्मदे । वज्राग्नौ ॥ मेघस्यज्योतिः ॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्निः तत्पुरुषादीयो ज्योतिरग्निः पततिसः ॥

मेघडम्बरः । पुं० मेघगर्जने ॥ मेघस्यडम्बरः ॥

मेघतिमिरम् । न० मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीपः । पुं० विद्युति ॥

मेघध्वनिः । पुं० गर्जिते । मेघनिर्घोषे ॥

मेघनादः । पुं० वरुणे ॥ रावणात्मजे । इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य ॥ मेघशब्दे ॥ पलाशवृक्षे । तण्डुलीयशाके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ मेघस्यनादः ॥

मेघनादजित् । पुं० रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ मेघनादमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मेघनादानुलासकः । पुं० मयूरे ॥

मेघनादानुलासी । पुं० मयूरे ॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छील : । लसम्रृ प्रपञ्चकौडनयोः । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छिल्ये इतिणिनिः ॥

मेघनामा । पुं० मुस्तके ॥ मेघनामानिनामास्य ॥ आदित्यघोषस्वमात्रके० ।ऽऽ॥

मेघनायकः । पुं० आवर्त्ताद्रौ ॥ यथा । त्रियुतं शाकवर्षं तुचतुर्भिःशोधितेक्रमात् । आवर्त्तंविद्धिसंवर्त्तं पुष्क

रद्रोणमम्बुदम् ॥ फलंयथा । आवर्त्तेनिर्जलोमेघः संवर्त्ते बहूदकः । पुष्करोदुष्करजलोद्रोणः सस्यप्रपूरकइति ॥

मेघनिर्घोषः । पुं० स्तनिते । गर्जिते ॥ मेघस्यनिर्घोषः ॥

मेघपर्यायः । पुं० आदित्यघोषस्वमात्रके० ।ऽऽ॥ मुस्तके ॥ मेघोमेघवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य ॥

मेघपुष्पम् । न० पिण्डाभ्रे । वर्षोपले ॥ अम्बुनि ॥ नदीजले ॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे ॥ कृष्णस्यघोटके ॥ मेघस्यपुष्पमिव ॥

मेघप्रसवः । पुं० जले ॥

मेघभवः । त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि ॥

मेघभूतिः । पुं० वज्रे ॥

मेघमालः । पुं० प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे ॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे ॥

मेघमाला । स्त्री० कादम्बिन्याम् । मेघानांमाला ॥

मेघयोनिः । पुं० धूमे ॥

मेघरागः । पुं० रागविशेषे ॥ मेघसंज्ञकोरागः ॥

मेघवर्णा । स्त्री० नीलीवृक्षे ॥ त्रि० घनसमानवर्णवति ॥

मेघवर्त्म । न० नभसि । गगने ॥

मेघवह्निः । पुं० वज्राग्नौ । इरम्मदे ॥

मेघवाह: । पुं॰ इन्द्रे ॥ यथा । राजा स्वर्थान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमावहेदितिदण्डनीति: ॥

मेघवाहन: । पुं॰ इन्द्रे । तुरासाहि ।। मेघा: मध्यमेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्यु: ॥ इन्द्रोहिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागम: ॥

मेघविस्फूर्जिता । स्त्री॰ अतिधृतिच्छन्द: १९ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । रसर्त्त्वश्वैर्य्यौन्सौररगुरुयुतामेघविस्फूर्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवना: केकिन: कान्तकेका: ॥ विनिद्रा: कन्दल्यादिशिदिशिमुदादर्दुराहृष्टनादा: । निशान्तस्यहृद्युल्लसितलसन्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रिय: स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न॰ खे ॥

मेघसार: । पुं॰ चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं॰ मयूरे । मेघ: सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भव: । पुं॰ विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश: । पुं॰ अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न॰ मुस्तके ॥

मेघागम: । पुं॰ प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं॰ मयूरे ॥

मेघान्त: ॥ पुं॰ शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्त: । पुं शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न॰ करकायाम्

मेघास्पदम् । न॰ आकाशे ॥

मेघोदर: । पुं॰ अर्हत्पितरि ॥

मेघ्य: । त्रि॰ मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचक: । पुं॰ मयूरपुच्छचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचक: कृष्णनील: स्यादतसीपुष्पसन्निभ: । इतिशब्दार्णवे भेद: । वर्हिकण्ठसमं वर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकाव्य: । मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मच मुचिकल्कने । कृञादिभ्य: संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया इतीत्त्वे लघूपधगुण: ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न॰ स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि॰ श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री॰ पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥

मेठ: । पुं० हस्तिपके । निषादिनि ।

मेढ्र: पुं० मेहने । शिश्ने ॥ मेहन् त्यनेन । मिह सेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री० मेषशृङ्गीवृक्षे ।

मेण्ठ: । पुं० हस्तिपके ॥

मेण्ड: पुं० मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढ: । पुं० मेषे ॥

मेथि: । पुं० मेधिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खले पशुबन्धनार्थं काष्ठे ॥ मेथ्यन्ते पशवोऽत्र । मेथृ सङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री० मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धशाके ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । तत: स्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रमिशुक्रनुत् ॥ तद्बीजानांतत्फलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत् ॥

मेथिनी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री० मेथिकायाम् । गौरादित्वात्कृदिकारादितिवाङीष् ॥

मेद: । पुं० मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते०अन्त्यजविशेषे ॥

मेद: पुच्छ: । पुं० दुम्बकी । दुम्बा० दुम्बा० दुं० भा० प्र० मेषविशेषे ॥ मेद: पुच्छोऽङ्गवंमांसंहृद्यंवृष्यश्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ।

मेद: सारा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदक: । पुं० जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा० । क्वुनादिभ्योवुन् ॥

मेदज: । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि० मेदोभवे ॥

मेद: । न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदस: स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यंतिसंहणाम् ॥ स्थानंयथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धि: प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविन: । मधुरोन्नरस: प्राय: स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरस: ० आमद्रव: अस्यवृद्धोवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्त्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातव: मेद-स्तुचीयतेतस्मादशक्त: सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा० । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न० मांसे ॥

मेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे

मेदोद्भवायाम् । जीवन्त्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादि यथा । शुक्लकन्दो नखच्छेद्यो मेदोधातुमिव स्रवेत् । यः समेदेति विज्ञेयो जिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगं गुरु स्वादु वृष्यं स्तन्यकफावहम् । बृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् । मेदा महामेदे ॥ मेदामहामेदास्थाने शतमूलीं प्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलघ्नो मेदकुष्ठश्च तिथाविहोत्रे ऽदन्तोपि मेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा० । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैव परिप्लुता । तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । वि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोभ्रः । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेधः । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृ सङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं० मेधोभिधाने मुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यां बुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधा तत्कालग्राहिणी मतिः । शुभाशुभविचारज्ञा प्रज्ञा धीरैरुदाहृता ॥ वृत्तिविशेषः ॥ साचेयं ज्ञानस्य भार्या । यथा । ज्ञानस्यापि स्त्रोभार्यास्य बुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विना जगत्सर्वं मूढं मत्तसमं सदेति । मेधते सङ्गच्छते सर्वमस्याम् । मेधृ० । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पी वचासोमा ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्चला । अभया च गुडूची च अटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं वृहत्याश्च समन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतं नाम स्मृतिमेधाकरं परम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं० मेधाजनके गणविशेषे । यथा । सतताध्ययनं तत्त्वज्ञानस्य च कथा सदा । श्रेष्ठानां तत्त्वशास्त्राणामवलोकनमेव च । सद्विजाचार्यसेवा च गणो मेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत् । स्त्री० मुनिपक्षके । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥

मेधातिथि : । पुं० मुनिविशेषे । कण्वर्षे : पुत्रे ।

मेधारुद्र : । पुं० कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्० मेधावत्० इ० पुंनपुंसकयो : ॥

मेधाविक्रम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि० मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसाधनापिकाङ्गयुक्तमननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कं चिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवरेधा ० तयानित्यं युक्त ० स्थितप्रज्ञ ० विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥

मेधाविनी । स्त्री० ब्रह्मण : पत्न्याम् ' ब्राह्म्याम् ॥

मेधि : । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे । पुंसिमेधि : खलेदारुन्यस्तं यत्पशुबन्धने । मेध्यन्तेपशवोऽत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिर : । त्रि० मेधाविनि ॥

मेध्य : । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि० पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायेहितोवा । उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादित्वाद्यत् ॥ मेधभववा । शाखादिभ्योय : ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलममेध्यं ज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्ने मेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोम : शौचं ददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभांगिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वं मेध्यावैयोषितोह्यत : ॥

मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्मजा ॥

मेनकापति : । पुं० हिमालये ॥

मेनकापुत्र : । पुं० मैनाके ॥ मेनकाया : पुत्र : ॥

मेनकाप्राणेश : । पुं० हिमालये ॥

मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥
मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥
मेनादः । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मा
र्जारे ॥ छगले । छागे ॥
मेनाधवः । पुं० उमागुरौ । हिमाल-
ये ॥
मेनासुतः । पुं० मैनाके ॥
मेयः । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेय
सिद्धिः ॥ मीयते । माङ् माने ।
अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ मा
तुंपरिच्छेत्तुं योग्योवा ॥
मेयाभः । त्रि० मेघसमानाकारे ॥
मेघस्याभेवाभायस्य सः ॥
मेरकः । पुं० विष्णौ ॥ असुरभेदे
मेरुः । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां
शिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हे
माद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ ज
म्बुद्वीपं स्थितेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्षयोज
नम् । क्षाराब्धिनापरिवृतम् परिवृ
त्तेनतावता ॥ तस्यमध्ये स्थितः
शैलराजराजोहिरण्मयः । तिर-
स्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरुःसुरनिषेवितः
सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमही-
तलात् । तदूनमुन्नतोलक्षं मूलेषो
डशविस्तृतः ॥ समेरुर्भूमेरन्तः
षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्टः म-
हीतलादारभ्यउर्द्ध्वं यावच्चतुरशीति
योजनसहस्रोन्नतिः मूलेचषोडश-
सहस्रविस्तारः । उर्द्ध्वंतास्यशरावा

कृतिविस्ताराधिक्येनद्वैगुण्यम् । उ
क्तञ्चश्रीमत्स्यतन्त्रे । षोडशैकसह
स्राणिबुधभागेप्ररोपितः । तान्य-
स्यमूलेविस्तारः स्यादूर्द्ध्वं द्विगुणस्तु-
सः ॥ शरावाकृतिर्देविमेरुर्देवा-
श्रयोद्रिराट् । इति । त्रिषुपादान्त-
रेष्वस्यचतुर्वृत्तेषुपर्वसु । नेमयः क
टकाकारानिर्गतादीप्तिमत्तराः ॥ ए
कादशसहस्रातुमनुसाहस्रिकोपरा ।
नेमिर्यामस्तकोपान्तेलोकपालसमा
श्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहुः सर्वर
त्नप्रभावतीम् । अस्यमेरोःस्वोच्छ्राय
पादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्त-
रंयेषांतेषु तथाविधेषु त्रयंचतुः स
सहस्रविवृत्तेषु पर्वसुभागसन्धिषु-
कटकाकाराः सुष्ठु दीप्तास्तिस्रोने
मयोमेखलानिर्गताः ० तदेवेषु-
त्रिषुस्थानेषुचतुर्द्धत्वंदर्शयति ।
एकादशसहस्रेत्यादिना० एकाचा-
द्यादशसहस्रप्रमाणा० द्वितीयाम-
नुसाहस्रिकाचतुर्द्दशसहस्रा० चतु
र्द्दशत्वोक्तत्व० तृतीयाऽष्टादशसा
हस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकस
मीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्न
प्रभाभासुराच० तांचक्रवाटोत्या-
ख्यामागमज्ञाआहुः । एवञ्चप्राशुक्तच
तुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमे-
रोः पर्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमान-
कम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेरोश्चाष्टत्रिसहस्रमानकतृत्वमित्या-
गमज्ञा : । सिद्धगन्धर्वमरुतांतद
ध : पर्वसुस्थिति : । चक्रवाटाध :
स्थितेषुत्रिषुपर्वसुसिद्धादीनामास्प
दम् । यातुचक्रवाटाख्योर्द्ध्वमेखला
तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योऽष्टौसमवस्थि
ता : । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां-
नामतस्तान्निबोधत ॥ नानारत्नप्र
भाजालमण्डलालङ्कृताम्बरे : ।
सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारुक्मभूरमरावि-
ती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकार
गोपुरा । वह्नेस्तेजोवतीवह्नितुल्य
भूतनिषेविता ॥ मृत्यो : संयमनी
तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाश
पितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृ
ष्णादैत्यपतेर्मृत्योर्धामबहुदैत्यसेविता
। नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूष
णा ॥ शुद्धस्त्वम्बुनाथस्यस्फटिकोप
लनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादः
सेविताभातिधामभि: ॥ वायोर्गन्ध
वतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बल
वद्भूतसङ्घुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ म
होदयाचन्द्रमस:श्वेतामुक्तादिनिर्मि
ता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरै-
र्हिमगिरिप्रभै : ॥ ज्वलत्स्फाटह-
ट्टगधसारमृत्युयशोभृत : । पुरी-
यशोवतीसर्वरत्नजालद्गसेविता ॥ द्यु
तिसर्वर्त्तुसुखदाचक्रवाटार्द्धविस्तृ-
ता : । पुर्योष्टावनिरोदभूतपारि

जातरजोऽरुणा : ॥ चक्रवाटार्द्धेन
नवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णा : ॥ वेध
सानिर्मितालोकपालचक्रानुवर्त्ति
नाम् । भूतयेस्वर्गदृष्टेतागीयन्ते
कविभि : क्षितौ ॥ अथब्रह्मण :
पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजना
नांस्वयम्भुव : । मध्येमनोवतीनाम
पुरीलोकेऽभिवन्दिता ॥ याचकारा
रुणानुरुविर्यम्मार्गान्मह: प्रिया
। सावित्र्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामा
तिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवा
मुनयश्चमहौजस: । महायोगीश्व
रंसिद्ध्यैयमाद्यैर्भूतवेधसम् । त
दीशभागेतस्याद्रे: शृङ्गमादित्य
सन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्या
हु : सदापशुपते : प्रियम् ॥ तत्र
सानुषुहैमेषुरत्नचित्रेषुसंस्थिता : ।
स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणे
श्वरा : ॥ मूर्धिदैवादिदेवस्य
स्थानंत्रिपुरविद्विष : । रुद्रायुतग
णैर्जुष्टंब्रह्माद्यैश्चसुरोत्तमै : ॥ इ
तिमृगेन्द्रसंहितायांविद्यापादेभुव-
नाध्वप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् ॥ जपमा
लाद्यवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ त्रिनो
तिक्षिपतिज्योतींष्युन्नतत्वात् ।
डुमिञ्प्रक्षेपणे । मिपीभ्यांरु:॥
मामामात्रे । ० । ० ॥
मेरुक : । पुं० यक्षधूपे ॥
मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूते:पत्न्याम् ॥

भगवतश्चरषभस्य जनन्याम् ॥

मेरुसावर्णि :। पुं० एकादशमनौ ॥

मेल :। पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलक :। पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेक :॥

मेलकलवणम् । न० सौवर्चलवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धु :। स्त्री० मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बु : पुं० मस्याधारे ।

मेष :। पुं० हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा० इ० भा० ॥ मेषस्यमांसंपृष्ट्यैस्यात्पित्तश्लेष्मकरंगुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्यमांसंकिञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपि चास्यमांसगुणा :। मेषमांसंगुरुस्निग्धंबल्यंवातकफप्रदम् । मेद:पुच्छामिषंवृष्यंकफवातकरंगुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । अच् । भेषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्यफलंयथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानीधनीशुभ :। क्रोधीस्वजनवत्सला चविक्रमीपरवत्सल :॥

मेषक :। पुं० जीवशाके ॥

मेषकम्बल :। पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृत : कम्बल :। शाकपार्थिवादि :॥

मेषलोचन :। पुं० चक्रमर्दे ॥ मेषस्य लोचनमिवलोचनमस्य० तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक :॥ त्रि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्ग :। पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० मन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसेतिक्तावातलाश्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटु : पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलंतिक्तंकुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनंस्रंसनंकासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेषः शृङ्गमस्या :। मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिक :॥ गौरादि :॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्ष :। पुं० चक्रमर्दके । मेषस्याक्षीवाक्षियस्य० तत्सदृशपुष्पत्वात् । षच्‌गोदर्शनादित्यच् । अक्षिशब्द : पुष्पेलाक्षणिक :॥

मेषाक्षिकुसुम :। पुं० चक्रमर्दके ॥

मेषाण्ड :। पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिप :। पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशे : अधिप :॥

मेषाक्षी । स्त्री॰ वस्तान्त्रीवृक्षे ॥
मेषालु : । पुं॰ वर्ब्बरावृक्षे ॥
मेषाह्वय : । पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥
मेषिका । स्त्री॰ मेष्याम् ॥
मेषी । स्त्री॰ मेषविषाम् । मेढ॰ मेडी॰ इ॰ भा॰ ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥
मेसूरणम् । न॰ दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानञ्चदशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥
मेह : । पुं॰ प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥
मेहघ्नी । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥
मेहन् । त्रि॰ मूत्रयति ॥ मेहति । मिह॰ । शतृ ॥
मेहन : । पुं॰ मुष्ककवृक्षे ॥ न॰ मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह॰ । करणेल्युट् ॥
मैत्र : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्ये ॥ न॰ अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषमन्वादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाख्यमृदुमैत्रंतथाभृगु : । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्यंप्रशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायुसम्बन्धाम्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ अत्राङ्गिरा : । मूत्रपुरीषेकुर्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्॰ गच्छेतिशेष : ॥ तथा अस्तमितेचदक्षिणामाहाराज्ञावसथा न्मूत्रपुरीषयो : कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठै : पत्रैर्वेणुदलैस्तथा । मृन्मयैर्भाजनैर्वापिनान्तर्धाय वसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्च यथादिवेतिमनु : ॥ त्रि॰ मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता॰ तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवताऽस्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥
मैत्रभम् । न॰ अनुराधानक्षत्रे ॥
मैत्रायणीय : । पुं॰ यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥
मैत्रावरुण : । पुं॰ पुरोनुवाक्यायाव क्तरि॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणनपुरोवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्युर्होतृपठितयाऽऽज्येनवषट्कारेणसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥
मैत्रावरुणि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च॰ मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पौत्त्वागर्ग्वेनृस्यप र्ग॰ ॥
मैत्री । स्त्री॰ सौहार्दे ॥ स्निग्धतायां

म् ॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्ने षु॰ साध्वेतन्ममभित्राणांसुखित्व मितिमैत्रींभावयेन्नस्त्रीष्वःम्॥ अण न्तान्मैत्रयब्दाणृङीप् ॥ विद्विष्टप तितोन्मत्तबहुवैरातिकीटकै : । व न्धकीबन्धकीभर्तृ चुद्रान्तकथै : स ह ॥ तथातिव्ययशीलेश्चपरीवादकै रै : शठै : । बुधोमैत्रींनकुर्वीत॰ नैक : अत्यन्तकीटवत्पीडक : ॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयच्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखा । वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषुयच्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखेत्युक्तट : ॥ उपकारित्वे ॥ अनुराधाभे ॥

मैत्रीबल : । पुं॰ बुद्धे ॥ मैत्रीबलंयस्य स : ॥

मैत्रेय : । पुं॰ म्लावाभिधर्षौ । वर्ण्णे । चैकितायने । मुनिविशेषे । मित्रावा : अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् । दाण्डिनायिनेतिनिपातनादृयुलोप : ॥ वैदेहादायोगव्यां जातै॰ सङ्करजातिविशेषे ॥ मैत्रेयकस्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नृनृप्रशंसत्यजस्त्रंयोघण्टाताडोऽरुणोदये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धिविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री॰ मित्रयुद्धे ॥ मित्रयूनांभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेष्वितिवुञ् । केकयमित्रयुप्रलयानामित्तियादेश : ॥

मैत्रेयी । स्त्री॰ याज्ञवल्क्यस्यर्षे : पत्न्याम् ॥

मैथिल : । पुं॰ जनकनृपे ॥ वि॰ मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री॰ जानक्याम् ॥ सीतायाम् ॥

मैथिलेय : । पुं॰ सीतापुत्रे । अपत्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न॰ मिथुनसाध्ये अग्न्याधानपुत्रोत्पादनादौ ॥ सङ्गते ॥ रते । सुरते । धर्षिते । व्यवाये । ग्राम्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मरणंकीर्त्तनंकेलि : प्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिण : ॥ अथास्त्रीयेस्त्रीपुंसव्यतिकरे ॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घायुरन्यथाल्पायु : ॥

मैथुनी । पुं॰ सारसे ॥

मैथुन्य : । वि॰ मिथुनायहिते ॥ तस्मैहितमितियत् ॥ न॰ मिथुनीभावसुखे ॥

मैनाक : । पुं॰ पर्वतविशेषे । हिमालयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमैनाकनामपर्वत : । ममाश्मभवनंतत्र दानवस्य स्वयंकृतम् ॥

मैनाकस्वसा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मैनिकः । पुं० मात्स्यिके । मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

मैन्दः । पुं० वानरविशेषे ॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री० विष्णौ ॥

मैरेयम् । न० मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्लसन्धितमितिमाधवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे० ओषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् ॥ वारुण्येवमैरेयमितिव्याख्यातारः । तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम् । निम्नोच्चतिरस्कारासीद्वसूनामिवमर्द्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्षः । पुं० पाटलिद्रुमे ॥ मोचने मृतौ । मृत्युरेवापवर्गइतिचार्थकः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वात्मन्यसम्प्राप्तावृद्धपदासादनंमोक्षइत्येकान्तवादिनः । यदाहुः । लोहपञ्जरविच्छेदात्प्रशसेऽलाबुकंयथा । आरोहतितथामोक्षंजीवोमोहादिसंक्षयात् ॥ निव्यबोधसुखाद्यैस्वधर्मैर्युक्तःसतिष्ठतीति ॥ मुक्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । अपवर्गे । तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । निरवशेषानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदाकर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुःप्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तंनिर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालौहमयैःपाशैःपाशैःस्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीवःकर्मभिश्चाशुभैःशुभैः ॥ कुर्वाणःसततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावद्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षअवसानेचुरादिः । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचेःसन्नन्तादकर्मकाण्णिजन्ताद्वा ॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा ॥

मोक्षकः । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न० मोचने ॥

मोक्षधर्म्मः । पुं० शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायणः । त्रि० सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्षःपरमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि० परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणा-

क्षम : करणशुद्धिद्वाराज्ञानेउपयो गीनतेषांसाक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्ति : कर्माणिज्ञा नन्तुपरमागति : । कषायेकर्मभि : पक्के ततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति ॥ उ पासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् नक्षे मस्यमुपासनात् । तथाचमोक्षप्रा प्तौचयोमार्गा : । तत्त्वज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धि द्वारेतिविवेक : ॥

मोक्षी । त्रि॰ मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावरा : कृमयश्चा ब्जा : पक्षिण : पशवोनरा : । धा र्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथा क्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वा मुक्तासहस्रश : । सुकृतान्मानवोभू त्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतु रशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्त्वज्ञानन्तुलभ्य ते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानु ष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमो क्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्ता रयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोत्रक: ॥ नर : प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचे न्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंव स्तुसभवेद्ब्रह्मघातक : ॥ इतिश्रीकु लार्णवेप्रथमोल्लास : ॥

मोक्षोपाय : । पुं॰ विविदिषासन्न्या सः ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोग : । पुं॰ जलवरट्टे ॥

मोघ : । पुं॰ प्राचीरे ॥ त्रि॰ हीने ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥ हीने ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह॰ । हलश्चेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कु त्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं॰ सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रममात्ररूपाणिचाग्निहोत्रा दीनिकर्म्माणियस्यस : ॥

मोघज्ञान : । त्रि॰ कुतर्कज्ञानविशि ष्टे ॥ मोघम्ईश्वराप्रतिपादककुत र्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्ति : । त्रि॰ व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री॰ पाटलावृक्षे मोहयति । मुह॰ । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादि त्वात्कुत्वम् ॥ त्रिकाण्ड ॥

मोघाश : । त्रि॰ कामिनि ॥ ईश्वर मन्तरेणकर्माण्येवन:फलंदास्यंती त्येवंरूपामोघानिष्फलैवयाआशाफल प्रार्थनायस्यस : ॥

मोघोलि : । पुं॰ प्राचीरे ॥

मोच : । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ॰ । णिच् । अच् । न॰ क दलीफले ॥

मोचक : । पुं॰ कदल्याम् ॥ शिग्रौ । मुष्ककवृक्षे ॥ त्रि॰ निर्मोचके ।

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । पच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचणे । त्रि० मोच कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यास : । पुं० मोचरसे ।

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकल्याम् ।

मोचरस : । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसार : । पुं० मोचरसे । मोचस्रावोहिमोग्राहीस्निग्धोवृष्य:कषायक: । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ।

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे । नीलीवृक्षे । मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट : । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये । मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रतृट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्वादुहिमं पाकेस्वादुवृष्यञ्चबृंहणम् । क्षुत्तृष्णानैत्रगदहृन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्यामृतचम्पकाद्याभेदाः कदल्याबहवोपिसन्ति । उक्तागुणा स्तेष्वधिकाभवन्ति निर्दोषतास्याल्लघुताचतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोङ्० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्या वृंहणीमधुरागुरु : । पित्तहृत्कफकृद्रुच्यावृष्यादीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचित : । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ।

मोटकम् । न० पितृदानार्थत्रिगुणसुग्नकुशत्रये ।

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ।

मोटन : । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे । चाक्षेपे ।

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्द : ११ प्रभेदे । यथा । स्यान्मोटनकंतजजाश्चलगौ । रक्षे खलुमत्स्यकलाकुशलश्चाणूरमहाभटमोटनकम् । य: कोलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुंपरिमोटयतु ।

मोटा । स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे । तल्लक्षणं यथा । मोट्टायितंप्रियंस्मृत्यासाङ्गभङ्गं विजृम्भणम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावत : । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते । द्र० । मोटनम् । मुटप्रमर्द्दने घञ् । बाहुलकाद्घञस्तुट् । कृशादिकाव

·मोदाविद्ध : ॥

मोच : । पुं· शुष्कफले । दाने । नक्र मक्षिकायाम् । सर्पकरण्डे ।

मोद : । पुं· हर्षे । सन्तोषे ॥

मोदक : । पुं· क्षत्रियाच्छूद्रायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा· इ· गौ· दे· भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं· न· खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासशर्करायाम् । शर्करादिद्वारापक्वौषधविशेषे । न· वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमाहर । सुन्दरिसर्वजनीनमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय बधा । मामसमं तदनुक्षणमिच्छति गोपकुलेयदिहहरिरागच्छति । तत्करवैप्रणतिंमुरविद्विषिसर्वसपत्नजनेविहतत्त्विषि । वि· हर्षके ॥

मोदनम् । न· सिक्थके ॥ मोदे ।

मोदनीय : । वि· हर्षणीये । आत्मनि ॥

मोदमान : । त्रि· आनन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते ।' अष्टम्यांसितौ ॥

मोदमोदिनी । स्त्री· जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री· वनमल्लिकायाम् । काठबेली·इ·भा· ॥

मोदा । स्त्री· अजमोदायाम् ॥

मोदाढ्य : । पुं· आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्य : । त्रि· हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या । स्त्री· मोदिन्याम् । अजमोदायां ॥

मोदित: । त्रि· सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे । मुद्हर्षे । कर्त्तरिक्त : ॥

मोदिनी । स्त्री· मल्लिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ कस्तूरिकायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरट : । पुं· लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले-क्षीरमोरटे । न· इक्षुमूले ॥ अङ्कोठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ न हृदुग्धभवंनीरंमोरटं कैय्यटोऽब्रवीत् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शका-दिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम् । न· इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री· मूर्विकायाम् । मुरहरा·इ·भा· । टाप्

मोष : । पुं· चौरधर्मे ॥ मुष्यते । सुषस्तेये । घञ् ॥

मोषक : । पुं· तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष· । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न· लुंटने । मोसना·लूटना·इ·भा· ॥ छेदने ॥ बधे ॥

मोषिता । त्रि· चोरे । मोषणकर्त्तरि ।

मोह : । पुं· मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुण्ठीभवेद्बुद्धि: समोहइतिलौकिका: ॥ चित्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्यये । अस्मितायाम् । तम : कार्ये ।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये ।
तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । नि
र्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेताव
विवेके ॥ मोहेनभवतिभेद: क्लेशा:
सर्वेपितन्मूला: ॥ अस्याष्टविधोभे
द: । देवाह्यष्टविधमैश्वर्यमासा-
द्यामृताभिमानिन: ० अणिमादि
कमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति
० सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यवि-
षयत्वादष्टविध: ॥ मोहनम् । मु-
हवैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढ-
त्वं ॥ मोहोधर्मविमूढत्वं मानस्त्वा
त्माभिमानिता ॥ मोहस्योपायथापा
ने । सुमनोवाक्य । श्रूयतामभिधा-
स्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूप-
मुपदेशस्यसर्वविज्ञानदर्शनम् ॥
लोभ: पापस्यबीजोऽयंमोहोमूलन्तु
तस्यहि । असत्यंतस्यचस्कन्धोमा
याशाखासुविस्तर: ॥ दम्भ:कौटि
ल्यपत्राणिकुबुद्ध्यापुष्पित: सदा ।
पैशुन्यंतस्यसौगन्ध्यमज्ञानंफल-
मेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्चक्रू
टा: क्रूराश्चपापिन: । पक्षिणोमो
हवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिता: ।
अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्म: फल
स्यहि । भावोदकेनसंवृद्धस्तस्यसत्त्वा
नुप्रिय: । अधर्मस्तस्यसुरभि:
क्लेदश्चमधुरायते । तादृशैश्चफलैश्च
वसुफलोलोभपादप: ॥ तच्छा

. यांसमाश्रित्ययोनर: परिवर्त्तते ।
फलानितस्ययोऽश्नातिसुपक्वानिदि
नेदिने ॥ फलानांतुरसेनैवअधर्मे
णतुपोषित: । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्य:
पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥
मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालु
ष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानवि
लसिते ॥ रजस्तमोमले ॥
मोहन: । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे
॥ धुस्तूरवृक्षे । गर्वे । न० ग्राम्य
धर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादि
द्वारामुग्धताकरणे । त्रि० मोहका
रके ॥
मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ।
मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । म
रुन्मालायाम् । पृक्कायाम् ।
मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटप-
त्र्याम् ॥
मोहपन्थ: । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमा
नप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपन्था: ॥
मोहरात्रि: । स्त्री० जन्माष्टम्याम् । कृ
ष्णजन्मनियाप्रोक्तामोहरात्रिस्तुसा
मता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशा
निमोहरात्रि: प्रकीर्त्तिता । दैनन्दि
नप्रलये । यथा । एवंपञ्चाशदब्दे ग
तेतुब्रह्मणोनृप । दैनन्दिनन्तुप्रलयंवे
देषु परिकीर्त्तितम् । मोहरात्रिश्च
साप्रोक्ता वेदविद्भि: पुरातनै: ।
तत्रसर्वेप्रनष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिनौ-

स्वरा: ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ महाप्रलये । पु० क्वचित् ।

मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थे ॥

मोहान्धकार: । पुं० अज्ञानध्वान्ते ॥

मोहित: । त्रि० विवेकायोग्यत्वमापादिते । निर्णयासामर्थ्यं प्राप्ते ॥ मोह: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसु देहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्पे ॥ पृक्कायामोषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंसहेतुभूतायां प्रकृतौ ॥ समुद्रमथनकालेदेवानाममृतपानायासुराणांमोहनाय च भगवदवतारविशेषे ॥ स्वर्वेश्याविशेषे ।

मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । इन्द्ररत्ने । मुक्ताफले । मोती० इ० भा० ॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यंचक्षुष्यंबलपुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्चमधुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषापहम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्षणंयथा । नक्षत्राभंशुभ्रमत्यन्तमुक्तंस्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्यस्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यंमौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषलक्षणंयथा । यद्दिच्छायंमौक्तिकंव्यङ्गकायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते । मत्स्याक्ष्यङ्गंरूक्षमुत्तानमङ्गंनैतद्धार्यं धीमता दोषदायि । अष्टधामौक्तिकंयथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिरस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्चमौक्तिकमणि: स्पष्टंभवत्यष्टधा । मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटलनीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यत: समानांबहुशोनलब्धिरितिचेच्छौक्तिकंयत्कंतूल्वणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा । लवणक्षारचोदिनिपातेऽजगोमूत्रपूरितेनिशम् । मर्दितमपिशालितुषैर्यद्विकृतंतन्मौक्तिकंजात्यं । मुक्तैवं । विनयादिभ्यष्ठक् ॥

मौक्तिकतण्डुल: । पुं० धवलयावनाले ॥

मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिवलाश्रयणाकिलषोडशदेहि । भुजङ्गपतेर्हिमौक्तिकदाममुवृत्तमिदंशृणु मौक्तिकदाम ॥ यथा । मयात्तवकिञ्चिदकारिकदापिविलासिनिरासमनुस्मरतापि । तथापिमनस्तवनाथनजानामिकथंभवतीमपहाय ।

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मौक्तिकयोनि: । पुं० शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु ॥ यथा । शुक्ति: शङ्खोगज: क्रोड: फणीमत्स्यश्चदर्दुर: । वेणुरेतेसमाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय: ॥ अगस्त्योऽप्याह । जीमूतकरिमत्स्याहिवंशशङ्खवराहजा: । शुक्त्युद्भवाश्चविज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनय: । इति ॥

मौखर्य्यम्‌ । न० मुखरत्वे ॥
मौञ्जी । स्त्री० मुञ्जनिर्म्मितमेखलायां ॥
मौञ्जीतृणाख्य: । पुं० मुञ्जे ॥
मौञ्जीनिबन्धनम्‌ । न० उपनयने ॥
मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥
मौञ्जीपत्रा । स्त्री० बल्वजायाम्‌ ॥
मौञ्जीबन्ध: । पुं० उपनयने ॥
मौञ्जीबन्धनम्‌ । न० उपनयने ॥
मौढ्यम्‌ । न० मोहे ॥ मूढस्यकर्म्मभा
वोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य:
कर्म्मणिचेतिष्यञ्‌ ॥
मौद्‍किक: । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मो
दका: पण्यमस्य। तदस्यपण्यमितिठक्‌
मौद्ग: । त्रि० मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे
॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वा
द्यण्‌ । मुद्गै:संसृष्टेऽन्ने ॥मुद्गादण्‌
मौद्गलि: । पुं० काके ॥
मौद्गल्य: । पुं० मुद्गलमुनिपुत्रे० गो
त्रकारके ॥
मौद्गीनम्‌ । न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभव
नंक्षेत्रम्‌ । धान्यानांभवनेक्षे० खञ्‌ ॥
मौनम्‌ । न० अभाषणे । तूष्णीम्‌ ।
तूष्णीकाम्‌ । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥
कर्म्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुने
चैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानेभोज-
नकालेचषट्‌सुमौनंसमाचरेत्‌ ॥ गो
प्यानांगोपनेहेतुर्म्मौनंचाचंयमत्वं-
भगवतोविभूति: । नहितूष्णीस्थि
तस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांम-
ध्येसत्र्यासश्रवणमननपूर्व्वकमात्म-
नोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगव-
तोविभूति: । मौनञ्चैवास्मिगुह्यानां
मितिभगवदुक्ते: ॥ मुनिभावे । ए
कायतयात्मचिन्तने० निदिध्यासना
ख्ये वाङ्‌मयसंयमनेतौ ॥ मन: सं
यमोमौनमितिभाष्यम्‌ ॥ मुने:कर्म्म:
णि० ज्ञानाभ्यासलक्षणे० निदिध्या-
सनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्त-
न्ते अप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौ-
निभिर्गम्यंतद्भवेत्सर्व्वदाबुध: ॥ वा
चायस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्य
ते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्य: सोपिशब्दवि
वर्ज्जित: ॥ इतिवातद्भवेन्मौनंस
तांसहजसंज्ञितम्‌ । गिरामौनन्तुबा
लानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभि: विवाद
त्यागे । मुने: कर्म्मभावेवा । युगंता
ख्लघुपूर्व्वादिष्यण्‌ ॥
मौनधर: । त्रि० मौनिनि ॥ धरति ।
धृञ्‌० । अच्‌ । मौनस्यधर: ॥
मौनंधरतिवा ॥
मौनी । पुं० मुनौ ॥ त्रि० संयतवा-
चि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनी-
वालीकुहूर्व्वापियदिसोमदिनेभवेत्‌ ।
गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंयन्मौनि
नाकृतम्‌ ॥ एतच्चमौनमरुणोदय-
मारभ्यस्नानपर्य्यन्तंकार्य्यंनतुस्नानका
लमात्रे । मौनमस्यास्ति । अतइ-
निठनावितीनि: ॥

मौनेय : । पुं॰ गन्धर्वगणविशेषे ॥

मौरजिक : । त्रि॰ मार्दङ्गिके । मुरजवादके ॥ मुरजः तद्वादनम् शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

मौर्ख्यम् । न॰ जाड्ये ॥ मूर्खस्यभावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् चेतिष्यञ् ॥

मौर्वम् । न॰ काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वायाःविकारः अवयवोवा । अण् ॥

मौर्वी । स्त्री॰ ज्यायाम् । धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकारः । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । ङीप् अजस्रज्याम् को॰ गा॰ वृ॰ गी॰ भा॰ ॥

मौल : । पुं॰ वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशावस्थायिनि ॥ भूम्यादेर्मूलज्ञातरि । मौडल् ॰ वृ॰ गी॰ भा॰ ॥ यथा । वंशपरम्परयामौला : सामन्ता : स्वामिनंबिदुः । तदन्वयस्यागतस्यदातव्यागोचजैर्मही ॥ तल्लक्षणं यथा । येतत्रपूर्वंसामन्ताः पश्चाद्देशान्तरंगताः । तन्मूलत्वात्तेमौलास्तैर्षिभिः परिकीर्त्तिताः ॥ मन्त्रिवृद्धे ॥ मूलादागतः । मूलेभवोवा । अण् ॥

मौलि : । पुं॰ स्त्री॰ किरीटे ॥ धम्मिल्ले संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं॰ अशोकपादपे ॥ स्त्री॰ भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव : । सुतङ्गमादिस्वादिञ् ॥ यद्वा । मूलस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मौषलम् । न॰ मुषलतुल्ये ॥ यथा । गदायांमौषलंस्मानंमहापातकनाशनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥

मौष्टा । स्त्री॰ क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टिः प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यांप्रहरणमितिण : । टाप् ॥

मौहूर्त्त : । पुं॰ ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥

मौहूर्त्तिक : । पुं॰ गणके । ज्योतिर्विदि । मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

म्रक्ष : । पुं॰ म्लेच्छ्रहनि ॥ म्रक्षणे ॥

म्रक्षणम् । न॰ स्नेहने अभ्यङ्गे ॥ तैले ॥ स्निग्धतायाम् ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेणसंयोजने ॥

म्रदिमा । पुं॰ मार्दवे । मृदुत्वे ॥ मृदोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥

म्रदिष्ठ : । त्रि॰ म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥

म्रदीयान् । त्रि॰ अतिसुकुमारे । अतिशयेनमृदौ ॥ ईयसुन् ॥ ॥

म्रातनम् । न॰ कैवर्त्तीमुस्तके ॥

म्रियमाण : । त्रि॰ मरणासन्ने ॥

म्लक्षम् । न॰ चोरिते ॥

म्लान : । त्रि॰ मलिने । कश्मले । मलीमसे म्लैहर्षक्षये । क्तः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यनः ॥

म्लाना । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥ म्लायतिस्म म्लै॰ । गत्यर्थेतिक्त : । संयोगादेरितितस्यन : । टाप् ॥

म्लानिः । स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति । म्लै० । वाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्टभाषिते ॥ म्लाने ॥ म्लेच्छनम् । म्लेच्छ अव्यक्तशब्दे । घञ्ध्वसान्ते ष्ट्यादित्वान्निपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशवरपुलिन्दादि पामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तां प्रतिज्ञाञ्च गुरोर्वाक्यं निशम्य च । धर्मं जघान तेषां वै वेशान्यत्वं चकार ह । अर्द्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ शकायवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषा दार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना ॥ शकानां शकदेशोद्भवानां क्षत्रियाणाम् । एवं यवनादीनाम् ॥ तेषां स्वधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं ययुरिति विष्णु० पुरा० । बौधायनः । गोमांसखादको यस्तु विरुद्धं बहु भाषते । सर्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीयते ॥ पापरक्ते ॥ अपभाषणे ॥ अपशब्दे ॥ म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्द इतिभाष्यम् ॥ न० हिङ्गुनि ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥

म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहितखशादिदेशे । प्रत्यन्ते यज्ञियदेशादन्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते । तं म्लेच्छविषयं प्राहुरार्यावर्त्तमतः परम् ॥ अत्रापि विशेषो यथा । न धात्रीसफला यत्र न विष्णोस्तुलसीदलम् । तं म्लेच्छदेशं जानीयात् यत्र नायान्ति वैष्णवाः ॥ म्लेच्छानां देशः ॥

म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न० यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् न० ताम्रे । शुल्वे । तांबा इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशो मुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमिव वा ॥

म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेश आस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छ आस्यमिव वा ॥

म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु नाप्राकृतं वदेत् । सङ्कीर्णमाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छनम् । म्लेच्छ० क्तः । इट् ॥

श्रीएकलिंगोविजयते

शंभुर्जगत्सुखकरः प्रभुरेकलिङ्गः शैलप्रधानशिखरस्थसुशैवपुर्य्याम् ॥ रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां संराधितोद्विजगणैरवताद्सुवंशम् ॥ १ ॥

सुमेदपाटप्रवरोनृपोयः शिवावतारं परिगृह्यराज्यम् ॥ करोतितन्मन्दिरमागतश्चन् शिवार्चनंपुष्पवदातनोति ॥ २ ॥

भूपः श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं वर्द्धयन्राजतेयंसर्वाविद्यासुमृग्यः सकलजनमनो गह्वरंशोभयन्यः द्रष्टुंचप्छुनृपाल : भवतुसुनगरे सर्वविद्याप्रधाने यस्मिन्कार्येव रिष्ठस्तदखिलसुमतः सर्वराज्यं प्रवीणः ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्याकलहितकारो राज्यकार्ये प्रदक्षः स्वीयं हृतं विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयिष्णुः सहिष्णुः ॥ तिष्ठन्गच्छन्सदायो नयजनमहितोभव्यकर्मप्रवृत्तः कोशाद्रौस्वतिहासंविवरिणतिधियास्वीयवाञ्छानुकूलः ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योहि बापा सकलजनमतो रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्रकूटं विदित सुनयतोभूपमानाद्धृतोर्यात् ॥ नीतंतद्वंशभूपागजगतकृतमेवं क्रमेरावलीयास्ते सर्वेभाग्यवन्तोवहुवलिगुणिनो राज्यकार्येषु दक्षाः ॥ ५ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे श्री राहपो नरपति र्बहुभाग्य शाली ॥ तेनादि रावल पदाहि धृताद्विराणातत् संज्ञया नृपतयः प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेषांहि वंशे जयसिंह भूपः श्रीलक्ष्मणोसावजयो नृपेशः ॥ नाम्नाऽरि हम्मीर नृपौ बभूताम् श्रीखेतसिंहोऽवनिपोबभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्षसिंहो बहुवीर योद्धावीर- प्रतापोसकलारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो मोकल वीरधर्मा धर्मार्थकामादिकर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्याऽङ्काऽश्वेन्दु वर्षे सचिवजनहितः कुंभकर्णो भिषिक्तो राज्ये श्रीमोकलीये नयपद रचना दक्ष वीरप्रतापी ॥ येनस्वीयेन नाम्ना वरतम नगरः कुंभलो मेरुदुर्गः देशेस्मिन् स्थापितो सोतद्वनिप यशः कीर्तयन् भाति सान्द्रः ॥ ९ ॥

पञ्चशैष्विन्दु वर्षे उदय ऽतिनृपो राज्यसिंहासनस्थः सस्वीये नैव दुष्टा चरण पदहतो भूक्तनिष्ठः चित्तोशः ॥ शून्यशैष्विन्दुवर्षेसकलजनमतो रायमल्लोवभूव संग्रामस्तत्पुत्रोरसकृतुशरचे राज्यसिंहा

समस्थ : ॥ १० ॥
बाणाष्टे ष्विन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
ष्विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्यभ्राता ॥ द्व्यङ्के ष्विन्दौषि
हत्वा समय नरपतिंबाणवीर :
कुदासो वेदाङ्के ष्विन्दु वर्षे उदय
नरपति स्तंनिराकृत्यभूप: ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र स्विन्दु वर्षे बृहदुदय
महा सागरस्यास्यपुर्या : प्रारम्भंवे
महीप : श्रम धमतनुत स्तत्रपूर्णो
चकार ॥ वेदर्तुङ्के न्दु वर्षे उदय
नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शशाहो अकबर यवन : संजिगा
यातियुद्धे नागर्त्वङ्के न्दुवर्षेनवतपन
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२ ॥
श्रीष्वङ्के न्दौमितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ:शास्त्राद्यङ्के न्दु
वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टत्विन्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोह्यु दारोनन्दा
भान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्त्वरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम्स्वराज
सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थं कर्मणा सुरम्य:
कूलेभवने : सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्र्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

स्ववंशवर्णनम्

नाम्ना बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यपर नरपति : राज्यदक्षो
द्वितीय: सप्तत्वंद्रीन्दु वर्षेसकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या ऽङ्का ऽद्रीन्दु वर्षे ह्यपरनृप
जगत्सिंहभूपस्तु तस्थौ ॥ सप्ताभ्राष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नहष्टे न्दु वर्षे ह्यपरनरपती
राजसिंहो नृपालो नागेनृह्वष्टे न्दु
वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोवदा
न्य : ॥ १७ ॥
नन्दशष्टे न्दुवर्षेऽपरनरपतिहमीर
सिंहोनृपालो वेदत्र्यष्टे न्दु वर्षे बहु
बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा-
णाष्टाष्टे न्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाङ्काष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाङ्काष्टे न्दु वर्षे प्रबलमटहित:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्ति : ॥ श्रीध् त्यागी स्वराज्य
गज हय धनत : पूर्णयम् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधंनयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागेनृह्वङ्के न्दु वर्षेगुणिजनसुखद:
शंभुसिंहोबभूव भोगीदानीकृपालु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंह:

बहुविध रसिको रूप लावण्य युक्त: । अल्पायुर्भोगभोक्तानिखि लजनहितो धर्मशील . स्वकीया न्यंभुभूमीस्वलीलां निखिलसुख करींसंविधायाग्रयात : ॥ २० ॥

हृग्दृव्यङ्कन्दु वर्षे सकल सुखकरे सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश स्सुजनसचिवयुक्राज्यसिंहासन स्थ: । सर्वकार्यं विजानन्सुनयगुण धिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाच्चा ज्ञामुयोग्यानखिलजनहितान्स्था पयन्राजतेयम् ॥ २१ ॥

स्वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनय गुणान् म्यक्संवीक्ष्य सर्वान् रा ज्ञांचिन्त्यानुकूलंनिखिल समयकं प्रेमपूर्वानु भावम् ॥ नित्यानन्द प्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्का पूर्तिं भावा भावप्रकारं प्रकटयति मनोय : समेचास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपालाश्चंतिकेचित्स्वसुखरसरता स्वार्थभाजश्चभाज : केचिद्दित्तानु पक्षा : स्वपुरजनधनंकर्षयन्तीयतं त : सम्यग्रीत्यासुनीत्या निखल जनपदंपालयन् लालयन्वैश्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोकेयमेक : ॥ २३ ॥

लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया स्वान्पूर्वानुकूल स्सम्यक्राजकीयं स्वधनजनपदञ्चंसदाभेकमूलम् ।

यावद्दार्यंकुलकमलमन्त्री तत्कार्यदक्षभूपोनयनिपुणजनेश्वी यतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतां राजतेमध्यव- र्ती ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशा नवनिधिसद्दि तथाष्टसिद्धैरूपपूर्वं स्सत्सहीमन्वि वर्यौमित्रिरविधुनिभौ स्वामिकार्या नुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामपख्योनिखि ल जनमनो भारती भावदक्ष : पन्नालालोद्वितीयेसकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*++*)-

लोभान्मोहादिरक्तो निखिलजन हितो राज्यलाभानुरोधी संपदा पद्यहृष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो द्वियोग्य : ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौसो यंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेमंत्रिराज : ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवर: श्यामलोवीरसिंह : शास्त्रव्यासंग सक्तोगुणिगणरसिक : कोशपूर्णा भिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंताज णिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्त वृत्तंग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवा न्स्वीयमित्रात् ॥ २७ ॥

प्रसिद्धपद्याद्वृत्तातम्

सप्ताष्टाष्टेन्दु वर्षे उदयपुरपुरे श्री जवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्यं सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ ।

कोशविषयकप्रश्न

देशादागत्यगौड द्विजकुलतिलकः
श्रीसुखानंदनाथ: कोशशब्दार्थचि
ता मणिमतिफलदं ह्यत्रसंख्यवा
न्स : ॥ २८ ॥
पञ्चाशद्वर्षभागा ह्यतिगहनतरा
स्वास्यग्रन्थस्यनूनं तेषामेकैकवर्ण
स्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीत:।
शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिवि
दिततरे कोशसंघेष्विदृष्ट्वा चेत्थं
चिं शन्मितान्दा :. श्रमसुरचनया
संमता : कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥
(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्व-
यमुद्रित मित्यत्रोच्यते)
श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्ता
रपूर्वंक्रमतोयथावत् ॥ वास्वल्पमे
वानुवदेयमेत द्विस्तारत : संवद
बोधनार्थम् ॥ ३० ।
सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभव-
द्भि : स्वमुद्रालये कोषएष : ॥
सुसंमुद्रणीयस्सुत : प्रीतिभावात्त
दाधोत्तरं तन्मया संव्यलेखि। ३१ ।
भवत्कृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठं-
स्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि ॥ मदी
याविशक्तिर्नवित्तस्यदृष्ट्या सहायै-
स्त्रिशक्तिस्ततोदीर्घभूता । ३२ ।
तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदी
येद्वदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकी
नकस्माद्धनं संप्रयाचे जगत्यांलिकी
पूरिता शेम्वचित्वम् ॥ ३३ ।

श्रीघासीरामकथनम्

देशात्स रम्ये यमुनानिकूले चवृा
द्विपीरस्थितताजगंजे । श्रीघासि
रामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य
समागमोऽभूत् । ३४ ॥
मित्र प्रसन्ना ननभृत्यसैथ्यं सानन्द
मायान्त ममंदगत्या ॥ चयामि
दानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाविलुब्धा
नहिदानशूरा : ॥ ३५ ॥
श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि: सर्वं
स्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् । कथा
पिवाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वम
न्यस्य जगत्प्रभावात् । ३६ ।
श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि:शूरा
मसंतीदमसद्यवाक्यम् । शौर्येण
कश्चिद्धनतोविकश्चिद्भवचित:स :
कतरोविशूर : । ३० ॥
शूरंधनाढ्ये च्छसि कार्यदक्षं मत्तो
यदाज्ञापयतत्करिष्ये । श्रीमत्कृ
पातोधनत : समर्थौ हंतावकीनो
निजभृत्यमुख्य : । ३८ ॥
जानामिसन्मित्र मुदारभावं त्वांसा
दरंप्राप्यवदामिहृद्यम् । वृन्दस्यपु
र्यांतवमातुलोसि विद्वद्वरोधी तस
मस्तविद्य : । ३९ ।
तेनैककोशो रचितोऽस्तीसौ चित्र
न्मितान्दे नवहुप्रयासात् ॥ द्रव्य-
व्ययीलोक हितायकारिन् तन्मु
द्रणंकारयभोसमर्थ । ४० ॥
श्रीमन् यद्यस्मिन् सुकृती विकार्ये

द्रव्यंकियत्तं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रु-
त्वातद्दाविंशतिकंसहस्रं देयंभवद्भि
र्नततोधिकञ्च ३९ ॥

एतस्मितद्रव्य सुदानकार्ये शक्तिर्म
दीयाभवतःप्रसादात् । प्रातः स-
मागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु
मांसनाथम् । ४० ॥

प्रातर्घासीय रामस्थलमति रमुलं
प्राप्यदृष्टः कृतज्ञस्तं मांसंवीक्ष्यशी
घ्रान्निजजनसहितस्थासनादुत्थितस्ता
न् ॥ गाढंत्यालिंग्यमोदाददतिनमन
तयास्थापयन्दत्तभागेस्थित्वाचैवहस्त
स्त: सगद्‍तिधनदस्तद्धनं सं गृहाण
॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वास्वधनस्यकोशे
यत्रस्थिता: सन्तिधनस्यपेटा: ॥
नीत्वाऽवदत्सूीकुरुतद्धिविस्तम् वा
छास्ति तन्नृत्यणेनवांछा ॥ ४२ ॥

घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधर
स्येन्द्रपुर्य्यांगमनम् ॥

इत्थंविचार्येदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभ
वन्तंनयमन्यकारम् ॥ यास्यामि
संकल्पकरस्तदृद्धि विस्ताङ्कितंपत्र
मवाप्ययात: ॥ ४३ ॥

इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवसतीमुख्य
मित्रेत्तणाय चायान्तंदूरदेशाद्विबु
धवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ अ
भ्युत्थानंविधत्त्वानिजजनसहितः स्था
पयन्नग्रभागे धन्योस्मित्वीय मित्रं
निज भवनगतं वीक्षयामि प्रस

न्नम् ॥ ४४ ॥

धन्योस्मिवीक्ष्य कुशलाङ्गसमस्तदे
हं श्रीमन्तमद्यदययासहगच्छता
यम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधौकुरुयत्न
माशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागि
नेय: ॥ ४५ ॥

सिद्धिःकृतो भगवता खिलवित्तरू
पा तस्मात्त्वमुगत्य कृपयागमनार्थमे
कम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मकृ
त्वा यास्याम्यहंत्वतयाभवदंतिकं
तम् ॥ ४६ ॥

कृत्वापत्रं स्वपुरतस्तत्र भागिनेया
यातोस्मिकार्यमभिधायजवाद्वजेत्
यम् ॥ दास्यामिचार्यदिवसैनिज
हस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमा
गम: स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीराम
सुहृदस्ससुपत्रहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनि
खिलाशयम‌भिगम्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् किमुकार्यं मद्यपत्रं
सुप्रेषयतत्स्त्वबुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥

पत्रं विलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे
ततप्राप्यपण्डितवरश्च समागतोत्र
सर्वं सुसाधन मथत्वरया गृहीत्वा
कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंत
त् ॥ ४९ ॥

दत्ताधना दृधिकदान सुशक्त्यभावे
कोशस्यकार्यमरुधद्धिमदर्द्धजाते ॥
पश्चादनी सद्धिबुधोपि परत्रगन्ता
शोकस्तयो स्समभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥
इन्द्रप्रस्थस्थवासी द्विजवरजगदानन्द
माथामथात्मात्तच्छिष्योधीरवृत्ति :
सकल बुधजनैस्सेविता योग्यवर्ती
श्रीशयन्यानुपूर्त्यैबहुतरनगरेभ्राम्य
माण:प्रयासी ॥ ५१ ॥
तच्छिष्यपण्डितवरो जगदातिन-
न्द : सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र
प्रस्थ : । श्रीशार्द्ध मुद्रणकरेबहु
थवकारी द्रव्यव्ययैबहुकृतेनृपराज
दृष्टि : ॥ ५२ ॥
याकार्यकारण विचार परप्रधाना
लोकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥
यत्कार्यमस्तिकठिनंपरमंदुरूहं त-
ज्जायतेसुगमत:परयाहितइच्छया ॥ ५३
देशेहिसन्तिबहवोधनपान्नृपाला :
श्रीशस्यपूर्णकरणेकृतबुद्धिचित्ता: ॥
कस्यापिशक्तिरभवन्नहिपूर्णचित्ता
पूर्णेहितस्यकृतधी : कविराजमं
त्री ॥ ५४ ॥
श्रीयावदार्यकुलपङ्कजसूर्यभूप: श्री
श्यामलालकविवराद्विनिशम्यचित्ता
त् ॥ श्रीशस्यलोकसुखदस्यसमस्त
वृत्तमासांददाति कुरुकोशसमाप्ति
यत्नम् ॥ ५५ ॥
श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णे
विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥
श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्त्तौ
श्रीशस्य पूर्तिं विरचितविधा
वा ॥ ५६ ॥
श्रीश्यामलेनकविराजवरेण तूर्णं
श्रीधराहृधवराज्जितदेवपर्य्यात् ॥
यच्च क्रियद्दमितं बहुसाधनाढ्यं
सर्वं विचार्य धनत : परिपूरि
तञ्च ॥ ५७ ॥
यच्चस्वर्गांवनगराद्दिजकेष्टरामाद्यां
दिसीसकमयं काञ्चनात पौरात् ॥
लाला मनोहर सुदास कराष्टपे प
मिंपीय साहिव कराद्दु मूल्य
मासम् ॥ ५८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेशप्रजसुखकरो
राज्यसिंहासनस्थस्तावन्मासाहि
जातानिखिलसुखकराबासरायान्नि
निलम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्ताऽपि
तमनुचितमपीच्छयकुर्वन्तिविज्ञा :
स्थानंस्थानंविभिन्नंनिखिलजनगतं
तच्चकार्यस्यपूर्ति : ॥ ५९ ॥
यंचस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं
तच्चमुद्रातिपच्च देशीदेशीसुपासौ
मितद्दिनरचितेंग्लिशडभाषाचरा-
णि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनिय
तविधेसूर्यवंशा बलिंच श्रीमच्छ्री
श्यामलाख्ये ।विरचयतिकविवर्य
वृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥
देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरवं
वस्तुचायातिसर्वं श्रीमच्छ्री सज्जना
ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निषू
ताया ॥ तस्यादाज्ञौ द्विबुधसबल

जनगणादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्यां
नृसर्वेमनुष्या नृपवरविहितांजीवि
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्त: स्वसुखरसपरा:
स्वनामाम्नाख्यकार्षु रम्यंस्थानं सम
न्तात् निजमहिमधिय: वर्तयन्त :
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहु
समयवशात्केनदृष्टिर्नदत्ता तत्सर्वे
सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवत्सं
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पङ्क्तिन्नार्ति भ्रष्टोदयपुरनगरीये-
महदृ:पुरायस्तस्मिन्सर्वचवीथ्यांवि
विधनगलताहृश्यतेसर्वभागे ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुभ्रा पुलिस जनगणै
र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्याति
स्पष्ट: ॥ ६३ ॥

दत्तानिपदानि प्रतिष्ठाया:
श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नस्व हर्वर्ति
ना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठाया : कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् । तृतीयंस्पर्शनं चाङ्ग चतुर्थं
पादभूषणम् । ६५ ।
हैमादिकंचतत्सर्वंवोटीदानंचपञ्च
मम् ॥ सुासनस्थायकरत : षष्ठंद
त्ताहिमुद्रिका । ६६ ।

मुद्रिकाशय :

ताचा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज

श्री१०८ श्रीसज्जनेशयश:कीर्तनम्

प्रसादत : ॥ कविराज पदस्यात
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ॥
दृश्यायन्या:पदव्योपि बहुसम्मान
सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्यहिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति । विश्वासभूतासत्याङ्गीनत
थान्यत्रदृश्यते ॥ ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्ररक्षात : कीश : शब्दा
र्थचिन्तामणिगुणनिकर : । त्यंश
क : मूर्तिमागात् ॥ चभाब्धाङ्के
न्दुवर्षे बहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्ल
पक्षेदैवाचार्येचितिथ्यांसकलसुख
करेसार्द्धवर्षद्वयेन : ६९ ॥
श्रीभूप: सज्जनेशो निखिल जन
हितेराज्यकर्मप्रवीणो । विद्याशा
स्त्रैकदक्ष : सुभटसचिवयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो
ग:शिवविधिकमला स्वामितुष्टो व
वालो मार्कण्डेयोऽल्प जीवी वर
वरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी । ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयेबहुलबलतया
वीरलक्ष्मीस्तुवाह्नी जिह्वायां दच
वाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारय
न्तो । राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवकेकोशगेहेऽप्रपूर्णाचेत्थंधान्यैर्ध
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णजित्तंवि
धेहि । ७१ ।

श्रीशब्दार्थचिन्तामणौ तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डोचवास प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री महरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग : तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यांवदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: चखिल भूपाल मौलिमणिभि : . श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण चकिसनाजितदेव शर्मणावशोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणिनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजै : वर्णक्रमेणदर्भितः सर्दारबेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रितः

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राधवा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रितः

शुद्धाशुद्धविषयकचिह्नानि

॥ नमः श्रीगुरवेनमः मुद्रीकृतानेकेषांकार्त्स्न्याद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थि
रत्वपत्वात्स्यादेवाशुद्धिसम्भवः १ अतोमुद्रीकृतेग्रन्थे ह्यपिपण्डितशोधिते । अ
शुद्धोद्घाटकस्यास्यपत्रस्यावश्यकंमतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्ताम
णिकोश शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेखः तत्राशुद्धिर्द्विधा । शब्दाशुद्धिः १ श
ब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति । सोऽभयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः
१ वर्णाशुद्धिः २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभे-
दात् । अत्रशब्दाशुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत् ० । व्याख्यानाशुद्धौतुपू
र्वत्रचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततोमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्ता
वेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखेतुसमस्ताः शब्दालिख्यन्ते ।
तत्र । मात्रायांशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याधः
शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौपूर्वपर पार्श्ववर्णयोर्वर्त्यपू
र्वपरमुत्थितरेखादिस्यात्तस्यतस्यलेखः तत्रमध्येलक्ष्मचेति—पतितरेखायाः
। शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यमधः—पतितरेखायाः । अधिकवर्णा
शुद्धौतुपूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नं
कृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेखः ॥ अपिच । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौतु
पूर्ववदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेखः । शुद्धिलेखेतुलिखित
न्यूनाक्षराणामधोदेशे देव देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा

रेखाकृष्यते । अनेकवर्णाधिक्ये तु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेखः ।
नीचैस्तावतीदीर्घारेखाच । शुद्धौतुशून्यादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशु
द्धलेखेवर्णयोरुपरिष्टात्काङ्कयोः क्षेपः २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति
दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेखः ।
तत्र स्तम्भलेखे प्र० द्वि० इतिपूर्ववर्णयोर्लेखयावत्प्रथममधोधः शून्यमेव
लिख्यतेतथायावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्रतत्रविशेषो
लेखः कृतोदर्शनीयः ॥ यदिसन्निरीक्षणार्थं पुस्तकवर्ज्ञैः क्रियेतशुद्धमिदम् ॥
दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुकृतम् ॥ १ ॥

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ - नृह्योः। म्बे	धूमवह्न्योः सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रालोकाकारे	३	प्र०	६
- ध	घञ्	४	०	२६
- मु	जलयुक्तपङ्के	४	०	२७
- यि	निश्रामर्पि प०	४	द्वि०	२१
- ब्	कुञ् अ०	५	०	२४
- ङ्	अपाङ्क्तेये।	५	०	२५
- न्या	अग्र्याः	६	प्र०	४
- ल्पे	अङ्गावैकल्येन	६	०	१३
- र्षि	ऋषिभ्योऽतच्	६	०	२८
- म्य	पचम्पचा।	६	०	६
- ता	ममतादेह	७	०	२८
- का:	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
- का - ॥	निदिग्धिकाश्वदंष्ट्रासुमिलितासु	८	०	१८
- चं	पलमाचंस्यात्	८	०	२३
- भा	भण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णि	पौर्णमास्याम्	६	०	३
० -	पश्वपर्णिका } स्त्री० गोरक्षी-	६	०	२२
० -	पश्वपर्णी } क्षुपे ॥	६	०	२३
- सी	सरसीरुहम्।	१०	प्र०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
श्रा	पेशाण्युपस्करं	११	०	१०
- मौं०	वलिभौंतो	११	०	१६
- त्व	उष्ट्रादौ ॥	११	०	२४
- ता	मत्तत्तिर्क्तां	१२	प्र०	१२
- प्य-वे	प्यभावेतु०	१२	द्वि०	२
- गु	गड	१२	०	२३
- धा	दात्रीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	०	११
- द्र	द्रावणं	१४	०	१०
- भा	प्रभवाना	१४	०	२६
- म्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतः नं०	१५	०	२९
- हि- ॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- ची	अवाञ्चो	१८	०	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटद्युति०	१९	०	२१
- बा	बाग्	१९	०	२७
- पिं	०पञ्जराखेट :	१९	द्वि०	२४
- ञ्ची	पञ्चीकर :	१९	०	२४
- चा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं० -सु	पुं०न०सुचिलकी	२०	०	२८
-च	चित्र०	२०	०	२६
-च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि०	६
-चा	चितेरा	२०	०	११
-क	वल्मीकि ।	२१	प्र०	२६
-पुं०अं	वस्त्रगृहे॥पटवास.पुं०अंशुका०	२१	द्वि०	४
-प	पचेडाँ	२२	द्वि०	२२
-ह्री	पट्टार्ही	२३	०	१७
-व्यं	पुण्यद्रव्यं	२५	प्र०	५
-य	पर्याव्यति	२५	०	६
-पंडा	पराडुते	२५	०	२४
-त्म -त्मा	निर्णयात्मकद्धानि	२५	द्वि०	६
-व्य -नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	०	१५
-स्य -द	व्यसङ्गिनो	२५	०	१७
-की	कटकाली	२७	प्र०	७
-मा -र	समाचरन्	२७	०	१७
-पुं० न०	पचमन०	२८	द्वि०	१०
-लि -का:	लिखकाः	३०	०	२१
-ध	० पचघना । स्त्री०	३४	प्र०	२४
-द्दि	सर्वकारादीनाम्	३४	द्वि०	८
-यं	नाश्यार्या	३४	०	१२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-र्याम्	कर्तन्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाधटे	३५	प्र०	६
ह-	हारी	३६	द्वि०	२१
-मृ-त्त्व	अमृतत्त्व	३७	प्र०	१८
-।-वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
-।-कथं०	उभयमित्याह	३८	०	१२
-ता	उभयथा	३८	०	१३
-र्शे	विमर्शः	४०	०	२
-॥-प्रतिज्ञा	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिःसिद्धान्तः ६	४०	०	५
-प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
-का	पिकोडुपचिपि	४२	०	२४
-त-रं	वातकरं	४४	प्र०	१२
-रे०	भाग्यम्	४४	०	२२
-र	चारिण्याम्	४४	०	२४
-त्तीं	वृत्तार्हन्मातरि	४४	०	२८
-पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
-सु-ष्ये	सुरष्ये छे	४६	प्र०	८
-धे:	बुधा :	४६	०	१५
-दे-वि	तदेवविष्टम्भि	४६	द्वि०	१४
-तित	पित्तकफापह :	४६	०	१८
-द्वि	द्वीपे ॥	४८	०	६
-ग	पराधीने ॥	५०	०	३

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-पुं०	०परन्तप : चि०	५१	प्र०	३
-ण	नारायणं ॥	५२	द्वि०	५
-चा	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
-क	कारणम् ॥	५३	०	२४
-थ	थायोजनं	५३	द्वि०	४
-नाश	नाशात्	५३	०	११
-शि-नि	०अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
-री-त्क	मुत्तरोत्तरोत्कर्ष०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायु : न०	५४	०	२८
-विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्ति : स्त्री०	५५	द्वि०	४
-न	दोषानास्कंदिते ।	५५	द्वि०	१७
-र-स्था	परमस्थासावीश्वरस्य	५५	०	१७
-ति-ष्ठा	तिष्ठति । ष्ठा० ।	५५	०	२६
-ऽउपग	उगआदिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
-भ्यो	खनिशृभ्यां ङिच्चेतिकु :	५७	द्वि०	२
-तां।ब-तीं	अयं त्रेतायुगादावबतीर्णः ॥ अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
-य	जमदग्निमंशातपा : ।	५७	०	१४
-ऽसातस्मात्	००००	५७	०	१८
-द-स्थ	पदस्थस्य	५८	प्र०	२५
-त	भोजनम्	५९	०	३
-ऽपऽराऽजयनम्	००००	६०	०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ञि	पराचिति ॥०	६०	०	११
०ग्डी	०पराङीनम् । न०	६०	०	१५
-न्तो	जीवन्तोपिचतेमृता :	६०	द्वि०	६
-ष-न्त	०पराग्न्तकालः । पुं०	६०	०	१६
-तित्प ऽ	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
-ससतो ऽ	सतोग्निमान्	६२	०	२४
-रं	परं हैरण्य०	६२०	द्वि०	१७
-प	अवरस्त्वपरावरम्	६२	०	१९
०ह्गा :	०पराह्गा : पुं०	६३	द्वि०	२०
-ह्गा	अपराह्गो ॥	६३	०	२०
-त	दोषताभिधानात्	६४	प्र०	१९
-ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
-य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
-ष्ठा	अनूढज्येष्ठे०	६४	०	२८
-ष्ठा.	कनिष्ठ०	६४	०	२८
-र्मा	परिकर्मा० भाषाशुद्धिः	६४	द्वि०	१८
-ष्टि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
-ष्ट	रूपवेष्टने	६५	०	७
-मां	पुंसां०	६५	०	२५
-ह	विरहे	६५	०	२६
-ख	शाखांऽनिषिद्ध०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- धा	फलंयथा	६५	•	१०
- वा	•परिवातन : । पुं०	६५	द्वि०	२३
- तीत	परिचरतीति	६६	•	१
- ठ्यं	शाठ्य०	६७	प्र०	२३
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	'गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	•	२५
- स्य	रूपस्य.०	६८	प्र०	८
- धो - ते	धीयते	७०	•	१३
- प्र	वर्हप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्त्तिं	वर्तुलि ॥	७२	•	११
- र्वे	दीर्घं	७३	प्र०	६
- ध्व	महत्त्वमिति	७३	•	६
- उ	परिमाणमुच्यते	७३	•	१५
टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
व	ब्रह्मविष्ठवो	७५	द्वि०	१
- न्तप्	नृप :पश्येत्	७५	•	६
- त	अर्थति	७५	•	१५
- ट	यनूठ्ज्येष्ठे	७६	प्र०	७
- न - फ	वस्तुवशेनशुभफलमाह ।	७६	•	२७
- र्णां - वा	ग्रहाणांनचाणांवापृथक्	७७	•	१३
- स्य	पार्थिवस्य	७७	•	२१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- हि	ह्यर्द्दियुद्धं .	७७	द्वि॰	५
¯स्ना	विनाश : स्यात्	७७	॰	१२
- ठ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८॰	॰	७
॰ ङ्गि :	॰परिष्वङ्ग :	८॰	॰	८
- च - क	अप्रचकथनं॰	८१	प्र॰	६
- स - द्रो	अस्मिंश्चद्रोषवयेदोषद्वयं	८१	द्वि॰	१६
- व	सप्तश्लोकविख्यात :	८३	प्र॰	१३
- ट	कुत्रप्	८४	॰	३
॰ रि	॰परोक्षार : । पुं॰	८४	॰	५
- का - णि	उपकरणि	८४	॰	६
- प	पाचिकीदीर्घ :	८४	॰	२३
- श	बाहुलकादु : ॥	८४	॰	२८
- न्त	वदन्ति	८४	द्वि॰	१६
- ण - च	ब्राह्मणेतिच	८४	॰	१८
- प	ह्येयात्	८४	॰	२॰
- सू .	भूतान्तरे	८५	प्र॰	१४
॰ ञ्ज	॰पर्ज्ञन्यश्चर्म : । पुं॰	८६	द्वि॰	५
- - पर्ण	॥ पृणाति । पृणप्रीणनेप॰चव् ॥ यद्वा । पर्णयति ।	८६	द्वि॰	१॰
- ॥ - प	॥ कीयसमूहे इते	८७	प्र॰	२८
- घ्य	खद्यायिल्पशर्प्पे॰	८७	द्वि॰	७
- त	पितपापड़ा॰भाषाशुद्धि :	८७	॰	९
- ॰ - ॥	॰स्त्रम् ॥	८८	प्र॰	२॰

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ध्या-म्	चटाध्यायाम् ।	८८	द्वि॰	१०
-ष्ट	ग्रामस्थानिपर्व्वे ॥	८८	॰	१५
-म्लर्कक	ग्रान्तकर्म्मणि ॥	८६	प्र॰	७
-मा	भुज्यमाने	८६	॰	२४
-भु	पद्भ्यांमुक्ता॰	६०	॰	११
-क्त । म्	बक्तान्तन्नाचार्यां॰	६०	॰	१२
-ष्ठ-ज्ये	तिष्ठतिज्ये॰	६१	॰	२४
-का ।	कालिन॰।	६१	द्वि॰	१५
॰र्व-श्र	॰पर्वताश्रयदेशः । पुं॰	६२	॰	१८
-र्व	पर्व्यवेवा ।	६३	प्र॰	१४
ऽ रणका	रोचारकाल :	६४	॰	२८
-मम्	निवर्त्तकम् ॥	६५	॰	१६
२ १ -लिपि	पिलि॰गो॰भाषाशुद्धि :	६५	॰	२७
-न	शून्यधान्यनाले ॥	६६	॰	५
॰ष्या	ष्याम् ।	६६	द्वि॰	८
-व्य	परिश्यते मेनवा ।	६६	॰	२६
-डु प	तयडुलाडुपमषा॰	६८	॰	१०
॰।-वहु	। पञ्चपवमेवावहुल॰	६८	॰	२०
-ष्टो	ज्योतिष्टोमे॰	६६	प्र॰	२४
-स्त	स्त : ।	६६	द्वि॰	१२
-क	कारके ॥	६६	॰	१५
-प-द्व	माषकुशपषद्वते	६६	॰	२२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।-प	पूयतेनेनपुरःसंज्ञायांमितीचः यद्वा। पचते	१००	प्र०	१
-चो।चो०	चग्नि चादिभ्यइचोचो॥	१००	०	३
२१ -मद	द्मनक्ति।	१००	०	५
-या	कुर्याम्मनसा०	१०१	०	२६
-व-शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
-स्व-प	पश्वसुपर्वसु	१०१	०	२७
-शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
-चि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
ना-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
-क्ता	मुक्तं	१०८	प्र०	१६
-लु	पातेर्वलिजुट्चेत्यसुन्।	१०८	द्वि०	८
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
-ण-स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
-ल्य-व	पाटल्यावयवे॥	१०९	द्वि०	१०
-न-क्र	येनद्विक्रमेण	११०	०	२९
-दा-ना	पदार्थानां०	१११	प्र०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	०	२
-त्य-स्य	चायप्रत्ययस्यलुक्च॥	११२	द्वि०	२५
-ण	पणः	११३	प्र०	१९
ऽ -ससम	समस्यतइति०	११३	द्वि०	१६
-पी	पिष्टद्रव्योष०	११४	०	२४
-भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- क	कृष्णोदक	११५	०	२८
२ १ - मद	दमनकवृचे ॥	११५	द्वि०	२५
अथपाण्डाशब्दे पाण्डारात्रिइत्यस्याग्रपाण्डुनामित्यादिपूर्वांशमूपाण्डुकशब्दे यल्लिखितं तच्छोधनीयम्		११६	प्र०	११
- ती । श्रि	आश्रये।यस्यस: ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेङ्गति:	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि:	पाथसांधर: ॥	११९	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेददौ	११९	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ स्तुतिकर्मणिघञ्प्रययते	११९	०	१२
- त	पादच पे ॥	१२०	०	१७
- पा । पा	पदाती ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ष	अमानुषेयुदधे०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदाती	१२१	०	१५
ऽ - मनम	कूर्मनक्राद्य०	१२१	०	२१
२ १ - ष्ठिन	उद्यानष्ठि	१२२	प्र०	३
ऽ - तैनेन	पद्यतिनया।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेष्वरे: ।	१२२	०	१४
- कं	एकैकं०	१२४	०	७
- खे	परश्वेषु	१२६	०	५
- अजे	अन्त्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-फ	फलम्	१२८	०	२७
-॥-म	॥ पार्यतिदेशोऽस्माद्वा । पारस्यो॰ प्रतिदिशंवामतिमन्दम्॰	१२८	द्वि०	८
-यो	रोगस्य	१३०	०	१८
-ष्ट	वङ्गनकुष्ठं॰	१३०	०	२७
-पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
-रा	जलान्वितै: ।	१३१	०	२२
-न्त	दोलायन्त्रे	१३१	द्वि०	१४
-वि	सर्वमलैर्विमुच्यते ॥	१३२	प्र०	४
-क:	क्षजोऽष्टिल्विति:	१३५	०	१
-न्	ठञ्	१३५	०	२९
-न्यं	परिपन्थं	१३७	०	२४
-भे	श्रीयमेद:	१३७	द्वि०	१७
-ग	गजकृण्ड॰गौ॰भाषाशुद्धि:	१३८	प्र०	२८
-ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
॰ऽट्ट:	॰पार्घट:पुं॰	१३९	प्र०	१९
-न.	विधानात्	१४०	०	२
-ती	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
-वा-।पा॰	पाल्यतेवाथवानयावा।पाल॰	१४२	०	१५
-स्त्रं॰	शूलास्त्रं ॥	१४४	प्र०	२१
-ऽण्डा	काण्डार:	१४६	०	१७
-तु	तूलि ।	१४७	०	२८
-या	अपुपि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-।-षन्ये॰	।टीकागतौमन्ये॰.	१४७	॰	१८
॰ङ्क	॰पिटङ्काश: पुं॰	१४८	॰	५
॰का॰	॰पिटङ्कोकी। स्त्री॰	१४८	॰	६
-ऽद्वविशे	श्राद्धशेष॰	१४८	॰	२६
-ते	हम्यन्ते	१५॰	॰	२३
-॥-॥	स्वार्थेक: ॥	१५॰	॰	२८
-डी	भक्तपिंडी॰	१५१	प्र॰	२३
॰ऽरक:	॰पिंडीतगर: पुं॰	१५१	॰	२८
-ह: -॥ २१	पितामह: पितृपिता ॥	१५१	द्वि॰	२६
-तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र॰	२
-॥-सच॰	॥ मन्त्रदेसच॰	१५२	॰	५
-स्य	समेत्स्योषु॰	१५२	॰	१३
-च	मन्त्रद्मिति	१५२	॰	१६
-ऽकादिचि	मेष्टकाचिते	१५२	द्वि॰	१२
-ते -पि	चितेदेवपितॄंस्तपयेत्	१५२	॰	१२
-ठ	टक्	१५४	प्र॰	२३
-क	पिनाकियोगोविज्ञेयो	१५५	॰	१३
-थ	च्छेदितीप्रवत्य:	१५५	द्वि॰	२२
-लि	वालवैधव्य॰	१५६	प्र॰	८
॰यो	गुडोच	१५६	द्वि॰	२
॰क	मुद्गमसूरादिपिष्टे।	१५८	प्र॰	१८
-त्य	क्षतगन्धद्रव्यचूर्णे	१५८	॰	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नौ	वासिनौ	१६०	०	१
- वो । क्रि	भैरवैर्क्रियते	१६१	प्र०	२६
० क	०पीठकेलिः । पुं०	१६१	द्वि०	११
- म	वन्दामहे	१६१	०	२१
- गडा	पिगडीतक०	१६३	०	१
० - । षा	०पीतपुष्पा । स्त्री० षाढक्याम् ।	१६३	०	५
- पुष्प्याम्	षपुष्याम्	१६३	द्वि०	१०
- य	लक्ष्मणाक्रान्ते ।	१६८	०	२
- भू	क्षीरं मधुषा ।	१६८	०	२५
- स्थ	काल्कस्थ	१६८	०	१२
- व्या २१	वाङ्लिमावकम्	१६८	०	१५
- मद्	दमनकाद्य्वे	१७०	०	२८
० प	०पुण्यजनः । पुं०	१७२	प्र०	१८
- सु :	सुखेनतिष्ठति ॥	१७४	द्वि०	१७
- ध्या	अध्यायः	१७६	प्र०	१०
- गधी	दीगध्नी	१७६	द्वि०	७
- ना	धनंधान्यञ्च	१७६	०	२५
० चे	०पुत्रैषणा । स्त्री०	१७८	०	८
० र्भ	०पुनर्भवः । पुं०	१८०	प्र०	२
- नर्नवा - जा	पुनर्वारजाति ॥	१८०	०	२८
- स	परिगुप्ते ।	१८३	०	१८
- ग्रा	पूर्वग्रीवा	१८३	०	२७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- स्य	०पुराकल्प:। पुं०	१८३	द्वि०	१६
- श्यदि	उपदिश्यन्ते।	१८३	०	२१
- स	संपूर्ण:	१८५	प्र०	६
- चे	पर्त्तु०	१८५	प्र०	१०
- सा	०पुरुदंशा। पुं०	१८५	द्वि०	६
- त्सु	आपत्सु, मूढो०	१८५	०	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र०	२३
- स	साश्चीर्यान०	१८६	द्वि०	८
- न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र०	१३
- ष - प्र:	०पुरुषदघ्न:। त्रि०	१८७	०	२६
- व	चतुर्वर्ग	१८७	द्वि०	२५
- च	चमाच	१८८	प्र०	५
- षा	०पुरुषोत्तम:। पुं०	१८८	०	१३
- वे	वेदेच	१८८	०	२३
- ति - भा	वृतिदेवीभाग०	१८८	द्वि०	११
- या	पुरूरवा०	१८८	०	१७
- मे	अयगे,	१८८	०	१८
- प	पुरोधसि॥	१८९	प्र०	२२
- य	मनोवृत्ति०	१८९	द्वि०	१५
- मे	क्रमिभंदे॥	१८९	०	२४
- ओ	पुष्करिणोपमिते	१९१	द्वि०	३
- ख: पुं०	०पुष्करेक्षणाक्षी०	१९२	प्र०	१

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
पुष्पघातक:पुं॰	अस्याग्रेमध्ये ऽस्यार्थशब्दद्वयं चोक्तं द्य तृतीयशब्दस्यार्थलेखोजात: अतशु द्धम् । यथा। वंशे । त्वक्सारे॥ पुष्पचाप:पुं॰ कामदेवे॥पुष्पचामर:। पुं	१८३	॰	१६
- त्य	पुष्पंधनुरस्य	१८३	प्र॰	२७
- ष	लक्षणे	१८४	॰	८
- र	रक्त:	१८४	॰	१०
- मे ॰	वचनेन॰	१८४	प्र॰	२१
- पु - शि	पुष्पविशिष्टे ॥	१८४	॰	२८
- ष्प	पुष्कर॰	१८४	द्वि॰	६
- ता	विष्णुहरौ॰	१८४	॰	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१८४	॰	२७
- था - र	अमरार्थरथे	१८५	॰	१८
- विपत् - रो	दैववित्पुरोधोभ्याम् ।	१८५	॰	२७
- र्मा	कर्मणि॥	१८६	प्र॰	५
- स	सुमनोहरै:	१८६	॰	२०
- न्द्र	छन्द: ।	१८६	द्वि॰	६
- स्त्र	शास्त्रं	१८७	प्र॰	२६
- गे	रोहिषतृण	१८८	॰	११
- ष	करण॰	१८८	॰	२२
- ॥ -	॥ दुर्गव्यवायी ॥	२००	॰	६
- सो	गन्धर्व	२००	॰	१५
- षा	अपगहायणी	२००	॰	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न	दक्षिणनासा०	२००	द्वि०	२२
- गे	पुरीषाप्यायन	२०१	प्र०	१
- का - दे	कालदेय०	२०१	०	२
- ख	०पूरण ।। पं०	२०१	०	४
- खि	छिन्नं	२०१	०	७
- श्रा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
- सावर्वाचा २ १	पूर्वाचामावश्चाढाच ॥	२०५	प्र०	२
- जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
- ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
- न :	तन्	२०६	प्र०	१
- ॥ -	॥ अन्येषामिति दीर्घः	२०६	०	४
- थ	चित्र पर्य्याम्	२०६	०	२७
- पृथक् ऽ	०पृथक् । अ०	२०६	द्वि०	२१
म।त्वत्।म्-क् ऽ	महत्याम्त्वक्पल्याम्	२०८	०	५
- रपयु	पयोधरयुता	२०८	०	१४
- ल्या	ब्रह्मदेलायाम्	२०८	०	२४
- पं - श	हंसगभीरौ ।	२१०	०	११
- ॥ - स्व	। तडज्वरौ निलदोषल्यकुक्षिरोग विनाशिनौ	२११	०	१६
- ॥ - थ	॥ खड्गापघाते ॥ मांसापगडाम् ॥ अगड	२१२	०	१८
- म	०पैत्तिकम् । त्रि०	२१३	प्र०	२८
- पा - क्षि	क्षीनिपातक्षि ।	२१५	०	१८
- त - दु	ज्ञेमातृमातृपितृदुहितृ	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-नं०	पीन : पुन्यम्। अ०	२१७	०	६
भुं	पुनर्भूत्ना	२१७	०	१७
-पुं	रामकर्पूर०बू०स्याते ॥	२१७	०	२०
-नि	पौराणिकोहि०	२१८	प्र०	११
-चि०-पू०	त्रि०पूर्वाह्णगतमे ॥ पूर्वा०	२१९	०	२४
.-म-त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१९	द्वि०	३
-त्-र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
-श-ग्रा	प्रकाशकम्यन्त्रातरि ॥	२२३	प्र०	११
-गड	भाण्डा०	२२३	द्वि०	१
-मध्यमे-वर्त०	रजसिक्तसमितिशब्दनामम: स्मृत:। त्रिगुणात्मस्वरूपाया। सर्वशक्तिसमन्विता। प्रधानासृष्टिकरण प्रकृतिस्तेनकथ्यते। प्रथमेवर्त०	२२४	प्र०	२५
-ऽअम्ल	अपराह्णेवलक्षणा।	२२५	प्र०	६
-प्र	वि‌कृतिरिति०	२२५	०	१९
-बा-पृ	बीजादयोवालपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
-:-। वै०	लय : प्रकृतिलय :। वैराग्यात्	२२५	०	१३
-।-प्र	। प्रकृते : सरूपम् वि०प्रकृते:	२२६	प्र०	२
० म्-	०प्रक्षेपणमन०।	२२६	द्वि०	२८
-ता	अप्रवृतरे।	२२७	प्र०	८
-ऽऽऽ स्त्री-प्रकृष्टायाम।	० ० ० ० ० ० ० ०	२२७	०	२६
-श्मी-सु	रश्मी सुवर्णा०	२२८	०	२१
-वृणा	सुवर्णालु०	२२८	०	२२
-ऽष्या	वृषादीनां०	२२८	०	२९

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- ष०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रष्टव्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
- ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	०	१२
- या	सङ्गमाज् ०	२३१	प्र०	१९
- ष्ठ	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
- ष्टी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
- च	दक्षादीनां०	२३२	प्र०	७
- ज्ञा - धी	रत्नाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
- श्व	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - घ०	छन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव	२३३	०	२५
- ण	पुराणे	२३३	द्वि०	२५
- श्र	प्रश्रये	२३४	प्र०	६
- ष्ठ	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
- र्मं	कर्मणि	२३४	०	२५
- ऋट	ऋट्टोरप्	२३४	०	२७
- ष	प्रत्यर्पणे	२३५	०	११
- ति	कृदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
- ब - मा	अवगमात्रेण	२३६	०	१६
- । - आ	प्रापूरणे। प्रथप्रख्याने बाबाहुल०	२३७	प्र०	१२
०अत्रप्रतिकर्म। शब्दार्थे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धिः यथा० प्रतिकायः। पुं० शरव्ये। लक्ष्यं प्रतिरूपके। प्रतिकृतौ॥		२३७	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ञ् :	क्रञ :	२३७	द्वि०	१४
- गि	घण्टिकायाम् ॥	२३८	०	१५
- ग	गाद्गाधरी ॥	२३८	०	२१
- ल्य	ल्यः	२३९	प्र०	२२
- त्तं - क्त०	। ल्युत्ता० अयमर्थविशेषणत्वेनच परिणामत्य,त्तं०क्त०	२३९	द्वि०	१७
- स	सन्यासः	२४०	प्र०	११
- वि	गतिवाद्ये	२४०	द्वि०	२३
- कर	कृतद्युतिमनुः	२४१	०	१९
- शुद्धप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
धे ॥ य	विधेयतयावा०	२४१	०	२९
- त - सा	विपरीतसाध्यसा०	२४२	प्र०	३
- ट - मा	घाटस्यमार्तण्डविम्बः।	२४२	०	२८
- उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
- वी	बोधने	२४२	०	२१
- पा - र	पालरत्तयो	२४२	०	२९
- रे	मनोवदते ॥	२४३	प्र०	२२
० का	०प्रतिभयाकारः। पुं०	२४३	द्वि०	१७
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
- दोऽस्या	प्रतिवादोऽस्यास्ति	२४५	द्वि०	२३
- वि	विशिष्टे ॥	२४९	प्र०	१४
- पुं०	०प्रतिकृतिः स्त्री०	२४९	०	१९
- । - नि	। अपेक्षायाम् निवृत्ति०	२४९	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रो	प्रतिपाल्ये •	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	•	२६
- म - प्रो	,पमानप्रयोजकधूर्वहत्वं नोपमान प्रातिलोम्यात्	२५१	•	१३
कैतवात	कैतवात्	२५१	•	१७
•।- अपा	•प्रत्यक्पर्णी। स्त्री• अपामार्गे ॥	२५२	द्वि•	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	•	४
- ख्य	तंस्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम्।	२५५	•	१७
- ख्वा	अर्थर्थाज्ञायाम्।	२५६	प्र•	१५
० व	•प्रत्यवस्थानम्। न०	२५६	द्वि०	१४
० पुं•	•प्रत्यासत्ति:। स्त्री०	२५७	०	१८
- व - दे	ऽऽश्रयावेशनदेशमानिमे	२५८	•	१८
- ख्य	प्रथप्रख्याने	२५९	प्र•	१८
- ऽदपदप्र	तुष्टिदप्रदक्षिणाम्	२५९	द्वि०	२१
ऽदारर	हविर्दारणे।	२६०	•	४
- ष	दीप.वृक्षास्था०	२६०	•	२५
- ऽधंदेव्या	सार्द्धं देवे निशामुखे	२६१	•	१६
- न्न	अन्नालाभा०	२६२	प्र•	३
- सा	रथस्यचक्रान्ते•	२६२	•	२६
- या	राचार्या•	२६३	प्र•	१९
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छोपतति:•	२६४	•	२७
- टे - षि	पश्चाटे॥ द्वि•	२६४	द्वि•	३
- द	दुग्धे	२६४	•	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ष्ये -पु	मनुष्ये सुपुष्पेपु॰	२६४	०	१७
-वि॰	त्रिकाला॰	२६४	॰	२६
-य -क	अभिधेयस्यकल्पना॰	२६५	प्र	८
-र्मा॰	माधेयम्	२६६	द्वि॰	१४
-ध्न	धातुघ्न	२६६	॰	१७
-न	विरतिन॰	२६६	॰	२४
-ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र॰	११
-लिकाना	मालिनाम॰	२६७	०	२३
-श्व	परमेश्वरे	२६७	द्वि॰	२२
-र्थ्य	पत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥	२६८	०	२८
-र्षो	सन्निकर्षो॰	२७०	प्र॰	११
-मंस्यात्त	ज्ञानंतद्विशेष्यकम् ॥	२७०	॰	१८
-ष्ट -म्	द्रष्टव्यम्	२७०	॰	२८
-।-स्त	। यथाशास्त्रिनमुदकम्॰	२७१	०	१४
-।-त॰	॰प्रम याबाधितार्थकःपुं॰तर्कवि॰	२७१	द्वि॰	१७
-घा	वानरान्तरे	२७२	॰	१४
-ष -नु	अनुष्ठान॰	२७२	॰	१७
-णि -क्त:	कर्मणिक्तोक्तः	२७३	०	१२
-मू	सूचम्	२७४	प्र॰	१२
-मोदकः	॰प्रमोक्तःपं॰	२७४	॰	१७
सा-र	अहिंसांहिरते	२७४	द्वि॰	२३
-र	शरीरे	२७५	प्र॰	१७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- र्शः - श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशकां०	२७५	द्वि०	१२
- भ्यान्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
० अत्रप्रयुक्त ।	शब्दार्थसकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थाःपुं० प्रत्युत्क्रमेप्र कृष्टंयुद्धमर्थोऽस्य॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांश ऽ	प्रयोगप्राशुभावबोधकेः	२७७	०	२५
- यंप्रप्र	पर्यायंप्रयोग ०	२७७	०	२९
कोभाकोभा	सात्त्विकोभावइत्युक्तो	२७९	०	३
- क	विद्यमानस्यैव	२७९	०	५
- त्यं	नित्य :	२७९	०	१५
- तु	सिन्धु	२७९	द्वि०	१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा ऽ	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रश्नतो	प्रतोदे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्हस्पत्या :	२८१	द्वि०	३
- र्णा	पार्श्वा	२८१	द्वि०	१९
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- ख	काण्वायन	२८२	०	२४
- न	वल्लकीनाम्	२८२	प्र०	१८
-षठ्यांनासत्वा	ज्यैष्ठ्यांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
- र्ध	वायोरूर्ध्वं स्थित :	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठा	लक्ष :	पङ्क्ति:
- शिस्तिरो	भेनिशिरोमणि :॥	२८४	प्र०	१०
- यी - ह	स्वियोषदनायथानविशेषे ।	२८४	०	२३
- प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	द्वि०	१
- ज	प्रा ापत्थैयरत्नीतिवाक्यं न०	२८६	प्र०	२४
- गा	सौनाभंग० भाषाशुद्धि :	२८७	प्र०	६
- न्त	निष्क्रान्तं ॥	२८७	द्वि०	८
- । शश	शद्लशातने।	२८७	०	२७
- ॥ प्रस्तावे ॥	००००००	२८८	०	२१
- प्र	अप्राधान्यम्	२९०	प्र०	११
- त्रि	प्रधानता	२९०	०	११
- न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
- क्षु	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
- घ्नि	अतिसन्धि०	२९०	०	२८
- ख्य	उत्पाट्यमाने	२९१	प्र०	१४
- म	व्याप्यमिह०	२९२	०	२५
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	२३
० जनम्	० प्रसूतिश्रम् । न०	२९३	०	२६
- क्षा	वीणाग्रा	२९४	०	१०
- क्षा - र्या	विदूषकादीनांपरस्पर ०	२९५	प्र०	२४
० र - क्ष	० प्रहरणकलिका । स्त्री०	२९७	प्र०	२७
० । - चा	० प्रचार : । पुं० चायाति।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-फ	चोट०फोट० भाषाशुद्धि :	२९८	•	२
-ङ्गनि : ,,-	ङ्गण् ॥ ङिच	२९८	०	१०
-म्त	स्तान्त ॥	२९८	०	१६
-कु	प्रग्रद्‌ल्याम्	२९८	द्वि०	७
-।- तु	उदग्रे ।तुङ्गे ॥	२९९	•	१
-हि	हिंसायाम् ।	२९९	०	१६
-विंशति	षोडश	२९९	•	२०
-घै	दीर्घै	३००	प्र०	१
-म	संयोगएव	३००	•	२५
-ती	०प्राखर्यम् । न०तीक्ष्णतायाम्० ।	३०१	•	२३
-स्ये	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि०	१
-दोष :	देश :	३०२	•	१५
-व्रन्	गवल	३०२	•	२९
-स्ये -ङी	उगितश्चेतिङीप्	३०३	प्र०	८
-प्रा	प्रति०	३०६	प्र०	७
-वर्तते	इन्मध्ये	३०६	•	२९
-दिकांसं	पानादिसज्ञां०	३०६	द्वि०	४
-।-वलि	॥ चनिले । वली ॥	३०६	०	१०
-न्ते -पु	उच्चम्ले नपुनरेके०	३०६	•	२२
-या	प्राणायाम :	३०८	•	२९
-दुव	भगवदुर्क्ता	३०९	प्र०	२९
-न्म	जन्मनि	३०९	द्वि०	५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- त	मन्त्रिचिन्तितंतथा	३१०	प्र०	१४
- ।। - षड्	त्रि० षड्मुखे०	३१०	०	२८
- स - न्धि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	क्षात्ले र्थे	३१२	प्र०	८
- ग	० स्वयमित्यगते०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- द्दि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	द्विर्मान्दिरे ।।	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसान्ततरी	३१८	०	२२
- नि - ध०	रोमभियुक्तोम्र दृष०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - ढ	प्रषढाढे	३२१	०	१२
- नं	क्लिन्नजलदाली	३२२	०	६
- सि	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- क्ष्वा	दिङ्क्ष्यक्ष्वध्यर्थे	३२३	०	१४
- । - द्वै०	द्वैषउत्तं द्वैष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - क्षे	प्रेष :। पुं क्षेपे।	३२४	०	१७
- त	त लक्ष्य०	३२५	०	१
- ग्ङ	प्रवङ्ग	३२८	प्र०	१६
- स्व	पञ्चकालस्व०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	मुति :	३२६	०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नं	जृम्भायाम्	३२९	०	१९
-।- फणा	फणभारी। पुं० फणाभृतिः॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञकः	३३०	द्वि०	३
- श्रू	कीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एव	एवञ्च	३३१	द्वि०	७
-ऽन्निधाधा	सन्निव०	३३३	प्र०	२२
- ल - तुं	•फलत्रतुलम्।न०	३३३	०	२४
- ल	फलंवृत्ति०	३३३	द्वि०	१
- म	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
- गति - ल्गु	मतिवल्गु०	३३४	०	२५
- त्वनु	चेत्युनन्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु,-न्योः	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्योः	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्यते।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फणगतौ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्याटविहगे।	३३६	०	१०
-ऽदमनं	वारनं०	३३७	०	६
त्का	फुत्कारणम्।	३३७	०	१९
- टु	कटुणाम्।	३४२	०	१५
- ध्या-चा। ऽदा	वध्यादाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति॥	३४३	प्र०	४
-ध्नु	बध्नीम्।	३४३	०	१०
- च	तथासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-प-त्वा	रूपत्वादासुरसम्पद्दुत्वादकत्वाच्च०	३४३	०	२२
-म	चौयमाद्यस्य:	३४३	द्वि०	६
-सां-क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	०	२६
-ग	कार्गं	३४४	प्र०	११
-तं-प्र	तंत्रप्रकाशं०	३४४	प्र०	१०
-स	संसद्दिवम्सु :	३४४	द्वि०	१६
-स	सर्पदर्प०	३४५	०	१०
-ष्टा । या	स्रष्टामाया:	३४६	प्र०	२०
-वि०	पारिभाषिक०	३४६	द्वि०	२६
-सं	समासा०	३४८	०	१८
-ह	बलात्सनदूषयेद्	३४८	प्र०	२३
-ख्या	पूर्वपदस्य:	३४८	द्वि०	२४
-र	शुदाङ्कुरे	३५०	प्र	२८
-कां	कुन्दवृत्ते	३५०	द्वि०	२०
-लि	वलीमुखे।	३५१	प्र०	१४
-धे	क्रोधेहि	३५१	द्वि०	१८
-नि०	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र०	८
-पुं०	०बहुतब्बीका: । चि०	३५३	द्वि०	१०
-धावा॥	विधार्थधा॥	३५४	प्र०	३
-॥-च०	॥ चिपतिग्रय०	३५४	०	११
-तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि०	३
-षां०	श्लेषातके	३५६	०	९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - चिताका-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्नानद्वय	३५८	०	६
- म्न	नशाम्ने	३६१	प्र०	१
२ १ - ह्राग्र	वालग्रहा०	३६१	०	१८
- णे - ति	करणेचेतिक्ति :	३६१	०	२८
- भि	भिंम्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	वालाशंस्या०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - के	स्त्रीकेशप्रष्ठान्तर्ते केश०	३६२	०	११
- वा	बलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- म	वलीयामाम्ब् गी०भाषाशुद्धिः	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	६
२ १ - मांसा	सांमाऽर्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कथाद्यङ्गुल्य०	३६४	०	१७
- पुं०	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
ऽ - गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष - कु	निष्ठएवकुर्वद्रूपाख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम् । शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
ऽ - । शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च	३६८	०	१३
- मा !	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- ॥ - इ	॥ इष्टानिष्टविपत्तिः इष्टानिष्टानां॰	३६८	०	२५
ऽ - र्ययस्त	विपर्ययस्तम् ॥	३६८	द्वि॰	२५
- ख	पख्षाणां	३६९	०	१०
- घ	धटन्ति	३७०	०	११
- ॥ - ॥	॥ चुद्रवार्ताख्याम ॥ चुद्रायाम्	३७१	०	१८
: पुं॰ - पा	पुं-हिन्तालि॰बृहत्तिक्ताखी-पाठायाम्	३७२	प्र॰	१०
- म	घण्टारवायाम्	३७२॰	०	२५
- ध्या	अरण्येध्ययनादेतदा॰	३७२	द्वि॰	६
- स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि॰	९
- ब	॰बृहद्रनम् न॰	३७२	०	२०
ऽ - देवब	देवगुरोर्मनुष्य :॥	३७३	प्र॰	२८
२१ - टक :	॰वैकट : ।	३७३	द्वि॰	३
- ॥ -वो	॥ वैतालिकैर्बोधंकरोति	३७४	प्र॰	१३
- थ्यै	मिथ्यैव॰	३७४	द्वि॰	१२
- न॰	पुं॰स्त्रीकृष्णो ।	३७७	प्र॰	१४
ऽ -येप्रलयेत्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि॰	३७७	०	१६
- सं - तम्	संचितम् ।	३७७	द्वि॰	२२
- णो	ब्राह्मणक्षत्रियविशेषस्य॰	३७८	प्र॰	१०
- खि॰	शिखरान्वित :	३७८	०	२२
- भ्य	दृश्यते॰	३७८	द्वि॰	२
- च	लच्यते॰	३७९	०	८
ऽ - लापय	कालापरिच्छिन्न॰	३७९	०	२०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ज्ञ	सर्वज्ञं ०	३७९	०	२३
-त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	०	१६
-र । ह्म	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो०	३८१	प्र०	१३
-र । श	निरतिशयमहत्त्व०	३८१	द्वि०	२
-योतोऽजा	योजायते	३८२	प्र०	६
-ह्म	ब्रह्मैव	३८२	०	२२
-ग	संयोगंपतितेर्गत्वा०	३८३	०	१८
-स । यो	स.दैःसहस्रयुगे०	३८३	द्वि०	५
-ग्य । मज्ञ	भोग्यंवननीयसम्भजनीयम् ।	३८४	प्र०	२८
-तो - ।	उत्पातोवा ।	३८४	द्वि०	१०
-र	पराविद्यायाम्	३८५	०	११
-स्था	यस्तुस्यामोहितोगर्भ :	३८८	प्र०	६
-दा -ति	पूर्वपदादितिणत्वं	३८८	०	२०
-मऽर्पणि	बह्मणिसर्पणे ॥	३८९	०	५
-ल	एतेषांपलिकैर्भागै :	३८९	द्वि०	२४
- ॥ -त्र	॥ चैतिकल्पद्र०	३९०	प्र०	९
-ब्राह्मणाऽज्जातौ	० ० ० ० ० ०	३९१	०	२१
-न	नश्रुतंनचदृ०	३९१	द्वि०	४
-य :	चध्यापयतिनोगिरिध्याम्	३९२	०	१५
० क्ष	ब्राह्मणात्क्षसौ । पुं०	३९३	प्र०	३
-ण -व	ब्राह्मणमाणवबाडवायन्	३९३	द्वि०	७
-ध	मधुर	३९४	०	२९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- न्यम्	चीनकधान्यं	३९५	०	११
- पी	योऽमविशेषैः ।	३९६	प्र०	२
- ॥ - श्र० ऽ	॥ पङ्क्त्याम् ।। श्रवायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- न्नमर	भवेन्नर : ॥	३९७	प्र०	१९
- ध्ये	तन्मध्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिण :	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभत्वानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्तं	सर्वमुक्तं	३९९	०	१६
- ना	न्यादे ।	४००	प्र०	२४
- क	मथितं	४००	प्र०	२७
- स्तु० ऽ	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्धा	शुद्ध्यस्व०	४०२	प्र०	६
- त	तथायत्नं	४०२	०	१०
- क	यथापाकं	४०२	०	११
० पि०	०भगवान् पं०	४०२	०	२२
- पा :	रनुवादरूपा	४०३	०	१
- द्व०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- सं	संयोगास्य	४०३	०	२३
- च-ट्-॥	मचपषट्कि ।।	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ।। - भं	पि०भंगार्थे॥	४०५	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथोदितञ्च	४०५	०	१५
-व - का	व्यापयोरेककारणात् ।	४०५	०	१८
- रारणे	पुराणे	४०५	०	२५
- ॥ - भन०	भनक्ति । भङ्क्तो० । रवलु ।। भञ्जनचि० वर्तमानभजायेः॥ भन-	४०६	प्र०	२०
- त्र - वि	चाम्याद्भ्यिद्ध्योवोविति०	४०६	द्वि०	१४
- जे०	पूज्ये ॥	४०७	प्र०	२
- क्ता	नाम्योक्ता	४०७	०	७
- जे	पूज्ये,	४०७	०	८
- च०	चादिस्थवारे	४०७	०	१४
- क्ता	नाम्योक्त्या	४०७	०	१७
- ट	खंजरीटे	४०८	०	२२
- : - ।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ङ्गा	भङ्गार्थम्	४११	०	८
- मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	८
- याभव	यावद्वयमागतम्	४११	०	१६
- ककरो	भयंकरोति	४११	०	२१
- सी०	अलिविलासी०	४१२	०	१८
- ण्ये	शरण्यौ ॥	४१३	प्र०	१०
- त्वे - भ	ऽधिष्ठानत्वे नभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिराप्ते०	४१५	०	१०
- षु - ई०	प्रभृतिषुभर्मेद्रुति०	४१५	०	१२
- दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
२१ - धिभ	भविबक्षणेधमे	४१८	द्वि०	१२
- र	पुराणविशेषि	४२१	०	१
- भ	भाजनम् ॥	४२२	०	२२
- ।-॥	क्ताद्भिय किम्। चमुमासिकस्येति दीर्घ: ॥	४२३	प्र०	२४
ऽ - तांतांगां	तां ऽ भिप्रायशापर्यं त्	४२४	०	१०
- मा	भामंचितोऽचित :	४२४	०	२६
ऽ - स्ययस्यस :	भायस्यस :	४२४	द्वि०	२१
- थ	तणस्तथा	४२६	प्र०	५
- भक्षपा०	क्तसपावना :	४२६	०	१२
- त्थ	चित्रोत्पला	४२६	द्वि०	१६
- लां	पुण्यजला :	४२६	०	२५
- मे०	मालवाद्ध्येव	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२९	०	५
- प	उपासनोपायमाधवी ॥	४३१	प्र०	१९
- क्ष	यतोलिङ्ग० ॥	४३२	०	६
- स्व	रागस्येत्येव	४३२	०	१२
- त्व	तन्वादिद्वादशसु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२९
ऽ ०तचभ०	० भावज्ञ : चि०	४३२	द्वि०	८
- वाम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
- प	विषयान्तर०	४३२	०	२७
- । - ख्या	। व्याख्या०	४३३	प्र०	७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ए-म	एवमन्यथानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
- ऽशीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	६
- ञ्च	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
- ऽडीपायां	द्राविडीयांड्रादेशीष	४३५	०	२६
- ऽमाभग०	नागरी ।	४३५	०	२८
- भि :	भिक्षोर्धर्मं०	४३८	०	५
- र	भैक्षोपगतैर्हं०	४३८	प्र०	१३
- ब्याधिर्भ	नातिबाधीभवेत्	४३८	द्वि०	५
- राडी	भिण्डाम्लोष्णा०	४३८	०	२०
- मि	भिन्दिर्०	४४०	प्र०	२६
- ऽदण्डना	म्लेच्छजात्यन्तरे	४४१	०	१८
- मी- वृ	भीमे । वृकोदरे ।	४४२	द्वि०	२०
- का-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- क्षु :	क्रु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तसमुज्झित : ।	४४४	०	२४
- मे	रुग्णे ॥	४४४	द्वि०	८
-ऽपीनीनौ	वृत्तौपीनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
- च्	वूजिप्रत्यय :	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४८	प्र०	२०
- मु०	सुवक्तृशीना	४४८	०	२१
-ऽविपेशी	विशिषेषु उत्तरोत्तरंराज्यलक्ष्म्या:विवृधौ ॥	४४८	द्वि०	११
- ॥ - म०	भवनम्०	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
नेगृहारम्भप्रवेशनि ॥	• • • • • • • •	४५५	•	१७
-म-भू•	सप्तनभूमिका	४५६	•	१४
-ख	वाताख्वं	४५७	द्वि•	८
-शी	अतिशायने	४५८	प्र•	२७
.• -वारं•	•भूयाभूयः । अ•वारं•	४५८	द्वि•	३
:वा	उखवं लक्षणे ॥	४५८	•	१८
-ज-न-प	भोजपत्र•	४५९	प्र•	२२
-ङ्का	लङ्कांप्रति•	४५९	द्वि•	२४
-म-त:	हिमवत:	४६१	०	३
-ङ्ग	पिङ्ग ॥	४६१	•	१५
-ख	अल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र•	१०
-भृ•	भ्रसजपाकि	४६३	•	११
-श्य	अवश्यं•	४६३	०	१६
-मि•	अर्मिभ्रमणशीलं	४६३	द्वि•	२७
-॥-शो•	॥ मुहुरर्थे ॥ शोभने॥	४६४	प्र•	५
-ति-वि	रितिनीतिविदांमतम्	४६५	द्वि•	७
-ष्ठी	विष्ठोयद्यपिसम्बन्ध :	४६५	•	१७
-ष्ट	भेष्टभये ।	४६६	द्वि•	१२
-णसस	प्राणसम्वारणार्थे•	४६७	प्र•	७
-ष्टि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि•	८
-या-तत	मनुयातस्य	४६८	प्र•	२६
-व्य	मोव्य ।	४६८	द्वि•	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-तै०	चौर्यति	४७०	०	४
०पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
-श्यां	अमोशाख्या	४७२	द्वि०	९
-अत्राभ्र	अभ्रंकुसादीना०	४७२	०	१९
-गौ	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	६
-मु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
-ष्टा	०भ्रष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
-२००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	९
-क्ता	कच्छवासुखम्	४७५	द्वि०	१०
-स्रा	सभ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
-च -वा	क्वाचित्यचत्यचार्ति०	४७७	०	१९
-मु०	भुकुंसि०	४७७	०	२१
-त्या । त्त्व	ऽनित्यत्वान्नमुम्	४७८	द्वि०	२८
-स	शूलं	४७९	प्र०	२३
-हि	मखगती ।	४७९	द्वि	१५
-ष्य०	चङ्क्रमीयस्या :	४८०	प्र०	२२
कविरीतिमनोरमायांस्पुटम् ।	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
०पुं०	०मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
-। -य०	।प्रत्ययस्यादितोत्वमयथा	४८३	०	१
-का -च०	कामचर्चिकायाच्छ्ढि०	४८३	प्र०	२
-भे	मेदोमज्जविवर्द्धन : ।	४८३	०	२०
-। -अ०	अतिशयेनप्रज्ञ : अति०	४८४	०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ट	कुठरे	४८४	•	२०
•झुरीरा	•ऽझुरीरा। स्त्री•	४८४	•	२३
-ष०	सौव्यानमयुक्त	४८४	द्वि०	२७
-भी	दूर्पारभी॥	४८५	प्र०	११
-घृ०	घृ णा।	४८५	•	२४
-प्रि	अपरेपिये	४८५	•	२७
-पं	सर्वलोकोस्तिथः	४८६	द्वि•	५
-स्व	मणिवर्म•	४८७	प्र०	१३
-ड	मंड्राते	४९०	द्वि०	१२
-सु	मुनिविशेषे॥	४९०	०	१६
-भमृता।या-॥	सूर्यभक्तायाम्॥	४९१	प्र०	२
-नो०	ततोहीनं	४९१	•	८
-ने	स्नाते॥	४९१	०	१३
-ग्यमहा भा	र्इतिच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि•	२५
-पुं०	•मत्कुणा। स्त्री०	४९२	प्र०	२०
-ना	प्राङ्गणावर्णो	४९२	द्वि०	११
-२१ सय	यक्षगामत्तमयूरः	४९२	•	१३
-ज	स्मरतहरि०	४९३	प्र०	२७
-ना	प्राङ्गणावर्णा।	४९३	०	२९
-गी	प्रयोवे	४९३	द्वि०	१
-ल्या:-भू•	मत्या' पुं• भू•	४९४	प्र•	१५
-सु-दे	•सुनादेयाः॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न्य	चिपिशान्यं	४९५	०	२६
-स	मांसं	४९६	०	३
-ध-श	तुण्डांशसशल्कांश्चैर०	४९६	०	१३
-ङ्गौ	जलमद्गौ० ।	४९७	०	१६
-भ्य	विध्यते	४९७	०	२३
-खासात्र	खाययते	४९७	द्वि०	१२
-रो	सरवजिते०	४९८	प्र०	१४
-खा	खांसदात्	४९८	द्वि०	१३
-ख्य	कामावख्यायाम्	५००	०	९
लटःयद्र।०	कर्त्तरिदच तच्छीलाद्यर्थस्तुन्वा॥	५०१	प्र०	२
-रे-ञ्चो०	यन्यान्तरेभ्योज्ञातव्याः॥	५०१	द्वि०	१९
-दि	देशिकोपदेशं	५०१	०	२९
-र्या	गम्भोत्तमायाम्।	५०२	प्र०	२३
-र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	२
-तै०	धूपितोरसः	५०३	०	२९
-त	वान्तपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
-वि-य	विडयवान्	५०६	०	१५
-द्य	आध्यंमोद्या०	५०६	०	१८
०म-धू	मधुधूलिः	५०७	द्वि०	१३
-ध	दनमदन०	५०७	०	२६
-नै	वातोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
-लगर्ग	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- स्थौ	स्थैर्यंरत्नौ०	५१०	प्र०	३
- र	चीरामृतं	५१०	द्वि०	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	०	९
- मे०	मेदायाम्	५१०	०	२५
- का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
- टु:	मधुर:	५१२	प्र०	५
- र्ग - के	मार्गप्रवर्तके	५१२	०	२२
- स्वे - सा	उलूकादयस्वे तिसाधु:	५१३	०	१
- व्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ।	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	०	१४
मधध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- द्य	मद्ये ।	५१५	०	२६
- य - वा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पञ्चवेगस्य	५१६	द्वि०	२१
- त्या	प्राग्गृह्णात्यविका०	५१७	०	२८
- तो - नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
- स्मा	अरत्कारुमुने:	५१८	०	२०
- मे :	मुनेर्माता	५१८	०	२४
- न्दा	परनिन्दां	५१९	प्र०	१९
- म०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
- नृपय	नृपत्वे ॥	५२२	प्र०	६
- च - स०	कद्रूकरणं तिसमास: ॥	५२२	०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-॥-॥०	॥ आवर्तक्याम् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदितं तं चाव्ययं वन्दे०	५२३	प्र०	६
-मु। रि-स्त०	मुररिपोस्तनुः	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ह्व	शब्दे नह्वयते	५२४	द्वि०	१०
-र्थ-स्म	नचदृष्टार्थस्यार्थस्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकारः	५२५	०	१३
-न्व	मन्व्यते	५२५	०	२२
-स्तपथि	अरण्ये निःशलाकेवा	५२६	०	१४
-त्तु	सम्यतत:	५२६	०	२१
-प्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	६
-म	समुद्रे॥	५३०	द्वि०	१
-त-वि	मन्मनं तद्विदुर्बुधाः	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स्र	सहस्राङ्घ्रिर्म०	५३३	०	१५
०र	०मयूरिका। स्त्री०	५३३	०	१८
-ह	हृध्रवायसः	५३४	प्र०	५
-स्व-स	स्वच्छस्वगुरुसच्छायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-वुवि	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तस्यकूटस्थनित्यत्वात्॥	५३४	०	२०
-ग्ना-ष्ट	लग्नाद्दृष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिश्च० ।	५३५	प्र०	४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- गृ	भाविन् प्रविशेषे ॥	५३६	प्र०	४
- तिग्टद्दग्र	स्तोऽप्यतिगंद्दमेधा०	५३६	द्वि०	१७
- ज्भृ०	फणिज्भकि	५३७	प्र०	१९
: ष्ट	चसिदंष्ट्रके ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मत्स्य सुख : । पुं०	५३८	०	६
- वा	स्युर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
- पू	मलपू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
- ऽलस्व	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - म०	श०मल्लिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- स्य	मल्लातेश ।	५४४	०	३
-दृथ।ते·विधेद्दिवि	विशुगते०विधेह्नि०	५४४	०	११
- क	विवेकिनि	५४४	०	१२
- की - पि०	मल्लिकीतिपिङ्गले०	५४४	०	१८
- षा	कृष्णाचिह्नतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	॥ श्यामल्लतायाममसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- स्य	जनमप्र यान्ति	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्याहा	यष्ठांवयाबा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्	मनाग् मग्नो	५५१	प्र०	२५
- प्राप्नोपि	० स्वां तोपि मूढः	५५१	०	२८
- थे।-मे	स्वयोममज्जतीति	५५१	०	२६
- शे।	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी। स्त्री०	५५४	०	१
- को	कोशलायाम्॥	५५४	द्वि०	१९
- ह्या	लवणंवाराह्यांम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महापौरुषिकः। पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ - दे वे	वेदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
- ज्ञा	नृपोजात:	५५८	०	२७
ऽ - नाननां	लिबानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
- रे।-भू०	स्थितंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-ह	।बृंहणं०	५६१	०	३
२ १ - ह र्ष	अर्हदुपासकविशेषे॥	५६१	०	२०
- य-यु	अतिशययशोयुक्तो॥	५६१	द्वि०	२०
- स्म०	प्रवीणस्य०	५६२	प्र०	१७
- थे।	पारसीकादयोमता:	५६३	०	३
० रा	०महारोगः। पुं०	५६३	०	१३
० । - ना	महालक्ष्मीः। स्त्री० नारा०	५६३	द्वि०	१३
- र्थं	तीर्थंमहाभागा०	५६३	०	१९
- ख्रि	सश्रियुक्तवाक्यसमूहे॥	५६४	प्र०	११
० विषम्	०महाविषुवम्। न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-मां	मंचाभ्यां०	५६५	०	३
-ति-से	मीतिदेशार्थच्छिन्नानतीर्थेहनिष्यामीति०सेव०	५६५	द्वि०	१८
-समया	तत्राहिंसया०	५६६	प्र०	१३
-हा	हरौ ॥	५६६	०	२२
-ष्टे	विपष्ठे	५६६	द्वि०	५
-रे-स्थे	गृहस्थे	५६७	प्र०	७
०पुं०	०महाशुक्ति : । स्त्री०	५६७	०	१४
-प-तु०	परितुष्यते	५६७	०	२८
-त्री०	ससर्वजोव्याधि०	५६७	द्वि०	१
-श्यां	काश्याम्	५६७	द्वि०	४
-ज :	श्रुतिद्विजा :	५६७	०	७
-श्या-ल्या	श्यामवल्याम्	५६७	०	११
-रेऽपह०	परेऽहनि ।	५६८	प्र०	२२
-ञ्जी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	०	२४
०सन्ता	०महासान्तपनम् ।	५६८	द्वि०	१०
:॥-०	॥ चौरे	५६८	०	२६
-ष्टि	हव्यस्वसृष्टविण्०	५७०	प्र०	१५
-जि०	मोचिकायाम्	५७१	०	१६
-सौ०	सावर्ण०	५७१	०	२८
-ऽहयति	मध्यारोऽहति ।	५७१	द्वि०	१६
-हा	मह्योत्सवम्	५७३	प्र०	७
-धा	तदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि॰	२८
-ष्क	प्राप्यश्वत्थमुतो : पुनः ॥	५७६	प्र॰	११
-ट्ट	भवेदेवनसंशयः ।	५७६	द्वि॰	२८
-ष्ट	तष्टृष्ट॰	५७८	प्र॰	६
-ष	सर्पिर्षिसंभृष्ट	५७८	॰	८
-क	कूकारउकारयार्थः	५७८	॰	२१
॰या	॰माकोटः । पुं॰	५७९	॰	२
॰शु॰	॰माक्षीकशर्करा । स्त्री॰	५७९	प्र॰	२०
-रा	पुरवासि॰	५८०	॰	२
-मवरा	जनयामासपण्डनरान्	५८१	॰	१०
-त्व-ष्ट	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः॥	५८१	॰	२८
-मा	भामलगामा॰	५८१	द्वि॰	१७
-क्या	॰माणिक्यम् । न॰	५८२	प्र॰	८
-ट्टं	सुरङ्गदसमाङ्गम् ।	५८२	॰	१३
-लं	मार्कण्डेलभिन्न॰	५८२	॰	१६
-च	पितुर्दशगुण	५८३	॰	१५
-रा	पुचङ्कव	५८३	द्वि॰	७
-पु	परादेश्या	५८५	प्र॰	११
-या	सेवनीय	५८५	॰	१४
॰कर्णा	कारणे	५८५	द्वि॰	१२
-मा	अधिमिश्रांश॰	५८६	प्र॰	८
॰से	॰मोटघुसंय : । पुं॰	५८६	॰	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
•स्त्रे	०मातृष्वसेयी। स्त्री०	५८६	०	२०
०त्त	०माधवोचितम्। न०	५८८	द्वि०	६
•स्थ	०माध्यस्थ्यम्। न०	५८९	प्र०	१७
-मा	ाम्याद्रिमूले	५९१	०	२२
--द्य	विद्याभवति	५९३	द्वि०	३
-प्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	०	२१
-क्त	मायानुप्रकृतिं	५९५	०	५
-तेय	पावकस्रोषालेयेय०	५९५	०	२८
-य-भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
-ले	मरल्ली।	५९६	द्वि०	५
-या	माद्यया	५९७	प्र०	१०
-म	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
-रि-णं	परिमाणं	५९९	०	१६
-र्णं मा	पौर्णमास्यस्मिन्नस्ति। मास्मिन्पौर्णमासीस्य०	६००	द्वि०	१३
-म	मार्ग	६००	०	२०
•षी	०मार्गवीथी। स्त्री०	६००	०	२१
-हा	देव्यागहन्तुय :	६०१	प्र०	४
-क्ते	भुक्त०	६०१	०	४
-मार	मञ्जीरा०	६०१	०	२४
-रप	नपरत्वार्थं०	६०१	द्वि०	२
-ल	मृणिरालीयच्	६०१	०	२९
-भी	मृजूर्भीचालंका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त्ति	वत्रेरामाला०	६०२	द्वि०	२२
- न्त०	धूगन्धाच्चित्यम् ॥	६०२	०	२८
- म	रामाहारा०	६०३	प्र०	२०
- का	चिक्कलि	६०४	०	२६
- दणानि	दणान्यस्र	६०४	द्वि०	१६
० ला	०मालोय : । चि०	६०५	०	२२
० सा०	०मालु : । पुं०	६०५	०	२४
- घसस	राघसभेदे०	६०६	प्र०	२८
- । - भोज	पितृभोजने	६०६	द्वि०	१०
- ष	माषाणां	६०७	०	२४
- ग्	महाकुलादञ्खञा०	६०८	प्र०	२
- म	माहेन्द्रयो०	६०८	द्वि०	२३
- क्त	अनुरक्तं०	६११	प्र०	२७
- मिथुने	जितुमे	६१२	०	२०
- घू०	बिनाधूर्त०	६१२	द्वि०	१०
- ये	बीजवापे	६१५	प्र०	११
० ट	०मीढुष्टम : । पुं०	६१६	प्र०	२१
- त	चोदिता :	६१७	द्वि०	१८
- रा	पुरोडाशि	६१८	प्र०	६
- ङ्ग - लिङ्ग	मङ्गल्यलिङ्गं	६१८	द्वि०	१७
- मु	निर्मुक्तो ।	६२०	प्र०	१३
- ति	परिणतदाडिम०	६२१	०	८

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति
-टङ्काका	चाटङ्कारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
-गे	प्रयोगेऽस्मै	६२२	०	२२
-स्फ०	० मुक्तास्फोट: । पुं०	६२३	प्र०	८
-स्फ०	मुक्तास्फोटा । स्त्री०	६२३	प्र०	११
-घ	मोचि	६२३	०	१४
-त्य	शुच्युक्तासर्वं०	६२३	द्वि०	६
०त्मु	ग्रहणान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
-लाप	प्रक्षालने	६२४	०	१०
-पुं०	०मुखशफ: । त्रि०	६२५	०	१९
-व्य	व्युत्क्रमेण	६२६	०	१५
-घ	दुःषिमर्दि ०	६२७	प्र०	२०
-स	निम्बूरसं	६२९	द्वि०	२४
-क्वा	क्वथितायां०	६२९	०	२९
-य	सङ्ग्राहि ।	६३४	प्र०	३
०चे-ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकल: ॥	६३४	०	१०
-दि-क	वृषादिभ्यश्चिदितिकल:	६३४	००	२६
-॥-मु०	। मुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
०म०	०मुस्तु: । पुं०	६३४	द्वि०	२४
०र्षा	० मुहुर्भाषा । स्त्री०	६३५	प्र०	२
-ड	जडे ।	६३५	द्वि०	१६
-स्थ	स्थूलेषु ० .	६३५	द्वि०	२५
-र्काय	अकार्य परिज्ञानन्तु ।	६३६	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-टू	कटुष्णा	६३७	०	३
-वि०	कोविमुच्येतमानव :॥	६३८	द्वि०	४
-र्द्धि	मूर्द्धिजाते	६४०	०	६
-छा । चा :	छत्राकारैः	६४०	०	१३
-दा -स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
-लि	०मुत्पन्ने ॥	६४१	०	९
-धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
-मा	वर्त्तनपार्श्वे ।	६४५	०	२०
-त्र	मृगशिरोनक्षत्रे ॥	६४५	द्वि०	३
-वे	पशुविशेषे	६४५	०	९
-दं	वदति०	६४६	०	२२
-ष्णा -ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते । मृगाणांतृष्णाऽस्य०	६४७	०	३
० पुं०	०मृगनाभिः स्त्री०	६४७	०	१८
-गथमा	मृगमातृकः ॥	६४८	प्र०	१९
-म	मृगरोमजम् । न०	६४८	द्वि०	१४
-॥ -मध्य०	। हरिंभजामि ॥ मध्य०	६५०	०	१६
-ल०	खलुविभक्ति०	६५०	०	२८
-व	विसे ।	६५१	०	१
-व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
-म	चर्मकषायाम्	६५२	०	१३
-ष्टौ । धौ	कुष्ठौषधे ॥	६५२	०	२६
-भ	भुजिमृद्भ्यां	६५२	द्वि०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-गी	मृत्युयोगो०	६५३	प्र०	६
-रा - मृ	जरायामृत्यौ०	६५३	प्र०	१५
-ती - प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	०	१८
-जी	रक्तचन्दनजो०	६५४	०	१७
-दै	चिपीटकाद्ध्यं	६५४	०	२८
-दृयी	घोषि	६५४	द्वि०	८
-ग्नि	मलत्वग्विशिष्टे	६५५	प्र०	१६
२१ -पल	कोमलपर्णो ॥	६५५	०	२७
-घि	चिक्कणाकी	६५५	द्वि०	१
-दु	मृद०	६५५	०	२८
-मे	मेघजनकी	६५७	०	२२
-स्	खच्	६५७	०	२३
-र	पुष्कर	६५८	०	१
-र्यौ	रसत्वं श्वैयमी०	६६८	प्र०	१३
-श्र	निलश्च श्र	६६०	०	२१
-ऽमस्थ	मेदोस्थस्थाम्	६६१	०	१२
-पि	सामशायिका०	६६२	०	१५
-ध्य - वे	ध्यामनाख्यफलोपकाङ्गयुक्ते मच श्रवणाख्यवे०	६६२	०	[illegible]
-॥ - मे	। श्वेतवचायाम् ॥ शम्याम् ॥ मण्डूक्याम् ॥ मेधा०	६६२	द्वि०	[illegible]
-घ	मेथस्य	६६३	प्र०	
-स्ये	माख्दम् ।	६६४	०	
-मं	निर्मिता०	६६४	द्वि०	

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्द्र	स्कन्दनन्द्रि०	६६४	०	१८
पीत्वागर्जन् त्यपले० ॥	० ० ० ० ० ०	६६६	०	२७
- क :ष०	नैकः पन्थानमाश्रयेत् चतिकीटकः अष्ट०	६६७	प्र०	८
- ल	नलेषु	६६७	प्र०	१३
- । - ग	।स्त्रीभ्योढक॥ यद्वा। मित्रयोरपत्यम्। एष्या०	६६७	०	१८
मै - का	मैनाकोनामपर्वतः।	६६७	द्वि०	२७
० स्त्री०	० मन्दहा। पुं०	६६८	प्र०	७
- ष्क	निष्कलि	६६८	द्वि०	६
- ला - द्	बाहुलकादयजस्तु८।	६७०	०	२८
- हि	मादिन्याम्।	६७१	प्र०	२८
- या	मापादिति।	६७२	०	६
- यो	मौनपे।चि०	६७३	द्वि०	२
- ष्क	भक्तानाम्०	६७३	०	३
- तर्हे	भुजङ्गपतेर्हदि०	६७३	०	१७
- मौनि	योगिभिर्गम्यं	६७४	०	१०

॥ शुभमस्तु ॥

अशुद्धिरेव:	शुद्धिरेव:	पृष्ठाङ्क:	पृष्ठे	पङ्क्ति:
·मा	रमतोमा०	८५७	द्वि०	१२
·र	सुन्दरो।को	८५८	प्र०	१५
·स्र	स्फुरति	८५८	०	२७
·[illegible]	सत्यवे	८५८	द्वि०	२२
·ष	सुवर्णकेतु:।प	८६०	प्र०	११
·द	तमद्राक्षीर्व	८६०	द्वि०	२२
·र्भो	भाद्रुके	८६१	प्र०	१७
·ष्या	मतपुष्पायाम्	८६१	०	२४
·वि	पिधासुमि:	८६१	द्वि०	२७
·पा	द्युम्नामहिमजी	८६२	प्र०	१६
·गू	शुक्लपत्रे	८६२	०	२२
·भो	सुखसम्भ्ये	८६२	द्वि०	१०
·षा	अपकारवतां	८६२	०	१८
·फ	समुद्रफेने	८६३	प्र०	१२
·द	कटुद्याम्	८६३	०	१८
·रा-च	सुन्दरे।चतुर्थे	८६३	०	२७
·स	सुभद्रक: पुं०	८६३	०	१४
·तरा	पाथस्या३	८६३	०	१८
·क्र	पङ्कनमातदि	८६४	प्र०	२७
·च	पुण्ये	८६४	द्वि०	२६
·म	यथा	८६५	प्र०	२१
·१	२६	८६६	द्वि०	१४
·न	०विलिखम्	८६७	प्र०	८
·त	पलङ्के	८६७	द्वि०	६

अशुद्धिरेव:	शुद्धिरेव:	पृष्ठाङ्क:	पृष्ठे	पङ्क्ति:
०।-ला	सुरस:।पुं०भारी	८६८	प्र०	[illegible]
·म्वा-ति	अम्बावाहिदेवतरी	८६८	द्वि०	[illegible]
हि	सुभाहि:	८६८	०	२०
·ल	मलापम	८६८	०	२१
·वि	महर्षि	८७०	प्र०	[illegible]
·र्प	चतुनर्ध	८७१	०	८
·मा	भूपानां	८७१	०	९
·र्थ	चतुर्थे:	८७१	०	१५
·हा	नाहशाहि०	८७१	०	१७
·तु	चिकीर्षु:	८७२	०	७
·वे	पयोवृतं	८७२	०	२५
·र्व	पूर्वविमोचिता:	८७२	द्वि०	२१
·म	मम्प्रबाध्य	८७३	प्र०	१
·म्यि	सुराम्यिवेत्	८७३	०	२१
·र्न	धनम्	८७४	०	[illegible]
·पा	सुरामापा	८७४	द्वि०	२
·दयमु	०भाःइमुप	८९	०	१
·चा	इषिचं	१९	०	२२
० पुं०	भो०			
·मा-मो	गर्भामामो	८२२	द्वि०	२०
·	अधिष्ठे ।त	८२३	०	१
·र्क	पुष्का ०	८२३	०	१०
र्न-इगम	श्रीमर्मवर्न	८२३	०	२८
४	पेयम.	८२४	प्र०	१६

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ञ	वाञ्छितं	९२४	द्वि०	१०
० स्तो	स्तौ विक्रम् । न०	९२४	०	२५
- च	पश्यु क्षामिदे	९२५	प्र०	१५
- र्थ	निर्विद्य:	९२६	०	६
- स्थि-का	किञ्चित्कार्यं	९२६	द्वि०	२७
- हि	वह्निःप्राप्नोति०	९२७	०	१५
- ष्ट	पिष्ट०	९२७	०	२४
० पुं०सौ	स्त्रीपुंसौ ।पुं०	९२७	०	१७
० -	स्त्रीप्रसवा।स्त्री०	९२८	प्र०	११
- था	तथापि	९२८	०	१२
- गृ	विनिगृह्यतारिपु०	९२८	०	१८
- ति	सर्वतो	९२८	०	२१
- के	लोकपतिना	९२८	०	२६
- श्याः	प्रजाश्च०मुक्तामिश्च	९२८	द्वि०	१२
- इ	दुष्कृताम्बधि०	९२८	०	१५
- प	पूजिता:	९२८	०	१७
- न्त	वेश्यन्ते	९२८	०	२४
- ष्ट	शोभाष्टमिती-	९२९	प्र०	२०
- पविशि	विशेषशेषो०	९२९	०	२८
- चै	यत्र मिदीय०	९२९	द्वि०	२८
० मु	स्मगु ।न०	९३०	०	५
- वि	जितश्रम:	९३१	प्र०	११
- वुं	तिष्ठतैर्वुक्	९३२	०	१५
- मि	पयमिषामति०	९३२	०	१९

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- च्छ	इच्छति	९३३	०	११
० भी	मोचं	९३३	०	१८
- दं	सन्दंप्रपतिना०	९३३	द्वि०	९
- त्य	मुत्पत्या	९३४	प्र०	१
- प	सङ्कल्पामि	९३४	०	१०
- जि	पष्टाप्नोति	९३४	०	१३
भारस्को	भास्करो	९३४	द्वि०	३
० ना	स्वामो।षि०	९३४	०	१३
--।	स्वामभवे	९३४	०	१९
- त्ते	युक्ते	९३४	०	२२
- मु	मनुष्या-	९३५	प्र०	९
- र्थ्ये	सामर्थ्यै	९३५	०	१४
- धौ	क्रोधौम्बाधौ	९३	०	१८
- मा	स्वाधिभावा:	९३५	प्र०	१९
- स	यथाव०	९३५	०	२१
- या	पद्मादिस्या०	९३५	०	२६
- स्व	स्वाकोपाकस्व०	९३५	द्वि०	१३
- स	पश्चात्	९३५	०	२०
- ति	मितीका।यान्ता०	९३६	०	११
- क्षि	पिरक्षापि	९३७	प्र०	२९
० सो	क्षिरमुच्योपुं०	९३७	द्वि०	२५
० ष्ट	स्तुकाष्ठपचा।पुं०	९३८	प्र०	१३
० स्व	स्वरूपसंस्वदपुं०	९३८	०	१९
- का	कापौषि	९३९	द्वि०	१९

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
०	सुखलम्पः : त्रि०	९४०	प्र०	१४	- स्फो	स्फोतिकाम	९५०	प्र०	१०
-ख्या	रुपख्या	९४१	०	९	- स्फु	स्फुरस्फुरवे	९५०	द्वि०	१४
-।-वि०	परावित्ती।वि०	९४१	०	२८	०स्फ	स्फ ल्लिङ्गो	९५१	प्र०	६
- म :	योषिंराम	९४१	द्वि०	२२	- र्यीयय	स्फुटत्वर्यीयसा०	९५१	द्वि०	९
- र- ग	०माम्लरमणी	९४२	०	४	- स्य	स्मप्रभ्ययोवा	९५२	प्र०	५
-षांवसा।	विमएषांसामानां	९४३	प्र०	४	- षा	मकरेषो	९५२	०	१८
- म	सकलिनागतु०	९४३	द्वि०	१७	- स्य	आधारपुटस्य	९५२	द्वि०	८
-। साम	सानि	९४४	प्र०	११	- स्म	स्मृषमह	९५२	०	९
- षा	चतुर्भिर्वा	९४४	द्वि०	२२	- ष	टष्	९५३	प्र०	७
०स्तो०-	स्तेषमस्तिः।स्तो।पुं०	९४५	०	३	- प	पात्रे	९५३	०	२१
- स्नि-ति	स्निग्धति	९४५	०	१४	- त	पशुभूत	९५४	०	१८
- साधन स्पर्शनयो:	स्पर्शसंस्पर्शने	९४६	प्र०	२	- म्य	तवकम्या ०	९५४	०	२०
- प	सचिविध :	९४६	०	१०	- स्म	स्मृती	९५५	०	२
- स्प	व्युत्पत्त्या०	९४६	०	२३	- ष	रद्राभ्यामितिनत्वम्	९५५	०	२६
- सप्त	स्याभ्यतेस्य	९४७	०	४	- ।।-स्मो	।।मोक्ष्यतिस्मोष्यते०	९५५	द्वि०	२८
०स्म	स्पष्टीकृतः। त्रि०	९४७	०	७	-सयय	स्मसयःत	९५६	०	१
- षां	चषिणायाञ्च	९४८	०	२	- स्म	स्मसुपधःपतने	९५६	०	२
- वे	पञ्चवक्त्रायं	९४९	०	३	- भ्रै	स्रभ्रैर्यामां	९५६	०	९
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४९	०	१८	-।-स्रे	।स्रवे	९५८	०	३
- स्फ	स्फाटिको ०	९४९	०	२०	-स्नुवस्न	स्नुस्नवे	९५८	०	१०
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४९	०	२५	- वे	स्नुस्नवे	९५८	०	१८
०स्फु	स्फुरणम्। न०	९४९	०	२९	- म्रे	म्रोभमावषवे	९६०	प्र०	५
० स्फटि	स्फाटकम्। न०	९४९	द्वि०	३	- यो	योऽन्यतोति]	९६०	द्वि०	७
० षा	कष.षोषा	९४९	द्वि०	६	०स्व	स्वत्वम्। न०	९६०	०	१५
०स्फ	स्फिगदेशः। पुं०	९४९	०	२५					

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:	अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-र	शरीरं	८६१	प्र०	६	तासम ब्यो	विस्मृतात्मेत्य	८७५	०	१५
-प्र	स्वपनमोल:	८६२	द्वि०	१०	-स्याव	विशाघातुरधावोति	८७५	०	१५
-रि।र	सत्त्वोधरसूरिभि:	८६२	०	२५	-।आद्दममा	००००	८७५	०	२२
-र	चामर:	८६३	प्र०	४	छो स्य	स्य छोगुर्ण:स्वादमेध	८७५	द्वि०	२
-घ	निवर्गघ०	८६३	०	१२	०स्वा-प	स्वादुपपर्वी स्वो०	८७५	०	२१
-त	वितत	८६३	०	१४	० य:	स्वादुपय:पु०	८७५	०	२६
-शं-म	चतुर्विंशति	८६४	०	३	०दु	स्वादुमस्का स्वो	८७६	प्र०	३
-च	चतुर्विंशति	८६४	प्र०	४	०दु	स्वादुमूलम्। न०	८७६	०	५
-स	[यथा] स्वयम्बर०	८६४	०	२४	०-दु	स्वादुरसा।स्त्रो०	८७६	०	६
-वे	मर्षाणाम्	८६४	द्वि०	७	-।मम	[मधुराम्ल	८७६	०	१३
-र	पदासनम्	८६४	०	१६	-ध्यै	सम्यग्ध्यैम्	८७६	०	१८
-र	तुपवते	८६६	प्र०	८	-पि-नो	निरूपितजीवा०	८७७	०	२५
-तैम स	यद्यपि तैलत्वम०	८६६	०	२२	-मा-वि	मामकानविधु०	८७७	द्वि०	११
-गीं	स्वगौर्यं	८६७	द्वि०	४	-प	पस्त्रा:प्रस्ता[illegible]	८७७	०	१२
०मं:	स्वर्गं।प०	८६७	०	६	०ये	० स्वबोधमे	८७८	०	१५
-पे	मुनिति	८६८	प्र०	३	-मो	मोक्षस्ता०	८८०	प्र०	२१
-ष्य	पक्ष्यमाण०	८६८	०	१४	-त।:	तापसवेद:	८८०	०	२४
-स	गायन	८६८	द्वि०	१६	०म	त्वं दृम:।चि०	८८०	द्वि०	५
-ष	तदाक्ले म	८६८	०	२२	-दृ	दृशमयक०	८८०	०	६
-म	क ध्वनारम्भकारिय	८६८	प्र०	८	-तिरि	०रितिस्यते	८८०	०	१४
०ष	स्वर्णघो।पुं०	८७२	द्वि०	१०	-वाध्य	द्दढव्वगुवे।०	८८०	०	१८
-मा	स्वगमये	८७३	प्र०	१८	-पे	द्दरपेरवेत्रा	८८१	प्र०	१४
ऽरात्रादो	स्वरमणुविधिरे।००००	८७३	द्वि०	७।८	-मा-स	स्वामात्तपद्याश्रये	८८१	०	२४
-ग	मागिमेष्याम्	८७४	प्र०	२०	-भ	स्वेरिसोभाव:	८८१	द्वि०	१५

पदविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-द्र·रो	द्रमरोरिवम्	८८१	०	२४
-र्वे-	सुपार्श्व र्वैति	८८२	प्र०	५
-प स्त्र भि	मन्त्रप्रमेद्रे	८८२	द्वि०	१२
-त	कुर्वन्ति	८८३	०	१
-स्य	द्रव्यमस्यमी	८८३	०	१४
-स	समास :	८८३	०	२०
-०-स्रो	० हन्तिस्रो चां०	८८३	०	२१
-प	मधुरधु०	८८३	०	२८
० क	हंसचोलक ःI पुं०	८८४	प्र०	७
-मा	मधुरभाषस्या म्	८८४	०	१५
ऽ सापाया	समायाम्	८८४	द्वि०	१७
-ग	चंसवोर्ज	८८४	०	२२
-। व	विकाशिनो	८८५	प्र०	८
-बु	प्रतिबद्धे-	८८७	०	२४
-विो	विस्तोद्रसमंराघी	८८८	द्वि०	२४
-ा·र	जातीरस्त्रोविषय।०	८९०	प्र०	१
-गाने०	० ० ० ०	८९०	द्वि०	१
०ष	घरान्त्रि ःI पुं०	८९०	०	५
-म	भूम्नि	८९०	०	६
×पो	ब्रपयोत्वाद्विमृश।	८९०	०	११
-काऽक विघ्नो	०विकाशाशीष :	८९१	प्र०	[illegible]
-र	मकार।०	८९२	द्वि०	२६
-स्य	सस्योवोधि०	८९२	प्र०	१
-प्र	प्रियवोधि	८९२	०	२

पदविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पा	पपाक्ष्य	८९३	०	५
-स्रो	कषावोक्ष्य०	८९३	प्र०	१३
-घ	मधुरोलघु :	८९३	द्वि०	२२
-दृ	दूर्वाणाम्	८९३	०	२८
पाका-ति	रूपासकामातिलक	८९५	०	२६
-स	संहिता	८९६	प्र०	२४
०व	षरिविक्रमःIपुं०	८९६	०	२७
-स्त	स्तपुरे	८९६	द्वि०	१२
-म	समभ०	८९६	०	२७
-प	पारंपया०	८९७	प्र०	१
-त-भयंऽ तव	रूपतरभयंवद्दवि	८९७	०	१
ऽ -गा	ओषस्रो	८९७	०	२०
-येरजि	मर्याजिता	८९७	द्वि०	५
-मि	मौचिन	८९७	०	१८
-म	गुर्विणिता०	८९७	०	२१
पो	गुर्विणिषा	८९८	प्र०	१०
-न्द	वेन्दुविते	८९८	०	१७
-स	सपाश :	८९८	०	२५
-मिम्यो	धर्षिम्योऽतव	८९९	०	१०
-स	वृजन :	८९९	०	२८
०ति	हतभूति। स्रो०	१०००	०	५
-स्ये	पादूस्ये	१०००	०	८
-स्य	स्पर्शयाम्	१००१	०	२६
-वो	वोचोये	१००१	द्वि०	१४

अशुद्धिशेषः	शुद्धिशेषः	पृष्ठः	[illegible]	पङ्क्तिः	अशुद्धिशेषः	शुद्धिशेषः	पृष्ठः	[illegible]	पङ्क्तिः
-श्र	श्वङ्गारधाभ्याम्	१००२	०	१६	-णी	रागिणी	१०११	०	२
-च	मैचमप्या ०	१००३	प०	४	-ति-वे	णीचयतिकेवेणीचवे	१०१२	प्र०	१
-य ।-।।	प्रतिविकाराणाम॥	१००३	०	१०	-स्व	भरवा, टर्शि०	१०१२	०	१२
०।-	हस्तिकोलि : प०	१००३	द्वि०	२५	०स	श्चालितम् । म०	१०१२	०	१५
-स्व	सुतपुराहिते	१००४	०	२	-म	हस्तिहर्मु	१०१२	०	१६
-भवे	न्य थावहित्	१००४	०	७	-टे-श २१	चेष्टादेः कुसु०	१०१२	०	२५
-म	लामात्	१००४	०	१६	-थम	प्रथमदैवत :	१०१२	०	२६
०स म्	हस्तिलक्षणम्। न०	१००६	प्र०	२०	-म।	अनुभावि०	१०१२	०	२८
-स्य	सम्पूर्णा०	१००७	प्र०	१४	-म्य	कम्यमवशाश्रितम्	१०१२	द्वि०	८
-श	श्चाटपक्ष : पु०	१००८	०	२५	-स	स्थिदिमौकसा	१०१२	०	१७
-मि२ ऽ	निविश्यमां ०	१००८	द्वि०	२४	-श	व्यक्त क०	१०१२	०	१८
०-०त्य	श्चापनीय : । द्वि०	१००८	०	२५	-र	श्चाश्चाकार :। पु०	१०१२	०	२२
-श	स्वकुर्यात्य पङ्कीर्दो०	१००६	प्र०	२	-भ्	श्चात्मीयम्	१०१२	०	२७
-पि	विनिर्मुकुट :	१००६	०	११	-शे प	निर्यासेपथपते	१०१५	प्र०	२
-क्त	मुक्ताद्दामणि	१००६	०	१६	-क	छिकत्वाकारे०	१०१५	०	१४
-प	चारयन्ति	१००६	०	२४	-तनुमति	भोमवते	१०१६	द्वि०	२१
० र	हारहूरक्षा । स्त्रो०	१००६	द्वि०	८	-क्ता	क्रोशयाम्	१०१६	०	२४
-र	हारिनित :	१०१०	प्र०	१	-रा।ल	मातलुङ्गे	१०१७	प्र०	८
+भ्य	रजनाभ्यामन	१०१०	०	८	०व	विनम् न०	१०१७	प्र०	८
-र	श्चारवाश०	१०१०	द्वि०	२	-वि	चन्ते विवेतमक्	१०१८	०	२०
-न्त	श्चालेवहन्ति	१०१०	०	२१	या-प	किरवाश्वग्रस्त :	१०१८	०	२४
-ष्ट	तिष्ठत	१०१०	०	२२	-त्र	वि०	१०१८	द्वि०	१
+ठ	स्वनतौतिठक्	१०१०	प्र०	२८	-श	विमात्०	१०१८	०	४
-व-सु	भावजासु	१०११	द्वि०	८	-श	विमवलुता । स्त्रो०	१०१८	०	२८

अशुद्धिरेषः	शुद्धिरेषः	पृष्ठः	पृष्ठ	पंक्तिः
० ध :	हिमधाम्नुतायु द्ः। पं०	१०१८	प्र०	[illegible]
-मर्फ:	राजनिवृत्ट :	१०१८	प्र०	६
- च	० वतव	१०१८	द्वि०	१३
- यो	व्रत्तताभ्यां	१०२०	०	१८
- वि	विष्टिपवन्न :	१०२१	प्र०	८
- श्व	चिरश्व ०	१०२१	द्वि०	१५
- श्च	चिरश्व ०	१०२१	०	१७
- च	दर्चिषम्	१०२२	प्र०	३
-धेनुपापि ऽ	हरधेयर्नाचिपेत्०	१०२२	०	५
-जिकाका ऽ	पांजिकाटा	१०२३	द्वि०	२१
-ष्टुतवक ऽ	घुलुडुलु०	१०२४	०	१७
- पु	तुवच्च०	१०२४	०	२६
- स	स्वे च्च : ०	१०२५	प्र०	३
० ति	श्रुति : । श्लो०	१०२५	०	१०
- वु	पुषुनूषच	१०२५	द्वि०	२८
ऽ ।मचर्ल्ऽपुथ्नूबस्नूपाषाच्च २मुख्यतमपर्धिकोयपाठ : ।		१०२५	०	[illegible]
।वच०) यथा ।चबसंपृवनू चस्नूपा। षांडदवंश्नतम् । पधिकोयपाठ : ।		१०२६	प्र०	२
	श्रहिसक पि०	१०२७	०	३
० क -षो०	पि०	१०२७	०	२५
ऽ ना।श्चच्च।	आस्याम्	१०२७	०	२८
	विप्रकृष्ट०	१०२७	द्वि०	६
- ष्ट	वहव्यवा०	१०२८	०	१७
० द् -वा-पु	वा वृपुंववोवे	१०२८	प्र०	१४
०-यो-	मयो। पुं०	१०२८	०	१६

अशुद्धिरेषः	शुद्धिरेषः	पृष्ठः	पृष्ठ	पंक्तिः
० छि:	श्रुहि : । श्लो०	१०२८	द्वि०	१८
- वे	०व्याजायाम्	१०२८	०	१६
-त्रि-न्ता	त्रिवम्नानिपाति ता:	१०२९	प्र०	३
+ म्य तु	०भिम्यवे तितु:	१०२९	प्र०	२०
- वे । के	स्वार्थवेवको०	१०२९	०	१९
-व त	फलितायं :	१०२९	०	२०
- ते	स्तुतोम्बयो०	१०२९	०	२६
- य :	हेत्ववयव	१०२९	द्वि०	१
- त्त	व्याहृत्त :	१०२९	०	२८
-सुवर्ण:	स्वर्णकेतव्याम्	१०३०	०	२
-हे । म ऽ	हेमद्व०	१०३०	०	८
- द	विहितराते	१०३०	०	१३
- का:	०शटकम्	१०३१	प्र०	४
-धे। मम २ १	०कलधौतंगाङ्गेयंभ मंबाशनम्	१०३१	०	५
त	तारस्वोज्झितं	१०३१	०	१०
- स्फ	स्फुटं	१०३१	०	१४
०-म	हेमन्त : । पुं०	१०३१	०	१७
: पा-क	पाककर्मेतिकोष	१०३१	द्वि०	९
०व	हेम हस्तिरथ:। पुं०	१०३२	प्र०	५
- प	चाङ्येयस्या .	१०३२	०	२१
ऽ पाहेमु	मारोषांसुरताव्रवे	१०३३	०	१
- त्य	गुरोस्तेय :	१०३३	०	१२
- वो	ध्वगोनित्यं	१०३३	द्वि०	२
०व	हेहेय : । पुं०	१०३५	प्र०	६

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ऽपि	ऽपि वाधित्वा०	१०३५	०	१५	-क	सूर्यास्तकाचा	१०३७	०	६
-म	[illegible]कारान्त :	१०३५	[illegible]	१७	-।-च्च	। तच्च सने०	१०३७	०	१४
-।म	दे[illegible]	१०३५	प्र०	२१	-प्रष्ट	दार्जनिष्ठ[illegible]	१०३८	द्वि०	८
[illegible]श्री	श्रीमोय : ।त्रि०	१०३५	द्वि०	२८	-[illegible]	क्रोध : पुं०	१०४०	प्र०	१६
-द्द	पादिमा०	१०३६	०	२८	-म	भोगविद्ध्वाद्यामकं-	१०४०	द्वि०	६
-मि--प्रा	मितंप्राम	१०३७	प्र०	२	+	॥ इतिप्रवर्ग॥	×	+	+

॥ द्वि चतुर्नव चन्द्रमिते वैक्रमवर्षे नभस्य सितषष्ठ्याम् ॥

॥ शोधि शोधन मितत्पूर्णं श्री सद्गुरोः कृपया ॥१॥

॥श्रीहरिः ॥